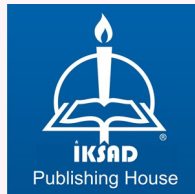

SOSYAL BİLİMLERDE SEÇME KONULAR-7

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Sadettin PAKSOY

Doç. Dr. Hasan ÇİFTÇİ

SOSYAL BİLİMLERDE

SEÇME KONULAR-7

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Sadettin PAKSOY

Doç. Dr. Hasan ÇİFTÇİ

YAZARLAR

Prof. Dr. Fuat TANHAN

Prof. Dr. Fulya CENKSEVEN-ÖNDER

Prof. Dr. Seda ŞENGÜL

Prof. Dr. Yusuf Ekrem AKBAŞ

Doç. Dr. Canan SANCAR

Doç. Dr. Dilek BAŞERER

Doç. Eren Evin KILIÇKAYA

Doç. Dr. Feriha DİKMEN DELİCEIRMAK

Doç. Dr. Nimet HARMANCI

Doç. Dr. Ümit Kubilay CAN

Doç. Dr. Veli BATDI

Doç. Dr. Zülfiye ACAR ŞENTÜRK

Dr. Öğr. Üyesi Ali YILDIRIM

Dr. Öğr. Üyesi Arzu ÖZMERDİVANLI

Dr. Öğr. Üyesi Aydın ASLAN

Dr. Öğr. Üyesi Bülent DEMİRAĞ

Dr. Öğr. Üyesi Emine Pınar SAYGIN

Dr. Öğr. Üyesi Ertuğrul DÖNER

Dr. Öğr. Üyesi Fatma Feyza GÜNDÜZ

Dr. Öğr. Üyesi Göktürk YILDIZ

Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Şevket GÜLEÇ

Dr. Öğr. Üyesi Kazım SARIÇOBAN

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sait KORKMAZ

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ÖZER

Dr. Öğr. Üyesi Necla KUDUZ

Dr. Öğr. Üyesi Özlem ÇEVİK

Dr. Öğr. Üyesi Remzi BULUT

Dr. Öğr. Üyesi Seval SÜZÜLMÜŞ

Dr. Öğr. Üyesi Yedigir POLAT

Dr. Öğr. Üyesi Zeynep BAŞERER BERBER

Öğr. Gör. Dr. Can MAVRUK

Öğr. Gör. Dr. Yakup UZUN

Arş. Gör. Cem EREN

Arş. Gör. Dr. Çiğdem ÇADIRCI

Dr. Ahmet TOKMAK

Dr. İlyas KARA

Dr. Nusret TAŞ

Dr. Rezal KOÇ

Öğr. Gör. İlhami DİKSOY

Öğr. Gör. Meral AÇIKGÖZ

Öğr. Gör. Merve KAPLAN

MEB. Fatih KURT

Ahmet İNANOĞLU

Elif GÜLER

Güneş AKGÜL

Hakan ATAÇ

Mustafa TANDIRCIOĞLU

Rufen ORAL

Yüksel Enes ALTINOK

Copyright © 2022 by iksad publishing house
All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, distributed or transmitted in any form or by any means, including photocopying, recording or other electronic or mechanical methods, without the prior written permission of the publisher, except in the case of brief quotations embodied in critical reviews and certain other noncommercial uses permitted by copyright law. Institution of Economic Development and Social

Researches Publications®

(The Licence Number of Publicator: 2014/31220)

TURKEY TR: +90 342 606 06 75

USA: +1 631 685 0 853

E mail: iksadyayinevi@gmail.com

www.iksadyayinevi.com

It is responsibility of the author to abide by the publishing ethics rules.

Iksad Publications – 2022©

ISBN: 978-625-8213-99-7

Cover Design: İbrahim KAYA

October / 2022

Ankara / Türkiye

Size = 16x24 cm

İÇİNDEKİLER

EDİTÖRDEN

ÖNSÖZ

Prof. Dr. Sadettin PAKSOY

Doç. Dr. Hasan ÇİFTÇİ.....1

BÖLÜM 1

NEOFORMALİST BAKIŞ AÇISIYLA “BENİM DÜNYAM” FİLMİNİN İNCELENMESİ

Doktorant Rufen ORAL

Öğr. Gör. Meral AÇIKGÖZ.....3

BÖLÜM 2

“ZİHİN FAALİYETLERİ” OYUNUNUN TASARIMI

Doç. Dr. Dilek BAŞERER

Dr. Öğr. Üyesi Zeynep BAŞERER BERBER.....25

CHAPTER 3

EXAMINATION OF FLIPPED LEARNING APPROACH IN K-12 AND HIGHER EDUCATION THROUGH THE MIXED-META METHOD

MEB. Fatih KURT

Assoc. Prof. Dr. Veli BATDI

Assist. Prof. Dr. Aydın ASLAN.....47

BÖLÜM 4

SOVYETLER BİRLİĞİ SONRASI TÜRKİYE – RUSYA FEDERASYONU TİCARİ İLİŞKİLER

Dr. Öğr. Üyesi Remzi BULUT.....63

BÖLÜM 5

MEKÂNSAL OKURYAZARLIK BECERİSİ VE TARİH ÖĞRETİMİ

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sait KORKMAZ

Doktora Öğrencisi Hakan ATAÇ.....91

BÖLÜM 6

MANTIKSAL AKIL YÜRÜTMENİN TEMEL YAPISI

Doç. Dr. Dilek BAŞERER.....107

BÖLÜM 7

HOKEY ÖĞRENİYORUM

Dr. Öğr. Üyesi Ali YILDIRIM.....125

CHAPTER 8

MODERATING EFFECT OF PSYCHOLOGICAL RESILIENCE ON THE MEDIATING EFFECT OF PSYCHOLOGICAL DISORDERS BETWEEN FEAR OF COVID 19 AND PSYCHOLOGICAL WELL-BEING

Dr. Lect. Can MAVRUK

Prof. Dr. Seda ŞENGÜL

Prof. Dr. Fulya CENKSEVEN-ÖNDER.....143

CHAPTER 9

INVESTIGATION OF TOURISTS' BEHAVIORS TOWARDS BALLOON TOURISM FROM THE PERSPECTIVE OF PERSONALITY TRAITS:

A STRUCTURAL EQUATION MODELING

Güneş AKGÜL

Assist. Prof. Dr. Fatma Feyza GÜNDÜZ.....173

CHAPTER 10

THE RELATIONSHIP AMONG FINANCIAL DEEPENING, FOREIGN DIRECT INVESTMENTS and ECONOMIC GROWTH: BOOTSTRAP PANEL CAUSALITY ANALYSIS

Assist. Prof. Dr. Arzu ÖZMERDİVANLI.....191

BÖLÜM 11

FLAMENKO VE ARABESK: MÜZİKAL BAĞLAMDA BİR DEĞERLENDİRME

Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Şevket GÜLEÇ

Doç. Dr. Ümit Kubilay CAN.....221

BÖLÜM 12

KÜÇÜKBAŞ HAYVAN İŞLETMELERİNİN HAYVAN REFAHI AÇISINDAN ANALİTİK HİYERARŞİ SÜRECİ VE VİKOR YÖNTEMLERİYLE DEĞERLENDİRİLMESİ: KİLİS İLİ ÖRNEĞİ

Dr. Öğr. Üyesi Yadigar POLAT

Dr. Öğr. Üyesi Seval SÜZÜLMÜŞ.....245

BÖLÜM 13

İBN HALDUN'UN MUKADDİME ADLI ESERİNDEKİ TEORİLERİN, İHVÂN-I SAFÂ RİSÂLELERİ'NDEN İNTİHAL OLDUĞUNA DAİR İDDA

Dr. Nusret TAŞ.....267

CHAPTER 14

THE SIDE EFFECTS OF THE MEDIA'S REPRESENTATION ON THE PERFECT BODY

Assoc. Prof. Dr. Feriha DİKMEN DELİCEIRMAK

Assoc. Prof. Dr. Nimet HARMANCI.....297

BÖLÜM 15

SANAT PAZARLAMA İLİŞKİSİNDE DİJİTAL DÖNÜŞÜM VE NFT

Öğr. Gör. Merve KAPLAN

Dr. Öğr. Üyesi Bülent DEMİRAĞ.....317

BÖLÜM 16

GÜNDÜZ KUŞAĞI PROGRAMLARINDA KADIN KİMLİĞİNE BAKIŞ: “NUR VİRAL'LE HAYATTA HER ŞEY VAR” ÖRNEĞİ

Dr. Rezal KOÇ.....339

BÖLÜM 17

SUSTAINABLE GOODNESS: AN ASSESSMENT ON SOCIAL RESPONSIBILITY ACTIVITIES IN THE COVID-19 PANDEMIC PROCESS

Assist. Prof. Dr. Necla KUDUZ

Assoc. Prof. Dr. Zülfıye ACAR ŞENTÜRK.....353

BÖLÜM 18

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA KAVRAMININ TARİHSEL GELİŞİMİ VE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİN ÜÇ BOYUTU: GENEL BİR BAKIŞ

Dr. Öğr. Üyesi Kazım SARIÇOBAN.....353

BÖLÜM 19

TÜRKİYE’NİN TARIMSAL ÜRÜN GRUPLARINDAKİ DIŞ TİCARET PERFORMANSININ ENDÜSTRİ İÇİ TİCARET VE İHRACAT UZMANLAŞMASI AÇISINDAN İNCELENMESİ (1996-2021)

Dr. Öğr. Üyesi Kazım SARIÇOBAN.....387

BÖLÜM 20

SURİYELİ VE TÜRK ÖĞRENCİLERE EĞİTİM VEREN ÖĞRETMENLERİN MEMNUNİYET DÜZEYLERİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN ANALİZİ: KİLİS ÖRNEĞİ

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ÖZER

Mustafa TANDIRCIOĞLU.....409

BÖLÜM 21

EBEDİLİK ARZUSUNUN İNSANOĞLUNDAKİ YANSIMALARI (EBEDİLİKLE İLGİLİ BAZI ÂYETLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ)

Dr. Öğr. Üyesi Ertuğrul DÖNER.....427

BÖLÜM 22

TECVÎD İLMİNDE LÂZİMÎ SIFATLARIN YERİ

Öğr. Gör. Dr. Yakup UZUN.....449

BÖLÜM 23

KUR’ÂN’I KERİM’DE EHLİ KİTAP’I ÖVDÜĞÜ DÜŞÜNÜLEN BAZI ÂYETLERİN TEFSİR GELENEĞİNDEKİ YORUMLARI VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Dr. Öğr. Üyesi Ertuğrul DÖNER.....469

BÖLÜM 24

2000 SONRASI TÜRKİYE’DE MALİ DİSİPLİNİN SAĞLANMASINA YÖNELİK ANAYASAL VE YASAL DÜZENLEMELER

Arş. Gör. Dr. Çiğdem ÇADIRCI.....501

BÖLÜM 25

SOSYAL BİLGİLER DERSİNDE OKUL DIŞI ÖĞRENME ORTAMLARININ KULLANILMASI

Dr. Ahmet TOKMAK.....519

BÖLÜM 26

TÜRKİYE'DE DIŞ TİCARET VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA (1992-2021)

Doç. Dr. Canan SANCAR

Prof. Dr. Yusuf Ekrem AKBAŞ.....541

BÖLÜM 27

T.C. İNKILAP TARİHİ VE ATATÜRKÇÜLÜK DERSİNE YÖNELİK PROGRAM GELİŞTİRME ÇALIŞMASI

Dr. İlyas KARA

Ahmet İNANOĞLU.....563

BÖLÜM 28

1960-1980 DÖNEMİ TÜRK BASINI VE SİYASET-BASIN İLİŞKİLERİ

Dr. Öğr. Üyesi, Göktürk YILDIZ

Arş. Gör. Cem EREN

Yüksel Enes ALTINOK.....579

BÖLÜM 29

DİJİTAL TEKNOLOJİ VE DİJİTAL KİTAP

Elif GÜLER

Doç. Eren Evin KILIÇKAYA.....603

BÖLÜM 30

SANAT PAZARLAMASI VE MANİPÜLASYON

Öğr. Gör. İlhami DİKSOY

Dr. Öğr. Üyesi Emine Pınar SAYGIN.....647

BÖLÜM 31

KENDİNİ GERÇEKLEŞTİRME KAVRAMINA İLİŞKİN PSİKO-KÜLTÜREL BİR DEĞERLENDİRME

Prof. Dr. Fuat TANHAN

Dr. Öğr. Üyesi Özlem ÇEVİK.....663

ÖNSÖZ

Sosyal bilimler (Toplum bilimleri); insanı konu alan her şey ile ilişkisini araştıran, olayları incelerken merkeze insanı ve toplumu koyan akademik disiplinler bütünü olarak tanımlanabilir. İnsanın geçmişini araştıran tarih, insan-çevrenin ilişkisini araştıran coğrafya, insan topluluğunu araştıran sosyoloji vb. bilim dalları sosyal bilimler olarak isimlendirilir. Öte yandan sosyal bilimlere sözel bilimler de denilmektedir. Sosyal bilimlerin araştırma ve incelemelerinde nitel ve nicel bilimsel yöntemler kullanılmaktadır. 19. yüzyılda, "toplumun özgün bilimi" ifadesi "sosyoloji" yi ifade etmek için kullanılmıştır. Ancak günümüzde sosyal bilimler kapsamına iktisat, işletme, hukuk, siyaset bilimi, psikoloji, antropoloji, arkeoloji, beşerî coğrafya, dil bilimi, müzik, hemşirelik vb. birçok akademik bilim dalları da girmektedir.

Geçmişten günümüze sosyal bilimler alanında akademik araştırma ve çalışma yapan çok sayıda sosyal bilimci bulunmaktadır. Editörlüğünü yaptığımız "Sosyal Bilimlerde Seçme Konular-7" (Selected Topics in Social Sciences-7) kitabında da kıymetli bilim insanlarımız tarafından Türkçe ve İngilizce dillerinde yazılmış 31 adet kitap bölümü yer almaktadır. İKSAD Uluslararası Yayınevi tarafından yayınlanan bu esere bölüm yazarlığı yaparak katkı sağlayan değerli bilim insanlarımıza içtenlikle teşekkür ediyoruz.

Ayrıca, kitabı yayınlayan İKSAD Yayınevi Grubu Başkanı Sefa Salih BİLDİRİCİ'ye ve yayınevi çalışanlarına teşekkür etmeyi borç biliriz. Yine, İktisadi Kalkınma ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü Başkanı Dr. Mustafa Latif EMEK'e akademik alanda bizlere verdiği destekten dolayı müteşekkirimiz.

Bu kitabın başta akademik camia olmak üzere sosyal bilimler alanı ile ilgili araştırma ve çalışma yapan herkese katkı sağlayacağını ümit ediyoruz.

Editörler

Prof. Dr. Sadettin PAKSOY

Doç. Dr. Hasan ÇİFTÇİ

BÖLÜM 1

NEOFORMALİST BAKIŞ AÇISIYLA “BENİM DÜNYAM” FİLMİNİN İNCELENMESİ

Doktorant Rufen ORAL¹
Öğr. Gör. Meral AÇIKGÖZ²

¹ Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo Televizyon ve Sinema Anabilim Dalı, rufenoral@hotmail.com, ORCID ID: 0000 0001-7400 3747.

² Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Görsel İşitsel Teknikler ve Medya Yapımcılığı Bölümü, meralacikgoz@comu.edu.tr, ORCID ID: 0000 0001-6520-4627.

GİRİŞ

Sinemanın tarihsel sürecine bakıldığında, başlangıçta klasik anlatı yapısının hâkim olduğu, Aristotelesçi anlatım tarzına sahip olan bu yapıda da giriş, gelişme ve doruk noktası ile izleyicinin rahatlaması veya boşalması gibi anlamlara gelen *catharsis* kavramının etkili olduğu bilinmektedir. Hollywood sineması olarak da bilinen klasik anlatı, aynı zamanda ana akım sineması olarak kabul edilmektedir.

Egemen anlatı yapısını bozarak alternatif bir anlatı tarzı olarak ortaya çıkan çağdaş/modern anlatı yapısı ise ana akımın kod ve kurallarını yıkmaya çalışmıştır. Bu yaklaşımın öncüsü olan Bertolt Brecht, *catharsis*in ortadan kaldırılması imkânının olabileceğini söyleyerek uzun yıllar hiç sorgulanmayan Aristotelesçi anlatım tarzını reddeden bir karşıt sinema yaklaşımı ortaya koymuştur. Brecht'in tiyatrodan başlattığı epik-diyalektik anlatı yapısının ardından bazı yönetmen ve sinemacılar da bu doğrultuda film yapmaya başlamış ve geleneksel biçimsel yapıyı göz ardı ederek epik-diyalektik anlatı yöntemi ile biçimi farklı kullanılmışlardır. Son dönemlerde Türk sinemasında da geleneksel anlatı yapısından uzaklaşarak filmlerini farklılaştıran birçok yönetmen vardır. Bu farklılığı filmlerine yansıtan yönetmenlerden biri de Uğur Yücel'dir. Yücel sineması örneklerinden *Yazı Tura* ve *Benim Dünyam* filmlerinin araştırmacılar tarafından farklı yaklaşımlarla ele alınarak incelendiği ve literatüre kazandırıldığı görülmüştür.

Çalışma kapsamında ele alınan Uğur Yücel'in, *Benim Dünyam* filmi incelenirken, anlatı yapısının çözümlenmesinde, filmi daha iyi anlamlandırmak için oyunculuktan kurguya kadar sinemasal unsurlar yapısalcı bir yaklaşımla ele alınmıştır. Film analizi görsellerle desteklenerek epik-diyalektik anlatıyı göstermek için biçimin anlatıyı nasıl yönlendirdiği ve farklılaştırdığı üzerinde durularak klasik anlatı yapısı karşısında duran yapısalcı yöntem ve onun bir alt kategorisi olan, temeli Rus Biçimciliğine dayanan Dawid Bordwell ve Kristin Thompson tarafından oluşturulan neoformalizm yönteminden faydalanılmıştır.

Film incelemesinde öncelikle Godard'ın karşı sinema anlatı yapısının özelliklerine yer verilmiştir. Daha sonra bu özelliklerin *Benim Dünyam* filminde hangi boyutta gerçekleştiği ortaya konulmuştur. Bu doğrultuda filmde özellikle Brechtien unsurların; *catharsis*, yabancılaşma ve oyunculuk düzeyinde nasıl ele alındığı incelenmiştir.

1.Sinemada Klasik Anlatı

İngilizce *narration* kelimesinin dilimizdeki karşılığı olan anlatı, İletişim sözlüğünde; “mantıksal olarak birbiriyle bağlantılı, zaman içinde gerçekleşen ve tutarlı bir konuyla bir bütün haline bağlanan iki ya da daha fazla olayın nakledilmesi” olarak tanımlanmaktadır (Mutlu,1998, s.41). Genette (2011, s.171)’a göre bir hikâye anlatma şekliyle gerçek ya da kurmaca olayları nakletmek anlatının temel işlevidir.

Günlük hayatta sürekli karşılaştığımız, insanların yaşamında önemli bir yer tutan edebi ve sanat eserlerinden roman, film, haber, öykü, masal ve reklam gibi metinlerin her birinin içerisinde bu kavram yer almaktadır. Bu alanların her birinin kendine göre anlatım yöntemleri vardır. Görsel sanat dalı olan sinemada da anlatı için kullanılan araç ve yöntemler olup sinema tarihi boyunca kullanılan en yaygın anlatı türü ise geleneksel ya da diğer bir ifadeyle klasik anlatı türüdür. (Topçu, 2012, s.34).

Bir anlatı rastgele olaylar dizisinden oluşmayıp, neden-sonuç ilişkisi dâhilinde birbiriyle bağlantısı olan olaylar dizisinden oluşur yani bir film anlatı mantığına dayanıyorsa, ekrandaki bir olayın nedeni bir önceki olaya bağlıdır. Ancak iki çekim arasındaki nedensel bağ, tersine çevrilerek de gösterilebilir (Buckland, 2013, s.34).

Bordwell, bir anlatıyı zaman ve mekân içinde olan neden-sonuç ilişkisi içindeki bir olaylar zinciri olarak düşünebileceğimizi söylemektedir. Anlatı terimi ile kastedilen şey genellikle öykü olup normal bir durumla başlayan anlatının bu süreçte bir dizi değime uğraması ve anlatının sonunda yeni bir durum ortaya çıkmasıdır. Bu da neden-sonuç ve zaman-mekân modelini anlamayı sağlamaktadır. (Bordwell ve Kristin, 2012, s. 79). Başlangıcı Aristoteles’e kadar uzanan anlatı, klasik anlatı olarak adlandırılmış zamanla anlatının farklı şekilleri ortaya çıkarak modern anlatı, Brecht’in epik-diyalektik anlatısı, Godard’ın karşı anlatısı, postmodern anlatı gibi anlatı modelleri oluşturulmuştur.

Klasik anlatıda izleyici olayın “nasıl aktarıldığı” hususuna bir başka deyişle “ne aktarıldığı” üzerine yoğunlaşır. Mevcut dengelerin bozulması, tehlikeli sınırların zorlanması izleyiciyi heyecanlandırır ve olayın içine çeker (Şener, 2001, s.23). İzleyicinin anlatıdan alacağı haz, özdeşleşmeye bağlıdır. Anlatıda öyküyü sürükleyen ve özdeşleşme nesnesi olan karakterdir. İzleyici genellikle başkarakterle özdeşleşerek film boyunca onun peşinden gitmeyi tercih eder (Oluk, 2013, s. 89).

Klasik anlatıda iyi olan karakter iyidir, kötü olan da kötüdür. Bir başka ifadeyle karakter nasıl nitelendirilmişse öyledir. Yani, babacan, namuslu, duygulu gibi her nasılsa rolüne aynı şekilde devam eder. Söz konusu bu sıfatların oluşumunun ardındaki süreçler verilmez ya da gösterilmez. Bu nedenle izleyici de bu durumu değerlendirmez. Dolayısıyla bu sıfatlar mutlak bir görünüm alırlar. Sinemanın estetik öğelerinin bu oluşuma uygun olarak kullanılması gerekir. Çekim türleri, alıcı açıları, görüş noktaları, dekor kostüm, oyunculuk ve film hileleri hepsi karakterlerin, mutlaklaşmış olayların ve bu durumu pekiştirecek bir atmosferin oluşturulmasına hizmet ederler (Parkan, 1983, s.15-16). Klasik anlatı sinemada uzun yıllar etkisini göstermiş, daha sonra ise modern eğilimlerle birlikte farklı anlatı türleri kullanılmaya başlanmıştır.

2. Sinemada Modern Anlatı

Sinemadaki modern eğilimler, İtalyan Yeni Gerçekçiliği ve Fransız Yeni Dalga akımları tarafından temellendirilmiştir. Hem kuramı hem de pratiği birleştirebilen Yeni Dalga yönetmenlerinin kültürel deneyimleri de filmlerine yansımıştır Bu akımda yazar-yönetmen kavramı öne çıkmaktadır. Yazarın kalemını kullanması gibi yönetmenin de kamerasını özgürce kullanması esastır. *Cahiers du Cinema* (sinema defterleri) dergisi etrafında toplanarak eleştirmenlik yapan, ardından da kendi filmlerini çekerek sinema tarihinde iz bırakan Truffaut, Godard, Chabrol gibi yönetmenler sinemanın da bir dil yetisine sahip olduğu görüşünden hareketle Modern Sinema yaklaşımının önünü açan düşünceleriyle bir hareket başlatmışlardır (Monaco, 2010, s.297). Bu yaklaşıma göre sinema sadece kitlesel olarak tüketilen bir nesne değil aynı zamanda yönetmenin izleyiciyle iletişim kurmasıdır. Katharsis ve özdeşleşme kavramlarına önem veren klasik anlatı sinemasının aksine modern sinema izleyicinin düşünmesine ve eleştirel bir tutum kazanmasına imkân tanıyarak izleyicide dramatik anlatıya karşı bir bakış açısı geliştirir (Parkan, 1993, s. 19).

Kovacs (2010, s.16-17)'a göre sinemada görülen erken modernist eğilimler, klasik anlatı sinemasına eleştirel bir tepki geliştirme düşüncesinden ziyade sinemanın sanatsal potansiyelini ortaya çıkarmak üzere, o dönem diğer sanat alanlarında var olan modernist hareketleri sinema ile sentezlemeye yönelik olarak ortaya çıkmıştır.

Modern sinemanın paradoksu, biçimin tamamlanması olarak yinelenmedir. Bu durum sadece sinemaya özgü bir paradoks olmamakla beraber en güçlü şekliyle sinemada görülmektedir. Filmdeki devinim hem doğrusal hem de döngüsel olmaktadır. Görüntünün göz kamaştırıcı yetkinliği

doğrusal devinimde açığa çıkarken döngüsel devinimde ise görüntünün yer değişimi artar ve modern kapitalist dünyanın maskesi indirilerek sorunlu doğası ortaya çıkarılır (Orr, 1997, s.13).

Geleneksel anlatı filmlerinin karşısında duran, tarihsel süreci Vertov (1896-1954) ve Brecht'e (1898-1956) uzanan çağdaş sinema anlatısı ise epik-diyalektik özelliklere sahiptir. Örneğin bir filmde adaletin gerçekleşip gerçekleşmediği gibi somut bir sorun tartışılırken suçlu yakalanır ve cezasını çeker. Buna karşılık çağdaş anlatı filmi ise bizzat bir kavram olarak adaleti tartışır (Büker, 1985, s.101).

1930'lu yıllarda Marx'ı okuduktan sonra siyasal bir tiyatronun temellerini tasarlayıp uygulamaya geçen Brecht, içinde yaşadığı "Bilim çağının kendine özgü tiyatro biçimi nasıl olmalıdır?" sorusundan yola çıkarak yeni bir tiyatro kuramı geliştirmiştir. O zamana kadar tiyatrodaki geçerli olan ve izleyiciye sahnede gösterilen olayların gerçek olduğu izlenimi vermeyi amaçlayan, yanılısamaya dayalı Aristotelesçi tiyatro anlayışına karşı çıkmıştır. Yanılısama tiyatrosuna karşılık olarak *yabancılaştırma* kavramı üzerine kurduğu epik tiyatro kuramını koymuştur. İlerleyen süreçte ise epik tiyatro yerine diyalektik tiyatro kavramını kullanmayı tercih etmiştir (<https://www.turkedebiyati.org/bertolt-brecht.html>).

Bertolt Brecht'in pratikte geliştirdiği tiyatrodan yola çıkarak ortaya koyduğu estetik kuram, Joseph Losey, Jean-Luc Godard, Theo Angelopoulos gibi bilinen birçok sinemacıyı ortaya çıkarmıştır. Brecht'e ait olan "çağdaş dünyada tiyatro, film yapım geleneğinin kendisini yenileyebileceği yolları bulmasına sınırlı da olsa yardımcı olmuştur" görüşü bu yönetmenlerin filmleri dışındaki örneklerle de doğrulanmıştır (Makal, 2010, s.273). Günümüzde artık her ne kadar biçimsel ve anlatısal yönden aykırı ya da bir başka deyişle farklılaşma özelliklerine sahip filmler yapılsa da geleneksel anlatı yapısına sahip filmlere kıyasla bu oran yine de düşüktür.

3.Yapısalcı Yaklaşım Ve Neoformalizm'de Anlatı

Bilimsel açıdan anlatıların incelenmesi konusu ise yapısalcı yaklaşımla başlamıştır. Anlatıların nasıl oluşturulduğuna ve bireyler tarafından nasıl kavrandığına odaklanan yapısalcılıkta, anlatı analizinin yöntem ve teknikleri Tomaşevski, Şklovski, Propp gibi Rus Biçimciliği'nin ve Barthes gibi Fransız yapısalcılığının öne çıkan isimleri tarafından geliştirilmiştir. Rus biçimcilerinin çalışmalarını sinemaya uyarlamaları yoluyla da Neoformalizm ortaya çıkmıştır (Topçu, 2012, s.36).

Çalışmalarına Rus Biçimcileri ile başlayan Roman Jakobson, Prag Dilbilim Topluluğunu kuranlara katılarak Rus Biçimciliğini Avrupa'da devam ettirmiştir. Rus Biçimcileri, edebiyat incelemesini diğer türlerden farklı tutarak kendine özgü bir yönteme dayandırarak, edebiyat eserini diğer eserlerden ayıran biçimsel özelliğin yani yazınsallığın ne olduğunu *ostranenie* yani *alışkanlığı kırma* kavramı ile açıklamışlardır (Moran, 2001, s.178). Şiirsel dil kuramı olarak Rus Biçimciliği kendisine konu olarak insan eyleminin tüm kuramlarını almış ve insanoğlunun hayatının ne derece özel olup olmadığı sorusunu sormuştur. Bu soruya cevap verilebilmesi için insan eyleminin işlevsel yönden dört kategorilik bir sistemi oluşturulmuştur. Bunlar; pratik, teorik, sembolik ve estetikdir. Pratik bölüm, acil kullanma ihtiyaçlarımıza hizmet edilen alanı içerir. Teorik yani kuramsal bölüm, genel ve spesifik olmayan kullanımlar içindir. Sembolik kategori, bir eylemin yerine başkasının konmasıdır, düşün merasimi gibi. Son olarak da estetik işlev ise kendisi için var olup, bir amaç gütmektedir. Saf bir algılama ve düşünüş için vardır (Andrew, 2000, s.93).

Rus biçimcileri, şiirde alışkanlığı kırmayı dilsel düzenlenişe bağlarlar. Şiir dışında ise düzyazı türlerinden roman ve öyküde alışkanlığı kırma gücünü, onun yaşamı yansıtmasından değil özel bir biçimde düzenlenişinden kaynaklandığını söylerler. Şiirde yazınsallık, dilin garip bir şekilde düzenlenmesiyle (dil/şiir dili) sağlanırken roman dilinin metni bu şekilde yani şiir gibi olmadığından ötürü burada geçerli olan karşıtlık, syuzhet/fabula olarak yani olay örgüsü ve öykü arasındadır (Moran, 2001, s.182).

Neoformalizm, Bordwell'in *Historical Poetics* düşüncesinden esinlenmiştir. Bu yaklaşım edebiyat, sinema gibi sanatsal ve anlatsal araçlarda bitmiş bir yapıtı inceleyerek yapıtın oluşturulma, ortaya çıkma ilkelerini araştırır. Bordwell, *Historical Poetics of Cinema* makalesinde; filmlerin yapılandırıldığı ve belirli etkiler yarattığı prensipler ve bu prensiplerin hangi koşullarda neden ve nasıl ortaya çıktığını sorgulamaktadır (<https://www.davidbordwell.net/articles/>).

Bordwell ve Thompson anlatının, zaman ve mekân içinde olan neden-sonuç ilişkisi içindeki olaylar zinciri olduğunu söyler. Normal şartlarda anlatı bir durum ile başlar daha sonra bir neden-sonuç modeline uygun olarak bir dizi değişim olur, sonunda anlatıyı bitiren yeni bir durum ortaya çıkar. Öyküyle ilişkimiz bu noktada değişim ve istikrar, neden ve sonuç, zaman ve mekân modelini anlamamıza dayanır. Gelişigüzel olaylar zincirini bir öykü olarak anlamak zordur. Nedensellik, mekân ve zaman kadar anlatı için önemlidir (Bordwell ve Thompson, 2012, s.79).

İzleyicinin sanat yapıtına aktif olarak katıldığı neoformalizmde, zaman, uzam ve nedensellik kurallarıyla birleştirilen bir anlatı şeması kullanılır. İzleyici bir anlatıyı olayları tanıyarak, onları neden ve sonuç, zaman ve mekânla ilişkilendirerek anlar. İzleyici çoğu kez açıkça sunulanların yanında açıkça sunulmayanları da anlar ve öykünün dünyasına yabancı olan malzemeyi tanır. İzleyici olaylarla ilgili varsayımlarda bulunur, çıkarımlar yapar. Böylece öykü ile olay örgüsü arasında bir ayırım yapabilirse anlamayı başarmış olur. Bir anlatı içindeki bütün olaylar dizisi, hem açıkça gösterilenler hem de izleyicinin anladıkları öyküyü oluşturur. Öykü aksiyonunun bütün dünyasına, Yunanca'da *anlatılan öykü* demek olan, filmin *diegesisi* denir. Olay örgüsü, filmde görülebilir ve duyulabilir her şeyi içerir (Bordwell ve Thompson, 2012, s.80). Rus Biçimcileri tarafından *fabula* ve *syuzhet* olarak tanımlanan öykü ve olay örgüsü, anlatı ve biçim ilişkilerinde daha ayrıntılı anlatılmaktadır.

3.1. Neoformalizm'de Anlatı Ve Biçim İlişkileri

Sanatta biçimcilik, bir yapıtta anlatılan ve işlenen konu yerine anlatılış biçiminin sanatı oluşturduğunu ifade eder. Buna göre bir olay, doğru ya da yanlış oluşu ile değil, oluş biçimi ile değerlendirilir (Buyan, 2015, s.20).

Bir öyküyü diğer anlatı türlerinden ayıran en önemli fark olay örgüsüne sahip olmasıdır. Bir öykünün öykü olabildiğini anlayabilmenin temelinde onun kesin olarak bir başlangıç ve bitişe sahip olması aranmalıdır. Önemli olan öyküde anlatılan olayların sona erip ermemesi değil biçimsel olarak bitmiş olmasıdır. Sinemada açık ve net bir son olmasa bile filmin son imgesi o filmin sonudur (Oluk, 2013, s.19).

Rus Biçimciler, öykü ve söylemi *Fabula* ve *Syuzhet* olarak isimlendirmişler, neoformalist yaklaşım da bu terimleri kullanmıştır. Bordwell anlatıyı, filmin seyirciye ipuçları verme süreci olarak tanımlar, böylece seyirci filmin açıklayıcı şemalarından faydalanarak dramatik öyküyü yapılandırır. Seyirciyi asıl etkileyen şey anlatıdır, çünkü anlamı tutarlı hale getirip inşa etmek durumundadır. Olayların tasvir edildiği, ayrıntılarıyla anlatıldığı, seçilip düzenlendiği ve öykülediği edimsel biçime *olay örgüsü* (*syuzhet*) denir. Bu da seyircinin alıp inşa edeceği nedensel ve zamansal ilişkilere dair bilgi demektir. Öykü filmin zaten sahip olduğu ama seyircinin hayal gücüyle tekrardan ideal hikâyeyi inşa etmesidir (Frampton, 2013, s.165).

Edebiyatta öykü yaşamda sırasıyla meydana gelen olaylar zinciridir. Ancak yazarın öyküyü sunuş biçimi bu sıraya uymayabilir. Örneğin bir romanın öyküsü, evlilikten sonraki bir kavgayla başlar, sonra geriye dönerek

söz konusu iki kişinin tanışması ve evlenmesi olayına atlar. Yazar bu kronolojik sırayı bozar, alt üst eder ve olayları normal hayattakine uymayan yapay bir silsileye uğratarak alışılmışı kırmış olur (Moran, 2001, s.183). Öykü ve olay örgüsünde gerçekleştirilen bu düzen sinema filminde de aynen uygulanabilir.

Syuzhet, fabula (öykü) olaylarının sırasını ve kapsadıkları süreyi nedensel ilişkiler çerçevesinde düzenler. Klasik anlatıda filmin sürekliliği karakterlerin belli bir zamanla sınırlandırılması ile sağlanır. Karakterin davranışına yön veren temel nesne zaman faktörü olup karakterin zamanla yarışmasına bağlı olay örgüsü düzenlenir. Karaktere verilen sınırlı zaman, gerilim ve heyecanı yükseltir (Oluk, 2013, s.100).

Bordwell ve Thompson, öykü ile olay örgüsü arasındaki farkı şöyle açıklar: Olay örgüsü belirli olan öykü olaylarını açık bir şekilde gösterirken öykü ise asla tanık olmadığımız bazı *diegetik* olayları ima eder ve olay örgüsünün de ötesine geçer. Olay örgüsü de aksiyonu ile anlayışımızı etkileyebilecek *diegetik* olmayan görüntüleri ve sesleri sunarak öykü dünyasının ötesine geçer. Bu durum aşağıdaki tabloda şöyle yansıtılmıştır:

Tablo 1: Öykü ve Olay Örgüsü Diyagramı

Öykü	Olay Örgüsü
Varsayılan ve çıkarılan olaylar	Açıkça gösterilen olaylar
Açıkça gösterilen olaylar	Eklenmiş <i>diegetik</i> olmayan malzeme

Kaynak: Bordwell ve Thompson, 2012.

Anlatı filminde öykü-olay örgüsü ayrımında, en baştaki olaydan başlayarak öykü özetlenebilir, daha sonra olay örgüsü izleyiciye varsayım ve çıkarılma yapması için öykünün bitimine kadar ipuçları verir ya da film izlerken karşılaşılan ilk olaydan başlayarak olay örgüsü anlatılabilir. Böylece öykü-olay örgüsü ayrımını nedensellik, zaman ve mekân etkiler (Bordwell ve Thompson, 2012, s. 81-82).

Anlatının idrak edilmesine ilişkin bu kuram ve şemaya göre, izleyici filmi basit bir şekilde tüketmek yerine, filmin verdiği *ipuçlarını* kullanarak çıkarımda bulunur. Örneğin, eksilteli geçişler ipucu olabilir, trendeki adamın şehirdeki adama dönüşmesi gibi. Burada zaman, mekân ve nedensellik izleyicinin çıkarılabileceği şeylerdir. Bordwell'e göre, sinema imajın ötesinde bir

şeyi anlamak için ipucu veren iletişim girişimidir. Bu nedenle sürekli mizansen ipuçlarına gönderme yapar (Frampton, 2013, s.166).

Anlatıda vurgulanan bir diğer öge de üsluptur. İzleyici filmin öyküsünü hafızasında yapılandırmak için olay örgüsü ve üsluptan faydalanır. Filmleri üsluplarına bakarak anlatmayı tercih eden Bordwell, sanat sineması ve parametrik anlatıyı kullanır. Sanat sineması anlatısını; iç içe geçmiş olan nesnel gerçeklik, öznel gerçeklik ve anlatıya dayalı yorumlama oluşturur. Açık uçlu ve olay örgüsünden ziyade karakterin özelliklerini devreye sokmak için bu anlatıda, sadece nesnel gerçeklik değil aynı zamanda görüş noktası çekimlerine ve dikkat çekici anlatım araçlarına da başvurularak karaktere odaklanılır. Parametrik anlatı ise üslup merkezli ve şiirseldir. Burada tek bir üslup geliştirmek yerine bağlı olduğu temel bir üslup kuralı içerisinde belli biçimleri yineleyerek etkili olmak söz konusudur (Frampton, 2013, s.166). Godard'ın karşı anlatı özellikleri klasik anlatı ile birlikte karşılaştırılarak değerlendirildikten sonra filmin analiz kısmında, üslup açısından kullanılan yenilik ve farklılıklara da değinilecektir.

4. Hollywood-Molsfilm'in Yedi Değeri Karşısında Godard'ın Yedi Temel Erdemi

Wollen'a göre Godard sinemasında Ayzenshtayn'ın kurgusuyla Rossellini'nin gerçekliği yan yanadır. Sözler görüntü ile belgesel ikonografiyle içi içedir. Godard'ın filmleri deneysel, yapıntı ve belgesel film çeşitlerinin karışımı olarak dördüncü bir tür olarak karşımıza çıkar (Büker, 1996, s. 92).

Wollen (2012, s.121-129), Godard sinemasını değerlendirirken kendisinin yedi büyük günah olarak nitelendirdiği Hollywood-Molsfilm'in yedi değerinin karşısına Godard'ın yedi temel erdemi koyduğunu bunun da onu önemli bir yönetmen yaptığını söyler. Bu yedi erdem şunlardır:

1. Godard, *Hollywood'un geçişli anlatısına karşın geçişsiz anlatı* kullanır. Burada nedensellik zincirinin kırılması söz konusudur. Göstergelerle bir durumun başka durumlarla olan ilişkisi ya da karşıtlığı ortaya konmuş olur.
2. Godard, *özdeşleşmeye karşı yabancılaşmayı* kullanır. Bunu gerçek insanların kurmacaya sokulması, karakterle sesin uyuşmaması ya da doğrudan izleyiciye konuşan karakterler ile gerçekleştirir.
3. Godard sinemasında, *saydamlığa/şeffaflığa karşı öne çıkma özelliği* belirgindir. Godard bu unsuru, izleyiciye film izlediğini hatırlatarak

yapar. Oysa Hollywood sineması izleyiciye film izlediğini unutturmaya çalışır.

4.Godard, *tek anlatıma karşı çok anlatımı* kullanır. Bu durumu farklı karakterlere farklı diller konuşturarak yaptığı gibi ses kuşağı ile görüntü arasındaki kopma ile de yapar.

5.Godard, filmin sonunda *kapalı uç yerine açık uçlu son* kullanır. Film bitmiş bir süreçten öte, izleyiciyle birlikte devam eder.

6.Godard filmlerinde, *hoşlanmaya ya da haz almaya karşı rahatsız olma durumu* vardır. İzleyiciye hissettirilen rahatsızlık duygusu ile durumun sorgulanması istenir.

7.Godard'ın son erdemi ise *kurmacaya karşı gerçekliktir*. Klasik anlatıda karakterler çoğunlukla güçlü, kahraman, özdeşleşilen ve hayranlık duyulan kişilerdir. Godard filmlerinde ise karakterler film sonunda izleyiciyi şaşırtabilir, güçlü yerine zayıf olabilir.

Benim Dünyam filminin öyküsü hakkında bilgi verildikten sonra film, neoformalist bakış açısıyla klasik anlatı karşısında Godard'ın karşı anlatı sineması özellikleri kapsamında incelenmiştir.

5. *Benim Dünyam* Filminin Konusu

Film otobiyografik bir uyarlamadır. Dilimize Fransızca'dan (*autobiographie*) geçen otobiyografi sözcüğü Türk Dil Kurumu (2020)'na göre; "öz, yaşam öyküsü" demektir. Filmin öyküsüne geçmeden önce Türk Sinemasına uyarlanan *Benim Dünyam* filminin otobiyografik kaynağından söz etmek gereklidir. 2005 yılı Hint yapımı olan filmin İngilizce adı *Black*'dir. Hindistan Uluslararası Film Festivalinde gösterilmiş ve bol ödül almıştır. Film, Hindistan sinemasına Helen Keller'in gerçek yaşam öyküsünü anlattığı otobiyografik kitabı *Yaşadığım Dünya*'dan (The Story Of My Life) uyarlanmıştır (https://tr.wikipedia.org/wiki/Benim_Dünyam).

Uğur Yücel'in hem yönetmenliğini yaptığı hem de Beren Saat ile başrollerini paylaştığı dram türümdeki filmin senaryosunu Can Yücel ve Uğraş Güneş yazmıştır. Filmin konusu şöyledir: Ela, henüz iki yaşındayken geçirdiği hastalık nedeniyle hem gözlerini hem de duyma yetisini kaybetmiştir. Çevresiyle tamamen uyumsuz ve inatçı bir çocuk olarak, sekiz yaşına kadar hayata dair hiçbir kelimenin anlamını bilmeden yaşar. Ta ki, sekiz yaşında Mahir Hoca ile karşılaşana kadar bu durum devam eder. Mahir Hocanın ablası da, Ela gibi görme ve duyma yetisi olmadan yaşayıp trajik bir şekilde hayatını kaybetmiştir. Bu nedenle hayatını engellilere adayan Mahir Hoca'nın yolu Ela ile kesiştiğinde onları zorlu bir yolculuk bekler.

Film, ortak noktası olan iki karakterin hayatını anlatır. Birincisi; kör, sağır ve dilsiz olan Ela'dır. Diğeri ise onun öğretmeni Mahir Hoca'dır. Ela varlıklı bir ailenin çocuğu olarak sekiz yaşına kadar hayvan gibi yetiştirilmiş, kaybolmasın diye boynuna zil takılmıştır. Babası Ela'yı akıl hastanesine yatırmak istediğinde, Ela'nın annesi buna karşı çıkmış ve son çare olarak Mahir hocayı bulmuştur. Böylece Mahir Hocayla yolları kesişen Ela'nın, karanlıktan aydınlığa doğru ilerleyen yolculuğu başlar.

Mahir Hoca, maddi anlamda hayatta her şeyden hatta kendisinden bile vazgeçmiş bir insandır. Kör ve dilsiz bir çocuğun elinden tutarak, onun karanlığına ışık yakar. Dünyada mucize denilen her şey mümkündür. Siyahtan beyaza giden yolculuklarında sadece bir kelimeye yer yoktur. O da *imkânsız* kelimesidir Mahir Hoca, hiçbir şey bilmeyen Ela'ya her şeyi öğretir ama *imkânsız* kelimesini asla öğretmez. Ela, Mahir Hoca sayesinde üniversiteye gider ve uzun bir süreçten sonra üniversiteden mezun olur. Ancak o, okulu bitirirken Mahir Hocası da *Alzheimer* hastası olmuştur. Hocasının ona öğrettiklerini şimdi onun hocasına öğretme zamanı gelmiştir.

5.1. Benim Dünyam Filminde Anlatı Biçiminin Çözülmesi

Film analizleri klasik anlatı yapısına göre yapılabileceği gibi anlatı ve biçim ilişkisinin ağırlığına göre yapısal ya da neoformalist yöntem ile de yapılabilir. Türk Sinemasında klasik anlatı yapısından farklı bir yapıya sahip olan *Benim Dünyam* filmi, biçim-anlatı ilişkisini öne çıkarması nedeniyle neoformalist yöntem ile incelenmeye imkân vermektedir. Bu açıdan bakıldığında literatüre katkı sağlayacak örnek bir film çözümlemesi olacağı düşünülmektedir.

Film, Neoformalist açıdan incelendiğinde; anlatı ve biçim ilişkisinde öne çıkan unsur, olay örgüsündeki *syuzhet*; zaman, mekân ve görsel üsluptur. Bunu sağlayan biçimsel yöntemler ise kamera kullanımı, kurgu, diyalog sahnelerinde yakın çerçeveleme, aksiyon çizgisi, eksiltme gibi işlemlerdir. Film, Ela'nın siyah dünyası üzerine dramatik bir anlatı sunar. Öyküdeki ana karakterler Ela ve öğretmeni Mahir Hoca'dır. Filmin öyküsü, bu iki kişinin yaşam mücadelesinin ortak noktada buluşmasına odaklanır.

Aristoteles *Poetika* adlı eserinde, kimilerinin düşündüğü gibi öykünün birliğinin tek bir kahramanın etrafında dönerek sağlanmadığını söyler. Bir insanın yaşamında olaylar birden fazladır ve giderek artar. Gelişen bu olaylar tek başına oluşmadığı gibi insanın yaptığı eylemlerde, tek bir eylem olmaktan öte çok sayıda eylemi ortaya çıkarır (Aristoteles, 2007, s.35). Filmin olay

örgüsü de, Ela üzerinden ilerler. Onun yaşadığı çevre ve mekândaki ötekilerle birlikte iç dünyalarını ve eylemlerini yansıtır. Onun dünyasına, ilerleyen süreçte Mahir Hocanın dünyası eşlik eder ve roller değişir.

Filmin açılış sahnesi, kısa bir süre daktilo sesi ve ardından Ela'nın arkası dönük daktilo yazan görüntüsü ile başlar. “*Bu benim dünyam kırk yıl karanlıkta yaşadığım... bu hikayeyi öğretmenim Mahir Hoca'ya yazıyorum*” der. Ela'nın kardeşi Ayla, evlerinin avlusunda Mahir Hoca'yı otururken görür ve Ela'ya öğretmenin orada olduğunu söyler. Mahir Hoca 12 yıl sonra Ela'nın evini bulup gelmiştir. Daha sonra kamera Mahir Hoca'nın hastanedeki görüntüsüne geçer ve izleyiciye ileri derecede *Alzheimer* hastası olduğu bilgisi verilir. Film geriye doğru ilerleyen bir anlatı yapısı ile başlar. Başka bir deyişle sondan başa doğru bir gidiş vardır. Olaylar klasik anlatıda olduğu gibi giriş-gelişme ve sonuç periyodunda ilerlemez. Bu nedenle filmin anlatı yönünden klasik anlatı yapısına sahip olduğu söylenemez. Film boyunca birçok defa *flashback*ler ve *flashforward*lar karşımıza çıkar. Yönetmen kronolojik sırayı bozar, alt üst eder ve olayları normal hayattakine uymayan yapay bir silsileye uğratarak alışılmışı kırmış olarak yani *neoformalist yaklaşım* ile sunar.

Filmin açılış sahnesindeki arkası dönük kameraya konuşan kişinin görüntüsü Godard'ın anlatım stilini akla getirir. Özdeşleşmeye karşı yabancılaşma sağlanarak, izleyiciye de daha filmin başında bir film izlediği uyarısı verilir. *Benim Dünyam* filmi, “fabula”nın sonundan başlar ve daha sonra *flashback* kullanımı ile kahramanın/karakterin çocukluğuna döner. Yönetmen, filmin hemen her olay örgüsünde *flashback*ler (geçmişe dönüşler) ve *flashforward*lar (ileriye dönüşler) kullanmaktadır. Filmin şimdiki zamanını engelleyen geçmişten ve gelecekteki sahneler, *fabulanın* kronolojik sıralamasının da yeniden düzenlenmesine yol açar.

Ela daha iki yaşında ve beşğindeyken babası odaya girerek annesine doktorların Ela'nın hem göremediğini hem de duyamadığını söylediğini söyler. Burada bilgi kısıtlılığı vardır. Geleneksel anlatıda boşluklar sürekli olmaz. Anlatıda *syuzhet* tarafından ortaya konan bilinmezlik, çatışma ve boşluklar, nedensellik ilkesinden ötürü anlatının sonunda ortaya çıkar. *Benim Dünyam*'da bu boşluklar izleyiciye verilen ipuçları ile ilerleyen süreçte tamamlanır.

Görsel-1: Ela'nın beşikteki bebekliğinden sekiz yaşındaki görünümüne atlanılan (flashforward) sahne.

Görüntü, Ela'nın beşikteki bebek halinden sekiz yaşında merdivenlerden inen haline atlar. Burada *eksiltili* geçiş yapılmıştır. İzleyici anlatıyı hemen tüketmek yerine ipuçlarından yararlanarak çıkarımda bulunur ve beşikteki görmeyen-duymayan bebeğin sekiz yaşındaki Ela olduğunu idrak eder. Filmde bu şekilde sürekli geçmişe dönüşler ve ileriye atlayışlar kullanılır. Filmde, başkarakter Ela'nın daktilo başında yazı yazarken her konuşmasının ardından olaylar *flashback* yardımı ile geri döndürülerek öykü anlatılır.

Evde sürekli kaza çıkartan Ela'yı babası akıl hastanesine göndermek ister. Ancak anne buna şiddetle karşı çıkar. Bu arada Ela beşikteki bebeği, kardeşini düşürür. İzleyiciye yine *eksiltili* bir geçişle kardeşinin olduğu bilgisi verilmiş olur. Filmin başında Ela'nın yanında olan kız kardeşinin, beşikteki bebek olduğu ise izleyici tarafından öyküden çıkarım yapılarak anlaşılır.

Daha sonra köhne bir evde loş ışıklı bir odada Mahir Hoca'nın görüntüsü gelir. Masada alkol şişeleri vardır. İçeri giren Sümbül Hanım, varlıklı bir ailenin göremeyen ve işitemeyen sekiz yaşındaki bir kız çocuğu için öğretmen aradıklarını ve kuruma başvurduklarını söyler. Mahir Hocaya, onu hayata kazandırmak için gitmezse eğer akıl hastanesine gönderileceğini söyler. Özkar (2020, s.161) filmde bu sahne ile Mahir hocanın kardeşinin başına gelenlerin bir benzerinin Ela'nın da başına gelebileceği dolayısıyla onun gibi tımarhaneye kapatılıp hayattan koparılabilirliği gösteriliyor. Mahir hocanın amacı da Ela'ya iyi bir eğitim vererek ablasının başına gelenleri Ela'nın yaşamasını engellemek oluyor. Engelli bir birey olsa da onun da hayata tutunmasını arzuluyor.

Görüntü yine *flashforward* ile Ela'yı daktilo başında yazı yazarken gösterir. "...iki tuhaf ruh eşini bir araya getirmişti. Ben karanlıkta

bekliyordum. Sense bana ışığı getiriyorsun...” sözleri daktiloya yazılır ve iç ses duyulur. *Flashback* ile zamansal atlama ile geriye doğru gidilir. Eve gelen Mahir Hoca artık Ela'nın öğretmenidir. İlk yaptığı şey onun boynundaki çingırağı çıkarıp atmak olur. Ela'ya hayvan muamelesi yapılmasına tepki gösterir. İzleyicide dikkat uyandıran, ürperten çingırak sesi ve simgesi, Godard'ın sinemasında saydamlığa karşı öne çıkma özelliği ile örtüşerek seyirciyi düşünmeye ve sorgulamaya yöneltir.

Mahir Hoca ona zorlu bir mücadeleden sonra kaşıkla yemek yemeyi öğretir. Ancak Baba Refik Bey, Mahir Hocayı küstah ve alkolik olduğu gerekçesiyle istemez ve gitmesini söyler. Mahir Hoca, Ela'nın annesi Handan Hanıma alkol ve para istemediğini, kendi ablasının da Ela ile aynı durumda olup zamanında tımarhanede çürüdüğünü söyler ve kendisine yirmi gün süre verilmesini ister.

Görüntü yine *flashforward* ile daktilo başında yazı yazan Ela'ya geçer. “...o gün annem beni hazırladı, okuldaki ilk günümüş...” diye yazar. Mahir Hoca ile ders aldığı ilk günlere, *flashback* ile zamansal geri dönüş yapılır. Ela, on dokuz gün boyunca Mahir Hoca ile evin ayrı bir köşesinde aynı odada kalmıştır. Fakat hala kelimelerin manasını öğrenememiştir. Annesi Mahir Hoca'dan kızını ister. Ertesi gün iş gezisine çıkan babasının döneceğini söyler. Yirminci gün Mahir Hoca evden çıkarken Ela'yı eliyle yemek yerken görür ve dayanamaz. Ona tekrar kaşıkla yemeyi öğretmeye çalışır. Ela hocasının yüzüne sürahideki suyu dökünce onu alıp bahçedeki havuza götürür ve suyun içine atar. Ela böylece *su* kelimesini ve manasını öğrenir. Ardından Anne ve baba kelimesini söylemeyi öğrenir. Daha sonra görüntü *flashforward* ile ileri atlayarak hastaneye geçer. Ela, elinde daktiloyla hastaneye girerken Mahir Hocasına her şeyi öğreteceğini söyler. Hocasının ona öğrettiği ilk kelime olan *suyu* bu defa o hocasına öğretmek için uğraşır. Fakat bu kolay olmayacaktır. *Flashback* ile zamansal atlama yapılır ve ekranda *yıl 1973* yazar. Ekrandaki bu yazı iletişimselliği artırarak sanki izleyiciye bir film izlediğini hatırlatır. Zamansal bir hatırlatma yapan bu görsel Godard'ın sinemasında saydamlığa karşı öne çıkma özelliğini içerir.

Mahir Hoca bir partide yanında bulunan Fen-Edebiyat Fakültesi Dekanı ile Ela'yı tanıştırır ve onu fakülteye kabul etmesini ister. Dekan böyle birini üniversiteye almasının *imkânsız* olduğunu söyler. Mahir hoca ise ona *imkânsız* öğretmediğini söyleyerek izleyiciye bir film izlediğini hatırlatır. Klasik anlatıdaki gibi olayların peşinden gitmek yerine olayları sorgulamaya yönlendirir. Dekan bunun üzerine kurula danışacağını belirtir. Mahir Hoca ise “*hayatta iyilik yapmak için insanın eline çok az fırsat geçer*” diye karşılık verir.

Ela, kurulun yaptığı sınavdan geçer ve okula başlar. Okulda oturduğu sırada Mahir Hoca hep onun yanındadır. Ses kuşağı araya girer ve “*yirmi dört saat yanımda benimle konuşurdu*” der. Ela arkadaşlarına işaret dili öğretir, okulda mutludur. Farklı diller konuşturmak Godard’ın karşı sinemasındaki bir özelliktir. Yönetmenin burada işaret dilini farklı bir dil olarak filme eklediği görülür. Ayrıca Ela ve arkadaşlarının hep birlikte işaret dili konuştukları sahne ile gerçeklik daha da artar. Ela daha önceki partide de şarkı söyleyen kişinin yanında işaret dili ile şarkı söylerken görülür. Böylece gerçeklik pekiştirilmiş olur. Daha sonra Mahir Hoca ona tüm derslerden kaldığını söyler. Yinede eğlenirler. Arka ses kuşağından ise Ela’nın söylemiyle “*insanlar başarıyı kutlar, biz başarısızlığı kutladık*” sözleri duyulur.

Mahir Hoca, dekanın odasına gelir. Bir ve ikinci sınıfın tüm notlarının kabartmalı şekli masanın üzerindedir. “*iyilik yapmak için çok az fırsat olur demiştiniz*” diyerek kitapları Ela’ya götürmesini söyler. Yönetmen filmde bu sözleri ikinci kez söyleterek, izleyiciye filmin mesajını vermiş olur. Bununla birlikte kabartma harfli kitapların varlığının gösterilmesi izleyicinin hafızasını canlandırır. Çünkü filmdeki öykünün başı ve sonu vardır. Anlatı ve biçim ilişkilerinde açıklandığı üzere film, açık uçlu da olsa kapalı uçlu da olsa biçimsel olarak biter. Ancak toplumsal yaşamda gerçekleşen olaylar bir kez olup bitmez, filmin amacı izleyicinin bunu düşünmesini ya da sorgulamasını sağlamaktır. Zira toplumda görme ve işitme engelli birçok insan vardır. Yönetmen, oluşturduğu bu tutum ile izleyiciyi engeller ve engelliler üzerinde düşünmeye ve iyilik yapmaya davet eder.

Mahir Hoca ise garip ve şaşkın bakışlarıyla “*dışarıya nasıl çıkacağım*” diye sorar. Böylece izleyici filmin başında gösterilen hastane sahnesini hatırlar ve Mahir Hocanın *Alzheimer* hastası olduğu bilgisi öyküye eklenmiş olur. Boşluk tamamlanarak anlatının sahip olduğu bilginin izleyiciyle paylaşılması ve karakterin mekânla/hastaneyle ilişkilendirilmesi sayesinde iletişimsellik derecesi artar.

Mahir Hoca, üç yıldır sınıfta kalan Ela’ya kitapları götürür. Ancak Ela, mücadelesinde çok fazla ilerleyemediği için yorulmuştur ve “*benim dünyam siyah, okumak istemiyorum*” der. Mahir Hoca, “*okuyacaksın, senin dünyanın siyah değil...*” diye onu zorlar. Ela ise daktilonun başına geçer ve öfke ile “*siyah, siyah, siyah...*” diye yazar.

Görsel-2: Ela'nın dakikada altmış kelime yazmayı başardığı sahne.

Kamera sağa-sola çevrilir. Mahir Hoca ile Ela arasında gidip gelir. Ela'nın endişeli yüzünü yakın çekime alarak onun iç dünyasını yansıtır. Oluk'a göre; modernist filmler olay örgüsünden ziyade karakter üzerine, karakterlerin eylemlerinden çok da karakterin ruh dünyasına yönelir. Bu nedenle modernist filmler klasik anlatı biçimine göre öznel bir anlatı yapısına sahiptir (Oluk, 2013, s. 77). *Benim Dünyam* filminde karakterlerin yakın çekimleri sıklıkla kullanıldığı için film biçimsel olarak modern anlatı sinemasına daha yakındır.

Yeni dalga sinemasında yönetmenler, mümkün olduğunca doğal ışık ve ses kullanmışlardır. Oyuncuların konuşmaları da üslup yönünden genellikle doğaçlama olup tıpkı gerçek hayatta olduğu gibi birbirlerinin lafını kesmeleri, hatta aynı anda konuşmaları söz konusudur (Hayward, 2004, s. 29). Mahir Hoca ve Elanın buradaki diyalog sahnesinde de bu unsurlar aynen gerçekleşir. Bir karakter olarak Ela'nın başlangıçtaki zayıflığı, kurgu karşısında gerçekliğin temsili iken doğal ve doğaçlama konuşmalar, kameraya karşı ilgisiz gibi arkası dönük görüntüler klasik anlatıdaki özdeşleşmeye karşılık olan yabancılaşma erdeminin unsurlarıdır.

Mahir Hoca onun bu öfkeli ve inatçı haliyle dakikada altmış kelime yazdığını fark eder ve Ela'yı ödül olarak dondurma yemeye götürür. Dış mekândaki görüntüde Mahir Hocanın iki dondurma aldığı, Ela'nın da bankta oturduğu görülür. Ancak Mahir Hoca paranın üstünü almadan, Ela'yı da unutarak başka bir yöne doğru ilerler. Ela da kendi başına hocasını ararken bir araba çarpar. Dekan Bedri Bey, Ela'yı Mahir Hocanın yanına eve götürür ve ona bir doktora görünmesini söyler. Böylece Mahir Hocanın hastalığı hakkında

izleyiciye yine bir ipucu verilerek çıkarımda bulunması sağlanır. Godard'ın yedinci erdemi filmin bu sahnesinde yorumlanabilir. Klasik anlatıda izleyici, karakterle özdeşleşerek ona bir kahraman gözüyle bakarak hayran olurken burada Mahir Hoca, tam tersi zayıf bir karaktere dönüşür ve akli melekelerini kaybettiğine dair olumsuz tavırlarıyla beklenmeyen bir davranış gösterir. Bu durum kurgu karşısında hem gerçekliğin temsili hem de izleyici açısından yabancılaşmadır.

Flashback ile görüntü Ela'nın kardeşi Ayla'nın düğününe geçer. Mahir Hoca Ela'nın yanında ona işaret dili ile düğünü anlatır. Bu geçişler neden-sonuç ilişkisi yapısını bozarak hayatın farklı yönlerini yansıtır. Kameranın yaşamın farklı anlarına geçiş yapması klasik anlatıdaki rutinliğin bozulmasıdır. Başka bir deyişle olayların klasik anlatıdaki gibi düz bir çizgide gitmemesidir.

Ardından tekrar *flashforward* yapılır. Mahir Hoca hastanede yatakta zapt edilmeye çalışılır ve zincirle yatağa bağlanır. Ela elinde çiçeklerle hocasına gelir ve zinciri kırmaya çalışır. Görüntü tekrar *Flashback* ile üniversiteye geçer. Mezuniyet töreninde Ela işaret diliyle konuşma yapar, annesi ise onun konuşmasını tercüme eder. Ela konuşmasında "...sizin yirmi yılda yaptığınızı ben kırk yılda yaptım, sonunda başardım" der. Ardından demir parmaklıklar ardındaki Mahir Hocanın görüntüsü gelir. Ela'nın konuşması "...kırk yılda hocamın rüyasını gerçekleştirdim" diye devam eder. Tekrar hastanedeki demir parmaklıklar ardındaki Mahir Hocanın görüntüsü gelir. Mezuniyet cübbesi giymediğini çünkü onu mezuniyet cübbesi ile ilk görececek kişinin hocası olduğunu söyler. Kamera kurgusal geçişle yine mekân olarak hastaneye geçer. Ela, Mahir Hocanın yanındadır. Pencereden dışarı bakarlar ve dışarıda yağmur yağmaktadır. Mahir Hocanın Ela'ya öğrettiği ilk kelime olan "su" sözcüğünü hatırlaması ve söylemesi ile film sona erer.

Görsel-3: Son sahne ve hastanede Mahir Hoca'nın söylediği "su" sözcüğü ile yaşamsal döngü gerçeği.

Klasik sinemada çoğunlukla filmin sonuna doğru ulaşılan doruk noktada rahatlayan ve haz duyan izleyici karşı sinemada aksi yönde rahatsız olur. Çünkü film her ne kadar açık uçlu bir sonla bitmese de, sonunda biçimsel olarak biter. Mahir Hocanın hastanedeki son hali Hollywood için alışılmış bir film sahnesinden çok farklı beklenmedik bir finaldir. Bu son sahne, izleyiciye Ela'nın ilk *su* dediği sahneyi hatırlatır. Her ne kadar Mahir Hoca *su* demeyi başarsa da hastanede olması ve hastalığı gerçeği izleyiciyi rahatsız eder.

SONUÇ

Bu çalışma kapsamında analiz edilen Yönetmen Uğur Yücel'in 2013 yapımı *Benim Dünyam* filmi, anlatı ve biçim yönünden neoformalist bakış açısıyla ele alınarak Godard'ın Karşı Sineması özellikleri çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Wollen (2012), Hollywood-Molsfilm'in Yedi Değeri Karşısına Godard'ın Yedi Temel Erdemini koymuştur. Bu ekseninde incelenen film örneğine anlatı ve biçim olarak neoformalist açıdan bakıldığında, Holywood'un ya da klasik anlatının aksine bir yapı karşımıza çıkmaktadır. Yedi değer karşısında yer alan yedi erdem neredeyse tamamının filmde karşılık bulunduğu ancak bunlardan bazılarının ağırlıklı olduğu filmin analiz kısmında ayrıntılı açıklanmıştır. Özellikle filmin başlangıç ve bitiş sahnesinin tam anlamıyla klasik anlatı sinemasından farklı olduğu ve Godard sineması çerçevesinde şekillendiği söylenilebilir. Filmin odaklandığı gerçeklik noktası *imkansızlık*

kavramıdır. Filmdeki karakterlerin yaşadığı olaylar değil, her yönüyle görme ve işitme engelli bir yaşamın zorluğu ve başarısı gerçeğidir. Bu gerçeklik gösterilirken karakterlere yaklaşılarak biçimle desteklenmiştir. Filmde sıklıkla yakın çekimler kullanılmıştır. Biçimdeki farklılaştırma geleneksel anlatı ile karşılaştırıldığında oldukça belirgindir. Film gerek anlatı olarak gerekse biçim olarak karşı sinemanın özelliklerini fazlasıyla yansıtmaktadır.

Film dilinde normal seslendirmeden farklı olarak işaret diline ve alt yazıya yer verilmiştir. Özellikle diyaloglardaki iki ana karakter Mahir Hoca ve Ela arasındaki yakın çekimler ve doğaçlama konuşmalar, kıyafetlerin gündelik hayattan ve sıradan olması, sıçramalı kurgu ile sık sık ileri ve geri dönüşler yapılması gibi özellikler filmi anlatı ve biçim yönünden farklılaştırmıştır. Dolayısıyla izleyicide tam anlamıyla *katharsis* oluşmaz. Aksine karşı bir duruşla olay örgüsü takip edilir. Bu anlamda film, farklı anlatı yapısı sayesinde izleyicinin düşünerek öyküye yaklaşmasını sağlar. Böylece film izleyiciye, öyküden yola çıkarak engellilerin gerçek hayatta yaşadıkları sıkıntıları hatırlatmış olur. Onların mücadele ile elde ettikleri kazanımları ve Mahir Hoca örneğinde yaşanan yaşam döngüsünü en iyi şekilde göstermeyi başarır.

Sonuç olarak *Benim Dünyam* filmi, anlatı ve biçim ilişkisi olarak, karakterlerin iç dünyasını ele alan, nesnelliği ve doğallığı öne çıkaran bir yapıdadır denilebilir. Ayrıca gerçeğin sunumunda dramatik etkinin oluşturulmasından çok gündelik yaşamda olağan bir durumu öne çıkartması ile filmde alışkanlık kırılarak farklılaştırma sağlanmıştır.

KAYNAKÇA

- AnaBiritannica.<https://www.turkedebiyati.org/bertolt-brecht.html>, Erişim Tarihi: 25.12.2021
- Andrew, J.D. (2000). *Sinema Kuramları*. (Çev. İ. Şener). İstanbul: İzdüşüm Yayınları.
- Aristoteles, (2007). *Poetika Şiir Sanatı Üstüne*. (Çev.S.Rifat). İstanbul: Can Yayınları.
- Benim Dünyam, https://tr.wikipedia.org/wiki/Benim_Dünyam, Erişim Tarihi: 28.10.2021
- Bordwell, D. & Thompson, K. (2012). *Film Sanatı*. (Çev. E. Yılmaz, E. S. Onat). Ankara: De Ki Basım Yayım.
- Buckland, W. (2013). *Sinemayı Anlamak*. (Çev. T. Göbekçin). İstanbul: Optimist Yayın.
- Buyan, B. (2015). Hugo Münsterberg, *Sinema Kuramları*. (Ed. Z. Özarslan). 1.Cilt, İstanbul: Su Yayınevi.
- Büker, S. (1991). *Sinemada Anlam Yaratma*. İmge Kitabevi.
- Büker, S. (1996). *Film Dili: Kuramsal ve Eleştirel Eğilimler*. İstanbul: Kavram Yayınları.
- Frampton, D. (2013). *Filmozofi Sinemayı Yepyeni Bir Tarzda Anlamak İçin Manifesto*. (Çev. C. Soydemir). İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Genette, Gerard. (2011). *Anlatının Söylemi* (Çev: F. Aydar). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Gündeş, S.& Oktuğ, M (2008). *Savaş/Barış Karşıtlığında Göstergebilimsel Yaklaşım: "Yazı Tura"*, Communication in Peace/Conflict in Communication (Edited by T.İlter, N. Kara, M. Atabey, Y.Arslan, M. Orun. https://crp.emu.edu.tr/Documents/cpcc-2007/Com_Peace_Conflict_Com_2007.pdf#page=248Erişim Tarihi: 18.11.2021
- Hayward, A. (2004). *Ken Loach ve Filmleri Hangi Taraftasınız?* (Çev. Ö. Arıkan). İstanbul: Agora Kitaplığı.
https://www.davidbordwell.net/articles/Bordwell_Cinematic%20Text_no3_1989_369.pdf. Erişim Tarihi: 24.11.2021
- Kabadayı, L. (2006). *Yazı Tura Filmi Örneğinde Türk Sinemasında 'Saydam Nihilizm' Ve Anlam*. İstanbul Üniveristesi İletişim Fakültesi Dergisi, Sayı:25.
- Kovacs, A. B. (2010). *Modernizmi Seyretmek: Avrupa Sanat Sineması*. (Çev. Ertan Yılmaz). Ankara: De Ki Yayınları.
- Makal, O. (2010). *Sinemada Tarihin Görüntüsü*. İstanbul: Beykent Üniversitesi Yayınevi.
- Monaco, J. (2010). *Bir Film Nasıl Okunur? Sinema Dili Tarihi ve Kuramı*. (Çev.E. Yılmaz). İstanbul: Oğlak Yayıncılık.
- Moran, B. (2001). *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mutlu, E. (1998). *İletişim Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

- Oktan, A (2008). *Türk Sinemasında Hegemonik Erkeklikten Erkeklik Krizine: Yazı-Tura Ve Erkeklik Bunalımının Sınırları*. Selçuk İletişim Dergisi, Cilt:, Sayı:2 (152-166).
- Oluk Ersümer, A. (2013). *Klasik Anlatı Sineması*. İstanbul: Hayalperest Yayınevi
- Orr, J. (1997). *Sinema ve Modernlik*. (Çev. A. Bahçıvan). Ankara: Ark Yayınları.
- Özdemir Ç. (2014). *Uğur Yücel'in Yazı Tura Filminin Postmodern Anlatı Özellikleri Açısından İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo Sinema Ve TV Anabilim Dalı.
- Özkar, M. (2020). *Türk Sinemasında Engelli Bireyin Temsili: "Tamam mıyız?" Ve "Benim Dünyam" Filmleri Örneğinde Bir Değerlendirme*. e:Kurgu Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Uluslar Arası Hakemli Dergisi, Cilt:28 Sayı:1
- Parkan, M. (1993). *Brecht Estetiği ve Sinema*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları
- Parkan, M. (2015). *Biçimciliğin ve Gerçekçiliğin Sentezi*. (Ed. Z. Özarslan). Sinema Kuramları, 1.Cilt, İstanbul: Su Yayınevi.
- Şener, S. (2001). *Yaşamın Kırılma Noktasında Dram Sanatı*. Ankara: Yapı Kredi Yayınları.
- Topçu, Y.G. (2012). *Anlatı ve Biçim İlişisine Neoformalist Bir Yaklaşım: Yazı-Tura Örneği*. İletişim Bilimlerinde Araştırma Yöntemleri Görsel Metin Çözümleme. (Ed.Ö.Güllüoğlu). Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Wollen, P. (2012). *Sinemada Göstergeler ve Anlam*. (Çev. Z. Aracagök, B. Doğan). İstanbul: Doğan Metis Yayın

BÖLÜM 2

“ZİHİN FAALİYETLERİ” OYUNUNUN TASARIMI

Doç. Dr. Dilek BAŞERER¹

Dr. Öğr. Üyesi Zeynep BAŞERER BERBER²

¹ Atatürk Üniversitesi, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi, Felsefe Grubu Eğitimi Anabilim Dalı, dilek.baserer@atauni.edu.tr, Orcid ID: 0000-0001-7098-3645

² Atatürk Üniversitesi, Oltu Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, zeynep.baserer@atauni.edu.tr, Orcid ID: 0000-0002-5422-8532

GİRİŞ

Oyun Nedir?

Oyun, eğlenceden zevk alma ve keyif almayla bağlantılı, gönüllü, içsel olarak motive edilmiş bir dizi aktivitedir. Oyun, gözlemlenen davranışın altında yatan güdüler veya zihinsel çerçeve ile ilgili olan bir özellikler dizisini içerir (Besio, 2018b). Hollandalı kültür tarihçisi Johan Huizinga (1955) klasik kitabı Homo Ludens'te oyunla ilgili ayrıntılı tanımını şu şekilde özetlemiştir: "Oyun, bilinçli olarak 'sıradan' yaşamın dışında duran özgür bir etkinliktir. 'ciddi olmayan', ancak aynı zamanda oyuncuyu yoğun ve tamamen içine çeken bir aktivitedir. Oyun maddi çıkarlarla bağlantılı bir faaliyettir ve bundan hiçbir kazanç elde edilemez. Rus psikolog Lev Vygotsky (1978) ise "The Role of Play in Development" adlı makalesinde, çocuk oyununu çocuk tarafından "istenen", "her zaman hayali bir durum olan" ve "her zaman kurallar içeren" bir yapı olarak tanımlamıştır. Kenne Rubin ve meslektaşları (1983) oyunu daha çok içsel bir motive unsuru olarak görmüş; amaçlardan çok araçlara odaklanan keşfedici davranıştan farklı olan; gerçek olmayan (iddia içerir), dışarıdan dayatılan kurallardan bağımsız ve oyuncular tarafından aktif olarak (sadece pasif olarak değil) devreye giren bir durum olarak belirtmişlerdir (Besio, 2017). Öte yandan Peter Gray (2009, 2013) oyunu tanımlamaya yönelik girişimleri analiz ettikten sonra, önde gelen oyun bilginleri tarafından kullanılan insan oyununun tüm tanımlayıcılarının temelde kaynatılabileceği sonucuna varmıştır. Ona göre oyun, insanlarda ya hep ya da hiç değildir, ancak derece meselelerinde var olabilir. Bir aktivite, burada sıralanan özellikleri içerdiği ölçüde oyun olarak nitelendirilebilir veya oyuncu olarak tanımlanabilir. Esasen oyun, kendi kendine seçilen ve kendi kendini yöneten aktivitedir. İçsel olarak motive edilmiş, zihinsel kurallar tarafından yönlendirilen; yaratıcı, aktif, tetikte ancak nispeten stresli olmayan bir zihin çerçevesinde yürütülen bir aktivitedir (Gray, 2013).

Oyun Türleri

Oyun gelişimi günümüzde artan karmaşıklıklarının bir sonucu ve nedeni olarak yorumlanan iki ana boyutta tanımlanmaktadır. Bunlar; bilişsel ve sosyal boyutlardır.

Bilişsel Boyut: İçinde pratik, sembolik, yapıcı, kurallı oyunları barındıran boyuttur. Bu boyutlardan ilki pratik oyundur. Pratik oyun; basitten karmaşığa doğru olarak vücut hareketleriyle ve nesnelerin görsel ve dokunsal deneyleriyle ilgili olarak ortaya çıkan ilk oyun türüdür. Tekrar etmek, bu tür oyunun tipik bir özelliğidir. Bilişsel boyutun sembolik oyun boyutu ise yaşamın ikinci yılında başlar ve kişinin kendi bedeninin ve nesnelerin, sanki başka bir şeymiş gibi, taklit ve inandırma faaliyetleri için sembolik kullanımına atıfta bulunur. Bu tür oyunun en basit biçimi, vücutla aksiyon simülasyonudur – yemek yiyormuş gibi yapmak, araba kullanmak vb.; – rol yapma ve onlar için sahne planlamadır (Kernan, 2007). Bilişsel boyutun yapıcı oyun boyutu diğer boyutlardan daha farklı özelliklere sahiptir. Bu boyut bir bütün oluşturmak ve belirli bir amaca ulaşmak için daha fazla öğeyi toplamak, birleştirmek, düzenlemek ve yerleştirmekten oluşur. Çocuk, uygulama ve sembolik oyun yoluyla kazanılan yetenekleri bu boyutta birleştirir. Bilişsel boyutun kurallarla oyun boyutu ise belirli bir koda ve oyuncular tarafından kabul edilen ve takip edilen kurallara dayalı oyun ve oyunları içerir. Oyuncular tarafından oyun aktivitelerini daha zorlayıcı hale getirmek için icat edilen basit kurallarla başlar ve spor aktivitelerinde olduğu kadar masa oyunlarının kullanımında da gelişebilir (Bondioli, 2002).

Sosyal Boyut: İçinde tek başına, paralel, çağrışımsal ve işbirlikçi oyunları barındıran boyuttur. Bu boyutlardan ilki tek başına oyundur. Tek başına oyun; çocuğun, başkaları ile çevrili ortamının olmasına rağmen tek başına ve bağımsız olarak oynadığı oyundur. Paralel oyun; çocuğun bağımsız olarak, aynı etkinliği aynı anda ve aynı yerde, oyuna katılan diğer kişilerle birlikte, onlara katılmadan oynadığı oyundur (Rymanowicz, 2015). Çağrışımsal oyun; çocuğun, yaşlarına göre ayrı bir etkinliğe odaklandığı, ancak onlarla önemli miktarda paylaşım, ödünç verme, sıraya dikkat etme gibi durumları içeren oyundur. İşbirlikçi oyun ise çocuğun ortak bir amaç ile nesnelere, oyuncaklara, malzemelere veya oyunlarla sürekli katılımında bulunarak oyuna başkalarını da dahil etmesini sağlayan oyundur. Bu oyunda çocuklar ortak bir amaç doğrultusunda oyunlarını iş birliği içinde organize edebilir, farklılaşabilir ve roller atayabilir (Kearns, 2010).

Oyun Neden Önemlidir?

Çocukların insan olarak gelişmeleri ve büyümeleri oyun yoluyla gerçekleşmektedir. Yaşam ortamları üzerinde amaçlı olarak hareket edebilen ve olumlu bir şekilde yer alabilen kişiler olabilmeleri adına oyunlar önem taşımaktadır. Özgürlük, merak, hayal gücü, kurallara bağlılık, konsantrasyon, tekrar, tatmin, hedef belirleme, planlama, problem çözme, oyun oynarken harekete geçirilen özelliklerden sadece birkaçıdır. Bir çocuğun yaptığı farklı oyun deneyimlerinin kalitesi ve çeşitliliği, kaynakları, yaratıcılığı, özgüveni, sosyalliği ve neşesi açısından zengin bir yetişkinin yolunu açacaktır. Oyunun yarattığı tam ve mutlak mutluluk, hayatta yaşanan en güçlü duygulardan biri olmaya devam edecektir (Bulgarelli & Bianquin, 2017).

Oyunlar sayesinde kişiler, psikomotor ve bilişsel yetenekleri öğrenmektedirler. Bu noktada kişiler tarafından bir çıkmazı çözmeye, kendi başlarına ilkel bir yapı inşa etmeye, genel olarak oyun; ironi, metaforlar ve kavramları kullanmada, bir strateji planlamada etkili bir araçtır (Besio, 2018a). Sosyal yeteneklere sahip olmak adına oyunlar, çocukların akranlarını oyuna dahil etme, rolleri koordine etme, çatışmalar sırasında arabuluculuk yapma, bir olayın nedenlerini tartışma, sır saklama, bir duygu veya fikri gizleme gibi unsurları barındırır. Duygusal yetenekler açısından da oyunlar, kişinin kendi sınırlarını nasıl tanıyacağı, yenilgiyi nasıl kabul edeceği, mutluluğu algılaması ve tadını çıkarması veya korku ve yorgunlukla nasıl başa çıkılacağı noktaları da içerir. Her şeyden önce, kendileri hakkında tercihleri, yetenekleri, eğilimleri ve diğerleri hakkında niyetlerini ve duygularını nasıl tanıyacaklarını, onlarla nasıl ilişki kuracaklarını, duygularının ve davranışlarının ne kadar farklı veya tahmin edilemez olabileceğini öğrenirler. Böylece oyunlar aracılığı ile çocuklar kendi güçlü yönlerine dair özgüven geliştirebilirler ve zayıflıklarının üstesinden nasıl geleceklerini öğrenmek için oyunun ayrıcalıklı ve korunaklı durumunu kullanabilirler (Burghardt, 2011).

Çocuklar için oyunların etkisi azımsanmayacak düzeydedir fakat oyunlar sadece çocuklar için değil aynı zamanda yetişkinler için de etkili ve zevkli aktivitelerdir. Bu nedenle her yaş için uygun olabilecek oyunlar mevcuttur. Çünkü oyun kişinin bahsedildiği gibi sosyal, duygusal, bilişsel, psikomotor becerilerinin geliştirmesi adına etkili yöntemlerdendir. Çalışmada tasarlanmış olan oyun ile bu becerilerden özellikle bilişsel olarak 10 yaş üstü

kişilerde mantıksal, eleştirel, üst düzey düşünme becerileri ile kavram öğrenme, anlama, algılama, hafıza kullanımı, akıl yürütme, çıkarım yapma, el göz koordinasyonu, dikkat gibi becerileri ortaya çıkararak kullandırmak amaçlanmıştır. Çünkü bu beceriler kişinin problem çözmesi, günlük sorunlara karşı çözüm üretebilmesi, doğru, tutarlı, etkili sonuçlara daha hızlı ulaşması adına etkili becerilerdir. Bu çalışma, belirtilen amaç ile oluşturulan oyun sayesinde zihin faaliyetleri egzersizleri yapmak adına önem taşımaktadır.

YÖNTEM

Çalışmanın temel amacı literatür taraması ile elde edilen bilgilerden yola çıkılarak yeni bir oyun tasarlamaktır. Dolayısıyla yapılan çalışma, var olan durumu ortaya koyması, mevcut olayların daha önceki olay ve koşullarla ilişkilerini dikkate alarak, durumlar arasındaki etkileşimi açıklaması ve geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemesinden dolayı tarama modelinde betimsel bir çalışma olma özelliğini taşımaktadır (Karasar, 1999).

Veri Toplama Araçları

Çalışmanın veri toplama araçlarını, alan yazında yer alan zihinsel faaliyetleri geliştirici çeşitli kavramlar, sözler ve görseller içeren kartlar oluşturmaktadır.

Verilerin Analizi

Çalışmada elde edilen veriler, oyunun nasıl oynandığı ile ilgili bilgilere ait literatür taraması yapıldıktan sonra araştırmacıların özgün becerisi ve çalışmaları ile elde edilen bilgilerin betimlenmesiyle analiz edilmiştir.

Çalışma Süreci (Oyun Tasarımı)

Oyunun Amacı: Oyun, mantıksal akıl yürütme ve mantıksal düşünmeyi ortaya koymak, kısa yoldan problemi çözmek, tümevarım ve tümdengelim ile parça bütün ilişkisi kurmak, kavramlar arası ilişkileri analiz edebilmek ve yeni kavramlar üretmek, yaratıcı düşünmeyi geliştirmek, sistemli ve eleştirel bakış açısına sahip olmak ve el-göz koordinasyonunu sağlayarak zihni geliştirmek adına bütüncül bakış açısı ile oluşturulmuştur.

Oyunda temel amaç zihni aktif tutmak için oyunda verilen görevleri yaparak akli zorlayarak çözüm üretmek ve çıkarımda bulunmaktır.

Oyunun Geliştirilmesi için Temel Amaç: Zihni faaliyetlerle zorlayarak zihni aktif tutmak adına akıl oyunlarına alternatif bir oyun tasarlamaktır.

Yaş seviyesi: 10+

Oyuncu Sayısı: 2 kişi ile oyun oynanır.

Oyun İçeriği: 1 adet oyun zemini, 1 adet yumuşak dokulu büyük zar, 1 adet küçük zar, 2 adet piyon, 1 adet kum saati, 1 adet ip, 1 kutu oyun hamuru, 20 adet A4 kağıdı, 1 adet tükenmez kalem, 132 adet oyun kartı (27 adet görsel kartı, 16 adet kavram kartı, 10 adet yansıma görsel kartı, 8 adet analogi kartı, 6 adet gizli yapı kartı, 4 adet çok anlamlı cümle kartı, 8 adet labirent kartı, 6 adet hazineyi bul kartı, 6 adet parça-bütün kartı, 6 adet sembolik dizi kartı, 4 adet belirsizlik görselleri kartı, 8 adet gizli nesne bulma kartı, 8 adet sayı dizisi kartı, 10 adet origami kartı, 5 adet şifre çözme kartı)

Oyun Malzemelerinin Özellikleri:

Oyun zemini: İçinde talimatlar (bekle- oyuncu bu noktada beklemede kalır, zar atmaz ve sıra karşı oyuncuya geçer- ceza- rakip oyuncu diğer oyuncuya herhangi bir ceza verir-, 2 adım geri git-bulunulan yerden iki basamak geri gidilir- oyuncu değiştir- oyuncu kendisinin yerine başka bir oyuncu geçirir) ve soruların yazıldığı düzenek.

Oyun Kartları: Görsel, yansıma, kavram, çok anlamlılık, gizli yapı, belirsizlik, hazineyi bul, labirent, analogi, parça-bütün, sembolik dizi, sayı dizisi, şifre çözme, origami, gizli nesne kartları olacak şekilde toplamda 132 karttan oluşmaktadır.

Yumuşak Dokulu Büyük Zar: Üzerinde 1. Karşı takımla yer değiştir, 2. En başa dön, 3. Bir basamak geri gel, 4. Karşı takıma sıranı ver, 5.

Bir basamak ilerle ve 6. Karşı takıma ceza ver diye görevlerin yazıldığı bir zar. Oyun zemininde zar yazısı gelince oyunda kullanılır.

Piyon: Oyuncuları temsil eder. Oyunda bu piyonları hareket ettirerek oynanır.

Küçük zar: Üzerinden birden 6'ya kadar rakamları işaret eden klasik zar. Oyunun başlatılması ve ilerlemesi için kullanılır.

Kum Saati: Oyunda zamanı kontrol etmek için kullanılır.

İp: Oyun içinde verilen görevi yapmak için kullanılır.

Oyun Hamuru: Oyunda şekli oluşturmak için kullanılır.

A4 Kağıdı: Oyununda kağıt katlama sanatı görevini yapmak için kullanılır.

Tükenmez Kalem: Görselleri çizmek için kullanılır.

Oyunun Kazandırdığı Beceriler: Dikkat, mantıksal düşünme, algısal odaklanma, görsel hafıza, akıl yürütme becerisi, el-göz koordinasyonu, matematiksel düşünme.

Oyun Nasıl Oynanır?

İki oyuncu zar atarak, zardaki büyük sayıyı atan oyuncu ile oyun başlar. Attığı zarda gelen rakama göre oyuncu ilerler. Hangi görevin üzerine gelirse o görevi yapması gerekir. Görevi yaptığında diğer oyuncu zar atar ve ilerler. Aynı durum bu oyuncu için de geçerlidir. Görev tamamlansa da tamamlanmazsa da sırası gelen oyuncu ilerler. Oyun zemininde yer alan görevler tamamlanıp bitiş noktasına ulaşan ilk oyuncu oyunu kazanır.

BULGULAR

Çalışmanın bulgularını oyun tasarlanırken kullanılacak olan kartlar ve oyun zemini oluşturmaktadır. Çalışmada kullanılan oyun kartlarının özellikleri, örnekleri ve oyunun alt zemini aşağıda yer almaktadır. Çalışmada kartlardan sadece birer tanesi örnek olarak verilmiştir.

Çalışmada Kullanılan Oyun Kartları

Görsel Kartları: Üzerinde insan, hayvan, bitki, eşya gibi çeşitli görsellerin bulunduğu kartlardır. Oyunda görsellerin hamurdan şeklinin yapılması, üzerinden el kaldırmadan çizimlerin yapılması ve vücut dilini kullanarak anlatımın yapılması için oluşturulmuştur.

Örnek

Görsel kartları ile el-göz koordinasyonu, dikkat, algı, el becerisi gibi becerileri ortaya çıkarmak için oluşturulmuş kartlardır. Bu kartlar ile bireylerin hem davranışsal becerileri gelişecek hem de davranışların bilişsel bağı ortaya çıkacaktır.

Kavram Kartları: Üzerinde çeşitli kavramların yazılı olduğu kartlardır. Kavramlar arası gruplama, kavramın olumsuzunu bulma, kavramlardan hikaye oluşturma, kavramda yer alan harflere bakıp en fazla tekrar eden harften yeni bir kavram oluşturma ve 3 kelime ile kavram anlatmak için kavram kartları oluşturulmuştur.

Örnek

Melek

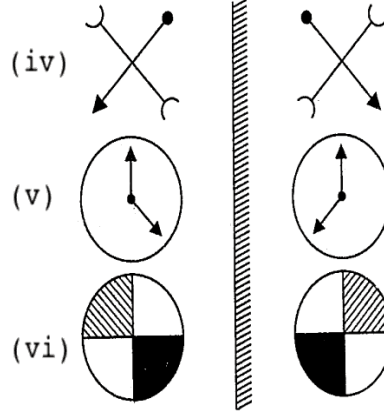
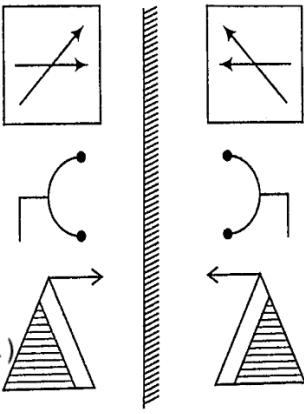
Canlı

Varlık

Kavram kartları ile akıl yürütme, çıkarım yapma, kavramlar arası ilişkiyi keşfetme, tümevarımsal düşünme, mantıksal, eleştirel, sistemli bakışa sahip olmak adına oluşturulan kartlardır. Bu kartlar ile bireylerin zihinlerini zorlayarak akıl yürütme işlevleri gerçekleştirilecektir.

Yansıma Görsel Kartları: Bu kartlar üzerinde yer alan görsellerin aynadaki yansımalarının ne olduğunun bulunması için oluşturulmuş kartlardır.

Örnek

Bu kartlar, farklı bir yönden bakmayı sağlamak, çıkarım yapmak ve akıl yürüterek doğru sonuca ulaşmak, dikkat ve algıya odaklanarak görsel hafızayı güçlendirmek adına etkili olacak kartlardır.

Analoji Kartları: Üzerinde görsellerin yer aldığı ve görseller arasındaki benzerliklerin buldurulması için oluşturulmuş kartlardır.

Örnek

Bu kartlar görüntüler arasında nasıl bir benzerliğin olgunu buldurmak, analogi yaptırmak ve görsel hafıza ile dikkat üzerinde etkili olacak kartlardır.

Gizli Yapı Kartları: Üzerinde cümlelerin yazılı olduğu ve bu cümlelerde söylenmemiş olan (gizli özne gibi) bazı yapıların bulunduğu kartlardır. Bu kartlar cümle içinde olup ama bizim söylemediğimiz gizli yapıları buldurmak için oluşturulmuştur.

Örnek

Ya olduğu gibi görürsün
ya da göründüğün gibi
olursun.

Bu kartlar zihni zorlayarak olmayanı bulmak ve görmek, cümlelerdeki eksik yapıyı ortaya çıkarmak adına dikkat ve algı konusunda etkili olacak kartlardır.

Çokanlamlı Cümle Kartları: Üzerinde şiir, yazı veya cümlelerin yazılı olduğu kartlardır. Bu kartlar çok anlamlılığı doğuran yapıları buldurmak için oluşturulmuştur.

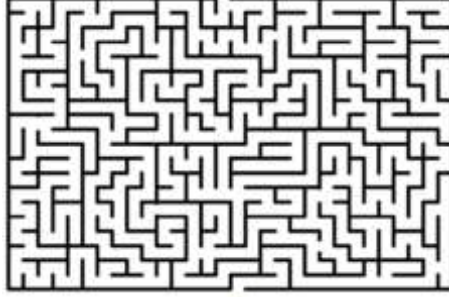
Örnek

Gül gülse daim, ağlasa bülbül
aceb değil,
Zira kimine ağla demişler
kimine gül.
(Baki)

Bu kartlar dil ve anlama odaklanarak bir kelimenin birden fazla anlamının olduğunu göstererek bu çok anlamlı kelimeleri hangi anlamda kullanıldığını buldurmak adına akıl yürütme ve var olan bilgileri sınamak adına etkili olacak kartlardır.

Labirent Kartları: Üzerinde labirentlerin bulunduğu kartlardır. Bu kartlar labirentten doğru çıkışın bulunması için oluşturulmuş kartlardır.

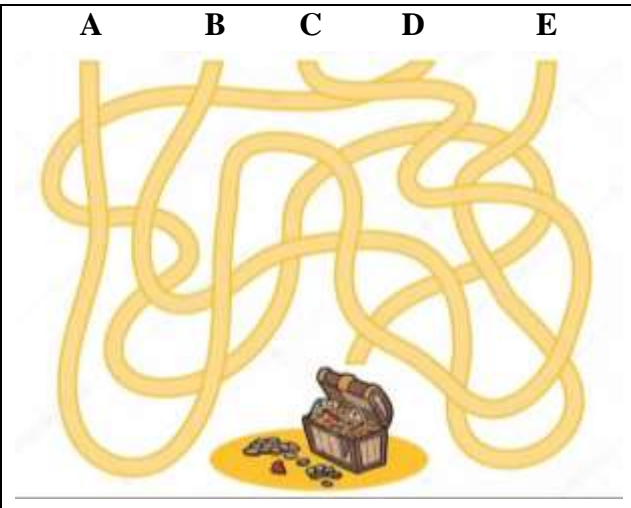
Örnek

Bu kartlar, doğru sonuca ulaşmak için akıl yürütme yollarının nasıl kullanılması gerektiğini gösteren kartlardır. Mantıksal düşünme, üst düzey düşünme, eleştirel düşünme, problem çözmenin hepsinin birden kullanıldığı becerileri gösteren kartlar olduğu için bu becerileri kuvvetlendirmek adına etkili olacak kartlardır.

Hazineyi Bul Kartları: Üzerinde labirente benzeyen ama farklı yolları bulunan görsellerin olduğu kartlardır. Bu kartlar hazineye ulaşmayı sağlayan doğru yolu buldurmak için oluşturulmuş kartlardır.

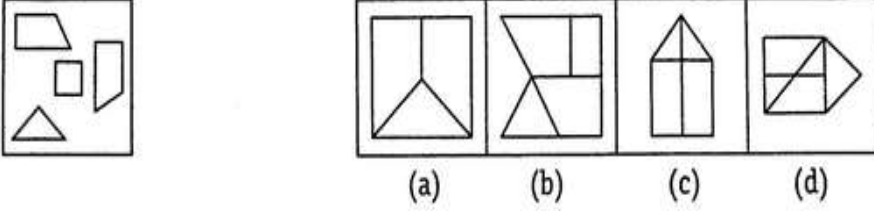
Örnek

Bu kartlar doğru yoldan doğru sonuca ulaşmak, seçenekler arasında doğruyu bulmak ve doğru düşünmek için oluşturulmuş kartlardır. Böylece mantıksal düşünme ve akıl yürütmeye dayalı olarak çıkarım yapmak ve problem çözme becerisini kullanmak adına etkili olacak kartlardır.

Parça- Bütün Kartları: Üzerinde şekillerin yer aldığı kartlardır. Bu kartların bazılarında şeklin tamamının verilip parçalı hali istenirken bazılarında da parçalı olarak verilen şekli bütün olarak barındıran şekil istenmektedir. Bu kartlar üzerinde yer alan şekiller aracılığı ile parça ve bütün arasındaki ilişkiyi buldurmak için oluşturulmuştur.

Örnek

Bu kartlar parça-bütün ilişkisini göstermek adına oluşturulmuş kartlardır. Akıl yürütme yöntemlerinden olan tümevarım ve tümdengelimli akıl yürütme yollarını geliştirmek adına etkili olabilecek kartlardır.

Sembolik Dizi Kartları: Üzerinde sembolik ifadelerin olduğu kartlardır. Bu kartlar sembolik ifadeyi tamamlamak ya da boş bırakılan sembolik dizinin ne olduğunu buldurmak için oluşturulmuştur.

Örnek

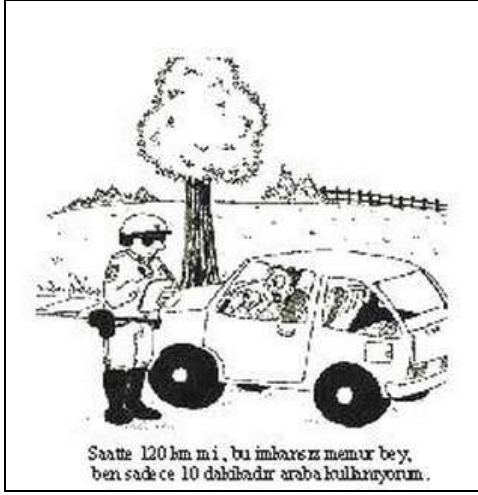

Bu kartlar görsellerden ve şekillerden yararlanarak bir sonraki hamlenin ne olabileceğini buldurmak adına oluşturulmuş kartlardır. Böylece görseldeki

eksik bulunup tamamlanarak hem görsel hafıza ve dikkat gelişmiş olacak hem de doğru çıkarım ve akıl yürütme süreci ile doğru sonuca ulaşılacaktır. Bu kartlar bahsedilen becerileri geliştirmesi adına etkili olabilecek kartlardır.

Belirsizlik Görselleri Kartları: Üzerinde çeşitli görsel ve yazıların yer aldığı kartlardır. Bu kartlar üzerinde yer alan görsellerde anlam belirsizliğini buldurmak adına oluşturulmuştur.

Örnek

Doğru kavramlardan doğru önermeler, doğru önermelerden de doğru çıkarımların elde edilebilmesi için kavram kargaşasının ve kavram yanlışlığının olmaması gerekir. Bu kartlar da kavramlardaki yanlış anlaşılmasına sebep olan “belirsizlik” konusunda örnekler sunarak belirsizliğe sebep olan yapıları bulmak adına oluşturulmuş kartlardır. Böylece bu kartlar ile kavram belirsizliklerini tanımak ve bu belirsizlikleri ortadan kaldırarak doğru olanı öğrenip kullanarak doğru iletişimde bulunmak adına etkili olabilecek kartlardır.

Gizli Nesne Kartları: Üzerinde çizilmiş bir resim olan ve bazı eşyaların resmin içinde gizlendiği kartlardır. Bu kartlar gizli olan nesneyi buldurmak için oluşturulmuştur.

Örnek

Bu kartlar dikkatli olarak bir şeye odaklanıp o şeyi bulmak ve algının açık olması ile istenilen sonuca doğru ulaşmak adına etkili olacak kartlardır.

Sayı Dizisi Kartları: Üzerinde karmaşık sayı dizilerinin yazılı olduğu kartlardır. Bu kartlar belirli kurallar çerçevesinde verilen sayı dizisinin ne olduğunu buldurmak için oluşturulmuştur.

Örnek

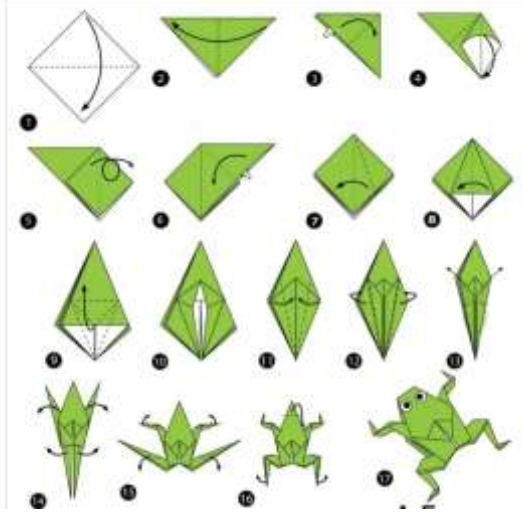
129162536496481

Bu kartlar sayılar ya da rakamlar arasında nasıl bir ilişkinin olabileceğini bulmak adına oluşturulmuş kartlardır. Bu kartlar, akıl yürütme becerilerini kullanmak, sayı ya da rakamlar arasındaki ilişkiyi çözmek, matematiksel düşünmeyi güçlendirmek adına etkili olacak kartlardır.

Origami Kartları: Üzerinde kağıt katlamanın nasıl yapılacağına dair yönergelerle birlikte görsellerin bulunduğu kartlardır. Bu kartlar üzerinde

görseli olan yapıyı origami ile nasıl yapılacağını göstermek için oluşturulmuştur.

Örnek

Bu kartlar el-göz koordinasyonu sağlanarak el becerileri ve bir yapıyı çözmek adına oluşturulmuş kartlardır. Bu kartlar ile bir yandan parça-bütün ilişkisi ile tümevarımsal düşünme oluşturulurken bir yandan da dikkat ve algıya yoğunlaşarak kişiyi doğru sonuca ulaştırması adına etkili olacak kartlardır.

Şifre Çözme Kartları: Üzerinde kilit şekli ve yönergelerin olduğu kartlardır. Bu kartlar verilen yönergeler ile kilidin şifresini çözmek için oluşturulmuştur.

Örnek

Bu kartlar ile verilen yönergeler kullanılarak rakamlar arasında ilişkiyi bulmak ve doğru sonuca ulaşmak adına oluşturulmuştur. Bu kartlar deneme-yanılma yolu ile mantıksal düşünme, akıl yürütme, problem çözme, dikkat, odaklanma, çıkarım yapma becerilerini geliştireceği için etkili olacak kartlardır.

Çalışmada kullanılan bu oyun kartları oyun zemini üzerinde yer alan yönergeleri uygulayabilmek adına tasarlanmış kartlardır. Bu kartlar çeşitli kavramları, cümleleri, görselleri, şekilleri içermektedir. Oyunu daha etkili uygulamak ve oynamak adına kartlarda yer alan yapıları doğru çözmek gerekir. Böylece oyun tamamlanabilir.

Çalışmada Kullanılan Oyun Zemini

8	Başlangıç	82613214111611 sayı dizisi harflerin ait olduğu sıraya göre düzenlenmişse sayı dizisinin ne olduğunu bul	1 Kavramlardan birini seç ilk ve son harfi aynı olan başka bir kavram söyle	2 Analoji kartlarından birini seç ve görseller arasında benzerlikleri bul
9	Kavram kartlarından 1 kart seçip en fazla tekrar eden harften 10 saniye içinde yeni bir	10 Yansıma kartlarından bir görsel seç ve görselin aynadaki yansımasını çiz.	Bekle	7 Çok anlamlı cümle kartlarından birini seç ve çok anlamlı kelimeyi bul
16	Sembol kartlarından birini seç ve sembol serisini tamamla.	Bekle	Zar	6 Belirsizlik görsel kartlarından birini seç ve görselde belirsizliğe neden olan yapıyı bul
24	Görsel kartından bir görseli vücut dilini kullanarak anlat	20 Kavram kartından bir kavramın olumsuzunu söyle	Bekle	11 Gizli nesne bulma kartındaki görsellerden birini seç ve gizli nesnelere bul
25	Tanımlanmayan bir kavram söyle	19 Parça bütün kartlarından birini seç ve şekildedeki ilişkiyi kur.	Bekle	12 Kavram kartlarında karşık verilen kavramları kategorilendir
32	“Doğru” kavramını anlatarak bir akrostiş yaz	23 Hazine kartından bir tane seç ve hazineye giden yolu bul	Bekle	13 Görsel kartında yer alan görseli hamurdan oluşturun.
Zar	30 saniye içinde bağlı olan ipi çöz	26 30 saniye içinde bağlı olan ipi çöz	Bekle	14 Görsel kartında yer alan görseli hamurdan oluşturun.
31	Gizli yapı kartından birini seç ve cümlede yer alan gizli yapıyı bul	27 Sayı dizisi kartından birini 10 saniye baktıktan sonra ezbere söyle	Bekle	15 Oyuncu değiştir
30	Ceza	21 Görsel kartından bir görsel seç ve elini kaldırarak görseli çizmeye çalış	Bekle	18 2 rakamının 3' ten 1' inin 3 eksiğinin 2 katı kadar K harfinden bir kavram söyle
29	10 saniyede içinde yanlış kavramı geçen bir şarkı söyle	28 Kavram kartından 3 kavram seç ve bir hikaye oluşturun.	Bekle	22 Etrafında san renkli bir eşya bul ve bu eşya ile ilgili en az 5 harfli anlamlı bir cümle kur
			Ceza	23 Şifre çözme kartından bir tane seç ve şifreyi çöz.
			Ceza	24 3 harf ve rakam geri giderek verilen sayı dizisini çöz
			Ceza	25 3 harf ve rakam geri giderek verilen sayı dizisini çöz
			Ceza	26 3 harf ve rakam geri giderek verilen sayı dizisini çöz
			Ceza	27 3 harf ve rakam geri giderek verilen sayı dizisini çöz
			Ceza	28 3 harf ve rakam geri giderek verilen sayı dizisini çöz
			Ceza	29 3 harf ve rakam geri giderek verilen sayı dizisini çöz
			Ceza	30 3 harf ve rakam geri giderek verilen sayı dizisini çöz
			Ceza	31 3 harf ve rakam geri giderek verilen sayı dizisini çöz
			Ceza	32 3 harf ve rakam geri giderek verilen sayı dizisini çöz
			Ceza	33 3 harf ve rakam geri giderek verilen sayı dizisini çöz
			Ceza	34 3 harf ve rakam geri giderek verilen sayı dizisini çöz
			Ceza	35 3 harf ve rakam geri giderek verilen sayı dizisini çöz
			Ceza	36 3 harf ve rakam geri giderek verilen sayı dizisini çöz
			Ceza	37 3 harf ve rakam geri giderek verilen sayı dizisini çöz
			Ceza	38 3 harf ve rakam geri giderek verilen sayı dizisini çöz
			Ceza	39 3 harf ve rakam geri giderek verilen sayı dizisini çöz
			Ceza	40 3 harf ve rakam geri giderek verilen sayı dizisini çöz
			Ceza	41 3 harf ve rakam geri giderek verilen sayı dizisini çöz
			Ceza	42 3 harf ve rakam geri giderek verilen sayı dizisini çöz
			Ceza	43 3 harf ve rakam geri giderek verilen sayı dizisini çöz
			Ceza	44 3 harf ve rakam geri giderek verilen sayı dizisini çöz
			Ceza	45 3 harf ve rakam geri giderek verilen sayı dizisini çöz
			Ceza	46 3 harf ve rakam geri giderek verilen sayı dizisini çöz
			Ceza	47 3 harf ve rakam geri giderek verilen sayı dizisini çöz
			Ceza	48 3 harf ve rakam geri giderek verilen sayı dizisini çöz
			Ceza	49 3 harf ve rakam geri giderek verilen sayı dizisini çöz
			Ceza	50 3 harf ve rakam geri giderek verilen sayı dizisini çöz
			Ceza	51 3 harf ve rakam geri giderek verilen sayı dizisini çöz
			Ceza	52 3 harf ve rakam geri giderek verilen sayı dizisini çöz
			Ceza	53 3 harf ve rakam geri giderek verilen sayı dizisini çöz
			Ceza	54 3 harf ve rakam geri giderek verilen sayı dizisini çöz
			Ceza	55 3 harf ve rakam geri giderek verilen sayı dizisini çöz
			Ceza	56 3 harf ve rakam geri giderek verilen sayı dizisini çöz
			Ceza	57 3 harf ve rakam geri giderek verilen sayı dizisini çöz
			Ceza	58 3 harf ve rakam geri giderek verilen sayı dizisini çöz
			Ceza	59 3 harf ve rakam geri giderek verilen sayı dizisini çöz
			Ceza	60 3 harf ve rakam geri giderek verilen sayı dizisini çöz
			Ceza	61 3 harf ve rakam geri giderek verilen sayı dizisini çöz
			Ceza	62 3 harf ve rakam geri giderek verilen sayı dizisini çöz
			Ceza	63 3 harf ve rakam geri giderek verilen sayı dizisini çöz
			Ceza	64 3 harf ve rakam geri giderek verilen sayı dizisini çöz
			Ceza	65 3 harf ve rakam geri giderek verilen sayı dizisini çöz
			Ceza	66 3 harf ve rakam geri giderek verilen sayı dizisini çöz
			Ceza	67 3 harf ve rakam geri giderek verilen sayı dizisini çöz
			Ceza	68 3 harf ve rakam geri giderek verilen sayı dizisini çöz
			Ceza	69 3 harf ve rakam geri giderek verilen sayı dizisini çöz
			Ceza	70 3 harf ve rakam geri giderek verilen sayı dizisini çöz
			Ceza	71 3 harf ve rakam geri giderek verilen sayı dizisini çöz
			Ceza	72 3 harf ve rakam geri giderek verilen sayı dizisini çöz
			Ceza	73 3 harf ve rakam geri giderek verilen sayı dizisini çöz
			Ceza	74 3 harf ve rakam geri giderek verilen sayı dizisini çöz
			Ceza	75 3 harf ve rakam geri giderek verilen sayı dizisini çöz
			Ceza	76 3 harf ve rakam geri giderek verilen sayı dizisini çöz
			Ceza	77 3 harf ve rakam geri giderek verilen sayı dizisini çöz
			Ceza	78 3 harf ve rakam geri giderek verilen sayı dizisini çöz
			Ceza	79 3 harf ve rakam geri giderek verilen sayı dizisini çöz
			Ceza	80 3 harf ve rakam geri giderek verilen sayı dizisini çöz
			Ceza	81 3 harf ve rakam geri giderek verilen sayı dizisini çöz
			Ceza	82 3 harf ve rakam geri giderek verilen sayı dizisini çöz
			Ceza	83 3 harf ve rakam geri giderek verilen sayı dizisini çöz
			Ceza	84 3 harf ve rakam geri giderek verilen sayı dizisini çöz
			Ceza	85 3 harf ve rakam geri giderek verilen sayı dizisini çöz
			Ceza	86 3 harf ve rakam geri giderek verilen sayı dizisini çöz
			Ceza	87 3 harf ve rakam geri giderek verilen sayı dizisini çöz
			Ceza	88 3 harf ve rakam geri giderek verilen sayı dizisini çöz
			Ceza	89 3 harf ve rakam geri giderek verilen sayı dizisini çöz
			Ceza	90 3 harf ve rakam geri giderek verilen sayı dizisini çöz
			Ceza	91 3 harf ve rakam geri giderek verilen sayı dizisini çöz
			Ceza	92 3 harf ve rakam geri giderek verilen sayı dizisini çöz
			Ceza	93 3 harf ve rakam geri giderek verilen sayı dizisini çöz
			Ceza	94 3 harf ve rakam geri giderek verilen sayı dizisini çöz
			Ceza	95 3 harf ve rakam geri giderek verilen sayı dizisini çöz
			Ceza	96 3 harf ve rakam geri giderek verilen sayı dizisini çöz
			Ceza	97 3 harf ve rakam geri giderek verilen sayı dizisini çöz
			Ceza	98 3 harf ve rakam geri giderek verilen sayı dizisini çöz
			Ceza	99 3 harf ve rakam geri giderek verilen sayı dizisini çöz
			Ceza	100 3 harf ve rakam geri giderek verilen sayı dizisini çöz

SONUÇ

Zihnin aktif olması kişilerde karşılaşılabilecek herhangi bir probleme karşı tepki verebilmeyi, zinde olmayı ve daha rahat iletişim sağlayarak kolay çözümler üretebilmeyi içermektedir. Zihni aktif tutmak zihnin egzersizleri ile gerçekleşir. Zihnin egzersizleri ise pek çok beceriyi (mantıksal, eleştirel, yaratıcı ve üst düzey düşünme, problem çözme becerilerinin gelişimi, dikkat, algı, görsel hafıza, el-göz koordinasyonunun daha net olması, çıkarım yapmak) içermektedir. Günlük hayatta zihni aktif tutmak ve beyin aktivitelerinin yavaşlamaması adına zihni geliştirici birçok etkinlik, aktivite (bulmaca, bilmece, zeka, akıl, strateji, kelime oyunları... gibi) bulunmaktadır. Bu etkinlik ve aktiviteler bahsedilen becerileri geliştirmek adına etkili yöntemlerdir. Fakat zihni geliştirmek adına yapılan aktiviteler sadece bu aktivitelerle sınırlı değildir. Aynı zamanda oyunlar da bu aktivitelerin içindedir. Çalışmada da bu etkinliklere ve aktivitelere alternatif olarak zihnin faaliyetlerini canlandıracak bir oyun tasarlanmıştır. Zihinsel faaliyetleri aktifleştirerek daha kolay ve pratik yoldan düşünme ile problem çözme sağlatmak adına tasarlanan oyun ile mantıksal, eleştirel, yaratıcı ve üst düzey düşünme, problem çözme becerilerinin gelişimi, dikkat, algı, görsel hafıza, el-göz koordinasyonunun daha net olması, çıkarım yapma gibi becerilerin ne kadar etkili olabileceği anlatılmaya çalışılmıştır. Çalışma oyununda yer alan malzeme, oyun zemini ve oyunun nasıl oynanması gerektiğine dair bilgi verilerek oluşturulmuştur. Çalışma sonucunda verilen bilgilere dayalı olarak hangi oyun malzemesinin hangi beceriyi geliştirebileceği ile ilgili veriler oluşturulmuştur. Bu sayede konuyla ilgili daha sonra yapılacak çalışmalara zemin oluşturulurken, çalışmada elde edilen teorik bilgilerin pratiğe dökülmesinde de bir basamak olarak kullanılması planlanmaktadır.

KAYNAKÇA

- Besio, S. (2017). The Need for Play for the Sake of Play. S. Besio, D. Bulgarelli, & V. Stancheva-Popkostadinova (Eds.), In *Play Development in Children with Disabilities* (pp. 9-52). Warsaw, Poland: De Gruyter Poland.
- Besio, S. (2018 a). What is play? Pedro, Encarnaço, Sylvie, Ray-Kaeser, Nicole, Bianquin, (Edt.). In *Guidelines for supporting children with disabilities' play*. (pp. 1-12). Warsaw/Berlin-Scienco: De Gruyter Poland Ltd,
- Besio, S. (2018b). Supporting the Play for the Sake of Play in Children with Disabilities. In *Today's Children Tomorrow's Parents*, (pp.7-17). Oxford: Oxford University Press.
- Bondioli, A. (2002). *Gioco e educazione [Play and education]*. Milano, Italy: Franco Angeli.
- Bulgarelli, D., & Bianquin, N. (2017). Conceptual Review of Play. S. Besio, D. Bulgarelli, & V. Stancheva-Popkostadinova (Eds.), In *Play Development in Children with Disabilities* (pp. 58-70). Warsaw, Poland: De Gruyter Poland.
- Burghardt, G. M. (2011). Defining and recognizing play. A. D. Pellegrinin (Ed.), In *The Oxford handbook of the development of play*, (pp.9-18). Oxford: Oxford University Press.
- Gray, P. (2009). Play as a foundation for hunter-gatherer social existence. *American Journal of Play*, 1, 476-522.
- Gray, P. (2013). *Free to learn: Why unleashing the instinct to play will make our children happier, more self-reliant, and better prepared for life*. New York: Basic Books.
- Huizinga, J. (1955). *Homo Ludens: A study of the play-element in culture*. Boston: Beacon Press.
- Karasar, N. (1999) *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, Ankara: Nobel Yayınevi.
- Kearns, K. (2010). *Birth to big school* (2nd edn). Frenchs Forest, NSW: Pearson.
- Kernan, M. (2007). *Play as a context for early learning and development: A research paper*. Dublin, Ireland: National Council for Curriculum and Assessment.

- Rubin, K. H., Fein, G. G., & Vandenberg, B. (1983). Play. P. H. Mussen & E. M. Hetherington (Eds.), In *Handbook of child psychology- 4*, (pp.693-774). New York: Wiley.
- Rymanowicz, K. (2015). *The power of play. Part 1: Stages of play*. Michigan State University Extension.
- Vygotsky, L. S. (1978). The role of play in development. M. Cole, V. John-Steiner, S. Scribner, & E. Souberman (Eds.), In *Mind in society: The development of higher psychological processes*, (pp.92-104). Cambridge, MA: Harvard University Press.

CHAPTER 3

EXAMINATION OF FLIPPED LEARNING APPROACH IN K-12 AND HIGHER EDUCATION THROUGH THE MIXED-META METHOD

MEB. Fatih KURT¹
Assoc. Prof. Dr. Veli BATDI²
Assist. Prof. Dr. Aydın ASLAN³

¹ Gaziantep University, Institute of Educational Sciences, Department of Curriculum and Instruction, Gaziantep, Turkiye. E-mail: fakurto@hotmail.com ORCID ID: 0000-0003-0129-4752

² Gaziantep University, Faculty of Education, Department of Educational Sciences, Gaziantep, Turkiye. E-mail: veb_27@hotmail.com ORCID ID: 0000-0002-7402-3251

³ Selçuk University, Faculty of Education, Department of Educational Sciences, Konya, Turkiye. E-mail: aydin.aslan@selcuk.edu.tr ORCID ID: 0000-0001-6173-5367

INTRODUCTION

Differences and changes have been observed in educational studies depending on periodical developments. Nowadays student-centered methods have been preferred more compared to teacher-centered methods of teaching. The new developments in the technological world require technological materials to be used in teaching methods. Several teaching methods are emerging with technological developments. One of those methods is blended learning. Blended learning involves both face-to-face and technology-supported distance education practices. Flipped learning (FL), which is one of the sub-categories of blended learning, plays a significant role in instructional programs.

FL method is a technology-supported teaching method where students are centered, learning mostly occurs outside school, and practices and reinforcement activities are conducted in school. It is a dynamic teaching method, which adds technological materials to the learning process, enables students to be active throughout this process, and makes their motivation high (Karaca, 2016). In this regard, it makes positive contributions to improving students' learning.

Several economy academics at Miami University firstly utilized the FL model and contributed to the literature by using the “invertedclassroom” name. It was applied in the other departments at this university (Öztürk & Alper, 2019). The fact that this model emerged as a concept is based on the “Flipyourclassroom” and “Flippedlearning and Flipyourclassroom” studies conducted by Jonathan Bergman and Aaron Sam to increase the efficiency of their chemistry classroom and to prevent their students from being left owing to their absence in their lessons (Ünsal, 2018).

In the FL model students come to class prepared by making use of not only videos but also e-books, lecture notes, presentations, and sound recordings. They can also benefit from online platforms such as social media teams and forums to initiate discussions and share information among themselves in learning processes in class. Another striking characteristic of the FL method apart from using educational technology is that it consists of the learning practices in class. These practices aim to enable students to be active and learn through experience. In the implementation of the activities in class, it is used methods such as problem-based learning, project-based learning, and

cooperative learning. In this way, students can acquire reflective and creative thinking skills. Besides, they can get upper cognitive skills to be able to analyze and synthesize with a critical perspective to come up with solutions for the problems they encounter (Karaoğlan & Yılmaz, 2019). In the FL method, students should be active in class by examining the course materials prepared by their teachers out of school time. Teachers can upload the course materials to the online learning management systems and track their students' preparation for their lessons in the system before a lesson.

The FL model has some advantages compared to the other learning models. In this model, learning occurs according to students' learning capacity as they have the opportunity to examine and watch the course materials whenever and wherever they want. In addition to this advantage, students' interest in their lessons increases since the lesson period is used effectively, which has a positive impact on learning. As more time is allocated for the activities in class, it is possible to utilize many teaching methods together. As teachers do not allocate much time to lecturing in the FL model, they can deal with classroom management easily. What is more, new content can be generated thanks to flexible and personal learning.

Some problems happen in the implementation phases of the FL model. One of the most important problems encountered in this model is that students' readiness level for their learning is not appropriate for them to study with technology. Besides, students can come to class not prepared without watching the course videos, which constitutes matters in the learning process. The most important problem with teachers is that they are not competent to prepare the course materials, which are suitable for their students' levels. As in all instructional programs, FL has both positive and negative aspects. If these negative ones are handled, effective results for long-lasting learning can be attained.

Aim and Significance of the Research

In recent times an increase has been observed in the use of some learning models in educational studies. One of those models, which is commonly conducted, is the FL model. In the particularly COVID-19 pandemic period together with distance education, the technology-supported teaching models have gained more importance. It is envisioned that the number of activities

implemented in class will rise and effective learning will take place easily through the use of FL where students can participate in lessons actively. There are several qualitative studies conducted within the scope of flipped learning in the literature. However, it is hard to find the meta-thematic analysis of these qualitative studies. This study, it is aimed to research the participants' perspectives to understand the effectiveness of the qualitative studies. Besides, it is important to examine the effectiveness of FL with meta-analysis. In this regard, this study differs from the other studies conducting a mixed-meta method. In line with the aim of this study, the following sub-aims were determined:

1. To determine the effect of the FL approach on the other instructional approaches,
2. To determine the cognitive, affective, and social contributions of the FL approach, and its negative aspects through the meta-thematic analysis conducted based on the document analysis.

1. METHOD

In this research, the FL approach was examined with the mixed-meta method. This method can be defined as the analysis of quantitative and qualitative data based on document analysis with a holistic perspective (Batdı, 2021). The part of the research method consists of two phases. In the first phase, the meta-analysis was conducted to examine the approach in the context of the quantitative aspect. In the second phase, the meta-thematic analysis involves the participants' perceptions in the qualitative studies to determine the effective role of the FL approach in traditional instructional methods such as the expository teaching approach. Meta-thematic analysis can be defined as the re-evaluation of the results derived from qualitative studies determined according to definite criteria and the combination of themes and codes on common ground as a result of this evaluation. In other words, all qualitative themes and codes that emerged from the analysis of findings as a result of qualitative documents are gathered in meta-thematic analysis (Batdı, 2019).

1.1. Meta-analysis process

Meta-analysis is a statistical technique, which gathers the findings of the independent studies and the interpretation of these findings (Davies, 2009). The studies conducted between 2015 and 2021 were searched on the databases of Google Scholar and the Council of Turkish Higher Education. The values including sample size (n), arithmetic mean (X), and standard deviation (SD) were considered to determine the studies. Comprehensive Meta-Analysis (CMA) statistical software was used to calculate the statistical analysis. Besides, the fixed effects model (FEM) and random effects model (REM) was conducted to identify the effect sizes of the analysis (Knapp and Hartung, 2000).

1.2. Meta-thematic analysis process

The meta-thematic analysis involves gathering qualitative data by generating themes and codes as a result of examining documents and texts (Batdı & Atik, 2020). That is, meta-thematic analysis can be defined as theming themes (Batdı, 2019). This study was conducted to identify to what extent FL is effectively used. In the related databases, qualitative studies concerning FL were examined. To access the studies, the keywords such as “flipped learning, the effectiveness of flipped learning, and the importance of flipped learning” in Turkish and English were searched. As a result, 9 qualitative studies implemented between 2015 and 2021 were derived. Content analysis was conducted to analyze these studies. Content analysis can be defined as turning expressions in texts into codes. In the implementation of the content analysis, it should be indicated where codes are generated (Batdı & Atik, 2020). In the current study, the participants’ perceptions concerning FL were quoted. While searching the studies, articles “A” letter, coding, and page numbers respectively (e.g., A1-p65) were coded and the themes were derived. As a result of the consistency of the codes and themes with each other, it was concluded that the study is consistent concerning the qualitative aspect.

2. FINDINGS and COMMENTS

In this part, the findings derived from the meta-analysis, and meta-thematic analyses were explained, and the sub-headings were generated. The interpretations of the meta-analytic findings concerning the effectiveness of FL

were firstly given. Following the meta-analytic findings, the meta-thematic findings and interpretations were indicated.

2.1. Meta-Analytic Findings

The findings obtained from the mixed-method analysis with regard to the FL practices were interpreted. The meta-analytic findings were indicated in Table 2. The findings indicate that the effect size of the participants' academic achievement scores concerning flipped learning was calculated as .85 [.54: 1.16] according to REM. This effect size value, which is considered to have a large effect size according to the classification of Thalheimer and Cook (1992), indicates that FL practices have a positive impact on learners' academic achievement. Besides, a significant difference occurred among the test types ($p < .05$).

Table 1: Meta-analytic results

Test Type	Model Type	95% Confidence Interval				Heterogeneity		
		n	g	Lower Limit	Upper Limit	Q	p	I ²
Ach.	FEM	16	.72	.58	.86	70.05	.00	78.59
	REM	16	.85	.54	1.16			

When the data in Table 1 is examined, the average effect size, which was calculated as 0.85 according to REM, is more significant in favor of FL than the traditional teaching method. When the academic achievement ($Q=156.807$; $p < .05$) is regarded with regard to the heterogeneity test type, the effect sizes are seen to be distributed heterogeneously. I² value (78.59%) shows that the 78% variance observed stems from the real variance among the studies (Cooper, Hedges & Valentine, 2009).

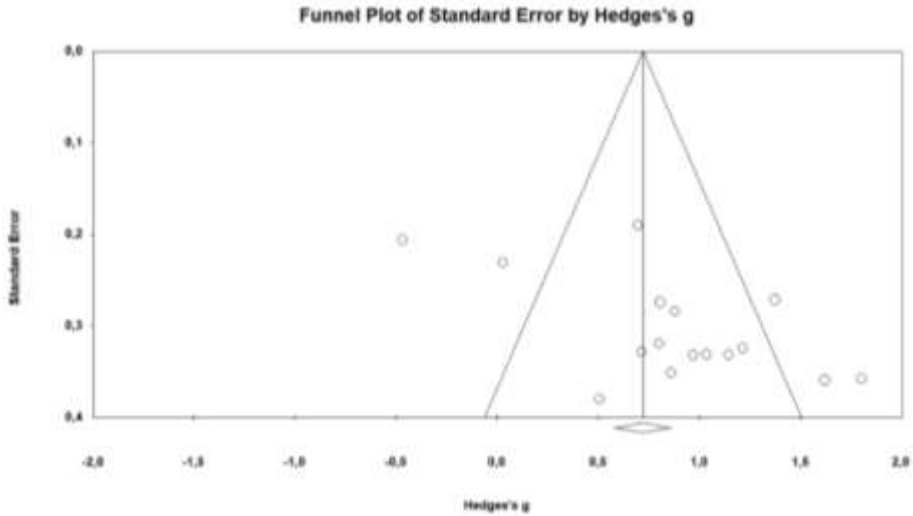

Figure 1: Funnel Plot

When the distribution of 16 studies involved in the analysis in Figure 1 is considered, it is seen that most of them were clustered at the bottom graph. Studies should scatter to both sides of the vertical line not to have publication bias (Borenstein, Hedges, Higgins & Rothstein, 2009). However, Orwin's Fail-Safe Number calculation was conducted to test the publication bias. Fail-Safe Number is calculated to identify the missing studies in a meta-analytic study (Borenstein et al., 2009). In the related study, this value was calculated as "486". When this value is taken into account for the present study, it is understood to be high. This value indicates that the meta-analytic process is reliable.

2.2. Meta-thematic Findings

The meta-thematic findings were presented and interpreted in models. The themes and codes derived from the meta-thematic analysis were identified in the models. As seen in the models, the theme titles "The effects of the FL learning on cognitive dimension" (Figure 2), "The effects of the FL on affective and social dimensions" (Figure 3), and "The negative aspects of FL" (Figure 4) were presented.

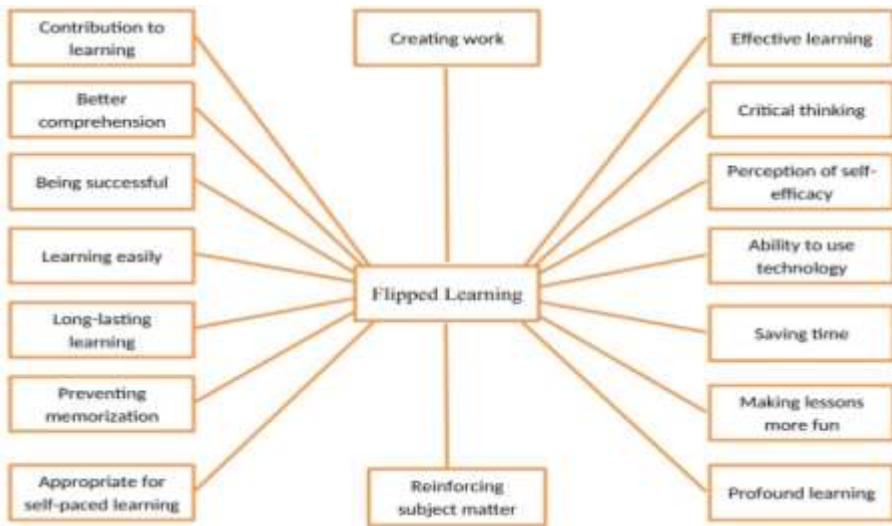

Figure 2: The effect of FL on the cognitive dimension

Some of the codes obtained from the effect of FL on the cognitive dimension theme in Figure 2 can be exemplified as “contribution to learning, better comprehension and learning easily”. In the context of this theme, it was quoted from A3-p.88 coded study that “*FL model enables us to be more successful in our lessons*”; from A1-p.119 coded study “*...students participate in lessons more active and try to find the right answer by talking, discussing and exchanging their ideas with each other. That is, it enables students to express their perceptions concerning their lessons and realize their mistakes.*” It was expressed from 39667-p.81 coded study that “*...I have understood the subjects better...the lesson has become easier because we have repeated the subjects before and after the lessons...*” Besides, it was cited from A5-p.160 coded study that “*.... Yes, it is effective. I am learning, that is, I am getting something sometimes I took a course for one year and I did not learn anything. Through the flipped learning model, I took a lesson for one semester and it contributed to my learning.*” These expressions were taken as a reference to generate the codes and themes. It can be stated based on the related quotations that flipped learning contributes to the cognitive domain such as permanent learning, reinforces what is learned beforehand, and makes learning fun.

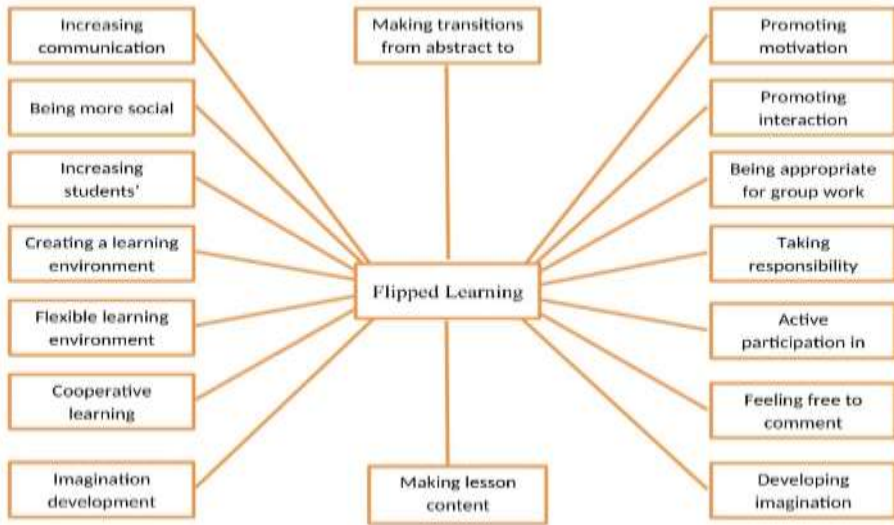

Figure 3: The Effect of FL on the Affective and Social Dimensions

Some of the codes generated in line with the effects of FL on affective and social dimensions' themes in Figure 3 are “promoting interaction, active participation, creating a learning environment and promoting motivation.” In the context of this theme, the quotations from A1-p.122 coded study “*It facilitates interaction with the class. It enables us to make comments freely as we study beforehand.*” and from A4-p.23 coded study that “*as it is attractive to use a different platform for student, it increases their participation in their lessons.*” can be given as examples to create the codes. Besides, the practices involving being more social, cooperative learning, and appropriate for group work can be said to make social contributions. In addition, developing imagination can be considered to have an impact on learners' affective domain.

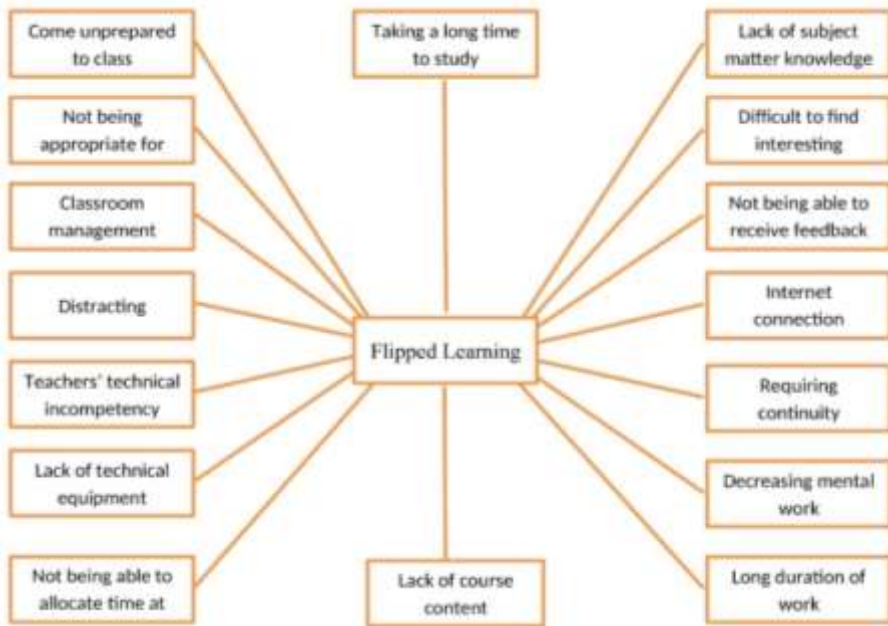

Figure 4: Negative Aspects of FL

It can be stated that some problems are encountered in the use of FL as a result of the meta-thematic analysis. The problems are displayed in the model in Figure 4. Some of these problems are “not being able to allocate time at home, lack of technical equipment, and teachers’ technical incompetency. One of the expressions to generate the codes was quoted from A1-p.120 coded study that “*it is a good technique to enable us to comprehend the subject and create a competitive environment, but it may not be appropriate for everybody as learning differs from one person to other.*” It was cited from A4-p.28 coded study that “*...the second but more important problem is that preparing content process takes so slowly. Lack of sufficient content makes it impossible to use.*” It can be expressed that the FL practices have different negative aspects such as distracting and not receiving feedback instantly.

3. RESULT AND DISCUSSION

In the context of this research, a variety of results concerning FL approach were derived from the examination and interpretations of the meta-analytic and meta-thematic analyses. The meta-analytic findings for 16 studies in the meta-analysis indicated that the effect size of participants’ academic

achievement scores turned out to be .85 [.54;1.16) according to REM. Based on this effect size, it was concluded that FL practices make positive contributions to learners' academic achievement. Besides, a significant difference in the test type score was found ($p<.05$). When the meta-analytic data is examined, it can be deduced that FL practices are more effective than the traditional teaching methods.

In line with the aims of the research, 9 studies were reached as a result of document analysis. The content analysis of these studies was conducted based on the meta-thematic analysis. The results of the meta-thematic analysis indicated that many codes in terms of the effects of FL on cognitive, affective, and social domains and its negative aspects. It was understood that FL practices have positive contributions to the learners' cognitive domain by making learning long-lasting and ensuring more effective learning. In the literature, the positive contributions of FL are mentioned (Öztürk & Alper, 2019; Karaca, 2016; Kahraman, 2016; Ünsal, 2018). In these studies, it is pointed out that FL has a number of positive characteristics such as ensuring permanent learning, reinforcing subject matters easily, and being appropriate for self-paced learning. Besides, it was indicated in this study that FL approach will be a reason for preference as it enables learners to learn according to their paced-learning and teachers to manage their instructional time effectively.

When the contributions of the FL approach to the affective domain are examined, it is seen that it generally increases students' motivation, self-confidence, and interpersonal interaction. In addition, it facilitates students' transition from abstract thinking to concrete thinking by developing their imagination. In the research conducted by Turan (2015) it was identified that FL approach is significantly effective on the students' cognitive load, academic achievement and motivations. Almost all the teachers who use this approach point out that it is initially difficult for teachers to check their students' assignments one by one by indicating that it takes time for the students to adapt to this system. The teachers remark that the students who integrate with the system, ask better questions in the learning process and come up with more competent criticisms (Tucker, 2012).

FL involves some negative aspects such as students' coming unprepared to class, lack of content, internet connection problems, difficulty in finding attractive subjects, and classroom management. To overcome these problems,

firstly the internet connection infrastructure should be improved. In addition, teachers should be competent in technical issues and course content should be enriched. It is thought that students will participate in their lessons actively if course content is prepared according to their interests and learning levels.

FL as a modern teaching approach is thought to be an effective usable approach to ensure permanent learning as it is a student-centered approach and can be planned according to their self-paced learning. Therefore, it is recommended to be used more commonly in teaching-learning processes in K-12 and higher education owing to the mentioned positive contributions to the students' cognitive, affective and social dimensions keeping in mind its negative aspects.

REFERENCES

(*The resources included in the analyses)

- Batdı, V. (2021). Yabancılara dil öğretiminde teknolojinin kullanımı: bir karma-meta yöntemi. *Millî Eğitim*, 50(1), 1213-1244.
- Batdı, V. (2019). Meta-tematik analiz. V. Batdı (Ed.), *Meta-tematik analiz: Örnek uygulamalar*. (s. 10-76). Ankara: Anı Yayıncılık
- Batdı, V. & Atik, Ü. (2020). İstasyon tekniğinin meta-tematik analizi. *Uluslararası Eğitim Araştırmacıları Dergisi*, 3(1), 60-70.
- Crombie, I. K. & Davies, H. T. (2009). What is meta-analysis. What is ...?series, secondedition. HaywardPublication.
- Karaca, C. (2016). *Eğitim bilimlerinde yenilikler ve nitelik arayışı*. Pegem Akademi. <http://dx.doi.org/10.14527/9786053183563b2.070>
- Karaoğlan Yılmaz, FG & Yılmaz, R. (2019). Ters yüz öğrenme modeli: uygulamada karşılaşılan sorunlar ve çözüm önerileri. II. *Uluslararası Eğitim ve Kültür Akademik Çalışmaları Sempozyumu, I-SASEC2019, 12-14 Eylül 2019*, Mersin, Türkiye
- Knapp, G.&Hartung, J. (2000). Combined test procedures in the meta-analysis of controlledclinicaltrials. A Technical Report, SFB 475: Komplexitätsreduktion in MultivariatenDatenstrukturen, University of Dortmund.
- Öztürk, S. & Alper, A. (2019). Programlama öğretimindeki ters-yüz öğretim yönteminin öğrencilerin başarılarına, bilgisayara yönelik tutumuna ve kendi kendine öğrenme düzeylerine etkisi. *Bilim, Eğitim, Sanat ve Teknoloji Dergisi (BEST Dergi)*, 3(1), 13-26.
- Ünsal, H. (2018). Ters yüz öğrenme ve bazı uygulama modelleri. *Gazi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 4(2), 39-50.
- Turan, Z. (2015). Ters yüz sınıf yönteminin değerlendirilmesi ve akademik başarı, bilişsel yük ve motivasyona etkisinin incelenmesi. (Atatürk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü)
- Tucker, B. (2012). Theflippedclassroom. *Educationnext*, 12(1), 82-83.
- * Arslan, H.,& Kuzu, A. (2019). Eba ders modülünün ve vsınıf yazılımının ters yüz sınıf modelinde uygulanabilirliğine yönelik öğretmen görüşleri. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19(1), 20-36.
- * Bozdağ, H. C.,&Türkoğuz, S. (2021). 5. Sınıf fen bilimleri dersi öğrencilerinin ters yüz sınıf modeline yönelik görüşleri. *International Journal of New Trends in Arts, Sports & Science Education (IJTASE)*, 10(2), 83-104.
- * Demir, E. (2020). 5. sınıf fen bilimleri dersi insan ve çevre ünitesinde ters yüz sınıf uygulamalarının çevre bilincine etkisinin incelenmesi (Master'sthesis, Fen Bilimleri Enstitüsü).
- * Demirer, V.,& Aydın, B. (2017). Ters yüz sınıf modeli çerçevesinde gerçekleştirilmiş çalışmalara bir bakış: İçerik analizi. *Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama*, 7(1), 57-82.

- * Duman, İ. (2019). *Etkinlik temelli öğrenmeye dayalı ters-yüz edilmiş sınıf modelinin öğrencilerin Akademik başarı ve öğrenme motivasyonlarına etkisi*. <https://hdl.handle.net/20.500.12619/69543>
- * Mutlu, O.,& Aydın, G. (2018) Fen bilgisi öğretmen adaylarının ters yüz sınıf modeli farkındalıkları ve hazırladıkları sınıf dışı içerikleri yönelik görüşleri. *International Conference on Distance Learning and Innovative Educational Technologies*
- * Sırakaya, D. A. (2017). Oyunlaştırılmış tersyüz sınıf modeline yönelik öğrenci görüşleri. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 36(1), 114-132.
- * Söğüt, M.,& Polat, S. (2020) Ters-Yüz Sınıf Modelinin Etkin Vatandaşlık Öğrenme Alanının Öğretiminde Kullanılmasının Öğrencilerin Akademik Başarılarına Etkisi. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 15(24), 2472-2504.
- * Turan, Z.,& Göktaş, Y. (2015). Yükseköğretimde yeni bir yaklaşım: Öğrencilerin ters yüz sınıf yöntemine ilişkin görüşleri. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, (2), 156-164.
- * Borenstein, M., Hedges, L. V., Higgins, J. P. & Rothstein, H. R. (2009). *Introduction to Meta-Analysis*. John Wiley.
- * Turan, Z. (2015). Ters yüz sınıf yönteminin değerlendirilmesi ve akademik başarı, bilişsel yük ve motivasyona etkisinin incelenmesi. (Atatürk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü)
- * Akarca, T. A., Altuntaş, M., DüNDAR, M., Erkan, S., Gümrükçü, F., Kartal, P. B., ... & Sezer, K. (2017). Ters yüz uygulamalarının fen bilimleri 7. sınıf öğrencilerinin akademik başarı, zihinsel risk alma ve bilgisayarca düşünme becerileri üzerine etkisi/Esra Çakır
- * Sağlam, D. (2016). Ters-yüz sınıf modelinin İngilizce dersinde öğrencilerin akademik başarılarına ve tutumlarına etkisi. *Unpublished master's dissertation*. Bülent Ecevit University, Zonguldak.
- * Aydın, B. (2016). *Ters yüz sınıf modelinin akademik başarı, ödev/görev stres düzeyi ve öğrenme transferi üzerindeki etkisi* (Master's thesis, Eğitim Bilimleri Enstitüsü).
- * Yavuz, M. (2016). Ortaöğretim düzeyinde ters yüz sınıf uygulamalarının akademik başarı üzerine etkisi ve öğrenci deneyimlerinin incelenmesi. *Atatürk Üniversitesi, Erzurum*.
- * Boyraz, S. (2014). *İngilizce öğretiminde tersine eğitim uygulamasının değerlendirilmesi* [Master's thesis, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- * Göğebakan Yıldız, D., & Kıyıcı, G. (2016). Ters Yüz Edilmiş Sınıf Modelinin Öğretmen Adaylarının Erişilerine, Üstbiliş Farkındalıklarına Ve Epistemolojik İnançlarına Etkisi. *Celal Bayar University Journal of Social Sciences/Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(3).

- * Balıkçı, H. C. (2015). Flippedclassroom modeliyle hazırlanan derse ilişkin öğrenci görüşlerinin ve ders başarılarının değerlendirilmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon*.
- * İyitoğlu, O. (2018). The impact of flipped classroom model on EFL learners' academic achievement, attitudes and self-efficacy beliefs: A mixed method study. *Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul*.
- * Sengel, E. (2014). Using the 'flipped classroom'to enhance physics achievement of the prospective teacher impact of flipped classroom model on physics course. *Journal of the Balkan Tribological Association, 20(3), 488-497*.
- * Ekmekçi, E. (2014). Flipped writing class model with a focus on blended learning. *Unpublished PhD Dissertation. Gazi University Graduate School of Educational Sciences, Ankara*.
- * Qader, R. (2017). *Theeffect of flipped classroom instruction on Iraqi EFL learners writing skills* (Master's thesis, Eğitim Bilimleri Enstitüsü).
- * Karakurt, L. (2018). Flipped and blended grammar instruction for b1 level EFL classes at tertiaryeducation.
- * Bulut, C. (2018). *Impact of flipped classroom model on EFL learners grammar achievement: Not onlyin version, but also integration* (Master's thesis, Eğitim Bilimleri Enstitüsü).
- * Çavdar, Ö. E. (2018). *Integrating flipped classroom approach into traditional English class* (Yurtlu, S. (2018). *Fen eğitiminde ters yüz sınıf modelinin öğrenci başarısına ve görüşlerine etkisinin incelenmesi* (Doctoraldissertation). Doctoraldissertation, Karadeniz Teknik Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü).

BÖLÜM 4

SOVYETLER BİRLİĞİ SONRASI TÜRKİYE – RUSYA FEDERASYONU TİCARİ İLİŞKİLER

Dr. Öğr. Üyesi Remzi BULUT¹

¹Akif Ersoy Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü.
rbulut@mehmetakif.edu.tr ORCID ID: 0000-0003-1169-2949

GİRİŞ

1990'lı yıllarda Sovyetler Birliği ve Doğu Blok'unun dağılma sürecine girmesi, dünyada yaşanan önemli olaylardan biri haline gelmiştir. Dağılma süreci ve onun sebepleri araştırılırken, merkezi planlı ekonomik sistemin çağın gereksinimlerine kıyasla sosyal ve ekonomik alanlarda toplumun refahına cevap verememesi kanısı hâkim olmaya başlamıştır. Merkezi planlı ekonomik sistemde mal ve hizmet üretiminin amacı kârdan ziyade toplumun gereksinimini karşılama olması gerekirken, üretimlerin ve harcamaların gerçek amaç dışına çıktığı görülmüştür. Sovyetler Birliği içinde son dönemlerde ortaya çıkan sosyal ve ekonomik sorunlar birtakım politikalarla çözüme kavuşturulmaya veya bastırılmaya çalışılsa da başarılı olunamamıştır. İlk etapta sorunların kaynağı olarak mal ve hizmet üretimindeki yapılan planlamaların gerçeği yansıtmadığı, eşitlik ve adalet prensiplerinin bozulması olarak kabul edilmektedir. Fonksiyonel gelir (üretim faktörleri açısından) dağılımındaki eşitsizlikler ve adaletsizlikler sorunları artırmıştır. Merkezi planlı ekonomi sistemden kaynaklı olarak Sovyetler Birliği'nin dış pazarlara kapalı olması ve uluslararası rekabet ortamının oluşmaması tekelci üretim sisteminin varlığı üretimde kalite ve düşük verimliliği beraberinde getirmiştir. Çağın gereklerine ve ihtiyaçlarına, istek ve arzularına gerekli cevabı veremeyen "sistem" dağılma sürecine girmiştir. Dağılma sürecine giren Sovyetler Birliği ve bağlı olduğu Doğu Blok'u, ekonomik bakımdan monotonlaşmaya başlamış, eski güç ve dinamizminin yerini yorgunluk, sosyal ve ekonomik bozulmalara bırakmıştır.

Sovyetler Birliği, son dönemlerde ortaya çıkan sosyal ve ekonomik alanlardaki sorunları çözmek ve eski ihtişamlı günlerine dönmek için birtakım politikaları uygulamaya koysa da başarılı olamamıştır. Birliği oluşturan cumhuriyetlerin birer birer bağımsızlığa kavuşmaları birlik içinde domino etkisi oluşturmuştur. Kısa süre içinde "birlik" dağılmış, merkezi planlı ekonomik sistem bir tarafa bırakılmış ve yeni sistem arayışları başlamıştır. Serbest piyasa ekonomisine göre üretimin, önceden planlamaya göre değil arz-talep ilişkisine göre belirlenmesi, sistem arayışları içinde olan eski SSCB ülkeleri için cazip hale gelmiştir. Eski SSCB ülkeleri merkezi planlı ekonomik sistemin zıddı olarak işleyen piyasa ekonomi sistemine geçmeyi kabul etmişlerdir. Bu ülkeler kısa süre içinde piyasa ekonomisine geçiş reformlarına ve uygulamaya başlamışlardır.

Piyasa ekonomisini benimseyen sadece Rusya Federasyonu olmayıp eski Doğu Blok'u ve SSCB'nin diğer cumhuriyetlerinden oluşmaktadır. Rusya Federasyonu eski SSCB ülkeleri içinde, 1991 yılı sonunda SSCB'nin resmen dağılmasıyla birlikte piyasa ekonomisini benimseyen ve geçiş reformlarını en net şekilde yaşayan ve uygulayan ülke olmuştur.

Sovyetler Birliği döneminde sistemden kaynaklı olan Türkiye-Sovyetler Birliği ticari ilişkiler kısıtlı olarak gerçekleşmiştir. Birliğin dağılmasıyla Rusya Federasyonu'nda geçiş süreciyle birlikte ekonomik krizler yaşanmaya başlamıştır. Ekonomik krizlerin yaşandığı geçişin ilk dönemlerinde Rusya Federasyonu, daha önce Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında kurulan bağı koparmak istememiştir. Aksine Türkiye ile ilişkileri sadece ticari boyutta kalmayıp daha farklı boyutlara taşımak istemiştir ve öyle de olmuştur.

2000'li yıllara kadar piyasa ekonomisine geçiş reformlarının önemli kısmını tamamlayan Rusya Federasyonu ekonomisi toparlanmaya başlamıştır. Geçiş dönemi sürecinde Asya Mali Ekonomik Krizin etkisinde kalan Rusya Federasyonu ekonomisi Türkiye ile olan ekonomik ilişkileri de doğrudan etkilenmiştir. Kısaca ulusal, küresel ve iki ülke arasında oluşan kriz ortamları Türkiye ile Rusya Federasyonu arasındaki ekonomik ilişkiler üzerinde doğrudan etki yapmıştır.

Bu çalışmanın genel olarak amacı Sovyetler Birliği sonrası Türkiye-Rusya Federasyonu arasında ticari ilişkileri ele almaktır. Çalışma ana hatlarıyla üç kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda Sovyetler Birliği ekonomisinin son dönemi ve dağılma süreci ele alınmıştır. İkinci kısımda Rusya Federasyonu ekonomisi özet olarak incelenmiştir. Son kısımda ise Sovyetler Birliği sonrası Türkiye-Rusya Federasyonu arasındaki karşılıklı ticari ilişkilere yer verilmiştir.

1. Sovyetler Birliği'nin Son Dönemindeki Ekonomik Yapısı

1.1. Genel Ekonomik Yapı

1917 yılı "Büyük Ekim Devrimi" öncesi ve döneminde sanayileşmenin yeterince gelişmemesi Rusya'yı bir tarım ülkesi kategorisinde yer almasına neden olmuştur. Daha Sovyetler Birliği kurulmadan önce Rusya'da toprak sahibi olmayan kesimler düşük ücret karşılığında devlet kontrolündeki tarım kooperatiflerinde istihdam edilmiştir. Yeni kurulan birlikte fabrika ve işletme sayılarının az olması, işçi kesiminin kötü şartlar altında çalışmasına neden olmuştur. Büyük Ekim Devrimi öncesi Rusya İmparatorluğu geri kalmış ülke

kategorisinde değerlendirilmiştir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB), Büyük Devrim'in ürünü neticesinde kurulan merkezi planlı sistem ve yeni ekonomik düzen sayesinde büyüyerek ve güçlenerek dünyanın en güçlü ekonomilerinden biri haline geldiği kabul edilmektedir. Sovyetler Birliği'nin uygulamaya koyduğu "Yeni Ekonomi Politikası" (NEP) ile Birinci Dünya Savaşı'nın ve ülke içi isyanların tahrip edici etkileri kısa süre içinde rehabilite edilerek yerini ekonominin tüm alanlarında büyümeye bırakmıştır. İlk 1938 yılında uygulamaya konulan beş yıllık kalkınma planları Sovyetler Birliğinde, başta ağır ve savunma sanayi olmak üzere ilerlemeler başlamıştır. Kalkınma planlarının uygulanmaya başlamasının birinci beş yılının sonunda, ağır sanayideki artışın çok daha fazla olduğu açık şekilde görülmektedir. Sanayileşmeye verilen önemle birlikte tarım ve hayvancılık alanlarında modern sisteme geçilmiştir (Ganmet, 2006, s. 4).

Sanayileşmenin birinci beş yıllık hedefleri arasında; mal ve hizmet üretim maliyetlerinin düşürülmesi, verimlilikte artışın sağlanması, ekonomik bağımsızlığın elde edilmesi ve piyasaların yeniden düzenlenmesi yer almaktadır. Ekonomik kalkınmanın yaşanması, sosyal adaletin sağlanması, planlamanın tam olarak uygulanması ve son hedef olarak da komünizm sistemine geçiş ve uygulanması gösterilmektedir (Küçükcalay, 2015, s. 395).

Sovyetler Birliği döneminde iyi bir planlama yapılarak (politik ve ekonomi) ekonominin mal ve hizmet üretiminin ana sektörler bazında Moskova ve yakın çevresine kurulduğu görülmektedir. Özellikle ağır ve savunma sanayi kuruluşları stratejik bakımdan iç bölgelerde ve Rus etnik yapının fazla olduğu bölgelere kurulması dikkat çekmektedir. Dolayısıyla, Sovyetler Birliği'nin muhtelif bölge ve cumhuriyetlerden Moskova ve yakın merkezlere sürekli olarak hammadde sevkiyatı gerçekleşmiştir. Merkezi kumanda ekonomik sistemin gerekliliğinden kaynaklı olarak tüm mal ve hizmet üretimi ve yatırımlar merkezî planlama yöntemiyle karar verici otoriteler tarafından yapılmıştır. Merkezi planlı ekonomi sisteminin işleyişinden kaynaklı olarak birlik içinde sosyal ve makroekonomik sorunlar yaşanmamıştır. Sadece ekonomik sistem içinde mal ve hizmet üretiminde kalite düşüklüğü, verimlilikte azalmalar ve durgunluğun yaşanmasına dair eleştiriler söz konusudur.

Sovyetler Birliği ekonomisinde tarımsal ve hayvansal üretimin payı oldukça büyük oran teşkil etmektedir. Birlik içindeki aktif işgücünün yaklaşık %15'lik kısmı tarım ve hayvancılık sektörlerinde istihdam edilmiştir. Tarım sektöründe kolhoz ve sovhoz adı verilen ana kolektif işletme biçimlerinin varlığı söz konusudur. 1981 yılı verilerine göre Sovyetler Birliği'nde 25900 kolhoz ve 21600 sovhoz bulunmaktadır. Tarım ve hayvancılığın tamamı devlet kontrolünde olmayıp şahsi bireylerde özel olarak tarımsal üretim ve hayvan besiciliği yapmıştır. Mesela, 1950'li yıllarda sığır besiciliği ele alındığında %79'luk kısmı devlet kontrolündeki işletmelerde yapılırken, kalan %21'lik kısmı şahsi işletme veya ahırlarda yapılmıştır (<http://www.priroda.ru/upload/iblock/file>).

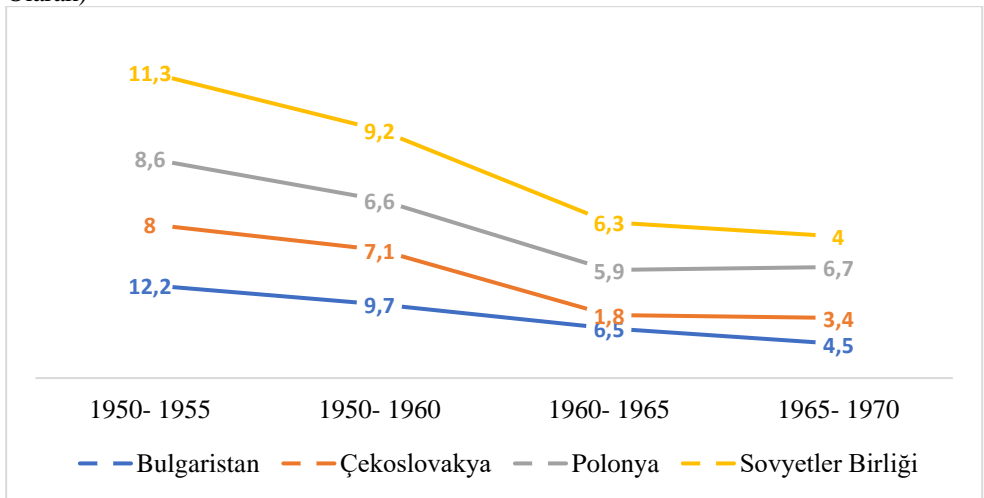
Sovyetler Birliği fosil orijinli enerji kaynakları açısından da dünyada önemli ülkelerin başında yer almıştır. Özellikle doğalgaz, petrol ve taşkömürü açısından zengin havzalara ve kaynaklara sahip olmuştur. Bunun dışında demir cevheri, çinko, boksit, nikel vb. madenler bakımından dünyada ilk sıraları paylaşmıştır. Toplam rezervi kanıtlanmış en büyük petrol, doğalgaz ve taşkömürü sahaları üretime açılmıştır. Enerji kaynakları sahaları olarak Bakü-Groznıy hattı, Volga-Ural bölgesi, Batı Kazakistan, Sahalin adası, Kuzey ve Güney Kafkasya bölgeleri, Azerbaycan Sosyalist Cumhuriyeti, Özbekistan Sosyalist Cumhuriyeti, Türkmenistan Sosyalist Cumhuriyeti, Sibirya havzası, Donbas çevresi, Kuzbas civarı, Karaganda ve Yakutistan Özerk Cumhuriyetleri çevresi keşfedilmiştir.

Sovyetler Birliği döneminde ağır ve savunma sanayisi kuruluşu ve varlığı enerji kaynaklarına göre şekillenmiştir. Savunma sanayisine önem verilmesinin ana nedeni olarak Sovyetler Birliği'ni çevreleyen 22 bin 125 km kara sınırının olmasıdır. Dünyanın siyasi ve askeri bakımdan iki kutup haline gelmesi Sovyetler Birliği'nin bu kutuplardan biri olması, tedirgin olarak hüküm sürmesine neden olmuştur. Dolayısıyla savunma sanayisine verilen önem kadar diğer beşerî gereksinimleri için önem arz eden mal ve hizmet üretimi yapılan hafif sanayi ve sektörler yeterince önem verilememiştir. Dünyanın en iyi savunma araç ve silahlarını üreten Sovyetler Birliği, insan hayatı için büyük önem taşıyan küçük ve orta ölçekli hafif sanayi geri planda kalmıştır.

1.2. Ekonomik Performans

Gorbaçov dönemi, Sovyetler Birliği'nin son dönemini oluşturmaktadır. 1985-1991 yılları arası iktidarda kalan Gorbaçov, katı merkezî planlama yönetim şeklini bir bakıma yumuşatmak istemiştir. Ekonomik ve sosyal sorunlara çare olarak “Perestroyka” (Yeniden Yapılanma) ve “Glasnost” (Açıklık) politikalarını uygulamaya koymuştur (Balcı, 2008, s. 308). Gorbaçov açıklık politikasıyla sosyal sorunlara çare ararken, tüm faaliyetlerde hesap verilebilirlik anlayışını ortaya koymak istemiştir. Ekonomik performansın toplumla paylaşılması ve doğru olarak bilgilendirilmesi hesap verilebilirlik politikasıyla örtüşmüştür. Sovyetler Birliği döneminde sistemden kaynaklı olarak makroekonomik bilgi ve verilere ulaşmak oldukça meşakkatli durum sergilemektedir. Açıklık politikalarıyla bu meşakkatli sorun çözüme kavuşturulmak istenmiştir. Düşünce olarak SSCB ekonomisinin bir bütün olarak kabul edilmesinden dolayı performansının günümüzdeki Rusya Federasyonu ekonomik yapısı ile bir benzerlik gösterdiği varsayılmaktadır. SSCB döneminde planlı ekonomik sistemin uygulanmasından kaynaklı olarak birtakım makroekonomik göstergelerde (istihdam, işsizlik, enflasyon vb.) sorun olmadığı görülmektedir. 1950’li yıllardan sonra Doğu Blok’unu oluşturan ülke ekonomilerinde resesyonun başladığı hatta büyüme hızlarında düşüşlerin hızlandığı grafik 1’de açık şekilde görülmektedir.

Grafik 1: Seçilmiş Doğu Blok’u Ülkelerde Makroekonomik Büyüme Göstergeleri (% Olarak)

Doğu Blok'unu temsil eden ana ülkelerde 1950'li yıllardan itibaren makroekonomik göstergelerde düşüşler yaşanmıştır. Yugoslavya'da da durum farklı değildir. Sovyetler Birliği ekonomisindeki performans ile Bulgaristan ekonomisindeki performans benzerlik göstermektedir.

SSCB ekonomisindeki gerileme 1976 yılından itibaren hız kazanmıştır. Ekonomik performansın ve gerilemenin nedenini; gayri safi milli üretimdeki azalma, millî gelirin düşmesi, sanayi üretiminde yavaşlama, gelişmiş batı ülkelerle rekabet ortamının azalması ve istihdam seviyelerindeki düşüş olarak gösterilmektedir. Gelişmiş Avrupa ülkelerine yakın olan Doğu Blok'u ülkelerindeki ekonomi ve sosyal alanlardaki menfi oluşumlar SSCB ile ilişkilerin ve bağların zayıflamasına neden olmuştur. Zayıflayan ilişkiler ve bağlar SSCB ve Doğu Blok'u ülkelerde sosyal ve ekonomik sorunları arttırmıştır (Özsoy, 2006, s.172).

Tablo 1: 1976- 1991 Yılları Arası SSCB Ekonomisindeki Makroekonomik Performans Göstergesi (% olarak)

Faaliyetler	1976-1980	1981-1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991
Milli Gelir Artışı (% olarak)	4.8	3.2	2.3	1.6	4.4	2.4	-4.0	-15.0
Genel Milli Üretim (%)	4.8	3.7	3.8	2,9	5.5	3.0	-2.3	-17.0
Sanayideki Üretimi (%)	4.4	3.6	4.4	3.8	3.9	1.7	-1.2	-7.8
Tarımsal Kesim Üretimi (%)	1.7	1.0	5.3	-0.6	1.7	1.3	-2.9	-7.0
Tüketim Mallarındaki Üretim (%)	4.4	3.7	4.4	5.5	5.1	5.9	6.0	-
İstihdam Seviyesi (%)	1.9	0.9	0.6	0.1	-1.1	-1.5	-1.6	-1.7
İşgücünde Verimlilik Oranı (%)	3.3	2.7	2.1	1.6	4.8	2.3	-3.0	-
Sermaye Yatırımı (%)	3.7	3.7	8.4	5.6	6.2	4.7	0.6	-

Kaynak: Turan ve Işık, 2007: 55

Tablo 1'deki veriler incelendiğinde, 1986- 1991 döneminde SSCB ekonomisinde ciddi şekilde gerilemeler ve bozulmalar yaşanmıştır. Genel

olarak kötü performans sergileyen ekonomi 1988 yılı göstergelerinde yükseliş göstermektedir. Yükselişin nedeni olarak M. Gorbaçov'un uygulamaya koyduğu birtakım reformlar kabul edilse de uzun süre devam etmemiştir. Lakin istediği başarıyı elde edemediğinden dolayı ekonomik göstergelerde, piyasa dengesizlikleri ekonomik sıkıntıların yaşanmasına neden olmuş ve 1988'den sonraki yıllarda giderek düşüşler yaşanmıştır. Ana hatlarıyla Gorbaçov döneminde, sermaye yatırımı, %3,7'den %8,4'e yükselmiştir. Emek verimliliğinde artış olmazken istihdam seviyesinde ise düşüş gerçekleşmiştir. Gorbaçov döneminin en iyi karne notu sermaye yatırımına olduğu kabul edilmektedir. 1990-1991 döneminde ise krize bağlı olarak bütün göstergeler olumsuz yönde seyretmiştir. GSYİH 1990 yılında kriz nedeniyle eksi %2,3 gerçekleşirken, 1991 yılında daha da derinleşerek eksi %17 oranına kadar gerilemiştir. Diğer ekonomik gösterge ve veriler de farklı performans sergilememiştir.

Tablo 1'e göre 1989 yılı sonrası ekonominin tüm dallarında eksi büyüme oranlarının oluşması Sovyetler Birliği ekonomisinde panik ortam oluşmuş ve tedirginlik artırmıştır. 1985 yılında ekonomide bozulmaların olduğu anlaşılmış, eski performansına ulaşmak için reformların acil uygulanması gündeme gelmiştir. Uygulanmaya konulan reformlarla yapılmak istenen ekonomik yapı ve performansın istikrarını yeniden sağlamak, eksi değerler alan büyümeyi artı değerlere dönüştürmek ve ekonomide canlılığı kazandırmak hedeflenmiştir. Ek olarak, uluslararası ticaret hacmini genişletmek ve teknolojik yeniliklere yeterince önem verilmesi hedefler arasında yer almıştır (Bulut, 2014, ss. 11-12). Netice itibarıyla beklenen hedefler gerçekleşmemiş ve uygulamaya konulan politikalar olumlu sonuçlar gösterememiştir. Sovyetler Birliğinde ve Doğu Blok'u ülkelerinde sosyal ve ekonomik sorunlar sürekli olarak artış göstermiştir. Son olarak, Sistemin, (Sosyalizm) Doğu Blok'unun ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla neticelenmiştir.

1.3. Türk- Rus Ekonomik İlişkilerinin Kısa Tarihi

Türkiye-Rusya Federasyonu arasındaki ticari ilişkilerin başlangıcı, Osmanlı-Moskova Knezliği dönemine rastlamaktadır. 1475 yılında Karadeniz'in Osmanlı hâkimiyetine geçmesiyle, Rus tüccarlar diplomasi kurallarını kullanarak özel izinle Osmanlı topraklarında ticari faaliyetlerde bulunmuşlardır. 1701 yılında Edirne'de Osmanlı-Rusya Çarlığı arasında

yapılan anlaşmaya göre; Ruslar tarafından Karadeniz'in bir Osmanlı iç denizi olduğu resmen kabul edilmiş, Rus tacirlerin malları Osmanlı gemileriyle taşınmasına izin verilmiştir. İki İmparatorluk arasında 12 Kasım 1720 tarihinde eski anlaşmaları yenileme anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre, Osmanlı tüccarlarının Rusya toraklarında, Rusya tüccarlarının da Osmanlı sınırları içinde serbest şekilde ticaret yapmalarına imkân tanınmıştır (Sarı & Turan, 2019, ss. 369-370).

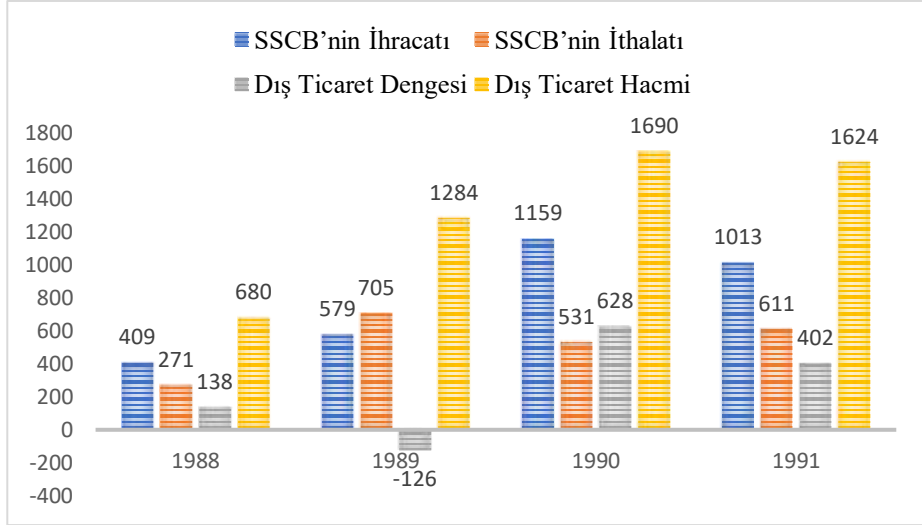
Ruslarla-Osmanlılar arasında birçok alanda (ticari, diplomasi, ekonomik vb.) ilişkiler yaşanmıştır. İki devlet arasındaki en köklü ve kadim olan ilişkilerden biri ticari alanlardaki ikili ilişkilerdir. Son bin yılda Anadolu'da ve Rusya topraklarında üretilen mal ve hizmetler karşılıklı ticarete konu olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Rusya İmparatorluğu'nun sona ermesiyle ticari ilişkiler Türkiye-Sovyetler Birliği arasında devam etmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla karşılıklı ticari ilişkiler Türkiye ile Rusya Federasyonu arasında sürdürülmektedir.

1.4. Türkiye-Sovyetler Birliği Arasında Ekonomik İlişkiler

Türkiye-Sovyetler Birliği arasında ekonomi alanındaki ilişkiler 1960'lı yıllarda Türkiye'nin kalkınma planına karar vermesiyle hız kazanmıştır. Sovyetler Birliği'nden kalkınma planları için destek alınmasıyla karşılıklı ilişkiler hızlanmıştır. Türkiye, Sovyetler Birliği'nden sanayileşme plan ve programına destek amaçlı kredi ve uzman ekip talebinde bulunmuştur. Türkiye'nin kredi ve uzman ekip taleplerine Sovyetler Birliği kısa sürede olumlu cevap vermiş ve faaliyetlere başlanmıştır. Bunlardan bazıları, Seydişehir ve İskenderun metalürji fabrikaları, Çayırova cam fabrikası ve Aliğa'da petrol rafinerisinin kurulmasıdır (Urazova, 2013).

Türkiye-Sovyetler Birliği ticari ilişkileri SSCB döneminde olduğu gibi SSCB sonrası Rusya Federasyonu ile devam etmiştir. Türkiye-Sovyetler Birliği ticari ilişkilerinin kapsamlı temeli, 1984 yılında imzalanan ve 1987 yılında faaliyete geçen "Doğal Gaz" anlaşması olarak kayıtlara geçmiştir. Anlaşma şartlarına göre, Türkiye 2 yıllık ihtiyacı olan doğal gazı (şimdiki adıyla Rusya Federasyonu'ndan) ithal edecek, ithal edilen doğalgaz değerinin %70'i kadarı mamul ürün ve inşaat hizmetleri ile ödenmesi kararlaştırılmıştır. Bu ticari anlaşma Türkiye'nin ticari hacmine katkı sağlaması, inşaat ve müteahhitlik faaliyetlerinin de önünü açmış olacaktır (Egeli, 2008, s. 6).

Grafik 2: 1988- 1991 Yılları Arası Sovyetler Birliği ile Türkiye Arasındaki Ticaret (milyon dolar)

Kaynak: Nataliya Ulçenko, 2016: 123 kaynağından oluşturulmuştur.

Karşılıklı ticari ilişkiler incelendiğinde iki ülke arasındaki ticari faaliyetler inişli-çıkışlı seyir takip etmiştir. Grafik 2’de görüldüğü gibi 1989 yılında Türkiye Sovyetler Birliğine daha fazla ihracat yapmıştır. Diğer yıllarda Sovyetler Birliği’nin ihracatta üstünlük sağlaması dış dengeyi Sovyetler Birliği lehine değiştirmiştir.

1.5. Sovyetler Birliği’nin Dağılması

1985 yılında Sovyetler Birliği’nde yönetime gelen M. Gorbaçov, sistemin ve işleyişinin tıkanığını, SSCB’nin dağılma aşamasına geldiğini fark etmiştir. Dağılma sürecini engellemek veya geciktirmek amacıyla uygulamaya iki tip politika konulmasını istemiştir. Bu politikalarından birincisi yeniden yapılanma anlamına gelen “Perestroyka” ikincisi ise açıklık, şeffaflık anlamını taşıyan “Glasnost” politikasıdır. Uygulanmaya konulmak istenen perestroyka politikası daha çok ekonomik sorunlara odaklanırken, glasnost politikası ise halkın sosyal sorunlarıyla ilgilenmiştir. Ancak bu politikalar arzulanan işlevleri yerine getirememiş ve eleştirilere neden olmuştur.

Gorbaçov’un istek ve arzusuyla uygulamaya koymak isteği politikaların temel amacı; ekonomik ve sosyal sorunlar içinde olan SSCB’yi bir bakıma rahatlatmaktır. Birlik içinde sancılı olan sorunların bertaraf edilmesi ve soğuk savaş artıracak uygulamaların azaltılması hedeflenmektedir. Ayrıca

politikaların içinde, gelişmiş batı ülkelerine benzer politika oluşturulması (katı sistem ve yönetimin yumuşaması), savunma ve silahlanma giderlerinin azaltılması, Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin (SBKP) tekeline son verilmesi istenmektedir. Bu politikalarla yeniden yapılanma sürecine girilmesi ve birtakım reformların gerçekleştirilmesi SSCB içinde milliyetçilik hareketlerini tetiklemiştir. Dağılma sürecinde olan Ukrayna, Kazakistan ve Rusya Federasyonu gibi cumhuriyetler de beklenmedik şekilde bağımsızlık hareketlerini destekleyici anlaşmalar imzalamışlardır. Sovyetler Birliği'nde bu tür gelişmeler yaşanırken, daha 12 Haziran 1990 tarihinde Rusya Sosyalist Federatif Cumhuriyeti (RSFC), 1. Halk Milletvekili Kongresi'nde bağımsızlık kararını duyurmuştur. Bu gelişme SSCB'nin dağılışının ilk hukuki açıdan metni niteliğini taşımaktadır (Esercan, 2006, s. 23).

Uygulamaya konulmak istenen politikaların ekonomik ve sosyal sorunlara çözüm getireceği düşünülse de SSCB'nin dağılmasını engelleyemediği gibi geciktirememiştir. Dağılma sürecine giren Sovyetler Birliği'nde bağımsızlıklarını ilan eden ilk ülkeler, Baltık ülkeleri olarak adlandırılan Litvanya, Letonya ve Estonya olurken, birlikten en son bağımsızlığını ilan eden ise 21 Aralık 1991 tarihinde Ukrayna olmuştur. 26 Aralık 1991 tarihinde SSCB'nin resmen sona erdiğini simgeleyen Kremlindeki Sovyetler Birliği bayrağı indirilmiştir (Bulut, 2014, ss. 12-13). SSCB'nin son devlet başkanı olan M. Gorbaçov istifasını vermiş ve yeni kurulan Rusya Federasyonu'nun başına Boris Yeltsin geçmiştir.

1.5.1. Sovyetler Birliği'nin Dağılış Nedenleri

Sovyetler Birliği'nin son devlet başkanı Mihail Gorbaçov döneminde ekonomi ve sosyal alanlarda oluşan ciddi sorunlara çözüm bulunamaz hale gelmiştir. Başkan Gorbaçov, ilk defa sıkıntıları ve çağın gerisinde kaldığını açıkça itiraf etmiş ve birçok eleştirilere maruz kalmıştır. Sovyetler Birliği'nde 70 yıldır uygulanan sistem eleştirilere açılmaya başlamıştır. En önemli öne çıkan eleştiri konuları arasında; yeni ekonomik politikaların uygulanması, merkezi yönetimin yetersiz kalması ve planlamanın yeterince uygulanamaması olarak kabul edilmektedir. Özellikle ekonominin kötüye gidişi eleştirilerin dozunu artırmıştır.

Ölmezoğullarına göre; Sovyetler Birliği'nin dağılma nedenleri ise kısaca aşağıdaki gibi özetlenmiştir.

1. Ekonomik büyümede yavaşlama: 1980 yılı sonrası özellikle makroekonomi göstergelerindeki yavaşlamanın olmasıdır.
2. Fiyatlandırma da yaşanan bozukluklar: Esasında fiyatlandırma maliyet göz önünde tutularak yapılmaktadır. Mal ve hizmetlerin nadir olması ise ayrı bir etkidir. Arz- talep ilişkisi de fiyatlandırma da belirleyici rol oynamaktadır.
3. Yapılan mal ve hizmet üretimlerinin yetersiz olması: Planlama esasına dayalı sistemde üretim planlaması yeterince yapılamamıştır. Ağır ve savunma sanayisine önem verilmiş, fakat hafif ve orta ölçekli sanayiler arka planda kalmıştır.
4. Sosyal ve hizmet sektörü geri planda kalmıştır: Konaklama ve lokanta işletmelerine yeterli destek sağlanamamıştır.
5. Çağın teknolojisine ayak uyduramaması: Sovyetler Birliğinin ilk dönemlerinde teknoloji ve savunma sanayisinde ileri seviyede iken, 1980'li yıllarda teknolojiye tam uyum sağlayamamıştır.
6. Dış ödemelerde oluşan açık: Dünya piyasalarında altın ve petrol fiyatlarındaki düşüşler ve tarım hasılatında yaşanan sıkıntılar, ödemeler bilançosunun açık vermesine neden olmuştur.
7. Savunma ve askerî alanlardaki harcamalar: Savunma alanlarındaki harcamalar kontrolsüz olarak artmıştır. 1980'li yıllardan sonra askerî bakımdan NATO üyesi ülkelerle rekabet edilememiştir.
8. Yönetimdeki yetersizlikler: Yöneticilerin yorgun ve heyecan verici olamaması halkı moral bakımından etkilemiştir.
9. Tarım ve hayvancılıkta verim kaybı: İklimde göre üretimin yapılamaması bilinçsiz ve aşırı girdi kullanılması ve planlamadaki eksiklikler (Ölmezoğulları, 2012, ss. 181-187).

2. Rusya Federasyonu Ekonomisi

Sovyetler Birliği'nin son devlet başkanı 25 Aralık 1991 tarihinde başkanlık görevinden istifa etmiştir. Artık Sovyetler Birliği'nin sona ermesiyle büyük zenginlik kaynakları üzerine kurulan Rusya Federasyonu dünya siyaseti ve ekonomisinde yerini almıştır. Yeni devlet olan Rusya Federasyonu'nu

ekonomik ve sosyal sorunlar başta olmak üzere birçok dönüşümler ve reformlar beklemektedir.

2.1. Genel Ekonomik Görünüm

Rusya Federasyonu, daha kuruluşunun ilk yıllarında piyasa ekonomisine geçiş reformlarına hız vermiştir. Piyasa ekonomisine geçiş için uygulamaya konulan reformlar ülkede ilk etapta belirsizliğe yol açmıştır. Yönetimin yeni olması ve belirsiz bir politikanın oluşması üretimin yavaşlamasını ve ekonomik faaliyetlerin durgunluğa girmesini beraberinde getirmiştir. Piyasa ekonomisine geçiş sürecinin başlamasıyla birlikte Rusya Federasyonu, Sovyetler Birliği'nden kalma birikim ve rezervlerin erimesini koruyamamıştır. Birikimleri koruyabilme adına alınan önlem ve çabalar yetersiz kalmıştır. Milli para, yabancı para karşısında ilk etapta %33 oranında devalüe edilmiştir. 1992 yılında mal ve hizmet fiyatlarının serbest bırakılması mal ve hizmet tedarikinde karaborsacılık ve kaçakçılık yaşanmıştır. Fiyatlar genel düzeyindeki artış %2600 seviyelerine kadar ulaşmıştır. Rusya Federasyonu bağımsızlığın daha ilk iki yılında hiper enflasyon oranlarıyla karşı karşıya kalmıştır. Yüksek enflasyon oranlarını düşürmek için 5 yıllık ekonomi ve dış ticaret politikaları hazırlanmış ve uygulanmaya başlanmıştır. Uygulanan en önemli dış ticaret politikaları arasında; hammadde (özellikle enerji kaynakları) ihracatı artırımı, mal ve hizmet ticaretini serbestleştirme gümrük vergilerinde indirimler söz konusudur. Uygulanan politikalar neticesinde enflasyon oranı 1997 yılında %11 oranına kadar düşürülmüştür. Piyasa ekonomisine geçiş sürecinde Asya'nın doğusunda bulunan ülkelerde yaşanan mali kriz dünya petrol fiyatlarını düşürmüştür. Dünya petrol fiyatlarındaki düşüş Rusya Federasyonu dış ticaretini dolaylı olarak da ekonomiyi olumsuz yönde etkilemiştir. 1997 yılı Asya mali krizi etkileri Rusya ekonomisine 1998 krizi olarak yansımıştır (Aksel, 2019, ss. 30-31).

Tablo 2: Rusya Federasyonu'nda Temel Makroekonomik Göstergeler

Yıl	GSYİH (milyar dolar)	Kişi Başı GSYİH (dolar)	İhracat (milyon dolar)	İthalat (milyon dolar)	Enflasyon (%)	İşsizlik (%)	Büyüme (%)
1992	-	2680	53,605	42,970	2600	-	-14,5
1993	-	3000	59,645	44,305	900	5,5	-8,7
1994	277	2650	67,540	50,520	320	7,4	-12,7
1995	337,9	2600	81,095	60,945	131	8,5	-4,1

1996	419,0	2400	88,600	68,830	21,8	9,6	-3,4
1997	436,0	2740	88,330	73,615	11	10,8	0,9
1998	277,8	1882	74,900	59,200	27,7	11,8	-4,9
1999	184,6	1238	75,665	39,625	85,7	12,9	5,4
2000	240,9	1724	105,56	44,659	20,8	10,6	8,3
2001	310,6	2157	103,13	58,992	21,5	9,1	5,0
2002	371,4	2380	106,30	60,90	15,8	7,9	3,7
2003	462,3	2981	134,40	74,80	13,7	8,2	9,1
2004	634,9	4111	183,50	96,30	10,9	7,8	9,7
2005	820,5	5333	-	-	12,7	7,1	4,1
2006	1.063,6	6932	301,24	162,55	9,7	7,1	4,5
2007	1.396,4	9101	348,81	226,77	9	6,0	4,9
2008	1.784,5	11638	462,50	285,98	14,1	6,2	1,3
2009	1.313,6	8561	307,64	160,42	11,7	8,3	-10,4
2010	1.638,5	10671	397,06	228,91	6,9	7,3	6,7
2011	2.051,7	13320	516,99	306,10	8,5	6,5	5,1
2012	2.210,3	14069	524,77	316,19	5,1	5,5	2,9
2013	2.226,8	16007	527,26	341,95	6,8	4,5	0,7
2014	2.027,7	14100	497,30	308,02	7,8	4,3	1,2
2015	1.333,9	9313	341,46	192,95	15,5	5,6	-3,7
2016	1.242,7	8745	260,59	166,11	12,7	8,2	-0,6
2017	1.579,0	10750	411,26	326,91	3,68	5,21	1,63
2018	1.658,0	11288	509,55	344,26	2,88	4,74	2,25
2019	1.704,3	11160	435,70	252,10	4,47	4,54	1,1
2020	1.483,0	10126	337,10	231,67	-	-	-
2021	1.775,8	10219	491,58	293,42	-	-	-

Kaynak: Rosstat (Rusya Federasyonu Devlet İstatistik Komitesi), Dünya Bankası.

Rusya Federasyonu'nda piyasa ekonomisine geçiş sürecinin ilk aşamalarında makroekonomik göstergelerde bozulmaların yaşandığı açık şekilde görülmektedir. Yönetim ve ekonomi aktörleri tarafından ekonominin resesyona girdiği kabul edilmiştir. 2000'li yıllardan sonra Rusya Federasyonu ekonomisinde toparlanma dönemi başlamıştır. Dünya enerji kaynakları piyasasındaki fiyat artışları Rusya ekonomisini olumlu yönde etkilemiştir. Yönetimdeki istikrarın oluşması ekonomik istikrarın oluşmasını beraberinde getirmiştir.

2.2. Dış Ticaret

Rusya Federasyonu, SSCB'nin dağılmasıyla merkezi planlı ekonomiden, serbest piyasa ekonomisine geçiş yapmıştır. Piyasa ekonomisine geçiş sürecinde reformların uygulanma aşamasında makroekonomik yapıda birtakım ekonomik krizlerle karşı karşıya kalmıştır. Geçiş reformlarının tamamlanması ve dünya petrol fiyatlarındaki artış kriz sürecinden çıkmayı kolaylaştırmıştır. Zengin yeraltı ve üstü kaynaklara sahip olan Rusya Federasyonu ihracatının önemli kısmını yeraltı ve enerji kaynakları oluşturmaktadır. Günümüzde eski SSCB ülkelerinin büyük çoğunluğu ekonomi bakımından Rusya Federasyonu'na bağımlılığı devam etmektedir.

Tablo 3: Rusya Federasyonu Dış Ticaret Verileri (milyar dolar)

Yıllar	Toplam İhracat	Toplam İthalat	Toplam Dış Ticaret Hacmi	Dış Ticaret Dengesi
1992	54	43	97	11
1995	81	61	142	20
1998	75	59	234	16
2001	100	42	142	58
2005	241	99	340	143
2010	397	229	626	168
2015	334	177	511	156
2017	357	227	584	130
2018	449	238	687	211
2019	423	244	667	179
2020	337	231	568	106
2021	492	294	786	198

Kaynak: Trademap

2000 yılından sonra Rusya Federasyonu ekonomisi petrol ve doğalgaz ihracat gelir artışından kaynaklı olarak toparlanmaya başlamıştır. Ekonomideki toparlanma Rus Rublesinin değerlenmesini beraberinde getirmiştir. İhracat gelirleri sürekli artmış, dış denge kontrol altında tutularak hep artı vermiştir. 2008 küresel krizden etkilenen Rusya ekonomisi kısa sürede kayıpları telafi etmiştir. 2000'li yıllardan sonra küresel krizden kaynaklı ekonomik büyüme eksi değer almış, 2009 yılı dış ticarete önemli ölçüde daralmalar yaşanmıştır. Sürekli artan dış ticaret hacmi 2021 yılında zirve yaparak 786 milyar dolara ulaşmıştır.

2021 yılı verilerine göre Rusya Federasyonu'nun toplam ihracatı 492 milyar dolara ulaşırken, toplam ithalat 294 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Toplam dış ticaret fazlası ise 198 milyar dolar olmuş ve 2018 yılındaki rekor seviye olan 211 milyar dolara yaklaşmıştır (Rusya Federasyonu Ülke Raporu, 2022, s. 6).

Rusya Federasyonu Merkez Bankası verilerine göre 2021 yılı toplam ihracat değerinin 489,8 milyar dolar olarak gerçekleştiğini açıklamıştır. Farklı kaynaklara göre farklı veriler açıklanmaktadır, fakat açıklanan veri rakamları genel olarak yakın rakamlardır. Merkez Bankası verilerine göre, toplam ihracatın yaklaşık yarısını enerji kaynaklarından petrol ve doğalgaz ihracatı oluşturmaktadır. 2021 yılı verilerine göre ham petrolün payı 110,2 milyar dolar iken, petrol ürünleri ihracatı ise 68,7 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Aynı yıl toplam doğalgaz ihracat geliri ise 61,8 milyar dolar olarak açıklanmıştır. Rusya Federasyonu'nda toplam ihracat geliri Gayri Safi Yurtiçi Hasılatın (GSYH) %25,5'ini karşılamaktadır.

Avrupa Birliğine üye ülkeleri, ihtiyacı olan petrolün %25'ini, doğalgazın %38'ini ve kömürün %42'sini Rusya Federasyonu'ndan tedarik etmektedir. Özetle bu oranlar aynı zamanda enerji kaynaklarında Avrupa ülkelerinin Rusya Federasyonu'na bağımlılık oranları olarak nitelendirilebilmektedir.

Rusya Federasyonu'nun, 2021 yılı verileri itibarıyla toplam ticaret hacmini kıtalar bazında dağılımı yapıldığında 282 milyar dolar ile Avrupa ülkeleri ilk sırada yer alırken, 228 milyar dolar ile Asya-Pasifik ikinci sırada yer almaktadır. Afrika ve Amerika kıtaları ile ticaret hacmi pek fazla önem arz etmemektedir.

Tablo 4: 2021 Yılı Rusya Federasyonu'nun Dış Ticaretindeki İlk 5 Ülke

En Fazla İhracat Yapılan Ülkeler	En Fazla İthalat Yapılan Ülkeler
1. Çin Halk Cumhuriyeti	1. Çin Halk Cumhuriyeti
2. Hollanda	2. Almanya
3. Almanya	3. ABD
4. Türkiye	4. Beyaz Rusya
5. Beyaz Rusya	5. İtalya

Kaynak: Rusya Federasyonu Merkez Bankası verilerinden derlenmiştir.

Rusya Federasyonu'nun en fazla ihracat yaptığı ilk 5 ülke içinde 2 Avrupa Birliği ülkesi sürekli yer almaktadır. Çin ise ihracatta ve ithalatta sürekli ilk sırada yerini korumaktadır. 2021 yılı verilerine göre Çin ile toplam

ticaret hacmi 100 milyar doların üzerinde gerçekleşmiştir. Rusya Federasyonu'nun toplam ihracatında, Türkiye genel olarak 4'üncü sıradaki yerini korurken, ithalatında ise ilk 10'a bile girememektedir.

3. Türkiye–Rusya Federasyonu Arasında Ticari İlişkiler

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Rusya Federasyonu-Türkiye ilişkilerinde yeni bir döneme geçilmiş ve ticari ilişkiler çeşitlenerek artmaya başlamıştır. Her iki ülke coğrafi ve bölgesel avantajı kullanarak, farklı yönlerde ticari faaliyetlerin artmasına ve gelişmesine katkılarda bulunmuştur. 1992 yılında yeni kurulan Rusya Federasyonu ile Türkiye arasında ticari ilişkiler ve iş birliği yasal temellere oturtulmuştur. Bunlardan en önemlileri arasında; karşılıklı yatırımların her iki ülke açısından da korumalı ve teşvik edici olması kararlaştırılmış, enerji sektöründe garantilerin verilmesi ve bilim- teknik alanlarındaki iş birlikleri yer almaktadır (Urazova, 2013).

3.1. Ticari İşbirliğinin Gelişimi

Doğu Blok'unun sona ermesi, Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Rusya Federasyonu'nun piyasa ekonomisine geçiş reformlarını başarılı şekilde tamamlamasıyla, Türkiye-Rusya Federasyonu arasında yeni ticari ilişkiler imkânı ortaya çıkmıştır. Türkiye, yeni kurulan Rusya Federasyonu ile ilişkilerin başlangıç sürecinde “dayanışma ve yardımlaşma” sloganlarını ön plana çıkarmıştır. İki ülke arasında ilk olarak 25 Şubat 1991 tarihinde “Ticari ve Ekonomik İşbirliğine Dair Antlaşma” karşılıklı olarak imzalanmıştır (Tokgöz, 2011, s. 11).

İki ülke arasındaki ticari ilişkilerin gelişimine avantaj sağlayan en önemli etkenler arasında; coğrafi yakınlık, bölgesel iş birliği, Türkiye'nin konumu ve iki ülke ekonomilerinin tamamlayıcılık unsuruna sahip olması sayılabilir. Ayrıca Rusya Federasyonu içinde Türk asıllı etnik yapının varlığı ve Türkiye pazarının yakınlığı üretilen malların yüksek kalitede ve çeşitli olması diğer etkenler arasında yer almaktadır.

Türkiye-Rusya Federasyonu arasındaki ticari ve ekonomik ilişkileri kısımlara ayırmak mümkündür. Rusya Federasyonu'nda kuruluş ve piyasa ekonomisine geçiş yılları olan 1992- 2000 yılları arası ticari ilişkilerde hızlı ilerleme ve gelişim yaşanmıştır. Bu dönemlerde bavul ticareti önem kazanmış, ilk planda yer verilmiştir. 2000'li yıllardan sonra ise yakın diyaloglar dönemine girilmiştir. Ticari faaliyetler farklı boyutlarla devam etmiştir. Bu dönemi farklı

kılan özelliklerden biri Rusyalı müşterilerin ihtiyaç duyduğu malların büyük kısmı Türk girişimciler tarafından Rusya Federasyonu topraklarında üretim yapılmıştır. 2010 yılında Üst Düzey İşbirliği Konseyi (ÜDİK) kurulmuştur. İki ülke arasındaki ticari ilişkileri üst düzeye çıkaran anlaşmalar imzalanmıştır (Aksel, 2019, s. 74). Yapılan karşılıklı birçok anlaşmalarla iki ülke arasındaki ticari ilişkiler daha üst boyuta taşınmıştır. Birçok ciddi konular ele alınmış olup, en önemli konular arasında karşılıklı vize serbestisi ve nükleer santral inşası yer almaktadır.

3.2. Türkiye-Rusya Federasyonu Arasında Dış Ticaret

Türkiye-Rusya Federasyonu arasındaki ticari alandaki ilişkiler diğer ilişkilere yön ve kılavuz olmakla kalmayıp itici güç rolünü üstlenmektedir. Rusya Federasyonu, Türkiye'nin en önemli dış ticaret partnerlerinden birini oluşturmaktadır. Rusya Federasyonu'nun kuruluşundan günümüze Türkiye ile ticaret hacminde sürekli artışlar yaşanmaktadır. 1992 yılında iki ülke arasında toplam ticaret hacmi 1,5 milyar dolar civarında iken, 2021 yılı verilerine göre 35 milyar dolara yaklaşmıştır (TÜİK, 2022).

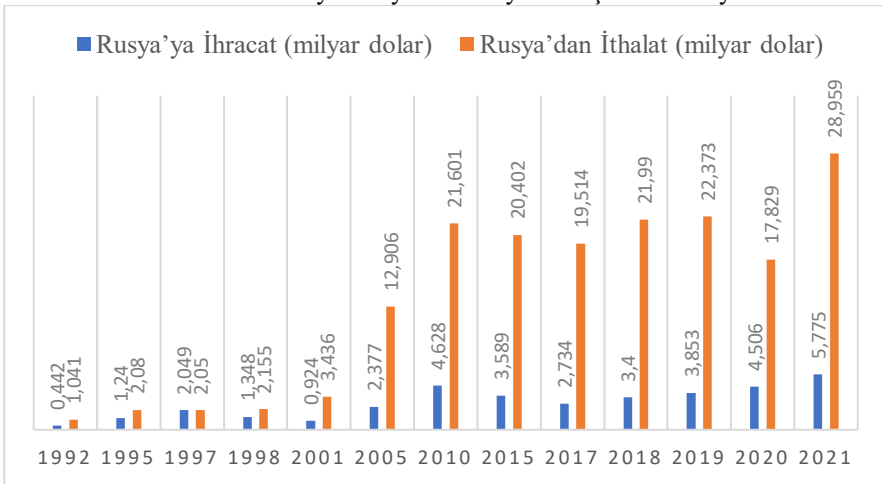
Tablo 5: Türkiye'nin, Rusya Federasyonu ile Dış Ticaret Verileri (milyar dolar)

Yıllar	Rusya'ya İhracat	Rusya'dan İthalat	Ticaret Hacmi	Ticaret Dengesi
1992	0,442	1,041	1483	-0,599
1995	1,240	2,080	3,32	-0,840
1997	2,049	2,050	4,099	0,100
1998	1,348	2,155	3,503	-0,807
2001	0,924	3,436	4,360	-2,512
2005	2,377	12,906	15,283	-10,529
2010	4,628	21,601	26,229	-16,972
2015	3,589	20,402	23,990	-16,813
2017	2,734	19,514	22,248	-16,780
2018	3,400	21,990	25,389	-18,590
2019	3,853	22,373	26,226	-18,521
2020	4,506	17,829	22,335	-13,322
2021	5,775	28,959	34,734	-23,183

Kaynak: TÜİK, Trademap 2022, Dış Ticaret Müsteşarlığı, Dış Ticaret İstatistikleri 2003

Türkiye- Rusya Federasyonu karşılıklı ticaretin 1992-2021 yılları arası seyri incelendiğinde; İki ülke arasındaki ihracat-ithalat verilerine bakıldığında 1997 yılı hariç dış ticaret dengesi hep Rusya Federasyonu'nun lehine gerçekleşmiştir. Türkiye dış ticarete 1992 yılında 599 milyon dolarlık açık verirken, 2021 yılındaki gerçekleşen açık değeri 23 milyar doları aşmıştır. Karşılıklı dış ticarete Türkiye aleyhine açıkların oluşmasının en büyük sebebi Sovyetler Birliği döneminde yapılan anlaşmalara Rusya Federasyonu'nun mutabık kalmamasından kaynaklanmaktadır. Veriler ve rakamlar analiz edildiğinde 2000'li yıllara kadar karşılıklı dış ticaretin dengeli şekilde yürütüldüğünü söylemek mümkündür. Ancak 2000'li yıllardan sonra büyüyen Türkiye ekonomisi için enerji kaynaklarına talep artmıştır. Türkiye'nin artan enerji talebi iki ülke arasında dış ticaret dengelerinin bozulmasına neden olmuştur. Yaşanan küresel ve karşılıklı krizler enerji kaynakları bakımından yoksun olan Türkiye'yi zor durumda bırakmıştır. Türkiye için alternatif enerji kaynakları tedarikinin zor olması karşılıklı ticarete açıkların Rusya Federasyonu lehine oluşması bir bakıma kabul edilmiştir. Dolayısıyla 2005 yılından sonra dış ticaretteki oluşan fark artarak devam etmiştir. Eğer Sovyetler Birliği döneminde yapılan anlaşmalara mutabık kalınsaydı iki ülke arasındaki ticari ilişkiler çok farklı boyutlarda olması tahmin edilmektedir. Belki de Türkiye aleyhine bu kadar fazla dış ticaret açığının yaşanması olmayabilirdi.

Grafik 3: Türkiye-Rusya Federasyonu Dış Ticaret Seyri

Kaynak: TÜİK verilerinden oluşturulmuştur.

Türkiye'nin, Rusya Federasyonu'na ihraç ettiği ürünler arasında genel olarak, yaş ve kuru meyve ve sebzeler, turunçgiller, kuruyemişler, otomotiv yedek parçaları, römorklar, taşıtlar ve yedek parçaları, elektrikli ev eşyaları ve konfeksiyon yer almaktadır (Trade Map, 2022)

Türkiye'nin, Rusya Federasyonu'ndan ithal ettiği en önemli kalemler arasında enerji kaynakları oluşturmaktadır. Yaklaşık enerji kaynakları toplam ithalatın %50'sini teşkil etmektedir. Enerji kaynaklarını ise %18'lik pay ile demir çelik ürünleri ve %9 ile hububat ürünleri izlemektedir. Bu üç ithalat kalemi Rusya Federasyonu'ndan yapılan ithalatın genel olarak %77'ini oluşturmaktadır. Ayrıca toz haline getirilmiş taşkömürü ve hurdalar diğer ithalat kalemleri arasında yer almaktadır (Trade Map, 2022). Türkiye'nin, Rusya Federasyonu'na başta enerji kaynakları olmak üzere, demir ve çelik ürünleri, tahıl ürünleri ve sıvı yağ gibi gıda maddelerinde alternatifi bulununcaya kadar bağımlılığının devam etmesi beklenmektedir.

3.3. Türkiye'nin Dış Ticaretinde Rusya Federasyonu'nun Yeri

Rusya Federasyonu, Türkiye'nin en önemli dış ticaret ortaklarından biri olup, 2021 yılı TÜİK verilerine göre en fazla ithalat yaptığı 2'inci sırada yer alırken, ihracatta ise 10'uncu sırada yer almıştır. 2013 yılı verilerine göre Rusya Federasyonu, Türkiye için en iyi durum sergileyerek en fazla ihracat yaptığı beşinci ülke olmuştur. Türkiye'nin son 15 yıl dış ticaret verileri incelendiğinde Rusya Federasyonu, en fazla ithalat yapılan ülke hep ilk 3'teki yerinin korumuştur. 2021 yılı TÜİK verilerine göre Türkiye, toplam ithalatın %10,7'sini Rusya Federasyonu'ndan gerçekleştirirken, yapılan ihracatın payı ise %2,6 oranında kalmıştır. Türkiye'nin 2021 yılında Rusya Federasyonu'ndan yapmış olduğu ithalat bir önceki yıla göre %62,4 oranında artış gösterirken, aynı yıl Rusya'ya yapılan ihracattaki artış ise %28,1 olarak gerçekleşmiştir (TÜİK, 2022).

Tablo 6: Türkiye'nin, Rusya Federasyonu ile Dış Ticaret Analizi (milyon dolar)

Yıllar	Rusya'ya İhracat	Rusya'nın Payı (%)	Değişim (%)	İhr. Sırası	Rusya'dan İthalat	Rusya'nın Payı (%)	Değişim (%)	İth. Sırası
2013	7,214	4,5	-	5	26,047	10	-	1
2014	6,171	3,7	-14,5	7	25,412	10,1	-2,4	2
2015	3,684	2,4	-40,3	11	20,744	9,7	-22	3
2016	1,793	1,2	-51,3	17	15,467	7,6	-25,4	3
2017	2,870	1,7	60,1	15	20,097	8,4	29,9	3

2018	3,653	2,1	27,3	13	22,711	9,8	13	1
2019	4,152	2,3	13,7	10	23,115	11	1,8	1
2020	4,507	2,7	8,5	10	17,829	8,1	-22,9	3
2021	5,775	2,6	28,1	10	28,959	10,7	62,4	2

Kaynak: TÜİK verilerinden hazırlanmıştır.

Tablo 6'da iki ülke arasındaki son 9 yılda yapılan karşılıklı ticari ilişkilere yer verilmiştir. Tabloda görüldüğü gibi 2015 yılında iki ülke arasındaki ilişkilerde gerilemeler yaşanmaya başlamıştır. 2016 yılında ise son zamanların en düşük ticari ilişkileri yaşanmıştır. Karşılıklı ticaretin düşüşüne 24 Kasım 2015 tarihinde yaşanan uçak krizi neden olmuştur (Ulçenko, 2016, s. 134). 2019 yılında başlayan Covid-19 pandemisi de küresel ekonomiyi etkilediği gibi, Türkiye-Rusya Federasyonu arasındaki ticareti de etkilemiştir.

3.4. Krizlerin İki Ülke Ticaretine Etkisi

Her ülkenin yaşadığı krizler farklı kategorilerde incelenmektedir. Bunlar; finansal-ekonomik ve coğrafi olarak iki kısa ana başlık altında toplanabilir. Birinci kısım krizler ekonomik, siyasi ve savaş gibi krizlerdir. İkinci kısım krizler küresel, ulusal ve iki ülke arasındaki yaşanan krizler olarak nitelendirilmektedir. Hangi tür kriz yaşanırsa yaşansın ülke ekonomilerini olumsuz yönde etkilediği gibi, karşılıklı ticari ilişkileri de olumsuz yönde etkilemektedir. Türkiye-Rusya Federasyonu arasında kriz dönemlerinde ticari ilişkilerde dalgalanmalar hatta düşüşler yaşanmıştır.

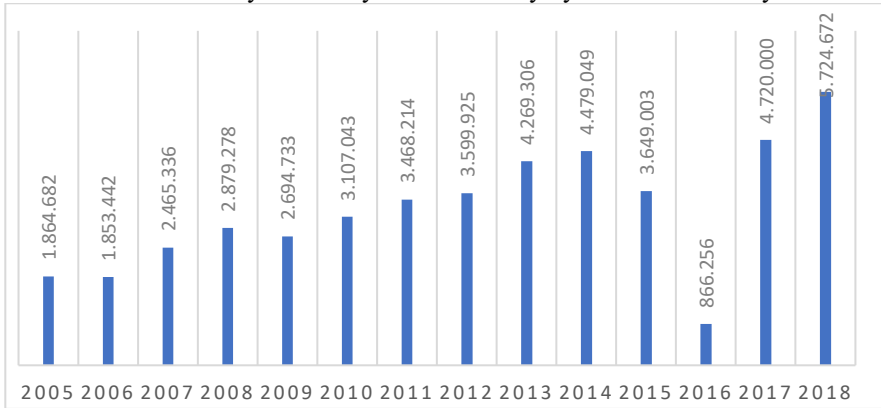
Türkiye'de yaşanan kriz (ekonomik, siyasi vb.) Rusya Federasyonu ile olan ticarete etkisi olduğu gibi Rusya Federasyonu'nda yaşanan krizin de Türkiye ekonomisine aynı etkiyi göstermesi muhtemeldir. Küresel çapta yaşanan krizlerde de aynı durum söz konusudur. 2008 küresel krizin etkileri 2009 yılındaki Türkiye- Rusya Federasyonu toplam dış ticaret hacmine olan etkisi açık şekilde göstermektedir. 2008 yılında iki ülke arasındaki toplam ticaret hacmi yaklaşık 38 milyar dolar seviyesinde iken, 2009 yılı toplam ticaret hacmi 22,6 milyar dolar seviyesine kadar gerilemiştir.

24 Kasım 2015 tarihinde SU-24 tipi Rusya Federasyonu Hava Kuvvetleri'ne ait uçağın sınır ihlalleri gerekçesiyle Türk Hava Kuvvetleri tarafından düşürülmesiyle, iki ülke arasında ciddi krizleri yaşanmasına neden olmuştur. Yaşanan krizin etkileri kısa süre içinde ekonomi, ticaret, politika ve turizm alanlarında görülmüştür. Türkiye'nin Rusya Federasyonu'na olan ihracatı keskin (%52 oranında) şekilde düşüşle 1 milyar 733 milyon dolara

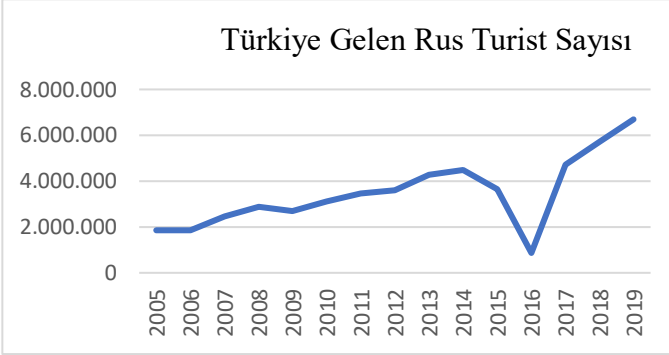
kadar gerilemiştir. İthalat rakamları ise %25 oranında düşüşle 15 milyar 162 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Karşılıklı ticaretteki düşüşlerin etkisi toplam ticaret hacminin %30 oranında düşmesine neden olmuştur. Ancak, Türkiye'nin ihraç ettiği mallara Rusya Federasyonu'nun talebi daha fazla azalırken, Türkiye'nin Rusya Federasyonu'ndan ithal ettiği mallara aynı oranda azalma olmamıştır. Kısaca Türkiye, Rusya'dan daha çok enerji kaynakları ve zorunlu mallar ithal etmesinden kaynaklanmaktadır (Yılmaz & Hazır, 2016, s. 153).

Hizmet sektörünün de özellikle turizmin ticaret olarak kabul edilmesi Rusyalı ziyaretçilerin öneminin ne kadar büyük olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle iki ülke arasında yaşanan krizin turizm alanına da etkisi oldukça büyük olmuştur. 2015 yılının sonunda yaşanan karşılıklı yaşanan krizin etkisi Rusya Federasyonu'ndan gelen ziyaretçi sayısını şok olarak düşürmüştür. 2016 yılında Rusyalı turist sayısı dip yapmıştır. Grafik 4'te 14 yıllık turist sayıları incelendiğinde karşılıklı yaşanan krizin turizm üzerine olan etkisi görülmektedir.

Grafik 4: Rusya Federasyonu'nda Türkiye'ye Gelen Turist Sayısı

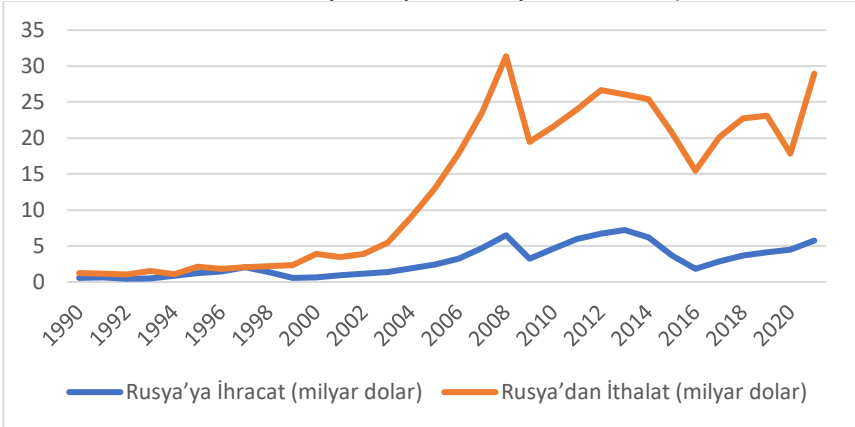

Kırılgan yapıya sahip olan turizm sektörünün yaşanan krizler karşısında ne denli etkilendiği 2016 yılı Rusya'dan Türkiye'ye gelen turist sayıları göstermektedir. Barışın, diyalogun ve güven ortamının olduğu durumlarda karşılıklı ziyaretlerde ve sayılarında artışların yaşandığı bilinmektedir.

Grafik 5: Türkiye'ye Gelen Rusyalı Ziyaretçi Sayıları (2005- 2019 Yılları Arası)

Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, TÜRSAB verileri

2016 yılı sonlarında iki ülke arasındaki ilişkilerin normale dönmesiyle Türkiye'ye gelen Rusyalı turist sayısında şok artış yaşanmaya başlamıştır. Günümüzde Rusyalı ziyaretçiler turizm sektörünün ana müşterilerini oluşturmaktadır. İki ülke arasındaki yaşanan ticari açık turizm gelirleriyle azalmaktadır.

Grafik 6: Krizlerin Türkiye-Rusya Federasyonu Ticari İlişkilere Etkisi

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri ve Rosstat verilerinden oluşturulmuştur.

Grafik 6'da görüldüğü gibi kriz dönemlerinde karşılıklı dış ticarete (ihracat ve ithalatta) düşüşler yaşanmıştır. Her ne kadar krizlerin karşılıklı ticarete etkisi olsa da iki ülke arasındaki coğrafi yakınlık, ekonomilerin tamamlayıcılık olması, iklim ve yeraltı kaynaklarının farklı boyutta olması karşılıklı dış ticareti canlı tutacağına inanılmaktadır.

SONUÇ

Doğu Blok'unun ve Sovyetler Birliği'nin beklenmedik zamanda dağılmaları 1990'lı yıllarında dünyada yaşanan en önemli olaylar arasında yer almıştır. SSCB'nin ekonomik göstergeler bakımından 1980'li yıllardan sonraki durumu birliğin sonunun geldiğini haber vermektedir. Yıllardır savunma ve ağır sanayiye yatırım yapan ve önem veren Sovyetler Birliği, beşerî ilişkilere ve toplum hayatına gerekli önemi verememiştir. Dağılmanın etkisiyle sistem arayışlarına giren eski SSCB ülkeleri ekonomik ve sosyal krize maruz kalmışlardır. Bu ülkelerden biri de Rusya Federasyonu'dur. Sovyetler Birliği'nin önemli mirasına kurulan Rusya Federasyonu, piyasa ekonomisine geçişin de etkisiyle kısa dönemde toparlanmıştır. Rusya Federasyonu yakın komşularıyla başta ticari ilişkiler olmak üzere tüm alanlarda karşılıklı ilişkilere önem vermiştir. Türkiye ise en önemli ticari ortaklardan ve yakın komşulardan biridir.

Sovyetler Birliği döneminde ve mirasçısı Rusya Federasyonu'nda temel gereksinimlere yönelik yatırımlar ve tüketim malları üretimi ihmal edilmiştir. Türkiye, Rusya Federasyonu'nun gereksinim duyduğu başta gıda ve tekstil olmak üzere, temel tüketim mallarına önemli ölçüde sahip durumdadır. Sanayileşmede önemli adımlar atmakta olan Türkiye, Rusya Federasyonu'nun zenginliği olan enerji kaynaklarına ihtiyaç duymaktadır. Dolayısıyla karşılıklı ticaretin artması normal olarak değerlendirilmektedir.

Kuruluşun ilk yılları olan 1992 yılında Rusya Federasyonu'nda piyasa ekonomisine geçiş süreci başlamıştır. Rusya Federasyonu'nda geçişin ilk yıllarında ekonomik, siyasi ve sosyal sorunlarla karşı karşıya kalınmıştır. 2000'li yılların başından itibaren ekonomide ve politikada istikrar sağlanmıştır. 1990'lı yıllardan itibaren Türkiye-Rusya Federasyonu arasında ilişkiler hızla gelişmeye başlamıştır. Bavul ticaretiyle başlayan ilişkiler, Üst Düzey İşbirliği düzeyine kadar yükselmiştir.

Türkiye-Rusya Federasyonu arasında karşılıklı ticari ilişkilerde başlangıçtan 2005 yılına kadar önemli ölçüde dış açık oluşmamıştır. 2005 yılından itibaren ticari açık artarak artış göstererek Rusya Federasyonu lehine sonuçlanmıştır. Rusya Federasyonu, Sovyetler Birliği'nden kalma Türkiye ile yapılan ticari anlaşmaya tam olarak mutabık kalmamıştır. Türkiye'nin enerji kaynaklarına olan talebi bilen Rusya Federasyonu durumu fırsata

çevirmektedir. Bundan dolayı iki ülke arasındaki ticari açık Türkiye'nin enerji kaynaklarına olan gereksinimden kaynaklı olarak aleyhine oluşmaktadır.

Küresel, ulusal ve karşılıklı kriz dönemlerinde iki ülke arasındaki hammadde, mal ve hizmet ticareti doğrudan etkilenmektedir. Özellikle iki ülke arasında yaşanan krizler Türkiye'nin aleyhine gerçekleşmektedir. Türkiye, Rusya Federasyonu'ndan daha çok enerji kaynakları talep ederken, hizmet (turizm, inşaat vb.) arz etmektedir. Kriz dönemlerinde Türkiye talep ettiği enerji kaynaklarına alternatif bulamazken, Rusya Federasyonu özellikle turizm için kolay şekilde alternatif bulabilmektedir.

İki ülke arasındaki ticari ilişkiler ekonomik açıdan tamamlayıcılık oluştururken, stratejik ortaklığı beraberinde getirmesi beklenmektedir. Türkiye'nin Rusya Federasyonu'na bağımlılığı kadar Rusya Federasyonu'nun da bağımlılığı artmaktadır. Özellikle Türkiye'nin enerji koridoru olma girişim ve çabaları Rusya Federasyonu için önem arz etmektedir. Son zamanlarda Rusya Federasyonu'nun Avrupa ülkeleri ile sorunlu hale gelmesi Türkiye'nin önemini bir kez daha artırmaktadır. Rusya Federasyonu, Türkiye'nin enerji kaynaklarına olan gereksinimini fırsata çevirdiği gibi Türkiye de bulunduğu coğrafi konumu fırsata dönüştürmelidir.

KAYNAKÇA

- Aksel, E. (2019). Piyasa Ekonomisine Geçiş Süreci ve Sonrasında Türkiye- Rusya Federasyonu Ekonomik İlişkiler, T.C. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi (MAKÜ) Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Burdur.
- Balcı, İ. (2008). Geçiş Ekonomileri. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Bulut, R. (2014). “SSCB’nin Dağılması ve Rusya Federasyonu’nda Serbest Piyasaya Geçiş”. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi (MAKÜ) İİBF Dergisi. 1 (2), 7-19.
- Egeli P., (2008). “Rusya Federasyonu ile Türkiye’nin Ekonomik İlişkilerinin Analizi”. 2. Ulusal İktisat Kongresi/ DEÜ İİBF İktisat Bölümü, (.2-6).
- Esercan, K. (2006). Soğuk Savaş Sonrası Yeni Diploması Anlayışı, T.C. Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Burdur.
- Ganmet D., (2006). Geçiş Ekonomilerinde Özelleştirme Uygulamaları ve Değerlendirilmesi, T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Küçükkalay, M. (Aktaran) Güneş, N. (2015). “Kiev Devleti’nden 1950’ye Rusya Ekonomisi”. Dünya İktisat Tarihi. 387-423, www.ilmvemedenyet.com (e. t.: 15 Eylül, 2021).
- Ölmezogulları, N. (2012). Ekonomik Sistemler ve Küreselleşen Kapitalizm. Bursa: Ezgi Kitapevi.
- Özsoy, İ., (2006). “Sovyet Sisteminin Çöküşünden Tarihî ve Evrensel Dersler”, Bilig Dergisi, Güz / 2006, S.39, (170-172).
- Rusya Federasyonu Ülke Raporu (Otomotiv Sektörü Açısından), Uludağ İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliği Ar-Ge Şubesi, 2020
- Sarı, M. & Turan, T. (2019). Osmanlı-Rus Ticarî İlişkileri ve Türkiye’deki Rus Markalar, Journal of International Eastern European Studies/Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, Vol./Yıl. 1, No/Sayı. 2, Winter/Kış 2019 ISSN: 2687-3346
- Tokgöz, E. (2011). Dünden Bugüne Türkiye- Rusya Ekonomik İlişkilerinde Üç Büyük Dönem, Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi/ Journal of Ufuk University Institute of Social Sciences Cilt/Vol: 1 Sayı/No: 1 Yıl/Year: 2011
- Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM), Rusya Federasyonu Ülke Bilgi Notu, Ekonomik Araştırmalar Şubesi (Mart 2022)
- Turan, G. ve Işık, A. (2007). Devlet Sosyalizminden Piyasa Ekonomisine Geçiş, Reformlar ve Politikalar. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Yılmaz S. ve Hazır Ü.N., (2016). “Rusya- Türkiye Arasındaki Rus Jeti Krizine Türkiye’den Bakış”, Yeni Türkiye Strateji Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı: 87, Issn 1300-4174, (153).
- Ulçenko, N. (2016). Sovyet Sonrası Dönemde Rusya-Türkiye Ticari ve İktisadi İlişkileri, Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Cilt III, Sayı 2, Sonbahar 2016, ISSN 2148-6743, ss. 121-138 DOI:10.16985/MTAD.2016227945
- Urazova E., (2013). Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Rekabetten- İşbirliğine Türk- Rus İlişkileri: Beklentiler, Hedefler, Başarılar ve Hayal Kırıklıkları, Türkiye Cumhuriyeti Rusya Federasyonu İlişkileri, Barış Kitap- Ankara.
- Rusya Federasyonu Devlet İstatistik Komitesi (Rosstat) (e. t.: 16 Eylül, 2021).

wikipedia.org›wiki›Rus_İmparatorluğu (e. t.: 12 Eylül, 2022).
www.counsellors.gov.tr (e. t.: 09 Eylül, 2022).
www.counsellors.gov.tr (e. t.: 15 Eylül, 2022).
Ticaret Bakanlığı- <https://ticaret.gov.tr/> ITC (e. t.: 09 Eylül, 2022).
Trademap- <https://www.trademap.org/> (e. t.: 03 Eylül, 2022).
Türkiye İhracatçılar Meclisi- <https://tim.org.tr/t> (e. t.: 03 Eylül, 2022).
<http://www.priroda.ru> upload›iblock›file) (e. t.: 01 Eylül, 2022).
<https://www.tuik.gov.tr>

BÖLÜM 5

MEKÂNSAL OKURYAZARLIK BECERİSİ VE TARİH ÖĞRETİMİ

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sait KORKMAZ*
Doktora Öğrencisi Hakan ATAÇ**

* Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Burdur, Türkiye, mskorkmaz@mehmetakif.edu.tr, Orcid:0000-0001-5640-9487

**Sakarya Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya, Türkiye, hakn.atac@gmail.com, Orcid:0000-0001-5949-4883

GİRİŞ

Tarih nasıl öğretilmelidir? sorusu tarih bilimine ilgi duyan ve bu bilim dalı ile uğraşan kişilerin uzunca bir zamandır yanıt aradığı soruların başında gelmektedir. Bu soruya yanıt verebilmek için öncelikle “Tarih nedir?” sorusuna cevap verilmelidir. Köken olarak İngilizce “History” kelimesine karşılık gelen ve İbranice “Ay” manasına gelen “Yarex” kelimesinden türeyen, Yunanca’dan Latince’ye geçen “Historia” kelimesi Arapça’ya “Asfürâ” şeklinde nitelendirilmiştir (Togan, 1985, s. 2). Tarih kavramına ilişkin zamansal süreç içerisinde birçok farklı tarihçi tarafından yapılmış, birbirine benzer çeşitli tarih tanımlamaları bulunmaktadır. Bu tanımlardan bazıları şu şekildedir;

Tarih, tarih bilimi ile uğraşan kişi ve konu aldığı olguları arasında gerçekleşen aralıksız bir karşılıklı etkileşim süreci, geçmiş ve günümüz arasında gerçekleşen sonu gelmez bir diyalogdur (Carr, 2011, s. 82). Tarih, insanların geçmişini araştıran ve onların gerçekleştirdikleri eylemlerinin ayrıntılı bir portresini sunan bir disiplindir (Halkın, 1989, s. 4). Tarih, genel anlamda toplumların incelenmesini ve bu toplumlar arasındaki benzerlik ve farklılıklar ile her birinde zamansal süreçte meydana gelen değişikliklerin vurgulanmasıdır (Burke, 1994, s. 2). Köstüklü’ye göre “Tarih, geçmişte yaşanmış olayları; yer, zaman ve sorumlularını belirterek belgelere dayalı olarak sebep-sonuç ilişkisi bağlamında inceleyen bir bilimdir.” (Köstüklü, 2003, s. 14). R. G. Collingwood’a göre ise “Tarih, özel bir bilim dalıdır. Tarihin işi gözlem alanımız içine girmeyen olayları incelemek, bu olayları gözlem alanımıza giren ve tarihçinin ilgilendiği olayların kanıtı dediği bir başka bulgudan yola çıkıp çıkarımsal bir şekilde incelemek olan bir bilimdir” (Collingwood, 2005, s. 86).

İbn-i Haldun’un ünlü “Mukaddime” adlı eserinde yaptığı tanıma göre;

Tarih, geçmişi, geçmişteki olayları ve devletleri haber vermektir. Tarih biliminde birçok şey aktarılır, yaşanan durumlara geçmişte yaşananlar üzerinden örnekler sunulur. Durum ve gidişatın nasıl değiştiği, devletlerin zaman içerisinde nasıl gelişip güçlendiği, sınırlarını genişletip büyüttüğü ve sonra da zamanı dolanın nasıl yok olup ortadan kalktığını konu edinilir. Ancak görünürde yalnızca bu olayların ve durumların aktarılmasından ibaret olan tarih biliminin iç yüzü, bütün bu olayların, altında yatan sebepleriyle beraber ayrıntılı şekilde incelenmesi, araştırılması ve değerlendirilmesine dayanır. Tarih

bilimi geçmişteki olayların nedenselliğini ve sebeplerini ayrıntılı bir biçimde inceleyen bilimdir. (İbn-i Haldun, 1377, çev. 2004, s. 26).

Taşköprülüzade Ahmet Efendiye göre “Tarih, toplumların durumlarını, ülkelerini, yaşayış ve gelenek-göreneklerini, kendilerine özgü sanatlarını, ölümlerini, yani zaman içerisindeki yükseliş ve yıkılış devrelerini, bunların altında yatan sebep ve sonuçları, diğer toplumlarla olan siyasi, askeri, ekonomik ilişkilerini ve buna benzer bilgileri aktaran, anlatan ilimdir.” (Oral, 2006; aktaran. Safran, 2014, s. 20).

Tüm bu tanımlardan hareketle tarih kısaca insanların belirli bir zaman ve mekân içerisinde gerçekleştirdikleri faaliyetleri bir plan ve program çerçevesinde kendi araştırma ve inceleme metotlarını kullanarak belgelere dayalı olarak inceleyen bilim dalıdır.

Tarih bilimi ile ilgili olarak yapılan tanımlamalardan hangisine bakılırsa bakılsın, tarih biliminde değişmeyen üç temel öğenin varlığı dikkat çekmektedir. Bu öğeler; zaman, mekân ve insan (toplum)’dır. Bu üç öğeden biri olan mekân ile tarih biliminin iki yönlü bir ilişkisi bulunmaktadır. Bunlardan birincisi her tarihi olay belirli bir mekânda gerçekleşmekte ve tarih bilimine kaynaklık etmektedir. İkincisi ise oldukça geniş bir çalışma alanına sahip olan tarih bilimine ilişkin bir sınıflandırma yapılırken mekân öğesi dikkate alınan üç temel öğeden birini oluşturmaktadır.

Bu çalışma kapsamında tarih bilimi için büyük önem taşıyan mekân öğesi uluslararası literatürde üzerinde pek çok çalışmanın gerçekleştirildiği, ancak ülkemizde yeni yeni literatürde üzerinde durulmaya başlayan mekânsal okuryazarlık becerisi bağlamında değerlendirilmiş, tarih öğretiminde mekânsal okuryazarlık becerisinin yeri ve önemi üzerinde durulmuştur.

1. Tarih Öğretimi ve Tarih Öğretiminin Amaçlarında Zaman İçerisinde Meydana Gelen Değişimler

Tarih ne işi yarar? Neden tarih öğreniyoruz? sorularına verilen yanıtlar zamansal süreç içerisinde ülkeden ülkeye, toplumdan topluma farklılık göstermiştir. Bu durumun birçok nedeni bulunmakla birlikte temelde tarih öğretimi ülke yönetimindeki iktidarın görüşleri doğrultusunda şekillenmiştir.

“En ilericisinden en gelenekselcisine, sağcısından solcusuna, milliyetçisinden milliyetçilik karşıtına, tüm siyasi partiler, gruplar, cemaatler, vakıflar ve dernekler kısacası farklı siyasal, toplumsal, kültürel, ekonomik, dinsel ve

ideolojik amaçlarla bir araya gelmiş olan tüm kişiler ve oluşumlar kendi fikir ve görüşlerini desteklemek, sağlamlaştırmak amacıyla tarih bilimine karşı yoğun bir ilgi göstermişlerdir” (Aslan, 2016, s.2).

Bunun dışında zaman içerisinde bilim ve teknolojinin gelişimine bağlı olarak toplum yaşantısında meydana gelen sosyal, kültürel, ekonomik vb. gelişmelerin etkisiyle tarih bilimini de içerisinde barındıran sosyal bilimler öğretiminin genel amaçlarında değişim ve dönüşümler meydana gelmiştir. Bu durum tarih öğretim süreçlerini de etkilemiştir.

Tarih öğretiminin tarihcisi incelendiğinde bazı önemli gelişmelerin dersin amaçlarının şekillenmesinde önemli bir rol oynadığı görülmektedir (Kaya, 2016 s.43). Bunlar; 1789 Fransız İhtilali ile dünyaya yayılan milliyetçilik akımlarının etkisiyle çok uluslu imparatorlukların dağılması ve bunun bir sonucu olarak ulus devletlerinin kurulması ve tarih öğretiminin de bu dönemde özellikle bireylere ulusal (milli) kimlik kazandırma amacıyla okutulmaya başlanması, I. ve II. Dünya savaşlarının insanlık için yarattığı yıkıcı sonuçların göz önüne alınarak eğitim-öğretim süreçlerine dünya barışını destekleyecek bir misyonun yüklenmesi ve tarih öğretiminin bu bağlamda bir mihenk taşı olarak görülmesi, tarih öğretiminin zaman içerisinde öğrencilere saf bilgi aktarımı, ezberci öğrenme anlayışından uzaklaşarak onlara belirli becerileri (problem çözme, eleştirel düşünme, empati vb.) kazandırmayı amaçlayan bir anlayışa doğru evrilmesi, bilim ve teknolojiye bağlı olarak eğitim-öğretim süreçleri de dahil olmak üzere toplumsal yaşamın her alanında çeşitli değişimlerin yaşanması ve bu durumun bir sonucu olarak gerçekleşen küreselleşmenin etkisiyle tarih öğretiminin amaç ve kazanımlarının bu doğrultuda şekillenmesi tarih öğretiminde zaman içerisinde meydana gelen değişikliklerin temel nedenleri olarak görülebilir.

Tarih öğretimine ilişkin literatür incelendiğinde tarih öğretimine zaman içerisinde farklı görev ve sorumlulukların verildiği görülmektedir. Tarih öğretiminin hedef ve amaçlarının bu doğrultuda bilgi aktarımından çeşitli düşünme becerilerinin öğretimine kadar geniş bir yelpazede gerçekleştiği görülmektedir. Bu bağlamda tarih öğretiminin amaçlarına yönelik şu şekilde bir sıralama yapılabilir:

1. Geçmiş Anlamak, Bugünü Değerlendirmek ve Geleceği İnşa Etmek İçin Tarih Öğretimi

Temel olarak geçmişi konu edinen, geçmişi okumaya yardımcı bir bilim dalı olarak görülen tarih bilimi geçmiş yaşantılardan hareketle bugünü anlamak ve geleceği geçmiş yaşanmışlıkların gözünden bakarak inşa etme imkânı tanıyan yegâne bilim dalıdır. İnsanın bugünü doğru bir biçimde anlayabilmesi ve geleceği inşa edebilmesi için içerisinde bulunduğu toplum yapısını, toplumsal olayları, uluslararası ilişkileri, çatışmaları ve mücadeleleri tarihsel seyri içerisinde bilmesi, anlaması gerekmektedir (Safran, 2014, s. 69).

2. Kimlik Aktarımı Sağlamak Amacıyla Tarih Öğretimi

Geçmişten günümüze tarih öğretiminin eğitim-öğretim süreçleri içerisindeki temel amaçlarından birisi genç kuşaklara toplumun bilgi, inanç ve değer yargularını öğretmek onlarda belirli bir kimlik duygusunun oluşmasını sağlamaktır. Bu durum dünyada özellikle 1789 Fransız İhtilali'nin yaydığı milliyetçilik akımlarının etkisi ile ortaya çıkmış ve zaman içerisinde de hız kazanarak devam etmiştir. Kimliğin bir üstünlük, benzersizlik ve asillik olarak görülmesini benimseyen bu anlayış dünyayı felakete sürükleyen ve büyük acıları, dramları içerisinde barındıran iki büyük dünya savaşından sonra dünya barışını sağlamak amacıyla imzalanan antlaşmalar ve kurulan çeşitli kuruluşların (UNESCO, Avrupa Konseyi) çalışmaları sonucu diğer toplumsal kimliklere saygı gösteren bir anlayış doğrultusunda şekillendirilmeye başlanmıştır.

3. Vatandaşlık Becerilerini Kazandırmak İçin Tarih Öğretimi

Tarih bilimine eğitim-öğretim süreçlerinde yer verilmesiyle bireylere kazandırılması hedeflenen temel yeterliliklerden birisi de içerisinde yaşadığı topluma uyumlu, hak ve sorumluluklarının farkında, kısaca temel vatandaş yeterliliklerine sahip bireyler yetiştirmektir.

4. Bireylere Bir Takım Üst Bilişsel Becerileri Kazandırmak İçin Tarih Öğretimi

Zaman içerisinde bilim ve teknolojiye meydana gelen gelişmeler birey ve toplum yaşamının her alanına nüfuz ederek, değişim ve dönüşümlerin yaşanmasına neden olmuştur. Bu değişim ve dönüşümlerden eğitim ve öğretim süreçleri de etkilenmiş, geçmiş dönemde bir takım bilgilerin öğretmen tarafından aktarıldığı ezberci anlayış yerini öğrenciyi merkeze alan, eğitim-öğretim sürecinde öğrenciyi aktif öğretmeni ise rehber kılan ve öğrencilere eleştirel düşünme, problem çözme, karar verme, analiz vb. gibi bir takım becerileri kazandırmayı amaçlayan bir şekle bürünmüştür. Bu becerileri eğitim-

öğretim süreçlerinde öğrencilere kazandırabilecek derslerden birisi de tarih olarak görülmüş ve tarih öğretimi bu amaç doğrultusunda şekillendirilmiştir.

5. Bireylere Kavram ve Kronoloji Bilgisi Kazandırmak İçin Tarih Öğretimi

Her bilim dalında olduğu gibi tarih bilimi ile ilgili öğrenmelerin gerçekleşebilmesi bir takım ön koşullara bağlıdır. Bunlardan biri belki de en önemlisi kavram bilgisidir. Tarih bilimi ile ilgili temel bir takım kavramları bilinmemesi durumunda nitelikli öğrenmelerin oluşması pek mümkün değildir. Kavram bilgisi dışında tarih bilimi için kronoloji bilgisi de son derece önemlidir. Kronoloji kısaca olayların tarihsel sıralaması ile uğraşan bilim dalıdır. Belirli seviyede kronoloji bilgisine sahip olmayan bireylerin tarihsel olayları anlamaları, olaylar arasında sağlıklı bir şekilde sebep-sonuç ilişkisi kurmaları mümkün değildir.

2. Mekânsal Okuryazarlık Becerisi

İçerisinde bulunduğumuz çağda bilim ve teknoloji baş döndürücü bir hızla ilerlemekte, her an mevcut yeniliklerin yanına bir yenisini daha eklenmektedir. Bu durum insan ve toplum yaşamının her alanında bir takım değişiklikleri de beraberinde getirmektedir. Bunun bir sonucu olarak çağımızdaki eğitim-öğretim süreçlerine yüklenen temel misyon bireyleri bu yeniliklere, değişimlere uyum sağlayan ve ayak uydurabilen bir hale getirmektir. Bu amaç doğrultusunda günümüz eğitim-öğretim süreçlerinde bireylere içerisinde yaşadığı toplum yaşantısına, çağın gerektirdiği şartlara uyum sağlayabilmesi için bir takım beceriler kazandırılması amaçlanmaktadır. Bireylere kazandırılması amaçlanan becerilerin başında da okuryazarlık becerileri gelmektedir. Birleşmiş Milletlerin aldığı kararla 1990 yılını “Uluslararası Okuryazarlık Yılı” olarak ilan etmesiyle okuryazarlık kavramı yaygın şekilde kullanılabilir hale gelmiştir (Bawden, 2001, akt. Gençtürk, 2009; s.4). Kısa zaman içerisinde de pek çok farklı okuryazarlık türü ülkelerin eğitim sistemlerinde öğrencilere kazandırılması amaçlanan beceriler olarak literatürdeki yerini almıştır. Bu okuryazarlık türlerinden bazıları;

“Ağ okuryazarlığı, ahlak okuryazarlığı, Amerikan okuryazarlığı, anayasa okuryazarlığı, bilgisayar okuryazarlığı, bilimsel okuryazarlık, coğrafya okuryazarlığı, çevre okuryazarlığı, çoklu kültür okuryazarlığı, dans okuryazarlığı, dijital/sayısal okuryazarlık, dünya okuryazarlığı, e-okuryazarlığı,

eskiçağ okuryazarlığı, gazete okuryazarlığı, görsel okuryazarlık, grafik okuryazarlığı, internet okuryazarlığı, kültür okuryazarlığı, kütüphane okuryazarlığı, matematik okuryazarlığı, medya okuryazarlığı, meslek okuryazarlığı, politika okuryazarlığı, sinema okuryazarlığı, tarım okuryazarlığı, tarih okuryazarlığı, teknoloji okuryazarlığı, televizyon okuryazarlığı, tüketici okuryazarlığı, yasa okuryazarlığı, yatırım okuryazarlığı, yurttaşlık okuryazarlığı, web okuryazarlığı” (Au, 2006; Bruce, 2003; Grisham ve Wolsey, 2006; Holum ve Gahala, 2006; akt. Önal, 2010).

şeklindedir. Mekânsal okuryazarlık becerisi de literatürdeki bu okuryazarlık türlerinden birisidir.

Mekânsal okuryazarlık becerisi ulusal ve uluslararası literatürde mekânsal biliş, mekânsal düşünme, mekânsal zekâ, mekânsal yetenek vb. gibi farklı isimlerle nitelendirilse de mekânsal okuryazarlık becerisi üzerindeki görüş birliğine Ulusal Araştırma Konseyi (NCR) yapmış olduğu çalışma sonuçlarının rapor haline getirilmesiyle ulaşılmıştır. Bu raporda NCR mekânsal okuryazarlığı, “Mekânsal bilgi, mekânsal düşünme süreçleri, davranış biçimleri ve mekânsal beceriler bakımından yeterli olma durumu” olarak tanımlamıştır (NCR, 2006, s. 16). NCR yapmış olduğu tanımda mekânsal okuryazarlığın genel çerçevesini çizerek mekânsal okuryazarlık becerisini tanımlasa da mekânsal okuryazarlık becerisi farklı araştırmacılar tarafından çeşitli şekillerde tanımlanmıştır.

Mekânsal okuryazarlık, mekân kavramını anlama; insanlar, yerler veya nesnelere arasındaki mekânsal etkileşimi belirlemek amacıyla uygun araçlar kullanarak akıl yürütebilme ve bu mekânsal ilişkileri çeşitli bağlamlarda görselleştirebilme veya iletebilme becerisidir (Johnson, 2008, s. 423). Mekânsal okuryazarlık, bireyin mekânsal açıdan uygun bir biçimde düşünme becerileri veya tutumlarıdır (Wakabayashia ve Ishikawab, 2011). Mekânsal okuryazarlık, günlük yaşam, toplum ve dünyayla ilgili fikirleri, durumları ve sorunları ele almak için mekânsal düşünme araçları ve mekânsal düşüncenin etkin bir şekilde kullanımınıdır. (Sinton, 2012, s. 22). Mekânsal okuryazarlık, temel mekânsal kavramlar ve ilkelerin anlaşılması, mekânsal teknolojiler yardımıyla bilimsel, mühendislik ve hümanist soruları yanıtlama ve uygun uygulamaları tanıma yeteneğidir (Grossner ve Janelle, 2014, s. 239). Mekânsal okuryazarlık, insanlarda mekân/uzay hakkındaki düşünme eyleminin niteliğini destekleyen bilişsel bir süreçtir (Karatekin ve Yiğit, 2021, s. 111).

Bu tanımlardan hareketle mekânsal okuryazarlık, bireyin içerisinde bulunduğu mekânın özelliklerini anlama, yorumlama, analiz edebilme ve gerektiğinde mekâna ilişkin edinmiş olduğu bilgileri yerinde, doğru ve düzgün şekilde kullanabilme becerisi şeklinde tanımlanabilir.

3. Mekânsal Okuryazarlık Becerisi ve Tarih Öğretimi

Mekânsal okuryazarlık becerisi her ne kadar doğrudan mekânı konu aldığından coğrafya bilimi ile ilgili bir beceri olarak görülse de temelde farklı bilim disiplinleri (psikoloji, sosyoloji, ekonomi vb.) tarafından kullanılan okuryazarlık becerilerinden birisidir. Bu bağlamda mekânsal okuryazarlık becerisinden yararlanan bilim disiplinlerinden birisi de tarihtir. Tarih insanların (toplumların) belirli bir zaman diliminde ve belirli bir mekânda gerçekleştirdikleri her türlü faaliyeti sebep-sonuç bağlantısı çerçevesinde belgeleri referans alarak inceleyen bilim dalıdır. Bu tanımdan hareketle tarih bilimi içerisinde öne çıkan üç temel öğeden birisi mekândır.

Mekân öğesi gerek tarihi biliminin sistematiği açısından gerekse tarih öğretimi açısından son derece önemlidir. Çünkü tarih biliminin konusu olan olaylar belirli bir mekân içerisinde gerçekleşmektedir. Bu nedenle mekânı doğru şekilde okumak, anlamak ve değerlendirebilmek tarihe mâl olmuş bir durumun, olayın, savaşın ya da barışın doğru ve düzgün bir biçimde tüm yönleriyle aydınlatılmasında büyük önem taşımaktadır. Bunun dışında oldukça geniş bir çalışma sahasına sahip tarih bilimi ile ilgili sınıflama yapılırken mekân kullanılan başlıca öğelerden birisidir.

4. Mekânsal Okuryazarlık Becerisini Tarih Öğretiminde Etkili Şekilde Kullanmak İçin Neler Yapılabilir?

Mekânsal okuryazarlık becerisini eğitim-öğretim süreçlerinde geliştirmek amacıyla kullanılacak en etkili öğretim yöntemlerinin başında gezi-gözlem yöntemi gelmektedir. Bu doğrultuda ders kapsamındaki konu kazanımları dikkate alınarak gezi-gözlem faaliyetine başlamadan önce belirli sınıf içi etkinliklere yer verilebilir, öğrencilerin bildiklerini ölçmek amacıyla hazırlanan sınavı soru örnekleri kullanılabilir, çalışma yapıları hazırlanarak öğrencilere dağıtılabilir ya da öğrencilere ders kapsamında işlenen konu ve mekân ilişkisini gözetken bir kompozisyon yazdırılabilir. Gezi-gözlem sürecinde ise öğrencilerden o mekânda bulunan tarihi özellikleri tespit etmeleri ve bu doğrultuda geçmişi zihinlerinde yeniden canlandırmaları istenebilir.

Daha sonrasında ise öğrencilerden geçmiş dönemde yaşamış olan insanların neden bu mekâna yerleştikleri, söz konusu mekânı tercih etme sebeplerini ve bu mekânda ne gibi faaliyetler yürüttüklerini, buldukları yer, mekân için ne gibi mücadeleler ve savaşlar gerçekleştirdiklerini konu alan raporlar hazırlamaları istenebilir. Öğrencilerden hazırladıkları raporları gözeterek gezi-gözlem faaliyetinin gerçekleştirildiği mekânın tarihi hakkında ne gibi çıkarımlarda bulunulabileceği, mekân ögesinin içerisinde barındırdığı özelliklerin bu tarihi mekân üzerinde ne tür bir etkiye sahip olduğu hususunda sunumlar hazırlamaları istenebilir. Gezi-gözlem yönteminin dışında tarih öğretim sürecinde yararlanılan mekânda öğrencilere rol oynama, drama, canlandırma gibi etkinlikler gerçekleştirilebilir. Bu sayede öğrenciler kendilerini söz konusu tarihin ve mekânın bir parçası olarak görerek o mekânı daha iyi şekilde anlamlandırabilir, bu yolla da ders kapsamında kendilerine kazandırılmak istenen kazanımlara daha etkili ve kolay şekilde ulaşabilir.

5. Tarih Öğretiminde Mekânsal Okuryazarlık Becerisi Neden Kullanılmalıdır?

1. Mekânsal okuryazarlık becerisi tarih öğretimini tekdüzelikten kurtarmaktadır:

Tarih dersleri yapısı gereği öğrenciler tarafından soyut, ezbere dayalı bir öğretimin yapıldığı, sıkıcı bir ders olarak görülmekte ve bu nedenle ikinci plana itilmektedir. Bu durum tarih öğretimi süreçlerinde zorlaştırmakta, tarih öğretimi ile ulaşılmak istenen amaç ve hedeflerde sapmaların ve eksikliklerin yaşanmasına neden olmaktadır. Tarih öğretimi ile ilgili bu veya buna benzer problemleri çözenin temel yollarından biri belki de en önemlisi öğrencilere yaparak ve yaşayarak öğrenmelerini sağlayacak bir takım beceriler kazandırmaktan geçmektedir. Mekânsal okuryazarlık becerisi belirli sınıf düzeyindeki öğrencilerin tarih dersleri kapsamında öğretilen konuları mekânın özelliklerini gözeterek çözümleyerek daha somut ve anlaşılır hale gelmesinde önemli faydalar sağlamaktadır. Mekânsal okuryazarlık becerisi sayesinde öğrenciler tarih bilimine/dersine konu olmuş mekânın özelliklerini ayrıntılı bir biçimde kavrayarak tarihsel olayların önemini ve özelliklerini daha iyi öğrenir, tarihi olaylar ve tarihin farklı dönemde yaşanmış olaylar, durumlar arasında benzerlik, sebep ve sonuç ilişkisini rahatlıkla kurabilir. Ayrıca tarihi olayları

tarihin üç temel ögesinden biri olan mekân ögesini daha etkin ve verimli bir şekilde kullanmak yoluyla daha objektif ve nesnel şekilde değerlendirebilir.

2. Mekânsal okuryazarlık becerisi tarih öğretimi sürecinde öğrencilerin değişim ve süreklilik algılarını yükseltir:

Mekânsal okuryazarlık becerisi öğrencilerin farklı yapıdaki tarihi öneme sahip mekânların zaman içerisinde nasıl değiştiğini ve bugüne nasıl ulaştığına ilişkin daha nitelikli çıkarımlarda bulunmalarını sağlayarak tarih öğretimine önemli katkılar sunmaktadır.

3. Mekânsal okuryazarlık insanların eylem ve faaliyetlerinin altında yatan sebepleri anlamamızı sağlar:

Mekânsal okuryazarlık becerisi öğrencilerin tarihin farklı dönemlerinde, farklı özelliklere sahip mekânsal ortamlarda yaşamış olan insanların nasıl düşündüğünü, hareket ettiğini, yaşamış oldukları problemlere hangi yollarla çözüm ürettiklerini daha nitelikli şekilde anlamalarını sağlayarak tarih öğretimine katkı sağlar.

4. Mekânsal okuryazarlık öğrencilerin empati yeteneğini geliştirir:

Tarih öğretiminin başarılı bir şekilde belirlenen amaçlar doğrultusunda sürdürülebilmesi için öğrencilere kazandırılması gereken yeteneklerden birisi de empati yeteneğidir. Empati kısaca bireyin kendisini karşısındaki kişinin yerine konumlandırarak onun duygu, düşünce ve hislerini doğru şekilde anlamasıdır. Tarih öğretimi bağlamında empati yeteneği gelişmiş bir öğrenci tarihsel olayları dönemin insanların bakış açısıyla değerlendirerek daha nesnel, gerçekçi öğrenmeler kazanmış olur. Bu anlamda öğrencilere empati yeteneği kazandırılacak alternatiflerden birisini de mekânsal okuryazarlık becerisi oluşturmaktadır. Mekânsal okuryazarlık becerisi ile öğrencilere mekânın tüm özelliklerinin ilişkisel olarak kavratılması amaçlanmaktadır. Mekânı tüm yönleri ile ele alan, inceleyen ve analiz eden bir öğrencinin o mekânda varlığını sürdüren farklı öğeler arasındaki anlamsal ilişki net bir şekilde kavrayabileceği açıktır. Bu sayede mekânsal okuryazarlık becerisinin doğrudan empati yeteneğinin gelişimine katkı sağlayarak, tarih öğretimi dolaylı yoldan bir fayda sağladığı rahatlıkla ifade edilebilir.

5. Mekânsal okuryazarlık öğrencilerin mukayese yeteneğini geliştirir:

Mekânsal okuryazarlık becerisi mekânın tarihi, coğrafi, kültürel vb. açıdan benzer ve farklı yönlerini ortaya çıkartarak öğrencilere mukayese edebilme şansı vermektedir. Bu sayede mekânsal okuryazarlık becerisi tarihi

olayların incelenmesine, anlamlandırılmasına ve birbiriyle bağlantılı olaylar arasında anlamsal bağlantı kurulmasına katkı sunarak tarih öğretim sürecine fayda sağlamaktadır.

6. Mekânsal okuryazarlık tarihi öneme sahip mekânların korunmasını sağlar:

Tarih öğretimiyle ulaşılmak istenen temel yeterliliklerden birisi de tarihi ve kültürel açıdan öneme sahip her türlü bulgu, eser, kalıntı ve mekânın korunmasına ve gelecek kuşaklara ulaştırılmasına yönelik olarak öğrencilere temel düzeyde bilinç kazandırmak ve var olan bilinç düzeyinin yükseltilmesini sağlamaktır. Bu durum Milli Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanan Tarih Dersi Öğretim Programı'nda "Toplumsal birlik ve dayanışmanın sağlanması ve sürdürülmesinin yanı sıra millî kimliğin oluşmasında ortak tarihin rolünü kavrayarak kültürel ve tarihî mirasa sahip çıkan bireyler olarak yetişmeleri amaçlanmaktadır." (MEB, 2018, s. 12). şeklinde ifade edilmiştir. Bu kapsamda mekânsal okuryazarlık becerisinin öğrencilerin tarihsel ve kültürel açıdan önem arz eden mekânların korunmasına dolaylı olarak katkı sağlayacağı ve bu noktada tarih öğretim süreçlerine fayda sağlayacağı söylenebilir.

7. Mekânsal okuryazarlık farklı yorumlanan birçok konunun mekân bağlamında yorumlanmasını sağlar:

Tarih bilimi de dahil olmak üzere gerek sosyal gerekse beşeri bilim dalları ile uğraşan bilim insanları bir konuyu birbirinden farklı şekillerde açıklayıp, yorumlayabilmektedir. Bu durum özellikle eğitim-öğretim süreçlerinde belirli yaş seviyesindeki öğrencilerde ders kapsamında işlenen konuya ilişkin olarak kafa karışıklığı yaşanmasına yol açmaktadır. Tarih öğretimi bağlamında düşünüldüğünde mekânsal okuryazarlık becerisi sayesinde öğrenciler mekânın ayrıntılı şekilde ele alınmasıyla farklı bilim insanlarına ait görüş, düşünce ve açıklamaları değerlendirerek bir çıkarımda bulunabilir.

SONUÇ

Tarih derslerinin yapısı gereği soyut ve ezbere dayalı olarak görülmesi bu dersin eğitim-öğretim süreçlerinde bazı aksaklıkların yaşanmasına, ders kapsamında hedeflenen amaç ve kazanımlara ulaşılmasında sorunların meydana gelmesine neden olmaktadır. Bunun dışında tarih öğretiminde kullanılabilecek kısıtlı yöntem ve tekniğin bulunması gerek öğretmen gerekse

öğrenci bağlamında bu durumu daha da içinden çıkılmaz bir noktaya itmektedir. Çünkü söz konusu derse ilişkin olarak öğretmenlerce öğrencilere aktarılan bilgilerin büyük bir bölümü sınav döneminden sonra ya da üzerinden belirli bir süre geçmesinin ardından ya kısmen hatırlanmakta ya da tamamen unutulmaktadır. Bu durumdan kurtulabilmek için öğrencilere kendilerinin aktif konumda olduğu, yaparak ve yaşayarak tarih öğretim sürecinin içerisinde yer aldıkları bir takım beceriler kazandırılması gerekmektedir. Bu kapsamda tarih öğretiminde kullanılabilir becerilerin başında mekânsal okuryazarlık becerisi gelmektedir.

Mekânsal okuryazarlık becerisi hem tarih biliminin üç temel unsurundan biri olan mekân unsurunu ön plana çıkartarak tarihe kaynaklık etme, farklı bakış açıları sunma ve sınıflandırma noktasında tarih öğretim süreçlerine katkıda bulunur hem de mekânı eğitim-öğretim sürecinin bir parçası haline getirerek tarih dersinin öğrencilerin zihnindeki sıkıcı, ezbere dayalı, monotonluk algısını kırarak tarih dersi kapsamında öğrencilere kazandırılması amaçlanan kazanımlara daha kolay ve nitelikli bir şekilde ulaşılmasını sağlar.

KAYNAKÇA

- Aslan, E. (2006). Neden tarih öğretiyoruz?. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, (20).
- Burke, P. (1994). Tarih ve Toplumsal Kuram, (çev. Mete Tunçay), *Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul*.
- Carr, E. H. (2011). *Tarih Nedir?*, (çev. Misket Gizem Gürtürk), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Collingwood, R. G. (2005). *Tarihin ilkeleri*. İstanbul: Yapı Kredi Kültür Yayınları.
- Gençtürk, E. (2009). *İlköğretim sosyal bilgiler öğretmen adaylarının coğrafya okuryazarlık düzeylerinin belirlenmesi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Grossner, K., & Janelle, D. G. (2014). 12 Concepts and Principles for Spatial Literacy. D. R. Montello, K. Grossner & D. G. Janelle (Ed.), *Space in mind: Concepts for spatial learning and education*. (pp. 232-262). England: The MIT Press Cambridge Massachusetts London.
- Halkın, L. E. (1989). *Tarih Tenkidinin Unsurları* (çev. Bahaeddin Yediyıldız). Ankara:Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İbn-i Haldun. (2004). *Mukaddime* (çev. Halil Kendir), İstanbul: İmaj Yayınları
- Johnson, A. B. (2008). Spatial Literacy. In K. Kemp (Eds.), *Encyclopedia of geographic information science* (pp.422-423). California: Sage Publications.
- Karatekin, K., & Yiğit, T. (2021). Mekânsal Okuryazarlık, K. Karatekin ve E. G. Güven (Ed.), *Sosyal bilgiler için çoklu okuryazarlıklar II* (101- 136). Ankara: Pegem Akademi
- Kaya, R. (2016). Tarih Öğretiminin Amaçları.M. Demirel (Ed.), *Tarih Öğretim Yöntemleri* (37-53). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık
- Köstüklü, N. (2003). *Sosyal bilimler ve tarih öğretimi*. Konya: Günay Ofset.
- Millî Eğitim Bakanlığı [MEB]. (2018). *Tarih dersi (9, 10, ve 11. Sınıflar) öğretim programı* Ankara: MEB Devlet Kitapları <http://mufredat.meb.gov.tr/Programlar.aspx> adresinden erişildi.
- National Research Council. (2006). *Learning to think spatially*. Washington D.C.: National Academy Press.
- Önal, İ. (2010). Tarihsel değişim sürecinde yaşam boyu öğrenme ve okuryazarlık: Türkiye deneyimi. *Bilgi dünyası*, 11(1), 101-121.
- Safran, M. (2014). Tarih nerededir?. M. Safran (Ed.), *Tarih nasıl öğretilir? Tarih öğretmenleri için özel eğitim yöntemleri* (19-22). İstanbul Yeni İnsan Yayınevi.
- Sinton, D. S. (2012). Making the case for GIS&T in higher education. D. Unwin, K. Foote, N. Tate, D. Dibiase (Eds.), *Teaching geographic information science and technology in higher education* (pp. 17-36). Wiley Blackwell New York ABD.

- Wakabayashi, Y., & Ishikawa, T. (2011). Spatial thinking in geographic information science: a review of past studies and prospects for the future. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, (21), 304-313.
- Velidi, T. Z. (1985). *Tarihte usul*. İstanbul: Enderun Kitabevi.

BÖLÜM 6

MANTIKSAL AKIL YÜRÜTMENİN TEMEL YAPISI

Doç. Dr. Dilek BAŞERER¹

¹ Atatürk Üniversitesi, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi, Felsefe Grubu Eğitimi
Anabilim Dalı, dilek.baserer@atauni.edu.tr, Orcid ID: 0000-0001-7098- 3645

GİRİŞ

Mantıksal akıl yürütmenin temel yapısını belirleyebilmek için öncelikle mantık, akıl yürütme, mantıksal akıl yürütme ve türlerinin neler olduğunu incelemek gerekir. Yapılan çalışma ile mantıksal akıl yürütmeye ulaşabilmek için gerekli olan yapılar incelenmiştir. Bu yapılar da mantıksal akıl yürütme için temel adımları oluşturmaktadır. Çalışma literatür taraması şeklinde ele alınmış ve genel olarak mantıksal akıl yürütmeye ulaşmak için temel adımlar sunulmuştur. Böylece mantıksal akıl yürütme ile ilgili olacak temel kavramlar da ortaya konulmuştur.

Mantık Nedir?

Mantık, geçerli akıl yürütme ve argüman ilkeleriyle ilgilenen bilim dalıdır. Aynı zamanda tündengelimli ve tümevarımlı argümanlar teorisi ile ilgilenen ve doğruyu yanlış akıl yürütmeden ayırmayı amaçlayan bir felsefe dalıdır. Muhakeme bilimi olarak tanımlanan mantık, fizik, biyoloji veya psikoloji gibi ampirik (yani deneysel veya gözlemsel) bir bilim değildir. Aksine matematik gibi ampirik olmayan bir bilimdir. Ayrıca, mantığın akıl yürütme bilimi olduğunu söylerken, düşünen bir varlık tarafından akıl yürütürken kullanılan gerçek zihinsel (veya fiziksel) süreçle ilgilendiği kastedilmemektedir. Gerçek akıl yürütme sürecinin araştırılması daha uygun olarak psikoloji, nörofizyoloji veya sibernetik alanına girer. Bu ampirik disiplinler, şu anda olduklarından çok daha gelişmiş olsalar bile, en fazla ifşa edebilecekleri şey, bir varlığın akıl yürütürken kafasında devam eden kesin süreçtir. Bu noktada varlığın doğru mu yoksa yanlış mı akıl yürüttüğü söylenmez. Doğru akıl yürütmeyi yanlış akıl yürütmeden ayırt etmek mantığın görevidir (Neney, 2003).

Mantık tüm konularla ilgilidir, çünkü insanlar düşünebilecekleri her şey hakkında akıl yürütebilirler. Politika, sanat, edebiyat, işletme, bilim ve gündelik sorunların tümü, akla açık konulardır. İnsanlar mantığı kullanarak, akıl yürütme parçalarını doğru ya da yanlış, iyi ya da kötü olarak değerlendirebilir. İnsanların nasıl akıl yürüttüğünün değil, nasıl akıl yürütmeleri gerektiğinin incelenmesi olduğunu veren bir alan olarak mantık, bu anlamda aritmetik gibidir. Aritmetik, psikolojik toplama sürecinden ziyade toplama kurallarını tanımlar. Yani mantık, akıl yürütmenin psikolojik sürecini

değil, doğru akıl yürütmenin kurallarını tanımlar. Mantık, hataları, eksiklikleri ve gözden kaçırmalarıyla birlikte gerçek akıl yürütmeyi tanımlamaz; belirli bir akıl yürütmenin uygun olduğunu göstermek için akıl yürütmeyi haklı çıkarmak için yöntemler belirler. Böylece, gerçek akıl yürütmenin çabaladığı, ancak bazen ulaşamadığı bir ideali tanımlar. Bir mantık sistemi geliştirmek için insanların gerçekte nasıl akıl yürüttüğünü anlamak gerekir. İnsanların performansına sızan hataları ortadan kaldırmak için, çıkarımların doğruluğu veya yanlışlığı hakkında insanların düşünülmüş yargılarını incelemek gerekir. İnsanlar doğru sonuca ulaşmak için hangi zihinsel süreçlerden geçerse geçsinler, uygun akıl yürütme parçaları oluşturmak için cümleleri bir araya getirmek adına kurallara uymaya çalışırlar. Mantıkçılar, doğru akıl yürütme kurallarının ne olduğunu söylemek için insanların akıl yürütme parçalarına ilişkin değerlendirmelerini inceler. Yani mantık, akıl yürütme sürecini değil, doğru akıl yürütme kurallarını tanımlar (DeLancey, 2017).

Açıklayıcı olmaktan çok kuralcı olan mantık, insanların gerçekte nasıl akıl yürüttüklerinin incelenmesi değil, daha çok “mantıklı” oldukları, yani doğru akıl yürüttükleri sürece ideal olarak nasıl akıl yürütmeleri gerektiğinin incelenmesidir. Mantık, aynı zamanda doğru muhakeme ideallerinden uzaklaştığında düşünmenin eğilimli olabileceği hataları da araştırır. Yani mantık, yalnızca mantıksal sonuçla, yani başka bir şey doğruysa neyin doğru olması gerektiğiyle ilgilidir (Copi, Cohen, & McMahan, 2014).

Akıl Yürütme

Akıl yürütme, genellikle çıkarsama ile eşanlamli olarak kullanılan terimlerden biridir. Bu nedenle, bu iki kelimenin çeşitli yönlerini de dikkate almak gerekir. Bu nedenle, akıl yürütme, esasen, aklın kullanılmasından, onun ötesini “görme” yeteneğinden ve aynı zamanda “içeride” duyular için mevcut olandan oluşur. Dolayısıyla akıl yürütme, insanoğlunun “bilinen” yardımıyla “bilinmeyi” kavramasını sağlayan bir araç olarak kabul edilebilir. Akıl yürütme bir araç olarak kabul edilebilirken, çıkarım, bilinenden bilinmeyi çıkarmakla ilgili süreç olarak kabul edilebilir. Bu tam olarak argümanın içeriği, özün mantığıdır. Ve bu şekilde bilgi büyümeye devam etmektedir (Bansal & Godhwani, 2021).

Akıl yürütme süreçleri dört genel aşama veya adımdan oluştuğu söylenebilir:

I. Bir nesneyi, kişiyi veya şeyi, bir niteliği veya niteliği çekme ve ondan ayırma ve ondan ayrı bir düşünce yapma süreci anlamına gelen soyutlam: Örneğin, bir aslanda güç niteliğini algılıyorsam ve bu niteliği soyut ve hayvandan bağımsız olarak düşünebiliyorsam -güç terimi benim için aslandan bağımsız olarak gerçek bir zihinsel anlam taşıyorsa- o zaman soyutlamış olurum. Orada düşünmek, bir soyutlama eylemidir ve düşünce fikrinin kendisi soyut bir fikirdir. Bazı yazarlar, bu soyut fikirlerin gerçekler olduğunu ve sadece hayal ürünü olmadığını kabul eder. Brooks'un dediği gibi: “Gül ölür ama benim rengi ve kokusu hakkındaki fikrim kalır”. Diğer otoriteler, soyutlamayı, diğerlerini dışlayan belirli bir nitelik ve soyut fikir üzerinde odaklanan bir dikkat eylemi olarak görürler. İçinde bulunduğu nesnenin genel fikri dışında hiçbir varlığı yoktur. Sir William Hamilton şöyle der: “Bir şeyin kokusu, rengi, şekli, boyutu vb. gibi belirli bir biçimine dikkatimizi verebilir ve onu diğerlerinden soyutlayabiliriz. Bu, modal soyutlama olarak adlandırılabilir. Şimdi incelediğimiz soyutlama, bireysel nesnelere üzerinde gerçekleştirilir ve sonuç olarak özeldir. Soyutlamada genellemeyle zorunlu olarak bağlantılı hiçbir şey yoktur; genelleme gerçekten de onun varsaydığı soyutlamaya bağlıdır; ama soyutlama genellemeyi içermez.

II. Kavramlar veya genel fikir oluşturma süreci anlamına gelen genelleme: Nesnelere, kişilerin ve şeylerin ortak niteliklerini kavramak ve bunları, hepsini kapsayacak ve içerecek tek bir kavram veya anlayışta birleştirmek yönünde hareket eder. Genel idea veya kavram, tikel bir fikirden, tikel ve diğer tikellerin niteliklerini içermesi bakımından farklıdır ve buna göre bu tikellerden herhangi birine ve genel sınıfa uygulanabilir. Örneğin, belirli bir at hakkında, yalnızca o belirli at için geçerli olan belirli bir fikre sahip olunabilir. Aynı zamanda, genel veya sınıf anlamında, genel bir at fikrine de sahip olabilir; bu fikir, yalnızca genel at sınıfı için değil, aynı zamanda o sınıfa dahil olan her bir at için de geçerlidir.

III. Yargı: İki nesneyi, kişiyi veya şeyi birbiriyle karşılaştırma ve böylece aralarındaki anlaşmayı veya anlaşmazlıkları algılama süreci anlamına gelir. Örneğin; at ve hayvan kavramlarını karşılaştırılabilir ve aralarında belirli bir uyuma algılayarak şu yargı oluşturulabilir: “At bir hayvandır”; ya

da atla ineği karşılaştırarak ve onların anlaşmazlığını algılayarak şu yargı oluşturulabilir: “Bir at inek değildir.” Böylece bu örneklere göre bir yargının ifadesine önerme denmiş olduğu sonucu da ortaya çıkar.

IV. Akıl yürütme: İki nesneyi, kişileri veya şeyleri üçüncü bir nesne, kişi veya şeyle olan ilişkileri aracılığıyla karşılaştırma süreci anlamına gelir. Bu nedenle, (a) tüm memeliler hayvandır; (b) at bir memelidir; (c) bu nedenle, bir at bir hayvandır; akıl yürütmesinin sonucu: “At bir hayvandır” ifadesidir. Bu nedenle, akıl yürütmenin en temel ilkesi, iki düşünce nesnesinin üçüncü bir nesneyle ilişkileri aracılığıyla karşılaştırılmasından oluşur. Bu akıl yürütme sürecinin doğal ifade biçimine kıyas denir. Bu dört akıl yürütme sürecinin sırasıyla analiz ve sentez süreçlerinin kullanılması gerekir. Analiz, bir düşünce nesnesinin kendisini oluşturan parçalara, niteliklere veya ilişkilere ayrılması anlamına gelir. Sentez ise, bir düşünce nesnesinin niteliklerinin, parçalarının veya ilişkilerinin bileşik bir bütün halinde birleştirilmesi anlamına gelir. Bu iki süreç, akıl yürütmenin tüm süreçlerinde bulunur. Genel olarak bakıldığında; soyutlama esas olarak analitik; genelleme veya kavram esas olarak sentetik; yargı ya analitik ya da sentetik; akıl yürütme ise ya tümevarımdaki tikellerin bir sentezi ya da tümdengelimdeki özelin genelden evrimi olduğu söylenebilir (Atkinson, 2011).

Mantıksal Akıl Yürütme

Mantıklı bir şekilde akıl yürütebilmek için, tanımlanmış öncüllere dayalı olarak doğru sonuçlar çıkarmak gerekir. Bu süreç ise bir dizi gerçeği veya veriyi kullanmayı içerir. Mantıksal akıl yürütme, bir öğrencinin problem çözme yeteneğini veya daha yüksek mantık kullanımını test etmektir. “Mantıksal Akıl Yürütme” tümcesi iki kelimedenden oluşur. Bunlar ise, mantıksal ve akıl yürütme kelimeleridir. Mantıksal kelimesi “mantık” kelimesinden gelir. Tamamen içerdikleri terimlerin anlamlarına dayalı olarak doğruların incelenmesi olarak tanımlanabilir. Geçerli düşünme ilkesinin bilimidir. Akıl Yürütme kelimesi ise; bireyin bir problemin farkında olduğu ve bir çözümü tanımladığı, değerlendirdiği ve karar verdiği bir düşünme sürecidir. Mantıksal akıl yürütme, öncüllerin ve öncüller arasındaki ilişkilerin, öncüllerin ve ilişkilerin gerektirdiği (veya ima ettiği) sonuçları çıkarmak için titiz bir şekilde kullanıldığı bir düşünme biçimidir. Mantıksal akıl yürütme,

bir senaryoyu yöneten bir dizi kural üzerinde çalışmayı içeren bir tür problem çözmedir. Bu kural veya adımlar kümesine algoritma denir. Mantıksal akıl yürütme, hangi kural dizisinin doğru çözüme yol açtığını belirlemek için farklı adım kümelerinin veya algoritmaların test edilmesini içerir. Uygulamada, diğer gerçekleri belirlemek veya çıkarmak için verilen verileri kullanmayı içerir. Mantıksal akıl yürütme, en önemli akıl yürütme türlerinden biridir ve belirli bir sonuca varmak için metodik bir yaklaşım kullanır. Mantıksal akıl yürütme, etkili problem çözme ve karar vermenin merkezinde yer alır (Chen, 2020).

Mantıksal akıl yürütme, mantıksal olarak akıl yürüterek diğer gerçekleri çıkarmak için belirli bir dizi gerçek veya verinin kullanılmasını içerir. Bu da geçişli çıkarım olarak adlandırılır. Geçişli çıkarım veya lineer kıyassal akıl yürütme, mantıksal akıl yürütmenin en basit biçimlerinden biridir ve $R(a,c)$ sonucunu çıkarmak için iki $R(a,b)$ ve $R(b,c)$ öncülünü birleştirmeyi içerir. Geçişli çıkarım genellikle küçük çocukların eksik bir bilgi parçasını belirlemek için önceki bilgileri ve temel mantığı kullanma yeteneklerini incelemek için kullanılır. Örneğin; bir çocuk, John Mary'den daha uzunsa ve Mary Sue'dan daha uzunsa, o zaman Joh'un Sue'dan daha uzun olduğu sonucunu çıkarabiliyorsa, geçişli çıkarım açıktır. (Sue ve John'un göreceli yüksekliği hakkında bilgi mevcut olmasa bile.) Okul öncesi çocuklar, Bryant ve Trabasso'nun (1971) 4 yaşındaki çocukların geçişli görevleri minimum bellek gereksinimleriyle çözebileceğini gösteren çalışmasında açıkça görüldüğü gibi geçişli çıkarımla meşgul olurlar. Benzer şekilde, Halford (1993) görevleri günlük bağlamlarda ve tanıdık nesnelere kullanarak ve görevlerin ilişkisel karmaşıklığını azaltarak (örneğin, 2 öncül ilişki yerine 1'i gerektirme) bilgi işleme yükünü azaltmanın, küçük çocukların geçişli çıkarımını kolaylaştırdığını göstermiştir. Bu bulgular, bilgi işlem yükünün küçük çocukların tümdengelimli akıl yürütmelerini etkileyen bir faktör olduğunu doğrulamaktadır.

Araştırmalar, okul öncesi çocukların geçişli çıkarımlarında ilişkiler arasındaki haritalamanın rolünü de göstermiştir. 4 ve 5 yaşındaki çocuklar benzer görevler (bloklar ve çubuklar) arasındaki ilişkileri haritalayarak çıkarımlar yapıldığında geçişli akıl yürütme kapasitesi sergilemişlerdir. Bu da analogik akıl yürütme ile bağlantılı olarak mantıksal akıl yürütme becerilerin

olduğunu göstermektedir. Analoginin mantıksal akıl yürütmedeki rolü, Goswami (1995) tarafından yapılan bir çalışmada daha ayrıntılı olarak incelenmiştir. Okul öncesi çocukların Goldilocks ve Üç Ayı hikayesinden benzetme yaparak geçişli bir çıkarım görevini çözebildikleri bulunmuştur. Analogik görevlere maruz kalmanın küçük çocukların geçişli çıkarımlar yapma yeteneklerini geliştirdiğine dair bulgular, temel tündengelimli akıl yürütme yeterliliğinin erken yaşlarda mevcut olduğunu göstermiştir. Bu araştırmacılar ayrıca küçük çocukların çeşitli problemleri çözmek için analogik haritalama ile uğraştıklarını doğrulamışlardır.

Yine beklenen geçişli çıkarım ilişkisiyle tutarlı olan veya bu ilişkiyi ihlal eden olaylar oluşturmak için kukla karakterlerle görsel senaryolar ve bir seyir zamanı yöntemi kullanılarak bir çalışma yapılmıştır. 10 ve 13 aylık çocuklar, bir sosyal hiyerarşide üç kukla (ay1 > fil; su aygırı > ay1) arasında iki baskın etkileşimin olduğu bir video izlemiştir. Önce fil bir oyuncak tutarken görülmüş, ay1 uzanarak oyuncağı zorla filden almış ve sonra su aygırı oyuncağı ay1'den almıştır. Daha sonra bebeklere, beklenen geçişli çıkarım ilişkisini ihlal eden (örneğin, fil oyuncağı su aygırından aldı) ve geçişli çıkarımla tutarsız olmayan farklı senaryolar sunulmuştur. Bebekler, geçişli çıkarımı ihlal eden görüntülere diğer senaryolardan daha uzun süre bakmışlardır. Araştırmacılar, daha uzun bakma modelini, 1 yaşındaki çocukların, diğer ekranlara kıyasla, kuklalar tarafından beklenmedik davranış senaryoları görüntülediklerinde geçişli çıkarımlarda bulduklarını yorumlamışlardır. Böylece çalışmada çocukların etkileşimleri doğrudan gözlemlenmese bile, hangi karakterin başka bir karaktere hükmedeceği konusunda geçişli çıkarımlar yapmak için ilkel bir yeteneği olduğunu göstermiştir (Gazes ve diğerleri, 2015). Böylece mantıksal akıl yürütmede geçişli çıkarım etkisinin olduğu gözlemlenmiş ve mantıksal akıl yürütme biçimi olarak sunulmuştur.

Bir başka mantıksal akıl yürütme biçimi ise koşullu akıl yürütmedir. Bu akıl yürütmede koşullu veya “eğer... o zaman” önermesine dayalı bir sonuç çıkarma vardır. Özellikle bu akıl yürütme biçimi küçük çocukların mantıksal çıkarımına yönelik çalışmalarda test edilmiştir. Örneğin; Harris ve Nunez (1996), dört kartlı seçim görevinin basitleştirilmiş, çocuklara uygun bir versiyonunu sunarak küçük çocukların koşullu akıl yürütme becerisini

incelemişlerdir. Çocuğa “Julie dışarı çıkarsa (p), paltosunu giymeli(q)” gibi koşullu bir cümle verilmiş ve dört resim gösterilmiştir. “Evde palto giymeyen bir çocuk (p, değil q)” “evde palto giyen bir çocuk (değil p, q),” “evin dışında palto giymeyen bir çocuk (p, değil q)” ve “evin dışında bir çocuk palto giyiyor (p, q)”. Daha sonra çocuktan bu kartlardan koşul cümlesini (p, değil q) ihlal eden resmi seçmesi istenmiştir. Böylece çocuk koşula dayalı olarak mantıksal çıkarım yaparak akıl yürütme sürecini tamamlamıştır.

Çocukların mantıksal düşünmesi ilkokul boyunca gelişmeye devam eder. Bu duruma başka bir örnek olarak Pillow ve arkadaşları (2008) okul öncesi ve ilkokul çocuklarının bir inancın kaynağı olarak tümdengelimli çıkarım veya tahminde bulunma becerilerini incelemiştir. Çocuklara bir kukla ve iki farklı renkli nesne içeren bir etkinlik sunmuşlardır. Nesnelere daha sonra iki ayrı kutuya gizlenmiştir. Çocuk ve kukla nesnelere görememiştir. Kukla daha sonra doğrudan nesneye baktıktan (doğrudan bakma koşulu), diğer nesneye baktıktan (çıkartım koşulu) veya hiçbir nesneye bakmadan (tahmin koşulu) gizli nesnelere birinin rengi hakkında bir açıklama yapmıştır. 4 ve 5 yaşındakiler çıkarımı tahminden ayırt etmekte başarısız olurken, 8 ve 9 yaşındakiler kuklanın bilgisine ilişkin açıklamalarında tümdengelimli çıkarımın öncüllerine atıfta bulunmuşlardır. Bu bulgular ise, çocukların mantıksal gelişiminin devam ettiğini göstermektedir (Chen, 2020).

Mantıksal Akıl Yürütme Türleri

Mantıksal akıl yürütme, tümdengelimsel, tümevarımsal ve abdüktif (kaçırıcı) akıl yürütme olarak ayrılabilir. Tümevarımsal akıl yürütme belirli bir örnekle başlar ve genelleştirilmiş bir sonuca doğru ilerlerken, tümdengelimli akıl yürütme, doğru olduğu bilinen genelleştirilmiş bir ilkeden doğru olan belirli bir sonuca gider. Ve kaçırıcıya dayalı akıl yürütme, bilinenden olası bir sonuç çıkarmaktır.

Tümevarımsal Akıl Yürütme

Bu akıl yürütme, genel doğruların belirli doğrulardan çıkarımıdır. Tümevarımsal akıl yürütme, belirli gerçeklerden genel bir gerçeği keşfederek ilerler. Örneğin, tek tek insanların öldüğü özel gerçeklerden, “Bütün insanlar ölmeli” genel gerçeğini keşfedilir veya gözlemlenen tüm durumlarda buzun

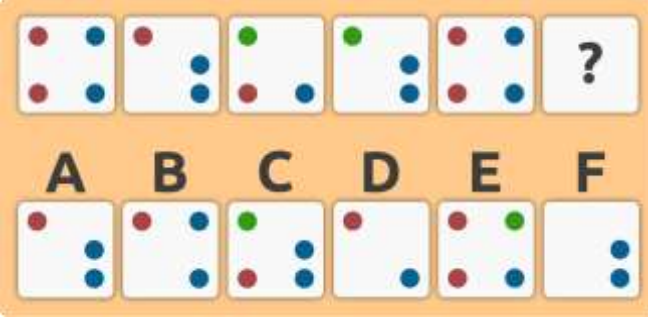
belirli bir sıcaklıkta eridiğini gözlemleyerek, “Bütün buzlar belirli bir sıcaklıkta erir” sonucu çıkarılır. Tümevarımsal akıl yürütme bilinenden bilinmeyene doğru ilerler. Esasen sentetik bir süreçtir. Belirli gerçeklerden genel yasaları keşfetmeye çalışır.

Mills, tümevarımsal akıl yürütme hakkında şunları söyler: “Eskilerin tümevarım yöntemi, bilgisine sahip olunan tüm durumlarda doğru olan tüm önermelere genel doğruların karakterini atfetmekten ibarettir. Bacon, bu yöntemin yetersizliğini ortaya çıkarmış ve fiziksel araştırma şimdi Bacon anlayışının çok ötesine geçmiştir. Öyleyse tümevarım, belirli bir durumda veya durumlarda doğru olduğu bilinen şeyin, belirli atanabilir açılardan öncekine benzeyen tüm durumlarda doğru olacağından çıkarılan işlemidir. Başka bir deyişle, tümevarım, bir sınıfın belirli bireyleri için doğru olanın tüm sınıf için doğru olduğu veya belirli zamanlarda doğru olanın benzer koşullarda her zaman doğru olacağı sonucuna varılan süreçtir. Halleck, tümevarımla, yeterli sayıda bireysel vaka gibi görünen şeyleri incelendiğini, daha sonra, incelenmeyen bu davaların geri kalanının aynı genel yasalara uyacağı sonucuna varıldığını ifade eder. Örneğin; “Bütün inekler geniş getirir” önermesi, belirli sayıda inek incelendikten sonra ortaya atılmıştır. Buradan yirmi yıl sonra da bir inek görüldüğünde, onun geniş getirmesinin beklenmesi sonucu çıkmaktadır (Atkinson, 2011).

Tümevarımsal akıl yürütme ile, bir dizi özel gözlem genel bir kurala yol açar. Bu yöntemle, öncüller, bir sonucun doğruluğu için bazı kanıtlar sağlıyor olarak görülür. Tümevarımsal akıl yürütmede bir olasılık unsuru vardır. Başka bir deyişle, bilinen veya gözlemlenene dayalı bir genelleme oluşturmaktır. Bu, bir münazara veya tartışma sırasında kullanılan bir teori gibi görünse de her gün çok daha basit durumlarda yapılan bir şeydir. Bu tür mantıksal akıl yürütme bir örnekle açıklanacak olursa şöyle bir örnek verilebilir: Bir sepette kırmızı veya beyaz olan 28 top vardır. Kırmızı ve beyaz topların miktarını tahmin etmek için dört top örneği alınır. Alınan örnekte, üç kırmızı ve bir beyaz top vardır. İyi bir tümevarımsal genelleme kullanmak, sepette 21 kırmızı ve 7 beyaz top olduğu anlamına gelir. Daha önce açıklandığı gibi, onun muhakeme türünden çıkarılan sonuç kesin değildir, ancak verilen kanıtlara (aldığımız topların örneğine) dayanarak muhtemeldir. Tümevarımsal akıl yürütme gerektiren sorular IQ testlerinin bir parçasıdır. Toplarla

açıklandığı gibi biraz daha karmaşık bir soruya bir örnek olarak aşağıdaki resim verilebilir. Bu soruyu çözmek ve bir sonuca varmak için hem tümevarımsal akıl yürütme hem de örüntü tanıma becerileri gereklidir. Buna istinaden verilen örneğe bakıldığında aşağıda resimde yer alan farklı nokta desenlerine sahip çinilerin sırasına bakıldığında soru işaretinin bulunduğu yere hangi çini gelmelidir?

Şekil 1: Tümevarımsal Akıl Yürütme Soru Örneği

Bu soruyu cevaplamak için, önce farklı nokta desenlerine sahip 5 fayans olarak verilen durumu gözlemlemek gerekir. Soru işaretinin bulunduğu yerde hangi kutucuğun olması gerektiğini bulmak için, bir örüntü bulmak ve verilen durumu genelleştirerek bir sonuca varmak gerekir. Birinci ve beşinci karoya bakıldığında, bunların aynı olduğu görülecektir. Yani bu durumda, dördüncü karo desenini dördüncü karodan sonra kendini tekrar edecektir. Yani sorunun cevabı A olacaktır (Singmann & Klauer, 2011).

Tümdengelimli Akıl Yürütme

Tümdengelimli akıl yürütme, “yukarıdan aşağıya” mantık olarak da bilinir, çünkü (çoğu durumda) genel bir ifadeyle başlar ve belirli bir sonuçla biter. Tümdengelimli Akıl Yürütme, genel doğrulardan belirli doğruları keşfederek ilerler. Bu nedenle, tüm insanların öldüğü gibi, bir erkek olarak John Smith’in de ölmesi gerektiğini düşünürüz veya tüm buzlar belirli bir sıcaklıkta eridiği için, söz konusu buz parçasının o belirli sıcaklıkta eriyeceği sonucu çıkar. Tümdengelimli akıl yürütme ile, mantıklı bir sonuca varmak için olgusal ifadeler kullanılır. Bir sonuca varmak için tüm öncüller (olgusal ifadeler) doğruysa, terimler açıkça ve tümdengelim mantığının tüm kurallarına

uyulursa, sonuç da doğru olacaktır. Bu durumda, sonuç olası değil, kesindir. Tümdengelimli akıl yürütme bu nedenle esasen analitik bir süreç olarak görülmektedir. Tümdengelimli akıl yürütme kabul edilmiş veya yerleşik öncüllerden başlayarak gerekli sonuçlara ulaşılan akıl yürütme sürecidir. Özellikleri üzerinde akıl yürütülen genel gerçekler, birkaç farklı kaynaktan türetilmiştir. Bazıları matematiğin veya mantığın aksiyomları gibi sezgiseldir. Bazıları indüksiyondan türetilmiştir. Bazıları, fiziksel bilimlerin araştırılmasında olduğu gibi yalnızca varsayımsaldır. Fiziksel bilimlerin hipotezlerinin ve teorilerinin çoğu, tümdengelimli akıl yürütme için genel gerçek olarak kullanılır. Yani belirli fenomenleri sınıflandırdıktan ve büyük bir öncül verdikten sonra, çıkarımı, o sınıfa ait olduğu gösterilebilecek herhangi bir yeni örneğe uygulamak için tümdengelim yolu kullanılır (Stephens, Dunn, & Hayes, 2018).

Tümdengelimli akıl yürütmeyi, verilen 2 öncül ile bir örnekle açıklanacak olursa;

Donarken araba kullanmak tehlikelidir (öncül 1)

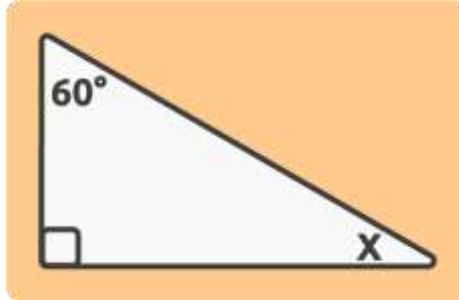
Şu anda dışarısı donuyor (öncül 2)

Yani artık donarken araba kullanmanın tehlikeli olduğu bilinmekte ve şu anda dışarısı donmaktadır Tümdengelimli akıl yürütmeyi kullanarak, bu iki öncül, zorunlu olarak doğru sonucu oluşturmaya yardımcı olabilir, bu da:

Şu anda dışarı çıkmak tehlikelidir (sonuç)

Tümdengelimli akıl yürütmenin kullanıldığı durumlar, matematik gibi birçok biçimde olabilir. İster bir bahçe tasarımı olsun ister zaman yönetimi olsun her gün matematik yaparken tümdengelimli akıl yürütme kullanılmaktadır. Bu duruma ilişkin örnek verilecek olursa;

Şekil 2: Tümdengelimli Akıl Yürütme Soru Örneği

Bir üçgenin iç açılarının toplamı her zaman 180° 'dir (öncül 1)

Aşağıdaki üçgen her zaman 90° olan bir dik açıya sahiptir (öncül 2)

İkinci açı 60° 'dir (öncül 3)

Üçüncü açı (X) kaç derecedir?

Bu soruyu cevaplamak için, üçüncü açının ne kadar derece olduğu sonucuna varmak adına üç öncül kullanılabilir. Sonuç 180° (öncül 1) - 90° (öncül 2) - 60° (öncül 3) = 30° (sonuç) olmalıdır.

Abdüktif Akıl Yürütme

Abdüktif akıl yürütme kaçırıcı akıl yürütme olarak da adlandırılır. Bu akıl yürütmede, büyük öncül açıktır, ancak küçük öncül(ler) olasıdır. Bu nedenle, bir sonucu tanımlamak da bu sonucu olası kılar. Bir gözlemlerle başlanılır, ardından gözlemler için en olası açıklama bulunur. Yani bilinen (az) bilgi ile sonuç çıkarırken kullanılan bir tür mantıksal akıl yürütmedir. Bir sonuca varmak için kaçırıcıya dayalı akıl yürütmenin kullanılmasına örnek olarak, jüri tarafından verilen bir karar gösterilebilir. Bu durumda, bir grup insan, mevcut kanıtlara ve tanık ifadelerine dayanarak bir çözüme ulaşmak zorundadır. Burada muhtemelen eksik bilgilere dayanarak, bir sonuç oluşturma vardır (Paavola, 2004).

Abdüktif akıl yürütme veya kaçırma, Peirce'in dört bilimsel araştırma adımından biridir. Bilimsel hipotezleri doğrulamak için bir argüman olmasa da "keşif mantığı" olarak adlandırılmıştır. Bu dört adım, anormallik gözlemi, hipotezin kaçırılması, tümevarımsal test ve tümdengelimsel doğrulamadır. Buradaki fikir, öngörülemeyen bir fenomeni gözlemledikten sonra, akıl yürüten kişi bir açıklama aramaya başlar; bu açıklamaya kaçırma yoluyla ulaşılır ve yalnızca geçicidir. Bu açıklamaya dayanarak, akıl yürütücü bir tümdengelim süreci aracılığıyla yeni bir tahmin oluşturur ve son olarak, tahmini doğrulamak için bazı tümevarımsal testler gerçekleştirir. Yani kaçırma açıklayıcı bir hipotez oluşturma sürecidir. Herhangi bir yeni fikri ortaya koyan tek mantıksal işlemdir, çünkü tümevarım bir değer belirlemekten başka bir şey yapmaz ve tümdengelim yalnızca saf bir hipotezin zorunlu sonuçlarını geliştirir. Tümdengelim bir şeyin olması gerektiğini kanıtlar. Tümevarım, bir şeyin gerçekten etkin olduğunu gösterir. Abdüktif akıl yürütme ise sadece bir şeyin olabileceğini düşündürür. Örneğin, sabah

uyandığında aşağı inen bir adam mutfakta masanın üzerinde bir tabak, yarısı yenmiş bir sandviç ve yarım bardak süt bulmaktadır. Mevcut yapılardan, bunun için en olası açıklama kişinin eşinin kendisinden önce uyanmış ve kahvaltısını bitirmeden aceleyle çıkmış olmasıdır (Wirth, 1999; Beckwith, 2018). Yani bu akıl yürütme ne tümevarımsal ne de tümdengelimli akıl yürütmeyi içermektedir. Bu akıl yürütmeye olasılık söz konusudur ve çıkarım yaparak bütün olasılıkların değerlendirildiği mantıksal bir akıl yürütme türüdür.

SONUÇ

Mantıksal akıl yürütme kelimesi kökeni gereği oluşumunu mantık ve akıl yürütme kavramlarından alır. Mantık doğru düşünme aracıdır ve temel ilke ve kuralları sayesinde doğru çıkarımlara ulaşabilecek bir yapıyı sunmaktadır. Mantıksal akıl yürütme de bu yapıdan esinlenerek yola çıkar. Mantıksal akıl yürütme, en mantıklı sonucu bulana kadar bir ifadeyi birbiri ardına ilişkilendirip düşünce sürecinin zincirini takip ederek sunulan göreve odaklanma yeteneğidir. Birçok kişi fark etmese de günlük olarak muhakeme becerileri sayesinde üstesinden gelinen zorluklarla karşılaşılır. Süpermarkette fiyatlar hesaplanırken, ihtiyaç olan her şeyi daha ucuza alıp alınmayacağı kontrol edilirken ya da tüm yükümlülükleri bir güne sığdırmaya çalışırken, düşünme makinesi mükemmel çözümü bulmak için çarklarını çevirir. Ancak, kişi kendini kayıta kaybolmuş bulursa, mantıklı düşünme gelişimi üzerinde çalışmak gerekebilir. Bunun için de akıl yürütmek ön plandadır. Akıl yürütme, sonuçlar çıkarmak, tahminlerde bulunmak veya açıklamalar oluşturmak için var olan bilgiyi kullanma sürecidir. Bu süreçte de üç akıl yürütme yöntemi ön planda olur. Bunlar, tümdengelimli akıl yürütme, tümevarımsal akıl yürütme ve Abtüktif-kaçırıcı akıl yürütme türleridir. Tümdengelimli akıl yürütme, garantili sonuç olarak adlandırılabilir. Tümdengelimli akıl yürütme, genel bir kuralın öne sürülmesiyle başlar ve oradan garanti edilen belirli bir sonuca doğru ilerler. Tümdengelimli akıl yürütme genel kuraldan özel uygulamaya geçer: Tümdengelimli akıl yürütmeye, orijinal iddialar doğruysa, sonuç da doğru olmalıdır. Tümevarımsal akıl yürütmeye ise sonuç yalnızca olasıdır. Tümevarımsal akıl yürütme, spesifik ve kapsamı sınırlı olan gözlemlerle başlar ve birikmiş kanıtların ışığında muhtemel, ancak kesin olmayan genel

bir sonuca varır. Tümevarımsal akıl yürütmenin özelden genele doğru hareket ettiği söylenebilir. Çoğu bilimsel araştırma tümevarım yöntemiyle yürütülür. Örneğin; kanıt toplamak, kalıpları aramak ve görüleni açıklamak için bir hipotez veya teori oluşturmak olarak tümevarım kullanılır. Abdüktif ya da kaçırıcı akıl yürütmede ise, tipik olarak, eksik bir gözlem seti ile başlar ve set için mümkün olan en olası açıklamaya doğru ilerler. Kaçırıcı akıl yürütme, genellikle eksik olan eldeki bilgilerle elinden gelenin en iyisini yapan günlük karar verme türünü verir. Bu akıl yürütme türü diğerlerinden farklı olarak olasılıklar üzerinden hareket eder. Görüldüğü üzere 3 akıl yürütme türü de mantıksal alanla ilişkilidir. Bu akıl yürütme türleri ile mantıksal çıkarımlar daha doğru ve net şekilde yapılmaktadır. Bu nedenle onlara mantıksal akıl yürütme türleri denilmektedir.

Sonuç olarak mantıksal akıl yürütmenin gerçekleşebilmesi için mantığa ait temel bileşenleri (kavram, önerme ve tanımlamaları kullanarak çıkarım, kıyas yapmak, dil-anlam ilişkisi ile doğru iletişim sağlamak adına dildeki belirsizlikleri ve çok anlamlılığa engel olmak, akıl ilkelerine ve kurallarına dayanarak doğru, tutarlı ve geçerli sonuçlara ulaşmak, akıl yürütme yöntemlerini bilerek ve doğru kullanarak problem çözebilmek) gerçekleştirmek ve doğru akıl yürütmelerde bulunmak gerekir. Böylece mantıksal akıl yürütme süreci tamamlanmış ve gelişmiş olur.

KAYNAKÇA

- Atkinson, W. W. (2011). *The Art of Logical Thinking The Art of Logical Thinking The Art of Logical Thinking*.
- Bansal K M, & Godhwani, R. (2021). *Legal Aptitude & Logical Reasoning. Taxmann CS Executive Entrance Test (CSEET) Cracker*.
- Beckwith, A. (2018). C. S. Peirce and Abduction Inference. *JCCC Honors Journal*, 10 (1),1-25.
- Bryant, P. E., & Trabasso, T. (1971). Transitive inferences and memoryin young children. *Nature*, 232, 456–458. doi:<https://doi.org/10.1038/232456a0>
- Chen, Z. (2020). Milestones: Cognitive (ed.) Janette B. Benson. In *Encyclopedia of Infant and Early Childhood Development (Second Edition)*. (pp.330-338).
- Copi, I. M., Cohen, C. & McMahon, K. (2014). *Introduction to Logic* (14. Edt.). Edinburgh Gate Harlow: Pearson Education Limited.
- DeLancey, C. (2017) *A Concise Introduction to Logic* . State University of New York at Geneseo: Open SUNY Textbooks
- Goswami, U. (1995). Phonological development and reading by analogy: what is analogy, and what is it not? *Journal of Research in Reading* 18(2),139-145.
- Halford, G. S. (1993). *Children's understanding: The development of mental models*. Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- Harris, P. L., & Núñez, M. (1996). Understanding of permission rules by preschool children. *Child Development*, 67(4), 1572–1591. <https://doi.org/10.2307/1131719>
- Neneye, E. P. (2003). *Introduction to Logic and Philosophy*. Owerri: Prosperity Publishers
- Paavola, S. (2004). Abduction as a Logic and Methodology of Discovery: the Importance of Strategy. *Foundations of Science*, 9(3): 267-283
- Pillow JW., Shlens, J., Paninski, L., Sher, A., Litke, AM., Chichilnisky, EJ. & Simoncelli, EP. (2008). Spatio-temporal correlations and visual signalling in a complete neuronal population. *Nature* 454:995–999. doi: 10.1038/nature07140.

- Singmann, H., & Klauer, K. C. (2011). Deductive and inductive conditional inferences: Two modes of reasoning. *Thinking & Reasoning*, 17(3), 247-281.
- Stephens, R. G., Dunn, J. C., & Hayes, B. K. (2018). Are there two processes in reasoning? The dimensionality of inductive and deductive inferences. *Psychological Review*, 125(2), 218-244.
- Wirth, U. (1999). Abductive Reasoning in Peirce's and Davidson's Account of Interpretation. *Transactions of the Charles S. Peirce Society*, 35(1): 115-128

BÖLÜM 7

HOKEY ÖĞRENIYORUM

Dr. Öğr. Üyesi Ali YILDIRIM¹

¹ Kilis 7 Aralık Üniversitesi, ali.yildirim@kilis.edu.tr, Orid Id: 0000-0002-7626-5828

GİRİŞ

Günümüzde ülkelerin birçoğu sporu sosyal kültürün bir parçası olarak kabul etmeye başladıktan sonra kültürler üzerindeki değiştirici ve tanıtıcı etkisinin farkına varmışlardır. Sporun bu özelliğinin farkına varan toplumlar, toplumsal dayanışmayı sağlayan bir etken ve kültürel değişimin bir aracı olarak kullanmaya başlamışlardır. Sporun bu etkilerinden dolayı küçük boyutta kişiler arası, büyük boyutta ise milletlerarası rekabetin simgesi haline gelmiştir. Bu yaşanan süreçler sonucunda spora ekonomik olarak büyük yatırımlar yapılmaya başlanmıştır böylece spor kendisine yüklenen politik ve kültürel boyutun yanında ticari boyut da kazanmıştır (Aslım, 2007). Spor geçmişten günümüze kadar insanoğlunun hayatında farklı şekillerde ve farklı formlarda sürekli yer almıştır. İlk çağlarda spor; savaşa hazırlık yapmak, yabani hayvanlardan kendini korumak, vücudu zinde tutmak, avlanmak, oyun ve eğlence amaçlı yapılan bedensel hareketlerden oluşmaktaydı. Bu hareketler geleneksel tolumdan modern topluma geçişinde etkisiyle birlikte sürekli bir şekilde değişime uğramıştır. Yaşanan bu değişimlerin etkisiyle birlikte değişik amaçlar doğrultusunda yapılan bu bedensel hareketler belli kurallar çerçevesinde şekil alarak düzenli hareketler halini almıştır ve bir amaç doğrultusunda yapılan bu düzenli hareketlere spor denilmektedir. Bu anlamda sporun insanlık tarihi kadar eskilere dayandığını söyleyebiliriz (Çumralıgil & ark., 2007). Spor sözcüğünün kelime anlamının disport sözcüğünden türediği görülmektedir. Bu sözcüğün anlamı işten uzak olmak, ağır işlerden kaçınan eğlence anlamına gelmektedir. Sporun tek başına çalışmaktan ziyade daha çok oyun yönü ortaya çıkmaktadır. Sporun amacı ona katılmak, onu yaparken eğlenmek keyif almak, dinlenmek, sosyalleşmeyi sağlamasının yanında sağlığa önemli katkıda bulunmak önem arz ediyor (Doğan, 2004). Sporun sporcu ve seyirci açısından etkileri bulunmaktadır. Sporcular bakımından başarı elde etmeye yönelik teknik kabiliyetin gösterildiği ve fiziksel gücün ve yeteneklerin kullanıldığı bir çaba, izleyiciler açısından yarışmaya dayalı toplumun normlarını ve değerlerini temsil eden bu değerleri taşıyan, estetik değeri olan yarışmaya dayalı önemli toplumsal bir kurumdur (Aracı, 2001).

Belki de sporun amatör doğası nedeniyle, çim hokeyi ile ilgili sınırlı bir ampirik araştırma temeli vardır. Bu aynı zamanda spordaki araştırma projeleri için sınırlı fon olduğu anlamına gelir. Literatüre baktığımızda hokeyi ile ilgili yapılan çalışmaların çoğunluğunun spor fizyolojisi ile ilgili olduğu

görülmektedir (Hughes ve Barlett, 2002). Çim hokeyi, bir sopa kullanılarak oynanan ve sadece kalecinin ayaklarını kullanabildiği 11'er kişilik bölgesel bir top oyunudur. Oyun dünya çapında oynanır ve İngiltere Hokey Kurulu'na göre futboldan sonra en popüler ikinci takım sporu olarak tanınır. 1908'den beri Olimpiyatlara dahil edilmiştir ve kadınlar yarışması ilk olarak 1980 Olimpiyatları'nda tanıtılmıştır. Kadın Büyük Britanya hokey tarihinde bugüne kadarki en büyük başarı, 1992 Barselona Olimpiyat Oyunlarında kazanılan bronz madalyadır. İngiltere'de, çoğunlukla kulüplerde hem erkekler hem de kadınlar tarafından oynanan aile odaklı bir spordur. Şu anda İngiltere'de çoğunluğu hem erkek hem de kadın takımlarına sahip 1050 kayıtlı kulüp var ve bu, bu ülkedeki oyunun odak noktası. Spor ayrıca okullarda, özellikle bağımsız sektörde popülerdir (<http://www.englishhockey.co.uk>). Hokeyin tarih sayfasında ne zaman yer aldığını söylemek oldukça zordur. Sopa ve top ile oynanan oyunun oynanmaya başlanması 10. Yüzyıla kadar dayanmaktadır. Grekler, Romalılar, Araplar ve Etiyopyalılar ve İranlılar bu oyunu farklı şekillerde oynamışlardır (Nissim, 2004). Sokratesin de küçük yaşlarda boynuzlamak anlamına gelen bu oyunu oynadığı düşünülmektedir. Akropolis yapmış olduğu bir çalışmada oyun alanında yer alan bir heykel ve topu genç bir hokey oyuncusunun top ile oynaması şeklinde yorumlamıştır (Alpman, 2001). Hokey sözcüğünün Fransızca çoban sopası anlamı olan Hocquet den geldiği, bu oyunun Kızılderili ve Azteklerin kıtada oynadıkları düşünülmektedir. Oyun modern şeklinin 19. Yüzyılın ortalarında İngiltere de almıştır (Okumuş, 2005). Günümüzde oynanan hokey takım sporlarını geliştirmeye yönelik İngiltere de okullarda oynanmaya başlanmış ve daha sonraları İngilizler okul müfredatlarına eklemişler popüler bir okul oyunu haline getirmişlerdir. Londra'nın güney doğusundaki Blackheath'te 1861 yılında ilk hokey kulübünün kurulduğuna dair tutanakların olduğu görülmüştür (<http://www.turkhokey.gov.tr>). Hokeyde uluslararası müsabakalar 1895 yılında başlamış, 1971 yılından itibaren 4 yılda bir dünya kupası düzenlenmiştir (Morpa, 1990). Çim hokeyi Türkiye'de ilk defa İstanbul'a yerleşmiş olan İngilizler tarafından tanıtılmıştır. İngilizlerin oluşturduğu kulüplerde kurulan hokey takımlarının 1910 yılında kendi aralarında Kadıköy çayırlarında maçlar yaptıkları bilinmektedir. 1. Dünya savaşının başlamasıyla Osmanlı devletinin bu savaş da itilaf devletleri içerisinde yer alan İngilizlere ait kulüpleri kapatması ve bu kulüplerin elinde

bulunan hokey malzemelerini alıp Türk kulüplerine vermesi üzerine Türk kulüplerinde hokey sporu başlamıştır (Atabeyoğlu ve Gündoğan, 1996).

Hokey, 1912 Stockholm Olimpiyat Oyunlarından sonra Olimpiyat oyunlarından çıkartılmıştır. 1920 Anvers Olimpiyatlarında hokey tekrar Olimpiyatlardaki yerini almıştır. 1924 Paris Olimpiyatlarına geldiğimizde oyunların organizatörleri, hokeyin Uluslararası Federasyonu olmamasından dolayı olimpiyatlardan hokey tekrar çıkarılmıştır. Uluslararası Çim hokeyi Federasyonu (FIH) aynı yıl (1924) kurulmuştur. FIH'in ilk üyeleri, Belçika, Fransa, Avusturya, Çekoslovakya, Macaristan, İsviçre ve İspanya federasyonlarıdır (Okumuş, 2005).

Hokey Malzemeleri

Bu bölümde açık alan ve salonda oynanan hokey branşı ile ilgili kullanılan malzemeler hakkında bilgi verilecektir. Salonda kullanılan malzemeler ile açık alanda kullanılan malzemeler arasında oyun kurallarından dolayı farklılıklar bulunmaktadır.

Top

Açık alan topu küresel biçimdedir, çevresi 224 mm ile 235 mm arasındadır, topun ağırlığı 156 gram ile 163 gram arasındadır, pürüzsüz bir yüzeye sahip olmakla birlikte çentiklere izin verilir sert sıkıştırılmış plastikten yapılmış ve kırmızı, beyaz, turuncu gibi renklerde yapılmıştır (<http://www.turkhokey.gov.tr>).

Resim 1. Hokey Açık Alan Topu

Resim 2. Hokey Salon Topu

Kaynak: <https://sportsmatik.com>

Kaynak: <https://www.athleticstuff.com>

Stick (Sopa)

Stick, sap ve kafadan oluşan geleneksel bir şekle sahiptir hokey oynama amacına uygun olması ve tehlikeli olmaması koşuluyla metal veya metalik bileşenler dışında herhangi bir malzemedan yapılabilir veya içerebilir. Stığın sadece düz olan iç tarafı ile oynanabilir. Kullanılan ek kaplamalar dahil olmak üzere, stick 51 mm iç çapa sahip bir halkadan geçebilir özellikte olması lazım. Toplam ağırlığı 737 gramı geçmemelidir. Sapın tepesinden sopanın başının altına kadar ölçülen çubuğun uzunluğu 105 cm'den fazla olmamalıdır.

Resim 3. Hokey Açık Alan Stick (Sopa)

Kaynak: <https://branded.disruptsports.com>

Resim 4. Hokey Salon Stick (Sopa)

Kaynak: <https://www.ubuy.com.tr>

Forma

Kaleci hariç tüm saha oyuncuları aynı renk forma giymelidir ve forma numaraları 1-32 arasında olmak zorundadır (<http://www.turkhokey.gov.tr>).

Ayakkabı

Salon hokeyi için salon zeminine uygun açık alan hokeyi için krampon hariç açık alan zeminine uygun ayakkabı kullanılabilir (<http://www.turkhokey.gov.tr>).

Tozluk

Kaleci hariç tüm saha oyuncuları aynı renk tozluk giymelidir müsabaka boyunca tozluk giymek zorunludur (<http://www.turkhokey.gov.tr>).

Dişlik

Sert plastikten yapılmıştır müsabakalar esnasında dişlik kullanmak zorunlu değildir tavsiye edilmektedir (<http://www.turkhokey.gov.tr>).

Resim 5. Hokey Dişlik

Kaynak: <https://erkussport.com>

Eldiven

Oyun kuralları çerçevesinde doğal büyüklüğünden fazla olmaması şartıyla oyuncular el sakatlanmalarını önlemek için kumaş ve deriden yapılmış eldiven kullanabilirler.

Resim 6. Hokey Oyuncu Eldiveni

Kaynak: <https://www.savagefieldhockey.com>

Mask (Yüz Koruyucu)

Sert plastikten yapılmıştır müsabakalar esnasında mask kullanmak zorunlu değildir tavsiye edilmektedir (<http://www.turkhokey.gov.tr>).

Resim 7. Mask (Yüz Koruyucu)

Kaynak: <https://www.ebay.co.uk>

Tekmelik

Sert plastikten yapılmıştır müsabakalar esnasında tekmelik kullanmak zorunlu değildir tavsiye edilmektedir (<http://www.turkhokey.gov.tr>).

Resim 8. Tekmelik

Kaynak: <https://www.sporactive.com.tr>

Kaleci Kıyafeti

Farklı renkte bir forma, kask, bacak korumaları, üst bölge korumaları, el koruma pedleri ve özel ayakkabı içeren koruyucu ekipmanlardan oluşmaktadır (<http://www.turkhokey.gov.tr>).

Resim 9. Kaleci Kıyafetleri

Kaynak: <https://tr.pinterest.com>

Hokey Oyun Kuralları

Açık alan oyun alanı 91.40 metre uzunluğunda ve 55.00 metre genişliğinde dikdörtgen bir şekle sahiptir. Taç çizgisi olarak adlandırılan yan çizgiler, sahanın daha uzun çevresini belirler, aut çizgisi olarak adlandırdığımız arka çizgi kale direklerinin dış tarafından çizilen kısa çizgilerdir. Kale çizgileri, iki kale direği arasına çizilen ve gol çizgisi olarak adlandırılan çizgidir. Sahanın ortasında işaretlenmiş orta saha çizgisi olarak ifade ettiğimiz merkez çizgi vardır. 23 metre çizgisi denilen çizgiler, out çizgisinden orta sahaya doğru 22.90 metre mesafe uzakta olacak şekilde işaretlenen çizgilerdir. Daire (circle), ceza alanı olarak adlandırılan alanlar, sahanın içinde kalelerin etrafında ve arka çizgilerin karşısındadır. 15 cm çapında penaltının kullanılacağı çizgiler vardır, kale çizgisinin iç kenarından 6.40 metre uzaklıkta olacak şekilde işaretlenmiştir. Tüm çizgiler 7,5 cm genişliğindedir ve oyun alanının bir parçasıdır. Alanın her köşesine 1,20 cm ile 1,50 cm yükseklikteki korner ve taç çizgilerinin karışmasını önlemek amacıyla bayrak direkleri yer almaktadır.

Salon hokeyi alanı dikdörtgen şeklindedir, uzunluğu 44 metre genişliği 22 metredir. Hokey sahası en az 36 metre uzunluğunda ve 18 metre genişliğinde olmalıdır. Taç çizgisi üzerinde bulunan bordlar, sahanın daha uzun çevresini işaretler; arka çizgiler out çizgileri, sahanın daha kısa olan çevresini işaretler. Sahanın ortasında işaretlenmiş orta saha çizgisi olarak ifade ettiğimiz merkez çizgi vardır. Ceza alanı daire olarak anılan bir alandır, sahanın içinde kalelerin etrafında ve arka çizgini merkezlerinin iz düşümünde işaretlenir. Penaltı noktası, kale çizgisinin iç kenarından 7 metre uzaklıkta olacak şekilde işaretlenir. Tüm çizgiler 5 cm genişliğindedir ve oyun alanına dahildir.

Açık alan hokey müsabakalarında her takım kadrosunda 18 oyuncu bulunur. Takımlar sahaya 10 oyuncu 1 kaleci şeklinde çıkarlar. Aralarında sınırsız oyuncu değişikliği yapabilirler. Aynı anda birden fazla oyuncu değişikliği yapılmasına izin verilir. Sahadaki oyuncu oyun alanını terk ettikten sonra diğer oyuncu oyun alanına girebilir. Kalecilerin değiştirilmesi için zaman durdurulur, ancak diğer oyuncu değişikliği için zaman durdurulmaz. Bir maç 60 dakikadır 4 periyot şeklinde oynanır her periyot 15 dakikadır. İlk iki periyot ve son iki periyot arası mola 2 dakikadır devre arası mola ise 5 dakikadır. En çok gol atan takım kazanır; müsabaka esnasında gol atılmazsa

veya takımlar eşit sayıda gol atarsa, maç berabere biter. Bir müsabakada bir süre hakemi, bir yazı hakemi, bir rezerv hakem, bir baş hakem ve iki saha hakemi olmak üzere altı hakem görev alır. Müsabakayı yöneten saha hakemleri kendi oyun alanlarında verilen gol, serbest vuruş, penaltı ve penaltı korne kararlarının verilmesinden ve uygulanmasından sorumludur. Hakemler müsabaka esnasında uyarıların, gollerin, ve kartların yazılmasından sorumludurlar. Müsabakanın süresi belirlenen süre içerisinde tamamlandığı anda verilen bir penaltı korne kararı varsa bu penaltı korne tamamlanmadan müsabaka veya periyot tamamlanamaz maçın ve periyodun tamamlanması için verilecek işarettten hakemler sorumludur (<http://www.turkhokey.gov.tr>).

Salon hokeyi müsabakalarında her takımın kadrosunda 12 oyuncu bulunur, takımlar sahaya 5 oyuncu 1 kaleci şeklinde çıkarlar. Müsabaka anında sahada oyun kurallarında belirtilen sayıdan fazla oyuncu sahada yer alması durumunda, durumu düzeltmek için zaman durdurulmalıdır. Sahada fazla bulunan oyuncu yanlışlıkla sahaya girmişse ve oyuna müdahalede bulunmamışsa maçın oynanmasına etkisi olmamışsa, ilgili takımın kaptanına kişisel bir ceza verilebilir. Oyuncu değişikliği sınırsızdır takım listesinde bulunan oyuncular arasında sınırsız oyuncu değişikliği yapılabilir. Sahadan çıkacak oyuncu çıkmadan değişecek oyuncu sahaya giremez. Cezalı oyuncu için yapılacak oyuncu değişikliğine cezası dolana kadar izin verilmez. Cezanın tamamlanmasının ardından cezalı oyuncu sahaya girmeden oyuncu değiştirilebilir. Oyuncu değişikliği orta çizginin 3 metrelik iki yanından gerçekleştirilir ve hakemler tarafından onaylanmadan yapılamaz. Oyuncu değişikliği için zaman durdurulamaz. Saha içindeki veya dışındaki oyuncular, devre arası ve her çeyreğin sonundaki aralıklar dahil olmak üzere maç boyunca hakemlerin yetkisi altındadır. Kanaması olan ya da sakatlanan oyuncu saha dışına çıkmak zorundadır ve sahaya kanaması kapatılmış olarak dönmelidir. Oyuncular kanlı forma giyemezler. Bir maç 40 dakikadır 10'ar dakikadan oluşan 4 periyot şeklinde oynanır. İlk iki periyod ve son iki periyod arası arası dinlenme 1 dakikadır devre arası dinlenme ise 3 dakikadır. (<http://www.turkhokey.gov.tr>).

Hokey Temel Teknikleri

Spesifik beceriye dayalı seçim kriterleri yaş grubuna göre değişiklik gösterecektir. Bununla birlikte, pas verme becerileri, topu alma becerileri,

eleme becerileri, mücadele, şut, oyun farkındalığı ve mizaç dahil olmak üzere hepsinde ortak olan beceri kategorileri ve nitelikler vardır. Antrenörler, bu kategorilerin her biri altında koçluk yaptıkları yaş grubuna uygun bir beceri listesi anlamalı ve geliştirmelidir. Bu, seçim sürecinde yardımcı olacak ve ayrıca bireysel oyuncuların güçlü ve zayıf yönlerini belirleyecektir. Bu da oyuncuları ve oyun performansını iyileştirmek amacıyla antrenman ve oyun stratejileri planlamak için kullanılabilir. Bir tekniği öğretmeye başlamadan önce aşağıda belirtilen hususlara dikkat edilmesi gerekmektedir.

Gençler aktivite ve eğlence yoluyla öğrenirler, çeşitlilik sağlayan aktiviteleri seçin, her oturumda zorlukları dahil edin, iyileştirme ve çaba için bol bol övgü verin, etkinlikleri sınıflandırın - erken etkinlikler kolay ve sonraki etkinlikler daha zor olacak şekilde, gençlerin arkadaşlarıyla birlikte olmalarına izin verin ve rekabet ortamının oluşmasına imkan tanıyın (Hughes ve Barlett, 2002).

Pas Becerileri: Oyuncu, pozisyon için gerekli pas becerilerine sahip mi? Her iki ayağını da vurabilir veya itebilir; gerekirse ters sopa pas oynayabilirler mi; geçişleri sert, düz ve isabetli mi; bağlam göz önüne alındığında uygun geçişi seçiyorlar mı?

Top Kontrol: Oyuncu, duruma uygun tekniği kullanarak topu kontrol edebiliyor mu? Top kontrolü zayıf topu kontrol edemiyor arka tarafta bulunan oyuncular topu rahat bir şekilde alıyorlar mı?

Eleme becerileri: Topu kontrol ettiklerinde ve baskı altındayken rahatlar mı? Rakibin her iki tarafında da eleme yapabiliyorlar mı; mücadele edenin ne yaptığını anlıyor ve buna göre tepki veriyorlar mı?

Müdahale: Rakibin alanını kanalize ederek nasıl manipüle edeceklerini anlıyor gibi görünüyorlar mı? Bir dizi mücadeleleri var mı? Tersten halledebilirler mi? Ayak işlerini iyi kullanıyorlar mı? Topu stick engelleme yapmadan alabilirler mi?

Şut: Ceza alanı içerisinde serbest kalıyorlar mı? Baskı altında şut atabiliyorlar mı? Kalecinin ne yaptığının farkındalar mı?

Oyuna katılım/farkındalık: Oyuncu sahada neler olduğunu anlıyor mu? Buna göre hareket ediyorlar mı? 2v1, 3v2 vb. oyun kurma taktiklerini biliyor ve bunlardan faydalanabiliyorlar mı? Savunmada, savunmacılardan daha fazla hücum oyuncusunun olduğu durumlarda nasıl oynayacaklarını biliyorlar mı? Top rakipteyken baskı kurabiliyorlar mı?

Mizaç: Rakip takım baskı kurduğunda telaşlanmış görünüyorlar mı? Etraflarında olup bitenlerin sorumluluğunu alıyorlar mı? Takım arkadaşlarıyla açık ve özgürce iletişim kuruyorlar mı?

Bir Antrenman planlanırken aşağıdaki genel noktalar dikkate alınmalıdır.

- Uygun faaliyetler: Seçilen faaliyetler antrenmana katılan kişilerin yeteneklerine ve yaşına uygun olmalıdır.
- İlerleme: Aktiviteler, basitten daha karmaşık hareketlere doğru bir yol izlemeli ve öğretilebilir unsurlara bölünmelidir.
- Gösteri: Bir tekniği gösterirken antrenör veya iyi oyuncular tarafından değişen hızlarda oynatılan video kasetle desteklenen gösteriler kullanılmalıdır.
- Çeşitlilik: Antrenmana katılan kişilerin aktif ve hevesli kalmalarını sağlamak için antrenman da çeşitli aktiviteler olmalıdır.
- Alıştırma: Antrenmana katılanların aktivitelerle pratik yapması ve deneyler yapması için yeterli zaman sağlayın. Küçük taraflı oyunlarda pratik yapmak, becerilerin yanı sıra tekniğin de gelişmesine izin verdiği için faydalıdır.
- Denetim: Çocuğu cesaretlendirerek, iyi davranış ve uygulamaları pekiştirerek ve uygun olduğunda geri bildirim sağlayarak çocuğun yeteneklerinin gelişimine katkıda bulunun.
- Oyun: Gençlere aktiviteleri oynamaları için zaman tanıyın - küçük boyutlu oyunlar en iyisidir.

Antrenman planlaması aşağıda belirtildiği gibi 45 ila 75 dakika arasında sürmektedir.

- Grup organizasyonu (5 dakika)

Oyuncuları bir araya getirmek için bu zamanı kullanın. Onlarla seans hakkında konuşun. Planlanan faaliyetlere başlamadan önce geç kalanların yerleşmesine izin verin.

- Fiziksel ısınma (5 dakika)
- Beceri ısınması (10 dakika)

Daha önceki bir seansta öğretilen bir beceriyi gözden geçirin ve oyuncular ısınırken kilit noktaları pekiştirin. Bol bol övgü içeren sözler kullanmayı unutmayın.

- Beceri geliştirme (20 dakika)

Oturuş için planladığımız yeni beceriyi gösterin (veya bir başkasının göstermesini sağlayın). Gerekirse beceriyi parçalara ayırın ancak beceriyi bir bütün olarak ve normal hızda gösterdiğinizden emin olun. Herkesin gösteriyi görebildiğinden emin olun ve kilit noktaları vurgulayarak birkaç kez tekrarlayın. Temel beceriyle başlayarak beceriyi uygulayın ve oyuncuların sonunda beceriyi oyun benzeri durumlarda uygulamasını sağlamaya çalışın. İyi tekniği övebilmemiz ve temel hataları spor yapabilmemiz için tüm oyuncuları gözlemleyin. Gerekirse yeniden gösterin. Düzeltilmeye ihtiyacı olan oyunculara koçluk yapın. Olumlu ve destekleyici olduğunuzdan emin olun. Ne yapılmaması gerektiğini değil, ne yapılması gerektiğini vurgulayın. Bağırarak ve eleştirmek hiçbir şey kazandırmaz.

- 5. Değiştirilmiş oyunlar (15 dakika)

Gençler bir oyun oynamak isteyeceklerdir, bu nedenle antrenörden çok fazla talimat almadan bir oyun durumunda beceriyi uygulayabilecekleri bir zaman ayırın. Herkesin dahil olduğundan ve çok uzun süre oturmadığından emin olun.

- 6. Kapanış etkinliği (5 dakika)

Bu seansta tanıtılan becerinin kilit noktalarını vurgulamak için bu zamanı kullanın. Bu revizyon, oyuncular soğurken yapılabilir. Tüm oyuncuları övün ve bir sonraki oyun ve diğer organizasyon meseleleri hakkında konuşmak için zaman ayırın (Hughes ve Barlett, 2002).

Hokey Tutuş Teknikleri

Hokey karmaşıktır, takım halinde oynanmasının yanında bir sopa ve top ile oynanmaktadır. Oyun esnasında bazı sporcular sahip oldukları yetenekleri uygulayacak teknikler keşfederler. Birçok sporcu iyi bir teknik kazanabilmek için antrenörün rehberliği olmaksızın yeni teknik beceriler keşfedebilir. Yanlış bir tutuş becerinin yok olmasıyla sonuçlanır. Yanlış bir tutuş uygun olmayan teknik ve taktik becerilere yol açacaktır. Bu bölüm hokeyin temel tutuşlarını, hangi becerinin nerede kullanılacağını ve beceri geliştikçe tutuş değiştirmenin önemini gösterecektir (<http://www.turkhokey.gov.tr>).

Temel Tutuş (Basic Grip)

Bu tutuş, top sürme ve pas atma ve pas alma gibi en temel becerileri uygulamak için kullanılır. Temel tutuş, oyuncular Indian dribble yaptıklarında veya yön değiştirmek için backhand vuruş kullandıklarında kolayca kontrol edilebilir. Sol el, Backhand tutuş (Saatinize bakar pozisyon) Sapın en üstü ve sopanın arkası boyunca başparmak işaret parmağı arasında V oluşur. Tüm parmaklar, başparmak dahil sopanın etrafında sabittir. Sağ El, ‘Tokalaşma’ tutuşu-bütün parmaklar sopanın çevresindedir. Sağ işaret parmağı sopa boyunca tutulur. Sopa döndüğünde bu el gevşetilir.

Çift el V Tutuş (Double V Grip)

Sol el, sopanın iç köşesinden aşağıya doğru başparmak ve işaret parmağı arasında V oluşur. El sapın tepe noktasında, tüm parmaklar sopanın etrafında sıkıca sarılıdır. Sağ el, tüm parmaklar sopanın etrafına sarılıdır. Uç noktanın hemen sağında başparmak ve işaret parmağı arasında V oluşur. İki el, eller birlikte bir bütün olarak çalışır. Tutuş tekniğinin kullanıldığı beceriler, top alma, dripling, indian dirbble, topu itme, ribaund ve reverse.

Tek El V Tutuş (One Handed Grip)

Tek elle dripling, sopanın uç noktası aşağıdadır. Sol el, sopanın ucu aşağı işaret eder. V tutuş sopanın tepe noktasındadır. Tüm parmaklar sopanın etrafına sıkıca sarılıdır. Başparmak ve işaret parmağı arasında sopanın dış kenarı boyunca V oluşur. Tutuş tekniğinin kullanıldığı beceriler tek elle dripling-top çalma.

Açık Yüz Tutuşu (Open Face Grip)

Sol el, V tutuşu Stick'in en tepe noktasında, tüm parmaklar sopanın etrafında sıkıca sarılı, Stick'in ön yüzü boyunca başparmak ve işaret parmağı arasında V oluşur. Sağ el, tüm parmaklar Stick'in etrafında. T utuş tekniğinin kullanıldığı beceriler, Backhand slide, sektirerek top sürme.

Yassı Tutuş (Pancake Grip)

Sol el, V tutuşu stickin en tepe noktasında, tüm parmaklar stick'in etrafında sıkıca sarılı, stick'in ön yüzü boyunca başparmak ve işaret parmağı arasında V oluşur. Sağ el, tüm parmaklar stick'in etrafında, V tutuşu stick'in ön yüzü boyunca olacaktır. İki el birbirine bağlı, birlikte hareket eder. Tutuş tekniğinin kullanıldığı beceriler alçak backhand vuruş.

KAYNAKLAR

- Aslım, M. (2007). Modern Toplumda Sporun İşlevi Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Çumralıgil, Burhan. Görücü, Alpaslan. (2007). Örgütlenme Yönetim Biçimleriyle Spor, Konya: Selçuk Üniversitesi Yayını.
- Doğan, O. (2004). Spor Psikolojisi, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları.
- Aracı, H. (2001). Okullarda Beden Eğitimi, İstanbul: Nobel Yayınları, 2. Baskı.
- Hughes, M. and Barlett, M. (2002) The Use of Performance Indicators in Performance Analysis, Journal of Sports Sciences, Vol. 20, pp. 739-754
- Erişim Adresi: EHB, <http://www.englishockey.co.uk> Erişim Tarihi: 2022
- Nissim, R. (2004). Evolution of hockey the fascinating facts. Hong Kong: Impressions Design & Print Limited, p.2-4.
- Alpman, C. (2001). Eğitimin bütünlüğü içinde beden eğitimi ve çağlar boyunca gelişimi. T.C. Başbakanlık G.S.G.M. Spor Eğitim Daire Başkanlığı Basımı, Ankara., s.106-107.
- Okumuş, Y. (2005). Hokey'in tarihi gelişimi ve Türkiye geneline yayılması için ideal bir model. Lisans Bitirme Tezi, Gazi Üniversitesi, Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu, Spor Yöneticiliği Bölümü, Ankara.
- Erişim Adresi: <https://www.turkhokey.gov.tr/sayfalar/2/tarihce>, Erişim Tarihi: 2022
- Morpa Spor Ansiklopedisi, (1990). Hokey. Cilt 3, İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.
- Atabeyoğlu, C., & Gündoğan, N., (1996). Çim hokeyi 70 yıl aradan sonra yeniden Türkiye'de. Olimpiyat Dergisi, 5(8), 1-83.
- Erişim Adresi: <https://sportsmatik.com/sports-corner/sports-equipage-detail/field-hockey-ball> Erişim Tarihi: 2022.
- Erişim Adresi: <https://www.athleticstuff.com/champion-sports-floor-hockey-ball> Erişim Tarihi: 2022.
- Erişim Adresi: <https://branded.disruptsports.com/products/promotional-field-hockey-stick> Erişim Tarihi: 2022.
- Erişim Adresi: <https://www.ubuy.com.tr/en/product/2DZ6CZAW-adidas-cb-pro-compo-indoor-field-hockey-stick> Erişim Tarihi: 2022.

Erişim Adresi: https://erkussport.com/en/shock_doctor/dislik/gel_max_s_less_dislik/3053 Erişim Tarihi: 2022.

Erişim Adresi: <https://www.savagefieldhockey.com/products/evo-0-3-gloves-pink> Erişim Tarihi: 2022.

Erişim Adresi: <https://www.ebay.co.uk/itm/124368297603> Erişim Tarihi: 2022.

Erişim Adresi: <https://www.sporactive.com.tr/nike-sp2079-010--futbol-tekmelik-1670> Erişim Tarihi: 2022.

Erişim Adresi: <https://tr.pinterest.com/totalhockey1/goalkeeping/> Erişim Tarihi: 2022.

CHAPTER 8

MODERATING EFFECT OF PSYCHOLOGICAL RESILIENCE ON THE MEDIATING EFFECT OF PSYCHOLOGICAL DISORDERS BETWEEN FEAR OF COVID 19 AND PSYCHOLOGICAL WELL-BEING

Dr. Lect. Can MAVRUK¹
Prof. Dr. Seda ŞENGÜL²
Prof. Dr. Fulya CENKSEVEN-ÖNDER³

¹Niğde Ömer Halisdemir University, Niğde Vocational School of Social Sciences, Niğde, Turkey, can.mavruk@ohu.edu.tr. ORCID: 0000-0002-4084-7447

²Çukurova University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Adana, Turkey, sedasengul2016@gmail.com. Orcid ID: 0000-0002-5648-3270

³Fulya Cenkseven-Önder. Çukurova University, Faculty of Education, Department of Educational Sciences, Adana, Turkey, fulyac@cu.edu.tr. Orcid ID: 0000-0001-9748-626X

INTRODUCTION

Spread of unknown SARS-CoV-2 virus known as Covid 19 (C19) caused fear of infection (FC19) and soon turned into a pandemic. Persistence of virus with new variants, future health of the infected people and efficiency of vaccination and hospitals for recovery were uncertain (Kizilkurt, Dilibaz & Noyan, 2020). The uncertainties led to perception of no effective vaccine (Bener, Morgül, Atak & Barışık, 2020), prevented participations in social events and interactions with relatives and friends, and thus have disrupted social life (Şahin & Kabakçı, 2021) and work life. As first hand evidence, the fear negatively reflected on psychological well-being (PWB) of health employees in Turkey (Aksoy & Koçak, 2020; Aksoy et al., 2021) due to possibility of contaminating the virus to their families which was the major cause of anxiety and stress (Kurt, Deveci & Oguzoncul, 2020; Tengilimoğlu et al, 2021). These were reported as very serious (Akdeniz, Kavakci, Gozugok, Yalcinkaya, Kucukay & Sahutogullari, 2020). However, people did not understand the seriousness (Şahin & Kabakçı, 2021).

Under these circumstances, FC19 is expected to positively reflect on psychological disorders (Depression, Anxiety, Stress) and negatively on PWB. At the same time, people need to protect themselves from fear, get over the setbacks in life and recover from psychological disorders during the pandemic. For this to happen they needed psychological resilience (PR) (Seçer, Ulaş & Karaman-Özlu, 2020; Oducado, Parreño-Lachica, & Rabacal, 2021). PR also had protective effect on psychological disorders (Parades et al., 2021).

Although fear coexisted with resilience and was an adaptive response (Southwick & Charney, 2018) in the pandemic, it could cause psychological disorders due to uncertainty and persistence (Mertens, Gerritsenb, Duijndama, Saleminkb & Engelhard, 2020). Anxiety and FC19 were found to be directly related to the rate of transmission, morbidity and mortality (Ari, Yılmaz & Arıkan, 2020). Together with anxiety, FC19 negatively affected mental health (Memiş-Doğan & Düzal, 2020; Ayandele et al., 2021; Masuyama, Kubo, Sugawara & Chishima, 2021) and well-being (Sood & Sharma, 2021; Parades, Apaolaza, Fernandez-Robin, Hartmann & Yañez-Martinez, 2021; Duong, 2021). However, whether psychological disorder has significant path to psychological well-being (PWB) needs to be investigated in order to determine its mediation effect.

Previous research showed that FC19 significantly affected PWB. However, moderation effect mechanism was uncertain because of unrevealed psychological dimensions. Moderating role of resilience over mediation effect of future anxiety between C19 threat and subjective mental well-being (Parades et al., 2021) and that of distress between fear of illness and PWB (Sood & Sharma, 2021) both were confirmed. In the first study, the effect of perceived C19 threat on subjective mental well-being was mediated by future anxiety; furthermore, moderating effect of PR over this mediating effect was significant. In the second study, perceived distress was a mediator between fear of illness on subjective PWB. Based on these research findings, it is expected that PR buffer and mitigate psychological disorders during the pandemic and enhance PWB.

We focus on moderated mediation effect of PR. Research questions are 1) do psychological disorders mediate the effect of FC19 on PWB? and 2) does PR moderate this mediation effect? For moderated mediation effect to exist, direct effects through psychological disorders and interaction effect of FC19 with PR both must be statistically significant. Generalized structural equation modelling and PROCESS macro of Hayes (2022) is used for the moderated mediation analysis.

1. Methods

Çukurova University Ethics Committee approval for an on line survey was obtained in accordance with the decision date and number 04.09.2020-E.25555.

1.1. Participants

The survey was conducted between April 15 and May 15 of 2020 during tough lockdown measures. It included demographic, socio-economic variables and psychometric scales. The data was collected using convenience sampling method. A total of 1005 individuals participated in the survey with an age range of 17-65, mean of 31.20 and standard deviation of 10.47. 39 percent of the participants was women and 61 percent was men.

1.2. PWB Scale

The PWB scale was developed by Diener, Wirtz, Biswas-Diener, Tov, Kim-Prieto, Choi & Oishi (2009) which provided a total PWB score. The PWB

scale is given in Appendix B. Each item has 1-7 points from strong disagreement to strong agreement. High scores indicate high PWB which represents psychological resources and strengths. The scale provides a general positive view of functionality.

1.3. FC19 Scale

FC19 scale includes seven-items and was shown to have robust psychometric properties. For the assessment of FC19, it was reliable and valid among general population and useful to appraise FC19 among individuals (Ahorsu, Lin, Imani, Saffari, Griffiths & Pakpour, 2020).

The questionnaire used a five-point Likert scale from strongly disagree (1) to strongly agree (5) with a total score ranging from 7 to 35. The higher the score, the greater FC19. The scale is given in Appendix B.

FC19 scale was translated into Turkish and was also found as consistent and reliable (Haktanir, Seki & Dilmaç, 2020; Artan, Meydan & Irmak, 2021).

1.4. DASS-21 Scale

For the assessment of depression, anxiety and stress scales, DASS-21 was developed by Lovibond and Lovibond (1995). Each scale contained seven items. Scores for depression, anxiety and stress were calculated by summing the scores for the relevant items. DASS21 score was the total score of all. Structure and criterion validities of the Turkish DASS21 were confirmed (Sarıçam, 2018).

1.5. Brief Psychological Resilience Scale (BRS)

BRS was developed by Smith, Dalen, Wiggins, Tooley, Christopher and Bernard (2008) to measure the psychological resilience of individuals. The scores range from 1=strongly disagree (low resilience) to 5=strongly agree (high resilience). A high score indicates high psychological resilience. BRS scale is given in Appendix B.

The scale was adapted to Turkish by Doğan (2015) with a 5-point Likert-type assessment of six items. The internal consistency and Cronbach alpha reliability were calculated as 0.83 and 0.81. Fit indices were NFI=0.99, CFI=0.99, IFI=0.99, RFI=0.97, RMSEA=0.05, SRMR=0.03.

1.6. Structural Model

Figure 1 gives the structural model to explore moderating role of psychological resilience on the mediating role of depression, anxiety and stress.

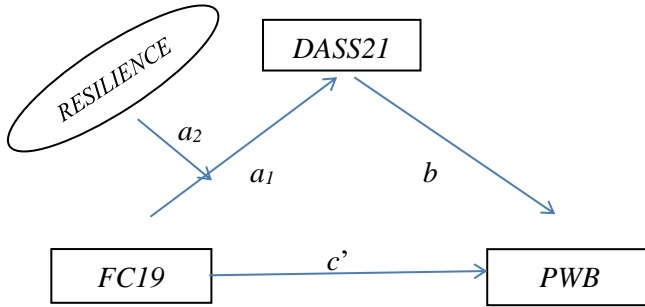

Figure 1: Moderated Mediation Model For DASS21 And Resilience.

Figure 1 involves the indirect paths of FC19 on PWB through proposed mediator DASS21 and moderating path of resilience. Each path of the triangle represents a direct effect. The conditional indirect effect of FC19 over PWB through DASS21 on levels of PR is multiplication of the effect of FC19 on DASS21 by the effect of DASS21 on PWB, which is $(a_1 + a_3PR)b$. Therefore, the effect of FCV19 on DASS21 varies depending on level of resilience. This model can be separated into two submodels given that all variables are correlated with each other. Covid fear, resilience and interaction of both are linked to DASS21 in the mediator model (1), and covid fear and DASS21 are linked to PWB in the dependent variable model (2). Thus, moderated mediation model adapted form Hayes (2018) is

$$\widehat{DASS} = i_{DASS} + a_1FC19 + a_2PR + a_3FC19 * PR + e \tag{1}$$

$$\widehat{PWB} = i_{PWB} + c'FC19 + bDASS + e \tag{2}$$

where $e \sim NIID(0, \sigma^2)$.

1.6.1. Direct Effects

Three direct effects based on structural model are estimated in this study. The first two are direct effects of FC19 over DASS21 and PWB, and the third is direct effect of DASS21 over PWB. Direct relationships in previous literature

showed FC19 as a positive and significant predictor of psychological disorders (Bakioglu, Korkmaz & Ercan, 2021; Belen, 2021; Duong, 2021; Koçak, Koçak & Younis, 2021; Kausar, Ishaq, Qurban & Rashid, 2021; Şahin & Kabakçı, 2021; Sood & Sharma, 2021; Voitsidis, Nikopoulou, Holeva, Parlapani, Sereslis, Tsipropoulou, Karamouzi, Giazkoulidou, Tsopaneli & Diakogiannis, 2020; Martínez-Lorca, Martínez-Lorca, Criado-Álvarez, Armesilla & Latorrea, 2020; Masuyama, Kubo, Sugawara & Chishima, 2021; Siewe Fodjo, Ngarka, Njamnshi, Nfor, Mengnjo, Mendo, Angwafor, Basseguin, Nkouonlack, Njit, Ahidjo, Chokote, Dema, Fonsah, Tatah, Palmer, Etet, Palmer, Nsagha,...,Njamnshi, 2021; Pak, Süsen, Denizci-Nazlıgül & Griffiths, 2021). Based on the above findings, we expect that FC19 is positive and significant predictor of psychological disorders (H_1).

Adverse effects of FC19 over PWB, happiness, life satisfaction, quality of life were reported. Direct relationships showed that FC19 was a negative and significant predictor of PWB (Sood & Sharma, 2021; Ceri & Cicek, 2021), mental well-being (Yıldırım & Güler, 2020; Satıcı et al., 2020; Parades, et al., 2021); well-being (Deniz, 2021; Özmen, Özkan, Özer & Yanardağ, 2021), happiness (Peker & Cengiz, 2021), life satisfaction (Karagöz, Durak & Mutlu, 2021; Özmen et al. 2021; Gündoğan, 2021; Isık et al., 2021; Duong, 2021), quality of life (Aksoy et al., 2021), quality of work life (Maslakçı, Sürücü & Sesen, 2021) and positivity (Bakioglu, Korkmaz & Ercan, 2021). Thus, we expect that FC19 is a negative and significant predictor of PWB (H_2).

Previous research showed some evidences about negative and significant effects of psychological disorders over well-being during the pandemic. These evidences included the effects of psychological distress on subjective PWB (Badahdah, Khamis & Mahyijari, 2020; Ceri & Cicek, 2021; Sood & Sharma, 2021; Lopes & Nihei, 2021); on well-being (Wąsowicz, Mizak, Krawiec, & Białaszek, 2021); on life satisfaction (Duong, 2021) and on positivity (Bakioglu, Korkmaz & Ercan, 2021). Negative and significant correlations between anxiety, stress and mental well-being of Indian society was found (Grover, Sahoo, Mehra, Avasthi, Tripathi, Subramanyan, Patojoshi, Rao, Saha, Mishra, Chakraborty, Rao, Vaishnav, Singh, Dalal, Chadda, Gupta, Gautam, Sarkar,..., Janardran Reddy (2020). Thus, regardless of type of sample, psychological disorders had negative and significant effects over psychological well-being (H_3).

1.6.2. Mediation Effect

Previous literature also includes mediating role of mental health indicators which is in the scope of our study. Sood & Sharma (2021) showed that perceived distress was a mediator between fear of illness and subjective PWB. Duong (2021) showed that psychological distress was a mediator between FC19 and life satisfaction. Parades et al. (2021) showed future anxiety was a mediator between perceived FC19 threat and subjective mental well-being. Bakioglu, Korkmaz & Ercan (2021) showed that psychological disorders were mediators between FC19 and positivity. Based on these findings, we expect that psychological disorders mediate the relationship between FC19 and PWB (H₄).

1.6.3. Moderated Mediation Effect

Sood and Sharma (2021) used PROCESS macro to find significant moderated mediation effect of psychological resilience. The effect of fear of illness on subjective PWB was negative and significant, and on the perceived distress was positive and significant. The indirect effect of fear of illness on subjective PWB through perceived distress was found to be negative. The effect of fear of illness on subjective PWB was mediated by perceived distress. Parades et al. (2021) found full mediation effect of future anxiety on the relation between perceived covid 19 threat and subjective mental well-being with the direct effect being insignificant. The moderating role of resilience on the mediation effect was found as significant. Based on these findings, we expect that psychological resilience moderates the indirect effect of FC19 on PWB (H₅).

1.7. Data Analyses

Medsem of Stata is used to examine mediation effect of DASS between FC19 and PWB. Bootstrapping method via PROCESS macro of Hayes (2022) is used to assess moderated mediation effects. Generalized structural equation modelling (GSEM) is used for the effect of resilience on the link between FC19 and DASS21. 95 percent confidence intervals with 5000 bootstrap samples were used. Psychological resilience and FC19 were mean centered.

1.8. Descriptive Analysis, Validity and Reliability

With all six scales in the EFA, the total explained variance was found to be 65%. Anxiety and stress were combined into one factor which accounted for about 18% of the total explained variance, PWB factor about 16%, FC19 11%, depression 10% and resilience 6%. CFA fit index values were found to be RMSEA=0.06, SRMR=0.05, NFI=0.88, RFI=0.90, CFI=0.90, IFI=0.90, MCI=0.68.

Table 1 shows pairwise correlations of psychological scales with PWB based on total scale scores. Results show that resilience is a stronger correlate (0.385; $p<0.01$) with PWB than other factors. Depression is stronger correlate (-0.063; $p<0.05$) subscale of DASS21 with PWB than other subscales.

Table 1: Correlations of Psychological Scales With PWB

	1	2	3	4	5	6	7
1.PWB	1.000						
2.FC19	-.0882*	1.000					
3.Depression	-.0631**	.3048*	1.000				
4.Anxiety	-.0555	.4362*	.7283*	1.000			
5.Stress	-.0461	.3662*	.7927*	.7707*	1.000		
6.Resilience	.3850*	-.1428*	-.1619*	-.1674*	-.2022*	1.000	
7.DASS21	-.0596	.3964*	.9218*	.8930*	.9375*	-.1938*	1.000

* $p<0.01$, ** $p<0.05$

Descriptions of items and confirmatory factor analysis are given in Appendix D. CFA results indicate that factor loadings are given with respect to first items in the subscales. The first item factor loadings are 1. For example, in PWB, FC19 and anxiety scales, factor loadings are 1 or greater than 1, which is an indicator of PWB1, FC1 and A1 having the lowest corrected item total correlation with total scores. In depression scale, factor loading of D5 is higher than the others, which shows that D5 has higher correlation with total depression compared to other items. In resilience scale, the results show lower factor loadings for reverse items. The range of error variance, 0.24-0.36, is the lowest in PWB items. Variance of dimension of PWB is 0.80. Anxiety shows

the lowest variance compared to other DASS21 subscales. CFA results are given in Appendix C.

Response categories of PWB items are given in Appendix D. The results indicate that 24.53 percent of respondents strongly believe that people respect them. 9.53 percent strongly believe that they are not optimistic about the future and 8.44 percent strongly believe that they do not lead a purposeful and meaningful life.

Table 2 shows descriptions of PWB items. Mean scores of PWB range between 4.66 and 5.27. Among all PWB items, PWB8 “People respect me” has the highest mean score and PWB1 “I lead a purposeful and meaningful life” has the lowest mean score. Furthermore, PWB4 “I actively contribute to the happiness and well-being of others” has the second highest mean score. Variability in PWB is not high. Standard deviations range between 1.73 and 1.89. Cronbach α values range between 0.947 and 0.951. Item-rest correlations range between 0.80 and 0.87. Skewness and Kurtosis values are within the range of normality for PWB items. The alpha-item column indicates the Cronbach’s alpha coefficients of the scales when the item is removed. For example, removing PWB1 from PWB scale would decrease the alpha coefficient for this subscale from 0.95 to 0.80. Loevinger’s H coefficients measure scalability of a set of items. They show the fit of each item in the scale (H_j). PWB scale being over 0.50 shows a strong scale

Table 2: PWB Descriptive Statistics

	Min	Max	Mean	sd	Skew	Kurto	α	r	H_j
PWB	8	56	39.6	12.8	-0.96	-0.05	0.95		0.76(H)
PWB1	1	7	4.7	1.87	-0.61	-0.89	0.95	0.80	0.75
PWB2	1	7	4.8	1.82	-0.75	-0.62	0.95	0.81	0.77
PWB3	1	7	4.8	1.79	-0.72	-0.66	0.95	0.84	0.79
PWB4	1	7	5.1	1.75	-1.02	-0.00	0.95	0.83	0.79
PWB5	1	7	5.1	1.73	-1.01	-0.00	0.95	0.83	0.80
PWB6	1	7	5.1	1.78	-.95	-0.20	0.95	0.87	0.81
PWB7	1	7	4.8	1.89	-0.76	-0.61	0.95	0.80	0.77
PWB8	1	7	5.3	1.75	-1.15	0.32	0.95	0.82	0.79

α : Cronbach alpha, r: item-rest correlation, H: strength of scale, N=1005

With all six scales in the EFA, the total explained variance was found to be 65% of which PWB accounted for about 16%. The rotated factor loadings

of the scale items for PWB were calculated between 0.84 and 0.91. CFA fit index values were found to be RMSEA=0.06, SRMR=0.05, NFI=0.88, RNI=0.90, CFI=0.90, IFI=0.90, MCI=0.68.

Absolute fit indices except SRMR depend on sample size and when sample size is large, analysis results in $p < 0.05$ which shows that the model is not perfect fit. Relative fit indices CFI and IFI between 0.90 and 0.95 indicates a good fit and they can improved by adding pairwise covariances of distant items in the same subscale. Combining it with SRMR < 0.08 or RMSEA < 0.06 gives a good fit. The adjusted goodness of fit (χ^2/df) is a bit higher than $\chi^2(1)=3.841$.

When we included only resilience and PWB in CFA analysis, CFA fit index values were found to be RMSEA=0.07, SRMR=0.02, NFI=0.95, RNI=0.96, CFI=0.96, IFI=0.96, MCI=0.85.

2. RESULTS

Multivariate regression analysis is applied to investigate the relationship of FC19 and DASS21 with PWB in more detail. All variables in the regression analysis are in standardized scores. PWB as dependent variable and FC19 as potential predictor was entered into the model. The results show that predictors explain 0.10% of the total variation in PWB. DASS21 factors all significantly predicted PWB but FC19 did not.

Hierarchical regression analysis was used to determine the contribution of DASS21 to FC19. After PWB was input as the dependent variable, FC19 was input in the first block as potential predictor, and psychological disorders in the second block.

Hierarchical regression analysis results showed that DASS factors jointly did not significantly predict PWB ($F(3,1000)=0.660$, $\Delta R^2 = 0.002$, $p=0.577$). For statistical significance of the difference between the two models, t test is used. Since p was greater than 0.05, there was no statistically significant improvement in the second model compared to the first model. Actually, adding three psychological disorders to the first model decomposed total effect of FC19 into direct and indirect effects of FC19. In particular, total effect of FC19 which is -0.088 ($t=-2.80$, $p < 0.01$) is reduced to direct effect -0.082 ($t=-2.32$, $p < 0.05$). Beta coefficient in the first model is total effect of FC19 whereas in the second model it is the direct effect over PWB.

Among three subscales of DASS21, depression had the strongest correlation with PWB. However, according to hierarchical regression results, the fact that DASS21 factors did not significantly predict PWB above and beyond FC19 provides sufficient evidence that they cannot be a mediator between FC19 and PWB. Baron and Kenny (1986) approach for mediation analysis was also used, according to which if one or both through DASS21 is significant, then there is no mediation effect (Mehmetoglu, 2018).

In our case, significance of indirect effect of FC19 was tested using SEM to find mediating role of DASS21. The results showed that the indirect effect of FC19 was insignificant through DEP, ANX and STRESS each based on Delta, Sobel and Monte Carlo methods. FC19→DASS21 and FC19→PWB are significant paths but DASS→PWB path is insignificant. Thus, DASS21 is not a mediator between FC19 and PWB. This rejects the hypothesis H₄.

Table 3 shows the estimated coefficients of model (2). The coefficients are estimated as $a_1=0.69$, $a_2=-0.62$, $a_3=-0.02$, $c'=-0.077$ and $b=-0.02$. Two predictors account for only about one percent of the variation in PWB although general model is significant ($p<0.05$). Direct effect of FC19 is negative and significant, but the direct effect of DASS21 is negative and insignificant. The first supports the hypothesis H₃ as zero does not fall in the confidence interval [-0.144, -0.010], but rejects the second part of the hypothesis H₄ as zero falls in the confidence interval [-0.052, 0.021].

Table 3: Three Effects On DASS21 And Two Direct Effects On PWB

Outcome Variable: DASS21					
N=1005	Coefficient	SE	t	LLCI	ULCI
FC19	0,69	0,053	12,97*	0,59	0,80
PR	-0,62	0,128	-4,82*	-0,87	-0,37
FCV19*PR	-0,02	0,017	-1,20	-0,05	0,01
	R2	MSE	F(df1,df2)	p	
	0.1775	156,2193	71,99(3, 1001)	.0000	
Outcome Variable: PWB					
	Coefficient	SE	t	LLCI	ULCI
Constant	28,44	0,672	42,32*	27,12	29,76
FC19	-0,077	0,034	-2,24**	-0,14	-0,010
DASS21	-0,016	0,019	-0,85	-0,05	0,02
	R2	MSE	F(df1,df2)	p	
	0.0085	55,6431	4,3063(2, 1002)	.0137	

*p<.01, **p<.05

Table 4 shows conditional effects of FC19 at the values of resilience. The slopes are for the conditional effects of FC19 on DASS21 within one standard deviation (sd) of mean centered psychological resilience. Mean is 0 and standard deviation is 3.11 for psychological resilience. The slope at one sd below the mean is 0.754 and is statistically significant.

Table 4: Conditional Effects of Covid 19 Fear at Values of Resilience

Values of Resilience	Effects	SE	t	LLCI	ULCI
-3,1110	0,7540	0,0737	10,2299*	.6094	.8987
0	0,6919	0,0533	12,9746*	.5873	.7966
3,1110	0,6298	0,0748	8,4215*	.4831	.7766

*p<.001

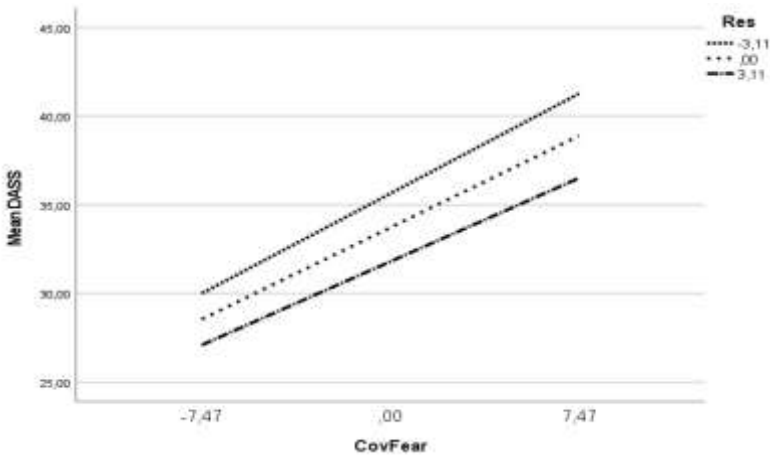

Figure 2: Conditional Effects of FC19 On DASS21

Figure 2 shows the effects of low and high FC19 on DASS21 at low and high values of resilience. Dotted-dashed line reflects the slope one sd above the mean of resilience. This line has the weakest slope even though it is positive. Direct conditional effects get smaller as values of resilience get higher. Thus, in presence of high covid fear, a strong resilience lowers psychological disorder.

Table 5 shows that conditional indirect effects of FC19 are all negative but insignificant with zero falling in bootstrap confidence intervals.

Table 5: Conditional Indirect Effects of FC19 On PWB

Resilience	Effect	BootSE	BootLLCI	BootULCI
-3,1110	-.0119	.0153	-.0433	.0178
0	-.0110	.0138	-.0381	.0166
3,1110	-.0100	.0126	-.0341	.0155

Index of moderated mediation is also insignificant (not shown) with zero falling in bootstrap confidence interval [-.0006, .0021].

3. CONCLUSION

Moderating effect of psychological resilience on PWB through psychological disorders was investigated. Despite high FC19, a strong resilience lowered psychological disorders through which the indirect effect

was not conditional on the level of resilience, i.e., resilience moderated the direct effect of FC19 on psychological disorders but did not moderate the indirect effect of FC19 on PWB. As resilience increased, the indirect effect of FC19 on PWB through DASS21 did not significantly change. The reason was DASS21 factors did not significantly affect psychological well-being, which rejected the related hypothesis and thus also mediation and moderation effect hypotheses. Depression was a stronger but insignificant predictor of PWB, compared to anxiety and stress. FC19 had significant direct effects on DASS21 and PWB but insignificant indirect effect on PWB. Thus, DASS21 did not mediate the effect of FC19 on PWB. On the other hand, psychological resilience had negative and significant effects on DASS21, but its interaction with FC19 had no significant effect. The base hypotheses were confirmed by model estimation results in which FC19 had a negative significant direct effect over PWB and a positive significant direct effect over DASS21.

Psychological disorders other than feeling depressed due to fear were not potent enough to significantly affect psychological well-being, and low to moderate reported psychological resilience along with fear did not enhance psychological well-being.

REFERENCES

- Ahorsu, D.K., Lin, C.Y., Imani, V., Saffari, M., Griffiths, M.D. & Pakpour, A.H. (2020). The Fear of Covid-19 Scale: Development and Initial Validation. *International Journal of Mental Health And Addiction*, 1–9. Advance Online Publication. <https://doi.org/10.1007/s11469-020-00270-8>
- Akdeniz, G., Kavakci, M., Gozugok, M., Yalcinkaya, S., Kucukay, A. & Sahutogullari, B. (2020). A Survey of Attitudes, Anxiety Status, And Protective Behaviors of the University Students During the Covid-19 Outbreak in Turkey. *Front. Psychiatry*, 11, 695.
- Aksoy, A., Abiç, A., Degirmenci, F. & Yılmaz, D.V. (2021). The Relationship Between Quality of Life And Fear of Turkish Individuals During the Covid-19 Pandemic: A Cross-Sectional Study. *Archives of Psychiatric Nursing*, 34, 427-433.
- Aksoy, Y.E. & Koçak, V. (2020). Psychological Effects of Nurses And Midwives Due to Covid-19 Outbreak: The Case of Turkey. *Archives of Psychiatric Nursing*, 35, 472-478.
- Altınayak, S.Ö. & Erkek, Z.Y. (2021). Comparison of Individuals' Fear of Covid-19 Pandemic And Perceived Control in Turkey. *Journal of Contemporary Medicine*, 11(6), 838-845.
- Aral, N. & Bakır, H. (2022). Spatiotemporal Analysis of Covid-19 in Turkey. *Sustainable Cities and Society*, 76, 103421.
- Ari, E., Yılmaz, V. & Arikan, I. (2020). The Effect of Perceived Risk of Covid-19 On Anxiety: Developing A Scale. *Integrative Journal of Medical Sciences*, 7, 190. DOI: 10.15342/ijms.7.190
- Artan, T., Meydan, S. & Irmak, H.S. (2021). Turkish Version of the Fear of Covid-19 Scale: Validity And Reliability Study. *Arch Health Sci Res*, 8(2), 117-123.
- Ayandele, O., Ramos-Vera, C.A., Iorfa, S.K., Chovwen, C.O. & Olapegba, P.O. (2021). Exploring The Complex Pathways Between the Fear of Covid-19 And Preventive Health Behavior Among Nigerians: Mediation and Moderation Analyses. *Am. J. Trop. Med. Hyg.*, 105(3), 701–707.
- Badahdah, A.M., Khamis, F. & Mahyijari, N.A. (2020). The Psychological Well-Being of Physicians During Covid-19 Outbreak in Oman. *Psychiatry Research*, 289, 113053.
- Bakioğlu, F., Korkmaz, O. & Ercan, H. (2021). Fear of Covid-19 And Positivity: Mediating Role of Intolerance of Uncertainty, Depression, Anxiety And Stress. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 19, 2369–2382.
- Baron, R.M. & Kenny, D.A. (1986). The Moderator-Mediator Variable Distinction in Social Psychological Research: Conceptual, Strategic, And Statistical Considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51, 1173–1182.
- Bener, A., Morgul, E., Atak, M. & Barışık, C.C. (2020). The Impact of Covid-19 Pandemic Disease Exposed With Mental Health in Turkey. *International Journal of Clinical Psychiatry and Mental Health*, 8, 16-19.
- Belen, H. (2021). Fear of Covid-19 and Mental Health: The Role of Mindfulness During Times of Crisis. *International Journal of Mental Health and Addiction*. <https://doi.org/10.1007/s11469-020-00470-2>
- BIA (2020). Turkey Imposes Restrictions On Weddings Ceremonies in All Cities. BIA News Desk. <https://m.bianet.org/english/health/230158-covid-19-turkey->

- imposes-restrictions-on-weddings-ceremonies-in-all-cities. Access date: 20.01.2022.
- Bloomberg (2022). Covid Resilience Ranking. <https://www.bloomberg.com/graphics/covid-resilience-ranking/> Access date: 27.01.2022.
- Cakir, B. (2020). Covid-19 in Turkey: Lessons learned. *Journal of Epidemiology And Global Health, 10*(2), 115–117.
- Cao, W., Fang, Z., Hou, G., Han, M., Xu, X., Dong, J. & Zheng, J. (2020). The Psychological Impact of the Covid-19 Epidemic On College Students in China. *Psychiatry Research, 287*, 112934.
- Ceri, V. & Cicek, I. (2021). Psychological Well-Being, Depression And Stress During Covid-19 Pandemic in Turkey: A Comparative Study of Healthcare Professionals and Non-Healthcare Professionals. *Psychology, Health & Medicine, 26*(1), 85–97.
- Csikszentmihalyi, M. (1990). *Flow: The Psychology of Optimal Experience*. Harper & Row.
- Curran, P.J., West, S.G. & Finch, J.F. (1996). The Robustness of Test Statistics to Nonnormality And Specification Error in Confirmatory Factor Analysis. *Psychological Methods, 1*(1), 16-29.
- Demirtas, A.S. (2021). Predictive Roles of State Hope And Cognitive Control/Flexibility in State Anxiety During Covid-19 Outbreak in Turkey. *Dusunen Adam The Journal of Psychiatry and Neurological Sciences, 34*, 89-96.
- Deniz, M.E. (2021). Self-Compassion, Intolerance of Uncertainty, Fear of Covid-19, And Well-Being: A Serial Mediation Investigation. *Personality and Individual Differences, 177*, 110824.
- Diener, E., Wirtz, D., Biswas-Diener, R., Tov, W., Kim-Prieto, C., Choi, D. & Oishi, S. (2009). New Measures of Well-Being. In E. Diener (Ed.), *Assessing Well-Being: The Collected Works of Ed Diener*. Social Indicators Research Series.
- Doğan, T. (2015). Adaptation of the Brief Resilience Scale into Turkish: A validity and reliability study. *The Journal of Happiness & Well-Being, 3*(1), 93-102.
- Duong, C.D. (2021). The Impact of Fear And Anxiety of Covid-19 On Life Satisfaction: Psychological Distress And Sleep Disturbance As Mediators. *Personality and Individual Differences, 178*, 110869.
- Mertens, G., Gerritsenb, L, Duijndama, S., Saleminkb, E. & Engelhard, I.M. (2020). Fear of the Coronavirus (COVID-19): Predictors in An Online Study Conducted in March 2020. *Journal of Anxiety Disorders, 74*, 102258.
- Gokseven, Y., Ozturk, G.Z., Karadeniz, E., Sari, E., Tas, B.G. & Ozdemir, H.M. (2021). The Fear of Covid-19 Infection in Older People. *Journal of Geriatric Psychiatry and Neurology, 1-7*. DOI: 10.1177/08919887211002651
- Grover, S., Sahoo, S., Mehra, A., Avasthi, A., Tripathi, A., Subramanyan, A., Patojoshi, A., Rao, G.P., Saha, G., Mishra, K.K., Chakraborty, K., Rao, N.P., Vaishnav, M., Singh, O.P., Dalal, P.K., Chadda, R. K., Gupta, R., Gautam, S., Sarkar, S, ..., Janardran Reddy, Y.C. (2020). Psychological Impact of Covid-19 Lockdown: An Online Survey from India. *Indian Journal of Psychiatry, 62*(4), 354–362.

- Gündoğan, S. (2021). The Mediator Role of the Fear of Covid-19 in the Relationship Between Psychological Resilience And Life Satisfaction. *Current Psychology*, 40, 6291–6299.
- Güngör, A., Sarı, H.I. & Asıcı, E. (2021). Health Anxiety in the Early Phase of COVID-19 Outbreak in Turkey: Investigation of Predictive Variables. *Ansiedad y Estrés*, 27, 74-80.
- Haktanir, A., Seki, T. & Dilmaç, B. (2020). Adaptation And Evaluation of Turkish Version of the Fear of Covid-19 Scale. *Death Studies*. DOI: 10.1080/07481187.2020.1773026
- Hayes, A.F. (2018). Partial, Conditional, And Moderated Mediation: Quantification, Inference, And Interpretation. *Communication Monographs*, 85(1), 4-40. DOI: 10.1080/03637751.2017.1352100
- Hayes, A.F. (2022). *Introduction to Mediation, Moderation, And Conditional Process Analysis*. Guilford Publications.
- Huang, C., Wang, Y., Li, X., Ren, L., Zhao, J., Hu, Y., Zhang, L., Fan, G., Xu, J., Gu, X., Cheng, Z., Yu, T., Xia, J., Wei, Y., Wu, W., Xie, X., Yin, W., Li, H., Liu, M., Xiao, Y., ... Cao, B. (2020). Clinical Features of Patients Infected With 2019 Novel Coronavirus in Wuhan, China. *Lancet*, 395, 497–506.
- Isık, U., Ustun, N.A., Tastan, P. & Ustun, U.D. (2021). Fear of Covid-19: Associations With Trait Anxiety And Life Satisfaction. *Pak J Med Health Sci*, 15(6), 1658-1665.
- Jaffe, A. (2019). Why Is It So Hard to Change Bad Habits? Psychology Today. <https://www.psychologytoday.com/us/blog/all-about-addiction/201903/why-is-it-so-hard-change-bad-habits>. Access date: 10.02.2022.
- JHU. (2022). John Hopkins University Coronavirus Variant Data. <https://coronavirus.jhu.edu/data/variant-data>. Access date: 19.02.2022.
- Karagöz, Y., Durak, I. & Mutlu, H.T. (2021). Psychological Resilience And Life Satisfaction of Healthcare Professionals in Turkey: The Mediating Role of Fear of Covid. *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal*, 11(62), 403-417.
- Kasapoglu, A. & Akbal, A. (2020). Relational Sociological Analysis of Uncertainties: The Case of Covid-19 in Turkey. *Advances in Social Sciences Research Journal*, 7(4), 197-228.
- Kausar, N., Ishaq, A., Qurban, H. & Rashid, H.A. (2021). Fear of Covid-19 And Depression: Mediating Role of Anxiety And Stress Among University Students. *Journal of Bioresource Management*, 8(1). DOI: <https://doi.org/10.35691/JBM.1202.0168>
- Kizilkurt, O.K., Dilbaz, N. & Noyan, C.O. (2020). Psychological impact of covid-19 pandemic on general population in Turkey: Risk factors. *Asia Pacific Journal of Public Health*, 32(8), 519.
- Kira, I.A., Alpay, E.H., Ayna, Y.E., Shuwiekh, H.A.M., Ashby, J.S. & Turkeli, A. (2021). The Effects of Covid-19 Continuous Traumatic Stressors On Mental Health And Cognitive Functioning: A Case Example from Turkey. *Current Psychology*. <https://doi.org/10.1007/s12144-021-01743-2>
- Koçak, O., Koçak, Ö.E. & Younis, M.Z. (2021). The Psychological Consequences of Covid-19 Fear And the Moderator Effects of Individuals' Underlying Illness And Witnessing Infected Friends And Family. *Int. J. Environ. Res. Public Health*, 18, 1836.

- Kurt, O., Deveci, S.E. & Oguzoncul, A.F. (2020). Levels of Anxiety And Depression Related to Covid-19 Among Physicians: An Online Cross-Sectional Study From Turkey. *Ann Clin Anal Med*. DOI:10.4328/ACAM.20206
- Lopes, A.R. & Nihei O.K. (2021). Depression, Anxiety And Stress Symptoms in Brazilian University Students During the Covid-19 Pandemic: Predictors And Association With Life Satisfaction, Psychological Well-Being And Coping Strategies. *PLoS ONE* 16(10), e0258493.
- Lovibond, S.H. & Lovibond, P.F. (1995). *Manual for the Depression Anxiety & Stress Scales*. Psychology Foundation.
- Maslow, A. H. (1958). *Motivation and personality*. Harper & Brothers.
- Memiş-Doğan, M. & Düzel, B. (2020). Fear-Anxiety Levels in Covid-19. *Turkish Studies*, 15(4), 739-752.
- Morgul, E., Bener, A., Atak, M., Akyel, S., Aktaş, S., Bhugra, D., Ventriglio, A. & Jordan, T.R. (2021). Covid-19 Pandemic And Psychological Fatigue in Turkey. *International Journal of Social Psychiatry*, 67(2), 128–135.
- Martínez-Lorca, M., Martínez-Lorca, A., Criado-Álvarez, J.J., Armesilla, D.C. & Latorrea, J.M. (2020). The Fear of Covid-19 Scale: Validation in Spanish University Students. *Psychiatry Research*, 293, 113350.
- Masuyama, A., Kubo, T., Sugawara, D. & Chishima, Y. (2021). Interest Consistency Can Buffer the Effect of Covid-19 Fear On Psychological Distress. *International Journal of Mental Health and Addiction*. <https://doi.org/10.1007/s11469-021-00564-5>
- Mehmetoglu, M. (2018). Medsem: A Stata Package For Statistical Mediation Analysis. *Int. J. Computational Economics and Econometrics*, 8(1), 63-78.
- Oducado, R.M.F., Parreño-Lachica, G.M. & Rabacal, J.S. (2021). Resiliencia Personal Y Su Influencia En El Estrés, La Ansiedad Y El Miedo De Covid-19 Entre Los Estudiantes Graduados En Filipinas. *International Journal of Educational Research and Innovation (IJERI)*, 15, 431-443.
- Özmen, S., Özkan, O., Özer, Ö. & Zubaroglu Yanardağ, M. (2021). Investigation of Covid-19 Fear, Well-Being And Life Satisfaction in Turkish Society. *Social Work in Public Health*, 36(2), 164-177.
- Pak, H., Süsen, Y. & Denizci-Nazlıgül, M. & Griffiths, M.(2021). The Mediating Effects of Fear of Covid-19 And Depression On the Association Between Intolerance of Uncertainty And Emotional Eating During The Covid-19 Pandemic in Turkey. *International Journal of Mental Health and Addiction*. <https://doi.org/10.1007/s11469-021-00489-z>
- Pan, J. & Chan, C.L.W. (2007). Resilience: A New Area in Positive Psychology. *Psychologia*, 50, 164-176.
- Parades, M.R., Apaolaza, V., Fernandez-Robin, C., Hartmann, P. & Yañez-Martinez, D. (2021). The Impact of the COVID-19 Pandemic On Subjective Mental Well-Being: The Interplay of Perceived Threat, Future Anxiety And Resilience. *Personality and Individual Differences*, 170, 110455.
- Peker, A. & Cengiz, S. (2021). Covid-19 Fear, Happiness And Stress in Adults: The Mediating Role of Psychological Resilience And Coping With Stress. *International Journal of Psychiatry in Clinical Practice*. <https://doi.org/10.1080/13651501.2021.1937656>
- Rossi R., Jannini T.B., Succi V., Pacitti F. & Lorenzo G.D. (2021). Stressful Life Events and Resilience During the covid-19 Lockdown Measures in Italy:

- Association With Mental Health Outcomes and Age. *Front. Psychiatry*, 12, 635832. doi: 10.3389/fpsy.2021.635832
- Ryan, R.M. & Deci, E.L. (2000). Self-Determination Theory And The Facilitation of Intrinsic Motivation, Social Development, And Well-Being. *American Psychologist*, 55, 68–78.
- Ryan, R.M. & Deci, E.L. (2001). On Happiness And Human Potentials: A Review of Research On Hedonic And Eudaimonic Well-Being. *Annual Review of Psychology*, 52, 141–166.
- Ryff, C.D. (1989). Happiness is Everything, Or is It? Explorations On the Meaning of Psychological Well-Being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57, 1069–1081.
- Southwick, S. & Charney, D. (2018). Facing Fear: An Adaptive Response. In *resilience: The Science Of Mastering Life's Greatest Challenges* (pp.63-84). Cambridge University Press. doi:10.1017/9781108349246.004
- Sarıçam, H. (2018). The Psychometric Properties of Turkish Version of Depression Anxiety Stress Scale-21 (DASS-21) in Health Control And Clinical Samples. *Bilişsel Davranışçı Psikoterapi ve Araştırmalar Dergisi*, 7(1),19-30.
- Sarıcam, M. (2020). Covid-19-Related Anxiety in Nurses Working On Front Lines in Turkey. *Nurs Midwifery Stud*, 9, 178-81.
- Satici, B., Saricali, M., Satici, S.A. & Griffiths, M.D. (2020). Intolerance of Uncertainty And Mental Wellbeing: Serial Mediation By Rumination And Fear of Covid-19. *International Journal of Mental Health and Addiction*. <https://doi.org/10.1007/s11469-020-00305-0>
- Seçer, I., Ulaş, S. & Karaman-Özlü, Z. (2020). The Effect of the Fear of Covid-19 On Healthcare Professionals' Psychological Adjustment Skills: Mediating Role of Experiential Avoidance And Psychological Resilience. *Front. Psychol.*, 11, 561536. doi: 10.3389/fpsyg.2020.561536
- Seligman, M.E.P. (2002). *Authentic Happiness: Using the New Positive Psychology to Realize Your Potential For Lasting Fulfillment*. Free Press. https://www.researchgate.net/publication/227284878_New_Measures_of_Well-Being.
- Smith, B.W., Epstein, E.E., Oritz, J.A., Christopher, P.K. & Tooley, E.M. (2013). The Foundations of Resilience: What Are the Critical Resources For Bouncing Back From Stress? In Prince-Embury, S. & Saklofske, D.H. (Eds.), *Resilience in Children, Adolescents, And Adults: Translating Research into Practice*, The Springer series on human exceptionality (pp. 167-187). Springer.
- Smith, B.W., Dalen, J., Wiggins, K., Tooley, E., Christopher, P. & Bernard, J. (2008). The Brief Resilience Scale: Assessing the Ability to Bounce Back. *International Journal of Behavioral Medicine*, 15(3), 194-200.
- Siewe Fodjo, J.N., Ngarka, L., Njamnshi, W.Y., Nfor, L.N., Mengnjo, M.K., Mendo, E.L., Angwafor, S.A., Basseguin, J. G. A., Nkouonlack, C., Njit, E.N., Ahidjo, N., Chokote, E.S., Dema, F., Fonsah, J.Y., Tatah, G.Y., Palmer, N., Etet, P.F.S., Palmer, D., Nsagha, D.S.,...,Njamnshi, A.K.(2021). Fear And Depression During the Covid-19 Outbreak in Cameroon: A Nation-Wide Observational Study. *BMC Psychiatry*, 21, 356.
- Serrão, C., Duarte, I., Castro, L. & Teixeira, A. (2021). Burnout And Depression in Portuguese Healthcare Workers During the Covid-19 Pandemic-The Mediating Role of Psychological Resilience. *Int. J. Environ. Res. Public Health*, 18, 636.

- Sood, S.S. & Sharma, A. (2021). A Moderated-Mediation Model of Fear of Illness And Subjective Psychological Well-Being During Covid-19 Pandemic. *Journal of Applied Structural Equation Modeling*, 5(2),1-25.
- Şahin, B.M. & Kabakçı, E.N. (2021). The Experiences of Pregnant Women During the Covid-19 Pandemic in Turkey: A Qualitative Study. *Women and Birth*, 34, 162-169.
- Tengilimoğlu, D., Zekioglu, A., Tosun, N., Işık, O. & Tengilimoğlu, O. (2021). Impacts of Covid-19 Pandemic Period On Depression, Anxiety And Stress Levels of the Healthcare Employees in Turkey. *Legal Medicine*, 48, 101811.
- Ustun, G. (2021). Determining Depression And Related Factors in A Society Affected By Covid-19 Pandemic. *International Journal of Social Psychiatry*, 67(1), 54–63.
- Voitsidis, P., Nikopoulou, V. A., Holeva, V., Parlapani, E., Sereslis, K., Tsiropoulou, V., Karamouzi, P., Giaskoulidou, A., Tsopaneli, N. & Diakogiannis, I. (2021). The Mediating Role of Fear of Covid-19 in the Relationship Between Intolerance of Uncertainty And Depression. *Psychology and Psychotherapy: Theory, Research and Practice*, 94, 884–893.
- Wąsowicz, G., Mizak, S., Krawiec, J. & Białaszek, W. (2021). Mental Health, Well-Being, And Psychological Flexibility in the Stressful Times of The Covid-19 Pandemic. *Frontiers in Psychology*, 12, 647975.
- Yıldırım, M. & Güler, A. (2021). Coronavirus Anxiety, Fear Of Covid-19, Hope And Resilience in Healthcare Workers: A Moderated Mediation Model Study. *Health Psychology Report*, 9(4), 388–397.
- Yıldırım, M. & Güler, A. (2020). Covid-19 Severity, Self-Efficacy, Knowledge, Preventive Behaviors, And Mental Health in Turkey. *Death Studies*. DOI: 10.1080/07481187.2020.1793434

Appendix A. SHORT BACKGROUND

The COVID-19 was caused by the severe acute respiratory syndrome coronavirus 2 (SARS-CoV-2) virus. The first case was reported in Wuhan, China on December 1, 2019 (Huang, Wang, Li, Ren, Zhao, Hu, Zhang, Fan, Xu, Gu, Cheng, Yu, Xia, Wei, Wu, Xie, Yin, Li, Liu, ..., Cao. (2020).

In Turkey, the first COVID-19 case was reported on March 11, 2020. The first vaccination was administered 10 months later. Afterwards the number of cases had increased rapidly which had risen Turkey into the top 10 countries with highest COVID-19 cases globally, within the first month of the epidemic and fatality rate showed a steady increase (Cakir, 2020). Two years later, as of February 6, 2022, Turkey was still in the top 10, the seventh with highest COVID-19 cases globally according to John Hopkins University data (JHU, 2022) and the fourth with highest resilience globally according to Bloomberg (2022) resilience ranking. It was so dramatic in the beginning that whether wearing a face mask could prevent transmission was debated in April 2020. Thereafter, tough lockdown measures were initiated in May 2020 when we conducted our survey for this study.

Turkey was so inexperienced in handling the pandemic that putting aside virus and vaccination even putting face mask as a preventive measure was

discussed. Persistence of virus with new variants, future health of the infected people and efficiency of vaccination and hospitals for recovery were uncertain. These uncertainties made most people believe that there was no effective treatment or vaccine and caused fear of covid 19 (FC19) which prevented participations in social events and interactions with relatives and friends. Work places were shut down as preventive measures. Thus, social and work lives were disrupted.

Due to governmental measures, inability to participate in social events was perhaps the most difficult test for resilience in the presence of COVID-19. For example, Turkey imposed restrictions on wedding ceremonies in all cities. Old and young age groups and third degree relatives would not be allowed to attend the wedding ceremonies (BIA, 2020).

A lot has been investigated and written about the pandemic in the last two years. Almost all included interrelationships between psychological disorders, positive traits and well-being (life satisfaction, psychological well-being, quality of life, happiness) under uncertainties of the outcomes. Due to concerns about the emerging variants, researchers recently have focused on sequencing of the genome of the virus. According to JHU (2022), sequencing the DNA of SARS-CoV-2 enables researchers and public health authorities to identify and characterize emerging variants.

In the presence of the latest pervasive variant omicron, the number of infections reached over 110 thousand and that of deaths over 270 in Turkey as of February 2022. Although media seemed to create the perception that the epidemic is innocuous, the numbers were increasing faster than before. Thus, there was not enough evidence of weaker effect of the new variants on public health and regardless of being infected, FC19 under uncertainties of future outcomes continue to reflect on psychological disorders and well-being. As of June 2022, the effect of COVID 19 seemed to weaken based on WHO reports.

Appendix B. SCALES

PWB Scale

Eight statements each has 1–7 points which give a total score ranging from 8 to 56.

PWB1 purposeful and meaningful life.

PWB2 supportive and rewarding social relationships

PWB3 engaged and interested in daily activities

PWB4 actively contribute to the happiness and well-being of others PWB5

competence and capability in important activities

PWB6 being good person and living a good life

PWB7 optimistic about future

PWB8 being respected

Resilience Scale (Smith, Epstein, Oritz, Christopher & Tooley, 2013).

- BRS 1. bounce back quickly after hard times
- BRS 2. hard time making it through stressful events
- BRS 3. recover from a stressful event
- BRS 4. hard to snap back when something bad happens.
- BRS 5. come through difficult times with little trouble.
- BRS 6. difficult to get over setbacks in my life.

1. Strongly Disagree, 2. Disagree, 3. Neutral, 4. Agree, 5. Strongly Agree.

Total score ranges from 6 to 30. The total sum is divided by the total number of questions. BRS score interpretations are 1.00-2.99:low resilience, 3.00-4.30:normal resilience, 4.31-5.00:high resilience.

FCV19 Scale

- FCV1 most afraid of covid-19.
- FCV2 uncomfortable to think about covid-19.
- FCV3 clammy hands when thinking about coronavirus-19.
- FCV4 afraid of losing life because of coronavirus-19.
- FCV5 news and stories about covid-19 on social media make nervous or anxious.
- FCV6 cannot sleep because of worries about getting covid-19.
- FCV7 heart palpitates when thinking about getting covid-19.

DASS-21 Scale

The DASS-21 is based on a dimensional concept of psychological disorder. Recommended cut-off scores for conventional severity labels are given in Table B1. Scores on the DASS-21 will need to be multiplied by 2 to calculate the final score.

Table B1: Severity Levels of DASS21

	Depression	Anxiety	Stress
Normal	0-9	0-7	0-14
Mild	10-13	8-9	15-18
Moderate	14-20	10-14	19-25
Severe	21-27	15-19	26-33
Extremely Severe	28+	20+	34+

Statements for anxiety (1-7), depression (8-14) and stress (15-21) are

1. dry mouth
2. difficulty of breathing
3. scared for no valid reason
4. close to panic
5. Worried about situations where I would panic and make a fool of myself

6. tremors in the body
7. heartbeat without physical exercise
8. no experience of any positive emotions
9. no expectations
10. worthless as an individual
11. worthless life
12. miserable and sad
13. Nothing exciting
14. hard time to start a business.
15. overreact to events.
16. hard to loosen up and let go
17. too much of neural energy.
18. squeamish
19. trouble unwinding and relaxing
20. cannot stand the things keeping from work
21. being provoked

Scores and items are 1. not suitable for me at all, 2. somewhat suitable for me, 3. usually suits me, 4. totally suitable for me.

Appendix C. CFA

Table C1: Confirmatory Factor Analysis

Item	Factor Loading	Standard Error	Intercept	Standard Error	Error Variance	Variance of Dimension
D1	1.00	.	0.59	.03	0.30	0.56
D2	0.97	0.04	0.67	.03	0.42	
D3	0.89	0.04	0.60	.03	0.44	
D4	0.85	0.04	0.84	.03	0.71	
D5	1.03	0.04	0.60	.03	0.29	
D6	0.92	0.04	0.69	.03	0.46	
D7	0.92	0.04	0.76	.03	0.50	
A1	1.00	.	0.35	.02	0.39	0.12
A2	1.30	0.10	0.37	.02	0.38	
A3	1.87	0.13	0.60	.03	0.37	
A4	2.19	0.14	0.56	.03	0.22	
A5	2.03	0.13	0.41	.03	0.18	
A6	1.37	0.10	0.28	.02	0.28	
A7	1.69	0.12	0.49	.03	0.38	
S1	1.00	.	0.79	.03	0.55	0.49
S2	1.07	0.05	0.62	.03	0.31	
S3	1.23	0.05	0.76	.03	0.31	
S4	1.02	0.05	0.71	.03	0.43	
S5	1.23	0.05	0.72	.03	0.25	
S6	1.02	0.05	0.84	.03	0.54	
S7	0.81	0.04	0.47	.03	0.35	
CF1	1.00	.	3.09	.04	0.74	0.88
CF2	1.06	0.03	3.14	.04	0.88	
CF3	1.00	0.04	2.08	.04	0.49	
CF4	1.13	0.04	2.80	.04	0.87	
CF5	1.19	0.03	2.85	.04	0.57	
CF6	1.06	0.04	2.13	.04	0.57	
CF7	1.19	0.04	2.27	.04	0.48	
Pwb1	1.00	.	3.33	.03	0.39	0.80
Pwb2	1.00	0.03	3.40	.03	0.36	
Pwb3	1.00	0.03	3.37	.03	0.29	
Pwb4	1.02	0.03	3.59	.03	0.30	
Pwb5	1.00	0.03	3.55	.03	0.28	
Pwb6	1.06	0.03	3.58	.03	0.24	
Pwb7	1.05	0.03	3.40	.04	0.42	
Pwb8	1.03	0.03	3.69	.03	0.33	
BRS1	1.00	.	3.40	.03	0.28	0.83
BRS2	0.37	0.03	3.55	.02	1.01	
BRS3	0.83	0.05	3.27	.04	0.68	
BRS4	0.37	0.05	3.51	.03	1.02	
BRS5	0.82	0.05	2.95	.04	0.67	
BRS6	0.43	0.03	3.57	.02	1.12	

Appendix D. DESCRIPTIVE STATISTICS

Table D1: Description of Items

N=1005	Response categories (%)						α	Alpha-item rest	Loevinger H_{jmin}
	0	1	2	3	4	5			
Depression							0.89		0.56(H)
D1	64.9	18.8	9.04	7.35			0.87	0.72	0.58
D2	60.8	20.2	10.4	8.64			0.87	0.72	0.58
D3	64.4	18.5	9.53	7.65			0.87	0.70	0.57
D4	53.1	22.2	12.5	12.1			0.88	0.59	0.51
D5	64.9	17.9	9.43	7.75			0.87	0.74	0.60
D6	58.8	22.7	9.63	8.84			0.87	0.69	0.56
D7	54.4	23.7	13.0	8.84			0.88	0.63	0.52
Anxiety							0.87		0.54(H)
A1	75.7	16.5	4.57	3.18			0.87	0.50	0.43
A2	75.9	15.4	4.27	4.37			0.86	0.61	0.51
A3	59.3	25.5	9.04	6.16			0.85	0.68	0.58
A4	64.9	19.9	9.04	6.06			0.84	0.73	0.60
A5	75.4	12.8	7.05	4.77			0.84	0.75	0.60
A6	82.9	9.33	4.17	3.57			0.85	0.67	0.57
A7	69.0	18.8	6.65	5.56			0.86	0.62	0.52
Stress							0.91		0.61(H)
S1	54.2	23.0	12.1	10.6			0.90	0.68	0.58
S2	62.7	20.2	9.93	7.25			0.89	0.72	0.62
S3	56.5	21.4	11.5	10.6			0.88	0.79	0.65
S4	57.1	22.7	11.7	8.44			0.89	0.72	0.61
S5	57.7	21.8	11.0	9.53			0.88	0.80	0.66
S6	50.9	24.7	13.7	10.6			0.89	0.70	0.60
S7	70.31	17.3	7.94	4.5			0.90	0.63	0.57
FCV19							0.92		0.67(H)
CF1		14.5	19.8	21.8	30.3	13.7	0.91	0.73	0.67
CF2		17.4	17.9	15.8	31.8	17.2	0.91	0.72	0.66
CF3		40.5	30.6	13.8	10.6	4.70	0.90	0.75	0.69
CF4		29.5	12.2	17.6	30.3	10.4	0.91	0.72	0.66
CF5		20.7	24.0	18.4	23.7	13.2	0.90	0.80	0.71
CF6		41.3	28.4	13.1	10.3	6.90	0.91	0.72	0.65
CF7		-	38.0	26.7	13.8	8.40	0.90	0.79	0.70
Resilience							0.77		0.38(H)
Res1		6.06	10.7	34.7	34.2	14.4		0.73	0.39
Res2		4.07	11.7	29.4	35.2	19.7		0.74	0.36
Res3		7.75	16.5	30.5	32.2	13.1		0.75	0.35
Res4		4.78	10.8	31.1	34.6	18.7		0.72	0.40
Res5		11.82	20.4	37.4	21.9	8.4		0.75	0.35
Res6		5.96	10.8	26.5	33.9	22.7		0.71	0.42

In Table D1, the alpha-item column indicates the Cronbach's alpha coefficients of the scales when the item is removed. For example, removing D1 from depression subscale would decrease the alpha coefficient for this subscale from 0.89 to 0.87. Loevinger's H coefficients measure scalability of a set of

items. The coefficients show the fit of each item in the scale (H_j). PWB, FC19, depression, anxiety and stress scales being over 0.50 are strong scales whereas resilience being between 0.30 and 0.50 shows a moderate scale

Descriptive Findings of DASS21

Table D2 shows the percent of severity levels of DASS21. Severity levels are based on cut-off scores for conventional severity labels. The sum of each subscale is multiplied by two. 15 percent of the participants reported severe or extremely severe levels of depression.

Table D2: DASS21 Severity Levels (%)

	Depression	Anxiety	Stress
Normal	61	69	73
Mild	9	5	7
Moderate	15	13	8
Severe	6	5	6
Extremely severe	9	8	6

Table D3 describes means, standard deviations, the estimation of the questionnaire's internal consistency and corrected item-total correlations for the items in DASS21. Scale statistics results indicate that the the total mean score on the DASS is 33,75 with a standard deviation of 13,76. Depression, anxiety and stress item means (standard deviation) were 1,678(0.095), 1,441(1.22), and 1.702(0.110). Mean scores of depression range between 1.59 and 1.84. Among all depression items, D4 "I felt that life was meaningless" has the highest mean score and D1 "I couldn't seem to experience any positive feeling at all" has the lowest mean score. Standard deviations range between 0.93 and 1.06. Variability in depression is not high. Cronbach α values range between 0.947 and 0.951. Item-rest correlations range between 0.56 and 0.77. Skewness and Kurtosis values are within the range of normality for depression and stress, but not for some items of anxiety. Overall, skewness and kurtosis values for DASS21 are within the range of normality (Curran, West & Finch, 1996).

Exploratory and confirmatory factor analyzes were performed. The exploratory factor analysis show that the total explained variance of depression, anxiety and stress were found to be 19.90%, 36.40% and 5.85%. The factor loads of the scale items for depression were calculated between 0.726 and 0.806, for anxiety between 0.429 and 0.751, for stress between 0.655 and 0.771.

CFA goodness of fit index values with Satorra-Bentler correction were found to be $\chi^2/df = 4.4$, RMSEA=0.058, SRMR=0.039, NFI=0.91, RNI=0.93, CFI=0.93, IFI=0.93, MCI=0.76 and p-value= 0.000.

Table D3: DASS21 Descriptive Statistics And Reliability Analysis

	Max	Mean	SD	Skew	Kurto	α	r	Loevinger H _j
DASS21	63	33.8	13.8	1.29	1.19	0.95		
Dep	21	0.68	0.10	1.20	0.68	0.89	0.8	0.56(H)
D1	3	0.59	0.93	1.45	0.92	0.95	0.77	0.58
D2	3	0.67	0.97	1.26	0.34	0.95	0.69	0.58
D3	3	0.61	0.94	1.41	0.76	0.95	0.64	0.57
D4	3	0.84	1.06	0.95	-0.47	0.95	0.56	0.51
D5	3	0.60	0.95	1.42	0.79	0.95	0.77	0.60
D6	3	0.69	0.97	1.25	0.36	0.95	0.66	0.56
D7	3	0.76	0.99	1.04	-0.14	0.95	0.67	0.52
Anx	21	0.44	0.12	1.83	3.31	0.87	0.79	0.54(H)
A1	3	0.35	0.71	2.20	4.37	0.95	0.44	0.43
A2	3	0.37	0.76	2.19	4.10	0.95	0.54	0.51
A3	3	0.62	0.89	1.34	0.85	0.95	0.67	0.58
A4	3	0.56	0.89	1.48	1.12	0.95	0.76	0.60
A5	3	0.41	0.82	1.96	2.79	0.95	0.77	0.60
A6	3	0.28	0.71	2.63	6.14	0.95	0.59	0.57
A7	3	0.49	0.85	1.73	2.04	0.95	0.66	0.52
Stress	21	0.70	0.11	1.09	0.36	0.91	0.84	0.61(H)
S1	3	0.79	1.02	1.03	-0.23	0.95	0.65	0.58
S2	3	0.62	0.93	1.37	0.73	0.95	0.76	0.62
S3	3	0.76	1.02	1.08	-0.16	0.95	0.77	0.65
S4	3	0.72	0.97	1.14	0.08	0.95	0.70	0.61
S5	3	0.73	0.99	1.14	0.04	0.95	0.79	0.66
S6	3	0.84	1.02	0.91	-0.44	0.95	0.67	0.60
S7	3	0.47	0.82	1.73	2.05	0.95	0.68	0.57

sd: standart deviation, α : Cronbach alpha, r: item-rest correlation

Descriptive Findings of FC19

Table D4 shows the means, standard deviations, item-rest correlations and internal consistency for the items in FC19.

Table D4: FC19 Descriptive Statistics And Reliability Analysis

	Max	Mean	sd	Skewness	Kurtosis	α	r	Loevinger's H _{jmin} coef
	35	18.4	7.47	0.30	-0.68	0.92		0.61(H)
CF1	5	3.09	1.27	-0.19	-1.07	0.91	0.73	0.58
CF2	5	3.14	1.36	-0.25	-1.22	0.91	0.72	0.62
CF3	5	2.08	1.17	0.93	-0.11	0.90	0.75	0.65
CF4	5	2.80	1.41	-0.05	-1.42	0.91	0.72	0.61
CF5	5	2.85	1.35	0.09	-1.23	0.90	0.80	0.66
CF6	5	2.13	1.25	0.92	-0.25	0.91	0.72	0.60
CF7	5	2.27	1.31	0.73	-0.69	0.90	0.79	0.57

sd: standart deviation, α : Cronbach alpha, r: item-rest correlation

Mean scores of FC19 range between 2.31 and 2.74. Among all FC19 items, FC2 "Thinking about the coronavirus bothers me" has the highest mean score and FC3 "My hands sweat when I think of the coronavirus" has the lowest

mean score. Furthermore, FC7 “When I think I have the coronavirus, my heart beats faster” has the second highest mean score. Standard deviations range between 1.17 and 1.41. Variability in FC19 is not high. Cronbach α values range between 0.90 and 0.91. Item-rest correlations range between 0.72 and 0.80. Skewness and Kurtosis values are within the range of normality. The mean total scale is 18.4 and standard deviation 7.5. “I am very afraid of coronavirus” and “Thinking about the coronavirus bothers me” have the highest mean scores 3.09 and 3.14. “My hands sweat when I think of the coronavirus” has the lowest mean score of 2.08. Skewness and Kurtosis values are within the range of normality. FC19 Cronbach’s alpha for standardized items is 0.92.

Descriptive Findings of Psychological Resilience

Table D5: Resilience Descriptive Statistics And Reliability Analysis

	Max	Mean	sd	Skewness	Kurtosis	α	r	Loevinger Hjmin
BRS	30	17.0	3.3	-0.47	1.89	0.77		0.38(H)
BRS1	5	3.40	1.05	-0.43	-0.20	0.73	0.73	0.39
BRS2*	5	2.45	1.06	0.44	-0.36	0.74	0.74	0.36
BRS3	5	3.27	1.12	-0.31	-0.61	0.75	0.75	0.35
BRS4*	5	2.49	1.06	0.44	-0.31	0.72	0.72	0.40
BRS5	5	2.95	1.11	-0.05	-0.60	0.75	0.75	0.35
BRS6*	5	2.43	1.13	0.54	-0.39	0.71	0.71	0.42

sd:standart deviation, α : Cronbach alpha, r: item-rest correlation, * item scores are reversed

Table D6: Frequency Distributions of PWB Subscales

		1	2	3	4	5	6	7
PWB1	I lead a purposeful and meaningful life	8.44	10.03	10.53	9.24	15.19	33.37	13.21
PWB2	My social relationships are supportive and rewarding.	7.25	9.04	8.84	8.44	17.18	34.26	15.00
PWB3	I am engaged and interested in my daily activities	6.75	10.03	8.54	9.43	17.58	34.86	12.81
PWB4	I actively contribute to the happiness and well-being of others	6.26	5.86	7.45	7.55	15.09	37.64	20.16
PWB5	I am competent and capable in the activities that are important to me	6.26	6.06	7.25	8.24	15.69	39.23	17.28
PWB6	I am a good person and live a good life	6.26	6.36	8.54	7.75	13.80	37.34	19.96
PWB7	I am optimistic about my future	9.53	7.35	7.25	10.43	16.39	31.78	17.28
PWB8	People respect me	6.36	5.06	5.96	6.95	13.31	37.84	24.53

CHAPTER 9

INVESTIGATION OF TOURISTS' BEHAVIORS TOWARDS BALLOON TOURISM FROM THE PERSPECTIVE OF PERSONALITY TRAITS: A STRUCTURAL EQUATION MODELING*

Güneş AKGÜL¹

Assist. Prof. Dr. Fatma Feyza GÜNDÜZ²

* This study was produced from the master's thesis completed by Güneş AKGÜL at Adana Alparslan Türkeş Science and Technology University, Institute of Graduate School.

1 Adana Alparslan Türkeş Science and Technology University, Faculty of Business, Department of International Trade and Finance, Adana, Türkiye, gunesacimis@gmail.com, 0000-0002-9076-8915

2 Adana Alparslan Türkeş Science and Technology University, Faculty of Business, Department of International Trade and Finance, Adana, Türkiye, ffgunduz@atu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-7603-6817

INTRODUCTION

There is a great connection between the science of geography and the tourism service sector. Human beings have been curious about different cultures, geographies, places, people and lives for years, and this sense of curiosity has led people to travel (Emekli, 2006). With the developing world, the increase in the welfare level of individuals, the spread of economic freedoms, the desire to get rid of the ordinary, and the development of different holiday understandings, individuals have turned to adventure activities that involve risk and excitement. In recent years, there has been an increase in interest in adventure activities in the world and in Turkey and the number of commercial enterprises offering these services. Tourism is a service-intensive industry, so advances in adventure tourism and good service will ensure that adventure activities progress and continue at a rapid pace.

Tourism is defined as the trips people make from a place they are constantly into a different environment for the purposes of seeing different places, having fun, getting to know different cultures. People seek different excitements in the changing world, adventure tourism activities, which is a branch of tourism activities, are trying to respond to these requests of people. Adventure tourism activities can take place in the air, water and land (Novotná and Kunc, 2022). Adventure tourism consumers are generally defined as young, educated, wealthy, adventure-seeking and financially active individuals. Adventurers often choose the places where they are most excited and exposed to risk (Williams and Soutar, 2009).

Adventure tourism is a more advanced definition of outdoor adventure activities, they are carried out in special environments and within the framework of controlled risk, and these activities are related to the environment and the satisfaction rate of the individuals participating in these activities (Garda, 2011). Adventure tourism activities are divided into two as difficult activities and soft activities. Activities that are difficult involve risks and require physical effort, while the soft part of adventure tourism is activities that do not require much adrenaline and speed between family members (Hudson, 2003). Risk factors encountered during adventure tourism activities can be listed as the customer participating in the activity, weather conditions, the tour operator who organizes the activity and the quality of the materials used during the activity (Gülcan, 2004).

This study was carried out in Cappadocia Region, which is an important tourism destination for adventure tourism in Turkey. In recent years, hot air balloon tour, which is part of adventure tourism, have started to attract a lot of attention in this region. The aim of this study is to examine the behaviors of individuals participating in hot air balloon tour in terms of personal characteristics. After the introduction of the study, the Cappadocia region and adventure tourism will be mentioned. Afterwards, the title of “Balloon tourism as an adventure tourism” is covered. In the following, a literature review will be included within the scope of the study. In the material and method section, the data set and method used in the study will be introduced and then the findings will be presented. And finally, the study will be concluded with conclusions and recommendations.

1. BALLOON TOURISM AS AN ADVENTURE TOURISM

Hot air balloons are called the first basket transport vehicles that can travel in the atmosphere, filled with the help of a light gas or heated air. Since balloons can be dragged by the wind, they can only move vertically. Hydrogen gas was first discovered by Henry Cavendish in 1766. In 1767, Joseph Black realized that hydrogen gas could fly a light vehicle, and thus the first balloon idea emerged in these years. The first balloon flight took place on June 4, 1783, when the balloon was filled with hot air. It happened by the French Montgolfier brothers in the village of Annonay, by filling a linen bag with hot air. With a diameter of 10,5 meters, this bag rose 450 meters and covered a distance of 1,5 miles in 10 minutes (Fortier, 2004; Kılıç 2020; Wikipedia, 2021).

Figure1: The first hot-air balloon flight (<https://en.chateauversailles.fr/>, 2022)

The first balloon flight for scientific purposes was carried out by French physicists Jean Baptiste Biot and Joseph Gay Lussac in 1804 (Pulikkottil, 2017). Balloon tourism is considered within the scope of adventure tourism, one of the alternative tourism activities. The increase in the diversity of tourism, the increase in the income level and the pursuit of different pursuits of people have led to the increase and rapid growth of adventure activities.

Balloon flights in Turkey take place in the Cappadocia region, which is within the provincial borders of Nevşehir, which is a touristic destination famous for its fairy chimneys, and in Pamukkale districts of Denizli, which is famous for its travertines. The first hot air balloon flights in Turkey were made in 1984 for promotional purposes, and the first touristic hot air balloon flight was in 1990. The company that was established in the Cappadocia region and has the first commercial flight certificate is the company called 'Cappadocia Balloon', which was established in 1997 with the cooperation of Ömer Tosun and Lars-Eric Möre Kaili. There are some traditions performed before and after a balloon flight (pre-flight balloon prayer and post-flight champagne popping) (Novotná and Kunc, 2022).

The increase in balloon flights in the Cappadocia region every year has increased in line with the demands of people for these flights. Balloon flights, which were applied in all weather conditions in the early 2000s, brought accidents during windy periods, and as a result, the General Directorate of Civil Aviation was established in order to increase the controllability of flights in the Cappadocia region and to prevent accidents (Özen and Özdemir, 2019). Adventure tourism will be looked at in terms of its risks, by its nature, carries a certain risk for those who participate in activities. But, of course, this risk can increase even more when air factor is added to this. Therefore, it is not possible to eliminate risk. It is important to put the risks in an acceptable state. Analysis of the risk factors in such activities, as a result of the safety barriers developed and taken in this regard, it may only be possible to talk about the concept of safety, or the risk can be reduced to an acceptable level. (Can and Can, 2019).

In Cappadocia, in 2021, 27 hot air balloon companies operate with 280 hot air balloons and serve approximately 500,000 tourists annually (Atioğlu, 2021). Every year, thousands of local and foreign tourists come to the Cappadocia region to experience this unique excitement. The information given in Table 1 includes the nationality information of individuals who came to visit

the Cappadocia region and participated in balloon flights in 2018 and 2019, obtained from the officials working at the General Directorate of Civil Aviation (DGCA) Nevşehir representative.

Table 1: Nationality Information of Passengers Who Flew in a Hot Air Balloon in 2018/2019

Years	Asia	Asia Pasific	Europe	North Africa	South Africa	South America	North America	Caucasia	Slavic	Middle East
2018	149022	26214	30078	725	1192	39004	12419	699	7659	7960
2019	102938	72924	27355	1312	1100	33568	16246	622	9015	5128

Source: (DGCA, 2021)

2. LITERATURE REVIEW

Under the literature review section, there are studies on adventure tourism and studies based on personality traits in adventure tourism.

In the study conducted by Can and Can (2019), balloon tourism and acceptable risk factor in the Cappadocia region were evaluated. Adventure tourism activities can cause some injuries and deaths due to their nature. Although balloon travel is considered a low-risk activity in the world, it can make it seem quite risky for someone who will try this activity, due to the effects of accidents. With this study, it was tried to reveal the general balloon situation and the acceptability level of the situations that carry the risk of accident as a result of the safety measures developed against the accident risk of the balloon experience in Cappadocia. The precautions to be taken have been put forward with a critical perspective and some solution proposals have been presented in this context.

Türk and Güneren (2021) examined the effects of demographic characteristics, motivation to participate in adventure tourism, satisfaction levels and revisit intentions of tourists participating in adventure tourism activities in the Cappadocia Region. From the motivations of tourists to experience adventure tourism; the highest being the pursuit of calm; Following this, it has been determined that cultural accumulation and travel budget are other sources of motivation. Xalxo and Matharu (2021) searched a study deals with Karnataka, which is famous for its adventure tourism activities. The main

factors for tourists to choose this destination and their potential to revisit the region are the main subject of the study. The region's rich biodiversity, hosting adventure tourism activities that are not difficult, as well as climatic features have increased people's interest in Karnataka for many years. The finding of the study states that satisfaction is important to ensure tourist loyalty. It consists of loyalty, positive behavior, and advice to friends and family. However, tourism stakeholders will gain a sense of satisfying tourists by fulfilling their demands and retaining loyal tourists and attracting new customers which will help promote adventure destinations in Karnataka.

The study by Özen and Özdemir (2019) deals with adventure tourism activities in the Cappadocia region. The study, which focuses on hot air balloon activity, which is one of the adventure tourism activities, has highlighted that very large investments have been made in the field of ballooning in the Cappadocia region in the last 20 years and these investments have come to the fore in promoting Turkey and the Cappadocia region to the world. During his work, the author met with the balloon operator, balloon pilots and SHGM officials and got their opinions on the future of the sector. As a result of the study, it was concluded that hot air ballooning activities in the Cappadocia region are very important for the image of Turkey and the region. Sarıbaş and Öter (2014) stated in the study that individuals participating in tourism activities have motivations such as seeing different places, having fun, resting, exploring, enjoying adventure, passion, risk and risk. The aim of the study is to examine the expected changes in tourism, the characteristics of the participants who are motivated by risk, risky and recreational behaviours, and the marketing behaviours that respond to them. In this study, it is determined how risk taking can play a big role in tourism motivation and the importance of this phenomenon for marketers who want to achieve economic results is discussed. The results can be beneficial for both tourism participants and those responsible for tourism marketing activities.

Atioğlu (2021) investigated the effect of tourists participating in Cappadocia balloon tourism on Turkey's international tourism revenues by means of ARDL boundary test and Granger causality test. As a result of the study, he showed that the number of tourists participating in the hot air balloon tour in Cappadocia has a significant positive effect on Turkey's international tourism revenues in the long and short term. In addition, a bidirectional

causality relationship was found between the number of tourists participating in the hot air balloon tour in Cappadocia and Turkey's international tourism revenues.

The study by Özen (2019) deals with the Cappadocia region, which is one of the most important tourism cities in Turkey. The subject of the study was to research and measure the experiences of individuals who had a hot air balloon experience in the Cappadocia region. 406 people from domestic and foreign tourists participated in the study. As a result of the study, it has been determined that individuals participating in hot air balloon tours have positive and strong effects on their intention to revisit the region for the future. Avan (2021) conducted a survey with domestic and foreign tourists participating in a hot air balloon tour in the Cappadocia region. As a result of the research, it was determined that the sensation seeking behavior has a partial regulatory effect. In addition, it has been determined that tourists' perceptions of recreation service quality, sensation seeking behaviors and behavioral intentions towards the destination differ according to gender, age, marital status, travel frequency and the number of visits to the Cappadocia region, while nationality does not differ according to all variables.

Güzel and Şahin (2020) focused on tourist evaluations in their studies and focused on the balloon tour experience within the scope of adventure tourism. The findings revealed that the balloon experience consists of four dimensions: educational, aesthetic, entertainment and escape. 'Aesthetics and fun' dimensions have been the prominent dimensions of the balloon experience. Bingöl (2021) has included the concepts of adventure tourism and adventure tourist in his study, which deals with the example of Turkey. The study determines the relationships between the activities preferred by adventure tourists and their sensory pursuits. Adventure tourists participating in paragliding, scuba diving, surfing, rafting, canoeing, camping, skiing, rock climbing, mountain hiking and tour activities were examined. Thus, the sensory searches, arousal levels, personality traits, recreational behavior characteristics and demographic characteristics of adventure tourists participating in adventure activities were revealed. As a result, it has been determined that adventure tourists differ according to their preferred activities, sensory pursuits, arousal levels, personality characteristics, demographic characteristics and recreational behavior characteristics.

3. MATERIAL AND METHOD

3.1. Population and Sample of the Research

Within the scope of the study, a face-to-face survey was conducted with 500 domestic and foreign tourists who participated in the hot air balloon tour in Cappadocia. Since 59 of the questionnaires were incompletely filled, the analyzes were made on 441 participants. Since the required sample size was not known, the incidence of the investigated event was calculated as 0.5. Accordingly, the minimum sample required for the study with a margin of error of 5% its size is 384 people. In order to make the research more reliable, the number of samples in the study was kept higher than this value. Participants were informed about the purpose of the research and it was stated that their personal information would be kept confidential.

3.2. Data Collection Tools

Within the scope of the study, Turkish and English scale forms were prepared for the content of the study. In the first part of the scale, there are questions about the demographic characteristics of the participants. During the survey study, information about the 'education level' and 'income level' of the people was not included. Because of comparing the income and education levels of participants from different countries would not be a meaningful comparison. In other sections, the five factor personality traits scale, the sensation seeking scale and the behavioral intention scale were used.

The five factor personality inventory was developed first by John et al., (1991), and later by Benet-Martinez and John (1998) as "The Big Five Inventory". The scale used consists of 44 items. The Turkish adaptation of the scale was made by Sümer and Sümer (2005). It measures five personality traits: extraversion, agreeableness, conscientiousness, neuroticism, and openness to experience. The scale is scored in a 5-point Likert type (1 = I totally disagree, 5 = I totally agree). The sensation seeking scale developed by Hoyle et al. (2002) and adapted to Turkish by Çelik and Turan (2016). The eight-item scale is in a 5-point Likert type as "1 = strongly disagree, 2 = partially disagree, 3 = undecided, 4 = partially agree, 5 = completely agree". In the behavioral intentions scale, the recommendation intention expression which is the part of behavioral intention scale (Kim et al., 2015), and the expression of re-attend was adapted from the behavioral intention towards the festival (Baker and

Crompton, 2000) were used.

3.3. Data Analysis Method

This research was designed according to both descriptive and relational survey model. The descriptive survey model is an approach that aims to describe a past or present situation as it is (Karasar, 2006: 77). In this context, the research model that aims to measure how the personality traits of the tourists participating in the hot air balloon tour affect their behaviours to adventure tourism is suitable for the descriptive survey model. In relational screening models, it is a research model that aims to determine the existence and degree of covariance between two or more variables (Karasar, 2006: 78). The research is also suitable for the relational screening model since it will examine how the personality traits of the research affect the behaviours to adventure tourism. SPSS 26 (Statistical Packet for The Social Science) program was used for analyzes. The demographic characteristics of the individuals participating in the research were interpreted by frequency analysis. The relationship between behavioral intention, sensation seeking and five-factor personality traits was tested using the Pearson correlation Test. The effect of five factor personality traits on behavioral intention and sensation seeking was analyzed by path analysis. Path analysis is an important sub-part of structural equation modeling.

Structural equation modeling (SEM) is a general name given to multivariate analysis that tests models consisting of implicit and observed variables by using factor and regression analysis together (Gürbüz and Şahin, 2018: 339). The historical process in which SEM emerged began with the use of regression analysis, which was based on the description of the relationships between dependent and independent variables with a statistical function during Francis Galton's studies in human genetics in 1889. In 1896, the expression of the relationship between these variables as a size was put forward by Karl Pearson and the initial foundations of the feed were laid with these two events. In path analysis, the relationships between variables are expressed by paths. Path analysis is defined only on the basis of observed variables. There are also those who do not count path models among typical structural equation modeling. Testing the model fit in path analysis is like other structural equation models (Raykov and Marcoulides, 2006). The notion of the path diagram was developed by Wright (1934) to provide a convenient representation of those

systems of relations which conform to the assumptions of the preceding paragraphs. For all analyzes, 95% confidence interval and 0.05 significance level were taken into account.

4. FINDINGS

Table 2. Demographic Variables

Variables	Groups	N	%	Variables	Groups	N	%
Gender	Female	268	60.8	Marital Status	Single	278	63
	Male	173	39.2		Married	163	37
Age	≤24	172	39	Nationality	Türkiye	126	28.6
	25-40	173	39.2		Other	315	71.4
	41-56	75	17				
	≥57	21	4.8				

According to Table 2, 60.8% of the participants were female, 39.2% of the participants were between the ages of 25-40, 63% of the participants were single, 71.4% of the participants were foreign nationals. The high number of foreign tourists in the study draws attention. The reason for this is that foreign tourists show a lot of interest in the hot air balloon tour in the Cappadocia region.

Table 3. Results of Correlation Analysis Between Sensation Seeking, Behavioral Intention and Five Factor Personality Traits

	Extraversion	Agreeableness	Conscientiousness	Neuroticism	Openness
Sensation seeking	0,499*	0,024	0,177*	-0,111*	0,370*
Behavioral Intention to Balloon Ride	0,273*	0,164*	0,146*	-0,125*	0,400*
Behavioral Intention to the Destination	0,357*	0,255*	0,329*	-0,077	0,340*

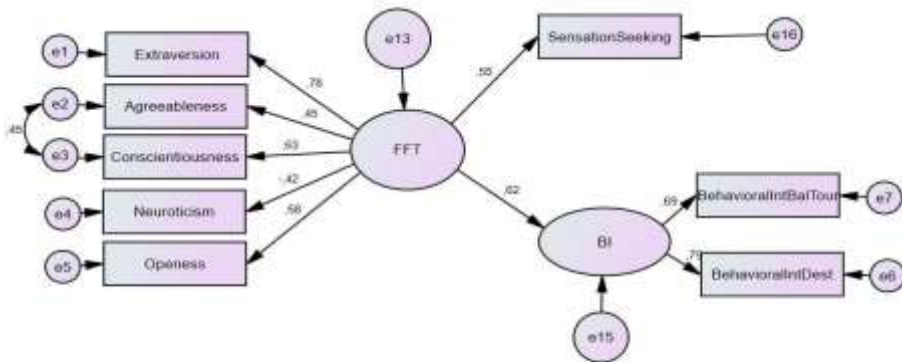
The results of the correlation analysis between the five factor personalities, behavioral intentions and sensation seeking of the individuals participating in the study are given in Table 3. When the statistically significant correlation coefficients were examined, it was seen that there was a positive relationship between the five-factor personality sub-dimensions of

extraversion, agreeableness, conscientiousness and openness, and the sub-dimensions of the behavioral intentions and sensation seeking scale, while the neuroticism sub-dimension had a negative relationship. It was observed that the correlation coefficients were examined in general and the level of significant relations was moderate.

Table 4. Reference Ranges for the Fit Index

Compliance Indices	Good Compliance Reference Range
CMIN/df	$0 \leq \text{CMIN}/df \leq 3$
RMSEA	$0 \leq \text{RMSEA} \leq 0.08$
GFI	$0,90 \leq \text{GFI} \leq 1$
CFI	$0,95 \leq \text{CFI} \leq 1$
NFI	$0,90 \leq \text{NFI} \leq 1$

Source: (Kline, 2005)

CMIN=47,88 DF=18 CMIN/DF=2,66 RMSEA=0,049 CFI=0,97 GFI=0,91, NFI=0,92

Figure 2. Path Analysis Results

Since the CMIN/df, RMSEA, GFI, CFI and NFI fit index values in the model output given in Figure 2 were within the reference ranges given in Table 4, it was seen that the designed road model results were in good agreement. As a result of the analysis, it was observed that all parameters of the five factor personality (FFT), sensation seeking and behavioral intention (BI) scales were statistically significant ($p < 0.05$). When the effect of the sub-dimensions of the five factor personality scale on the mediating variable was examined, it was

determined that the highest effect belonged to the sub-dimension of extraversion (0.78), and the sub-dimension of neuroticism had a negative effect on the model. When the effect of the sub-dimensions of the behavioral intention scale on the mediator variable was examined, it was seen that the highest effect belonged to the behavioral intention to destination (0.79) sub-dimension. When the path coefficients were examined, it was observed that the five factor personality traits had a positive and significant effect on the sensation seeking and behavioral intention.

CONCLUSIONS

Hot air ballooning, which gained momentum in the 1990s in the Cappadocia region, is one of the economic resources of the region with high added value. Hot air balloon tours differ from other touristic products due to the fact that they require special weather conditions, a systematic organization is needed, and the region where the flight takes place is desired to be spectacular. In recent years, the increasing demand for balloon tourism both in the world and in Turkey has led to important steps and investments. Today, it can be said that Cappadocia is the most important Balloon Flight Center in Turkey and in the world.

As a result of analysis, it was observed that all parameters of the five factor personality, sensation seeking and behavioral intention scales were statistically significant. When the effect of the sub-dimensions of the five factor personality scale on the mediating variable was examined, it was determined that the highest effect belonged to the sub-dimension of extraversion and the sub-dimension of neuroticism had a negative effect on the model. When the effect of the sub-dimensions of the behavioral intention scale on the mediator variable was examined, it was seen that the highest effect belonged to the behavioral intention to destination sub-dimension. When the path coefficients were examined, it was observed that the five factor personality traits had a positive and significant effect on the sensation seeking and behavioral intention. In terms of personality traits, it is seen that they have a positive tendency towards the participation of more social individuals in adventure tourism. Due to its nature, hot air ballooning is a type of tourism for individuals who seek more excitement and want to experience different tourism experiences, where they will have very interesting experiences. On the other

hand, it has been observed that individuals with neurotic personality traits have a negative tendency towards adventure tourism. Because neurotic personality traits can be diversified, such as insecurity, difficulty in making decisions, being very easily excited or manic, and a tendency to withdraw from social interactions, it is likely that they will stay away from adventure tourism and therefore hot air balloon experience. Hoxter and Lester (1988) reached findings that support the results of this study in their studies. In their studies, it was observed that extraversion individuals were more effective in participating in holiday activities in different travel destinations, while neurotic individuals were weaker. Faullant et al. (2011) associated extraversion and neuroticism, which is defined as a predisposition to emotional experiences, with joy and fear, which are the basic emotions related to consumption. More extroverted consumers responded to intense consumption experiences with higher levels of joy, while more neurotic consumers were more likely to experience fear. In addition, the high effect of behavioral intention towards the destination emphasizes the importance tourists attach to the destination once again. Çeti and Atay (2020) concluded that there is a significant relationship between experience and cognitive and emotional dimensions of destination image and behavioral intention. There are cognitive and emotional image differences between domestic and foreign tourists. In addition, they determined that behavioral intention differs according to the number of visits.

When adventure tourism activities have started to spread, it can be recommended to increase the frequency of inspections in certain regions, to identify undocumented adventure tourism companies and to prevent unfair competition. Both the relevant institutions and agencies can contribute more to this type of tourism by taking even more effective steps for hot air balloon tourism, which attracts a lot of attention from both domestic and foreign tourists. Finally, it has been seen that adventure tourism has become more popular in recent years, especially with people turning to different types of exciting tourism. Therefore, based on this interest and demand, it is very important to take steps to be further developed in terms of both hot air balloon tourism and different types of adventure tourism in Turkey, and to make new and different investments when evaluated in terms of contribution to the country's economy.

REFERENCES

- Atioğlu, E. (2021). Hot air balloon rides in Cappadocia: A business model to stimulate the economy. *Cumhuriyet University, Journal of Economics and Administrative Sciences*, 22(2), 378-393.
- Avan, S. K. (2021). *Rekreasyonel hizmet kalitesi ve davranışsal niyet arasındaki ilişkide heyecan arama davranışının düzenleyicilik rolü: Sıcak hava balonu örneği* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Baker D. A. & Crompton, J. L. (2000). Quality, satisfaction and behavioral intentions. *Annals of Tourism Research*, 27(3), 785-804.
- Benet-Martínez, V. & John, O. P. (1998). Los cinco grandes across cultures and ethnic groups: öultitrait-multimethod analyses of the big five in Spanish and English. *Journal of Personality and Social Psychology*, 75(3), 729.
- Bingöl, S. (2021). Macera rekreasyonunda algılanan zorluklar: doğa yürüyüşü ve kaya tırmanışı. *Journal of Recreation and Tourism Research*, 8(2), 247-267.
- Can, M. & Can, Ç. Ü. (2019). The experience of balloon tourism in Cappadocia and the acceptable risk situation. *Journal of Turkish Tourism Research*, 3(3), 188-198.
- Çeti, B. & Atay, L. (2020). Destinasyon deneyiminin imaj algısı ve davranışsal niyete etkisi: Kapadokya örneği. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 31 (1), 31-40.
- Emekli, G. (2006). Geography, culture and tourism: cultural tourism. *Aegean Geographical Journal*, 15, 51-59.
- Faullant, R., Matzler, K. & Mooradian, T. A. (2011). Personality, basic emotions, and satisfaction: primary emotions in the mountaineering experience. *Tourism Management*, 32(6), 1423-1430.
- Fortier, R. (2004). *The balloon era*. Ottawa: Canada Aviation Museum, 28.
- Garda, B. (2011). Panorama of the adventure tourism market. *Journal of Selcuk University Social Sciences Vocational School*, 14(1-2), 189-200.
- Gülcan B. (2004). Macera turizmi kapsamı ve macera turizmi kaza riski. *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1, 18-38.
- Gürbüz, S., & Şahin, F. (2018). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 271.
- Güzel, Ö., & Şahin, İ. (2020). Experiential aspects of balloon tourism within the context of destination marketing. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14(3), 793-810.
- Hoxter, A. L., & Lester, D. (1988). Tourist behavior and personality. *Personality and Individual Differences*, 9(1), 177-178.
- Hoyle, R. H., Stephenson, M. T., Palmgreen, P., Lorch, E. P., & Donohew, R. L. (2002). Reliability and validity of a brief measure of sensation seeking. *Personality and individual differences*, 32(3), 401-414.

- Hudson, S. (2003). *Sport and adventure tourism*. New York: Haworth Hospitality Press.
- John, O. P., Donahue, E. M., & Kentle, R. L. (1991). *The big five inventory-versions 4a and 4b*. Technical Report, Institute of Personality and Social Research, University of California, Berkeley, CA.
- Karasar, N. (2006). *Scientific research method*. Ankara: Nobel Publications
- Kılıç, B. (2020). The Analysis of hot-air balloon accidents by human factor analysis and classification system. *Journal of Aeronautics and Space Technologies*, 13(1), 17-24.
- Kim, H., Lee, S., Uysal, M., Kim, J., & Ahn, K. (2015). Nature-based tourism: Motivation and subjective well-being. *Journal of Travel and Tourism Marketing*, 32, 76-96.
- Kline, R. B. (2005). *Principles and practice of structural equation modeling*. Guilford publications, NY.
- Novotná, M. & Kunc, J. (2022). *Balloon tourism*, In Buhalis, D. (Ed.), *Encyclopedia of Tourism Management and Marketing*. Edward Elgar Publishing Ltd., Cheltenham,
- Özen, A. (2019). Kapadokya bölgesinde yaşanan sıcak hava balon deneyiminin davranışsal niyetler üzerindeki etkilerini belirlemeye yönelik bir araştırma. *Verimlilik Dergisi*, 1(1), 165-198.
- Özen, İ. A., & Özdemir, E. G. (2019). A qualitative research on Cappadocia hot air balloons. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Journal of ISS*, 9(2), 579-595.
- Pulikkottil, J. A. (2017). *Grey Matter Dialogues: A Journey on Economics and History of Science and Technology*. Partridge Publishing, India.
- Raykov, T. & Marcoulides, G.A. (2006). *A first course in structural equation modeling*, 2. ed., New Jersey, Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Sarıbaşı, O. & Öter, Z. (2014), Risk as a motivation in adventure tourism and its use in terms of tourism marketing, *8th Silk Road International Conference*, 53-57.
- Sümer N. & Sümer H. C. (2005). Beş faktör kişilik özellikleri ölçeği. (unpublished work).
- Türk, E., & Güneren Özdemir, E. (2020). Adventure tourism motivations of tourists, satisfactions and revisit intentions to the region: a research in Cappadocia destination (Master's thesis, Nevşehir Hacı Bektaş Veli University).
- Williams, P., & Soutar, G. N. (2006). Customer value, satisfaction and intentions: some insights from adventure tourism. *Annals of Tourism Research: ATR; A Social Sciences Journal*, 36(3), 413-438.
- Wright, S. (1934). Yol katsayıları yöntemi. *Matematiksel istatistiklerin yıllıkları*, 5 (3), 161-215.
- Xalxo, M., & Matharu, H. (2021). The role of tourists satisfaction and destination loyalty in promoting adventure activities in Karnataka. *Vidyabharati International Interdisciplinary Research Journal (Special Issue)*, 1-8.
- <https://web.shgm.gov.tr/en> (Access date: Apr 1, 2022)

<https://en.chateauversailles.fr/> (Access date: May 6, 2022)

<https://tr.wikipedia.org> (Accessed date: Feb 12, 2021).

CHAPTER 10

THE RELATIONSHIP AMONG FINANCIAL DEEPENING, FOREIGN DIRECT INVESTMENTS and ECONOMIC GROWTH: BOOTSTRAP PANEL CAUSALITY ANALYSIS¹

Assist. Prof. Dr. Arzu ÖZMERDİVANLI²

¹ This study is derived from the author's PHD thesis at Erciyes University, Institute of Social Sciences, Department of Business Administration.

² Karamanoglu Mehmetbey University, School of Applied Science, Department of Banking and Insurance, Karaman, Turkey, arzuoz@kmu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-7847-4359

INTRODUCTION

A financial system is made up of financial markets, financial intermediaries, financial instruments and regulatory and supervisory institutions and brings together parties with fund surplus and parties with fund deficit. The financial system performs basic functions such as ensuring the efficient allocation of resources, mobilizing savings through pooling individual and corporate savings and transferring them to those in need of funds, reducing the risks of investor portfolios through diversification and protecting investors against risk, helping the realization of business activities by guaranteeing loans and payments and ensuring that the audit-related activities of managers and institutions are carried out more easily through the services provided by financial intermediaries. Each function can influence economic growth through capital accumulation and technological innovation (Levine, 1997: 691).

The existence of a large number and type of financial institutions in a country is one of the fundamental conditions for a developed and deep financial system. The depth and development of the financial system has a significant role in channelling the idle funds in the economy to production and suppressing the cost of financing. These resources, which are directed to production, stimulate investments, and investments affect economic growth, in other words, the development of the real sector (Demir et al., 2007: 440).

An effective financial system not only contributes to economic growth by facilitating resource allocation, mobilizing savings and reducing costs, but supports the increase in foreign direct investment (FDI) as well (Hajilee and Al Nasser 2015: 227). FDI, which is a chief source of capital for countries, is quite significant thanks to its long-term and potential spillover effect. Besides, it provides a number of benefits such as increased employment, and productivity, skill and technology transfer and growth in exports (Jeffus, 2004: 35). Considering the mentioned benefits of FDI, it can be concluded that financial deepening plays a significant role in attracting FDI. This is because financial deepening is considered as one of the most significant positional advantages of the host country (Liu et al., 2020: 2). On the other hand, it is stated that the host countries' obtaining the benefits they expect from FDI depends on the development of their financial systems (Adeniyi et al., 2012). It is also argued that a financial system that is not deep enough may hinder the capacity of

countries to benefit from FDI (Choong et al., 2004; Alfaro et al., 2004). This highlights the vital role the financial system plays in attracting FDI.

The development and deepening of the financial system, which has a very important role in the acceleration of economic growth and FDI, plays a key role in developing countries as well as in other national economies. As financial deepening increases, the host country will be able to attract more FDI with reduced costs, and accordingly, it will increase production and economic growth with factors such as technology transfer, commercial knowledge and increased employment. Examining the relationship of financial deepening with economic growth and FDI in developing countries is important in terms of developing beneficial policies for the country in line with the results obtained. In this context, this study aims to examine the relationship between financial deepening, economic growth and FDI in 19 developing countries (Argentina, Bangladesh, Brazil, Chile, Egypt, Colombia, India, Jordan, Indonesia, South Korea, Turkey, Malaysia, Peru, Mexico, Pakistan, Morocco, Sri Lanka, South Africa, Thailand). for the period 1980-2019. Due to the importance of the subject, the relationship between financial deepening, economic growth and FDI has been frequently examined in the national and international literature for a long time. In previous studies, bidirectional relations such as financial deepening-economic growth, FDI-economic growth or financial deepening-FDI have been examined, and it can be said that there are fewer studies in which financial deepening, economic growth and FDI are analysed together. Unlike previous studies, it is thought that this study will contribute to the literature since it examines financial deepening, economic growth and FDI together and involves a long and contemporary application period and a contemporary method.

Following the introduction part of the study, the relationship between financial deepening, economic growth and FDI is examined, then the literature on the subject is discussed, followed by information about the application data and analysis method, then the findings are presented and the study is co with the result and evaluation part.

1. FINANCIAL DEEPENING and ECONOMIC GROWTH

The relationship between the financial sector and economic growth is not a new subject that is addressed by researchers and has been the main subject of

many studies for years. The first studies on the relationship between financial development and economic growth were carried out by Bagehot (1873) and Schumpeter (1912) (Wagabaca, 2004: 1-3). Published in 1873, Bagehot's book "Lombard Street: A Description of the Money Market" emphasizes the importance of economic growth. It also explains Bagehot's views on financial development and the critical role of financial development in economic growth. This view was not completely accepted by everyone and great debates began regarding the direction of the relationship between financial development and economic growth (Khan, 2000: 3). Schumpeter (1912) states that the relationship between financial development and economic growth is supply-led, in other words, the financial system is a pioneer in economic growth by defining and financing high-yielding projects. This idea is based on the view that the financial system encourages technological development by selecting and financing businesses that are well-functioning and are expected to be successful (Wagabaca, 2004: 1-3).

Studies on the relationship between the financial sector and the real sector have given rise to five possible hypotheses in terms of causality. These hypotheses are listed as the hypothesis stating that there is no causal relationship between the financial sector and the real sector, the demand-following hypothesis, the supply-leading hypothesis, the hypothesis stating that there is a negative unidirectional relationship from the financial sector to the real sector, and the hypothesis suggesting that there is interdependence between the financial sector and the real sector (Blum et al., 2002: 6).

Modigliani and Miller (1958) developed a model which argues that real economic decisions are independent of the financial structure. It is assumed in this model that a perfect competition market which involves symmetric information but does not involve transaction costs is related with economic activity. Furthermore, Lucas (1988) stated that there is no relationship between financial sector and the real sector, and that economists attach too much importance to the role played by financial factors in the growth process of the real sector.

It is stated by Patrick (1966) that the financial system will react passively to economic growth as a result of the increased demand for financial services, in other words, he proposes the demand-following hypothesis. This hypothesis states that financial institutions, financial assets and services emerge as a result

of the demands of investors and savers in the real economy for financial services and that the financial sector is essentially a passive element in the growth process of the real sector. On the other hand, the supply-leading hypothesis was put forward regarding the relationship between the financial sector and real sector by Patrick (1966). In this theory, Patrick argued that this hypothesis has two important functions which are ensuring the transfer of resources from traditional sectors to modern sectors and accelerating and encouraging entrepreneurial responses in modern sectors.

The hypothesis which maintains that there is a unidirectional negative relationship from the financial sector to the real sector takes into account the periods of financial crises. Minsky (1975) notes that the instability in the financial sector owing to financial crises has a negative impact on the real economy. In addition, Keynes (1936) states that speculative activities that take place in stock markets destabilize the financial system and, therefore, the real system. Sudden panics in a weak banking sector can cause the real economy to enter into a crisis. In other words, unreasonable speculation activities create a bubble by inflating asset prices, which may cause economic crises due to a fragile banking system (Ang, 2008: 544).

The majority of the empirical evidence obtained from studies on demand-following and supply-leading hypotheses demonstrates that there is a bidirectional causal relationship between the financial sector and the real sector. This mutual effect between the two sectors indicates that the financial depth leads to the growth of the real sector and that the demand of the growing economy for financial services is met by the developing financial sector (Blum et al., 2002: 7). The most common hypothesis stating that there is a bidirectional causal relationship between the financial sector and the real sector was put forward by Patrick (1966). Patrick (1966) argues that the relationship between financial development and economic growth justifies the supply-led hypothesis in underdeveloped economies and the demand-followed hypothesis increasingly in developed countries.

2. FINANCIAL DEEPENING and FOREIGN DIRECT INVESTMENTS

FDI can refer to fixed asset investments made in the form of production of goods and services abroad, and capital transfer realized by purchasing a

business in a foreign country or providing capital to a newly established firm. FDI has played an important role in the development of emerging countries and has increased production in these countries on an international scale. FDI offers great opportunities for developing countries in terms of financing, technology, know-how, training and marketing, as well as a cash capital transfer (Yalçın, 2012: 93)

Since FDI has great importance for countries, the factors affecting FDI have been examined quite frequently in national and international literature. In these studies (Schneider and Frey, 1985; Biswas, 2002; Mottaleb and Kalrajen, 2010; Blonigen and Piger, 2014), the factors determining FDI in various countries were examined and financial deepening has emerged as one of the most important factors among the determinants of FDI. (Hermes and Lensink, 2004; Alfaro et al. 2004; Jeffus, 2004; Al Nasser and Gomez 2009; Hussain and Kimuli, 2012; Adeniyi et al., 2012; Liu et al., 2020).

Two common views are prominent on the relationship between the deepening of the financial system and FDI (Jeffus, 2004; Hajilee and Al Nasser 2015). The first one, which was put forth by Classens et al. (2001), argues that higher FDI increases stock market activity in the country and is positively correlated with financial development. Classens et al. (2001) argue that FDI is directed towards countries with good institutions and foundations. Also, their study states that FDI is beneficial in that companies can attract funds more easily with lower costs and better conditions, they can benefit from a wider base of investors and investors can buy and sell shares in more liquid markets. Hajilee and Al Nasser (2015: 229) argue that when foreign investments are invested in part through the purchase of existing equity capital, the liquidity of domestic stock markets may increase and, accordingly, FDI can be a complement to stock market development.

On the other hand, the second view argues that there is a negative relationship between FDI and financial deepening. This view, put forward by Hausmann and Fernandez-Arias (2000), states that FDI has a tendency to be greater in more risky, financially underdeveloped and institutionally weak countries. Therefore, it is difficult to argue that an increase in the share of FDI is an indicator of good health (Hausmann and Fernandez-Arias, 2000).

3. LITERATURE

When the empirical literature on the relations among financial deepening, economic growth and FDI, it can be seen that there are numerous studies in the national and international literature. Some of these studies (Darrat, 1999; Al-Tamimi et al., 2002; Al-Zubi et al., 2006; Öztürk et al., 2010; Kar et al., 2011; Hayaloğlu 2015; Bhattarai, 2015; Williams, 2019; Alasgarlı and Sekmen, 2021) examined the relationship between financial deepening and economic growth, some of them (Çetin and Seker, 2014; Hajilee and Al Nasser, 2015; Liu et al., 2020; Tekin, 2022) examined the relationship between financial deepening and FDI, and some studies (Borensztein et al., 1998; Obwona, 2002; Baharumshah and Almasaied, 2009; Ayaydın, 2010; Popescu, 2014; Iamsiraroj, 2016; Uğur, 2021) examined the link between FDI and economic growth. In this section, studies that involve financial deepening, FDI and economic growth together will be discussed.

The study by Hermes and Lensink (2003) investigated the relationship between financial development, FDI and economic growth in 67 countries for the 1970-1995 period. As a result of the study, findings suggested that 37 countries out of 67 countries with sufficiently developed financial systems were more successful in attracting FDI and thus positively affected economic growth.

Kholdy and Sohrabian (2005) analysed various relationships between financial markets, FDI and economic growth. In the study, which used a panel of 25 countries and the Granger causality model for the 1975-2002 period, it was demonstrated that there is a bidirectional relationship between financial markets and economic growth. Also, the study showed that there is bidirectional causality between financial markets and FDI in countries with relatively higher GDP per capita and more developed financial markets, and FDI does not affect economic growth.

The study carried out by Lee and Chang (2009) examined the relationships between FDI, financial development and economic growth using annual data, panel cointegration and panel error correction models for the period 1970-2002 in 37 countries. The results of the study revealed that there is evidence that there is a long-term relationship between the variables, and that financial development indicators have a greater effect on economic growth than FDI.

Pradhan (2010) analysed the long run equilibrium relationship between financial deepening, FDI and economic growth in India for 1970-2007 time period. The results of the study confirm that financial deepening, FDI and economic growth are cointegrated, there is a bidirectional causality between FDI and economic growth, and there is a unidirectional causality from financial deepening to FDI.

Nwosa et al. (2011) investigated the relationships between financial development, foreign direct investment and economic growth in Nigeria for the period 1970 – 2009. Cointegration and causality tests were used in the study, and the findings suggested that the variables act together in the long run and that there are causal relationships between the variables. Moreover, it is stated in the study that foreign direct investments and financial development have a causal effect on economic growth.

Demirtaş (2014) analysed the relationship between financial development, foreign direct investment and growth using the 1992-2013 period data in Turkey. The results of the study, in which Granger causality, VAR and cointegration methods were used, show that there is causality between the variables and that foreign direct investments and financial development based on the banking sector can affect growth in the long run.

Jahfer and Inoue (2014) analysed the relationship between financial development, foreign direct investment and economic growth in Sri Lanka using quarterly data over the period 1996-2011. Johansen cointegration test and vector error correction model were used in the study. The findings of the study demonstrated that there is a long-term equilibrium relationship between the variables, there is a bidirectional causality between financial development and economic growth, and financial development and economic growth affect foreign direct investments.

Duarte (2017) analysed the linkages between FDI, economic growth and financial development in Cabo Verde for the period 1987 – 2014. ARDL bound test and ECM Granger causality analyses were used in the study. The findings showed that there is a long-term relationship between the variables, FDI has a positive effect on economic growth, there is a two-way causality relationship between economic growth and DYY, and that both economic growth and the domestic credit given to the private sector are important factors in promoting FDI to the country.

Islam et al. (2018) analysed the relationship between economic growth, financial deepening, foreign direct investment and innovation for the period 1980 – 2014 in China. The results of ARDL bounds test, cointegration test and VECM Granger causality analysis confirm cointegration and causal relationships between variables.

Alabi et al (2018) examined the relationship between financial deepening, foreign direct investment and economic growth in Nigeria between 1980 and 2015 using the ARDL Boundary Test. The study findings demonstrated that there is a long-term relationship between financial deepening, foreign direct investment and economic growth, and that foreign direct investment and financial deepening have a significant effect on economic growth in both the short and long term.

Altınöz (2020) examined the impacts of financial development, foreign direct investments, and globalization on economic growth in the G7 and E7 countries for the period 1990-2017 using the panel ARDL method. The study findings revealed that financial development affects economic growth both in the short and long term in G7 countries, globalization affects economic growth negatively in the long term, and capital affects economic growth positively in both the short and long term. Also, it was found out that capital accumulation and financial development positively affected economic growth in the long term for E7 countries, while foreign direct investments, capital and labour increased economic growth in the short term.

Osei and Kim (2020) investigated the relationship between financial development, foreign direct investment and economic growth by using a dynamic panel threshold model in 62 middle and high-income countries covering the period 1987-2016. In their study, they stated that the effect of financial development on economic growth decreased with the increase of financial development. They also provide substantial evidence that foreign direct investment supports growth in general, which is consistent with the “vanishing effect” of financial development.

Ustaoğlu (2021) analysed the effect of foreign investments on financial development and economic growth in 133 countries for the period 1990-2017 using GMM and multiple intermediation analysis methods. Study results revealed that foreign direct investments, foreign portfolio investments and financial development accelerate economic growth. Furthermore, it was also

found out that the threshold effect of the financial development level of the country is important in the effect of foreign investments on economic growth, in other words the positive effect of foreign investment on economic growth disappears after the level of financial development in the country exceeds a certain level. On the other hand, in the study, it was stated that financial development has a non-linear effect on economic growth

4. DATA

In this study, it is aimed to examine the relationship between financial deepening, economic growth and FDI in 19 developing countries which are Argentina, Bangladesh, Brazil, Chile, Egypt, Colombia, India, Jordan, Indonesia, South Korea, Turkey, Malaysia, Peru, Mexico, Pakistan, Morocco, Sri Lanka, South Africa, Thailand. In the analyses which were used within the study, annual data for the period 1980-2019 and the Gaussian package program were used. Explanations regarding the variables used in the study are presented in Table 1.

Table 1: The Variables Used in the Study

Name of the Variable	Abbreviation of the Variable	Explanation of the Variable	Resource
Financial Institutions Depth Index	FID	Private-sector credit to GDP, Pension fund assets to GDP, Mutual fund assets to GDP, Insurance premiums, life and non-life to GDP were used when creating FID	
Financial Markets Depth Index	FMD	Stock market capitalization to GDP Stocks traded to GDP International debt securities of government to GDP Total debt securities of financial corporations to GDP Total debt securities of nonfinancial corporations to GDP were used when creating FMD	International Monetary Fund (IMF)
Economic Growth	GDP	GDP per capita (\$)	
Foreign Direct Investment	FDI	Gross Foreign Direct Investments/GDP	The World Bank

5. METHODOLOGY

The causal relationship between financial deepening, FDI and economic growth in some developing countries is analysed in the study. The data set is structured as panel data since the annual data of 19 countries regarding the study variables for the period 1980 – 2019 are used. When using panel data analysis, the data should be examined in terms of cross-sectional dependence and homogeneity, and necessary tests should be used depending on the emerging situation. In this context, cross-section dependency tests and Panel Bootstrap Causality analysis, introduced by Konya (2006), were used as a method.

5.1. Cross-Sectional Dependence Tests

When working with a data set that is structured in the form of a panel consisting of time and cross-section units, cross-sectional dependence may arise. For this reason, it would be useful to explain the cross-sectional dependence over a panel data regression model. In a panel data model below, i is the cross-section, t is the time-section, x_{it} is the k -dimensional vector of independent variables, β_{it} is the vector of predicted parameters for each of the cross-section units, and u_{it} is the error term for each cross-section.

$$y_t = \beta'_{it} x_{it} + u_{it} \quad i = 1, 2, \dots, N \quad t = 1, 2, \dots, T \quad (1)$$

In the model in Equation 1, although the error terms of each cross-section are assumed to be independently normally distributed with zero mean and constant variance over the t period $u_{it} \sim N(0, \sigma_{iu}^2)$ the error terms of cross-sections may be interdependent. (Pesaran, 2021: 16). Cross-section dependency indicates that there is a relationship between the error terms of each of the cross sections (such as country) that make up the panel data set. In other words, it is the situation where a shock that occurs in one country can affect other countries. The null hypothesis stating that there is no relationship or dependency between the errors of different cross-sectional units can be shown as in Equation 2 (Pesaran, 2004: 5).

$$H_0 : \rho_{ij} = \text{Corr}(u_{it}, u_{jt}) = 0 \quad \text{for the whole } i \neq j \quad (2)$$

The LM test, CD_{LM} , CD and LM_{adj} tests are used to determine whether there is a cross-sectional dependence. The LM test was introduced by Breusch and Pagan (1980) and can be formulated as in Equation 3 (Kar et al., 2011: 691):

$$LM = \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N T_{ij} \rho_{ij}^2 \rightarrow \chi^2 \frac{N(N-1)}{2} \quad (3)$$

ρ_{ij} in equation 3 shows the correlation coefficient between the error terms obtained from the panel data regression model shown in equation 1, N shows the number of cross-sections, and T shows the time section. The LM test shows an asymptotic chi-square distribution with $N(N-1)/2$ degrees of freedom in case of N constant and $T \rightarrow \infty$ (Kar et al., 2011: 691)

The LM test is used when N is smaller than T, and cannot be used when $N > T$. Pesaran (2004) developed the CD_{LM} test for large panels where $T \rightarrow \infty$ and then $N \rightarrow \infty$ to fill this gap. The CD_{LM} test can be represented as equation 4 (Pesaran, 2004: 5).

$$CD_{LM} = \sqrt{\frac{1}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (T \rho_{ij}^2 - 1) \rightarrow N(0,1) \quad (4)$$

The CD_{LM} test deviates in size when N is larger than T. For this reason, Pesaran (2004) developed the CD test, which is valid for both cases where T is greater or less than N (Menyah et al., 2014: 389-390). The CD test can be formulated as in equation 5 (Pesaran, 2004: 7):

$$CD = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)}} \left(\sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \rho_{ij}^2 \right) \rightarrow N(0,1) \quad (5)$$

Since the CD test has significant shortcomings in certain cases where the population mean binary correlation is zero, although the unit population pairwise correlations are not zero, the LM_{adj} test was developed by Pesaran et al. (2008) and these shortcomings have been eliminated (Pesaran et al., 2008: 106-108):

$$LM_{adj} = \sqrt{\frac{2}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \frac{(T-k)\rho_{ij}^2 - \mu_{Tij}}{v_{Tij}} \rightarrow N(0,1) \quad (6)$$

Panel data contains information about different cross-sectional units and, due to its structure, it contains heterogeneity. Heterogeneity is inevitable, especially when countries are used as a cross-section, since the economic and financial structures of countries (country-specific features) are different from each other (Breitung, 2005). In this study, it can be said that there is an economically and financially heterogeneous panel data, since there is an application for developing countries with different characteristics.

5.2. Panel Causality Analysis

The causality analysis, introduced by Granger in 1969, continued to evolve over time with the contributions of other scientists. Granger causality expresses whether the values of one variable in the past are sufficient to predict another variable. When Granger causality is applied in panel data, the cross-sectional dependence and heterogeneity between the cross-section units that make up the panel data should be considered and causality analysis appropriate for the situation should be used (Kar et al., 2011: 688).

The panel causality analysis, which was developed by Konya (2006), can be done without the need for any unit root and cointegration tests and considers cross-sectional dependence and heterogeneity. This analysis uses the Seemingly Unrelated Regression model and bootstrap critical values specific to each unit (Konya, 2006: 990-991). Panel causality analysis can be shown as follows, consisting of two groups of equations (Kar et al., 2011: 689):

$$y_{1,t} = a_{1,1} + \sum_{i=1}^{ly1} \beta_{1,1,i} y_{1,t-i} + \sum_{i=1}^{lx1} \delta_{1,1,i} x_{1,t-i} + \varepsilon_{1,1,t} \quad (7)$$

⋮

$$y_{N,t} = a_{1,N} + \sum_{i=1}^{ly1} \beta_{1,N,i} y_{N,t-i} + \sum_{i=1}^{lx1} \delta_{1,N,i} x_{N,t-i} + \varepsilon_{1,N,t} \quad (8)$$

ve

$$x_{k,1,t} = a_{2,1} + \sum_{i=1}^{ly2} \beta_{2,1,i} y_{1,t-i} + \sum_{i=1}^{lx2} \delta_{2,1,i} x_{k,1,t-i} + \varepsilon_{2,1,t} \quad (9)$$

⋮

$$x_{k,N,t} = a_{2,N} + \sum_{i=1}^{ly2} \beta_{2,N,i} y_{N,t-i} + \sum_{i=1}^{lx2} \delta_{2,N,i} x_{k,N,t-i} + \varepsilon_{2,N,t} \tag{10}$$

The y parameter in Equations 7, 8, 9 and 10 denotes the dependent variable, and the x_k parameters denote the independent variables. The null hypothesis states that the x_k variable is not the cause of the y variable in the first set of equations, and that y is not the cause of the x_k variable in the second set of equations (Konya, 2006: 985).

6. FINDINGS

The findings obtained as a result of the analyses made to examine the relationship between financial deepening, FDI and economic growth in some developing countries are included in this section. Descriptive statistics regarding the variables are presented in Table 2 and Table 3.

Table 2: Descriptive Statistics for FID and FMD

	FID				FMD			
	Mean	Std. Dev.	Jarque-Bera	p	Mean	Std. Dev.	Jarque-Bera	p
Argentina	0.0847	0.0624	1.5711	0.4559	0.1555	0.0426	45.8290	0.0000
Bangladesh	0.0399	0.0395	5.4948	0.0641	0.0592	0.0327	3.7257	0.1552
Brazil	0.2173	0.1634	3.6149	0.1641	0.3777	0.1418	3.0527	0.2173
Chile	0.3503	0.1030	3.2271	0.1992	0.4910	0.1176	1.9129	0.3843
Colombia	0.1422	0.0899	4.5376	0.1034	0.1643	0.0846	6.6669	0.0357
Egypt	0.2428	0.1137	8.5322	0.0140	0.0989	0.0231	0.7965	0.6715
India	0.2923	0.2152	3.7334	0.1546	0.2028	0.0826	5.1225	0.0772
Indonesia	0.1913	0.0622	3.1186	0.2103	0.1045	0.0403	3.7743	0.1515
Jordan	0.4810	0.1167	14.3658	0.0008	0.3132	0.0564	1.0466	0.5926
Korea	0.4535	0.2814	3.2612	0.1958	0.5898	0.1384	4.3075	0.1160
Malaysia	0.5784	0.2412	4.6555	0.0975	0.6309	0.1491	3.1771	0.2042
Mexico	0.1657	0.1002	2.3045	0.3159	0.1367	0.0676	3.3655	0.1859
Morocco	0.1232	0.0715	5.0356	0.0806	0.1647	0.0501	3.4486	0.1783
Pakistan	0.1486	0.0853	32.1992	0.0000	0.0695	0.0097	14.9346	0.0006
Peru	0.1370	0.0593	5.3043	0.0705	0.1375	0.0802	3.6861	0.1583
South Africa	0.4853	0.2000	3.7788	0.1512	0.7420	0.1005	4.9211	0.0854
Sri Lanka	0.0637	0.0338	3.6341	0.1625	0.0888	0.0275	1.7037	0.4266
Thailand	0.4209	0.2045	3.0063	0.2224	0.3776	0.1501	1.2658	0.5311
Turkey	0.1980	0.1261	3.7957	0.1499	0.0997	0.0456	5.7645	0.0560

According to Table 2, it can be seen that the average score for the FID variable is 0.0847 in Argentina, 0.0399 in Bangladesh, 0.2173 in Brazil, 0.3503 in Chile, 0.1422 in Colombia, 0.2428 in Egypt, 0.2923 in India, 0.1913 in Indonesia, 0.4810 in Jordan, 0.4535 in Korea, 0.5784 in Malaysia, 0.1657 in

Mexico, 0.1232 in Morocco, 0.1486 in Pakistan, 0.1370 in Peru, 0.4853 in South Africa, 0.0637 in Sri Lanka, 0.4209 in Thailand and 0.1980 in Turkey. Jarque-Bera test statistic shows that the null hypothesis, which states that there is a normal distribution for Argentina, Brazil, Chile, Colombia, India, Indonesia, Korea, Malaysia, Mexico, South Africa, Sri Lanka, Thailand and Turkey, cannot be rejected. That is, the FID variable has a normal distribution in these countries but it does not show a normal distribution in other countries.

The descriptive statistics for the FMD variable (Table 2) suggest that average score is 0.1555 in Argentina, 0.0592 in Bangladesh, 0.3777 in Brazil, 0.4910 in Chile, 0.1643 in Colombia, 0.0989 in Egypt, 0.2028 in India, 0.1045 in Indonesia, 0.3132 in Jordan, 0.5898 in Korea, 0.6309 in Malaysia, 0.1367 in Mexico, 0.1647 in Morocco, 0.0695 in Pakistan, 0.1375 in Peru, 0.7420 in South Africa, 0.0888 in Sri Lanka, 0.3776 in Thailand and 0.0997 in Turkey. When the Jarque-Bera test statistic is examined, it is seen that the null hypothesis stating that there is a normal distribution in Bangladesh, Brazil, Chile, Egypt, Indonesia, Jordan, Korea, Malaysia, Mexico, Morocco, Peru, Sri Lanka and Thailand cannot be rejected and that the FMD variable is normally distributed in these countries. It is seen that the FMD variable does not show a normal distribution in other countries.

Tablo 3: Descriptive Statistics for FDI and GDP Variables

	FDI				GDP			
	Mean	Std. Dev.	Jarque-Bera	p	Mean	Std. Dev.	Jarque-Bera	P
Argentina	2.1359	1.5596	133.0686	0.0000	8.7365	0.5595	2.7663	0.2508
Bangladesh	0.5263	0.5868	5.2021	0.0742	6.1501	0.6345	3.7996	0.1496
Brazil	2.6213	1.7852	4.7908	0.0911	8.3520	0.6983	3.1512	0.2069
Chile	7.1067	5.1497	3.1435	0.2077	8.5832	0.7869	2.7927	0.2475
Colombia	3.4261	2.1996	4.6415	0.0982	7.9318	0.6710	3.3777	0.1847
Egypt	2.5567	2.1289	46.6827	0.0000	7.1545	0.6079	3.0221	0.2207
India	1.2197	1.2961	9.7171	0.0078	6.3845	0.7026	4.6697	0.0968
Indonesia	1.7479	1.1970	2.3737	0.3052	7.0582	0.7820	4.2220	0.1211
Jordan	4.5901	5.2693	52.6899	0.0000	7.6934	0.4362	3.7819	0.1509
Korea	1.7926	1.0226	3.7617	0.1525	9.2687	0.9194	3.7427	0.1539
Malaysia	6.2359	2.6095	1.3192	0.5171	8.4009	0.6482	3.0676	0.2157
Mexico	2.5863	1.1673	1.4933	0.4740	8.6129	0.5732	3.9112	0.1415
Morocco	2.0144	1.6133	8.9149	0.0116	7.3909	0.4997	2.4792	0.2895
Pakistan	0.9294	0.8019	67.0867	0.0000	6.4183	0.5206	4.0308	0.1333
Peru	2.9223	2.3103	2.0721	0.3548	7.7559	0.7292	2.6301	0.2685
South Africa	1.6628	1.4836	90.8654	0.0000	8.3455	0.4345	2.4981	0.2868
Sri Lanka	1.1926	0.5260	5.8864	0.0527	6.9168	0.9000	3.2707	0.1949
Thailand	3.0883	1.8788	2.2249	0.3288	7.7765	0.7502	2.2106	0.3311
Turkey	1.1359	1.0140	5.9289	0.0516	8.3512	0.7871	3.4753	0.1759

Table 3 shows that FDI variable has an average score of 2.1359 in Argentina, 0.5263 in Bangladesh, 2.6213 in Brazil, 7.1067 in Chile, 3.4261 in Colombia, 2.5567 in Egypt, 1.2197 in India, 1.7479 in Indonesia, 4.5901 in Korea, 1.7926 in Malaysia, 6,2359 in Malaysia, 2,5863 in Mexico, 2,0144 in Morocco, 0.9294 in Pakistan, 2,9223 in Peru, 1,6628 in South Africa, 1,1926 in Sri Lanka, 3,0883 in Thailand and 1,1359 in Turkey. According to the Jarque-Bera test statistic, the null hypothesis stating that there is a normal distribution in Chile, Indonesia, Korea, Malaysia, Mexico, Peru and Thailand cannot be rejected, and the FDI variable for these countries is normally distributed, and the FDI variable is not normally distributed in the other countries.

The descriptive statistics for the GDP variable (Table 3) suggest that the average score is 8.7365 in Argentina, 6.1501 in Bangladesh, 8.3520 in Brazil, 8.5832 in Chile, 7.9318 in Colombia, 7.1545 in Egypt, 6.3845 in India, 7.0582 in Indonesia, 7.6934 in Jordan, 9.2687 in Korea, 8.4009 in Malaysia, 8.6129 in Mexico, 7.3909 in Morocco, 6.4183 in Pakistan, 7.7559 in Peru, 8.3455 in South Africa, 6.9168 in Sri Lanka, 7.7765 in Thailand and 8.3512 in Turkey. The Jarque-Bera test statistic indicates that the null hypothesis, which states that there is a normal distribution in all countries, cannot be rejected and that the GDP variable is normally distributed in all countries.

In panel data analyses, the tests to be used differ depending on whether the variables have a cross-sectional dependence. Therefore, first of all, the variables should be examined in terms of cross-sectional dependence. Table 4 and Table 5 show the cross-sectional dependence test results of the variables.

Table 4: Cross-Sectional Dependence Test Results for FMD and FID Variables

Test	FMD				FID			
	Constant		Constant and Trend		Constant		Constant and Trend	
	Stat.	p	Stat.	p	Stat.	p	Stat.	p
LM	292,593	0.000*	318,698	0.000*	224,375	0.004*	221,928	0.005*
CD_{LM}	6,575	0.000*	7,987	0.000*	2,886	0.002*	2,754	0.003*
CD	-1,592	0.056***	-1,330	0.092***	-2,294	0.011**	-2,521	0.006*
LM adj	216,034	0.000*	209,145	0.000*	271,561	0.000*	263,557	0.000*

*, **, *** show significance at 1%, 5% and 10% significance level respectively.

Table 4 and Table 5 show that the null hypothesis which states that there is no dependence between cross-section units in fixed and constant and trend models in all tests was rejected and there is cross-sectional dependence.

Table 5: Cross-Sectional Dependence Test Results for FDI and GDP Variables

Test	FDI				GDP			
	Constant		Constant and Trend		Constant		Constant and Trend	
	Stat.	p	Stat.	p	Stat.	p	Stat.	p
LM	277,487	0.000*	273,705	0.000*	306,967	0.000*	317,158	0.000*
CD_{LM}	5,758	0.000*	5,554	0.000*	7,352	0.000*	7,903	0.000*
CD	-3,600	0.000*	-3,695	0.000*	-3,883	0.000*	-3,981	0.000*
LM adj	37,226	0.000*	31,384	0.000*	43,761	0.000*	45,404	0.000*

*, **, *** show significance at 1%, 5% and 10% significance level respectively.

It can be interpreted that the study variables have a cross-sectional dependence and have a heterogeneous structure due to the differences in country-specific features. In this case, the causality relationship between the variables was investigated by using the Panel Bootstrap Causality Test developed by Konya (2006), which takes into account both cross-sectional dependence and heterogeneity and does not seek a prerequisite such as a unit root test. Tables 6, 7, 8, 9 and 10 contain Bootstrap Panel Causality Test results.

Table 6: Panel Bootstrap Causality Test Results for FDI-FID

Countries	H0: FDI is not the cause of FID.			H0: FID is not the cause of FDI.		
	Wald	p	FDI → FID	Wald	p	FDI ← FID
Argentina	25,812	0.000*	→	1,828	0.401	
Bangladesh	10,246	0.006*	→	0.563	0.755	
Brazil	1,990	0.370		13,133	0.001*	←
Chile	1,966	0.374		7,606	0.022**	←
Colombia	1,795	0.408		2,906	0.234	
Egypt	2,467	0.291		1,376	0.503	
India	0.166	0.920		12,874	0.002*	←
Indonesia	0.243	0.886		0.323	0.851	
Jordan	1,837	0.399		0.527	0.768	
Korea	2,906	0.234		15,805	0.000*	←
Malaysia	0.408	0.816		3,752	0.153	
Mexico	10,566	0.005*	→	3,525	0.172	
Morocco	0.340	0.844		1,608	0.448	
Pakistan	2,066	0.356		0.035	0.983	
Peru	0.198	0.906		2,749	0.253	
South Africa	18,297	0.000*	→	4,117	0.128	

Sri Lanka	3,701	0.157		0.995	0.608
Thailand	2,224	0.329		3,705	0.157
Turkey	0.619	0.734		0.395	0.821
Panel	87,847	0,000*	→	77,824	0,000*

*, **, *** show significance at 1%, 5% and 10% significance level respectively.

Table 6 demonstrates that the null hypothesis which states that the FDI variable is not the cause of the FID variable is rejected in Argentina, Bangladesh, Mexico and South Africa, and there is a unidirectional causality relationship from FDI to FID in these countries. However, the results show that the null hypothesis which states that the FID variable is not the cause of the FDI variable is rejected for Brazil, Chile, India and Korea, and there is a one-way causality relationship from FID to FDI in these countries. When the panel results of all countries are examined, it is possible to say that there is a two-way causality relationship between FDI and FID for the countries.

Table 7: Panel Bootstrap Causality Test Results for FDI-FMD

Countries	H0: FDI is not the cause of FMD.		FDI → FMD	H0: FMD is not the cause of FDI.		FDI ← FMD
	Wald	p		Wald	p	
Argentina	0.413	0.813		2,493	0.287	
Bangladesh	0.517	0.772		2,218	0.330	
Brazil	0.085	0.958		1,310	0.519	
Chile	0.815	0.665		116,071	0.000*	←
Colombia	3,798	0.150		4,470	0.107	
Egypt	0.229	0.892		7,403	0.025**	←
India	0.141	0.932		13,877	0.001*	←
Indonesia	2,333	0.311		0.541	0.763	
Jordan	1,892	0.388		1,131	0.568	
Korea	4,371	0.112		9,590	0.008*	←
Malaysia	4,312	0.116		4,498	0.106	
Mexico	6,193	0.045		2,679	0.262	
Morocco	8,078	0.018**	→	2,499	0.287	
Pakistan	9,198	0.010**	→	0.158	0.924	
Peru	2,818	0.244		1,112	0.574	
South Africa	0.939	0.625		2,639	0.267	
Sri Lanka	1,005	0.605		1,528	0.466	
Thailand	1,392	0.499		2,528	0.282	
Turkey	0.055	0.973		1,202	0.548	
Panel	48,583	0,117		177,947	0,000*	←

*, **, *** show significance at 1%, 5% and 10% significance level respectively.

Table 7 shows that the null hypothesis which states that FDI is not the cause of FMD was rejected for Morocco and Pakistan, and the null hypothesis which states that FMD is not the cause of FDI was rejected for Chile, Egypt,

India and Korea. Therefore, it is possible to say that there is a unidirectional causality relationship from FDI to FMD in Morocco and Pakistan, and from FMD to FDI in Chile, Egypt, India and Korea. For the panel in general, there is a unidirectional causality relationship from FMD to FDI.

Table 8: Panel Bootstrap Causality Test Results for FDI-GDP

Countries	H0: FDI is not the cause of GDP.			H0: GDP is not the cause of FDI.		
	Wald	p	FDI → GDP	Wald	p	FDI ← GDP
Argentina	0.324	0.850		6,410	0.041**	←
Bangladesh	8,004	0.018**	→	3,227	0.199	
Brazil	1,137	0.567		5,830	0.054***	←
Chile	23,679	0,000*	→	16,971	0,000*	←
Colombia	5,078	0.079***	→	0.803	0.669	
Egypt	1,398	0.497		1,216	0.544	
India	2,398	0.301		0.213	0.899	
Indonesia	2,036	0.361		3,594	0.166	
Jordan	1,235	0.539		0.635	0.728	
Korea	0.836	0.658		8,136	0.017**	←
Malaysia	1,272	0.529		5,676	0.059***	←
Mexico	5,925	0.052***	→	17,399	0,000*	←
Morocco	0.062	0.969		4,208	0.122	
Pakistan	8,862	0.012**	→	20,061	0,000*	←
Peru	1,698	0.428		2,827	0.243	
South Africa	16,046	0,000*	→	6,278	0.043**	←
Sri Lanka	1,703	0.427		3,790	0.150	
Thailand	0.49	0.783		0.05	0.976	
Turkey	3,787	0.151		0.054	0.973	
Panel	85,969	0,000*	→	107,379	0,000*	←

*, **, *** show significance at 1%, 5% and 10% significance level respectively.

When Table 8 is examined, it can be seen that the null hypothesis which states that FDI is not the cause of GDP is rejected in Bangladesh, Chile, Colombia, Mexico, Pakistan, South Africa, Argentina, Brazil, Chile, Korea, Malaysia, Mexico, Pakistan. The table also shows that the null hypothesis that GDP is not the cause of FDI is rejected in South Africa. These results show that there is a bidirectional causality relationship between FDI and GDP. The relationship is unidirectional from FDI to GDP in Bangladesh and Colombia, unidirectional from GDP to FDI in Argentina, Brazil, Korea and Malaysia, and

one-way from Chile, Mexico, Pakistan and South Africa. For the whole panel, there is a two-way causality relationship between FDI and GDP.

Table 9: Panel Bootstrap Causality Test Results for GDP-FID

Countries	H0: GDP is not the cause of FID.			H0: FID is not the cause of GDP.		
	Wald	p	GDP→FID	Wald	p	GDP←FID
Argentina	0.234	0.889		3,233	0.199	
Bangladesh	1,223	0.542		2,007	0.367	
Brazil	0.572	0.751		0.380	0.827	
Chile	1,150	0.563		0.171	0.918	
Colombia	0.517	0.772		0.256	0.880	
Egypt	3,488	0.175		0.373	0.830	
India	8,452	0.015**	→	0.034	0.983	
Indonesia	2,736	0.255		1,032	0.597	
Jordan	0.075	0.963		0.263	0.877	
Korea	8,698	0.013**	→	8,937	0.011**	←
Malaysia	0.012	0.994		5,298	0.071***	←
Mexico	0.976	0.614		0.953	0.621	
Morocco	0.025	0.987		2,595	0.273	
Pakistan	4,078	0.130		0.056	0.972	
Peru	2,392	0.302		0.567	0.753	
South Africa	1,547	0.461		20,926	0,000*	←
Sri Lanka	0.704	0.703		2,377	0.305	
Thailand	5,408	0.067***	→	0.266	0.875	
Turkey	3,646	0.162		0.349	0.840	
Panel	45,934	0,176		50,073	0,091***	←

*, **, *** show significance at 1%, 5% and 10% significance level respectively.

Table 9 demonstrates that the null hypothesis which states that GDP is not the cause of FID is rejected in India, Korea and Thailand, and there is a unidirectional causality relationship from GDP to FID in India and Thailand. On the other hand, the null hypothesis which states that FID is not the cause of GDP is rejected in Korea, Malaysia and South Africa, and there is a unidirectional causality relationship from FID to GDP in Malaysia and South Africa. Also, there is a bidirectional causality relationship between FID and GDP in Korea. In terms of the panel, there is a unidirectional causality relationship from FID to GDP.

Table 10: Panel Bootstrap Causality Test Results for GDP-FMD

Countries	H0: GDP is not the cause of FMD.			H0: FMD is not the cause of GDP.		
	Wald	p	GDP → FMD	Wald	p	GDP ← FMD
Argentina	5,205	0.074***	→	0.992	0.609	
Bangladesh	0.98	0.613		1,301	0.522	
Brazil	0.366	0.833		1,731	0.421	
Chile	2,391	0.303		0.152	0.927	
Colombia	1,099	0.577		1,663	0.435	
Egypt	3,330	0.189		1,566	0.457	
India	1,684	0.431		0.126	0.939	
Indonesia	3,460	0.177		5,085	0.079***	←
Jordan	0.384	0.825		1,153	0.562	
Korea	43,875	0.000*	→	23,809	0.000*	←
Malaysia	0.207	0.902		4,650	0.098***	←
Mexico	9,800	0.007*	→	1,419	0.492	
Morocco	0.911	0.634		0.309	0.857	
Pakistan	29,814	0.000*	→	9,878	0.007*	←
Peru	5,787	0.055***	→	1,761	0.415	
South Africa	22,084	0.000*	→	1,554	0.460	
Sri Lanka	0.237	0.888		3,643	0.162	
Thailand	2,866	0.239		0.743	0.690	
Turkey	0.033	0.984		0.371	0.831	
Panel	134.513	0.000*	→	61.907	0.008*	←

*, **, *** show significance at 1%, 5% and 10% significance level respectively.

Table 10 shows that the null hypothesis which states that GDP is not the cause of FMD was rejected in Argentina, Korea, Mexico, Pakistan, Peru and South Africa. It also shows that the null hypothesis, which states that FMD is not the cause of GDP, is also rejected in Indonesia, Korea, Malaysia, and Pakistan. In this case, there is unidirectional causality from GDP to FMD in Argentina, Mexico, Peru and South Africa, unidirectional causality from FMD to GDP in Indonesia and Malaysia, and bidirectional causality between GDP and FMD in Korea and Pakistan. In terms of the panel, there is a bidirectional causality relationship between FMD and GDP.

7. CONCLUSION

A healthy financial system is one of the key components of both the economy and foreign investment in the country. Therefore, neglecting the institutions and markets in the financial system in the acceleration of economic

growth and foreign direct investments can cause irreversible mistakes. Accordingly, researchers, decision makers and economists frequently investigate the relationships between financial system development, economic growth and FDIs. In this study, it is aimed to analyse the relationships between financial deepening, economic growth and FDI in some developing countries.

In the study, an application was made to investigate the relationships between financial deepening, economic growth and FDI using Bootstrap Panel Causality Analysis developed by Konya (2006) for the period of 1980-2019 in 19 developing countries (Argentina, Bangladesh, Brazil, Chile, Egypt, Colombia, India, Jordan, Indonesia, South Korea, Turkey, Malaysia, Peru, Mexico, Pakistan, Morocco, Sri Lanka, South Africa, Thailand). In the research, financial deepening was represented by two variables such as financial institutions depth index and financial markets depth index developed by the IMF. GDP per capita was used for economic growth and Gross Foreign Direct Investments/GDP ratio was used for FDI.

The data used in the application was structured in the form of panels. Therefore, first of all, the cross-sectional dependence and heterogeneity was taken into account as it should be in other panel data studies while carrying out the necessary tests. As a result of the tests, it was revealed that the variables used in the research have a cross-sectional dependence and that they have a heterogeneous structure due to the different characteristics of the countries. The relationship between financial deepening, economic growth and FDI was examined by using Bootstrap Panel Causality Analysis developed by Konya (2006), which considers cross-sectional dependency and heterogeneity.

The causality analysis showed that FDI affects the financial institutions depth index in Argentina, Bangladesh, Mexico and South Africa, and the financial institutions depth index affects FDI in Brazil, Chile, India and Korea. Within the countries that make up the panel, it was found that FDI and financial institutions depth index mutually affect each other. Also, regarding the relationship between FDI and financial markets depth index, it was found out that FDI affects the financial markets depth index in Morocco and Pakistan, and the financial markets depth index affects FDI in Chile, Egypt, India, Korea and in the overall panel.

When the findings about the relationship between GDP and FDI examined, it can be seen that FDI affects economic growth in Bangladesh and

Colombia, while economic growth affects FDI in Argentina, Brazil, Korea and Malaysia. On the other hand, in Chile, Mexico, Pakistan, South Africa and the panel in general, FDI and economic growth mutually affect each other.

Nevertheless, the study findings provide evidence that economic growth in India and Thailand affects the financial institutions depth index in Malaysia, South Africa and the overall panel. Also, the financial institutions depth index affects economic growth, and in Korea, the economic growth and financial institutions index mutually affect each other. Furthermore, economic growth affects the financial markets depth index in Argentina, Mexico, Peru and South Africa and the financial markets depth index affects economic growth in Indonesia and Malaysia. Also, economic growth and financial markets index mutually affect each other in Korea, Pakistan and the overall panel.

The results of the study reveal that foreign direct investments affect financial deepening in some countries and financial deepening affects foreign direct investments in some countries. On the other hand, it can be interpreted that as the financial system gets deeper, it will attract more foreign investment and foreign investments will contribute to the deepening of the financial system. However, the results regarding the relationship between financial deepening and economic growth show that the direction of the relationship can change in terms of countries. In addition, financial deepening contributes to economic growth and economic growth contributes to financial deepening in terms of the countries. Besides, the direction of the relationship between foreign direct investments and economic growth differs between countries. Yet, it can be said that foreign investments support economic growth and that economic growth attracts foreign investments in general in the countries within the scope of the analysis. The study findings which show that there is a bidirectional causality relationship between financial deepening and economic growth are in line with the results of the study by Patrick (1966), Kholdy and Sohrabian (2005), and Jahfer and Inoue (2014). Findings that show a bidirectional causality relationship between financial deepening and FDI are similar to the results of the study by Kholdy and Sohrabian (2005). Findings that demonstrate a bidirectional causality relationship between FDI and economic growth are in line with the results of the study by Pradhan (2010) and Duarte (2017).

REFERENCES

- Adeniyi, O., Omisakin, O., Egwaikhide, F.O. & Oyinlola, A. (2012). Foreign direct investment, economic growth and financial sector development in small open developing economies. *Economic Analysis & Policy*, 42(1), 105-127. <https://core.ac.uk/download/pdf/6552587.pdf>
- Ang, J. B. (2008). A survey of recent development in the literature of finance and growth. *Journal of Economic Surveys*, 22(3), 536–576. Doi: 10.1111/j.1467-6419.2007.00542.x
- Alabi, M.O., Tella, S.A., Odusanya, I.A. & Yinusa, O.G. (2018). Financial deepening, foreign direct investment and output performance in Nigeria. *Scientific Annals of Economics and Business*, 65(2), 193-204. Doi: 10.2478/saeb-2018-0007
- Alasgarlı, F. ve Sekmen, T. (2021). Asya ülkelerinde finansal gelişme, ekonomik büyüme ve enflasyon ilişkisi. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 19-48. <https://doi.org/10.54429/seyad.1012929>
- Alfaro, L., Chanda, A., Kalemli-Ozcan, S. & Sayek, S. (2004). FDI and economic growth: the role of local financial markets. *Journal of International Economics* 64, 89–112. Doi:10.1016/S0022-1996(03)00081-3
- Al Nasser, O. M. & Gomez, X. G. (2009). Do well-functioning financial systems affect the FDI flows to Latin America?. *International Research Journal of Finance and Economics*, 29, 60-75. <http://www.eurojournals.com/finance.htm>
- Al-Tamimi, H.A.H., Al-Awad, M. & Charif, H. A. (2002). Finance and growth: Evidence from some Arab countries. *Journal of Transnational Management Development*, 7(2), 3-18. <http://www.haworthpressinc.com/store/product.asp?sku=J130>
- Altınöz, B. (2020). *Doğrudan yabancı yatırımlar ve finansal piyasa gelişmelerinin küreselleşme bağlamında ekonomik büyümeye etkileri* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi.
- Al-Zubi, K., Al-Rjoub, S. & Abu-Mhareb, E. (2006). Financial development and economic growth: A new empirical evidence from the MENA countries, 1989-2001. *Applied Econometrics and International Development*, 6-3, 137-150.
- Ayaydın, H. (2010). Doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin incelenmesi: Türkiye örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(26), 133 – 145. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dpusbe/issue/4768/65580>
- Atamtürk, B. (2007). Gelişmekte olan ülkelerde ve Türkiye’de finansal serbestleşmenin iç tasarruflar üzerine etkisi. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, XXIII(2),75-89. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/muiibd/issue/491/4306>

- Baharumshah, A.Z. & Almasaied, S.W. (2009). Foreign direct investment and economic growth in Malaysia: Interactions with human capital and financial deepening. *Emerging Markets Finance and Trade*, 45(1), 90-102. Doi: 10.2753/REE1540-496X450106
- Bhattarai, K. (2015). Financial deepening and economic growth in advanced and emerging economies. *Review of Development Economics*, 19(1), 178–195. doi:10.1111/rode.12133
- Biswas, R. (2002). Determinants of foreign direct investment. *Review of Development Economics*, 6(3), 492–504.
- Blonigen, B.A. & Piger, J. (2014). Determinants of foreign direct investment. *Canadian Journal of Economics*, 47(3), 775-812. <https://doi.org/10.1111/caje.12091>
- Blum, D., Federmair, K., Fink, G. & Haiss, P. (2002). *The financial-real sector nexus: Theory and empirical evidence* (IEF Working Paper Nr. 43). Retrieved from <http://epub.wu.ac.at/196/1/document.pdf>
- Borensztein, E., De Gregorio, J. & Lee, J.-W. (1998). How does foreign direct investment affect economic growth?. *Journal of International Economics* 45, 115–135.
- Breitung, J. (2005). A parametric approach to the estimation of cointegration vectors in panel data. *Econometric Reviews*, 24(2), 151–173. <https://doi.org/10.1081/ETC-200067895>
- Choong, C.-K., Yusop, Z., Soo, S.-C. (2004). Foreign direct investment, economic growth, and financial sector development: a comparative analysis. *ASEAN Economic Bulletin*, 21(3), 278–289.
- Classens, S., Klingebiel, D. & Schmukler, S.L. (2001). *FDI and stock market development: complements or substitutes?* (World Bank Working Paper). Google Scholar.
- Çetin, M. & Seker, F. (2014). Ticari açıklık ve finansal gelişmenin doğrudan yabancı yatırımlar üzerindeki etkisi: OECD ülkeleri üzerine dinamik panel veri analizi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28(1), 125-147. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/atauniiibd/issue/2712/35970>
- Darrat A.F. (1999). Are financial deepening and economic growth causally related? Another look at the evidence. *International Economic Journal*, 13(3), 19-35, doi:10.1080/10168739900000002
- Demir, Y., Öztürk, E. & Albeni, M. (2007). Türkiye’de finansal piyasalar ile ekonomik büyüme ilişkisi. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İİBF Dergisi*, 13, 438-455. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kmusekad/issue/10223/125696>

- Demirtaş, C. (2014). *Finansal gelişme, doğrudan yabancı yatırımlar ve ekonomik büyüme ilişkisinin incelenmesi: Türkiye örneği* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Aksaray Üniversitesi.
- Duarte, L.R.V., Kedong, Y. & Xuemei, L. (2017). The relationship between FDI, economic growth and financial development in Cabo Verde. *International Journal of Economics and Finance*, 9(5), 132-142. doi:10.5539/ijef.v9n5p132
- Hajilee, M. & Al Nasser, O.M. (2015). The relationship between financial market development and foreign direct investment in Latin American countries. *The Journal of Developing Areas*, 49(2), 227-245. Doi: 10.1353/jda.2015.0043
- Hausmann, R. & Fernández-Arias, E. (2000). *Foreign direct investment: Good cholesterol?* (Working Paper, No. 417). Retrieved from <http://hdl.handle.net/10419/87989>
- Hayaloğlu, P. (2015). Kırılgan beşli ülkelerinde finansal gelişme ve ekonomik büyüme ilişkisi: Dinamik panel veri analizi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(1), 131-144. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/esad/issue/38955/456056>
- Hermes, N. & Lensink, R. (2003). Foreign direct investment, financial development and economic growth, *The Journal of Development Studies*, 40(1), 142-163, doi: 10.1080/00220380412331293707
- Hussain, F. & Kimuli, C.K. (2012). Determinants of foreign direct investment flows to developing countries. *SBP Research Bulletin*, 8(1), 13-31.
- Iamsiraroj, S. (2016). The foreign direct investment–economic growth nexus. *International Review of Economics and Finance* 42, 116–133. <http://dx.doi.org/10.1016/j.iref.2015.10.044>
- International Monetary Fund. (2022). *Financial development index database* [Dataset]. Retrieved from <https://data.imf.org/?sk=f8032e80-b36c-43b1-ac26-493c5b1cd33b>
- Islam, M., Liu, H., Khan, M.A., Reza, S., Yahia, Y.E. & Nasrin, L. (2018). Causal relationship between economic growth, financial deepening, foreign direct investment and innovation: Evidence from China. *Asian Economic and Financial Review*, 8(8), 1086-1101. Doi: 10.18488/journal.aefr.2018.88.1086.1101
- Jeffus, W. M. (2004). FDI and stock market development in selected Latin American countries. *International Finance Review*, 5, 35–44. [http://dx.doi.org/10.1016/S1569-3767\(05\)05003-X](http://dx.doi.org/10.1016/S1569-3767(05)05003-X)
- Jahfer, A. & Inoue, T. (2014). Financial development, foreign direct investment and economic growth in Sri Lanka. *Int. J. Economic Policy in Emerging Economies*, 7(1), 77-93. Google Scholar.

- Kar, M., Nazlıoğlu, Ş. & Ağır, H. (2011). Financial development and economic growth nexus in the MENA countries: BOOTSTRAP panel granger causality analysis. *Economic Modelling*, 28, 685-693. doi:10.1016/j.econmod.2010.05.015
- Khan, A. (2000). Finance and growth nexus. *Business Review*, January/February, 3-14. Google Scholar
- Kholdy, S. & Sohrabian, A. (2005). *Financial markets, FDI, and economic growth: Granger causality tests in panel data model*. EFA 2005 Moscow Meetings, Retrieved from <https://ssrn.com/abstract=676085>
- Konya, L. (2006). Exports and growth: Granger causality analysis on OECD countries with panel data approach. *Economic Modelling*, 23(6), 978-992. doi:10.1016/j.econmod.2006.04.008
- Levine, R. (1997). Financial development and economic growth: Views and agenda. *Journal of Economic Literature*, 35(2), 688-726. Google Scholar.
- Liu, H., Islam, M.A., Khan, M.A., Hossain, Md.I. & Pervaiz, K. (2020). Does financial deepening attract foreign direct investment? Fresh evidence from panel threshold analysis. *Research in International Business and Finance*, 53, 1-14. <https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2020.101198>
- Lucas, R.E. (1988). On the mechanics of economic development. *Journal of Monetary Economics*, 22(1), 3-42. Google Scholar.
- Menyah, K., Nazlıoğlu, Ş. & Rufael, Y.W. (2014). Financial development, trade openness and economic growth in African countries: New insight from a panel causality approach. *Economic Modelling*, 37, 386-394. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2013.11.044>
- Modigliani, F. & Miller, M.H. (1958). The cost of capital, corporation finance and the theory of investment. *American Economic Review*, 48 (3), 261-297. Google Scholar.
- Mottaleb, K.A. & Kalrajen, K. (2010). Determinants of foreign direct investment in developing countries: A comparative analysis. *The Journal of Applied Economic Research* 4(4), 369–404. doi 10.1177/097380101000400401
- Nwosa, P.I, Agbeluyi, A.M. & Saibu, O.M. (2011). Causal relationships between financial development, foreign direct investment and economic growth the case of Nigeria. *International Journal of Business Administration*, 2(4), 93-102. doi:10.5430/ijba.v2n4p93
- Obwona, M.B. (2002). Determinants of FDI and their impact on economic growth in Uganda. *African Development Review*, 13, 46-81, <https://doi.org/10.1111/1467-8268.00030>

- Osei, M.J. & Kim, J. (2020). Foreign direct investment and economic growth: Is more financial development better?. *Economic Modelling*, 93, 154–161. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2020.07.009>
- Öztürk, N., Barışık, S. & Darıcı, H.K. (2010). Gelişmekte olan piyasalarda finansal derinleşme ve büyüme ilişkisi: panel veri analizi. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(12), 95–119. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ijmeh/issue/54588/744119>
- Patrick, H. T. (1966). Financial development and economic growth in underdeveloped countries, *Economic Development and Cultural Change*, 14(2), 174-189. <https://doi.org/10.1086/450153>
- Pesaran, H.M. (2004). *General diagnostic tests for cross section dependence in panels* (IZA Discussion Paper 1240). Retrieved from <http://repec.iza.org/dp1240.pdf>, 15.10.2017.
- Pesaran, H.M., Aman Ullah, A. & Yamagata, T. (2008). A bias – adjusted LM test of error cross section independence. *Econometrics Journal*, 11, 105-127. doi: 10.1111/j.1368-423X.2007.00227.x
- Pesaran, H. H. (2021). General diagnostic tests for cross-sectional dependence in panels. *Empirical Economics*, 60, 13-50. <https://doi.org/10.1007/s00181-020-01875-7>
- Popescu, G.H. (2014). FDI and economic growth in Central and Eastern Europe. *Sustainability*, 6, 8149-8163. doi:10.3390/su6118149
- Pradhan, R.P. (2010). Financial deepening, foreign direct investment and economic growth: Are they cointegrated. *International Journal of Financial Research*, 1(1), 37-43. doi:10.5430/ijfr.v1n1p37
- Schneider, F. & Frey, B. S. (1985). Economic and political determinants of foreign direct investment. *World Development*, 13(2), 161-175. Google Scholar.
- Tekin, B. (2022). Yabancı portföy yatırımları ve finansal gelişmişlik arasındaki ilişkilerin analizi. *Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(1), 29-44. <https://doi.org/10.18221/bujss.1030446>
- Uğur, B. (2021). N11 ülkelerinde doğrudan yabancı yatırım girişlerinin ekonomik büyümeye etkisi: Panel eşbütünlük analizi. *International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences*, 4(3), 140-152. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ijephss/issue/64116/903630>
- Ustaoglu, E. (2021). Yabancı yatırım, finansal gelişme ve ekonomik büyüme ilişkisi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 17(3), 681-710. <http://dx.doi.org/10.17130/ijmeh.840733>
- Wagabaca, C. (2004). *Financial development and economic growth in Fiji* (Working Paper). Retrieved from http://www.rbf.gov.fj/docs/2004_03_wp.pdf, 16.10.2017.

- Williams, K. (2019). Do political institutions improve the diminishing effect of financial deepening on growth? Evidence from developing countries. *Journal of Economics and Business* 103, 13–24. <https://doi.org/10.1016/j.jeconbus.2018.11.003>
- World Bank (2022). *Databank* [Dataset]. Retrieved from <https://databank.worldbank.org/home.aspx>
- Yalçın, K. (2012). *Uluslararası finansman* (Gözden geçirilmiş 2. Baskı). Ankara: Detay yayıncılık.

BÖLÜM 11

FLAMENKO VE ARABESK: MÜZİKAL BAĞLAMDA BİR DEĞERLENDİRME¹

Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Şevket GÜLEÇ²

Doç. Dr. Ümit Kubilay CAN³

¹ Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Müzik Anabilim Dalı, Müzikoloji Bilim Dalı Yüksek Lisans Programında hazırlanan “Flamenko ve Arabesk Müziğin İncelenmesi” adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

² Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Müzik Bölümü, Konya, Türkiye, isg@gmx.com ORCID ID: orcid.org/0000-0002-7961-5715

³ Kocaeli Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Müzik Bölümü, Kocaeli, Türkiye, kubican_gitar@hotmail.com ORCID ID: 0000-0001-9197-2240

GİRİŞ

Arabesk müzik, 18.yüzyılda başlayan batılılaşma hareketlerinin 20. yüzyıla kadar olan süreçte Türk kültürüne yansıttığı değişimlerin bir uzantısıdır. 1900'lere doğru Türk müziğinin büyük formlarının terk edilerek, popüler müziğe yakın basit şarkı formuna yaklaşılması, 1936'da radyoda Türk müziği yayınlarının azaltılmasıyla halkın Arap radyolarına yönelmesi, gazino ve müzikhol kültürünün yaygınlaşması Arabesk gibi Türk müziği üzerine kurulu popüler bir türün doğumuna neden olur.

1400'lerin başında Çingeneler İspanya'ya geldiklerinde halifeliliğin yıkılmasına ve güç değişimlerine denk gelen sürece rastlarlar. Müslümanlar ve Yahudiler gibi dışlanarak belli şehirlere sürülürler. Çingenelere karşı sertleşen bu muamele 1783'te Kral III.Carlos'un insan hakları buyruğuyla son bulurken, insanların yüzyıllardır çektiği acı ve ezilmişlik Flamenko'yla kendini duyurur.

Flamenko ve Arabesk müziğin ortaya çıkmasına zemin hazırlayan toplumsal faktörlerin ve bu iki müzik türüne ait unsurların neler olduğu çalışmanın problemini oluştururken, Flamenko ve Arabesk müziğin müzikal-sözel öğelerinin örneklerle karşılaştırılması amaçlanmıştır. Araştırmanın örneklemini bu iki müziğin önemli temsilcilerine ait üçer, toplamda 6 eser oluşturmaktadır.

Türk Kültüründe Arabesk Müzik

Arabesk müzik, 18.yüzyılda başlayan batılılaşma hareketlerinin 20. yüzyıla kadar olan süreçte Türk kültürüne yansıttığı değişimlerin bir uzantısı olarak değerlendirilebilir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde, saray müziğini halka indirme çabası, Dede Efendi ile başlayan ve Hacı Arif Bey ile devam eden süreçte anlaşılır basit şarkı formunda eserler yazılmasına neden olmuştur (Güngör, 1990: 46).

Osmanlı İmparatorluğu döneminde Dede Efendi ile başlayan ve sonrasında Hacı Arif Bey ile güçlenen ve Şevki Bey ile devam eden halka inme çabası, daha anlaşılır basit şarkı formunda eserler doğmasına vesile olur. Bu anlayış içerisinde köçekçe, türkü ve şarkı formunda, dörder mısrayı geçmeyen güftelerle eserler üretilmiştir (Güngör, 1990: 46).

Şarkı çıkırını açan Hacı Arif Bey (1831-1885) klasik üslûbun yüklü, ağır anlatımından sıyrılarak, halkın daha kolay sevebileceği, sade, samimi

eserler bestelemiş olmakla birlikte, şarkıya; belli bir yapıya, belli kurallara kavuşturulması gereken bir form olarak eğilme gereği duymuştur. Hacı Arif Bey müziğiyle geçmişten uzaklaşma yolunu açmış, üslûbu ve güfteyi işleyişiyle yeni bir tarz geliştirmiştir. Bu tarz, kendisinden sonraki hemen bütün şarkı bestecilerini etkilemiştir (Karamahmutoğlu, 1999: 633).

1900'lere doğru Türk müziğinin büyük formlarının bırakılmış, unutulmaya yüz tutmuş fasıl müziği kayıt teknolojileriyle zarara uğramış, 1900'lerin başında kullanılmaya başlanan plaklarda kayıt süresinin kısalığı nedeniyle saz semai ve peşrevleri eksik tutulmuştur (Özer, 2009: 20).

1936'da devletin radyoları denetimi altına alarak, belirli kültürel projeler kapsamında daha az Türk müziği yayını yapması Arabeskin oluşmasını sağlayan faktörlerden biri sayılmaktadır. Bu süreçte halk kendi beğeni düzeyine uygun Arap radyolarını dinlemeye başlamıştır. Arap etkisinin Türk müziği üzerinde güç kazanmasına en büyük nedenlerden birisi de Mısır sinemasıdır. Arap filmlerindeki müziklere Türkçe sözler yazılmış ve bu filmlerden esinlenerek bazı şarkılar bestelenmiştir (Güngör, 1990: 56).

Gazino ve müzikhol kültürünün bu tarz yeni müziklerin yayılmasında önemli bir rolü vardır. 1930'lardan beri şehirlerde gazino kültürü varlığını sürdürür. 1950 ve 1960 senelerinde şehirlerin yoğun göç alması, değişen repertuar ve ekonomik zorluklar yavaşça gazinolara olan ilgiyi azaltır. Bu ortam radyo ve plak endüstrisinin güçlenmesine sebebiyet vermiş, alternatif müziklerin doğuşuna ön ayak olmuştur. Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu'nun denetiminden geçmeyen birçok plak piyasayı doldurmuş ve evlerde yoğun olarak dinlenilmeye başlamıştır. İlk Arabesk plakları 1960'ların sonunda piyasaya sürülmüştür (Güngör, 1990: 88).

Arabesk tüm sosyal olaylardan etkilenmiş, özellikle dönemin siyasi yapısına göre durduğu konum değişmeye başlamıştır. 1989 yılında ilk özel kanalın kurulması Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu'nun tek kanal olmaktan çıkması, kayıt teknolojilerinin ilerlemesi ve kasetlerin yaygınlaşması, polis radyosunun hali hazırda Arabesk yayını yapıyor olması ve 1992'de özel radyo kanallarının da ortaya çıkması ile bu müzik halkın tüm kesimleri tarafından daha sık dinlenen, ya da bir manada maruz kalınan bir müzik halini almıştır (M.E.B, 2011: 19).

Cumhuriyetin kültür devrimiyle, milli kimliği ve kültürel unsurları barındıran ürünleri üzerine çalışmalar başlatılmıştır. Bu çalışmalarla toplumun kültürel dinamiklerinin milli temeller üstünde yükselmesi amaçlanmıştır.

Cumhuriyet döneminde Arabeskin tarihi genel olarak ikiye ayrılmaktadır; 1930 – 1960 hazırlık süreci, 1960 – 1980 arasındaki oluşum, değişim süreci (Küçükkaplan, 2012). Cumhuriyet sonrası dönem hakkında Küçükkaplan (2012) şunları belirtmektedir; Eğitim, sanat ve ekonomi başta olmak üzere pek çok alanın modern bir anlayış içerisinde yeniden yapılandırılması gerektiği öne sürülürken, ulaşılmak istenen noktaya ulusal bir bilinç üzerinden gidilmeye çalışılmıştır. Bu uğurda Batı örnek alınırken, diğer taraftan “ulusal kökenlere” bağlı kalmak gerektiğinin sürekli olarak altı çizilmiş, uluslararası alanda ancak bu sayede saygın bir yer elde edilebileceği savunulmuştur. Zamanla daha da keskinleşen ve tümüyle hâkim bir ideolojiye dönüşen söz konusu yaklaşım, kültür ve sanat alanları başta olmak üzere pek çok sahada iradi müdahalelerin yapılmasıyla somut bir kimlik hâline gelmiştir (Küçükkaplan, 2012: 8).

Dönemin yönetimi, Atatürk’ün inkılapları doğrultusunda sosyal ve kültürel faaliyetleri düzenleme altına almak ister. Fakat yapılan çalışmalar ve düzenlemelere karşı oluşan bir takım sosyal tepkiler vardır. Meral Özbek (1994: 143) bu konuda şunları belirtir; “1930’lu yılların ortasında radyolarda Türk Müziği’nin yaklaşık 20 ay boyunca yasaklanmış olması özellikle klasik Türk müziğinin eğitiminin yasaklanmasıyla bir arada düşünüldüğünde, yeni Türk Cumhuriyeti’nin Osmanlı ile kültürel bağlarını topyekûn koparmak istediğinin, “modernleşme” ideolojisinde geleneğe gericilik rolünü atfedildiğinin, çağdaşlaşmanın yolu olarak “Batı kimliği” seçildiğinin ve demokrasi anlayışındaki “halka rağmen” niteliğinin bir göstergesi olduğu söylenebilir. Yasağın asıl etkisi ise, çoğunlukla, yarattığı boşluk sonucu halkın Arap radyolarının müzik programlarını dinlemeye başlaması olarak değerlendirilmektedir.”

Arap etkisinin Türk müziği üzerinde tekrar güç kazanmasının en büyük nedenlerden birisi yoğun bir şekilde rağbet gören Mısır sinemasıdır. İkinci dünya savaşının patlak vermesiyle birlikte, kapanan Avrupa pazarlarının, savaş propagandası tehlikesinin etkisiyle Türkiye’ye Amerika Birleşik Devletleri ve Doğulu Mısır filmleri akın etmiştir. 1938–1944 yılları arasında

çevrilen yerli filmler ile aynı dönemde gelen yerli filmlerin sayısı birbirine eşittir (Scognamillo, 2003: 84).

Arabesk müziğin ortaya çıkışındaki en önemli isimlerden biri Saadettin Kaynak'tır. Kaynak, Arap filmlerindeki müziklere Türkçe sözler yazmış veya filmlerden esinlenerek bazı şarkılar bestelemiştir. Bu eserlerden en önemlileri "Leyla", "Nideyim bilmem senin elinden" ve "Çiçeklerim Gülüyor" adlı şarkılardır (Güngör, 1990: 58). Bu dönemden sonra (1970'lere doğru) üst düzey lokallerde ve gazinolarda hafif müzik ve fantaziye yakın eserler Fecri Ebcioğlu ve Yaşar Güvenir gibi sanatçılar tarafından icra edilmeye başlanmış fakat yoğun bir ilgi görememiş, sadece o lokallerde tüketilen bir müzik olmuştur. Bu ortamdan destek alan Ahmet Sezgin, Adnan Varveren ve Orhan Gencebay gibi isimler daha halka hitap edecek bir müzik arayışına giriştiler. Bu müzik hem Türk hem de Arap müziğinden esintiler içerecek ve dinlenilmesi kolay bir müzik olacaktır (Güngör, 1990: 67).

Gazino ve müzikhol kültürünün bu tarz yeni müziklerin yayılmasında önemli bir rolü vardır. 1950 ve 1960 senelerinde şehirlerin yoğun göç alması, değişen repertuar ve ekonomik zorluklar yavaşça gazinolara olan ilgiyi azaltır. Bu ortam radyo ve plak endüstrisinin daha da güçlenmesine sebebiyet vermiş, alternatif müziklerin doğuşuna ön ayak olmuştur (Küçükkaplan, 2012: 103-104).

İspanyol Kültüründe Flamenko Müzik

Çingeneler İspanya'ya 1400'lü yılların başında gelmiştir. Halifeliğin yıkılmasına ve güç değişimlerine denk gelen bu süreç onlar için kolay olmaz. Müslümanlar ve Yahudiler gibi dışlanarak oturdukları yerden belli şehirlere sürülürler. Çingenelere karşı sertleşen bu muamele 1783'te Kral III.Carlos'un insan hakları buyruğuyla biter ve İspanyol vatandaşlığı hakkı kazanırlar. Yüzyıllardır yaşadıkları acı ve baskıyı dile getiren, gizli saklı yorumladıkları müzikleri yavaş yavaş gün yüzüne çıkmaya başlar (The New Grove, 2001:922).

Flamenko müziğinin nasıl başladığı ve nasıl şekillendiği tam olarak bilinmese de genel düşünce formların Flamenko şarkısı "El Cante"iden şekillendiğidir. Flamenko'da hiçbir formun çok katı kuralları yoktur ve bütün formlar birbiriyle bağlantılıdır (Martinez, 2003: 2, 6).

Flamenko müziği genel olarak üç döneme ayrılır; birincisi 1800'lü yıllarda Endülüslü Çingenelerin ve fakir insanların sadece kendi aralarında yaptığı müzik, ikincisi 1860 ile 1910 yılları arasında Flamenko müziğinin kafelerde icra edilmesiyle başlayan “cafes cantantes” dönemi, üçüncüsü 1910'dan günümüze Flamenko'nun ününün iyice arttığı ve tüm dünyaca tanınıp sevildiği süreçtir (Yeprem, 2006: 9).

Flamenko, Güney İspanya'nın Endülüs² bölgesine ait bir müzik ve dans çeşididir. Endülüs'ün İslamiyet etkisi altında kaldığı Emevi Devleti döneminde Endülüs bölgesi kültürel zenginliği müziğe de yansımıştır. Bu bölgede ortaya çıkan müzikler Endülüs Müziği ve Flamenko'dur. Endülüs müziği, İslam etkisindeki Endülüs'ün saray müziğinden esinlenmiş olduğu düşünülmektedir (Banzi, 2007: 54).

Endülüs; Afrika ve Avrupa'yı birbirine bağlayan bir köprü konumundadır. Zengin yer altı kaynakları ve bereketli topraklara sahip olmasından dolayı jeopolitik önemi yüksek bir bölgedir. İspanya coğrafyası Araplar, Berberiler, Çingeneler ve Yahudiler gibi birçok toplumla yoğun bir kültürel etkileşim sürecine tanıktır (Thompson, 1985: 1).

Bölgede bulunan ilk uygarlıklar M.Ö. 800'lerden itibaren İberyalılar, Fenikeliler, Kartacalılar ve Yunanlılardır. Sonrasında Romalılar M.Ö. 210 yılında bölgeyi ele geçirmiştir. Roma İmparatorluğu, Vandal ve Vizigotların M.S. 5. yüzyılda bölgeye gelmesine kadar hüküm sürmüştür. Emeviler 711 yılında bölgeyi fethetmiştir. 1492'de Granada'nın Kastilya Krallığı tarafından fethine kadar Müslümanlar bölgenin hâkimi olmuşlardır³.

İlk Flamenko şarkılarının Mozarab ilahilerinden esinlendiği fikri mevcuttur. Mozarab, kelime anlamıyla Araplaşanlar manasına gelmektedir. 8. ve 11. yüzyıllar arasında Müslüman olmayan kesimi, özellikle Hristiyanları tanımlamak için kullanılmış bir sözcüktür. Mozarablar, Arap kültürüne ait birçok şeyi benimsemiş, kullanmış fakat kendi kültürlerinden kopmamışlardır. Eski dini ilahilerini yeniden şekillendirmiş ve Mozarab ilahisi olarak kullanmışlardır (Spera, 2010: 4).

15. yüzyılda bölgeye Çingenelerin gelmesi ve böylesi bir kültürel buluşma noktasında yaşamaları, ataları Hindistan'dan göç etmiş ve Batı Avrupa'ya kadar gelmiş bu topluluğun müziğine ve kültürüne ciddi bir katkıda bulunmuştur (The New Grove, 2001: 921).

İspanya'nın Hristiyanlar tarafından yeniden fethedilişinden sonra azınlıklar baskıya maruz kalmıştır. Tüm azınlıklara Hristiyan olma baskısı yapılmış, aksi takdirde ise sürgün veya ölüm tehdidi ile karşı karşıya kalmışlardır. Kral III. Filip döneminde ise Müslüman medeniyetinin izleri İber yarımadasından neredeyse tamamen silinmiştir (Yeprem, 2006: 17).

Morisko ve Mozarab çiftçileri sürgün zamanlarında yer yer çingenelerin içine karışmış ve onlarla yaşamışlardır. Arapçada “fellağ mengü” olarak ifade edilen ve gezgin çiftçileri ifade bu terimin Flamenko'ya isim babalığı yaptığı düşünülmektedir. Bu şekilde ilk Arap ve Çingene etkileri başlamıştır. (Saoud, 2004, s.10) Arap dünyasının, Endülüs hakimiyeti süresince oluşan bilgi alışverişiyle ilk Klasik Batı Müziği sistemleri ve çalgılarının gelişimi üzerine etkileri mevcuttur. (Saoud, 2004) Arapların ilk müzik ekolü Endülüs müzik okulu olup İshak el-Mevsuli ve İbrahim El-Mehdi bu dönem Arap müziğinin ilk büyük nazariyatçıları ve bestecileridir. Bu dönemde Endülüs, Arap müziğinin merkezi durumuna gelmiştir. İshak el-Mevsuli'nin öğrencisi ve Endülüs müzik okulunu kuran Zirrap, Endülüs'ün Kurtuba (Cordoba) şehrine yerleşmiş ve İslâm aleminin ilk müzik konservatuarını kurmuştur. (Demir, 2016, s.130)

Halifeliğin yıkılmasına ve güç değişimlerine denk gelen bu süreç onlar için hiç de kolay olmamıştır. Toplum içinde hor görülme ve dışlanma ile başlayan bu süreç, zamanla oturdukları yerden belli şehirlere sürülmeye, belli kıyafetler giymelerine ve belli işlerde çalışmalarına zorlanmaya kadar varmıştır. Bu muamele giderek sertleşmiş, bazı Çingeneler köle olarak kullanılırken, kendi dillerini konuşmaları ve evlenmeleri yasaklanmıştır (Martinez, 2003: 46).

Çingeneler Kral III.Carlos'un insan hakları buyruğu ile İspanyol vatandaşlığı hakkı kazanırlar. O zamana kadar gizli saklı yaptıkları, yüzyılların verdiği acı ve ezilmişlik ile yoğurdukları müzikler böylece yavaşça gün ışığı görmeye başlamıştır. Öncelikle halk kulüplerinde gösteriler halka açılmaya başlamıştır. O dönem burjuva halen bu müziği yadırgadığı için ilk müşterileri ve icracıları yine Çingeneler ve köylü/kasabalı halktır. Eserlerin içeriği çoğunlukla aşk acısı, ezilmişlik ve çaresizliktir (Spera, 2010: 6).

Flamenko, o döneme kadar gitarla veya gitarsız olarak icra edilirken, artık tüm Endülüs'te yaygınlaşmış ve her kesimden insanın ilgisini çekmeye

başlamıştır. Böylece icracılar sahne gösterisini daha ilgi çekici yapmak zorunda kalmış, protest veya ağır içerikli sözler yerini daha gündelik hikayelere bırakmıştır. Flamenko'yu Çingene olmayan profesyonel müzisyenler de icra etmeye başlamıştır. Flamenko artık dünyaca tanınan bir tür haline gelmiştir (The New Grove, 2001: 922).

Flamenko müziği genel olarak üç döneme ayrılır; birincisi 1800'lü yıllarda Endüslü Çingenerin ve fakir insanların kendi aralarında bu müziği icra ettiği dönem, ikincisi 1860 ile 1910 arasında Flamenko müziğinin kafelerde icra edilmesiyle başlayan “cafes cantantes” dönemi, üçüncü ve halen devam eden Flamenko'nun 1910 ve sonrasında ününün iyice arttığı ve tüm dünyaca tanınıp sevildiği süreçtir (Yeşrem, 2006: 20).

Flamenko müziğinin tam olarak ne şekilde başladığı ve nasıl şekillendiği tam olarak belirlenemese de genel düşünce formların Flamenko şarkısı “El Cante”den şekillendiğidir. Her şarkının belirli bir eşliği ve dansı mevcuttur. Flamenko'da hiçbir formun çok katı kuralları yoktur ve bütün formlar birbiriyle bağlantılıdır (Martinez, 2003: 2, 9). Endülüs-Arap şarkıları da aynı şekilde serbest bir yapıdadır ve belirli bir şiir altyapısına sahiptir, bu şarkıların vokal yapısı aynı Flamenko'daki gibi süslemelerle doludur ve kelimeleri söyleme stilleri de bir hayli benzeşmektedir. (Martinez, 2003, s.63) Bir vokal analiz çalışmasında Endülüs-Arap şarkısı inşad'ın yapısının büyük ölçüde yine serbest bir Flamenko şarkısı olan martinete ile mod, süslemeler ve melodik yapı olarak benzeştiği görülmektedir. (Sordo, Gomez, Kroher, Diaz-Banez, Mora, Chaacho, Gomez-Martin, 2009) Arap müziğinde var olan taqsim'in (taksim, serbest solo), Flamenko'da kendini çalgıcı veya şarkıcının alakalı tonda ve stilde olan açılışlarıyla gösterdiği düşünülebilir. Arap müziğinde doğru notaları çalmaktan çok hissiyata ve stile önem veren “tarab” kültürünün (Racy, (Bruno-Nettl), 1998) Flamenko'da kendini “flamencura” (Martinez, 2003, s.7), olarak gösterdiği varsayılabilir.

Flamenko formları genel olarak üçe ayrılır, küçük (chico), serbest (intermedio) ve büyük (jondo, grande) formlar. Ritmik kalıpları belirten terim ise “compas” dır. Bir formun kaç kaçlık olduğunu ve ara vurguları belirten o formun kompasıdır. Kompaslar genellikle birkaç ölçü uzunluğundadır ve 2'li/3'lü bölünmeli olarak ayrılırlar. 2 bölünmeli kompas ailesinden bazı örnekler olarak tangos, zapateado ve colombianas, 3 bölünmelilere örnek

olarak soleares, bulerias ve sevillanas, serbest formlara örnek olarak granadinas, malagüena ve rondena verilebilir (Yeprem, 2006: 63).

Arabesk ve Flamenko müziğinin ortaya çıkmasına zemin hazırlayan müzikal unsurların neler olduğu konusunun incelenmesi bu araştırmanın ana konusudur.

Bu çalışmada, Türk ve İspanyol Kültürlerinde yer alan Arabesk ve Flamenko Müziklerinin Karşılaştırılmalı İncelenmesi amaçlanmaktadır.

Bu araştırmanın amacı doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

1. Arabesk ve Flamenko müzik arasındaki benzerlikler nelerdir?
2. Arabesk ve Flamenko müziklerinden seçili üç örneğinin içerdiği sözel ve müzikal öğeler nelerdir?

Bu çalışma, Türk ve İspanyol kültürlerinde yer alan Flamenko ve Arabesk müziklerinin kültürel ve müzikal öğelerini benzerlik ve farklılıklarını incelenerek, Türk milli kültürü ve diğer kültürlerin hangi noktalarda etkileşim içinde olduğunun ortaya konması açısından önem taşımaktadır.

Bu araştırma betimsel bir araştırma olup tarama modeli kullanılmıştır. Dil ve eser analizi yöntemlerinin yanı sıra, karşılaştırma ve benzeşim yöntemleri de çalışmada kullanılmıştır. Araştırmanın örneklemini Flamenko ve Arabesk müziğinin önemli temsilcilerine ait üçer eser, toplamda 6 eser oluşturmaktadır. Flamenko müziğe örnek olarak Manuel Vallejo'nun "El huerfanito" ve "Maria de la O" eseri, El Peluso'nun "Gitana Morena" adlı eseri, Arabesk müziğe örnek olarak Orhan Gencebay'dan "Hey Koca Dünya" ve "Bir Teselli Ver", Selami Şahin'den "Senin Olmaya Geldim" adlı eserlerdir.

Araştırmada verilerin toplanılmasında, Arabesk ve Flamenko müziğinin müzikal benzerliklerin analiz edilmesinde ritimsel ve makamsal öğeler ele alınmıştır. Flamenko ve Arabesk müzikten seçili üç örneğinin içerdiği sözel ve müzikal öğelerin analizinde ise kullanılan lehçe, tema, üslup, vezin, anlatım şekli, mod, form, ritmik yapı, kullanılan çalgılar ele alınmıştır. Bu eserlerin seçiminde Arabesk ve flamenko türlerinin ilk örneklerinin olmasının yanında bu eserleri yazan bestecilerin de bu türlerin önemli temsilcileri olmasına dikkat edilmiştir. Arabesk müziği örneklerinde makamsal yakınlığa dikkat edilmişken flamenko eserlerin seçiminde ise bu türün ilk kayıt örneklerinden olmasına dikkat edilmiştir.

BULGULAR

Bu bölümde Flamenko ve Arabesk müzik arasındaki benzerlikler ve Flamenko ve Arabesk müzikten seçili üç örneğin içerdiği sözel ve müzikal öğeler ele alınmıştır.

Flamenko ve Arabesk Müzik Arasındaki Benzerlikler ile İlgili Bulgular

Türk müziği sisteminde iki ses arasında 9 koma vardır ve komaların niteliği kullanılan makam (Türk Sanat Müziği) ve ayaklara (Türk Halk Müziği) (dizi/mod) göre değişir. Ölçü birimini ve ritim yapısını kullanılan usül belirler (Salgar, 2017: 14).

Kullanılan ritimler tümü basit iki/üç bölünmeli ve aksak ritimlerdir. Ölçü biriminin değişmesi nadiren görülür fakat aynı ölçü birimi içerisinde ritim kalıpları değişebilir. Türk müziğindeki çoğu ritme (Nim Sofyan, Semai, Yürük, Aksak vs.) ve Batı müziğinde kullanılan bazı ritimlere (Bolero, Rumba, Vals vs.) rastlanabilir. Bilinen ritimler çeşitlenerek farklı şekillerde gelebilirler (Özer, 2009: 46).

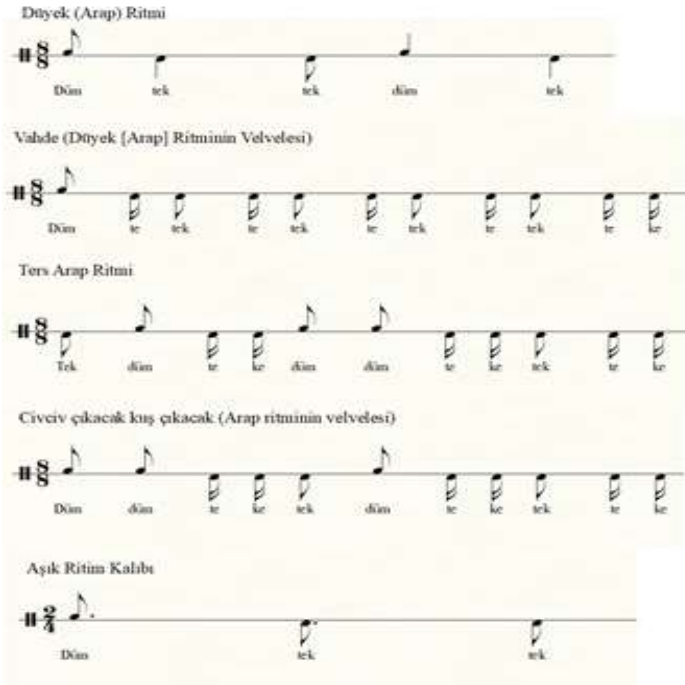
Türk Halk Müziğindeki bazı ayaklara örnek olarak Kerem, Abdal, Garip, Misket, Yörük, Türk Sanat Müziğindeki bazı basit makamlara da örnek olarak Hicaz, Rast, Uşşak, Hüseyini, Suzinak ve Karcıgar verilebilir (M.E.B, 2012: 20).

Arabesk şarkı formu genellikle Türk müziğindeki “zemin-nakar-at-meyan-nakar-at” tan farklı olarak “zemin-meyan-nakar-at” şeklindedir.

Türkiye topraklarında doğan Arabeskin müzikal kaynağı Türk müziğidir. Bu nedenle Flamenko ile Arabeski karşılaştırırken Türk müziğinde kullanılan makamlara bakılmalıdır.

Arabesk müzikte kullanılan çalgılar Türk müziği çalgılarıdır ve müziğe armoni/ritim vermek için piyano, gitar, bas gitar ve bateri gibi çağdaş batı müziği çalgıları da eklenir. Niteliği açısından popüler bir müzik olduğu için düzenlemeler ve çalgıların seçiminde geleneksel Türk müziğinden ayrılır.

Arabesk müzikte kullanılan ritimler tümü basit iki/üç bölünmeli ve aksak ritimlerdir. Ölçü biriminin değişmesi nadiren görülür fakat aynı ölçü birimi içerisinde ritim kalıpları değişebilir. Türk müziğindeki tüm ritimlere ve batı müziğinde kullanılan bazı ritimlere (bolero, rumba, vals) rastlanır. Bilinen ritimler velvelelendirilerek (çeşitlenerek) farklı şekillerde gelebilirler (Özer, 2009: 46). Bunlara örnek olarak şunları gösterebiliriz (Şekil 1).

Şekil 1. Arabesk Müzikte Kullanılan Ritim Örnekleri (Arıca, 2013:52)

Flamenko, klasik batı müziğinin tampere sistemini ve gamlarını/modlarını kullanır. Bu diziler genel olarak üçe ayrılırlar; majör, minör (çoğunlukla armonik) ve ağırlıklı olarak frigyan modu. Majör diziler Türk müziğindeki Çargâh makamının kullanımlarına benzerlik gösterirler. Doğal minör gamı buselik makamının bazı kullanımlarına benzerlik gösterir. Minör dizilerde genellikle inici ve çıkıcı olarak yeden sesinin yükseltildiği armonik minör kullanılır. Bu Türk müziğinde Kürdî makamının bazı kullanımları ile karşılık bulur. Flamenko'da üçüncü ve en çok kullanılan dizi frigyan modudur. Frigyan modu batı müziğinde ikinci aralığı küçültülmüş doğal minör gamına denk gelir. Türk müziğinde ise frigyan modunu karşılayan makam Kürdî makamıdır (Arıca, 2013: 73). Batı müziği dizileri Türk müziği makamlarına ancak benzerlikler göz önünde bulundurarak örneklendirilmektedir; keza koma yapısı, inici ve çıkıcı olarak farklı isimler alması ve göçürme (transpoze) sistemindeki farkları itibarı ile makam sistemi batı müziğinden ayrışır. Fakat yakınlıkları göstermek adına tek bir dizi

üzerinde, aynı sestten başladıkları varsayılarak ve sadece çıkıcı olarak düşünüldüğünde şu örneklere rastlayabiliriz.

Tablo 1. Flamenko Müziğinde kullanılan çeşitli sistemlerdeki dizilere ilişkin örnekler
(Table 1. The samples of the lines in various system used in Flamenco Music)

Kilise Modları	Tunan Modları	Cez Modları	Moritanya Arapları Makamları	Türk Müziği Makamları	Flamenko'da Kullanılan Ses Dizileri	DİZİLER
Dorian	Phrygian	Dorian	Irak - (RAAS - Edzelli)	Hüseynî	Dorian	
Hypodorian	—	—	—	—	—	
Phrygian	Dorian	—	Mazrum	Fürûl	Phrygian	
Arzouk Makamı Phrygian	—	—	Hızas	Hızas	Armonik Makamda Phrygian	
Hypophrygian	—	—	—	—	—	
Lydian	Syntolydian	Lydian	Edebi (Eli)	Fencgâh	Lydian	
Hypolydian	—	—	—	—	—	
Misolydian	Ionian	Misolydian	Çarçâh	Acemî Raas	Misolydian	
Hypomixolydian	—	—	—	—	—	
Aeolian	Aeolian	Aeolian	Hüseynî	Hüseynî	Aeolian Makamda	
Hypaeolian	—	—	—	—	—	
Ionian	Lydian	Ionian	Mahur	Çarçâh	Ionian	
Hypaionian	—	—	—	—	—	
Locrian	Misolydian	Locrian	Beğâh	Beğâh	Locrian	

Şekil 2. Modlara veya klasik batı müziği dizilerine yakınlık gösteren makamlar
(Arapgirişli, Uludağ, 2001, s. 502-503)

Flamenko, klasik batı müziğindeki iki ve üç bölümlü ritimleri kullanır. Flamenko'daki basit iki zamanlı kompasların Türk müziğindeki nim sofyan 2/4, Sofyan 4/4, üç zamanlı kompasların yürük/sengin semai 6/8'e, 12/8 ölçü yapısındaki bazı kompasların frenkçin 12/8 usulüne, rumba ailesine ait kompasların düyek/müsemmen 8/8 ölçü yapısına olan yakınlıkları görülebilir. Serbest formların (Intermedio) ise Müslüman müziklerinde görülen dua, mevlid, miraciye gibi formlara yakınlık gösterdiği de düşünülebilir (Yeprem, 2006: 57).

2/4 Nim Sofyan

4/8 Sofyan usulü velvelesi

Düm tek

2/4 Kom pas

4/4 Sofyan Velvelesi

4/4 Kom pas

Farruca Kom pas

Guajiras Örneği

12/8 Frenkçin

Şekil 3. Türk Müziği ile Flamenko Müziği Ritim Örnekleri (Arıca, 2013:53)

Flamenko, kendine has formları ve kullanımı ile kendine özgü bir tür gibi düşünülebilecekken, Arabesk daha ziyade Türk müziğinin tüm paletinin bir yansıması olarak düşünülebilir. Fakat Arabesk ve Flamenko müziğin doğasındaki “isyan”, hem vokal hem de çalgı icrasının yapısına yansımakta ve bu kimi benzerlikleri ve farklılıkları ortaya çıkartmaktadır.

Arabeskin icrasında kullanılan renk sazlarının çalım üslubunda yukarıda değindiğimiz kural dışı yapı aynen geçerlidir. Ezgide ölçüden taşmalar, notanın dışında yapılan doğaçlamalar, melodiye eklenen süslemelerin çarpmalar ve glisandolarla icrası adeta Arabesk’in dikkat çekici karakteridir. Bu icra şekli çalgıcının yeteneğine bağlıdır. Aynı melodiyi farklı çalgıcılar farklı olarak yorumlarlar. Bu yüzden Arabesk albüm kayıtlarında Arabesk üslubunu ortaya çıkartabilen belirli müzisyenler görev alır. (Özer, 2009: 51)

Aynı şekilde Flamenko icracısında da hissiyatın teknik ayrıntıların önüne geçtiğini Spera (2003: 58) şu şekilde açıklıyor: Bazen gitardaki *seguiriyas*’ın çok da eşit olmayan 5 vuruşunu zar zor sayabilirsiniz ve bir yandan da şarkıcı şarkının heceleri gayet uyumlu bir şekilde bozarak esnetip sıkıştırır, bunları notaya dökmek imkansızdır. Flamenko çoğunlukla doğaçlamaya dayalı bir müzik olduğu için formlar belli olsa da her zaman esneklik mevcuttur.

Flamenko ve Arabesk Müzikten Seçili Üç Örneğin İçerdiği Sözel ve Müzikal Öğeler ile İlgili Bulgular

Tablo 2. Koca Dünya ve El Huerfanito Eserlerinin Karşılaştırmalı Metinsel Analizi

Eser adı	Koca Dünya	El Huerfanito (Yetim)
Kullanıldığı lehçe	Genel Türkçe	Güney İspanya lehçesi
Tema	Yaşamın zorluğu	Çaresizlik, Yaşamın zorluğu,
Üslup	Edebi	Serbest

Vezin	Tunç ve cinas kafiye Aaba düzeni “Dünya handır han içinde Yaşar onun can içinde Rüya gibi gelip geçer İnsanoğlu gam içinde”	Serbest vezin “Yo no tengo ni pare ni mare que sufra mis penas; huérfano soy. Sólo llevo tristeza y martirio dentro de mi alma; y el cruel dolor”
Anlatım Şekli	Dertli ağlar, dertsiz ağlar dünya içinde Hey gidi koca dünya gam yükü müsün? Söyle fani dünya söyle dert yükü müsün?	Ne anam var benim ne babam çilemi çekecek; Yetimim ben. Gönlümde yalnızca keder ve ezilmişlik var. Dinmeyen acısı; Bir eş bulamamanın, iyi bir eş

Tablo 2 incelendiğinde, Arabesk eserde daha edebi bir anlatım ve günlük dil kullanılmaktayken Flamenko eserde yerel bir lehçe ve serbest anlatım görülmektedir. Bu aynı zamanda kullanılan vezin yapısına da yansımıştır. Tabloda görüldüğü gibi iki eserin anlatım şeklindeki tavır (dertli ağlar dertsiz ağlar-ne anam ne babam var çilemi çekecek) ve ele aldıkları konular (çaresizlik, yaşamın zorluğu) birbirine yakınlık göstermektedir.

Tablo 3. Koca Dünya ve El Huerfanito Eserlerinin Karşılaştırmalı Müzikal Analizi

Eser adı	Koca Dünya	El Huerfanito
Mod	Hicaz makamı	Do minör tonu
		
Form	Değiştirilmiş şarkı formu (Zemin, meyan, nakarat)	Bulerias formu

Ritmik Yapı	2/4 Sofyan/Nim Sofyan (düm-tek/düm-te-ke) (1 [2] 3 [4]/ 1 2 [3] [4])	12/8 Bulerias (1 2 [3] 4 5 [6] 7 [8] 9 [10] 11 [12])
Kullanılan Çalgılar	Bağlama ve vokal (düzenlemeye göre çeşitli çalgılar)	Gitar ve vokal

Tablo 3 incelendiğinde, Arabesk şarkı formu genellikle Türk müziğindeki “zemin-nakar-at-meyan-nakar-at” tan az farklı olarak “zemin-meyan-nakar-at” şeklinde şekil bulur. Flamenko formları ise şarkıdaki dörtlük sayısına göre değişkenlik gösterir. Hicaz makamındaki artık 2’li kullanımı ile armonik minör’ün artık 2’li kullanımı birbirine benzerlik göstermektedir. Aynı zamanda ritim kalıplarında da benzerlik mevcuttur. (2/4 üzerinde: 1 2 [3] [4], 12/8 üzerinde: 1 2 [3-4])

Tablo 4. Bir Teselli Ver ve Gitana Morena Eserlerinin Karşılaştırmalı Metinsel Analizi

Eser adı	Bir Teselli Ver	Gitana Morena
Kullanıldığı lehçe	Genel Türkçe	Güney İspanya lehçesi
Tema	Aşk acısı, (yaratana) İsyan	Aşk acısı, İsyan
Üslup	Serbest	Serbest
Vezi	Tunç ve cinas kafiye Karışık düzen (aaba, abcb) <i>“Ben zaten her acının tiryakisi olmuşum, Ömür boyu bitmeyen dert ile yorulmuşum”</i>	Karışık düzen (aaaab, abacab,...) Yarım, tam kafiye <i>“Aunque te ahogue la pena, que algún día llegará, igual que la Magdalena, cuando vieron que era buena, la pusieron un altar.”</i>

Anlatım Şekli	Sevenin halinden sevenler anlar, gel gör şu halimi bir teselli ver. Gülemem sevdiğim, ben sensiz ah, yaşayamam. Bana ne gerek, senin aşkından başka, bana ne gerek.	Ben sözümü yeminimi tuttum; Seni seveceğime söz vermişim, Ben sözümü yeminimi tuttum; İçimdeki sevgi nasıldır bak Göreceksin sonu neye varacak, Seni görmez isem ölmüş olurum.
----------------------	---	---

Tablo 4 incelendiğinde, Arabesk eserde günlük dil kullanırken Flamenko eserde yerel lehçe (Büker, 2017) kullanılmıştır. İki eserde de kullanılan üslup serbest bir tavidir ve vezin yapıları da serbesttir. İki eserde de kullanılan temalar tabloda görüldüğü üzere aşk acısı / isyan üzerinedir ve anlatım şekilleri birbirine benzerlik (sensiz yaşayamam-seni görmezsem ölürüm) göstermektedir.

Tablo 5. Bir Teselli Ver ve Gitana Morena Eserlerinin Karşılaştırmalı Müzikal Analizi

Eser adı	Bir Teselli Ver	Gitana Morena
Mod	MuhayyerKürdî makamı	Sol Frigyan
		
Form	Değiştirilmiş şarkı formu (Zemin, meyan, nakarat)	Zambra ve Fandango
Ritmik Yapı	8/8 Düyek (düm-tek-tek-düm-tek) 1 [2] 3 [4] 5 6 [7] 8	2/4 Zambra (1 [2] 3 [4]) ve 6/8 Fandangos ([1] 2 3 [4] 5 6)
Kullanılan Çalgılar	Türk Sanat Müziği Ekibi ve vokal (düzenlemeye göre çeşitli çalgılar)	Gitar ve vokal

Tablo 5 incelendiğinde, Arabesk şarkı “zemin-meyan-nakarât” formunu oluşturmuştur. Flamenko formları ise şarkıdaki dörtlük sayısına göre A-B-C formunu oluşturur. Kürdî makamın bazı kullanımları frigyan moduna doğal bir yakınlık gösterir. Aynı zamanda bu iki eserin ritim yapıları da birbirine benzerlik göstermektedir. Arabesk eserin nakarat kısmının armonizasyonu Endülüs kadansı ile benzerlik gösterir (Mi frigyan üzerinde sırasıyla la minör, sol majör, fa majör ve mi majör akorları).

Tablo 6. Senin Olmaya Geldim ve Maria De La O’ Eserlerinin Karşılaştırmalı Metinsel Analizi

Eser adı	Senin Olmaya Geldim	Maria De La O’
Kullanıldığı lehçe	Genel Türkçe	Güney İspanya lehçesi
Tema	Aşk acısı	Aşk acısı, İsyan
Üslup	Serbest	Serbest
Vezin	Tunç ve zengin kafiye AABA düzeni <i>“Kalbindeki derdine derman olmaya geldim, Sakın artık üzülme sende kalmaya geldim , Yıllar var ki hasretim o gül yüzüne, Kararlıyım bu gece senin olmaya geldim.”</i>	XABAB düzeni Yarım, tam kafiye <i>“Mientras más te quiero yo, más mala eres tú para mí, explicame la razón, por qué juegas tú así, con este corazón.”</i>
Anlatım Şekli	Dün akşam yine benim yollarıma bakmışsın Gelmeyince üzülüp perdeyi kapatmışsın Kalbindeki derdine derman olmaya geldim Sakın artık üzülme sende kalmaya geldim	Ey O'lu Maria, Gel beraber yaşayalım, Senin ben aşkımızla, Bize yeter artar bile,, İstersen gül, gül sen ama Bak kimse seni görmesin

Tablo 6 incelendiğinde, Arabesk eser günlük dil kullanırken Flamenko eserde yerel lehçe kullanılmıştır. İki eserde de kullanılan üslup serbest bir tavidir ve vezin yapıları da serbesttir. İki eser de serbest bir tavırla yazılmıştır. Tabloda görüldüğü üzere iki eserinde de kullandığı temalar (isyan, aşk acısı) ve anlatım tarzı (artık üzülme sende kalmaya geldim-ey Maria gel beraber yaşayalım) benzerlikler göstermektedir.

Tablo 7. Senin Olmaya Geldim ve Maria De La O' Eserlerinin Karşılaştırmalı Müzikal Analizi

Eser adı	Senin Olmaya Geldim	Maria De La O'
Mod	MuhayyerKürdî makamı 	Si bemol minör tonu
Form	Değiştirilmiş şarkı formu (Zemin, meyan, nakarat)	Bulerias
Ritmik Yapı	4/4 Sofyan (düm-tek) 1 [2] 3 [4]	12/8 Bulerias (1 2 [3] 4 5 [6] 7 [8] 9 [10] 11 [12])
Kullanılan Çalgılar	Türk Sanat Müziği ekibi ve vokal (düzenlemeye göre çeşitli çalgılar)	Gitar ve vokal

Tablo 7 incelendiğinde, Arabesk şarkı “zemin-meyan-nakarat” formundadır. Flamenko eser ise [A-x-B-x-C-x-D-x] şeklinde form oluşturmuştur. Kürdilihicazkâr makamında kullanılan artık 2’li kullanımlar armonik minör ve frigyan mod ile benzerlik göstermektedir. Arabesk eserin armonizasyonunda zaman zaman Endülüs kadansına benzer armonik işlemler söz konusudur (Mi frigyan üzerinde inici veya çıkıcı la minör, sol majör, fa majör ve mi majör akorları).

SONUÇ

Bu çalışma, Flamenko ve Arabesk müziğin arasında bir ilişkinin var olup olmadığını incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın amacı doğrultusunda oluşturulan üç soruya cevap aranmıştır.

Flamenko ve Arabesk müzik arasındaki benzerliklere ilişkin elde edilen bulgulara göre; bazı Nim Sofyan velvellerinin iki ve üç vuruşlu kompaslara

yakınlıklar gösterdiği, Frenkçin kalıbı ile guajiras kompası örneğinde olduğu gibi bazı ritim kalıplarında benzerlikler olduğu görülmüştür. Majör dizisinin Çargâh makamına (Özkan, 1990: 95), doğal minörün Buselik makamına (Özkan, 1990: 98) benzemesinin yanı sıra, özellikle Flamenko müziğinde sıkça kullanılan armonik minör'ün Hicaz Hümayûn makamı (Özkan, 1990: 140) ve frigyan modunun Kürdî makamı (Özkan, 1990: 111) ile benzerlik taşıdığı görülmektedir.

Flamenko ve Arabesk müzikten seçili üç örneğin içerdiği sözel ve müzikal öğelerin neler olduğuna ilişkin bulgulara göre; Arabesk eserlerde günlük dil kullanırken, Flamenko eserlerde yerel lehçe kullanılmıştır (Büker, 2017). Eserlerde kullanılan üslup serbest bir tavidir ve vezin yapıları Arabesk müzikte genellikle düzenli, Flamenko müzikte genellikle serbesttir. Kullanılan temalar içinde çaresizlik, aşk acısı, isyan gibi konular yer alır.

Arabesk şarkı formu genellikle “zemin-meyan-nakarat”, Flamenko form ise şarkıdaki dörtlük sayısına göre değişkenlik göstermektedir. Flamenko'ya özgü Endülüs kadansının “Bir Teselli Ver” ve “Senin Olmaya Geldim” eserlerinde kullanıldığı görülür. Bu kadans, özellikle 1990'larda başlayıp günümüze kadar süregelen, Arabesk stilin bir devamı gibi kabul edebileceğimiz fantezi müzik türünde en sık rastlanan armonik yapıdır.

Araştırmacılar bu iki müziğin farklı dönemlerine ait seçili örneklerini çoğaltarak benzerliklerin daha net ortaya çıkarılmasını sağlayabilirler. Özellikle Arabesk ve Flamenko'nun son dönemlerde geçirdiği değişimlerle oluşmuş yeni alt türler arasında (fantezi müzik, nuevo-flamenco veya diğer sentez türler) karşılaştırmalı çalışmalar yaparak bu benzerlik ve farklılıkları daha net ortaya koyulabilir.

Diğer taraftan Flamenko ve Arabesk müziğin icrasına yönelik teknik analizler, melodilerin nasıl işlendiği, süslemeler, tavır vb. başlıklar karşılaştırılarak, icracılara hem kendi alanlarında hem de bu iki türe ait ortaklaşa yeni uygulamalar yapma fırsatı sunulabilir.

1 El cante, veya Cante Jondo, tam manası ile “şarkı”, veya “flamenko şarkısı”. Bilinen en eski Flamenko şarkılarına genel olarak verilen isim (Aktüze, 2004, s.197).

2 Endülüs kelimesi Arapça'da “andalush” kelimesinden gelmektedir. Bu kelime Vandalları tanımlamak için kullanılmıştır (Yeprem, 2006, s.10-11).

3 Encyclopedia Britannica. 21.12.2017.

< <https://www.britannica.com/>

KAYNAKÇA

- Aktüze, İ. (2004). “Müziği Anlamak”. Ansiklopedik Müzik Sözlüğü. İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Arapgirlioğlu, H., Uludağ A.K. (2011) Flamenko Sanatının Tarihsel Süreci İçerisinde Farklı Müzik Türleri ve Kültürleriyle Etkileşimi, e-Journal of New World Sciences Academy 2011, Volume: 6, Number: 4, Article Number: D0075, Malatya
- Arıca, E. (2013). Türk Müziği ve Flamenko Müziğinin Karşılaştırılması. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Haliç Üniversitesi.
- Banzi, J. L. (2007). Flamenco Guitar Innovation and the Circumscription of Tradition. Doktora Tezi, Amerika: University of California.
- Büker, A. C. (2017). Flamenko Şarkılar ve Çeviri Notları
- Demir, A. (2016) Türk-Arap Müziğinde Etkileşim ve Müşterek Unsurlar, Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi Folklor Edebiyat, 86, 127-140
- Encyclopedia Britannica. (Erişim 21.12.2017). <<https://www.britannica.com/place/Andalusia-region-Spain/>>
- Güngör, N. (1990). “Arabesk: Sosyokültürel Açından Arabesk Müzik”. İstanbul: Bilgi Yayınevi,
- Martinez, E. (2003). Flamenco: All You Wanted to Know. Amerika: Melbay Press,
- M. E. B. (2011). “Radyo Televizyon Tarihi”. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı,
- M. E. B. (2012) “Müzikte Sistem ve Makamlar”. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları,
- Karaelma, B. (2010). Endülüs’te Müzik Hayatı Üzerine Bir İnceleme. İstem, (15), 29-42.
- Karamahmutoğlu, G. (1999). “Tanzimat Döneminde Müzik, Dönem Padişahları ve Müzik Anlayışları”, Osmanlı- Kültür Sanat, Cilt 10, s.628-638,
- Küçükkaplan U. (2012). 1930’lardan Bugüne Türkiye’de Arabesk Müziğin Kültürel Zemini ve Toplumsal-Müzikal Analizi. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi.
- Kroher N., Gómez E., Sordo M., Gomez-Martin F., Diaz-Banez J.M., Mora J. ve Chaacho A., (2009), Master Dissertation, Computational Ethnomusicology: A Study on Flamenco and Arab-Andalusian Vocal Music, Pompei Fabra Üniversitesi, Barcelona.
- Özbek, M. (1994). “Popüler Kültür ve Orhan Gencebay Arabeski”. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özer, S. S. (2009). Arabesk Müzik ve Türk Musikisi Arasındaki Etkileşimlere Genel Bir Bakış. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Haliç Üniversitesi.
- Özkan, İ. H. (1990) “Türk Musikisi Nazariyatı ve Usulleri. Kudüm Velveleleri”. İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Racy, A.J., (1991) Improvisation, Ecstasy and Performance Dynamics in Arabic Music. Nettl, B., Russell M. (ed.) In the Course of Performance, s.95-111, Amerika: The University of Chicago Press.
- Salgar, M. F. (2017). “Türk Müziğinde Makamlar, Usuller ve Seyir Örnekleri”. İstanbul: Ötüken Yayınevi.

- Saoud, R. (2004) *The Arab Contribution to Music of the Western World*, Foundation for Science Technology and Civilisation Journal, 4052, İngiltere, FSTC Limited.
- Scognamillo G. (2003). “Türk Sinema Tarihi”, İstanbul Kabalcı Yayınevi.
- Spera, C. C. (2010). *Flamenco Nuevo: Tradition, Evolution and Innovation*, Yüksek Lisans Tezi, Amerika: University of Southern California.
- Spera, C. C. (2001). “The New Grove Dictionary of Music and Musicians” Second Edition London: Oxford University Press.
- The New Grove Dictionary of Music and Musicians Second Edition (2001) London: Oxford University.
- Tohumcu, A. (2015) *Türk Müziği Terminolojisinde Yozlaşma / Örnek Olay Analizi: Şarkı Formu*, Türk Dil Kurumu (ayk.gov.tr) (e.t.15.11.2019)
- Thompson, B. (1985). “A Tradition in Evolution”, Almanya: Verlag für Wissenschaft und Bildung.
- Yeprem, S. (2006). “Flamenko Sanatı ve Gitar”. İstanbul: Bemol Müzik Yayınları.

BÖLÜM 12

KÜÇÜKBAŞ HAYVAN İŞLETMELERİNİN HAYVAN REFAHI AÇISINDAN ANALİTİK HİYERARŞİ SÜRECİ VE VİKOR YÖNTEMLERİYLE DEĞERLENDİRİLMESİ: KİLİS İLİ ÖRNEĞİ

Dr. Öğr. Üyesi Yadigar POLAT^{1*}

Dr. Öğr. Üyesi Seval SÜZÜLMÜŞ²

¹ Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksek Okulu, Tıbbi Hizmetler ve Teknikler Bölümü, Karataş Kampüsü, Kilis/Türkiye. *yadigarpolat@kilis.edu.tr, ORCID NO: 0000-0001-5603-2149.

² Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Osmaniye Meslek Yüksek Okulu Merkez, Osmaniye/Türkiye. sevalsuzulmus@osmaniye.edu.tr. ORCID NO: 0000-0001-8519-3187.

GİRİŞ

Tüm dünyada hızlı artan nüfusun gıda ihtiyacını karşılamak için ülkelerin ziraat ve hayvancılık faaliyetlerine önem vermeleri gerekir. Verimli ürün alabilmek için ise hayvan refahına önem verilmesi ve işletmelerin hayvan refahına uygun olup olmadığının belirlenmesi gerekir.

Coğrafi özelliklerinden dolayı hem ülkemiz hem de Kilis İli küçükbaş hayvancılığa oldukça elverişli olduğundan bu çalışmada Kilis İli'nde bulunan küçükbaş hayvan işletmelerinin hayvan refahına uygun olup olmadığı çok kriterli karar verme yöntemleriyle ölçülmüştür.

Kriterlerin ağırlıklandırılması ve alternatiflerin sıralanması olmak üzere iki aşamadan oluşan (Mojaver, Hasanzadeh, Azdast ve Park, 2022:3) Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemleri; genellikle birbiriyle çelişen birden fazla kriter arasından bir veya daha fazla alternatifi seçmek ve sıralamak için uygun olup, nitel ve nicel verileri içeren problemlerin çözümünde uygulanır (Süzülmüş ve Polat, 2022:26).

Kilis İli'nde küçükbaş hayvan varlığının ülkemiz küçükbaş hayvan sayısına oranı keçi için % 1.11, koyun için % 0.53'tür. Kilis İli'nin Yüzölçümünün Türkiye'nin yüzölçümüne oranı % 0.19 olup, Kilis İli koyun ve keçi oranının küçümsenmeyecek bir oran olduğu ortaya çıkmaktadır (Polat, 2021).

Literatür incelendiğinde; küçükbaş hayvancılık ile yapılmış çalışmalardan bazıları şu şekildedir:

Kaplan ve ark. (2004); Güney Amerika'da koyun ve keçiler üzerine çalışma yaparak, küçükbaş hayvancılığın az sermaye ile yapılması, küçükbaş hayvanların kısa sürede üremesi, mera ve otlaklardan beslenmesi, et ve sütünün tercih edilmesi gibi nedenlerden dolayı son yıllarda üretiminin arttığını belirtmişlerdir.

Kılıç ve ark. (2013); Afyonkarahisar'da 103 koyunculuk işletmesinde çalışan 177 kişiye anket uygulayarak çalışanların hayvan refahını etkileyen faktörlere yönelik algılarını tespit etmek amacıyla beş boyutlu 34 maddeli bir ölçek geliştirmişlerdir. Kişilerin demografik özellikleri frekans ve yüzde dağılımları ile çalışanların hayvan refahını etkileyen unsurlarla ilgili algılarının tespit edilmesi için ise frekans, yüzde dağılımları, aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri hesaplanmıştır. Ölçeğe faktör analizi uygulanarak Cronbach's Alpha değeri 0,913 olarak bulunmuştur. Sonuç olarak çalışanların

hayvan refahını en fazla düzeyde etkilediğini düşündükleri maddelerin “personelin mutluluğu ve işini severek yapma durumu” ve “hayvanların yavruları ile ilişki süreci” olduğunu belirlemişlerdir. Ayrıca şimdiye kadar kişilerin hayvan refahıyla ilgili hiç eğitim almadıklarını da vurgulamışlardır.

Meşe ve Karakuş (2019); Van İli'nin Edremit İlçesi'nde 100 baş ve üzerinde hayvanı olan 61 işletmeyi 17 parametre ile keçi ve koyunların refah değerlendirilmesi amacıyla ANI 35 L sistemi ile, küçükbaş hayvan işletmelerinin hayvan refahı kriterlerine uygunluğunu araştırmışlardır. Çalışma sonucunda keçi ve koyunlarda hayvan refahını değerlendirmek için ANI 35-L sisteminin küçükbaş hayvan işletmelerinin hayvan refahına uygunluğu amacıyla kullanabileceğini belirlemişlerdir.

Polat (2021); Küçükbaş hayvancılık konusunda yapılacak araştırmalar ve planlama ile sorunlara çözüm getirilir ve üretim artırılırsa hayvansal üretim ihtiyacının büyük çoğunluğunun küçükbaş hayvanlardan karşılanabileceğini vurgulamıştır.

Literatürde yer alan hayvan refahı ile ilgili çalışmalardan bazıları ise (Yaşar ve İzmirli, 2006; Taylor ve Signal, 2009; Spooner ve ark., 2014; Dawkins, 2016; Bozkurt ve ark., 2017; Miranda-De La Lama ve ark., 2017; Şeker ve ark., 2011; Fidan, 2012; Asan ve Metin, 2016; Demirel ve Çak, 2016; Gümüş ve Çınar, 2016; Bozkurt ve Mutlu, 2019; Öcal, 2020) şeklindedir.

Hem Küçükbaş hayvancılık işletmeleri ile hem de hayvan refahı ile ilgili çalışmalar incelendiğinde Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ile küçükbaş hayvan işletmelerinin hayvan refahına uygunluğunun değerlendirilmesi için kullanılmadığı anlaşılmıştır. Bu nedenle çalışmada Kilis İli Damızlık Koyun ve Keçi Yetiştiricileri Birliği (DKKYB) üyesi yaklaşık 900 küçükbaş hayvan işletmesinden tesadüfî örnekleme yöntemiyle seçilen 15 küçükbaş hayvan işletmesinin Bartussek ve ark. (1999) ANI 35L sisteminde bulunan 17 parametreye ek olarak Besleme parametresi eklenerek 18 parametre ile refah değerlendirilmesi Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemleri kullanılarak yapılacaktır.

1. GEREÇ VE YÖNTEM

Çalışmanın uygulanabilmesi için Kilis 7 Aralık Üniversitesi Etik Kurulu'ndan 22.03.2022 tarih ve 2022/04 sayı ve 08 nolu karar ile araştırmanın etik kurul izni alınmıştır.

Araştırmanın evrenini Kilis İli'nde faaliyet gösteren yaklaşık 900 küçükbaş hayvan işletmesi, örneklemini ise tesadüfi örnekleme yöntemiyle seçilen ve işletme sahiplerinin gönüllü katılımıyla 15 küçükbaş hayvan işletmesi oluşturmuştur. Bu çalışmada kullanılan veriler, Kilis İl Tarım ve Orman Müdürlüğü'nde görevli Veteriner Hekimler tarafından, 1995 yılından beri Avusturya'da özellikle organik çiftliklerin kontrolünde kullanılan "Animal Needs Index" ANI 35 L (Bartussek ve ark., 1999; Meşe ve Karakuş, 2019) olarak tanımlanan, hayvan refahı kriterlerine ek olarak Besleme kriteri olmak üzere 18 kriterin puanlandırılmasıyla Mart-Mayıs 2022 tarihleri arasında toplanmıştır.

Anketin ilk bölümünde çiftlik sahibi, çiftliğin adı, çiftliğin yeri, çiftlikteki toplam hayvan sayısı, çiftlikteki koyun ve keçi sayıları yer almıştır. İkinci Bölümde ise işletmenin değerlendirilmesi için "Barınma Koşulları" kriterine ait 7 değerlendirme parametresi; "Yapı ve ekipman durumu" kriterine ait 7 değerlendirme parametresi; "Hayvan sağlığı" kriterine ait 3 değerlendirme parametresi ve "Beslenme" kriterine ait 1 değerlendirme parametresi olmak üzere 18 kriter bulunmaktadır. Bu kriterlere göre küçükbaş hayvan işletmeleri hayvan refahına göre veteriner hekimler tarafından 0-10 arasında puanlandırıldıktan sonra, Çok Kriterli Karar Verme yöntemlerine göre işletmeler sıralanmıştır. Kriterlerin ağırlıklandırılmasında Analitik Hiyerarşi Sürecinden, işletmelerin sıralanmasında ise Vikor yönteminden yararlanılmıştır.

Çok Kriterli Karar Verme yöntemlerinin uygulaması Microsoft Excell programı kullanılarak yapılmıştır.

1.1. Analitik Hiyerarşi Süreci

Uzmanların yargılarına dayanarak kriterleri ağırlıklandırmak için kullanılan en popüler yöntemlerden biri olan Analitik Hiyerarşi Süreci (AHS) yönteminde önce ikili karşılaştırma matrisi oluşturulur (Mojaver ve ark., 2022:3). İkili karşılaştırma matrisinde her bir kriterin kendine göre önemi yani köşegen üzerindeki elemanları 1 ve

$$x_{ij} = \frac{1}{x_{ji}} \quad i, j = 1, 2, 3, \dots, n. \quad (1)$$

şeklinindedir. Analitik Hiyerarşi Sürecinde İkili Karşılaştırma Matrisi oluşturulduktan sonra aşağıdaki işlem aşamaları izlenir (Ishizaka ve Nemery,

2013; Ayçin, 2020:9; Kaya ve Karaşan, 2020:54-55; Öztel ve Alp, 2020:58; Süzülmüş ve Polat, 2022:28-32):

1. Aşama: İkili karşılaştırma matrisinin her bir sütununda yer alan değerler toplanarak sütun toplamları bulunur.

2. Aşama: İkili karşılaştırma matrisinin her bir sütununda yer alan eleman, ilgili sütunun toplamına bölünerek matris (2) eşitliğindeki gibi normalize edilir.

$$p_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sum_{i=1}^n x_{ij}} \quad i, j = 1, 2, 3, \dots, n. \quad (2)$$

3. Aşama: Normalize edilmiş matrisin (3) eşitliğindeki gibi satır ortalamaları alınarak “*ağırlık vektörü*” bulunur:

$$w_i = \frac{\sum_{j=1}^n p_{ij}}{n} \quad (3)$$

4. Aşama: İkili karşılaştırma matrisinin sütunları ile, kriter ağırlıkları (w_i) çarpılarak; “*öncelikler vektörü*” bulunur.

5. Aşama: Tutarlılık İndeksi (CI) (4) eşitliğinden yararlanılarak hesaplanır.

$$CI = \frac{V_{max} - n}{n - 1} \quad (4)$$

Buradaki V_{max} , öncelikler vektörünün her bir elemanının, ağırlık vektörünün elemanlarına bölünerek elde edilmesiyle oluşan yeni bir matrisin elemanlarının ortalamasına eşittir.

6. Aşama: Son olarak ise “Tutarlılık oranı (CR)” (5) eşitliği yardımıyla hesaplanır. Tutarlılık oranının 0.1’den küçük olması beklenmektedir.

$$CR = \frac{CI}{RI} \quad (5)$$

Eşitlikte RI , matris boyutuna bağlı rastgele indeks değeridir (Saaty, 1980:21; Azdast ve ark., 2019:2585). Sonuçların güvenilir olması için CR değerinin 0.1’den küçük olması gerekir (Eungkee Lee ve ark., 2017).

Kriterleri ağırlıklandırdıktan sonra bir sonraki adım alternatifleri sıralamadır. Çalışmada alternatifleri sıralamada Vikor yöntemi kullanılacaktır.

1.2. Vikor Yöntemi

Opricovic ve Tzeng (2004) tarafından geliştirilen Vikor yöntemi, birbirinden farklı birimlere sahip kriterlerden oluşan karar problemlerinde, alternatiflerin sıralanması ve en iyi alternatifin seçilmesi için kullanılmaktadır (Ayçin, 2020:367). Analitik Hiyerarşi Sürecinde İkili Karşılaştırma Matrisi oluşturulduktan sonra aşağıdaki işlem adımları izlenir (Opricovic ve Tzeng, 2007:515-516; Ayçin, 2020:369-373; Uludağ ve Doğan, 2021:121-125; Süzülmüş ve Polat, 2022:48-53):

1. Aşama: Satırlarda alternatifler alt alta olacak şekilde, sütunlarda ise kriterler sıralanarak oluşturulan karar matrisi belirlenir.

$$A = \begin{bmatrix} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2n} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ a_{m1} & a_{m2} & \dots & a_{mn} \end{bmatrix}$$

2. Aşama: Her kriter için en iyi (f_j^*) ve en kötü (f_j^-) kriter değerleri belirlenir.

j . kriter *fayda* kriteriyse en iyi değer ve en kötü değer;

$$f_j^* = \max_i a_{ij}; \quad f_j^- = \min_i a_{ij} \quad i = 1, 2, \dots, m \quad (6)$$

j . kriter *maliyet* kriteriyse en iyi değer ve en kötü değer;

$$f_j^* = \min_i a_{ij}; \quad f_j^- = \max_i a_{ij} \quad (7)$$

olacak şekilde belirlenir.

3. Aşama: Karar matrisi normalleştirilir ve normalleştirilmiş karar matrisi ağırlıklandırılır:

Karar matrisi (8) eşitliğindeki gibi normalleştirilir:

$$r_{ij} = \frac{f_j^* - a_{ij}}{f_j^* - f_j^-} \quad (8)$$

Karar matrisinin (8) eşitliği ile gösterilen r_{ij} normalleştirilmiş değerleri karşılık gelen w_j kriter ağırlığı ile çarpılarak (9) eşitliği ile gösterilen normalleştirilmiş karar matrisinin ağırlıklandırılmış değerleri olan v_{ij} 'ler bulunur:

$$v_{ij} = w_j * r_{ij} \quad i = 1, 2, \dots, m \quad \text{ve} \quad j = 1, 2, \dots, n \quad (9)$$

4. Aşama: Ortalama grup faydası (S_i) ve en büyük pişmanlık değerleri (R_i) bulunur:

Ortalama grup faydası olan S_i değeri; i . alternatifin ortalama grup skoru olup, (10) eşitliği ile hesaplanmaktadır:

$$S_i = \sum_{j=1}^n v_{ij} = \sum_{j=1}^n w_j \cdot r_{ij} = \sum_{j=1}^n w_j \cdot \left(\frac{f_j^* - x_{ij}}{f_j^* - f_j^-} \right) \\ i = 1, 2, \dots, m \quad (10)$$

En büyük pişmanlık değeri R_i ise; i . alternatifin en kötü grup skoru olup, (11) eşitliği ile bulunmaktadır:

$$R_i = \max_j v_{ij} = \max_j (w_j \cdot r_{ij}) = \max_j \left\{ w_j \cdot \left(\frac{f_j^* - x_{ij}}{f_j^* - f_j^-} \right) \right\} \quad (11)$$

S_i ve R_i değerleri sırasıyla; i . alternatifin en iyi (pozitif ideal) çözüme uzaklığını ve en kötü (negatif ideal) çözüme uzaklığını belirtmektedir.

5. Aşama: Her bir alternatif için uzlaşık ölçütü değerleri (Q_i) bulunur:

Alternatifleri sıralamak için Uzlaşık Ölçütü değerleri Q_i 'ler bulunur. Q_i değerleri (12) eşitliğinden elde edilir:

$$Q_i = q \cdot \frac{(S_i - S^*)}{(S^- - S^*)} + (1 - q) \cdot \frac{(R_i - R^*)}{(R^- - R^*)} \quad i = 1, 2, \dots, m \quad (12)$$

Burada; Q_i değerlerinin bulunmasında kullanılan S^* ve S^- değerleri (13) eşitliğinden; R^* ve R^- değerleri ise (14) eşitliğinden elde edilir:

$$S^* = \min_i S_i, \quad S^- = \max_i S_i \quad (13)$$

$$R^* = \min_i R_i, \quad R^- = \max_i R_i \quad (14)$$

q ise maksimum grup faydasını (kriterlerin çoğunluğunun ağırlığını) belirtir. q , maksimum grup faydasını sağlayan stratejinin ağırlığını; $1 - q$ ise karşıt görüştekilerin minimum pişmanlığın ağırlığını belirtmektedir.

6. Aşama: Karar alternatifleri sıralanır ve uzlaşık çözüm belirlenir. Elde edilen S_i , R_i ve Q_i değerleri kendi içinde küçükten büyüğe doğru sıralanarak alternatiflerin üç ayrı sıralaması ve en küçük Q_i değeri en iyi işletme olacak şekilde sıralama yapılır.

7. Aşama: Q_i değerleri küçükten büyüğe doğru sıralandıktan sonra Q_i değeri en küçük olan A_1 alternatifinin en iyi alternatif olarak seçilebilmesi için aşağıdaki iki koşulu sağlayıp sağlamadığına bakılır (Ecer, 2020:226, Paksoy, 2015:160-161):

Koşul 1- Kabul Edilebilir Avantaj: Bu koşul en iyi ve en iyiye yakın alternatif arasında belirgin bir fark olduğunu kanıtlar. Q_i değeri en küçük olan A_1 alternatifi ve Q_i değeri en küçük olan ikinci en küçük A_2 alternatifi olmak üzere, kabul edilebilir avantaj,

$$Q(A_2) - Q(A_1) \geq DQ \quad (15)$$

koşuluna bağlıdır.

m değerlendirilen alternatif sayısı olmak üzere, (15) eşitliğindeki DQ parametresi

$$DQ = \frac{1}{m-1}$$

eşitliği ile bulunur. $m \leq 4$ ise $DQ = 0,25$ olarak alınabilir. (15) eşitliğindeki koşul sağlanıyorsa A_1 alternatifinin kabul edilebilir avantaj şartını sağladığı kabul edilir.

Koşul 2- Kabul Edilebilir İstikrar: Bulunan uzlaşık çözümün istikrarlı olduğunun sağlanması bakımından gerekli koşuldur. Q_i değerleri küçükten büyüğe doğru sıralandığında, birinci sırada yer alan A_1 alternatifi, S_i veya R_i değerlerinin küçükten büyüğe doğru sıralamasının en az bir tanesinde de minimum değere sahip ise, bu durumda kararın istikrarı kabul edilebilir.

Eğer iki koşuldan biri sağlanmıyorsa aşağıdaki şekilde belirtilen uzlaşık çözüm kümesi önerilir:

Eğer Koşul 2 sağlanmıyorsa A_1 ve A_2 seçeneklerinin ikisi de uzlaşık çözüm kümesindedir.

Eğer Koşul 1 sağlanmıyorsa tüm alternatifler ($i = 1, 2, \dots, m$) dikkate alınarak (16) eşitliği ile çözüm kümesinde hangi seçeneklerin olduğuna karar verilir. Üst sınır değeri olan maksimum i

$$Q(A_i) - Q(A_1) < DQ \quad (16)$$

(16) eşitliğine göre tespit edilir. (16) eşitliğini sağlayan son alternatifin sıra numarası M ise A_1, A_2, \dots, A_M seçeneklerinin hepsi en iyi uzlaşık çözüm kümesinde olur.

2. ARAŞTIRMA BULGULARI

Anketin ilk bölümünde çiftlik sahibi, çiftliğin adı, çiftliğin yeri, çiftlikteki toplam hayvan sayısı, çiftlikteki koyun ve keçi sayıları yer almıştır. Analizde Kullanılan Küçükbaş hayvan işletmelerine ait demografik bilgilerin özeti Tablo 1’de verilmiştir:

Tablo 1: Küçükbaş Hayvan İşletmesine Ait Demografik Bilgiler

Küçükbaş Hayvan İşletmeleri			Hayvan Sayısı		
Sıra No	Sahibi	Köy veya Mevki	Koyun	Keçi	Toplam
KH1	M.T.	Leylit Mevki Merkez KİLİS	0	153	153
KH2	İ.H.T	Leylit Mevki Merkez KİLİS	74	280	354
KH3	M.M.	Duruca Köyü Merkez KİLİS	650	0	650
KH4	M.T.	Saraç Mehmet Çavuş Mah. Merkez KİLİS	0	558	558
KH5	A.İ.	Mücahitler Mah. Merkez KİLİS	150	822	972
KH6	M.A.	Mısırcık Köyü	201	10	211
KH7	A.A	Mısırcık Köyü	87	0	87
KH8	Z.A.	Mısırcık Köyü	252	13	265
KH9	M.H.A	Mısırcık Köyü	135	14	149
KH10	H.K	Karacaören Köyü KİLİS	268	28	296
KH11	N.K.	Karacaören Köyü KİLİS	79	10	89
KH12	H.D.	Kocabey Köyü KİLİS	50	16	66
KH13	A.D.	Kocabey Köyü KİLİS	24	225	249
KH14	Ş.H.	Güneşli Köyü KİLİS	0	241	241
KH15	M.H.	Güneşli Köyü KİLİS	64	305	369

İkinci Bölümde ise işletmelerin değerlendirilmesi için ANI 35 L Bartussek ve ark. (1999) da bulunan “Barınma Koşulları” kriterine ait 7 değerlendirme parametresi; “Yapı ve ekipman durumu” kriterine ait 7 değerlendirme parametresi; “Hayvan sağlığı” kriterine ait 3 değerlendirme parametresi ve bunlara ek olarak yazarlar tarafından eklenen “Beslenme” kriterine ait 1 değerlendirme parametresi olmak üzere 18 parametre bulunmaktadır. Küçükbaş hayvan işletmelerinin değerlendirme kriterleri Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2: Küçükbaş Hayvan İşletmelerinin Değerlendirme Kriterleri

Kriter Adı
C.1. Barınma Koşulları (BK)
C.1.1. Barınakların genel durumu
C.1.2. Birim hayvan başına yüzey alanı
C.1.3. Sıcaktan koruma
C.1.4. Soğuktan koruma
C.1.5. Uygun ışık ve havalandırma
C.1.6. Yemlik boyutu
C.1.7. Suluk sayısı
C.2. Yapı ve Ekipman Durumu (YE)
C.2.1. Ağıl temizliği
C.2.2. Zemin temizliği
C.2.3. Yemleme alanı temizliği
C.2.4. İçme alanı temizliği
C.2.5. Yatma alanı temizliği
C.2.6. Sağım yeri durumu
C.2.7. İlave ekipman durumu
C.3. Hayvan sağlığı için değerlendirme parametreleri (HS)
C.3.1. Deri durumu
C.3.2. Tırnak durumu
C.3.3. Belirgin patolojiler
C.4. Beslenme (B)
C.4.1. Besleme durumu

Bu kriterlere göre küçükbaş hayvan işletmeleri hayvan refahına göre veteriner hekimler tarafından 0-10 arasında puanlandırılmıştır. Puanlandırmada “0-4 düşük”; “5-6 orta”; ve “7-10 yüksek” olarak değerlendirilmiştir. İşletmelerin sıralanmasında vikor yönteminden yararlanılmıştır. Kriterlerin

ağırlıklandırılmasında ise kriterlerin önem durumu 1-9 arasında puanlandırıldıktan sonra analitik hiyerarşi sürecinden yararlanılarak yapılmıştır.

2.1. Analitik Hiyerarşi Süreci (AHS) Uygulaması

Küçükbaş hayvan işletmelerinin analitik hiyerarşi yöntemine göre ikili karşılaştırma matrisi Tablo3'te verilmiştir.

Tablo 3: AHS Yönteminde Kriterler Arası İkili Karşılaştırma Matrisi

	B	BK	HS	YE
B	1	1	3	5
BK	1	1	3	2
HS	0,33	0,33	1	2
YE	0,2	0,5	0,5	1
Sütun Toplamı	2,53	2,83	7,5	10

İkili karşılaştırma matrisinden yararlanılarak Normalleştirilmiş Kriterler arası karşılaştırma matrisi Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4: AHS'de Normalleştirilmiş Kriterler Arası Karşılaştırma Matrisi

	B	BK	HS	YE
B	0,39	0,35	0,40	0,50
BK	0,39	0,35	0,40	0,20
HS	0,13	0,12	0,13	0,20
YE	0,08	0,18	0,07	0,10

Normalleştirilmiş kriterler arası karşılaştırma matrisinden yararlanılarak hesaplanan kriter önem ağırlıkları Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5: Kriter Önem Ağırlıkları

	B	BK	HS	YE	Satır Toplamı	Satır Ortalamaları	Kriter Önem Ağırlıkları
B	0,39	0,35	0,40	0,50	1,64	1,64 / 4	0,41
BK	0,39	0,35	0,40	0,20	1,34	1,34 / 4	0,34
HS	0,13	0,12	0,13	0,20	0,58	0,58 / 4	0,15
YE	0,08	0,18	0,07	0,10	0,43	0,42 / 4	0,11

İkili karşılaştırma matrisinin sütunları ile, karşılık gelen kriter ağırlıkları (w_i)'ler çarpılarak; “öncelikler vektörü” (17) eşitliğindeki gibi bulunur.

$$x = \begin{bmatrix} 1 & 1 & 3 & 5 \\ 1 & 1 & 3 & 2 \\ 0,33 & 0,33 & 1 & 2 \\ 0,2 & 0,5 & 0,5 & 1 \end{bmatrix} \cdot \begin{bmatrix} 0,41 \\ 0,34 \\ 0,15 \\ 0,11 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 1,75 \\ 1,42 \\ 0,62 \\ 0,44 \end{bmatrix} \quad (17)$$

$$V_{max} = \frac{1,75 + 1,42 + 0,62 + 0,44}{0,41 + 0,34 + 0,15 + 0,11} = \frac{4,143}{1,00} = 4,143 \quad (18)$$

$$CI = \frac{V_{max} - n}{n - 1} = \frac{4,143 - 4}{3} = 0,048 \quad (19)$$

$$CR = \frac{CI}{RI} = \frac{0,048}{0,882} = 0,054 \quad (20)$$

Tutarlılık oranı $CR < 0,10$ olduğu için ikili karşılaştırma matrisi tutarlı olup “Besleme (B)”, “Barınma Koşulları (BK)”, “Hayvan Sağlığı İçin Değerlendirme Parametreleri (HS)” ve “Yapı ve Ekipman Durumu (YE)” kriterlerine ilişkin önem ağırlıkları yaklaşık olarak sırasıyla; % 41, % 34, % 15 ve % 11 olarak hesaplanmıştır. Kriter önem ağırlıkları incelendiğinde, amaç üzerinde en etkili kriterin “Besleme”, en etkisiz kriterin ise “Yapı ve Ekipman Durumu” olduğu belirlenmiştir.

Vikor Yöntemi

Veteriner hekimin küçükbaş hayvan işletmelerine kriterlere göre verdikleri puanlar Tablo 6’da sunulmuştur.

Tablo 6: Küçükbaş Hayvan İşletmelerinin Hayvan Refahı Kriterlerine Göre Değerlendirilmesi

Kriterler / İşletmeler	KH1	KH2	KH3	KH4	KH5	KH6	KH7	KH8	KH9	KH10	KH11	KH12	KH13	KH14	KH15
C.1. Barınma Koşulları															
C.1.1.	5	6	9	5	3	5	6	5	5	5	4	3	5	6	6
C.1.2.	5	6	10	2	2	4	4	5	3	4	4	3	5	6	8
C.1.3.	5	6	9	5	5	5	3	3	5	5	5	5	5	6	8
C.1.4.	5	6	10	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	6	8
C.1.5.	7	8	9	5	7	5	7	8	8	6	5	5	7	8	8
C.1.6.	5	6	6	4	3	4	4	5	4	4	4	3	5	6	6
C.1.7.	5	6	8	3	4	4	4	5	4	4	4	3	5	6	6
C.1. Ortalama	5,29	6,29	8,71	4,14	4,14	4,57	4,71	5,43	4,86	4,71	4,43	3,86	5,29	6,29	7,14
C.2. Yapı ve Ekipman Durumu															
C.2.1	7	8	9	5	5	5	5	5	6	5	5	5	5	8	6
C.2.2	5	8	10	5	5	5	5	8	6	5	4	3	5	6	6
C.2.3	5	8	10	5	6	5	5	6	8	5	5	5	5	6	8
C.2.4	7	8	9	5	6	5	7	8	8	7	5	5	5	6	8
C.2.5	5	8	8	5	3	5	5	5	6	5	5	5	5	6	8
C.2.6.	5	6	6	3	5	5	5	6	6	5	5	5	5	6	8
C.2.7.	5	6	9	5	5	6	5	5	5	5	5	5	5	6	8
C.2. Ortalama	5,57	7,43	8,71	4,71	5,00	5,14	5,29	6,14	6,43	5,29	4,86	4,71	5,00	6,29	7,43
C.3. Hayvan Sağlığı İçin Değerlendirme Parametreleri															
C.3.1	5	8	9	5	5	6	5	5	6	5	3	3	5	8	8
C.3.2	7	8	10	7	5	8	5	5	6	5	4	5	5	8	8
C.3.3	7	8	9	5	5	8	8	6	8	7	7	5	7	8	8
C3 Ortalama	6,33	8,00	9,33	5,67	5,00	7,33	6,00	5,33	6,67	5,67	5,33	4,33	5,67	8,00	8,00
C.4. Besleme															
C.4.1.	7	8	10	9	7	8	9	7	8	6	6	5	7	8	9
C.4. Ortalama	7	8	10	9	7	8	9	7	8	6	6	5	7	8	9

1. Aşama: Tablo 6'dan yararlanılarak elde edilen Vikor karar matrisi Tablo 7'de sunulmuştur.

Tablo 7: Küçükbaş İşletmelerinde VIKOR Karar Matrisi

İşletmeler	Kriterler			
	0,34 C1	0,11 C2	0,14 C3	0,41 C4
KH1	5,29	5,57	6,33	7,00
KH2	6,29	7,43	8,00	8,00
KH3	8,71	8,71	9,33	10,00
KH4	4,14	4,71	5,67	9,00
KH5	4,14	5,00	5,00	7,00
KH6	4,57	5,14	7,33	8,00
KH7	4,71	5,29	6,00	9,00
KH8	5,43	6,14	5,33	7,00
KH9	4,86	6,43	6,67	8,00
KH10	4,71	5,29	5,67	6,00
KH11	4,43	4,86	5,33	6,00
KH12	3,86	4,71	4,33	5,00
KH13	5,29	5,00	5,67	7,00
KH14	6,29	6,29	8,00	8,00
KH15	7,14	7,43	8,00	9,00

2. Aşama: Her kriter için en iyi (f_j^*) ve en kötü (f_j^-) kriter değerleri belirlenir.

	C ₁	C ₂	C ₃	C ₄
f_j^*	8,71	8,71	9,33	10,00
f_j^-	3,86	4,71	4,33	5,00

3., 4., 5. ve 6. Aşama: Vikor yönteminde anlatılan (8) ve (9) eşitliği yardımıyla Tablo 8 ve (10), (11), (12), (13) ve (14) eşitlikleri yardımıyla da Tablo 9 elde edilmiştir.

Tablo 8: Küçükbaş Hayvan İşletmelerinde VIKOR Ağırlıklı Normalleştirilmiş Karar Matrisi

İşletmeler	Kriter Ağırlığı			
	0,34	0,11	0,14	0,41
	C1	C2	C3	C4
KH1	0,24	0,09	0,08	0,25
KH2	0,17	0,04	0,04	0,16
KH3	0	0,00	0,00	0,00
KH4	0,32	0,11	0,10	0,08
KH5	0,32	0,10	0,12	0,25
KH6	0,29	0,10	0,06	0,16
KH7	0,28	0,09	0,09	0,08
KH8	0,23	0,07	0,11	0,25
KH9	0,27	0,06	0,07	0,16
KH10	0,28	0,09	0,10	0,33
KH11	0,3	0,11	0,11	0,33
KH12	0,34	0,11	0,14	0,41
KH13	0,24	0,10	0,10	0,25
KH14	0,17	0,07	0,04	0,16
KH15	0,11	0,04	0,04	0,08

Tablo9: Küçük Ölçekli Sığır İşletmelerinin VIKOR S_i , R_i ve Q_i Sıralamaları

İşletmeler	S_i	R_i	Q_i	Sıralama
KH1	0,656	0,25	0,628	7
KH2	0,407	0,17	0,411	3
KH3	0,000	0,00	0,000	1
KH4	0,615	0,32	0,698	11
KH5	0,789	0,32	0,785	12
KH6	0,608	0,29	0,658	10
KH7	0,550	0,28	0,616	6
KH8	0,659	0,25	0,629	8
KH9	0,572	0,27	0,615	5
KH10	0,805	0,33	0,802	13
KH11	0,846	0,33	0,823	14
KH12	1,000	0,41	1,000	15
KH13	0,691	0,25	0,645	9
KH14	0,438	0,17	0,426	4
KH15	0,265	0,11	0,266	2

Veteriner hekimlerin kriterlere göre işletmelere verdikleri puanlardan elde edilen toplam puanlar ve sıralama Tablo 10'da sunulmuştur.

Tablo 10: Veteriner Hekimlerin Kriterlere Göre İşletmelere Verdikleri Toplam Puanlar

Küçükbaş Hayvan İşletmeleri															
	KH1	KH2	KH3	KH4	KH5	KH6	KH7	KH8	KH9	KH10	KH11	KH12	KH13	KH14	KH15
Toplam Puanlar	102	128	160	88	86	98	97	104	107	93	87	78	96	120	135
Sıralama	7	3	1	12	14	8	9	6	5	11	13	15	10	4	2

Veteriner Hekimlerin değerlendirmelerine göre işletmelerinin aldıkları toplam puana göre sıralaması **KH3 > KH15 > KH2 > KH14 > KH9 > KH8 > KH1 > KH6 > KH7 > KH13 > KH10 > KH4 > KH11 > KH5 > KH12** şeklinde olup buna göre en iyi işletme **KH3** işletmesi, en kötü işletme ise **KH12** olarak belirlenmiştir.

Vikor yöntemine göre işletmelerinin sıralaması **KH3 < KH15 < KH2 < KH14 < KH9 < KH7 < KH1 < KH8 < KH13 < KH6 < KH4 < KH5 < KH10 < KH11 < KH12** şeklinde olup buna göre en iyi işletme **KH3** işletmesi, en kötü işletme ise **KH12** işletmesi olarak tespit edilmiştir.

7. Aşama: Q_i değeri en küçük olan **KH3** işletmesinin en iyi alternatif olarak seçilebilmesi için aşağıdaki iki koşulu sağlayıp sağlamadığına bakılır:

Koşul 1- Kabul Edilebilir Avantaj: Tablo 9'dan Q_i değeri en küçük birinci ve ikinci sırada olan seçeneklerin **KH3** ve **KH15** olduğu belirlendikten sonra (15) eşitliğinin sağlanıp sağlanmadığına bakılır:

$$Q(\text{KH15}) - Q(\text{KH3}) \geq DQ$$

$$0,226 - 0,000 \geq DQ$$

İşletme sayısı $m = 15$;

$$DQ = \frac{1}{m-1} = \frac{1}{15-1} = 0,071 \text{ olup;}$$

$$0,226 \geq 0,071$$

olduğundan Koşul 1 sağlanır.

Koşul 2- Kabul Edilebilir İstikrar: Uzlaşî çözümü **KH3**'un istikrarlı olup olmadığına bakılır: **KH3** alternatifi, S_i veya R_i değerlerinin küçükten büyüğe doğru sıralamasının en az bir tanesinde de minimum ya da eşit değere sahip olduğundan Koşul 2 sağlanır.

Tablo 11: Küçükbaş Hayvan İşletmelerinin Sıralamaları

İşletmeler	Kriterlere Göre Verilen Toplam Puan			Viktor Yöntemi		
	Toplam Puan	Ortalama Puan	Sıralama	İşletmeler	Q_i	Sıralama
KH1	102	5,66	7	KH1	0,62821	7
KH2	128	7,11	3	KH2	0,41066	3
KH3	160	8,88	1	KH3	0	1
KH4	88	4,88	12	KH4	0,69758	11
KH5	86	4,77	14	KH5	0,78498	12
KH6	98	5,44	8	KH6	0,65777	10
KH7	97	5,38	9	KH7	0,61627	6
KH8	104	5,77	6	KH8	0,62936	8
KH9	107	5,94	5	KH9	0,61503	5
KH10	93	5,16	11	KH10	0,80248	13
KH11	87	4,83	13	KH11	0,82304	14
KH12	78	4,33	15	KH12	1	15
KH13	96	5,33	10	KH13	0,6454	9
KH14	120	6,66	4	KH14	0,42638	4
KH15	135	7,5	2	KH15	0,26649	2

Tablo 11'den ortalama puana göre yapılan değerlendirme sonucunda **KH4**, **KH5**, **KH11** ve **KH12** işletmeleri düşük refah düzeyine, **KH1**, **KH6**, **KH7**, **KH8**, **KH9**, **KH10**, **KH13** ve **KH14** işletmeleri orta refah düzeyine ve **KH2**, **KH3** ve **KH15** işletmeleri ise yüksek refah düzeyine sahip oldukları belirlenmiştir.

3. SONUÇ

Kriter ağırlıkları Analitik Hiyerarşi Süreci ile ağırlıklandırılmış olup, ilk sırada 0,41 ile "Besleme (B)" ikinci sırada 0,34 ile "Barınma Koşulları (BK)"; üçüncü sırada 0,15 ile "Hayvan Sağlığı İçin Değerlendirme Parametreleri (HS)" ve dördüncü sırada 0,11 ile "Yapı ve Ekipman Durumu" kriterinin olduğu belirlenmiştir.

Kriterler Analitik hiyerarşi Süreci yöntemiyle ağırlıklandırıldıktan sonra Vikor yöntemine göre işletmelerin sıralaması yapılmıştır. Ayrıca Veteriner hekim tarafından kriterlere verilen puanlardan toplam puana göre işletmeler sıralanmıştır.

Buna göre her iki sıralamada da ilk beş sırada aynı işletmelerin yer aldığı belirlenmiştir. İlk sırada yer alan KH3 işletmesinin sadece koyun yetiştiriciliği yaptığı ve en fazla koyun varlığına sahip olduğu görülmüştür. Son sırada yer alan KH12 işletmesinde ise koyun ve keçilerin karışık olarak yetiştirildiği ve en az hayvan varlığına sahip olduğu belirlenmiştir. Ayrıca Kilis İli küçükbaş hayvancılık işletmelerinin refah düzeylerinin genellikle orta ve alt seviyede olduğu da belirlenmiştir.

Sonuç olarak belirlenen kriterlere göre küçükbaş hayvan işletmelerinin hem veteriner hekim tarafından verilen puana göre sıralamasında hem de çok kriterli karar verme yöntemlerinden AHS ve Vikor yöntemlerine göre sıralamasında verimli ve etkili yöntemler olduğu sonucuna varılmıştır. Bundan sonra hayvancılık alanında yapılacak çalışmalarda araştırmacılara farklı çok kriterli karar verme yöntemleriyle uygulama yapılması önerilmektedir. Ayrıca hayvan refahı kriterlerinin sağlanmasına yönelik Kilis İl Tarım Müdürlüğü veteriner hekimleri tarafından küçükbaş hayvanlar için uygun rasyonlar ve hayvan sağlığı ile ilgili eğitimler verilmesi, barınma koşullarını iyileştirmek ve yapı ve ekipman sağlamak için ise devlet tarafından destekleme yapılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Asan, H., & Metin, M. Ö., (2016). Sütçü Sığırlarda Refah Kalitesinin Değerlendirilmesi 2. İyi Sağlık, Uygun Davranış. *Veterinary Journal of Mehmet Akif Ersoy University*, 1(2), 65-74.
- Ayçin, E. (2020). Çok Kriterli Karar Verme: Bilgisayar Uygulamalı Çözümler. Genişletilmiş ve güncellenmiş 2. Basım. *Nobel Yayıncılık, Ankara*.
- Azdest, T., Lee, R. E., Hasanzadeh, R., Moradian, M., & Shishavan, S. M. (2019). Investigation of mechanical and morphological properties of acrylonitrile butadiene styrene nanocomposite foams from analytical hierarchy process point of view. *Polymer Bulletin*, 76(5), 2579-2599.
- Bartussek, H. (1999). A review of the animal needs index (ANI) for the assessment of animals' well-being in the housing systems for Austrian proprietary products and legislation. *Livestock Production Science*, 61(2-3), 179-192.
- Bozkurt, Z., & Mutlu, M. (2019). An Assessment of Compliance with The European and National Minimum Requirements on Calf Welfare of Dairy Cattle Farms in İzmir Province. *Kocatepe Veterinary Journal*, 12(4), 448-455.
- Bozkurt, Z., Koçak, S., Kılıç, İ., Çelikeloğlu, K., Hacan, Ö., Lenger, Ö. F., & Tekerli, M. (2017). Attitudes of staff regarding animal welfare: A description on poultry farms in Afyonkarahisar. *Kocatepe Veterinary Journal*, 10(4), 308-316.
- Dawkins, M. S. (2016). Animal welfare and efficient farming: is conflict inevitable?. *Animal Production Science*, 57(2), 201-208.
- Demirel, A. F., & Çak, B. (2016). Türkiye ve Avrupa Birliği'nde İlgili Mevzuatlar Açısından Hayvan Refahı Uygulamalarının Gıda Güvenliğindeki Önemi. *Van Veterinary Journal*, 27(2), 111-116.
- Ecer, F. (2020). Çok Kriterli Karar Verme, Geçmişten Günümüze Kapsamlı Bir Yaklaşım. *Ankara: Seçkin Yayınevi*.
- Eungkee Lee, R., Hasanzadeh, R., & Azdest, T. (2017). A multi-criteria decision analysis on injection moulding of polymeric microcellular nanocomposite foams containing multi-walled carbon nanotubes. *Plastics, Rubber and Composites*, 46(4), 155-162.
- Fidan, E. D. (2012). Türkiye'de çiftlik hayvanları ile ilgili refah uygulamaları. *Animal Health Production and Hygiene*, 1(1), 39-46.
- Gümüş, E., & Çınar, H. (2016). Türkiye, Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa Birliği sığır eti sektörlerinin karşılaştırılması ve dış ticaret açısından değerlendirilmesi. *Harran Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 5(2), 177-183.
- Ishizaka, A., & Nemery, P. (2013). Multi-criteria decision analysis: methods and software. *John Wiley & Sons*.
- Kaplan, R. M., Burke, J. M., Terrill, T. H., Miller, J. E., Getz, W. R., Mobini, S., ... & Vatta, A. F. (2004). Validation of the FAMACHA© eye color chart for detecting clinical anemia in sheep and goats on farms in the southern United States. *Veterinary parasitology*, 123(1-2), 105-120.
- Kaya, İ., & Karaşan, A. (2020). Çok Kriterli Karar Verme. *Kocaeli:Umuttepe Yayınları*, 130s.
- Kılıç, İ., Bozkurt, Z., Tekerli, M., Koçak, S., & Çelikeloğlu, K. (2013). Afyonkarahisar İli Koyunculuk İşletmeleri Çalışanlarının Hayvan Refahını Etkileyen

- Faktörlerle İlgili Algıları. *Lalahan Hayvancılık Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 53(1), 29-38.
- Meşe, M., & Karakuş, F. (2019). F. Van ili Edremit ilçesi küçükbaş hayvancılık işletmelerinin refah açısından değerlendirilmesi. *Hayvansal Üretim*, 60(2), 97-104.
- Miranda-De La Lama, G. C., Estévez-Moreno, L. X., Sepulveda, W. S., Estrada-Chavero, M. C., Rayas-Amor, A. A., Villarroel, M., & María, G. A. (2017). Mexican consumers' perceptions and attitudes towards farm animal welfare and willingness to pay for welfare friendly meat products. *Meat science*, 125, 106-113.
- Mojaver, M., Hasanzadeh, R., Azdast, T., & Park, C. B. (2022). Comparative study on air gasification of plastic waste and conventional biomass based on coupling of AHP/TOPSIS multi-criteria decision analysis. *Chemosphere*, 286, 131867.
- Opricovic, S., & Tzeng, G. H. (2004). Compromise solution by MCDM methods: A comparative analysis of VIKOR and TOPSIS. *European journal of operational research*, 156(2), 445-455.
- Opricovic, S., & Tzeng, G. H. (2007). Extended VIKOR method in comparison with outranking methods. *European journal of operational research*, 178(2), 514-529.
- Öcal, G. O. (2020). Ankara ili süt sığırcılığı işletmelerinde hayvan refahının barınak ve yetiştirme şartları yönünden değerlendirilmesi (*Master's thesis, Fen Bilimleri Enstitüsü*).
- Öznel, A., ve Alp, İ. (2020). Çok Kriterli Karar Verme Yöntemi Seçiminde Yeni Bir Yaklaşım. *Kriter Yayınevi, İstanbul*.
- Paksoy, S. (2015). Ülke göstergelerinin Vikor yöntemi ile değerlendirilmesi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(2), 153-169.
- Polat, Y. (2021). Kilis İli Küçükbaş Hayvancılık Faaliyetlerinin Değerlendirilmesi. *Çukurova Tarım ve Gıda Bilimleri Dergisi*, 36(1), 49-58.
- Saaty, T. L. (1980). *The Analytic Hierarchy Process*. New York: McGraw-Hill.
- Spooner, J. M., Schuppli, C. A., & Fraser, D. (2014). Attitudes of Canadian citizens toward farm animal welfare: A qualitative study. *Livestock Science*, 163, 150-158.
- Süzülmüş, S., & Polat, Y. (2022). Çok kriterli karar verme yöntemleri kullanılarak sığır işletmelerinin hayvan refahına göre sıralaması. *Ankara: İksad Yayınevi*.
- Şeker, İ., Özen, A., Güler, H., Şeker, P., & Özden, İ. (2011). Elazığ'da kırmızı et tüketim alışkanlıkları ve tüketicilerin hayvan refahı konusundaki görüşleri. *Kafkas Univ Vet Fak Derg*, 17(4), 543-550.
- Taylor, N., & Signal, T. D. (2009). Willingness to pay: Australian consumers and "on the farm" welfare. *Journal of Applied Animal Welfare Science*, 12(4), 345-359.
- Uludağ, A. S., & Doğan, H. (2021). Üretim Yönetiminde Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri Literatür, Teori ve Uygulama. *Ankara: Nobel Yayıncılık*.
- Yaşar, A., & İzmirli, S. (2006). Türkiye'de hayvan gönenci (refahı) ile ilgili yasal düzenlemeler. *Veteriner Bilimleri Dergisi. Eurasian Journal of Veterinary Sciences*, 22(3-4), 51-56.

Yazar Katkı Oranı

Çalışmanın hazırlanmasında her iki yazar da eşit katkı sağlamıştır.

BÖLÜM 13

İBN HALDUN'UN MUKADDİME ADLI ESERİNDEKİ TEORİLERİN, İHVÂN-I SAFÂ RİSÂLELERİ'NDEN İNTİHAL OLDUĞUNA DAİR İDDA

Dr. Nusret TAŞ¹

¹ MEB. Diyarbakır Bilim ve Sanat Merkezi, Diyarbakır, Türkiye.
nusrettas21@gmail.com. Orcid ID: 0000-0002-4108-7697.

GİRİŞ

Bu çalışmada, İbn Haldun gibi Fas kökenli olan, aynı zamanda İslam Tarih ve Medeniyeti alanında uzman olan Prof. Dr. Mahmud İsmail'in, *Nihâyetu Ustûre: Nazâriyyetu İbn Haldûn Muktebesetün min İhvâni's-Safâ (Efsanenin Sonu: İbn Haldun'un Teorileri, İhvân-ı Safâ Risâlelerinden Alıntıdır)* adlı eserindeki iddialar ele alınmıştır. Çalışmanın giriş kısmında kısaca İhvân-ı Safâ ve İbn Haldun'dan bahsedilecektir. Ardından M. İsmail'in konuyla ilgili iddiaları üzerinde durulacaktır. Çalışmamızda akademik ilkelere uyulacak ve tarafsız bir yaklaşım sergilenecektir.

İhvân-ı Safâ, X. yüzyılda, Basra'da yaşamış bir grup düşünürün ortak ismidir. Bu isim, bizzat bu düşünürler tarafından kendileri için kullanmıştır. Bu isim, aynı zamanda bu düşünürlerin yazdıkları risâlelere verdikleri isimdir. Yine bu sim, bu düşünürlerin yönetiminde yer aldıkları teşkilatın (cemaat) ismidir.²

İhvân-ı Safâ'nın kimliği, yaşadıkları yer ve zaman, dinî, mezhebî, siyasi ve fikrî görüşleriyle ilgili ihtilaflar mevcuttur.³ Onlarla ilgili bilinen tek veri, birkaç satırlık yazıdan oluşan Ebû Hayyân et-Tevhîdî'nin (öl. 1023)⁴ aktardıkları;⁵ onlardan geriye kalan tek belge de onların kimliklerinden bahsetmeyen risâlelerdir. Bu nedenle araştırmacılar, onlar hakkında ihtilafa

² Bk. İhvân-ı Safâ, *İhvân-ı Safâ Risâleleri*, ed. Abdullah Kahraman, çev. Komisyon, c. I (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012), 7-8; İhvân-ı Safâ, *Resâilu İhvâni's-Safâ*, c. I (Beirut: Dâru'l-İslâmiyye, 1992), 21, 43, 47; İhvân-ı Safâ, *Resâilu İhvâni's-Safâ*, c. II (Beirut: Dâru'l-İslâmiyye, 1992), 60; İhvân-ı Safâ, *Resâilu İhvâni's-Safâ*, c. III (Beirut: Dâru'l-İslâmiyye, 1992), 63, 79-80; İhvân-ı Safâ, III:397; Fuâd Masûm, *İhvân-ı Safâ, Felsefetühüm ve Gâyetühüm* (Şam: Dâru'l-Medâ, 1998), 67-68; Adil el-Ava, *Hakikatu İhvâni's-Safâ* (Şam: el-Ahâli Yayinevi, 1993), 296-97; Enver Uysal, *İhvân-ı Safâ Felsefesinde Tanrı ve Âlem* (İstanbul: MÜİFV Yayınları, 1998), 17-18; Enver Uysal, "İhvân-ı Safâ", *DİA*, c. 22 (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 1; Bayram Ali Çetinkaya, *İhvân-ı Safâ'nın Dini ve İdeolojik Söylemi* (Ankara: Elis Yayınları, 2003), 15-18; Şahin Filiz, "İhvân-ı Safâ Felsefesinde İnsan Sorunu", *Makâlât*, sy. 2 (1999): 21; Nusret Taş, *İhvân-ı Safâ Gözüyle Kötülük Problemi* (İstanbul: KDY Akademi, 2021), 14-21.

³ Bk. Ârif Tâmir, *Hakikatu İhvâni's-Safâ ve Hullâni'l-Vefâ* (Beirut: Dâru'l-Meşrik, 1957), 21; Kâmil Mustafa eş-Şeybî, *el-Fikru 'ş-Şiâ ve 'n-Nezaatu's-Sûfiyye* (Bağdat, 1966), 93; Muhammed Âbid el-Câbirî, *Tekvînü'l-Akli'l-Arab* (Beirut, 1984), 204; Ömer ed-Desûkî, *İhvân-ı Safâ* (Kahire: Daru İhyâi Kütübü'l-Arabîyye, 1947), 99; Mahmud İsmail, *Nihâyetu Ustûre: Nazâriyyatu İbn Haldûn Muktebesetün Min Resâili İhvâni's-Safâ* (Kahire: Daru Kiba, 2000), 21-26; De Lacy O'leary, *el-Fikrû'l-Arabî ve Mekânetühu Fi't-Târih*, çev. Temman Hasan (Kahire, t.y.), 174.

⁴ Bk. Mahmut Kaya, "Ebû Hayyân et-Tevhîdî", *DİA*, c. 10 (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 154-57.

⁵ Bk. Ebû Hayyân et-Tevhîdî, *el-Mukâbesât*, thk. Hasan es-Sendübî (Mısır: el-Mektebetü'l-Bihâriye, 1929), 45-46; Ebû Hayyân et-Tevhîdî, *el-İmtâ' ve'l-Müânese* (Beirut: el-Mektebetü'l-Unsûriye, 2003), 162-63.

düşmüşlerdir. Basra'da başlayan bu hareket, Endülüs'e kadar yayılmıştır. Nitekim Müslime el-Mecritî, bu teşkilatın Endülüs'teki sorumlusudur.⁶ Bu hareketten geriye kalan, İhvân-ı Safâ Risâleleri'dir.

İhvân-ı Safâ Risâleleri, günümüze eksiksiz bir şekilde ulaşmış durumdadır. Farklı memleketlerdeki farklı kütüphanelerde bulunan Arapça el yazmalarının tashih ve tahkiki sonucu neşredilen İhvân-ı Safâ Risâleleri, Türkçeye de tercüme edilmiş ve beş cilt olarak yayınlanmıştır. Ulusal tez merkezi kayıtlarına göre 1990-2020 yılları arasında Türkiye'de İhvân-ı Safâ Risâleleri'nin farklı yönlerini konu edinen 31 yüksek lisans ve 7 doktora tezi tamamlanmış; 2 yüksek lisans, 1 tane doktora tez çalışması da devam etmektedir.⁷ Bu durum, özellikle akademik camiada İhvân-ı Safâ Risâleleri'ne olan ilgiyi yansıması bakımından dikkat çekmektedir.

İbn Haldun'un yaşam öyküsü, İhvân-ı Safâ gibi karanlıkta kalmamıştır. Nitekim bizzat kendisi, kendi yaşam öyküsünü “et-Ta'rîf”⁸ adlı eserinde kaleme almıştır. Bununla birlikte onun yaşam öyküsünü ele çok sayıda eser yayınlanmıştır.⁹ Bilinir olduğu için onun yaşam öyküsünün detaylarına girmeye gerek görmemekteyiz. Fakat Türkiye'deki akademik camiada İhvân-ı Safâ Risâleleri gibi kendisi ve onun Mukaddime adlı eserine olan büyük ilgiye dikkat çekmemiz yerinde olacaktır. Örneğin ulusal tez merkezi kayıtlarına göre 1984-2020 yılları arasında Türkiye'de İbn Haldun ve eserlerini farklı yönleriyle konu edinen 28 yüksek lisans ve 5 doktora tezi tamamlanmış; 6 yüksek lisans, 2 tane de doktora tez çalışması devam etmektedir.¹⁰

Bu durum, hem İhvân-ı Safâ Risâleleri hem de İbn Haldun'un Mukaddime adlı eserinin, Türkiye'deki akademik camiada oldukça ilgi gördüğünü göstermektedir. Türkiye'de 2015 yılında “İbn Haldun Üniversitesi” adıyla bir üniversitenin kurulması da bu ilginin bir yansımasıdır. Bu nedenle M. İsmail tarafından dillendirilen, *İbn Haldun'un Mukaddime adlı eserinin*

⁶ İsmail, *Ustûre*, 22-23.

⁷ Bk. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>. E.T. 13.07.2022.

⁸ Bk. İbn Haldun, *et-Ta'rîf bi İbn Haldûn ve Rihletihî Garben ve Şarken* (Lübnan: Dârü'l-Kitâbi Lübnânî, 2010).

⁹ Bk. İsmail, *Ustûre*, 35; Süleyman Uludağ, “İbn Haldûn”, *DİA*, c. 19 (İstanbul: TDV Yay., 1999), 538-43; Tahsin Görgün, “İbn Haldûn”, *DİA*, c. 19 (İstanbul: TDV Yay., 1999), 543-55; İbrahim Erol Kozak, “İbn Haldûn”, *DİA*, c. 20 (İstanbul: TDV Yay., 1999), 1-8; Cengiz Tomar, “İbn Haldûn”, *DİA*, c. 20 (İstanbul: TDV Yay., 1999), 8-12.

¹⁰ Bk. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>. E.T. 13.07.2022.

İhvân-ı Safâ Risâleleri'nden intihal olduğuna dair iddianın tahlil ve tahkikinin önem arz ettiğini düşünmekteyiz.

1. MUKADDİME’NİN İHVÂN-I SAFÂ RİSÂLELERİ’NDEN İNTİHAL OLDUĞUNA DAİR İDDİALAR

Mahmud İsmail, *Nihâyetü Ustûre: Nazâriyyetu İbn Haldûn Muktebesetün min İhvâni's-Safâ* adlı eserinin amacını özetle şöyle takdim etmektedir: “*Bu eserin amacı, okuyucuyu, İbn Haldun efsanesinin hakikatinden haberdar etmektir. Bu vesileyle okuyucu, İbn Haldun’un ahlâkî yönünden, araştırmacıların onunla ilgili gerçekleri ortaya çıkaramama zaaflarından, özellikle de İhvân-ı Safâ Risâleleri’ne musallat olarak kaynak göstermeden onların görüşlerini kendisine mal etme gerçeğinden haberdar olacaktır. Böylece İbn Haldun etrafında örülen ağ ve onu mucize olarak takdim edip ebedileştirmek isteyen araştırmacıların yaptıkları deşifre olacaktır.*”¹¹

M. İsmail, İbn Haldun ile ilgili özetle şu ifadeleri kullanmaktadır: “*Tarihçilerin Öncüsü, İlk Tarih Felsefecisi ve Sosyoloji İlminin Kurucusu olarak meşhur olan*¹² *İbn Haldun’un yaptıkları, onun kişiliği ve çağıyla uyumluluk arz etmektedir. Zira onun kişiliği, ıstıraplı ve siyasi maceralarla dolu bir hayatın içinde sınırsız arzulara boyun eğen makyavelist bir felsefenin üzerine inşa edilmiştir. Siyasi alanda başarılı olamadığı ve aradığı şöhreti bulamadığı için ilim alanına yönelmiştir. Ancak burada da herhangi bir ahlâkî ilkeye uymamış, ihtiyaç duyduğunda başkalarının emeklerine musallat olmaktan çekinmemiştir. Onun bu tutumu, yaşadığı çöküş döneminin ahlâkî yapısıyla da uyumluluk arz etmektedir. Zira onun yaşadığı dönem; siyasi zorbalığın, medeniyet ve kültür emperyalizminin, kaynak gösterilmeden kendilerinden öncekilerin ilmî ve edebî çalışmalarına musallat olmanın hüküm sürdüğü bir dönemdir.*”¹³

¹¹ İsmail, *Ustûre*, 9.

¹² İbn Haldun’a atfedilen bazı olağanüstü nitelikler için bk. Sa’d Zağlûl Abdulhamîd, “İbn Haldûn Müerriğen”, *Âlemü'l-Fikr* 14, sy. 22 (1983): 11, 21; Mustafa eş-Şek’a, *el-Esâsetü'l-İslâmiyye fî Fikri İbn Haldûn ve Nazariyyetih* (Beyrut, 1988), 11, 20, 70-73, 124-29, 174-75; Muhammed Âbid el-Câbirî, *el-Asâbiyye ve'd-Devle* (Fas: Dârü'l-Beyza, 1971), 44, 385; Nureddin Hakiki, *el-Haldûniyye, Tercümetü'l-Arabiyye* (Beyrut, 1983), 38,41 vd., 58; İsmail, *Ustûre*, 35 vd.; Mahmud İsmail, *Fikretü't-Târihi Beyne'l-İslâmiyye ve'l-Marksıyye* (Kahire, 1988), 9-59.

¹³ İsmail, *Ustûre*, 9-10.

M. İsmail'in tabiriyle birçok çalışmada İbn Haldun, "deha" olarak gösterilerek bir efsaneye dönüştürülmektedir. İhvân-ı Safâ ise "mülhit", "bid'at ehli" ve "gizli bir cemaat" olarak gösterilerek eleştirilmekte, dolayısıyla görmezden gelinerek tarihin karanlık sayfalarına mahkûm edilmektedir. Örneğin İbn Haldun'un çalışmalarını desteklemek üzere fikir birliği yapan araştırmacılara göre onun *Mukaddime* adlı eseri, insanlık tarihinin en parlak ilmî üretimidir. İbn Haldun, geçilmesi imkânsız olan bir dâhi; onun *Mukaddime* adlı eseri de derin ilimle beslenen bir ilham kaynağı ve eşsiz bir bakış açısı kazandıran bir penceredir. İhvân-ı Safâ ise akli kullanmaktan vazgeçen saf gnostik işrâkîler ve vehme dayalı sûfi irfancılardır. Ayrıca Alevî Şiilere bağlı, siyasi hedeflere odaklanan, ilim adına siyasete hizmet eden gizli bir cemaattir.¹⁴

Bazı araştırmacıların takındığı bu tutuma itiraz eden M. İsmail, hakikatin, bunun tersi olduğunu iddia etmektedir. Onun tabirine göre göre İbn Haldun'un asrını aşan bir dâhi, onun *Mukaddime* adlı eserini de hiç kimsenin ona denk bir üretim meydana getirmeye güç yetiremediği bir ürün/sanat olarak tanımlamak acı vericidir. Zira bu eser, ne gökten inen bir vahiy ne de deha vadisinden fişkırın bir ilimdir.¹⁵ Bilakis *el-İber ve Dîvânü'l-Mübtede'* ve *'l-Haber* adlı eseri ile bu eserin mukaddimesi mahiyetindeki *Mukaddime* adlı eser arasında ciddi farklar ve tutarsızlıklar mevcuttur. Bu eser, *Mukaddime*'sine karşılık, sıradan basit bir eser niteliğini taşımaktadır. Oysa tarih ilminin kurucusu ve ilk tarih felsefecisi olarak tanımlanan bir yazardan, bu parlak dehasını kendi alanında yazdığı esere yansıtması beklenirdi.¹⁶

Yaptığı araştırmalar neticesinde İbn Haldun'un İhvân-ı Safâ Risâleleri'ne musallat olduğuna ve kendisine nispet edilen teorilerin, İhvân-ı Safâ'dan nakil olduğuna tanıklık ettiğini¹⁷ iddia eden M. İsmail, konuyla ilgili aşağıda özetlenen iddiaları dillendirmektedir.¹⁸

1. İddia: İbn Haldun, *Mukaddime* adlı eserinde kaleme aldığı meşhur teorilerin birçoğunu İhvân-ı Safâ Risâleleri'nden almış ve bunları kendi üretimi olarak pazarlamıştır. *Mukaddime*'de binlerce ilim adamı, ilim ve kitap ismini zikretmiştir. Ancak İhvân-ı Safâ Risâleleri'nden aldıklarının ortaya çıkması,

¹⁴ İsmail, *Ustûre*, 10-11, 33.

¹⁵ İsmail, *Ustûre*, 11.

¹⁶ İsmail, *Ustûre*, 12-13.

¹⁷ İsmail, *Ustûre*, 12-13.

¹⁸ Bk. İsmail, *Ustûre*, 13-20.

kimse tarafından bilinmemesi için bir tek sefer bile açık bir ifadeyle İhvân-ı Safâ adını anmamıştır. Bununla birlikte bazı ifadelerinde isim vermeden onların bidat ehli olduğunu ima etmiştir.¹⁹ Ayrıca İhvân-ı Safâ'nın Endülüs'teki temsilcisi olan Endülüslü âlim Müslime el-Mecrîfî'yi,²⁰ kötülük (habis) ve inançsızlık (ilhâd) ile suçlamıştır.²¹

2. İddia: İbn Haldun, Mukaddime'nin konularını, bölümlerini ve alt başlıklarını oluştururken İhvân-ı Safâ Risâleleri'nden yararlanmıştır. Ancak risâlelerden yaptığı alıntıları yanıltıcı adlar altında büyük bir özenle Mukaddime'nin çeşitli konuları arasına serpiştirmeye çaba sarf etmiştir. Buna rağmen birçok açık vermiş ve risâlelerin bazı bölüm ve alt başlık isimlerini ufak değişiklikler yaparak kullanmaktan geri durmamıştır. Örneğin İbn Haldun, “*Yeryüzünün Bayındır (Ümran) Olan Kısımları ve Dünyadaki Başlıca Ormanlara, Denizlere, Nehirlere ve İklimlere İşaret Edilmesi Hakkında*”²² şeklinde bir başlık kullanmaktadır. Bu başlık ile İhvân-ı Safâ'nın kullandığı “*İklimlerin, yeryüzündeki yerleşim bölgelerinin ve bu bölgelerdeki dağlar, denizler, karalar, nehirler, şehirler, denizlerdeki ada ve yerleşim yerlerinin nitelikleri*”²³ şeklindeki başlık karşılaştırıldığında aralarında neredeyse hiçbir fark bulunmadığı görülmektedir.²⁴

İbn Haldun'un eserinde ele aldığı bazı konular, hem başlık hem de içerik bakımından İhvân-ı Safâ Risâleleri'ndeki konu, başlık ve içeriklerle birebir uyuşmaktadır. Örneğin İbn Haldun, “*Temel Sanatlara/Mesleklere İşaret*” başlığı altında, özetle şu görüşü dillendirmektedir. İnsan türünün sosyal yaşam şartlarındaki işlerin, değişim ve dönüşümlerin fazlalığından dolayı sanatlar/meslekler çok sayıdadır. Medeniyet (ümran) için zaruri olanlar; çiftçilik, inşaatçılık, terzilik, marangozluk ve dokumacılık meslekleridir. Yazarlık, süsleme, kitap çoğaltma, ses sanatçılığı ve tıp gibi meslekler ise

¹⁹ İbn Haldun, *el-Mukaddime* (Mısır: el-Mektebetü't-Ticariyyeti'l-Kübrâ, 1970), 496 vd., 514, 519.

²⁰ Bk. Ömer Mahir Alper, “Mecrîfî”, *DİA*, c. 28 (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 278-79.

²¹ İbn Haldun'un el-Mecrîfî ile ilgili sözleri için bk. İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ, 5. bs, c. I (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2007), 298, 304; İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ, 6. bs, c. II (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2009), 874, 894, 898, 913-14, 941 vd., 969; İbn Haldun, *el-Mukaddime*, 496 vd., 514, 519; İsmail, *Ustûre*, 149-50.

²² Bk. İbn Haldun, *el-Mukaddime*, 44; Ayrıca bk. İbn Haldun, *Mukaddime*, 2007, I:217.

²³ Bk. İhvânü's-Safâ, *Resâil*, 1992, I:160; İhvân-ı Safâ, *Risâleler*, 2012, I:113-14.

²⁴ İsmail, *Ustûre*, 59.

bunların en değerlileridir.²⁵ Bu düşüncelerin, İhvân-ı Safâ tarafından “*Temel Sanatların/Mesleklerin Değeri*”²⁶ başlığı altında benzer ifadelerle birebir tekrarlandığına tanıklık etmekteyiz.

3. İddia: İbn Haldun’un Mukaddime adlı eserinde yer alan, onun orijinal üretimleri olarak bilinen, onun sanat ve becerisinin göstergesi olarak kabul edilen, dolayısıyla onun yüceltilmesine vesile kılınan meşhur kavramların büyük çoğunluğu, İhvan-ı Safâ Risâleleri’nden alınmıştır. Örneğin İbn Haldun’un kullandığı *el-vaz’* (*bölüştürmek, dağıtmak, paylaşmak*), *müstekarrü’l-âde* (*kararlı duruş*), *el-meâş* (*geçim kaynağı*), *el-umrân* (*kültür, medeniyet*), *el-bedâve* (*göçebelik*), *et-tevehhüş* (*vahşileşme, yabanileşme*), *el-inhitât* (*gerileme, yozlaşma, bozulma*) gibi birçok kavram, İhvan-ı Safâ’nın kavramlarıdır.²⁷

4. İddia: İbn Haldun’un yaşadığı dönemde tamamen örtük halde bulunan, yani ilim dünyasında gündeme getirilmeyen farklı ilimlere ait birçok kavram, Mukaddime’de yer almaktadır. İbn Haldun, bu isim ve kavramları, kaynak göstermeden ve isim vermeden İhvan-ı Safâ Risâleleri’nden almıştır. Örneğin Mukaddime’de yer alan “*mine’l-kuvve ile’l-fil*” (*kuvveden füle geçiş*), “*el-heyûlâ*” (*ilk madde*), “*el-aklu’r-rûhânî*” (*ruhani akıl*), “*el-arismâtikâ*” (*aritmetik*), “*el-usturunûmiyâ*” (*astronomi*), “*el-kurânât*” (*asırlar, yüzyıllar*)... gibi birçok kavram, İhvan-ı Safâ Risâleleri’nden alınmıştır. Nitekim İbn Haldun, risâlelerden birçok ilmî bilgiyi nakletmesine rağmen onlara tam olarak vakıf olmadığı için onları doğru bir şekilde kavramamış ve bazı kavramları yanlış kaydetmiştir.²⁸

5. İddia: İbn Haldun’un Mukaddime’de kullandığı ve yeni bir hitabet dili olarak kabul edilen hitap şekilleri, İhvan-ı Safâ Risâleleri’ndeki hitabet şekillerinin taklididir. Metinler arası benzerliğin en belirgin ifadelerinden biri, İbn Haldun’un birçok bölümün başlarında “*İ’lem*” (*bilesin ki*) sözüyle başlamasıdır.²⁹ Bu ifade, İhvân-ı Safâ Risâleleri’nin hemen hemen her

²⁵ İbn Haldun, *el-Mukaddime*, 405-6.

²⁶ Bk. İhvânü’s-Safâ, *Resâil*, 1992, I:287 vd.

²⁷ İsmail, *Ustûre*, 14-15.

²⁸ İsmail, *Ustûre*, 15.

²⁹ Bk. İbn Haldun, *el-Mukaddime*, 9, 38, 95, 120, 127, 170, 292-93, 383, 399-400, 405-6.

bölümünün başlangıç ifadesidir.³⁰ İbn Haldun, “*İ’lem ya ahi, erşedna ’l-lâhu ve iyyâke*” (*bilesin ki ey kardeş, Allah bizi de seni de doğru yola iletсин*) gibi birçok terimi alıp kullanmıştır. Mukaddime’nin bu hitabet dili, yeni bir ilim olarak takdim edilmektedir. Oysa bu dilin kaynağı risâlelerdir. Hatta İbn Haldun, bunları dönüştürme niyetiyle çoğunu, risâledeki orijinalliğinden uzaklaştırarak bozmuştur.³¹

6. İddia: İbn Haldun’un Mukaddime’deki dili, hem kendi asrının diline hem de “İber” adlı kitabının diline tamamen muhaliftir. Bunun sebebi ise Mukaddime’nin İhvân-ı Safâ Risâleleri’nin taklidi olmasıdır. Yine Mukaddime’de ele alınan bazı konular, kullanılan bazı kavram ve ifadeler, yapılan bazı analiz ve tespitler, İbn Haldun’un yaşadığı çağın ilmî ve kültür faaliyetleriyle uyuşmamaktadır. Oysa bu durum, İhvân-ı Safâ’nın çağıyla, ayrıca onların ilmî ve kültürel faaliyetleriyle birebir uyumluluk arz etmektedir. Çünkü Mukaddime’deki dil ve içerikte, büyük oranda İhvân-ı Safâ Risâleleri örnek alınmış ve taklit edilmiştir. İhvân-ı Safâ Risâleleri’nin derinliğinin sebebi, hem risâlelerin alanlarında uzman olan bir ekip tarafından kaleme alınması hem de onların yaşadığı zaman diliminin, İslam dünyasında ilmî faaliyetler bakımından altın çağ niteliğini taşımasıdır.

Mukaddime’nin çekiciliği ile onda sergilenen hüner, onun yazarının kişiliği ve hayat serüveniyle uyumsuzluk arz etmektedir. Zira İbn Haldun, ömür boyu siyasi makam, mal ve mevki arayışında olmuştur. Bununla birlikte zaman zaman mallarına el konulmuş, hapsedilmiş, çeşitli sıkıntılara maruz kalmıştır. Hâlbuki Mukaddime’deki kaliteli üretim, ancak araştırma ve incelemeye katlanmayı gerektiren, müsait ve istikrarlı bir hayat tarzıyla gerçekleştirmek mümkündür. Ancak İbn Haldun, bu niteliklerden yoksundur. Örneğin onun siyasi hayatındaki ahlâkî tutumları incelendiğinde, kendisine yardım eden iyilik sahiplerine ve yakınlarına yönelik ördüğü komplolardan oluşan bozuk bir yaşam tarzına sahip olduğu görülmektedir.

7. İddia: Mukaddime gibi detaylı eserlerin yazımı, ancak yıllar süren titiz çalışmalar neticesinde tamamlanabilir. Oysa İbn Haldun, bu eseri beş ayda tamamladığını söylemektedir. Bu durum, Cabirî’nin de dikkatini çekmiş ve onu

³⁰ Bk. İhvânü’s-Safâ, *Resâil*, 1992, I:142, 266, 286, 289, 305-306; II:240-241; III:19, 231-32, 243, 246-47, 497; IV: 127-28, 130, 208-209,.

³¹ İsmail, *Ustûre*, 15-16.

şaşkına uğratmıştır.³² Oysa burada şaşılacak bir şey yoktur. İbn Haldun, bu konuda doğru söylemektedir. Zira o, bu beş ay içerisinde İhvan'ın fikirlerine ve çalışmalarına yoğunlaşarak eserini tamamlayabilmiştir.³³ İhvân-ı Safâ'nın değinmediği bazı konularda da yine kaynak göstermeden başka düşünürlerin yazdıklarından yararlanmışır. Örneğin Dr. Mustafa eş-Şek'a'nın tespitlerine göre İbn Haldun, Mukaddime'de yer verdiği “*Umrânın Tabiati*”, “*Maişetin/Geçimin Zorluğu*” ve “*İmamet/Yöneticilik*” adlı üç parçayı, kaynak vermeden İbnü'n-Nefis'in (öl. 1288)³⁴ *es-Sîretü'l-Kâmiliyye* adlı eserinden almıştır.³⁵ İşin ilginç tarafı, İbn Nefis de bu üç parçayı kaynak vermeden İhvân-ı Safâ'dan almıştır.³⁶ Bu durum, Mukaddime'nin, büyük oranda İhvan-ı Safâ'dan alıntı olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır.³⁷ İbn Haldun, İhvan'-ı Safâ'nın değinmediği vergi sistemleri ve düzeni ile ilgili konularda da et-Tartuşi, el-Mâverdi ve İbn Rıdvan'ın kitaplarından yararlanmışır. Nitekim Dr. Ali Sami en-Neşşâr'ın tespitine göre İbn Haldun, bu konuda İbn Rıdvan'ın yazdıklarını kaynak göstermeden almıştır.³⁸

2. İBN HALDUN'UN KAYNAK GÖSTERMEDEN İHVÂN-I SAFÂ'DAN ALDIĞI BAZI TEORİLER

M. İsmail'in iddiasına göre İbn Haldun'un Mukaddime'de kaleme aldığı ve sayesinde meşhur olduğu teorilerin kaynağı İhvân-ı Safâ Risâleleri'dir. M. İsmail, aradan yedi asır geçmesine ve İbn Haldun'un Mukaddimesi ile ilgili hem Araplar hem de Batılılar tarafından binlerce araştırma ve inceleme yapılmasına; binlerce kitap yazılmasına rağmen hiçbir araştırmacının bunu ortaya çıkarmaması ya da çıkarmamasına hayret etmektedir. Ona göre bu

³² el-Câbirî, *el-Asâbiyye ve'd-Devle*, 83.

³³ İsmail, *Ustûre*, 49-50.

³⁴ İbnü'n-Nefis ile ilgili detaylı bilgi için bk. Esin Kahya, “İbnü'n-Nefis”, *DİA*, c. 21 (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 173-76.

³⁵ Bk. eş-Şek'a, *el-Esâsetü'l-İslâmiyye*, 124-29.

³⁶ Bu üç metnin İbn Haldun, İbn Nefis ve İhvân-ı Safâ'daki birebir karşılaştırmaları için bk. İsmail, *Ustûre*, 43-49.

³⁷ *Umrânın Tabiati* adlı parçanın ilgili eserlerdeki aktarımı için bk. İbn Haldun, *Mukaddime*, 2007, I:213-14; İbnü'n-Nefis, *er-Risâletü'l-Kâmiliyye* (Kahire, 1987), 151 vd.; İhvânü's-Safâ, *Resâil*, 1992, I:99-101, 284, 287; İhvân-ı Safâ, *Risâleler*, 2012, I:193 vd.; *Maişetin/geçimin zorluğu* ile ilgili aktarımların karşılaştırılması için bk. İbn Haldun, *Mukaddime*, 2007, I:210 vd.; İbnü'n-Nefis, *er-Risâletü'l-Kâmiliyye*, 151 vd.; İhvânü's-Safâ, *Resâil*, 1992, IV:127-28; *İmamet/yöneticilik* ile ilgili aktarımlar için bk. İbn Haldun, *Mukaddime*, 2007, I:215 vd.; İbnü'n-Nefis, *er-Risâletü'l-Kâmiliyye*, 151 vd.; İhvânü's-Safâ, *Resâil*, 1992, IV:128.

³⁸ İsmail, *Ustûre*, 18-19.

durum, trajikomik bir vaziyet arz etmektedir. Bu düşünceden hareket eden M. İsmail, bu durum karşısında sessiz kalmayı bir ilim adamına yakıştırmadığını, dolayısıyla bu durumu ilim dünyasına ilan etmek üzere konuyla ilgili tespit ve değerlendirmelerini bir kitap halinde yayınlamaya karar verdiğini ifade etmektedir.

M. İsmail, iddialarını kanıtlamak için Mukaddime ve İhvân-ı Safâ Risâleleri'nden bazı örnek metinleri karşılaştırmakta ve yorumlamaktadır. Çalışma alanımız kısıtlı olduğu için Mukaddime'den alınan metinlerin özetlerini verecek, bunlarla denkleşen İhvân-ı Safâ Risâleleri'ndeki benzer ifadeler için dipnot vermekle yetineceğiz. İsteyen araştırmacılar, dipnotta vereceğimiz sayfaları inceleyerek detaylara ulaşabilecektir.

2.1. Coğrafi Çevrenin Toplumsal Hayat (Umrân) Üzerindeki Etkisi Teorisi

M. İsmail'in iddiasına göre İbn Haldun, kaynak vermeden İhvân-ı Safâ'nın, insanların yaşadığı coğrafyalara dair tasnifini kullanmıştır. İhvân-ı Safâ gibi coğrafyaları yedi bölgeye/iklime ayırarak açıklamıştır. Belli bir coğrafyada yaşayanların mizaç ve tabiatları üzerinde doğal çevrenin etkilerini açıklamıştır. Bu konuları ele alırken sadece içerikle yetinmemiş, neredeyse konu başlıklarını da birebir kullanmıştır. Örneğin İbn Haldun'un kullandığı “*Yeryüzünün Bayındır (Ümrân) Olan Kısımları ve Dünyadaki Başlıca Ormanlara, Denizlere, Nehirlere ve İklimlere İşaret Edilmesi Hakkında.*”³⁹ başlık ile İhvân-ı Safâ'nın kullandığı başlık (*İklimlerin, yeryüzündeki yerleşim bölgelerinin ve bu bölgelerdeki dağlar, denizler, karalar, nehirler, şehirler, denizlerdeki ada ve yerleşim yerlerinin nitelikleri bölümü.*)⁴⁰ arasında neredeyse hiçbir fark bulunmamaktadır.⁴¹

M. İsmail'in tespitine göre sadece başlıklar değil içerikte de birebir aynı ifadelere rastlamak mümkündür. Örneğin İbn Haldun, “... *Bu nedenle suyun yer altında olduğu vehmedilir. Oysa durum öyle değildir...*”⁴² derken aslında İhvân'ın “... *İnsanların çoğunun zannettiği gibi her şey yerin altında değildir...*”⁴³ şeklindeki ifadesini dillendirmektedir. Yine İbn Haldun, İhvân-ı

³⁹ Bk. İbn Haldun, *el-Mukaddime*, 44; Ayrıca bk. İbn Haldun, *Mukaddime*, 2007, I:217.

⁴⁰ Bk. İhvânü's-Safâ, *Resâil*, 1992, I:160; *Risâleler*, 2012, I:113-14.

⁴¹ İsmail, *Ustûre*, 59.

⁴² Bk. İbn Haldun, *el-Mukaddime*, 44; Ayrıca bk. İbn Haldun, *Mukaddime*, 2007, I:218.

⁴³ İhvânü's-Safâ, *Resâil*, 1992, I:160; İhvân-ı Safâ, *Risâleler*, 2012, I:114.

Safâ gibi yeryüzünün kuzey yarım küresinin, güney yarım küresinden daha fazla yerleşime sahip olduğunu ifade etmektedir.⁴⁴ İbn Haldun'un yedi iklim ve özellikleriyle ilgili savunduğu görüşler de İhvân-ı Safâ'nın görüşleriyle paralellik arz etmektedir. Örneğin İbn Haldun'un *dördüncü iklim* ile ilgili savunduğu görüşler⁴⁵ ile İhvân-ı Safâ'nın konuyla ilgili görüşleri,⁴⁶ birebir benzerlik arz etmektedir.⁴⁷

M. İsmail, İbn Haldun'a ve kendisinden sonra yaşayan Montesquieu'ya atfedilen coğrafyanın insan tabiatına etkisi, özellikle de toprak ile havanın, yerleşim etkinliğine ve insanların mizaçlarının oluşumuna etkisiyle ilgili teorinin kaynağının da İhvân-ı Safâ olduğunu ifade etmektedir. Bunu kanıtlamak için de İbn Haldun'un yedi iklime dair detaylı açıklamalarına ve onlar arasında yaşamaya (ümran) en uygun olanın dördüncü iklim bölgesi olduğuna dair detaylı açıklamalarını⁴⁸ İhvân-ı Safâ'nın benzer açıklamalarıyla karşılaştırmakta ve İbn Haldun'un bu teorisinin kaynağının İhvân-ı Safâ Risâleleri olduğu⁴⁹ sonucuna varmaktadır.⁵⁰

2.2. İktisat/Ekonomi Teorisi

M. İsmail'in değerlendirmelerine göre iktisadi geçim (el-meâş) ile ilgili görüşleriyle şöhret kazanan İbn Haldun, iktisadi, bedevî ve hadarî (medenî) olmak üzere ikiye ayırmış; ikinci ilkeyi, beşerî medeniyetin (ümran) genel bir esası olarak kabul etmiştir. Bu metotla da önemli bir teori olan “iş bölümü”, “ekonomik değer” ve özellikle de “artı değer” (fâizu'l-kıyme) kavramına ulaşmıştır. Bunun devamında iktisadın ahlaka etkisini, her bir mesleğin kendisiyle meşgul olanların karakterlerini erdemler veya erdemsizliklerle şekillendirmesindeki etkilerini ele almıştır. Ardından sanat ve yeteneklerin oluşması için ilmi, temel şart olarak görmüştür. Ancak İbn Haldun, bu ve benzeri görüşlerini kaynak vermeden İhvân-ı Safâ'dan almıştır.⁵¹

⁴⁴ Bk. İbn Haldun, *el-Mukaddime*, 49; İhvânü's-Safâ, *Resâil*, 1992, I:160.

⁴⁵ Bk. İbn Haldun, *el-Mukaddime*, 82-83; Ayrıca bk. İbn Haldun, *Mukaddime*, 2007, I:222.

⁴⁶ İhvânü's-Safâ, *Resâil*, 1992, I:175.

⁴⁷ İsmail, *Ustûre*, 60.

⁴⁸ İbn Haldun, *Mukaddime*, 2007, I:244 vd.

⁴⁹ İhvânü's-Safâ, *Resâil*, 1992, I:175; İhvân-ı Safâ, *Risâleler*, 2012, I:123-124.

⁵⁰ İsmail, *Ustûre*, 61-62.

⁵¹ İsmail, *Ustûre*, 63 vd.

M. İsmail'in tespitlerine göre İbn Haldun'un konuyla ilgili özetle verdiğimiz aşağıdaki ifadeleri, İhvân-ı Safâ Risâleleri'ndeki benzer ifadelerle birebir örtüşmektedir:

- “İnsan, geçim kaynağı ve varlığının devamı için tabiata/doğaya muhtaçtır. Yüce Allah, âlemdeki her şeyi insan için yaratmış, insanı yeryüzüne yaymış ve orada egemen kalmıştır.”⁵²
- “Medenî (ümran) ve bedevî insanların yaşam şartları aynı değildir. Toplu yerleşim ve medenileşmeyle birlikte geçim ve zaruri ihtiyaçlar için işler çoğalır, zamanın kıymetinin artar. Bu yaşam şartlarında yaşayanlar, daha fazla çaba sarf etmek zorundadırlar. Buna karşılık bedevî yaşam tarzını yaşayanlar, basit ihtiyaçlarını giderecek mesleklerle dışında çeşitli sanatlara, özellikle de marangozluk, demircilik, terzilik, dokumacılık ve kasaplık gibi mesleklere ihtiyaç duymazlar.”⁵³
- “Toplumsal hayat (el-meâş); siyaset, ticaret, çiftçilik ve sanattan ibarettir.”⁵⁴ “Kazanımın, ancak niyet ve çabayla mümkündür. Rızık, çabasız elde edilemez. Bütün kazanımlar ve sermayeler, insan çabasının ürünüdür. Dolayısıyla insana fayda veren, onun mal, sermaye ve meslek sahibi olmasını sağlayan şey, ancak onun çaba ve emeğidir.”⁵⁵
- “Nüfusu az olan yerleşim yerlerinin rızık ve kazanımları da az olur. Buna karşılık nüfusu çok olan yerleşim yerlerinin durumu daha iyi, refah seviyesi daha yüksek olur.”⁵⁶
- “Sultan, memleketin her tarafına hizmet etmek için asker, polis, kâtip vs. çalıştırmak ve devlet hazinesinden (beytü'l-mâl) onların maaşını, geçim rızıkını temin etmek zorundadır. Bu da ancak devletin iktisadi bir politikasıyla mümkün olabilir.”⁵⁷
- “Altın, gümüş, cevher ve benzeri eşyalardan oluşan mallar; madenlerden elde edilen kazanımlardır. Medeniyet (ümran), ancak insanın emeğiyle görünür hale gelir.”⁵⁸
- “Çiftçilik, zayıf düşürülmüşlerin (el-müstad'af) ve sağlıklı olan bedevîlerin yaşam tarzı, geçim kaynağıdır. Zira onlar, tabiatla ve onun verdiği sade

⁵² Bk. İbn Haldun, *el-Mukaddime*, 380; Ayrıca bk. İbn Haldun, *Mukaddime*, 2007, I:208-209. Krş. İhvânü's-Safâ, *Resâil*, 1992, II:342.

⁵³ İbn Haldun, *el-Mukaddime*, 400-401. Krş. İhvânü's-Safâ, *Resâil*, 1992, I:400-401.

⁵⁴ İbn Haldun, *el-Mukaddime*, 383. Krş. İhvânü's-Safâ, *Resâil*, 1992, I:100.

⁵⁵ İbn Haldun, *el-Mukaddime*, 381. Krş. İhvânü's-Safâ, *Resâil*, 1992, I:100.

⁵⁶ İbn Haldun, *el-Mukaddime*, 382. Krş. İhvânü's-Safâ, *Resâil*, 1992, II:299.

⁵⁷ İbn Haldun, *el-Mukaddime*, 383. Krş. İhvânü's-Safâ, *Resâil*, 1992, II:299-300.

⁵⁸ İbn Haldun, *el-Mukaddime*, 388. Krş. İhvânü's-Safâ, *Resâil*, 1992, III:435.

ikramlarıyla iç içedir. Bu nedenle kültür ve medeniyet ehlerinden veya lüks içinde yaşayanlardan kimse bununla uğraşmaz. Bu meslek, zillet içindekilere mahsustur... ”⁵⁹

- “Sanat; duyulur cismânî olması bakımından düşünceye dayalı pratik/ameli bir çalışmadır. Zira duyulur cismânî olan şeyler, değişim dönüşümle daha kemale erdirilir... Bu da alınan eğitimin kalitesi ve eğitmenin yeteneklerine bağlıdır... Bazı sanatlar basit/sade, bazıları ise mürekkep/karmaşıktır. Basit olanlar, zaruri ihtiyaçlarla ilgili olanlardır. Mürekkep olanlar ise kemal/yetkinlik ile ilgili olanlardır... Düşünür, bir şeyden başka bir şey oluşturma yoluyla sanatın dallarını ve çeşitliliklerini bilkuvveden bilfiile çıkarır. Böylece daha mükemmele ulaşma imkânı oluşur. Sanatlar/meslekler, geçim kaynağı olma bakımından zaruri olan ve zaruri olmayanlar olarak ikiye ayrılır. Yine insana has olan ilmî ve sanatsal fikirlere dayanma bakımından da farklı kısımlara ayrılır... ”⁶⁰
- “İnsan türünün sosyal hayatındaki sanatlar/meslekler, onların yaşam şartlarındaki amellerin, değişim ve dönüşümlerin fazlalığından dolayı çok sayıdadır... Biz bunlardan sadece medeniyet (ümran) için zaruri olanları ya da konuları itibariyle değerli olanları açıklayacak, diğerlerine değinmeyeceğiz... Zaruri olanlar; çiftçilik, inşaatçılık, terzilik, marangozluk ve dokumacılıktır. Değerli sanatlar/meslekler ise üretim, yazarlık, süsleme ve kitap çoğaltma sanatı (varrakiyye), ses sanatçılığı ve tıp gibi meslekler/sanatlardır... Ses sanatçılığı, dinleyenin hoşuna giden sesli nağmelerdir... ”⁶¹
- “Sanatlar/meslekler, çok önemsenir ve çok talep görür... Çünkü bunlar, insanların kazanç ve geçim kaynağıdır. Bu nedenle insanlar, çalışmalarının karşılıksız kalmasına izin vermezler... İnsanlar, emekleri sonucu ürettiklerini sadece kendilerine menfaat olunca harcarlar... ”⁶²
- “Nesillerin/kabilelerin/milletlerin (ecyâl) durumlarının farklılığı, geçim kaynaklarının farklılığından kaynaklanmaktadır. ”⁶³

⁵⁹ İbn Haldun, *el-Mukaddime*, 394. Krş. İhvânu’s-Safâ, *Resâil*, 1992, II:236-237.

⁶⁰ İbn Haldun, *el-Mukaddime*, 399-400. Krş. İhvânu’s-Safâ, *Resâil*, 1992, I:277, 279-280, 286; II:236; III:348.

⁶¹ İbn Haldun, *el-Mukaddime*, 405-406. Krş. İhvânu’s-Safâ, *Resâil*, 1992, I:289.

⁶² İbn Haldun, *el-Mukaddime*, 403. Krş. İhvânu’s-Safâ, *Resâil*, 1992, I:286.

⁶³ İbn Haldun, *el-Mukaddime*, 120. Krş. İhvânu’s-Safâ, *Resâil*, 1992, I:305.

- *“Nefisler, övülme sevgisine meyillidir. İnsanların çoğu, faziletlere, erdemlere rağbet etmez, onun ehli ile yarışmaya girmezler. Buna karşılık dünyaya, oradaki makam ve servetlere yönelirler...”*⁶⁴
- *“Görüyoruz ki mal ve itibar sahibi olanlar, diğer geçim kaynaklarıyla meşgul olan sınıflara göre daha kolay geçinir, daha fazla servet sahibi olur ve daha kolay şöhretlerini kaybederler... En kolay şöhret sahibi olanlar ve en çabuk şöhretlerini kaybederler, ticaretle uğraşanlar ile fukaha (fıkahçılar), din adamları ve ibadet ehli olanlardır... Bunlar, kısa sürede servet sahibi oldukları gibi kolay bir şekilde de gelir kaybederler duruma düşebilirler. Bunlar, çaba sarf etmeden mallarını çoğaltır, kazançlarını büyütür, zenginliklerini sağlamlaştırırlar...”*⁶⁵

Bu örnekler üzerinde detaylı değerlendirmelerde bulunan M. İsmail, İbn Haldun’un iktisat/ekonomi teorisini, kaynak belirtmeden İhvân-ı Safâ’dan aldığı sonucuna varmaktadır.⁶⁶ Söz konusu örnek metinler dikkate alındığında, M. İsmail’in konuyla ilgili iddiasının temelsiz olmadığı sonucuna varmak mümkündür.

2.3. Toplumsal Hayat (el-Umrân/el-İctimâ) Teorisi

M. İsmail’in değerlendirmelerine göre İbn Haldun, İhvân-ı Safâ gibi “*umrân*” kavramını, çağdaş sosyoloji ilminin ulaştığı beşerî etkinliklerin bütün yönlerini kapsayan geniş kapsamlı bir kavram olarak kullanmaktadır. Ancak İbn Haldun, toplumsal bilimin (ilmü’l-umrân) gelişimiyle ilgili savunduğu teorilerin kaynağının İhvân-ı Safâ Risâleleri olduğunu gizlemektedir. Dolayısıyla onlardan hiç bahsetmeyerek, onların görüşlerini kendisine mal etmekte, dolayısıyla intihale başvurmaktadır.⁶⁷

M. İsmail’in tespitlerine göre İbn Haldun’un konuyla ilgili özetle verdiğimiz aşağıdaki ifadeleri, İhvân-ı Safâ Risâleleri’ndeki benzer ifadelerle birebir örtüşmektedir:

- *“Şüphesiz topluluk içinde yaşamak, insan için zorunluluktur. Filozoflar/hükemâ, bu durumu, “insan sosyal bir varlıktır” sözleriyle tabir etmişlerdir. Onların ıstılahlarında bu söz, medine/şehirdir ki bu da “umrân”*

⁶⁴ İbn Haldun, *el-Mukaddime*, 350. Krş. İhvânü’s-Safâ, *Resâil*, 1992, II:365.

⁶⁵ İbn Haldun, *el-Mukaddime*, 389. Krş. İhvânü’s-Safâ, *Resâil*, 1992, II:358-360.

⁶⁶ Bk. İsmail, *Ustûre*, 63-75.

⁶⁷ İbn Haldun, *el-Mukaddime*, 76.

anlamına gelmektedir. Yüce Allah, insanı gıdaya muhtaç bir şekilde yaratmıştır. Ayrıca onu elde etmeye yetenekli ve istekli bir fitrat üzerine yaratmıştır. Ancak tek bir insanın gücü bütün gıdalarını elde etmeye yetmemektedir... Tahılı ekip biçmek, ezip un vs. haline getirmek ile pişirmek gibi fiiller, farklı meslekler, aletler ve işbirliğine muhtaç fiillerdir... İnsanların kendisini savunması da ancak kendi cinsinden olanlarla işbirliğiyle mümkündür... İnsan türü için toplu halde yaşamak, bir zarurettir. Bu olmadan onların varlığı kemale ermez. Ayrıca âlemi imar etmeleri için Yüce Allah'ın kendilerine verdiği halifelik görevi de anlamsız olur. İşte bizim konumuz olan “umrân”ın anlamı budur...”⁶⁸

- “Arap bedevileri (el-A’rab), en uzak yerlerde yaşayan ve bedevilikte en katı olanlardır... Nitekim hadarîlerin yumuşaklığına karşılık bedeviler daha haşin ve katıdır. Bu nedenle bedevilerin medenileşme amacını taşıdıkları, ona doğru bir gelişim izledikleri ve bunun sunduğu imkânlarla kavuşmak için çaba sarf ettiklerini görmekteyiz. Ancak onların bol gelirli lüks hayata kavuştukları zaman özelliklerini kaybedip tembelleştikleri görülmektedir... Lüks gelirlere sahip olan ve tembelleşen ülkeler, zaruri gelirlerini karşılamaktan geri kalırlar...”⁶⁹
- “Şan ve şöret konusunda insanlar arasında birbirini takip eden farklı dereceler bulunmaktadır. Bu derecelerin en yükseği, kendilerinden daha üstte kimsenin olmadığı meliklerin/hükümdarların; en düşüğü ise kendilerinden herhangi bir fayda veya zarar meydana gelmeyen insanların derecesidir. Bu ikisi arasında birçok tabaka yer almaktadır.”⁷⁰ “Farklı yaşam şartları içinde yaşayan sınıflar arasında, mal ve itibar sahiplerinin, bundan yoksun olanlara göre daha kolay bir hayata ve daha fazla bir servete sahip olduklarını görmekteyiz.”⁷¹
- “İnsanlardan birçok kişinin itibar peşinde olmadıklarını; kazanç getirici işler uğruna çaba sarf etme yerine fakirliği tercih ettiklerini görmekteyiz...”⁷² “Bedevi halk, medenî halktan daha fazla hayra/iyiliğe yakındır... Onlar da medeniler gibi dünyayı talep ederler ancak lüks hayat, şehvet ve lezzetler için değil sadece zaruri ihtiyaçlarını karşılamak için talep ederler...”⁷³

⁶⁸ İbn Haldun, *Ustûre*, 41-43. Krş. İhvânu’s-Safâ, *Resâil*, 1992, I:99-100.

⁶⁹ İbn Haldun, *el-Mukaddime*, 121-122. Krş. İhvânu’s-Safâ, *Resâil*, 1992, II:236-237, 286, 310.

⁷⁰ İbn Haldun, *el-Mukaddime*, 390.

⁷¹ İbn Haldun, 389. Krş. İhvânu’s-Safâ, *Resâil*, 1992, II:350-358.

⁷² İbn Haldun, *el-Mukaddime*, 391.

⁷³ İbn Haldun, *el-Mukaddime*, 123. Krş. İhvânu’s-Safâ, *Resâil*, 1992, II:316; III:430.

- “Şüphesiz bedeviler, medenilerden daha fazla cesaretlidir. Bunun sebebi, medenilerin rahatlık ve tembellik yataklarına uzanmaları, nimetler ve bolluklar içine dalmalarıdır... Bu hal üzerinde onlardan üreyen nesiller de kadın ve çocuklar gibi rahatına düşkünlüğü kendilerine tabiat edinirler. Bedeviler ise kendilerini toplumdan uzak tutarlar... Kendilerini ve diğerlerini müdafaa etmeye, silah kullanmaya meyillidirler... Medenî insanlar, içlerindeki bozukluktan dolayı kanunlara uymakta zorluk çekerler. Zira herkes kendi nefesine hâkim olamaz. İnsanların işlerini yürütebilen emir ve reisler, diğerlerine göre çok azdır... Zamanla onlar (medeniler), zelim bir cibilliyete sahip olmakla tanınır hale gelirler...”⁷⁴

M. İsmail’in iddialarına göre İbn Haldun, antropoloji alanında da dikkat çekici bir şekilde İhvân-ı Safâ’nın görüşlerini kendine mal etmiştir. Örneğin bu konuda Mukaddime’deki “*Bolluk ve Açlık Zamanlarında Umrân’ın Durumundaki Değişiklikler ile Bunun İnsan Bedenleri ve Ahlakları Üzerindeki Etkileri*” başlıklı bölüm, İhvân-ı Safâ etkisini taşıyan en belirgin bölümdür. İbn Haldun, yiyecek ve içeceklerinin mutedil bir özellikte bulunması nedeniyle Arap ve Berberileri, cismânî ve ahlâkî sıfatlar ile aklî ve psikolojik özellikler bakımında mutedil/dengeli olarak tarif etmektedir. Ona göre bunlar, “*samimi, dürüst, bedenleri sağlıklı, şekilleri kusursuz, ahlakları bozukluktan uzak, zihinleri, bilgi ve idrak bakımından canlıdır.*”⁷⁵

İbn Haldun, gıda, özellikle de et bakımından bolluk içinde olan toplulukların, her yönden dengeden uzak olduklarını, örneğin bedenleniş, kötü şekil ve renklere sahip olduklarını; zihin ve fikir yönünden de olumsuz etkilendiklerini, ayrıca ahmaklık, gaflet ve bozukluk içinde olduklarını ifade eder... Bununla birlikte *hazımsızlık/şişmanlık ile ahmaklık; açlık ile zekâ, ahlâkî yönden etkin ve dengeli oluş arasında ilişki olduğu* görüşünü savunur. Cisimlerin yok oluşunu da kuraklık ve nemlilik arasındaki dengesizlikten meydana gelen beslenme kaynaklarının yok oluşuna bağlar. Ona göre beden için açlık, gıdaların çok alışından daha yararlıdır. Açlık, cismin ve aklın duruluğu ve sağlığı üzerinde etkilidir. İklimin, hava sıcaklığının, inan ahlakı üzerinde etkili olduğunu, örneğin Sudan gibi sıcak bölgelerde yaşayanların, hafiflik, ciddiyetsizlik ve eğlence düşkünlüğü olduğunu iddia etmektedir. Bunun gibi deniz etkisindeki bölgeler ile kurak bölgelerde yaşayanların ahlâkî

⁷⁴ İbn Haldun, *el-Mukaddime*, 125-126. Krş. İhvânü’s-Safâ, *Resâil*, 1992, I:307, 310.

⁷⁵ İbn Haldun, *el-Mukaddime*, 87.

yapılarını tahlil etmektedir.⁷⁶ Örneğin Farsların ilim, fen ve edebiyatta parlamalarının sebebini açıklar.⁷⁷ İslam’da ilim erbabının çoğunun acemlerden olduğunu savunur.⁷⁸ Yine Yunanlıları, “*bilimsel hamleyi başlatanlar ve hikmetin üstatları*”⁷⁹ olarak değerlendirir. Bunu da en uygun iklim bölgesinde yaşamalarına bağlar. Onun ifadesine göre Yunanlılar,

*“en uygun bölgede yaşadıkları için beden bakımından en seçkin (esfâ), şekil bakımından en pak, temiz, katışıksız (enkâ), ahlak bakımından en güzel (ahsen), bilgi ve anlamada (meârif ve idrâkât) zihin bakımından bozukluklardan (inhirâf) en uzak olanlardır.”*⁸⁰

M. İsmail’in tespitlerine göre⁸¹ İbn Haldun’un yukarıda özetlenen görüşleri, benzer anlatım tarzı ve ifadelerle İhvân-ı Safâ Risâleleri’nde yer almaktadır.⁸² Örneğin İhvân, Yunanlıların diliyle şu ifadeleri kullanmaktadır:

*“Allaha hamd olsun ki beni birçok kulunun üzerine faziletli/üstün kılmıştır. Çünkü o memleketimizi baklagiller ve çeşitli nimetlerle özel kılmıştır...⁸³ Bizi üstün akıllı... İyi anlayış, kavrayış sahibi... Çokça ilim ve acayip sanatlar sahibi kılmıştır...”*⁸⁴

İbn Haldun, milletlerin özellikleriyle ilgili görüşlerini de İhvân-ı Safâ’nın, “*Memleketlerin Tabiatının Ahlak Üzerindeki Etkisi*” başlıklı bölümden almıştır.⁸⁵ İbn Haldun, İhvân-ı Safâ’nın verdiği bazı misallerin aynısına başvurmaktadır. Örneğin İhvân’ın, toprak ve havanın Habeşler, zenciler ve Nubiyâlar gibi güney memleketlerin ehlinin bedenlerinin mizaçları ve ahlâkî yapıları üzerindeki etkisine dair açıklama ve yorumlarını örnek almaktadır.⁸⁶ Bu tespitlerden hareket eden M. İsmail, İbn Haldun’un, antropoloji alanında yeni bir şey ortaya koyamadığını, konuyla ilgili fikirlerinin

⁷⁶ İbn Haldun, *el-Mukaddime*, 87-91.

⁷⁷ İbn Haldun, *el-Mukaddime*, 479.

⁷⁸ İbn Haldun, *el-Mukaddime*, 543.

⁷⁹ İbn Haldun, *el-Mukaddime*, 480.

⁸⁰ İbn Haldun, *el-Mukaddime*, 87.

⁸¹ İsmail, *Ustûre*, 84 vd.

⁸² İhvânü’s-Safâ, *Resâil*, 1992, II:279, 282, 284-86, 289-90.

⁸³ İbn Haldun, baklagiller yiyeceklerini, ete nazaran bedenlerin afiyet ve sağlığı ile aklın arı, duruluğu için daha üstün tutmuştur. Bk. İbn Haldun, *el-Mukaddime*, 87.

⁸⁴ İhvânü’s-Safâ, *Resâil*, 1992, II:287-288.

⁸⁵ İhvânü’s-Safâ, *Resâil*, 1992, I:302-303.

⁸⁶ İhvânü’s-Safâ, I:304.

genelini, İhvân-ı Safâ'dan aldığını iddia etmektedir.⁸⁷ Söz konusu iddiayla ilgili metin karşılaştırmaları, M. İsmail'in iddiasını desteklemektedir.

2.4. Tarih ve Ahlak Teorisi

İbn Haldun'un tarih konusundaki fikirlerini de İhvân-ı Safâ'dan aldığını iddia eden M. İsmail'e göre İbn Haldun'a nispet edilen *asabiyet ve devlet; tarihteki biyolojik gelişimin yorumu; devletlerin ömrü, değişimleri, kalkınmaları, gelişimleri, çökmeleri ve bunların sebepleriyle ilgili bütün teorilerin* İhvân-ı Safâ'dan alındığına dair hiçbir şüphe veya tereddüt bulunmamaktadır. Örneğin İhvân-ı Safâ, tarih ilminin konularını “*beşerî umrân*” (*el-umrânu'l-beşerîyye*) şeklinde tanımlamaktadır. Bu da İbn Haldun'un esas aldığı bir tanımlamadır.⁸⁸

M. İsmail'in tespitlerine göre İbn Haldun'un konuyla ilgili özetle verdiğimiz aşağıdaki ifadeleri, İhvân-ı Safâ Risâleleri'ndeki benzer ifadelerle örtüşmektedir:

- “*Bilesin ki tarih bilimi, birçok yolun/mezhebin bulunduğu, faydaların toplandığı, şerefli bir amacı bulunan bir bilimdir/fendir. Çünkü bizim geçmiştekilerin hallerine vakıf olmamıza imkân sunmaktadır... Hatta bu ilim, onu dikkate alanlara, kendi din ve dünya işlerini düzeltme faydasını da vermektedir... Ancak bu ilimle ilgilenen, birçok değişik kaynağa, farklı birçok bilgiye, güzel bir bakış açısına ve tespit gücüne muhtaçtır ki sahibini hakka doğru yönlendirebilsin, onu haktan faydalanır hale getirebilsin...*”⁸⁹
- “*Tarihçi, müfessir ve naklin öncülerinden birçok kişi, sadece güçlü veya zayıf nakillere itimat ettikleri için aktardıkları hikâyeye ve vakialarda yanıltıcı veriler ortaya koymuşlar... Kıyas yapmaktan gafil olmuşlar... Günlerin ve asırların geçmesiyle birlikte ümmetlerin ve nesillerin hallerinin değişimini gözden kaçırmışlar... Âlemin/dünyanın ve ümmetlerin/milletlerin durumunun, gelir ve giderlerinin tek bir düzen üzere devam etmediğini gözden kaçırmışlar... Oysa onlar, sürekli bir durumdan başka bir duruma geçiş yapmışlardır.*”⁹⁰
- “*O (tarih), insan topluluğundan nakledilen âlemin/dünyanın ümrânı/medeniyeti ve bu ümrânın/medeniyetin tabiatına arız olanlarla ilgili bir haberdir... Ayrıca ondan neşet eden egemenlik (mülk), devlet ve onların*

⁸⁷ İsmail, *Ustûre*, 88-90.

⁸⁸ İsmail, *Ustûre*, 91-92.

⁸⁹ İbn Haldun, *el-Mukaddime*, 9. Krş. İhvânü's-Safâ, *Resâil*, 1992, II:233.

⁹⁰ İbn Haldun, *el-Mukaddime*, 28. Krş. İhvânü's-Safâ, *Resâil*, 1992, I:426-427.

mertebeleri ve beşerin çalışmalarıyla, gayretleriyle elde ettikleri kazanımları, geçim kaynakları, ilimleri, sanatları ve bu ümranda/medeniyette meydana gelen vs. şeylerdir.”⁹¹

- “Bilesin ki şahıslar için tabii ömür... 120 senedir. Bu da müneccimlere (astrologlar) göre büyük ayın senesidir. Dönemlere göre her bir neslin ömrü farklılık göstermiştir. Bazı dönemlerde bundan daha fazla bazılarında ise bundan daha az olmuştur. Nitekim araştırmacılara göre bazı dönemlerdeki nesillerin ömürleri 100 yılı tamamlamış, bazılarının 50 veya 80 veya 70 olmuştur...”⁹²
- “Şüphesiz devletin (mülk) izzeti/onuru, şeriat/dini yasa olmadan, Allah’a ibadet/itaat etmeden, onun emir ve yasakları altında tasarruf etmeden tamamlanmaz, kemale ermez. Güç/otorite (mülk) olmadan şeriat da ayakta duramaz. Adam olmadan mülkün/devletin izzeti/onur olamaz. Adamın gücü de ancak mal ile mümkün olur. Mal sahibi olmak için de tek yol imaret faaliyetleridir. İmaret için de tek yol adalettir... Mülk/devlet askerle, asker malla, mal haraç/vergıyla, haraç imaretle, imaret adaletle, adalet çalışanların ıslahıyla, çalışanların ıslahı vezirlerin doğruluğu/dürüstlüğü (istikameti) ile mümkün olur...”⁹³
- “Güçlü/otoriter bir yöneticinin hükmüne ihtiyaç vardır. Çünkü bu olmadan hayvanlar arasında birliğin olması imkânsızdır...”⁹⁴
- “Bir ümmet/millet vahşi olduğunda onun mülkü de geniş olur. Bu da onun diğer taifeleri zorla egemenlik altına almaya ve galip olmaya güç yetirmesinden dolayıdır... İşte bu nedenle onun ehli yirtıcı hayvanlar gibi olurlar... Bunlar, Araplar ve denklere gibidirler.”⁹⁵ “Araplar, diğerlerinin üzerine ve mülke sahip olmada bedevilik ve tagallüp ehlidir... Nitekim onlar diğer milletlerin elindekine galebe çalmaya ve onu bölmeye güç yetirirler. Tek bir nesil, ülkelerin değişimiyle birlikte halleri değişir, her ne zaman bir yere girerlerse ve nimetlere dalarsa, yaşam biçiminde gasp gelirlerine ve nimetlere ülfet kurarsa onların şecaatleri azalır.”⁹⁶

⁹¹ İbn Haldun, *el-Mukaddime*, 35. Krş. İhvânu’s-Safâ, *Resâil*, 1992, II:279-280.

⁹² İbn Haldun, *el-Mukaddime*, 170. Krş. İhvânu’s-Safâ, *Resâil*, 1992, I:203; II:233, 312; İhvân-ı Safâ, *İhvân-ı Safâ Risâleleri*, ed. Abdullah Kahraman, çev. Komisyon, c. II (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013), 298; İhvân-ı Safâ, *İhvân-ı Safâ Risâleleri*, ed. Abdullah Kahraman, çev. Komisyon, c. IV (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014), 264.

⁹³ İbn Haldun, *el-Mukaddime*, 39. Krş. İhvânu’s-Safâ, *Resâil*, 1992, III:428; IV:127, 130.

⁹⁴ İbn Haldun, *el-Mukaddime*, 40. Krş. İhvânu’s-Safâ, *Resâil*, 1992, II:314.

⁹⁵ İbn Haldun, *el-Mukaddime*, 145.

⁹⁶ İbn Haldun, 138-139. Krş. İhvânu’s-Safâ, *Resâil*, 1992, II:316.

- “Galip gelen bir devleti yönetenler, nimetlere dalıp bolluk, bereket ve refah denizinde batarlarsa aynı nesilden olan kardeşlerini köle edinmiş, egemenlikleri için onları harcamış olurlar. Devleti yönetenlerin sınıfından uzak duran, onlarla ortak olmayan kesimler ise bu lüks hayat ve sebeplerinden kendilerini kurtarmış olurlar... Bunlar bir gün öncekilere egemen olurlarsa ve kendi sınıflarından ayrılanları imha/yok ederlerse... Zaman ve onların daldıkları nimetler de onları tüketecektir... Nitekim yönetim sırayla dönmektedir...”⁹⁷
- “Bilesin ki devlette piramitleşmenin, sınıflaşmanın (el-herm) etkisiyle oluşan ilk şey, devletin bölünmesidir. Bu da egemenliğin (mülk) kötüye gitmeye başlaması ve lüks, sefahat, nimetlere dalma hususunda sonuna kadar ilerlemesi ve devleti yönetenlerin istibdadıyla şan ve şerefiyle övünmesiyle meydana gelir...”⁹⁸ “Melik/hükümdar, cezalandırmalarla azgınlaştığında, insanların mahremlerine el uzattığında... İnsanlar ondan korunmak için yalan, hile ve aldatmaya sığınacaktır... Hatta çoğu zaman onu öldürmek için birleşeceklerdir.”⁹⁹
- “Mülkün/devletin problemlerinden biri de lüks ve debdebeye, nimetlere dalmaktır... Onların lüks ve sefahate dalmasının ölçüsünde yönetimi ellerinde bulunduranlar, onurlarını sanatkârların üstünde tutarlar... Bunun üzerine milletler de onların hepsini suçlarlar.”¹⁰⁰
- “Devlet, devamlılık için gereklidir... Zira onun varlığı, halk için ve Allah'ın kulları arasında onun hilafetinin hükmünün uygulanabilmesi devamı için kefilidir... Allah, bir milletin/ümmetin mülkünün/devletinin yok oluşuna izin verdiğinde, onların günahlara batmasına ve rezilliklere dalmasına müsaade eder... Ta ki mülk/devlet onların elinden çıkana kadar...”¹⁰¹
- “İnsan, fıtratı ve akli düşünme gücüyle kötülükten daha fazla iyiliğe yakındır. Zira kötülük ona ondaki hayvani kuvve tarafından gelir... Dolayısıyla o hayra daha yakındır.”¹⁰² “Şüphesiz iyiliğin varlığı fazla, kötülüğün varlığı ise azdır.”¹⁰³

⁹⁷ İbn Haldun, *el-Mukaddime*, 145-146. Krş. İhvânu's-Safâ, *Resâil*, 1992, I:180.

⁹⁸ İbn Haldun, *el-Mukaddime*, 292-293.

⁹⁹ İbn Haldun, 188-89. Krş. İhvânu's-Safâ, *Resâil*, 1992, II:299, 308.

¹⁰⁰ İbn Haldun, *el-Mukaddime*, 140-141. Krş. İhvânu's-Safâ, *Resâil*, 1992, II:315-316.

¹⁰¹ İbn Haldun, *el-Mukaddime*, 144. Krş. İhvânu's-Safâ, *Resâil*, 1992, I:306, 330; II:240-241; III:233-235, 242.

¹⁰² İbn Haldun, *el-Mukaddime*, 142.

¹⁰³ İbn Haldun, 390. Krş. İhvânu's-Safâ, *Resâil*, 1992, I:142; II:274.

- “Devletlerdeki vergiler, ahlak sahibi kişilerin mertebelerini düşürür, sefaletini artırır. Bu nedenle çoğu kişi yücelikten aşağılara iner... Çarşıda pazarda çoğunun sultana yakınlaşmaya çalıştığı görülür... Ona hizmet yoluyla dalkavukluk yaptıkları görülür. Bunların çoğu ona, çevresindekilere ve akrabalarına kandırma ve yağcılık yoluyla tazimde bulunurlar. ...”¹⁰⁴
- “Bilesin ki Yüce Allah, beşerin tabiatına iyilik ve kötülüğü yüklemiştir... Görevlerini ihmal eder ve din ile kendini süslememişse kötülük ona daha yakın/cazip olur... Zulüm ve düşmanlık beşerin ahlakındandır... Nitekim onu koruyan bir koruyucusu/köpeği olmasa kardeşinin malına göz diker ve el uzatır...”¹⁰⁵

Bu örnekleri, detaylı olarak değerlendiren M. İsmail, İbn Haldun’un tarih ve ahlak konusundaki teori ve görüşlerinin, İhvân-ı Safâ Risâleleri’nden alıntı olduğu sonucuna varmaktadır.¹⁰⁶ Konuyla ilgili örnek metinler, M. İsmail’in iddiasını destekler bir nitelik arz etmektedir.

2.5. Siyaset Teorisi

M. İsmail’in değerlendirmesine göre İbn Haldun, ömrünün büyük bir kısmını siyasette geçirmesine ve onda uzmanlaşmasına rağmen siyasi görüşlerinin de çoğunu İhvân-ı Safâ’dan nakletmiş bulunmaktadır. Örneğin beşeri topluluk (umrân) için bir reise ihtiyaç duyulması, devlet ile hilafet arasındaki temyiz ve Sokratik hükmün tabiatı konusundaki görüşleri İhvân-ı Safâ’dan almıştır. Vezirlikler, divanlar, küttaplar, kadılar, idare ve benzeri uygulamalarla ilgili görüşlerini ise bizzat kendisi, Tartuşî’nin “Sirâcül-Mülûk” adlı eserinden aldığını itiraf etmektedir.¹⁰⁷

M. İsmail’in tespitlerine göre İbn Haldun’un konuyla ilgili özetle verdiğimiz aşağıdaki ifadeleri, İhvân-ı Safâ Risâleleri’ndeki benzer ifadelerle birebir örtüşmektedir:

- “İnsanların topluluk içinde (umrân) yaşaması ve onların zulüm ile düşmanlığı içeren hayvani tabiatları nedeniyle onları birbirlerine karşı koruyacak otoritelere gerek duyulmaktadır... Bu otoritelerden/koruyuculardan biri, onlara galip gelecek, onlara sultan ve

¹⁰⁴ İbn Haldun, *el-Mukaddime*, 392. Krş. İhvânü’s-Safâ, *Resâil*, 1992, II:308.

¹⁰⁵ İbn Haldun, *el-Mukaddime*, 127. Krş. İhvânü’s-Safâ, *Resâil*, 1992, I:305-306.

¹⁰⁶ İsmail, *Ustûre*, 107.

¹⁰⁷ İbn Haldun, *el-Mukaddime*, 43.

kahredici el olacaktır ki hiç kimse düşmanlıkla bir menfaate kavuşmasın... İşte mülkün/devletin manası budur... Ve bu hüküm, insanlardan birinin Allah katından görevlendirmesiyle şeriatın hükümlerini getirdiği hükümdür.”¹⁰⁸ “Şüphesiz şeriat olmadan, Allah için itaat, onun emir ve yasakları altındaki tasarrufları olmadan devletin izzeti/onuru/gücü tamamlanamaz. Aynı şekilde devlet olmadan şeriat da ayakta duramaz...”¹⁰⁹ “Kibir, kin, şiddet ve haset ile kıskançlıktan korunma, hak kelimesinin (vahye dayalı şeriatın) izharı ve birlikte hareket etme, onlara galibiyet ve mülkü/devleti hâsıl eder...”¹¹⁰

- *“Mülk/devlet/hükümdarlık, insan için tabii bir konumdur/makamdır... Çünkü hayvani tabiatı zulüm ve düşmanlık vardır... Hâkim olmadığında, onların varlığı, kaosa/kargaşaya dönüşür... Bu nedenle beşerin tabiatı, otoriter bir hükümdarın hükmünü gerekli kılmaktadır...”¹¹¹ “Mülkün/devletin hakikati, zorunlu olarak toplumsal hayatta yaşayan beşerin, gazap ve hayvani etkilerinin zorla kontrol altına alınabilmesidir. Dolayısıyla onun hükümleri, çoğunlukla hakkın gerçekleşmesi için gereklidir.”¹¹²*

İbn Haldun, imametle ilgili görüşlerini, “*İmamet Makamı ve Şartları Hakkındaki Hükümlerde Ortaya Çıkan İhtilaflar Bölümü*”¹¹³ başlığı altında işlemiştir. Bu başlık, İhvân’ın kullandığı “*Âlimlerin İmamet Hakkındaki İhtilafları*”¹¹⁴ başlığıyla aynı niteliği taşımaktadır.

İbn Haldun, “*Hilafetin Mülk/Hükümdarlığa Dönüşmesi*” başlığı altına, hilafetin hükümdarlığa dönüşmesini, “*şura sisteminin veraset sistemine dönüştürme*”¹¹⁵ gerekçesine bağlamaktadır. Bu görüş, İhvân’ın “*Mülk/Hükümdarlık ile İmamet Arasında*” başlığı altında dile getirdiği görüşle özdeştir. Nitekim burada da “*işlerin yürütülmesinde hükümdarın; kadıları, fakihleri, hükemâ ve görüş sahiplerini yanında toplaması ve onlarla istişare etmesi gerektiği*”¹¹⁶ dile getirilmektedir.

¹⁰⁸ İbn Haldun, *el-Mukaddime*, 43.

¹⁰⁹ İbn Haldun, *el-Mukaddime*, 39.

¹¹⁰ İbn Haldun, *el-Mukaddime*, 115. Krş. İhvânü’s-Safâ, *Resâil*, 1992, II:288, 368; IV:127-28.

¹¹¹ İbn Haldun, *el-Mukaddime*, 187.

¹¹² İbn Haldun, *el-Mukaddime*, 190. Krş. İhvânü’s-Safâ, *Resâil*, 1992, III:497; IV:128.

¹¹³ İbn Haldun, *el-Mukaddime*, 191, 196.

¹¹⁴ İhvânü’s-Safâ, *Resâil*, 1992, III:493.

¹¹⁵ İbn Haldun, *el-Mukaddime*, 205.

¹¹⁶ İhvânü’s-Safâ, *Resâil*, 1992, II:224, 226.

- “Bilesin ki sultan, ülkesinin her tarafından askerler, polisler, küttahtar/memurlar vs. yoluyla hizmetler almak zorundadır... Bunlara beytûlmalden erzaklarını, geçimliklerini vermeli, onlara sahip çıkmalıdır.”¹¹⁷
- “... Hayvanlar/canlılar âleminin son durağı fikir ve görüş sahibi olan insandır... Âlemlerde farklı çeşitliliklerin etkisini görmekteyiz... Cisimlerde açık etkiler görülmektedir. Bunlar, varlık âleminin meydana gelebilmesi için oluşumlarla birleşen rûhânî kuvvelerin etkileridir. O, idrak eden ve hareket eden nefistir. Onun üstünde başka bir şey yoktur... Onun zâtı, saf idrak ve akletmedir. İşte o, melekler âlemdir. O halde nefsin beşeriyetten melekliğe dönüşmesi gerekir ki bilfiil melek olabilsin.”¹¹⁸
- “Nefsin aletleri konumunda olan zahiri kuvveler, yani işitme, görme ve diğer duyular, duyumsamalarını soyutlaştırıp müşterek duyumsamaya (hissü’l-müşterek) iletirler. Müşterek his, işitme, görme ve diğer duyuların verilerini kendisinden birleştirir ve onları hayal kuvvesine iletir. Hayal kuvvesi, nefisteki duyumsanan şeylerin misalidir. Hayal kuvvesi, onları vehim ve hafıza kuvvelerine iletir. Vehim kuvvesi, kişilerle ilgili anlamları idrak etmektedir. Hafıza kuvvesi, bir haznedar gibi hayal kuvvesinin tüm kavradıklarını koruma altına alır. Sonra idrak edilenler, konumu beynin iç orta kısmı olan düşünme kuvvesine iletilir. Onun sayesinde görüş ve akletme eylemi gerçekleşmektedir. İşte nefis, beşeri niteliği olan kavrama yeteneğini bundan almakta ve bunun sayesinde akletme yetisini kuvveden fiile geçirmektedir... Bunun sayesinde beşeriyetten ruhaniyete ve melekliğe geçiş yapılır...”¹¹⁹
- “İnsanların tahsil ettiği ilimler, iki sınıftır. Onlardan biri insanlar için tabii olup insan düşünce yoluyla ona yönelir. Biri ise nakle dayalıdır. Bunlardan birincisi, hikemî felsefi ilimler, ikincisi ise vaz’î ve naklî ilimlerdir.”¹²⁰
- “Felsefe ve hikmet ilimleri olarak adlandırılan ilim, şu dört ilmi kapsamaktadır: mantık ilmi... tabiat ilmi... ilahî/teoloji ilmi. Ölçülere dair nazari ilim. O da dört kısma ayrılmaktadır. Buna eğitsel (teâlîm) ilmi denir. Bunların ilki hendese/geometri ilmidir... İkincisi aritmetik ilmidir... Üçüncüsü musiki ilmidir... Dördüncüsü hey’et/astronomi ilmidir.”¹²¹

¹¹⁷ İbn Haldun, *el-Mukaddime*, 383. Krş. İhvânu’s-Safâ, *Resâil*, 1992, II:299-300.

¹¹⁸ İbn Haldun, *el-Mukaddime*, 96. Krş. İhvânu’s-Safâ, *Resâil*, 1992, IV:208-209.

¹¹⁹ İbn Haldun, *el-Mukaddime*, 97. Krş. İhvânu’s-Safâ, *Resâil*, 1992, III:231-232, 243, 246-247.

¹²⁰ İbn Haldun, *el-Mukaddime*, 435. Krş. İhvânu’s-Safâ, *Resâil*, 1992, I:266; III:19.

¹²¹ İbn Haldun, *el-Mukaddime*, 478-479. Krş. İhvânu’s-Safâ, *Resâil*, 1992, I:49.

- “Her kim hesap ilmini öğrenmeye adanırsa ilk olarak onda doğruluk galip gelecektir. Zira hesap ilminde sağlam temellendirme ve nefsi münakaşa/sorgulama yer almaktadır. İşte bu, ahlaka/tabiiyata dönüşür. Doğruluğa dönüşür ve onu yol edinmeyi gerektir.”¹²² “Hendese ilmiyle uğraşmak, düşünce açısından elbiseleri zararlı ve kirlî şeylerden sabunla temizleme gibidir...”¹²³ “Mantık, düşüncenin, doğru olanı yanlış olandan ayırtmak için ilmin gerektirdiği şeyleri elde etmeye yöneldiği yol/yöntem/metottur.”¹²⁴

İbn Haldun’un kelâm ilmi,¹²⁵ tıp ilmi,¹²⁶ Musiki ilmi,¹²⁷ madenler ilmi,¹²⁸ tabîî varlıkların oluşumundaki faktörler,¹²⁹ mürekkebe varlıklardan madenler, bitkiler ve hayvanlar arasındaki ilişki¹³⁰ hakkındaki görüşleri de benzer ifadelerle İhvân-ı Safâ Risâleleri’nde yer almaktadır.

İbn Haldun, Arap dilinin belagati ve seslerinin fazileti,¹³¹ yazı sanatının önemi,¹³² eğitim-öğretimin faaliyetlerinin önemi ve bu konuda dikkat edilmesi gereken hususlar¹³³ ile ilgili konularda da anlam bakımından İhvân-ı Safâ’nın görüşlerini benzer ifadelerle dillendirmektedir.

2.6. Metafizik/İlahiyat Teorisi

M. İsmail’in değerlendirmelerine göre İbn Haldun, İhvân-ı Safâ gibi metafizik âlem, yani ilahiyat alanına fazla girmemiştir. Ancak bu alanda dile getirdiği görüşlerinde de isim vermeden İhvân-ı Safâ’nın düşüncelerinden beslenmiştir. M. İsmail’in tespitlerinden hareketle bu konuda fazla detaylara girmeden birkaç örnek vermekle yetineceğiz.

¹²² İbn Haldun, *el-Mukaddime*, 483.

¹²³ İbn Haldun, *el-Mukaddime*, 486.

¹²⁴ İbn Haldun, *el-Mukaddime*, 389-390. Krş. İhvânü’s-Safâ, *Resâil*, 1992, I:75, 101, 394, 427.

¹²⁵ İbn Haldun, *el-Mukaddime*, 452-453, 458, 460-461, 467. Krş. İhvânü’s-Safâ, *Resâil*, 1992, III:22, 341, 346, 348, 352, 358.

¹²⁶ İbn Haldun, *el-Mukaddime*, 393, 506. Krş. İhvânü’s-Safâ, *Resâil*, 1992, II:380-388.

¹²⁷ İbn Haldun, *el-Mukaddime*, 423-425; Krş. İhvânü’s-Safâ, *Resâil*, 1992, I:183, 192, 195-196.

¹²⁸ İbn Haldun, *el-Mukaddime*, 506-58. Krş. İhvânü’s-Safâ, *Resâil*, 1992, II:105 vd., 381.

¹²⁹ İbn Haldun, *el-Mukaddime*, 508. Krş. İhvânü’s-Safâ, *Resâil*, 1992, II:109.

¹³⁰ İbn Haldun, *el-Mukaddime*, 136, 509. Krş. İhvânü’s-Safâ, *Resâil*, 1992, II:114; III:11, 31.

¹³¹ İbn Haldun, *el-Mukaddime*, 545 vd.. Krş. İhvânü’s-Safâ, *Resâil*, 1992, III:118-119, 139, 144.

¹³² İbn Haldun, *el-Mukaddime*, 417. Krş. İhvânü’s-Safâ, *Resâil*, 1992, III:143-144.

¹³³ İbn Haldun, *el-Mukaddime*, 531, 534 vd., 541. Krş. İhvânü’s-Safâ, *Resâil*, 1992, I:308; II:415-416; III:416.

- “Gayba dair bilgiler, herhangi bir sanatla idrak edilemez. Ona ulaşabileneler, sadece duysal âlemden aşırı şekilde kendisini soyutlayıp rûhânî âleme yönelen havâs insanlardır.”¹³⁴
- “Biz onun etkilerine dair ilimlerin çeşitli olduğunu görmekteyiz. Nitekim duysal âlemden, anasırda (dört unsur) ve oluşan varlık âleminde (âlemü't-tekvîn) felekler âleminin hareketlerinin etkileri bulunmaktadır. Bunlar, cismânî varlıkların oluş ve gelişiminde yapıcı ve etkileyici bir rol oynamaktadır. Bu etki, rûhânîdir... Dolayısıyla o, idrak sahibi ve hareket ettirici nefistir. Onun üstünde idrak sahibi ve hareket ettirici yoktur... O, zatı bakımından idrak eden salt bir akıldır. O, melekler âlemidir. Bu durumda nefsin kendisini beşeriyetten melekliğe doğru değişme yeteneğinin olması gerekmemektedir ki bilfil meleklerin cinsine dönüşebilsin.”¹³⁵

İbn Haldun, sihir, büyü, tılsım, falcılık ve kehanet gibi konularda da anlam ve içerik olarak İhvân-ı Safâ ile benzer ifadeler kullanmaktadır.¹³⁶ Yine kâhinlik ile peygamberlik arasında kurulan benzerlik ve irtibat konusunda da İhvân-ı Safâ ile benzer görüşleri dillendirmektedir.¹³⁷

SONUÇ

İbn Haldun, Mukaddime adlı eserinde dile getirdiği teorilerle hem İslam dünyasında hem de Batı dünyasında tanınan ve takdir edilen bir düşünür olarak kabul edilmektedir. Zira söz konusu teorilerin büyük kısmı, ilk defa dile getirilen ve varlığın hakikatiyle uyuşan dâhiyane görüşler olarak değerlendirilmektedir. Nitekim bu teori ve görüşler nedeniyle İbn Haldun, sosyoloji ilmi ve tarih felsefesi ilminin kurucusu olarak kabul görmektedir. Onun konuyla ilgili teorilerini içeren Mukaddime adlı eseri de bazı araştırmacılar tarafından tarihin en parlak ilmi çalışmaları arasında değerlendirilmektedir. Bu durum, onun söz konusu eserindeki teorilerin büyük bir kısmının İhvân-ı Safâ Risâleleri'nden alıntı olduğu iddiasını dikkate değer hale getirmektedir.

¹³⁴ İbn Haldun, *el-Mukaddime*, 113. Krş. İhvânü's-Safâ, *Resâil*, 1992, IV:285.

¹³⁵ İbn Haldun, *el-Mukaddime*, 96. Krş. İhvânü's-Safâ, *Resâil*, 1992, IV:285.

¹³⁶ Bk. İbn Haldun, *el-Mukaddime*, 97-98, 100, 105, 107, 113-116. Krş. İhvânü's-Safâ, *Resâil*, 1992, III:417; IV:125, 295, 305, 307, 309, 313.

¹³⁷ Bk. İbn Haldun, *el-Mukaddime*, 97-100. Krş. İhvânü's-Safâ, *Resâil*, 1992, III:417; IV:125, 313.

İbn Haldun gibi Mağripli (Fas) bir Müslüman düşünür olan, aynı zamanda İslam Kültür ve Medeniyeti Uzmanı olan Prof. Dr. Mahmut İsmail'in konuya ilgili yazdığı kitap, çok ciddi iddialar içermesine rağmen Türkiye'de yeterli ilgiyi görmemiştir. Bu nedenle söz konusu iddiaları, özellikle Türkiye'deki akademik camianın gündemine getirme amacıyla hazırladığımız bu çalışmanın ilgi duyan araştırmacılar için yararlı olmasını umut etmekteyiz. Çalışma alanımızın kısıtlı olması nedeniyle kanıt olarak takdim edilen metin karşılaştırmalarının hepsine yer veremedik. Ancak tüm iddialara değinmeye çalıştık ve her iki kaynaktan referanslar verdik. Dileyen araştırmacılar, hem M. İsmail'in konuyla ilgili eserine hem de İbn Haldun'un Mukaddime adlı eseri ve İhvân-ı Safâ Risâleleri'ne ulaşabilir ve referanslarda belirtilen metinleri detaylı karşılaştırmalarla inceleyebilirler.

Kanaatimize göre M. İsmail'in konuyla ilgili iddiaları, yabana atılmamalıdır. Zira söz konusu iddialar, akademik bir metotla temellendirmeye çalışılmıştır. Bu alanda çalışan araştırmacıların söz konusu iddialardan hareketle daha detaylı çalışmalara imza atmalarını dileriz.

KAYNAKÇA

- Abdulhamîd, S. Z. (1983). İbn Haldûn Müerriğen. *Âlemü'l-Fikr*, 14(22).
- Alper, Ö. M. (2003). Mecrîfî. İçinde *DİA* (C. 28, ss. 278-279). TDV Yayınları.
- Çetinkaya, B. A. (2003). *İhvân-ı Safâ'nın Dinî ve İdeolojik Söylemi*. Elis Yayınları.
- ed-Desûkî, Ö. (1947). *İhvânu's-Safâ*. Daru İhyâi Kütübî'l Arabiyye.
- el-Ava, A. (1993). *Hakikatu İhvâni's-Safâ*. el-Ahâli Yayınevi.
- el-Câbirî, M. Â. (1971). *El-Asâbiyye ve'd-Devle*. Dârü'l-Beyza.
- el-Câbirî, M. Â. (1984). *Tekvînü'l-Akli'l-Arab*.
- eş-Şeybî, K. M. (1966). *El-Fikru's-Şiâ ve'n-Nezaatu's-Süfiyye*.
- eş-Şek'a, M. (1988). *El-Esâsetü'l-İslâmiyye fî Fikri İbn Haldûn ve Nazariyyetih*.
- et-Tevhîdî, E. H. (1929). *El-Mukâbesât*. el-Mektebetü'l-Bihâriye.
- et-Tevhîdî, E. H. (2003). *El-İmtâ' ve'l-Müânese*. el-Mektebetü'l-Unsûriye.
- Filiz, Ş. (1999). İhvân-ı Safâ Felsefesinde İnsan Sorunu. *Makâlât*, 2, 21-68.
- Görgün, T. (1999). İbn Haldûn. İçinde *DİA* (C. 19, ss. 543-555). TDV Yay.
- Hakîki, N. (1983). *El-Haldûniyye, Tercümetü'l-Arabiyye*.
- İbn Haldun. (1970). *El-Mukaddime*. el-Mektebetü't-Ticariyyeti'l-Kübrâ.
- İbn Haldun. (2007). *Mukaddime: C. I* (S. Uludağ, Çev.; 5. bs). Dergâh Yayınları.
- İbn Haldun. (2009). *Mukaddime: C. II* (S. Uludağ, Çev.; 6. bs). Dergâh Yayınları.
- İbn Haldun. (2010). *Et-Ta'rîf bi İbn Haldûn ve Rihletihî Garben ve Şarken*. Dârü'l-Kitâbi Lübnânî.
- İbnü'n-Nefis. (1987). *Er-Risâletü'l-Kâmiliyye*.
- İhvân-ı Safâ. (2012). *İhvân-ı Safâ Risâleleri: C. I* (A. Kahraman, Ed.; Komisyon, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- İhvân-ı Safâ. (2013). *İhvân-ı Safâ Risâleleri: C. II* (A. Kahraman, Ed.; Komisyon, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- İhvân-ı Safâ. (2014). *İhvân-ı Safâ Risâleleri: C. IV* (A. Kahraman, Ed.; Komisyon, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- İhvânu's-Safâ. (1992). *Resâilu İhvâni's-Safâ: C. I-IV*. Dârü'l-İslâmiyye.
- İsmail, M. (1988). *Fikretü't-Târîhi Beyne'l-İslâmiyye ve'l-Marksîyye*.
- İsmail, M. (2000). *Nihâyetu Ustûre: Nazâriyâtu İbn Haldûn Muktebesetün Min Resâili İhvâni's-Safâ*. Daru Kiba.
- Kahya, E. (2000). İbnü'n-Nefis. İçinde *DİA* (C. 21, ss. 173-176). TDV Yayınları.
- Kaya, M. (1994). Ebû Hayyân et-Tevhîdî. İçinde *DİA* (C. 10, ss. 154-157). TDV Yayınları.
- Kozak, İ. E. (1999). İbn Haldûn. İçinde *DİA* (C. 20, ss. 1-8). TDV Yay.
- Masûm, F. (1998). *İhvânu's-Safâ, Felsefetuhüm ve Gâyetuhüm*. Dârü'l-Medâ.
- O'leary, D. L. (t.y.). *El-Fikrû'l-Arabî ve Mekânetûhu Fi't-Târih* (T. Hasan, Çev.).

- Tâmir, Â. (1957). *Hakîkatu İhvâni's-Safâ ve Hullâni'l-Vefâ*. Dâru'l-Meşrik.
- Taş, N. (2021). *İhvân-ı Safâ Göziyle Kötülük Problemi*. KDY Akademi.
- Tomar, C. (1999). İbn Haldûn. İçinde *DİA* (C. 20, ss. 8-12). TDV Yay.
- Uludağ, S. (1999). İbn Haldûn. İçinde *DİA* (C. 19, ss. 538-543). TDV Yay.
- Uysal, E. (1998). *İhvân-ı Safâ Felsefesinde Tanrı ve Âlem*. MÜİFV Yayınları.
- Uysal, E. (2000). İhvân-ı Safâ. İçinde *DİA* (C. 22, ss. 1-6). TDV Yayınları.
- URL-1: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>. E.T. 13.07.2022.
- URL-2: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>. E.T. 13.07.2022.

CHAPTER 14

THE SIDE EFFECTS OF THE MEDIA'S REPRESENTATION ON THE PERFECT BODY

Assoc. Prof. Dr. Feriha DİKMEN DELİCEIRMAK¹

Assoc. Prof. Dr. Nimet HARMANCI²

¹ Girne Amerikan Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler Bölümü, Kıbrıs, ferihadikmen@gau.edu.tr, Orcid Id: 0000-0003-4846-3736

² Doğu Akdeniz Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Kıbrıs, nimetharmanci73@gmail.com, Orcid Id: 0000-0003-0533-3034,

INTRODUCTION

The media has been part of mankind for centuries on end, and although it only developed and became much more popular in the last half a century, the media has in fact been a part of society for far much longer than communities would suspect. The main point of having the media as part of the global community is for the purpose of communication. The earliest recorded method of communicating that was used across the world was through written letters that were delivered by hand from one person to the other. The earliest form of postal service dates back to 550 B.D, and in 1792, the telegraph was invented. The radio was yet another invention in 1891 that added to the general media development trend that was taking place. The use of gazettes and newsletters became a much more visual approach towards the media, and this changed the way media was viewed as the society could now visualise what the media presented to them and used this to influence their day to day lives.

Fast forward to the 1950's, approximately just over half a century ago, the media portrayed women who were curvy with fuller bodies as being ideal body-wise. Even the supermodels from that era were curvy and they had full figures. Fast forward another half a century to the modern day and age, and the media presents to the rest of the society that the perfect body is the major way for females to reach happiness, and in order to do so, they need to be thinner, blonde, taller, and slender. In order to understand the important research idea for this project, it is worth the while to define what the perfect body is according to the 21st Century Media. According to the American Organisation Mirror which helps people deal with their body issues, the perfect female body is defined as being 5'10", weighing about 120 pounds with little or no fat at all, a small waist, and a feminine physique. The focus of this research is to criticise and analyse the way that magazine articles, television shows, and advertisements have created a social context that has highly contributed to the body dissatisfaction of women because of the way the media glorifies and praises a certain body type as being ideal and the only way females can be satisfied with their bodies. A Survey has suggested that 83% of adolescent girls in Europe read fashion magazines for an average of 4.3 hours per week (Levine and Smolak, 1996) and so this is influencing the process that girls are taking to reach their identity development.

The media is considered the most powerful and influential tool as it is visual, verbal, and physical, and so there is reason to question why the media would go on to present an unrealistic image of the so called “Perfect Body” when all forms of media are well aware that a number of females make body conscious decisions based on what is presented to them through the television, radio, magazines, and internet. The Research Topic on media “What are the side effects of the media’s representation on the perfect body?” is of particular interest to both a general reader and a scholar because it doesn’t affect a defined group of women and girls. For example, the research is not based on women of a particular or culture; it also doesn’t focus on their social class or religious beliefs. It simply concerns the welfare of women and girls in general, and rather than focusing on women from a certain geographical area i.e. the USA only or Canada, it focuses on women and girls worldwide because the media is also a worldwide platform that reaches even the most isolated areas.

The argument of this research is based on how the media is obsessed with portraying the unrealistic perfect body and indirectly influencing women and girls to pursue that body image in an attempt to be happy with their bodies. The topic is also of interest because of how it is quite sensitive towards females emotionally, physically and mentally. The research topic is of sensitive nature because it questions the path that women and girls are taking in order to define their identity all throughout their adolescent years and perhaps the rest of their lives, and all this based on their physical appearance. Due to the fact that the research topic is of sensitive nature, in order to achieve the aims of the research, secondary sources ranging from books, to internet research, magazines, and television shows will be used in order to critically answer the thesis question on how women and girls are being affected by the media’s representation of the perfect body, and a survey was also conducted in order to get direct responses regarding how the media was affecting the way women and girls view themselves. This research project looks at why the media has developed such an obsession with obtaining the perfect body, and how women and girls all over the world are being affected by this representation in the media.

1.LITERATURE REVIEW

In today's society, people have become obsessed with their physical appearance more than ever. The statement on how beauty is about what's on the inside is almost nothing but a statement because both the young and old are subconsciously becoming victims of obtaining and maintain what seems to be the ideal body. To begin with, a question that might be brought up is based on where this 'perfect body' dynamic even developed from and how has it become a great definition of society. The most affected group of people when it comes to this great obsession is the female gender: women and girls. The way women and girls view themselves is not an issue influenced by the media in Europe only but even in third world countries (less developed countries), and so the topic looks into why this has become a global issue. There are a number of factors contributing to the revelation of asking these questions and the need to explore their answers, with some of the answers being based on the secondary research from Authors, Psychologists, and Doctors including but not limited to Levine and Smolak ;1996, Attie, I.,and Brook- Gunn, Butters.J. W and Cash T.F, Cash T. T and Pruzinsky T. (Eds), Tiggermann . M. (2003) Schooler. D Ward (2004).

In a research article by (Striegel-Moore and Franko, 2002), children as young as the age of 6 years old are already making the mental decision that they want to be slimmer based on the characters and images that they see on the television and in magazines even though the media that they are exposed to is age appropriate. In a different research by Striegel- Moore and Franko (2002) the media is the cause of it all and it has become the most influential tool in society as people make decisions based on what the media forms suggest to them. Women and girls are the most affected group because of their sensitivity and need to perfect themselves. This does not disregard women and girls as being confident and independent, but it rather shows how women and girls are targeted by the media to have the perfect body because women have more dissatisfaction than men.

The main focus is to figure out why the media has the most influence on women and girls, and why the issue of the perfect body is the most pressing one from every corner in different communities and societies. In addition to the secondary sources used, a primary source in the form of a survey will be conducted in order to have first-hand information that clearly shows how the

media has great influence and how this influence is no longer having just physical effects only, but is affecting the mental and emotional state of a number of women and girls worldwide. This brings forward another question to explore as to why women and girls are not discouraged even after realising the main effects of attempting to obtain what is deemed as the perfect body image by the media. Another problem that is seen as a challenge regarding the media and society is how a number of people are well aware of how the perfect body is to almost unobtainable, and even for those who somehow manage to obtain it, it costs a lot to then maintain that image. Regardless of this face, people still opt to try and get the perfect body, and so the research looks into why society still goes on to attempt what is physically, mentally, and emotionally harmful instead of being happy with their current physical status.

2.THEORETICAL FRAMEWORK

The presentation of the perfect body according to the media has been interpreted by the public and societies in ways that have negatively affected both men and women in an emotional, psychological, physical and mental way. Although it may appear that the perfect body representation is based on physical appearance alone, it has notably affected young people's day to day lives as the media now determines what is seen as beautiful and attractive. The media's obsession with the perfect body has now become the public's obsession as well as magazines, social networks and applications, novels, and other mass media forms influence societies. The focus of the framework is focusing on young women in particular because this is the gender that is criticised and analysed more often in mass media, and in return, young women are also obsessed with keeping up with trends and current lifestyles.

The debate on body image as well is a major topic and aspect of the self-concept as it affects and concerns individuals and their own perceptions and feelings about their bodies. According to Cash and Pruzinsky (2002), females of all ages have been made vulnerable thanks to the presentation on the perfect ideal body. According to Butters and Cash (1987), the obsession with the perfect body representation is more than a physical obsession as it is also closely linked to appearance-related cognitions rather than the physical aspect alone. This means that the perfect body representation has slowly affected women in more ways than one, and the obsession isn't going anywhere anytime

soon. A better and detailed understanding is given as to how this body representation has become a phenomenal influence in society and to young girls. A negative effect that the mass media has impacted in young girls' lives is how body issues now surface early in females' development and it continues throughout their lifespan. Children as young as 6 years old are already mentally deciding that they want to be slimmer (Striegel-Moore and Franko, 2002). This has resulted in body dissatisfaction and insecurities, alongside bad eating patterns such as anorexia, and bulimia disorder. The perfect body obsession becomes a major issue to females when they hit puberty and they enter their pre-teen and teenage years. Researchers confirmed that body dissatisfaction is related and interlinked with other forms of psychological impairment, and around two-thirds of pre-teens (10-12 years) and teenagers (13-18 years) (Attie and Brooks-Gunn, 1989; Stice and Whitenton 2002). Food disorders are fast becoming a result of pressures caused by the mass media's presentation of the perfect body. Such patterns caused clinical eating disorders whereby affected females had to be medicated in order to maintain a certain body weight and to be stabilised mentally and emotionally. Estimates on disorders such as anorexia nervosa and bulimia nervosa vary, but in general, without any specifics for any states and countries, it is believed that on a global scale, 3% to 10% of females ages 15 to 29 have suffered from an eating disorder due to an obsession caused by trying to obtain the perfect body representation that is plastered everywhere by the mass media (Striegel-Moore and Franko, 2002). According to Westminster College research, the main causes of this body image obsession can be based on these factors:

- i) Images of Women in the media.
- ii) How Females internally interpret the perfect body representation.
- iii) Social Comparison Theory.
- iv) Cultivation Theory.
- v) Self-schema Theory.

2.1 Images of Women in the Media

Although the media presents unrealistic images of celebrities looking thin and with perfect glowing skin, most people are aware of this fact but they still go on to try and attain this image in reality. People will go to such extremes

as getting plastic surgery, dieting, and taking up unhealthy lifestyles in order to become thinner and “more beautiful”. This has had a powerful and dangerous influence on how young girls and women view themselves. According to the mass media, there is a particular image that can make a woman seem ‘attractive’, and because people naturally seek for approval, females are easily obsessed with attaining this image in order to be seen as ‘attractive’ and ‘good enough’. The images that are shown in advertisements, beauty campaigns, and music videos usually portray the ‘ideal woman’ as being tall, white, thin, with blonde hair and a ‘tubular’ body (Sands and Wardle, 2003). Very few women meet this standard which is considered ‘beautiful’, and most women are made to feel as if they are not attractive or acceptable if they do not match these standards. This psychologically damages them and forces them to feel as if they are not good enough if they are not the perfect body shape and image. Tiggerman (2003) found out that young women who frequently read fashion magazines had higher level of not being satisfied with their body image and they had a higher level of the thin-ideal internalisation. The side effect of this is that it has caused a great risk of development of weight anxiety and self-body harm such as when young females cut themselves as a manner of feeling as if they are in control of their bodies.

2.2 How Females Internally Interpret Body Representation

Simply stated, it has become quite obvious that women who have been affected by the representation of the perfect body have been affected negatively. Instead of being affected physically, they have been affected emotionally as they strive to attain something they already know is unrealistic. Mentally they are made to feel as if they are not good enough in their own current body shape unless it looks similar to that of the models and super thin celebrities that are seen all over in the media. Psychological effects are also caused as some females become unstable, while others are clinically affected as they jeopardise their health and harm their bodies.

2.3 Social Comparison Theory

The social comparison theory gives a certain insight into how women are affected by the representation of the perfect body, for example, the mass media influences what is seen as socially upright, socially trendy, socially attractive,

and socially upright. If the mass media has not had a say in it, then it is not worth it and it is not good enough. Thus, the image of a perfect body, which is already unrealistic, is seen as being attractive and the only form of being satisfied with one's body. This is made worse with the visual images of celebrities and thin super models which are provided on social applications, billboards, and on television screens. This influences society into believing that without attaining the perfect body, a woman is not good enough, and even men become obsessed with having a girlfriend or wife who fits the criteria for the perfect body. The comparison that takes place among individuals based on this criteria has been proven to cause depression, mood changes and swings, whereas a person who was not socially influenced by the mass media images was much happier and satisfied (Lin and Kulik, 2002).

2.4 Cultivation Theory

It has fast become normal for woman to seek and achieve the perfect body, and instead of people finding this unusual, people are finding this to be norm. With the Cultivation theory, the approach is that women who match the sociocultural idea of beauty are in fact prevalent in the media and that continuous exposure to these images influences other female's abilities to mentally and emotionally understand that the standards of the perfect body are not attainable under normal circumstances. In general, the circulation of images of thin woman has resulted in young females believing that ultra-thin females are ideally perfect and this is 'normal', and so any other body figure is not normal (Schooler et al; 2004: Triggerman, 2003).

2.5 Self-schema Theory

The self-schema theory is a theory that suggests that women use three points of reference when it comes to constructing what they would have interpreted and understood as their own physical appearance in comparison to that of the media. The media is the one that decides how women should view their own bodies and how women should be expected to look like according to society. In contrast, the theory involves how a person views their own body based on their own evaluation. Some women can be exposed to the images of the so called perfect body representation but they do not internalise these

standards of appearance because they are well aware that they are not realistic or easily attainable in a healthy and appropriate way.

2.6 Analysis on Effects of Media's Body Representation

There are a number of side effects that result in girls and women being affected by the media's representation of the perfect body. Despite the repeated message on how the effects are negative, women and girls still continue to try and portray the image that the media has presented to them, and it is stated that there has been an increase in eating disorders over the past several decades thanks to posh magazines that imply that being overweight is associated with laziness, lack of willpower, being out of control and being unattractive. This has implied that in order to be happy according to social standards, one has to be the perfect body shape according to the media. Magazines such as *Cosmopolitan* and *Vogue*, which are beyond influential, were researched from 1959 to 1999 and it was shown that fashion models became increasingly thinner during the period of the 1980's and the 1990's. As a result, there are some mental, psychological, emotional, and physical effects that are caused by the media's representation of the perfect body that women become obsessed with.

2.7 Bulimia Nervosa

Bulimia Nervosa is an eating disorder which is life threatening and both physically and emotionally scarring. According to Mayo Clinic, people with bulimia are probably preoccupied with their weight and body shape, and may judge themselves severely and harshly for their own self-perceived flaws and imperfections. With Bulimia Nervosa, a young girl or woman secretly binges, which is to eat large amounts of food, and then purge the food by vomiting it forcefully. This has an effect as it damages the body through the forceful use of vomiting. The female body's internal organs would not have been prepared for such an action, and so the action of vomiting requires extra effort and energy that the body doesn't have. Bulimia is highly related to body image, and so it may be difficult to overcome. A side effect of this disease is depression as almost 50% of people with eating disorders meet the criteria for depression (International Journal of Eating Disorders 2002) and an estimated 1.1% to 4.2% of women have bulimia nervosa in their lifetime.

2.8 Anorexia Nervosa

With eating disorders, it is sometimes difficult to have statistics on them as some victims do not admit to having the disorder at all. The most common one of the eating disorders is anorexia nervosa which has side effects mentally, emotionally, physically, and psychologically. Anorexia nervosa is a disease whereby the person refuses to eat and chooses to starve themselves. In order to attain the perfect body, some victims go to the extent of eating a single apple per day. Weight loss is the first obvious side effect of this disease as the victim becomes thinner than the body representation that is portrayed in the media to begin with. Anorexia has the highest fatality rate of any mental illness, and the disease can even lead to death as there is an estimated 4% of anorexic individuals who die from complications of the disease (Global Market Institute Study @ NEDA, 2005) . The disease no longer becomes a struggle to attain the perfect body image, but rather a battle of life itself. This is something that the individuals affected do not foresee before their obsession with having the perfect body in order to have a sense of ‘happiness’. Anorexia nervosa only results in a havoc wreaked heart as the body loses body mass, it also loses heart muscles at a preferential rate. In other terms, the heart begins to get smaller and weaker, which in return cause breathing difficulties for the anorexic individual. Furthermore, women who suffer from this side effect from body obsessions have a slightly higher rate of miscarriages and caesarean sections. According to Gina Shaw of WebMD Feature, there may be up to 30% higher incidence of postpartum depression as compared to women who never experience this side effect. The problem with anorexia is that an individual only starts out by having a strict diet and exercising regime that they stick to in order to become the perfect body weight. As the weight sheds off, the individuals begin to mentally feel that if they can become even thinner than what the media portrays, it means that their bodies are perfect beyond a shadow of doubt and they have obtained happiness and being seen as attractive.

2.9 Mental Breakdowns

Mental breakdowns which can also be referred to in this case as Nervous breakdowns, are connected to both Anorexia nervosa and Bulimia Nervosa. Despite the fact that the disease are as a result of an obsession with the perfect body, these diseases also result in a mental challenge that causes a breakdown.

A nervous breakdown can result from depression or anxiety, and this has an impact the way an individual functions on a daily basis. Ironically, the obsession with the media's body representation is meant to bring women and girls happiness, but the side effects are the total opposite. Depression and anxiety are also mental side effects of eating disorders. These are just some of the medical complications that arise regarding the mental health of the person in question as it would mean that the individual has to be medicated or put on medically approved and prescribed drugs in order to try and get back to their regular day to day lives.

Substance abuse issues also arise as part of mental breakdowns caused by the side effects of being obsessed with the ideal body representation. Substance abuse and mental illness is a dual diagnosis which describes individuals with mental illnesses and have co-existing problems with drugs and/or alcohol. An obsession with the body image can push individuals to abuse substances such as alcohol and drugs, which further more add to the depression and anxiety symptoms that are already highly related to Bulimia and Anorexia. This makes the mental breakdowns even more complicated, and as a result, women and girls who are affected by the media's body representation might not be mentally stable. As part of the causes of mental breakdowns, anorexic and bulimic individuals are highly to also either have one of the following in their lifetime, panic attacks, obsessive- compulsive disorder(OCD), post-traumatic stress disorder(PTSD), or schizophrenia. Individuals might also end up having Social Anxiety Disorder whereby they are not able to engage themselves in social activities or groups due to their self-isolation.

2.10 Self Body Harm

Self-body harm, also known as self-mutilation involves the act of cutting oneself intentionally and leaves marks and tissue damage. This is related to mental breakdowns and isolation that is caused from avoiding social groups or gatherings. Other forms of self-injury include excessive body piercings or tattooing, picking at one's own skin in an attempt to re-open wounds from the cutting. According to WebMD, the most likely victims of this act are adolescent females, people who have a history of physical, emotional or sexual abuse, people who already have co-existing problems with substance abuse such as alcohol, which is already a side effect of mental of mental breakdowns in this

chapter. Self-body harm affects the body's physical stature, and also show signs of emotional and mental instability from individuals who take part in this practice. The bodies harmed in this act may recover from this if this side effect is discovered earlier on in an individual, which is difficult as the individuals try very hard to not expose their bad habit, the same way a bulimic person tries to cover up their disease. These side effects all have a negative impact not only on the individual directly, but even the people surrounding them.

3. METHODOLOGY

For this research, the methodology which was used is summarised as follows: Research on trending topics was conducted in order to find what is of interest or concern to the public. Looking at topic views that were popular was helpful (Tiggermann, 2003) and also looking at how meaningful a topic was in social science narrowed down the search for a particular project topic. The focus of the topic chosen was to look for the problem that needs solving or that has questions whose answers can be covered through this research (Labaree, 2013). Types of sources were reviewed in order to get references and information that was already available on the internet, in magazines, on the televisions, and in newspapers. Using information and data that was academically approved of made the research much easier and goal-oriented. Information was collected for the research using a broad range of sources, and a literature review was used to select information of quality from the general information which might not contribute much to the research topic and its focus (King, Keohane and Verba, 1996). More focus was put into the research theme which was based on finding out what the effects are of trying to get the perfect female body.

3.1 Research Design

There are three different method designs which are used in a research, and these are Descriptive, Exploratory, and Explanatory. It is difficult to try and choose which one is better than the other as all three serve their different purposes fully and equally depending on the researcher and their topic. (Levine and Smolak; 1996) All the different research designs contribute in making the research effective and efficient. These research methods are necessary when obtaining information and at times after close analysis, a reader could find that

on research project alone may be mainly Descriptive, for example, but will somehow also have the characteristics of the other two research methods. According to education-portal.com/descriptive-research-design, descriptive research is quite simple and its definition can be derived from its name alone. Descriptive research is used to describe something, which is the case for this research project as it is a descriptive research. The information that is provided for a Descriptive research is based on information that is collected from other sources and is used as references to support the focus of the research. Descriptive research method is used in order to describe the characteristics of relevant groups, and in this case it's the women and girls, the female gender. This method also makes it quite easy for the researcher to be able to calculate and estimate certain statistics based on surveys and questionnaires which focus on a particular topic and its research findings. In general, it is also used to count the frequency of events especially in the patterns that are noted in the project. In this relation to this topic, the frequency of events is interpreted as the pursuit to achieve the perfect body and the pattern is based on the media and its representation. According to exploarable.com/descriptive-research-design, descriptive is also used to also compare the information or data that has been gathered, such as the different side effects that are experienced by females to attempt to get the perfect body.

Exploratory Research is used to explore or search through a specific problem or situation in order to get a meaningful insight and understanding on why a certain issue is the way it is (Global Market Institute Study @ NEDA, 2005). Just like Descriptive research, exploratory research is meaningful in its own way and its benefits can be maximised depending on the researcher and their chosen research topic. This research method is particularly beneficial to a researcher who does not have enough knowledge or a better understating about their topic in order to proceed with the research project itself. Exploratory research rarely involves structured surveys or questionnaires for individuals to participate in and to fill in. Exploratory research is used to determine the basic background information of a topic when nothing is known about that topic at all. It is also used to define problem areas that arise in order to find answers that will contribute to the project and to formulate any research hypothesis for future references and investigation. When a researcher is in need of identifying

relevant or silent behaviour pattern, opinions, beliefs, attitudes, and motivation, exploratory research is the one that best suits the process.

Explanatory research is a method that is used to obtain any evidence of causes and effect relationship. The method is of particular interest and of benefit to Marketing Managers as they can use this method to continually make decisions based on assumed casual relationships. Explanatory research is also referred to as Casual Research and because it is mainly used in Marketing and Business related researches, it is used to understand and differentiate between independent variables and dependent variables. Explanatory research is also used to determine the nature of the relationship between the casual variables and the effect to be predicted particularly in the marketing field. All the three research methods are needed when completing or presenting a research as they are appropriate in terms of structuring or solving market or social science research problems.

3.2 Quantitative Data

Quantitative research is mainly about getting as much information as possible, and this is usually from other people through opinions. The most common form of collecting such data is through conducting a survey whereby individuals say their opinions and comment on a particular topic of interest or concern. This is conducted in a structured way in order to get accurate statistics and information in order to produce hard facts that can be of useful guidance in supporting a research. A survey is just as meaningful when collecting information that will be used for a research because it will give a representative sample and evidence to make the focus of the research topic concrete. For this research, the focus has been on identifying the effects cause by the media's hard core obsession with the perfect body, and through quantitative data, more information was collected in order to support the research topic. Quantitative Data was used in this research because it was much more convenient when it came to getting information that was readily available from other sources that were inter-related with this topic.

3.3 Qualitative Data

Qualitative Data is based on how valid the information provided is. It's not based on how much information a researcher can gather but it is more

concerned with whether the information is useful and meaningful. Qualitative research is used to gain an understanding of underlying reasons or concerns for a particular topic. It also provides different insights into the setting of a problem, and in this case the insight is based on why the media is the biggest influence on females' decision making processes, how the media is influential in terms of its representation on the perfect body, and of course the side effects that it's causing on the minority. Qualitative research generates ideas to the researcher as it gives an insight into the topic that they are focusing on by giving information that is closely related to their own choice of research. Qualitative data is non-statistical when it comes to its data analysis, and usually the outcome of this form of research is that it helps in developing an initial understanding and sound base for the research in order for the readers to understand the research easily. Qualitative data is used to uncover trends and get deeper into trying and understanding a problem in a simple manner without complicating the topic's theme, aim, or focus. It aims at improving what will become the outcome of the entire research. It was however not entirely used in this research although it was used in terms of providing different insights into the setting of the problem, which is based on the media's social influence.

3.4 Questionnaire

The Questionnaire/ Survey conducted was focusing on the mental state and opinions of female individuals ranging from the age of 19 years to 24 years. Surveys are reliable as they directly give the researcher feedback and data that is hard core and is based on individuals' opinions, rather than what a single person only. The surveys or questionnaires can be conducted face to face, but due to the sensitivity of this research, a different approach, which is commonly used as well, was used. A fill-in questionnaire was conducted in order to give the participants the chance to be open to give their most honest opinion. The questionnaire has a combination of simple "Yes" or "No" answers, followed by a series of questions that required filling in information based on an individual's outlook on things. The feedback obtained from the questionnaire was meaningful and it contributed to the research as it confirmed how the media is the biggest influence on females and how they view their bodies. The questionnaire also revealed how there are different side effects caused by the obsession to get the perfect body, and the side effects which were mentioned

included depression, insomnia, bulimia and migraines, which all have mental, physical and emotional consequences to the individuals affected.

Statistics obtained from this source of data when using quantitative research is as follows:

- 50 out of 100 women have undergone some sort of diet in order to improve their physical appearance.
- 100 out of 100 women agree that magazines should have less thin people on their page covers as this would influence a lesser obsession for individuals' attempt to get the perfect body based on the media's unrealistic standards.
- 100 out of 100 women confirmed that the media does have the biggest influence on how females look at themselves.
- 90 out of 100 women are at times self-conscious about their physical appearance.
- 80 out of 100 women find themselves comparing their bodies to other women whether it's intentionally or not.
- 80 out of 100 women feel that the media should be banned or sued when promoting unrealistic body images of women because of the mental, psychological, emotional, and physical side effects that they will experience for a lifetime after the gruesome act of attempting a semi-impossible task.
- 40 out of 100 women felt that a perfect body had to be defined as "tall" and "thin", while others felt that curves, hips, curly hair, and average height all contributed to the perfect body.
- 40 out of 100 women sighted that their stomach was their biggest insecurity based on the unlimited advertising on how to get a flat stomach that is constantly portrayed in the media everywhere. Other insecurities included responses that were not expected as compared to a flat stomach, such as small ears, hands, and a big forehead.
- Surprisingly, 90 out of 100 women do feel confident in their bodies most times, with the exceptional one or two hick-ups here and there. Women do feel comfortable in their skin, but the media somehow convinces them otherwise, hence the obsession that then springs up to try and change themselves.

- 90 out of 100 women believe that the perfect body is either unobtainable or difficult to maintain once a female has the perfect body.
- 50 out of 100 women have been diagnosed with one or more side effects which are caused by an unhealthy lifestyle alone and not based on an attempt to get the perfect body.

4. CONCLUSION

For years to come, it is undeniable that the media will have a great grip when it comes to influencing society and how they should and will live their lives and the choices that they'll make. The media borders on the line of presenting images of the perfect body while also promoting the idea that women should be happy and 'comfortable' in the skin that they're in, but unfortunately, women and girls focus more on how to get what has been deemed The Perfect Body over the years. While the media is the most influential source in people's lives, it certainly has not slowed down in displaying images of women who are thin and suit a body representation that close to being impossible. Evidently, the media does dictate the way people subconsciously make decisions about their lifestyles, and despite this, the media still goes on to portray and promote a subject that is both sensitive and personal to females. Females use their body physique to help find their identity in a materialistic society. This explains their obsession with the media's representation of the perfect body as they use this to try and find their own ID in society, and because the media is central when it comes to influencing the way people live their lives, females are naturally drawn to referring to the media for answers. The emotional, physical, psychological, and mental side effects experienced by those who try to get the perfect body have proven to be life-long effects which not only change the lives of those directly attempting this ludicrous task, but also the lives of those surrounding them. Some have even lost their lives thanks to physic-emotional side effects such as bulimia and cutting their own skin with sharp objects. The side effects caused by the media's representation on the perfect body have proven to be a challenge that puts women and girls' lives at risk. Although society is well aware of these side effects and how unrealistic it is to attempt getting the perfect body, society has been brainwashed into continuously attempting what seems to be a problem for the current and future generations

in years to come. The 21st Century has brought about changes with it and the obsession that society now has when it comes to having the perfect body is based on the psychological basis that such a body will give them mental and physical gratification. The media has influenced women and girls beyond any comparison, and at this point, it is logically possible that if the same media derives a different perfect body (i.e. curvy, any hair colour, average height), society will now be obsessed with that portrayal as well. One way or the other, the media has the most influence on women, particularly the magazines and blogs that are aimed at women. The fact that celebrities and supermodels are the figures used on the covers of magazines and are described as perfect puts more pressure on women and girls to try and attain the same body image even if they are well aware of the side effects that they might have to deal with after. Judging with the way the media is powerful and influential, it will be a long time before the media takes on a different outlook on what perfect body looks like due to the fact that materialism has taken over different societies. In conclusion, it is undeniable that the media has some serious long term effects on the fairer sex, and women and girls are the main target because they are more emotional and have grown to base their final life decisions by referring to the media. The emotional, physical, mental, and psychological side effects are a social issue, and although the media is the cause behind the representation of the perfect body, it could also be responsible for solving this problem and the effects it has on society.

REFERENCES

- Attie, I., and Brooks-Gunn, J. (1989). Development of eating problems in adolescent girls: A longitudinal study. *Developmental Psychology*, 25, 70–79
- Butters, J. W., and Cash, T. F. (1987). Cognitive-behavioral treatment of women's body-image dissatisfaction. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 55(6), 889–897. <https://doi.org/10.1037/0022-006X.55.6.889>
- Cash T. T and Pruzinsky T. (Eds): *Body Image: A handbook of theory, research, and clinical practice* (2002).
- D. Franko, R. and Striegel-Moore (2002) . The role of body dissatisfaction as a risk factor for depression in adolescent girls: are the differences Black and White? *Journal of psychosomatic research*
- Labaree, R.V. (2013) *Organising your Social Sciences Paper*. University of California, California.
- Levine, M. P., and Smolak, L. (1996). Media as a context for the development of disordered eating. In L. Smolak, M. P. Levine, & R. Striegel-Moore (Eds.), *The developmental psychopathology of eating disorders: Implications for research, prevention, and treatment* (pp. 235-257). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Lin, L. F., and Kulik, J. A. (2002). Social comparison and women's body satisfaction. *Basic and Applied Social Psychology*, 24, 115-123.
- Sands, E.R. and Wardle, J. (2003). Internalization of Ideal Body Shapes in 9–12-Year-Old Girls. *International Journal of Eating Disorders*, 33(2), 193-204. DOI:10.1002/eat.10121
- Schooler. D Ward (2004). Who's that girl: Television's role in the body image development of young black and white women.
- Tiggemann . M. (2003) Media exposure, body dissatisfaction and disordered eating- Television and magazines: *European Disorders Review*.

BÖLÜM 15

SANAT PAZARLAMA İLİŞKİSİNDE DİJİTAL DÖNÜŞÜM VE NFT

Öğr. Gör. Merve KAPLAN¹

Dr. Öğr. Üyesi Bülent DEMİRAG²

¹ Gaziantep Üniversitesi, Oğuzeli MYO, Mülkiyet Koruma ve Güvenlik Bölümü, kaplanmerve33@gmail.com, ORCID.0000-0001-5648-0902

² Gaziantep Üniversitesi, Oğuzeli MYO, Mülkiyet Koruma ve Güvenlik Bölümü, bulentdemirag@windowlive.com, ORCID.0000-0002-8718-1822

GİRİŞ

Sanat-pazarlama ilişkisine yönelik ilgi her geçen gün artmaktadır. Günümüzde birçok sanatçı, eserlerini tanıtmak ve daha fazla sayıda ilgiliye ulaştırmak için pazarlamaya odaklanmaktadır. Sanatçılar, modern pazarlama tekniklerini (örneğin dağıtım, tutundurma vs.) kullanarak eserlerini tanıtabilir, onlara ilişkin talebi arttırabilir, kendi reklamını yapabilir ya da pazar araştırmaları ile yeni pazarlar keşfederek amaçlarına daha kolay ulaşabilirler. Günümüzde birçok sanatçının, sosyal medya başta olmak üzere hem kendileri hem de sanat eserleri hakkında pazarlamanın strateji ve olanaklarından daha fazla yararlandıkları görülmektedir. Bu durum, sanat eserlerinin diğer ürünler gibi fiyatlandırılmasına, dağıtımına ve tutundurmasına kısaca ticari bir ürüne yönelik pazarlama faaliyetlerinin sanat eserlerine de uygulanabilmesine olanak tanımaktadır. Bununla birlikte sanatçıların kişisel tanıtım çabaları, eserlerine yönelik yeni pazar arayışları gibi pazarlama çabaları “sanat simsarları” olarak adlandırılan sanat galeri, müzayede evleri gibi aracılara cezbetmeye devam etmektedir. Bu tür aracı kuruluşlar, sanatçıyı, sanat eserlerini koleksiyonerler gibi alıcılar ile buluşturarak sanat eserlerine önemli bir pazar sağlamaya devam etmektedirler. Sanat-pazarlama ilişkisi, işletmelerin sanatın güçlü doğasından yararlanma arzusuyla da ilişkilidir. İşletmeler ürünlerine olan talebi arttırmak ve daha fazla sayıda müşteriyi etkilemek için, örneğin reklam faaliyetlerinde, sanatın etkileyici gücünü kullanarak, reklamlarının gücünü arttırabilirler veya ‘ünlü kullanımı’ yoluyla ürünlerine yeni hedef kitleler oluşturabilirler. Hem sanatçıların kişisel pazarlama çabaları hem de işletmelerin sanatın gücünden yararlanma arzusu, sanat pazarlamasına ilişkin araştırma ve değerlendirmelerin arttırılmasının önemine işaret etmektedir.

Dijitalleşme ile tüm sektörlerde yaşanan değişim ve dönüşümler hayatın her alanını etkilediği gibi sanatı da etkilemiş ve dijital sanat gündeme gelmiştir. Günümüzde sanat eserleri, teknolojinin gelişimine bağlı olarak dijital platformlara taşınmıştır. Birçok sanat eserinin oluşumunda, dağıtılmasında ve tutundurulmasında teknoloji önemli bir görev üstlenmiş durumdadır. Yeni teknolojiler, sanat eserlerinin niteliğine ve niceliğine katkılar sağlamaktadır. Örneğin bir film; ses, görüntü vs. özellikleri itibarıyla, teknolojiye bağlı olarak, daha nitelikli olabilmektedir. Bununla birlikte daha önce çekilmiş bir filmin, yeni teknolojiler ile değişikliğe uğratılması da teknoloji ile olanaklı hale gelmektedir. Teknoloji ayrıca, dijital sanat ürünlerinin uzunca bir süre (belki de

hiç kaybolmayacak şekilde) depolanmasına ve geniş kitlelere hızlı bir şekilde dağıtılmasına olanak sağlamaktadır. Sanatın dijitalleşmesi kuşkusuz sanat ürünlerinin pazarlanma fikrine yeni bir süreç katmaktadır.

Teknoloji ile birlikte sanat ürünleri hem nicelik hem de nitelik açısından birtakım değişiklikler yaşamıştır. NFT (Non-Fungible Token) ve akıllı sözleşmeler dijital sanatta önemli iki teknoloji olarak değerlendirilmektedir. NFT'ler, bir eserin benzersiz olduğunu garanti etmektedir. NFT'ler, blok zincir adı verilen dijital defterde depolanan veri birimleri olarak değerlendirilmektedir. Günümüzde NFT'ler önemli bir satış seviyesine ulaşmış durumdadır. NFT dijital sanat ticaretinin gelişmesi hem sanatçıların hem de ticaret şirketlerinin NFT ticaretine olan ilgisini ilerleyen dönemlerde daha da arttıracığı konusunda bir fikir sunmaktadır. Kuşkusuz teknolojinin hızlı gelişimini sürdürmesi ve dijital sanatın bu gelişimden oldukça etkilenmesi, NFT ticaretinin gelişimini olumlu yönde arttırmaya devam edecektir.

Bu kapsamda bu çalışmada, sanat-pazarlama ilişkisinin yanı sıra dijitalleşme, dijital ekonomi ve dijital sanat konularında değerlendirmeler yapılmaktadır. Bununla birlikte sanat pazarındaki dijital dönüşümde NFT'lerin rolü konusu da çalışma kapsamında incelenmiştir. Çalışmada, dijital sanat, sanat pazarı ve dijital dönüşümde NFT'lerin rolüne odaklanılarak literatüre katkı sağlanması amaçlanmıştır.

1. Pazarlama ve Sanat İlişkisi

Sanat hem örgütsel hem de pazarlama içerisinde önemli bir yere sahiptir. Estetik ve duyguların değer yaratmadaki rolü salt örgütsel içerik taşımamakta aynı zamanda ürün ve hizmetler olarak da pazarlama-sanat ilişkisine vurgu yapmaktadır. İşletmeler, tutundurma faaliyetleri kapsamında kullandıkları reklamlarda, tüketici duygularını harekete geçirerek, değer yaratmayı bir strateji olarak sunmaktadırlar (Estes vd., 2018). Crader ve Zaichkowsky (2007), pazarlamanın, modern dünyanın görsel karmaşasından sıyrılması gerektiğini, işletmelerin, tüketicilerin duygularını harekete geçirebilmek adına duyguların kışkırtılması için adeta "sanat" gibi olması gerektiğine vurgu yapmaktadırlar. Bu kapsamda sanat, geleneksel pazarlamanın sunduğu çeşitli niteliksel, soyut mesajların bir iletişim aktaranı olarak görülebilir. Birçok sanatçı, eserlerine olan talebi güçlendirmek için "ünlü statülerini" kullanarak kendi reklamlarını kullanan kişiler haline gelmişlerdir. Pazarlamanın önemli bir bileşeni olan ve

tüketimin konusunu oluşturan ürün kavramı sanatta, süreçte estetik ve zevk öncelikli olduğundan, diğer birçok üründen farklı bir yapıya sahiptir (Fillis, 2010).

Sanat ürünlerinin pazarlama karması içerisinde incelenmesi gerekir. Fiyat, ürün, dağıtım ve tutundurma faaliyetlerinin diğer ürünler gibi bir pazara sahip olan sanatsal mal ve eserlere uygulanması, sanatın pazarlamaya entegrasyonunu güçlendirmektedir.

Sanat pazarında, tiyatro oyunu, resim, beste, heykel gibi alım satım konu olabilen sanat eserlerinin pazarlamada ürün olarak değerlendirilmesi mümkündür. Pazarlama faaliyetlerine konu olan sanat ürünleri, sanatın ticarileştirilmesi sürecinde alıcı ve satıcılar ve de aracılar aracılığıyla pazarlamaya konu olabilirler.

Bir filmin, tamamlandıktan sonra izleyicilere ulaştırılması için tanıtım faaliyetleri yürütülür. Fragman, film afişi gibi tanıtım araçları sayesinde izleyicilerin kararlarını etkilemek olanaklı hale gelir (Ulker-Demirel vd., 2018: 82). Cho vd. (2011), hikâye anlatımının estetik sanat pazarlama iletişimi tekniğinin uygulanması yoluyla etkili ve ayırt edici bir pazarlama stratejisi sunduğunu ifade etmektedir. Hikâyenin, markanın arzu konusunu temsil ettiği ifade edilmektedir. Lüks marka müşterileri sadece yüksek kaliteli ürünler tüketmekle kalmaz, en üst düzeyde hizmet ve markanın değerine ihtiyaç duyarlar, aynı zamanda markanın anlattığı hikâyeyi de takdir ederler. Sanatla birleşen hikâye ise sanat pazarlama iletişimi olarak değerlendirilmektedir. Markayı bir sembolle görselleştiren işletmeler, tüketici duygusallığıyla ilişki kurabilmektedirler. Bu durum, sanatsal ürünlerin tutundurma faaliyetlerinin bir uzantısıdır.

Sanat eserlerinin bir pazarda işlem görmesi, bu eserlerin fiyatlandırılmasını gerektirmektedir. Belirli bir sanat eserinin fiyatı, sanat piyasası yapısı ve sanat eserini alan ve satan aracılar arasındaki ilişkiler tarafından belirlenir (Angelini ve Castellani, 2018). Bir sanat eserinin diğer ürünler gibi fiyatlandırılması değişik etkenlere bağlı olabilir. Sanat eserinin fiyatlandırma kararlarında etkisi olan faktörler; boyut, harcamalar, durum, pazar faktörleri ve sanatçının kendi değer algıları olarak sıralanabilir (O'Neil, 2008). Bununla birlikte güzel sanatlar piyasası, malların benzersizliği, belirli maliyetler ve riskler, çeşitli işleyiş özellikleri, farklı etkiler ile öne çıkan ve dolayısıyla özel muamele gerektiren çok heterojen bir yapıya sahiptir. Ancak,

güzel sanatlar piyasası ürünlerinin çeşitliliği ve satışlarla ilgili sistematik bilgilerin olmaması nedeniyle, sanat varlıklarının değerinin belirlenmesi zorluklar içerebilir (Zhukova vd., 2020). Sanat dağıtımında faaliyet gösteren birinci grup, sınırlı bir rol üstlenen, (sanat eserlerine) doğrudan yatırımlardan kaçınan ve ticari faaliyetlerini yürüttükleri daimî organizasyonlarının boyutunu kısıtlayan operatörleri içerir. İkinci operatör grubu, ana veya münhasır ticari faaliyetlerini oluşturan sanat eserlerinin sistematik olarak işlenmesi için istikrarlı bir organizasyona sahip olan gerçek sanat galerileri ve sanat tüccarlarından oluşur. Üçüncü grup ise koleksiyonculardan oluşan, satıcı kategorileridir (Codignola, 2003: 81-82).

2. Sanat Pazarı

Sanat pazarları, tablolar, eski eserler veya heykeltıraşlar gibi kültürel objelerin değiş-tokuş edildiği bu kapsamda sanat eseri tedarikçileri ile alıcıların bir araya geldiği alanlardır (Velthuis, 2011). Örneğin bir dönem New York ve Londra, yağlı boya tablolarının alım-satımının gerçekleştiği önemli bir sanat pazarı konumunda yer almaktaydı. Bu durum özellikle New York'u, ismi sanatla anılan özel bir pazar haline getirmiştir. New York, kaliteli sanat eserlerinin değiş-tokuşunun yaşandığı müzayede, galeri ve özel evlerden oluşan nitelikli bir sanat pazarı imajı ile anılmaya başlanmıştır (Bates, 1983). Sanat pazarları, fiyat oluşumunun arz ve talep mekanizmasına göre gerçekleştiği normal rekabetçi piyasalar olarak değerlendirilebilir (Beckert ve Rössel, 2013). Sanat pazarları, talebe bağlı olarak farklı ve zengin bir ürün yelpazesine sahiptirler. Sanat pazarları aslında, arz ve talep, koleksiyoncu, yatırımcı ve müze grubu etrafında yapılandırılmıştır ve oldukça esnektir (Codignola, 2003: 75). Günümüzde çağdaş sanat pazarları, çağdaş sanat pratiğinin, sanat koleksiyonculuğunun, kurumsal çerçevelerin ve değişim ve değer ağlarının bütünleştiği bir yapıya sahiptir (Westgarth, 2009: 32). Sanat pazarları, alıcılar ve satıcıların çeşitliliği nedeniyle heterojendir. Sanat pazarlarının heterojenliği, içerisinde kar beklentisi olan kişi veya gruplarla, müzeler gibi ürünün kar veya değeri ile ilgilenmeyenlerin varlığından kaynaklanmaktadır (Horvitz, 2009). Sanat pazarlarının heterojenliğinin bir diğer nedeni sanat pazarındaki mallar arasındaki heterojenliktir. Sanat, diğer birçok özelliğin yanı sıra boyut, ortam ve tür bakımından farklılık gösterir. Sanat eserlerinin bazıları arasında ortak özellikler olmasına rağmen, bütün sanat eserleri özgün olarak kabul edilir.

Sanat pazarları, geniş ürün farklılaşması nedeniyle ekonomik pazarlardan ayrılmaktadır (Hess, 2015). Sanat pazarları, birincil ve ikincil pazarlardan oluşur, hatta birincil ve ikincil pazarların da kendi içerisinde alt bölümleri bulunur. Yeni, hiç satılmayan parçaların birincil pazarı, çağdaş sanat pazarını ifade eder. İkincil pazar (eski, ikinci el mal ticareti) güzel sanatlar ve uygulamalı sanatlarda yeniden satış ticareti (antika pazarı) olarak değerlendirilebilir (Taylor ve Sloane, 2021: 154:155). Sanat pazarları, pazar bölümlendirme, tekeli fiyat belirleme vs. açısından kendine özgü bir pazar özelliğini yansıttığından yatırımcılar için yeni ve çekici bir portföy çeşitlendirme aracı olarak değerlendirilmektedir (Assaf vd., 2021). Sanat pazarlarının (özellikle yüksek fiyatlarla satın alınan sanat eserlerinin yer aldığı pazarların) özellikleri bir yatırımcı açısından önemlidir. Örneğin, çağdaş sanat açısından bir pazarın, kalite, fiyat vs. unsurların aktörler tarafından güvenli bulunması önemlidir. Modern dönem ve öncesinden beri sanat alıcıları, her bir nesnenin özgünlüğünü, kökenini, kalitesini birtakım uzmanların yargılarına başvurarak değerlendirme eğilimindeydiler. Bu durum günümüzde geçerliliğini korumakla birlikte, alternatif bilgi kaynaklarının varlığı sanat pazarlarına yönelik ilgiyi yönlendirebilmektedir (Beckert ve Rössel, 2013).

Çevrimiçi sanat pazarı, hemen tüm pazarlarda olduğu gibi, hızla büyümektedir. Günümüzde birçok kişi, sanat ve diğer koleksiyonlarını çevrimiçi sergileyebilmekte ve bu durum özellikle geniş kitlelere ulaşamayan sanatçıların eserlerini ilgililere ulaştırma olanağı sağlamaktadır (Rani, 2017: 12). Sanat pazarlarının çevrimiçi platformlara taşınması, ekonominin neredeyse tüm sektörlerinde toplam satışların daha yüksek bir yüzdesini temsil eden çevrimiçi satışlar gibi, sanat pazarlarının da bundan payını almasını sağlamıştır (Fernandes ve Afonso, 2020). Sanat pazarında yer alan aktörler, dijitalleşmeyi çevrimiçi uygulamalarıyla benimsemiş durumdadırlar. Özellikle dijital dağıtım, görsel sanatların sadece içeriğini değil, aynı zamanda sanatın ticaret, tüketim ve değerlendirme biçimini de değiştirmiş durumdadır (Arora ve Vermeulen, 2013). Bu durum sanat pazarında yer alan işletmelerin de kendilerini çevrimiçi platformlara entegre etmesini gerektirmektedir. Sanat pazarındaki işletmeler, yeni iletişim ve bilgi teknolojilerine uyum sağlama ihtiyacına bağlı olarak, marka bağlılığı ve reklam etkinliği gibi sanat pazarının diğer aktörlerini etkilemek adına pazarlama çabaları sergilemektedirler (Figueiredo, 2020).

3. Sanatın Tüketimi

Sanat tüketimi, sanatı edinen, kullanan ve/veya elden çıkaran bireyler veya gruplar aracılığıyla gerçekleştirilir. Yararlanıcılarını sanatı tüketmeye yönelten temel unsur, ihtiyaç ve isteklerin yerine getirilme motivasyonu ile ilgilidir. Sanatın tüketimi, bireyler ve grupların sanat ürünlerini ihtiyaç ve isteklerin tatmini amacıyla elde etme, kullanma ve elden çıkarmasına dayanan bir sürece dayanmaktadır (Larsen, 2014). Sanatın, pazarlamaya konu olması diğer pazarlama ürünleri gibi tüketimini akla getirmektedir. Alıcılar, sanat ürünlerinin birer tüketicisi konumundadırlar. Bir tiyatro oyunun, bir bale gösterisini izleyen izleyiciler, esasında birer tüketicidirler. Sanatsal ürünlerin, pazarlamaya konu olan diğer ürünler gibi alım-satımının gerçekleşmesi ve sanatsal ürünlerin bir pazarının olması, pazardaki aktörleri, alıcıların tüketim tercihlerini etkilemeye yönlendirmektedir. Ulker-Demirel vd. (2018), insanların kültürel etkinliklere katılım tercihleri ve sıklığı ile satın alma niyetleri arasındaki ilişkiyi ve dışadönük kişiliğe sahip kişiler ile ağızdan ağıza iletişim arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Sonuçlar, tutundurma, aktör/artist ve dağıtım kanallarının çeşitliliğinin insanların satın alma niyeti üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu göstermiştir. Sanatın tüketim ile ilişkilendirilmesini zorlaştıran husus, kuşkusuz ona atfedilen değere ilişkindir. Bir sanat eserinin değer belirleyicilerinin hisse senetlerinden ve diğer yatırım araçlarından farklı olduğu da bir gerçektir. Buna etki eden unsur, sanat eserini meydana getiren yaratıcısıdır. Sanat eseri sahipleri, eserlerinin içsel değerinin yarattığı zevk gibi durumlarla maddi değerler oluşturmakta zorlanabilirler. Sanat eserinin mülkiyetinin, maddi ve manevi getirilerinin birleşimi olması hem satın almayı hem de sanat eserine değer biçilmesini zorlaştıran bir unsurdur. Ancak buna rağmen sanat, bir tüketim malıdır (Mandel, 2009: 1653).

Tablolar ve heykeller, dayanıklı tüketim malları arasında değerlendirilir ve tüketime konu olurlar. Faydacı özellikleriyle, tüketicilere açık tüketim faydası sağlarlar. Sanat eserleri yeniden satılabildiklerinden ve fiyatları zamanla yükseldiğinden, finansal varlıklardır. Bu nedenle, enflasyona karşı bir korunma, bir servet deposu veya spekülatif sermaye kazancı kaynağı olarak aranabilirler (Throsby, 1994).

Shanahan (1978), tüketim teorisi açısından müziğin değerini bir tüketim malı olarak tanımlamaktadır. Müziğin değerini tüketim malı olarak tanımlayan unsur ise, müzikle keyifli bir deneyim yaşama ve dolayısıyla dinleyiciye estetik

bir deneyim sunma potansiyelidir. Tüketiciler müziği canlı ya da stüdyo kayıtlarına bağlı olarak tüketebilirler. Canlı performanslar ya performansın yapıldığı yerde ya da performans gerçekleşirken medya üzerinden tüketilebilir ve eğer kayıt varsa sahnelenen performans tekrar tekrar (tekrar) deneyimlenebilir. Tüketimin bir diğer yolu ise medyadan ya da özel koleksiyonlardan edinim ile gerçekleşir.

4. Dijitalleşme

Dijitalleşme, fiziksel taşıyıcı olan kağıtları bilgisayarlarla değiştiren teknolojileri kullanmaya odaklanarak, çalışma rutinlerini otomasyona dönüştürmenin yanı sıra yeni iş türlerinde değişiklikler yaratan, küresel iletişim altyapısı olan internetin doğuşunu sağlamıştır (Legner vd., 2017: 301-302). Dijitalleşme, sosyal hayatın birçok alanının dijital iletişim ve medya altyapıları etrafında yeniden yapılandırılmasıdır (Brennen ve Kreiss, 2016). Günümüzde dijitalleşme neredeyse hayatın her alanına etki etmektedir. Akıllı şehirler ve evler ve bunlarla entegre akıllı mobilite sistemi, e-sağlık vs. dijitalleşmeye verilebilecek örnekler arasında yer almaktadır. Sosyal medya hizmetlerinin ilişkilere yönelik etkisi ya da e-devlet hizmetleri, dijitalleşmenin sunduğu olanakların etki alanını göstermektedir (Gray ve Rumpel, 2015: 1319).

Dijitalleşme, modern örgütlerin gelişimi açısından önemli bir süreçtir. Dijitalleşmenin temel amaçları arasında büyük veri kümeleriyle çalışmayı basitleştirmek ve hızlandırmak, işletmenin faaliyetlerini otomatikleştirmek ve işletmenin dış çevresiyle iletişimi sağlamak yer alır (Shpak vd., 2020). Dijitalleşme, organizasyonel amaçların gerçekleştirilmesinde işletmelere önemli kazanımlar sağlar. İşletmeler, teknolojik ilerleme bağlamında dijital teknolojilere önemli yatırımlar yapmaktadırlar. Dijital teknolojiler; platformları, kendini yönetmeyi (otonomluk), ürünleri, sensör tabanlı veri toplama, analitik kavramı ve ayrıca analitik ve artırılmış etkileşimi olanaklı hale getirmektedir (Urbach ve Röglinger, 2018). Bununla birlikte dijitalleşme, işletmeler ve müşterileri arasındaki ilişkilere farklı bir boyut kazandırmış, iş uygulamalarının dijitalleşmesi pazarlama ortamında radikal değişiklikler ortaya çıkarmıştır (Crittenden vd., 2019).

Teknoloji kullanımının iş süreçlerine entegre edilmesi hem maliyet hem de zaman tasarrufu açısından işletmelere önemli kazanımlar sağlamaktadır (Lee ve Falahat, 2019). Bununla birlikte dijital platformlarda yer alan müşteri geri

bildirimleri ve bunun takibi, gelecekteki ürün stratejilerinin, hizmet standartlarının ve hedef kitle seçiminin gerçekleşmesinde önemlidir. Dijital teknolojilerin kullanımının tüketiciler arasında yaygınlaşması, işletmelerin dikkatini bu alana yöneltmiş durumdadır.

Günümüzde birçok tüketici satın alma davranışını internet üzerinden gerçekleştirmektedir. Bu durum, işletmelerin çevrimiçi platformlara olan ilgisini arttırmakta, daha fazla sayıda tüketiciye ulaşmak için tutundurma kapsamında çevrimiçi reklam uygulamalarına daha fazla rağbet gösterilmektedir. İnternet pazarlaması olarak da bilinen dijital pazarlama, görüntülü reklamcılık, Wen Banner reklamcılığı, pop-up'lar, metin reklamlar, görüntülü reklamlar, mobil reklamcılık, arama motoru optimizasyonu, sosyal medya pazarlaması, arama motoru pazarlaması, anahtar kelimeler, linkler vs. teknikleri ile işletmeler, pazarlama iletişiminde önemli kazanımlar sağlamaktadırlar (Bapat, 2018: 57).

Tüketiciler, arama motorları aracılığıyla bilgi edinmek ya da satın almak istedikleri ürünlere önemli bir çabaya girişmeden ulaşabilmektedirler. Arama motoru reklamcılığının yaygınlaşması Google gibi arama motoru işletmelerine, reklamlar sayesinde önemli maddi kazançlar oluşturmaktadır. Arama motoru işletmeleri, reklam veren işletmeler ile reklamları arayanlar (tüketiciler) arasında bir aracı görev üstlenmekte bu durum tüketiciler ve işletmelerin karşılıklı kazanımlar elde etmelerini sağlamaktadır. Diğer ifadeyle dijital platformlar, genellikle tüm tarafların kazandığı bir döngü ortaya çıkarmaktadır.

5. Dijital Ekonomi

Dijital ekonomi, dijital mal ve hizmetler ile oluşturulan iş modelini yansıtmaktadır. Dijital ekonomi, dijital teknolojilerden elde edilen ekonomik çıktıları yansıtır. Dijital ekonomi, dijital sektörler ve gelişmekte olan dijital ve platform hizmetlerinden oluşur (Bukht ve Heeks, 2017). Dijital ekonomi, bilgi ve mobil iletişimi ve de internet teknolojilerini bütünleştiren ekonomik ilişkilerin bir unsuru olarak değerlendirilebilir. Modern dijital teknoloji, şirketler, bankalar, hükümet ve halk arasındaki iletişimin etkin bir şekilde yönetilmesine olanak tanımaktadır (Kobilov vd., 2022: 375).

Dijital ekonominin üç temel bileşeni bulunur. Bunlar; altyapı, elektronik iş süreçleri (işlerin nasıl gerçekleştirildiği) ve elektronik ticaret işlemleri (mal ve hizmetlerin sanal platformlarda satışı) olarak sıralanabilir (Mesenbourg,

2001). Dijital ekonomi, insan faaliyetlerinin yer aldığı tüm alanlarda verilerin toplanması, depolanması, işlenmesi, dönüştürülmesi ve iletilmesi için dijital teknolojilerin aktif ve fiili uygulamasını içeren ekonomidir. Dijital ekonomi, dijital teknolojilerin gelişimi ile çevrimiçi hizmetlerin elde edilmesi, elektronik ödemeler, e-ticaret, topluluk finansmanını içeren bir faaliyettir. İnternet bankacılığı, e-ticaret, elektronik ödemeler, internet oyunları ve reklamları dijital ekonominin ana unsurlarını oluşturmaktadır. Dijital ekonomi; bankacılık, ulaşım, perakende ticaret, ulaşım, eğitim, elektrik, sağlık vs. için yeni bir alan oluşturmaktadır. Ekonomi içerisinde birçok sistem, bu dönüşümün hem bir parçası hem de uygulayıcısı durumundadır (Borremans vd., 2018). Ancak, dijital ekonominin işlerliğinin sağlanması adına işletmelerin dijitalleşmeyi daha fazla desteklemesi gerekmektedir. Oysa ki yeni dijital ekonomiye dayalı ürün ve hizmetler tüketiciler arasında hızlı bir şekilde yayılmaya devam etmektedir. Buna karşılık, yalnızca sınırlı sayıda firmanın yeni dijital ekonomiye tam geçiş yaptığı görülmektedir. Diğer ifadeyle birçok sektörde, az sayıda sektör temsilcisinin dijital ekonomi bağlamında kazanımlara sahip olduğu görülmektedir (van Ark, 2016: 3-4).

Yeni (dijital) ekonominin anlaşılması adına bir veri topluluğunu oluşturan “bilgi” ile bilgiyi organize etme ve yorumlamayı sağlayan “bilgi birikimi” kavramlarını birbirinden ayırmak gerekir. Dijital ekonomi öncesinde, nakit para, konşimentolar, telefon görüşmeleri veya radyo ve televizyon yayınları, çekler, faturalar, raporlar, yüz yüze toplantılar, planlar, haritalar, fotoğraflar, doğrudan posta reklamları ve müzik notaları, bilgi akışının fizikselliğini yansıtmaktaydı. Ancak yeni (dijital) ekonomide bilgi tüm formlarıyla dijital bir hal almıştır (Tapscott, 1995; Carlsson, 2004).

Dijital ekonomi, ülkelerin ekonomik büyümelerinin sürdürülebilirliğinde önemlidir (Jiao ve Sun, 2021). Dijital ekonomi ayrıca geleneksel ekonomik büyümeyi farklı bir forma dönüştürmeye devam etmektedir (Watanabe vd., 2018). Sovbetov tarafından 2018 yılında gerçekleştirilen bir araştırmada, dijital ekonominin kadın istihdamı üzerindeki etkisine vurgu yapılmıştır. Araştırmada, 1994-2016 yılları arasında Türkiye'deki e-ekonomik faaliyetlerin kadın istihdamını olumlu yönde geliştirdiği, dolayısıyla e-ticareti teşvik edici politikalara odaklanmanın, Türkiye'deki kadınların güçlendirilmesine önemli ölçüde yardımcı olabileceği belirtilmiştir. Abdurakhmanova vd. (2020), dijital ekonominin güçlendirilmesi ve geliştirilmesi adına tüm sektörlerin dijital

teknolojilere adaptasyonunun sağlanmasının önemine vurgu yapmaktadır. Yenilikçi ekonominin gelişimi açısından, bilgi ve iletişim teknolojilerinin yanında insan kaynaklarının, bilgi iletişim teknolojilerine entegrasyonu da önem arz etmektedir.

6. Dijital Sanat

Dijital sanat kavramına değinmeden önce sanatın dijitalleşmesinin arka planına değinmek yararlı olacaktır. Weil (2002) yılında gerçekleştirdiği “Art in Digital Times: From Technology to Instrument” isimli çalışmasında sanatın dijitalleşmesinin, dijitalleşmeye kadar olan sürecine geniş bir perspektif sunmuştur. Araştırmacı, dijital sanatın anlaşılmasının birbiriyle bağlantılı süreçleri içerdiğini belirtmektedir. İlk olarak 20. yüzyıl ile birlikte bilginin bir temsil biçimi olarak yeniden işlenmeye başlaması, sanatçıların kültürel parçaları yeniden işlemesine neden olmuştur. Bu, yeni bir bağlam yaratmıştır. Ayrıca, gerçekliğin katmanları arasındaki belirsizlikten yararlanan bazı sanatçıların, kültürel yapıların yapaylık düzeyini ve bunların küresel bir ortamda özümsemesini sağlama çabaları, gerçekliğe farklı bir boyut kazandırmış, uzay ve zaman deneyimlerimizi kalıcı olarak değiştirmiştir. Yeni anlatım biçimlerinin kullanılmaya başlanması ve son olarak da bilgisayar tarafından oluşturulan multimedya olanaklarının sunduğu olanaklar (örneğin aynı eserin farklı yerlerde yeniden deneyimlenmesi), sanatın dijitalleşmesinin arka planını bizlere sunmaktadır.

Bilgisayar teknolojilerinin gelişimi diğer alanlarda olduğu gibi sanatı da farklı bir platforma taşımıştır. Son yıllarda literatürde dijital sanata yönelik gerçekleştirilen çalışmaların sayısında ciddi bir artış yaşanmıştır. Bu çalışmalar, bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişimi ile yeni bir ivme kazanan sanatı, adeta yeniden şekillendiren tanımlamalar içermektedir.

En geniş anlamıyla dijital sanat “*bilgisayar tabanlı dijital kodlamaya veya bilginin farklı biçimlerde (metin, sayı, görüntü, ses) ortak bir ikili kodda elektronik olarak depolanmasına ve işlenmesine dayanan sanatı*” ifade etmektedir. Sanat yapımının bilgisayar tabanlı dijital kodlamayı içermeye yolları dijital bir fotoğrafta, müzikte veya bir filmde kendini gösterebilir. Dijital bir fotoğrafın, gerçek bir sahneden dijital ortama aktarılması, müziğin kaydedilerek sonrasında dijital olarak manipüle edilebilmesi veya bir filmin

görüntü ve ses yakalama, düzenleme, renk düzeltme veya özel efektler ile sunulması buna örnek olarak sunulabilir (Thomson –Jones ve Moser, 2015).

Bilgisayarların kullanımının yaygınlaşması, bilgisayar tabanlı görsel sanatları arttırmıştır. Bilgisayar grafikleri, animasyon, lazer gösterileri ve internet oyunları, sibernetik heykeller birkaç örnek olarak sıralanabilir (Ahmed vd., 2009). Dijital sanat, bilgisayar teknolojilerinden yararlanarak yeni tür araçlar, malzemeler ve sanat eserleri ortaya çıkarmanın yanında, yaratıcılar, sanat eserleri ve izleyiciler veya gözlemciler arasında önemli ilişkiler de geliştirmektedir (Marcos vd., 2009a).

Dijital sanat büyük oranda dijital teknolojiler aracılığıyla oluşturulduğundan hesaplanabilir (takip edilebilir) sanat özelliğini, teknolojinin sunmuş olduğu olanaklara borçludur. Bu durum, dijital sanatı diğer sanat türlerinden ayıran bir özelliktir. Dijital sanatta, teknoloji özellikleri bir araç olarak kullanılır ve sanatın depolanması ve dağıtılması olanaklı hale gelir (Paul, 2016).

Dijital sanat, diğerlerine göre yeni bir alandır. Sanatın birçok alanına mahsus normlarını dijital sanatta görmek zordur. Diğer ifadeyle dijital dünyada ortaya çıkan davranışlara sanal dünyada rastlamak çoğu zaman olanaksızdır. Dijital sanata konu olan eserler fiziksel olmadıklarından, değiş-tokuşun konusu esasında dijital bilgidir. Ancak dijital sanat pazarı diğer sanat pazarlarına göre henüz beklenen ve/veya arzulan düzeyde değildir. Bu durum öncelikle insanların dijital sanat farkındalığının oluşmamasından kaynaklanmaktadır. Birçok kişi dijital bir esere sahip olmanın anlamını (örneğin özgünlük vs.) henüz yeterince keşfedememiştir. Bir diğer neden ise dijital sanat pazarının normlarının ve standartlarının diğer sanat pazarlarına göre eksik olmasıdır (McConaghy vd., 2017).

Dijital platformların ve internet teknolojilerinin kişilerarası ilişkilere yönelik en büyük etkisi kuşkusuz etkileşimdir. Bu etki günümüzde dijital sanat alanında fazlasıyla kendini göstermektedir. Etkileşim, dijital sanatın kilit bir unsuru haline dönüşmüş durumdadır. Dijital sanatta sanatçı, izleyicilerin sanat eseriyle ve dolayısıyla birbirleriyle kurduğu etkileşime eğilim göstermenin yanında, onların dijital ortamdaki katılımlarını ve deneyimlerini ve bütün bunların öznesi olan sanat eserinin durumunu takip etmek durumundadır (Edmonds, 2010). Dijital sanat; etkileşimin sanal olması ve dijital olarak kodlanmış bilgileri manipüle eden bilgisayarların ve bilgisayar tabanlı eserlerin

kullanılmasına bağlı olarak, geleneksel sanat eserlerinden önemli ölçüde farklılaşmaktadır (Marcos vd., 2009b).

7. Sanat Pazarındaki Dijital Dönüşümde NFT'lerin Rolü

Blokchain (blok zinciri) teknolojileri yaratıcı endüstriler (film, müzik, kitaplar, sanat çalışmaları, moda ürünler) için önemli katkılar sunmaya devam etmektedir. Özellikle yaratıcı endüstriler için NFT (Non-Fungible Token) ve akıllı sözleşmeler oldukça uygun iki teknoloji unsuru olarak ortaya çıkmaktadır. Bunlardan NFT'ler benzersiz sanat eserlerini tanımlayarak, blok zincirinde mülkiyeti kaydetmektedir. NFT'lerin %80'ininden fazlasının ise Ethereum Blockchain ağında basılmış ve dağıtılmış olduğu görülmektedir (Malik vd., 2022).

NFT'lerin satışı Aralık 2020'de yaklaşık 12 milyon olarak tahmin edilmiş, Şubat 2021'de 340 milyonluk bir satışa ulaşmıştır. Dijital sanat bu değer atfetme durumundan kendine düşen payı almaya devam etmektedir. Esasında NFT'lerin bu denli hızlı yükselişi dijital sanat eserlerinin, özellikle de Bepple tarafından oluşturulan *Everydays: The First 5000 Days* adlı parçanın satın alınması olayı olduğu söylenebilir. 2021'deki bir Christie's müzayedesinde, bu dijital parçanın NFT'si 69,3 milyon dolar gibi müzayede endüstrisinde büyük söylentiler oluşturan büyük bir meblağ ile netleştirilmesi, sanatçıların eserlerini satmak amacıyla tokenlere yüklemesinde patlama yaşanmasına neden olmuştur. Hiçbirisi bu kadar başarılı bir performans gösteremese de sanatçıların dijital çağda çalışmalarından gelir elde etmek için yeni bir fırsatın doğuşunu gündeme getirmiştir (Chohan, 2021).

NFT dijital sanat ticaretinin sahip olduğu büyük getiri potansiyeli reklam, film ve video, oyun vs. içerik yaratıcıların dikkatini bu alana yönlendirmiştir. Sayısız içerik yaratıcısı, NFT sanat yaratıcılarına dönüşerek, birikmiş teknik ve tasarım yeteneklerini dijital sanat alanına taşımalarına vesile olmuştur. Gelişen pazar, ticaret sitelerinin sayıca artmasına neden olmuştur. Örneğin şu anda dünyanın ilk ve en büyük NFT ticaret sitesi OpenSea, bireyleri ve sanat gruplarını NFT dijital sanat eserlerini yayınlamak, satın almak ve satmak için yönlendirmeye devam etmektedir (Zhai, 2022).

NFT'lerin dijital sanat alanında popüler hale gelmesi sanat pazarında yeni arz-talep biçimleri ortaya çıkarmıştır. NFT sanat eserleri, blok zincir (blockchain) teknolojisi ve kripto para birimleri etrafındaki gelişmeler, sanat

pazarındaki değişimlerde önemli etkiye sahiptirler (Bsteh ve Vermeyleen, 2021). NFT'ler ve ilgili blok zincirleri, sahip olduğu büyük ticari potansiyeli sayesinde, sanatçıları daha nitelikli eserler üretmeye teşvik etmektedir. Bunun dışında, sistemin aracılar ihtiyacı duymayan yapısı, içerik oluşturucuların, sanat simsarları, sosyal medya şirketleri veya müzik yapımcıları gibi araçlardan daha az etkilenmesine yol açmaktadır (Trautman, 2021).

NFT'leri depolayan sistemlerin en önemli avantajı, dijital varlıkların kalıcılığının sağlanmasıdır. Dijital varlıklar, dijital ortamda var olduklarından her an kaybolma tehlikesi içermektedirler. Bu varlıklar, insan hatası ya da donanım hasarı nedeniyle kazayla kayıtlardan kaybolabilirler. NFT'ler tarafından temsil edilen varlıkların yani depolama sistemlerinin varlığı bu noktada büyük önem taşımaktadır (Valeonti vd., 2021).

NFT kavramı, başlangıçta, her bir belirteci (ayrıt edilebilir işaretlerle) ayrıt etmeyi amaçlayan bir Ethereum token standardından gelir. Bu tokenler, benzersiz kimlikleri olarak sanal/dijital özelliklerle bağlanabilir. NFT'ler ile tüm işaretli varlıklar, yaşlarına, bulunabilirliğine, likiditelerine vb. göre özelleştirilmiş değerlerle serbestçe takas edilebilirler (Wang vd., 2021). NFT'ler bir eserin benzersiz olduğunu garanti ederler zira belirli bir özelliği olan tek bir token vardır ve bunlar piyasada bulunan diğer NFT'lerden tamamen farklıdır. Ayrıca, aynı anda yalnızca bir resmi sahip vardır ve mülkiyet, hiç kimsenin sahiplik kaydını değiştiremeyeceğini veya yeni bir NFT'yi kopyala/yapıştır yapamayacağını garanti eden Ethereum blok zinciri tarafından güvence altına alınmıştır (Ali ve Bagui, 2021: 54).

NFT, genellikle kripto-sanat olarak adlandırılan, dijital bir sanat eserini sahibine bağlayan kalıcı ve sertifikalandırılabilir bir çevrimiçi kayıttır (Chen vd., 2018; Vasan vd., 2022). NFT'ler, dijital sanat nesnesine (veya gerçek bir nesnenin maddi olmayan kopyasına) orjinal bir kopyanın durumunu vermek için kullanılır. Blok zincirleri; takas edilebilir ve takas edilemeyen iki tür token'den oluşur. Takas edilebilir varlıklar kripto pazarlarında, özellikle Bitcoin, Ripple veya Ethereum'da alınıp satılmaktadırlar. NFT'ler ise benzersiz dijital sertifikalardır. Takas edilebilir tokenler, bir dijital varlığın haklarını onaylar. Bir Ethereum diğerine eşdeğerdir, örneğin belirli bir şirketin hissesinin bu kuruluşta aynı hisselerden bir diğerine eşit olması gibi. Takas edilebilir tokenlerin maliyeti de aynıdır. Örneğin, bir Bitcoin aynı döviz kuru üzerinden başka bir Bitcoin ile değiştirilebilir (Kulakova, 2022: 40).

NFT'ler, teknik olarak yalnızca sertifika olsalar bile, piyasa NFT'yi dijital sanat eseri gibi dijital bir varlığın ve bir blok zincirine kaydedilen ve dolayısıyla değişmez olan dijital bir pasaportun benzersiz kombinasyonu olarak tanımlamaktadır. Bu nedenle NFT'leri dijital bir varlığın ve onun pasaportunun bir kombinasyonu olarak görmek mümkündür (Reverberi, 2021).

Kripto paraların aracısız şekilde değiştirilebilirliği gibi NFT'ler de alıcılar ve satıcılar arasında aracısız işlem yapılmasına olanak verir. NFT'lerin bu özelliği temel blok zincir teknolojisi ile sağlanır. NFT'ler, bir değer ögesinin tokenize edilmiş temsilleri olmaları bakımından geleneksel kripto para birimleriyle ilişkilidir. Bununla birlikte, her bir NFT'nin kendine özgü özellikleri ve/veya tanımlayıcıları vardır ve bu durum Bitcoin ve Ether gibi geleneksel kripto para birimlerinde görülmeyen farklılaşmaya izin verir. Bu nedenle, NFT'ler çoğunlukla kendi başlarına değişim aracı olmaktan ziyade dijital sanat, koleksiyonlar, oyun ve metaversiyonlar gibi çeşitli ortamlarda benzersiz koleksiyonlar biçimini alırlar (Park vd., 2022).

Bitcoin veya hisse senetleri gibi, tüm blok zinciri tokenleri takas edilebilir niteliktedir. İki Bitcoin veya iki hisse arasında esasen bir ayrım yoktur. Her ikisi de aynı özelliklere sahiptir ve aynı hakları taşıdıklarından sahiplik anlamında özel bir farklılık içermezler. Oysa ki NFT'ler özellikle takas edilemeyen blok zinciri tabanlı tokenlerin özel bir şeklidir. Her NFT, tamamen farklı bir belirteçle değiştirilemeyen benzersiz bir değeri temsil etmektedir. Sanatçı Bepple'in 69 milyon dolara satılan dijital çalışması buna örnektir. Sanatçı, dijital sanat varlığının haklarını yansıtan tek bir NFT yaratmıştır. Fiziksel sanat, müzelerde ona sahip olmadan izlenebiliyorsa, internet kullanıcıları da sanat eserini buna benzer olarak görebilirlerler (Ante, 2021).

8. SONUÇ

Sanat ürünlerinin pazarlanması, bir sanat ürününün veya eserinin fiyatlandırılması, dağıtımı, tutundurması gibi pazarlama karması unsurları bağlamında değerlendirmeler yapılmasını gerektirmektedir. Diğer ürünler gibi sanatsal ürünlerde birtakım pazarlama çabalarına ihtiyaç duymaktadırlar. Sanat pazarları gün geçtikçe büyümeye devam etmekte ve önemli ticari değiş-tokuş işlemlerine sahne olmaktadır. Bir sanat ürüne olan ilginin artırılması, gerçek değerinin belirlenmesi veya sanatçıyı yeni pazarlar ve müşterilerle buluşturmak adına pazarlama, sanata önemli bir fırsat sunmaktadır.

Sanat pazarları, kendine has birtakım özelliklere sahip olmakla birlikte, sahip olduğu ticari potansiyel sayesinde, alıcı ve satıcıların her geçen gün daha fazla rağbet gösterdiği bir pazara dönüşmektedir. Gelişen teknoloji, sanat pazarlarını, bir alternatif olarak, çevrimiçi platformalara taşımış bu durum sanat ürünleri alıcı ve satıcıları arasındaki etkileşimi, tanıtım olanaklarını, sanat ürünü hakkındaki bilgi ve farkındalık düzeyini değiştirmiştir. Günümüzde, paha biçilemez veya eşsiz nitelikte sanat eserleri dışında, bir sanat ürününün değeri, çevrimiçi alanlardaki bilgi paylaşımı, pazardaki diğer ürünlere ilişkin bilgi düzeyi, ağızdan ağıza iletişim gibi durumlardan da etkilenir hale gelmiştir. Bu çalışmada, sanat-pazarlama ilişkisi pazarlama karması unsurları bağlamında değerlendirilmiştir. Ayrıca sanat pazarlarının işleyişi ve özellikleri hakkında değerlendirmelere yer verilmiştir.

Günümüzde diğer ürünler gibi sanat ürünleri de tüketimin konusu haline gelmiştir. Sanatsal tüketimin konusu, yöntemi veya değeri farklılaşsa da bilinen gerçek sanatsal bir ürünün tüketime konu olduğudur. Bir sanat ürünü, ihtiyaç ve isteklerin karşılanması adına tüketime konu olmaktadır. Bir tüketicinin, estetik unsurlar bakımından bir tabloyu satın alması muhtemeldir. Bununla birlikte, çok değerli, eşine az rastlanır bir heykelin yüksek fiyatlarla bir müzayededen satın alınmasının ardında, satın alan kişi ya da grubu tüketime yönlendiren farklı motivasyonlar vardır. Çalışmada, sanatın tüketimi konusunda değerlendirmeler yapılmıştır.

Dijitalleşme, bir konuya ilişkin sahip olunan tüm bilgilerin dijital platformlara aktarılmasıyla oluşur. Dijital platformlara aktarılan bilgiler depolanarak, gerektiğinde hızlı bir şekilde bu bilgiye ulaşmayı olanaklı hale getirmektedir. Dijitalleşme günümüzde, neredeyse ulaşmadığı hiçbir alan bırakmamış gibidir. Dijitalleşmenin ekonomiye yönelik etkileri, dijital ekonomiyi gündeme getirmiştir. Temel olarak insanlar, işletmeler ve süreçlerin etkileşiminden kaynaklanan ekonomik faaliyetlerle oluşan dijital ekonomi ekonomik sistem içerisinde yeni olmasına rağmen, ekonomik çıktılar açısından güçlü bir değer potansiyeli taşımaktadır. Çalışmada dijital ekonomiye ilişkin değerlendirmelere de yer verilmiştir.

Dijital sanat, sanatı farklı bir boyuta taşımıştır. Bilgisayar teknolojilerinin gelişimi ile sanat, dijital sanat haline dönüşmüştür. Teknolojik gelişmeler, bir sanat eserinin niteliğindeki değişimlerin yanında, kullanıcılar arasındaki değişiminin hız ve sayısında da büyük bir artış sağlamıştır. Örneğin

bir film, yayına hazır hale geldikten sonra, dijital olanaklar sayesinde eşzamanlı olarak çevrimiçi platformlarda yayınlanabilmekte veya depolanma özelliği ile hem yapımcılarına hem de izleyicilerine zaman ve yer faydası sağlayabilmektedir. Teknolojinin gelişimi ile sanat ürünlerinin gelecekteki konumunun daha farklı bir boyuta evrileceği açıktır.

Sanat eserlerinin tanımlanması ve sahipliğinin kaydedilmesi NFT'ler sayesinde gerçekleşmektedir. Son yıllarda NFT satışlarının yakaladığı büyük ivme sanatçıların bu dijital alana yönelik ilgisini büyük oranda arttırmıştır. NFT'ler, sanat pazarlarının nitelikli ürünler kazanmasına önemli ölçüde katkı sağlamaktadır. Ayrıca NFT'ler, alıcı ve satıcı arasında, bir aracıya ihtiyaç duymadan işlem yapılmasına olanak tanıyan işleyişiyle sanat pazarındaki değişime de etki edebilmektedir. Bu çalışmada son olarak NFT'lerin sanat ile olan ilişkisi dijital dönüşüm bağlamında ele alınmıştır.

KAYNAKÇA

- Abdurakhmanova, G., Shayusupova, N., Irmatova, A. ve Rustamov, D. (2020). The role of the digital economy in the development of the human capital market. *International Journal of Psychological Rehabilitation*, 24(7), 8043-8051.
- Ahmed, S. U., Camerano, C., Fortuna, L., Frasca, M. ve Jaccheri, L. (2009). Information technology and art: Concepts and state of the practice. In *Handbook of Multimedia for Digital Entertainment and Arts* (pp. 567-592). Springer, Boston, MA.
- Ali, M. ve Bagui, S. (2021). Introduction to NFTs: the future of digital collectibles. *International Journal of Advanced Computer Science and Applications*, 12(10), 50-56.
- Angelini, F. ve Castellani, M. (2018). Private pricing in the art market. *Economics Bulletin*, 38(4), 2371-2378.
- Ante, L. (2021). Non-fungible token (NFT) markets on the Ethereum blockchain: Temporal development, cointegration and interrelations. Submission to The 3rd Crypto Asset Lab Conference (CAL2021), 1-15.
- Arora, P. ve Vermeylen, F. (2013). Art markets. In *Handbook on the digital creative economy*. Edward Elgar Publishing.
- Assaf, A., Kristoufek, L., Demir, E. ve Mitra, S. K. (2021). Market efficiency in the art markets using a combination of long memory, fractal dimension, and approximate entropy measures. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 71, 101312.
- Bapat, S. (2018). Digitalization in Marketing. International Conference on Digital Economy and its Impact on Business and Industry, 57-63.
- Bates, C. S. (1983). An unexplored international market-the art market. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 11(3), 240-249.
- Beckert, J. ve Rössel, J. (2013). The price of art: Uncertainty and reputation in the art field. *European societies*, 15(2), 178-195.
- Borremans, A. D., Zaychenko, I. M. ve Iliashenko, O. Y. (2018). Digital economy. IT strategy of the company development. In *MATEC Web of Conferences* (Vol. 170, p. 01034). EDP Sciences.
- Brennen, J. S. ve Kreiss, D. (2016). Digitalization. *The international encyclopedia of communication theory and philosophy*, 1-11.
- Bsteh, S. ve Vermeylen, F. (2021). From Painting to Pixel: Understanding NFT Artworks. Retrieved June, 15,
- Bukht, R. ve Heeks, R. (2017). Defining, conceptualising and measuring the digital economy. *Development Informatics working paper*, (68).
- Carlsson, B. (2004). The Digital Economy: what is new and what is not? *Structural Change and Economic Dynamics*, 15(3), 245-264
- Chen, W., Xu, Z., Shi, S., Zhao, Y. ve Zhao, J. A. (2018). A survey of blockchain applications in diferent domains. In Proceedings of the 2018 International Conference on Blockchain Technology and Application 17-21 (2018).
- Cho, H. D., Hwang, J. K. ve Lee, S. Y. (2011). A study on the aesthetic art marketing communication of luxury brand using storytelling. *Journal of Distribution Science*, 9(3), 73-82.

- Chohan, U. W. (2021). Non-fungible tokens: Blockchains, scarcity, and value. *Critical Blockchain Research Initiative (CBRI) Working Papers*.
- Codignola, F. (2003). The art market, global economy and information transparency. *Symphonya-Emerging Issues in Management*, (2), 73-93.
- Crader, S. ve Zaichkowsky, J. L. (2007). The art of marketing. In *Brick & mortar shopping in the 21st century* (pp. 107-126). Psychology Press.
- Crittenden, W. F., Biel, I. K. ve Lovely III, W. A. (2019). Embracing digitalization: Student learning and new technologies. *Journal of Marketing Education*, 41(1), 5-14.
- Edmonds, E. (2010). The art of interaction. *Digital Creativity*, 21(4), 257-264.
- Estes, Z., Brotto, L. ve Busacca, B. (2018). The value of art in marketing: An emotion-based model of how artworks in ads improve product evaluations. *Journal of Business Research*, 85, 396-405.
- Fernandes, A. ve U. Afonso, L. (2020). Online sales and business model innovation in art markets: a case study. *Social Sciences*, 9(2), 1-15.
- Figueiredo, M. H. D. (2020). *Online business models in art markets: a comparative analysis on Instagram* (Doctoral dissertation).
- Fillis, I. (2010). The tension between artistic and market orientation in visual art. In *Marketing the Arts* (pp. 51-59). Routledge.
- Gray, J. ve Rumpe, B. (2015). Models for digitalization. *Software & Systems Modeling*, 14(4), 1319-1320.
- Hess, P. (2015). The Dynamics of Art Demand: The Interaction Between Monetary and Non-Pecuniary Drivers in the Art Auction Market. Economics Honors Thesis.
- Horvitz, J. E. (2009). An overview of the art market. *Collectible Investments for the High Net Worth Investor*, 85-117.
- Jiao, S. ve Sun, Q. (2021). Digital Economic Development and Its Impact on Economic Growth in China: Research Based on the Perspective of Sustainability. *Sustainability*, 13(18), 10245.
- Kobilov, A. U., Khashimova, D. P., Mannanova, S. G. ve Abdulkhayrov, M. M. O. (2022). Modern Content and Concept of Digital Economy. *International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding*, 9(2), 375-378.
- Kulakova, O. S. (2022). Digital art in light of NFT: Market power and legal uncertainty. *Digital Law Journal*, 3(2), 36-50.
- Larsen, G. (2014). Arts Consumption. The Routledge Companion to Arts Marketing. https://www.academia.edu/17276475/Consuming_The_Arts?auto=citations&from=cover_page Erişim Tarihi: 03.10.2022
- Lee, Y. Y. ve Falahat, M. (2019). The impact of digitalization and resources on gaining competitive advantage in international markets: Mediating role of marketing, innovation and learning capabilities. *Technology Innovation Management Review*, 9(11), 26-38.
- Legner, C., Eymann, T., Hess, T., Matt, C., Böhm, T., Drews, P., ... ve Ahlemann, F. (2017). Digitalization: opportunity and challenge for the business and information systems engineering community. *Business & information systems engineering*, 59(4), 301-308.
- Malik, N., Wei, M. Y., Appel, G. ve Luo, L. (2022). Blockchain Technology for Creative Industry: Current State and Research Opportunities. *International Journal of Research in Marketing*.

- Mandel, B. R. (2009). Art as an Investment and Conspicuous Consumption Good. *American Economic Review*, 99(4), 1653-1663.
- Marcos, A. F., Branco, P. ve Carvalho, J. Á. (2009a). The computer medium in digital art's creative process. In *Handbook of Research on Computational Arts and Creative Informatics* (pp. 1-25). IGI Global.
- Marcos, A. F., Branco, P. S. ve Zagalo, N. T. (2009b). The creation process in digital art. In *Handbook of multimedia for digital entertainment and arts* (pp. 601-615). Springer, Boston, MA.
- McConaghy, M., McMullen, G., Parry, G., McConaghy, T. ve Holtzman, D. (2017). Visibility and digital art: Blockchain as an ownership layer on the Internet. *Strategic Change*, 26(5), 461-470.
- Mesenbourg, T. L. (2001). Measuring the digital economy. *US Bureau of the Census*, 1, 1-19.
- O'Neil, K. M. (2008). Bringing art to market: The diversity of pricing styles in a local art market. *Poetics*, 36(1), 94-113.
- Paul, C. (2016). Introduction: From Digital to Post-Digital—Evolutions of an Art Form. *A companion to digital art*, 1-19.
- Park, A., Kietzmann, J., Pitt, L. ve Dabirian, A. (2022). The evolution of nonfungible tokens: Complexity and novelty of NFT use-cases. *IT Professional*, 24(1), 9-14.
- Rani, A. (2017). E-Commerce: The New Art Market. *Journal of Commerce and Trade*, 12(1), 11-15.
- Reverberi, S. (2021). NFT and the work of art in the era of digital reproduction: insiders' perspective on blockchain's effects in the digital art domain. Tesi di Laurea in Digital and organizational innovation, Luiss Guido Carli, relatore Tommaso Federici, pp. 97. [Master's Degree Thesis]
- Shanahan, J. L. (1978). The consumption of music: Integrating aesthetics and economics. *Journal of Cultural Economics*, 2(2), 13-26.
- Shpak, N., Kuzmin, O., Dvulit, Z., Onysenko, T. ve Sroka, W. (2020). Digitalization of the marketing activities of enterprises: Case study. *Information*, 11(2), 109.
- Sovbetov, Y. (2018). Impact of digital economy on female employment: Evidence from Turkey. *International Economic Journal*, 32(2), 256-270.
- Tapscott, D. (1995). *Digital Economy. Promise and Peril in the Age of Networked Intelligence*. McGraw-Hill, New York.
- Taylor J. ve Sloane K (2021). Art Markets without Art, Art without Objects. *The Garage Journal: Studies in Art, Museums & Culture*, 02: 152-175. DOI: 10.35074/GJ.2021.97.81.008
- Thomson-Jones, K. ve Moser, S. (2015). The philosophy of digital art https://scholar.google.com/scholar?hl=tr&as_sdt=0%2C5&q=The+philosophy+of+digital+art.&btnG=Erişim Tarihi: 02.10.2022
- Throsby, D. (1994). The production and consumption of the arts: A view of cultural economics. *Journal of economic literature*, 32(1), 1-29.
- Trautman, L. J. (2021). Virtual art and non-fungible tokens. *50 Hofstra Law Review* 361-426.
- Ulker-Demirel, E., Akyol, A. ve Simsek, G.G. (2018). Marketing and consumption of art products: the movie industry. *Arts and the Market*, 8(1), 80-98.

- Urbach, N. ve Röglinger, M. (Eds.). (2018). Introduction to *Digitalization Cases: How Organizations Rethink Their Business for the Digital Age*. Digitalization Cases pp 1–12.
- Valeonti, F., Bikakis, A., Terras, M., Speed, C., Hudson-Smith, A. ve Chalkias, K. (2021). Crypto collectibles, museum funding and OpenGLAM: challenges, opportunities and the potential of Non-Fungible Tokens (NFTs). *Applied Sciences*, 11(21), 9931.
- Van Ark, B. (2016). The productivity paradox of the new digital economy. *International Productivity Monitor*, (31), 3-18.
- Vasan, K., Janosov, M. ve Barabási, A. L. (2022). Quantifying NFT-driven networks in crypto art. *Scientific reports*, 12(1), 1-11.
- Velthuis, O. (2011). Art markets. In *A Handbook of Cultural Economics, Second Edition*. Edward Elgar Publishing.
- Wang, Q., Li, R., Wang, Q. ve Chen, S. (2021). Non-fungible token (NFT): Overview, evaluation, opportunities and challenges. *arXiv preprint arXiv:2105.07447*.
- Watanabe, C., Moriya, K., Tou, Y. ve Neittaanmäki, P. (2018). Consequences of the digital economy: transformation of the growth concept. *International Journal of Managing Information Technology*, 10(2). 21-39.
- Westgarth, M. (2009). The Art Market and its Histories. *Perspectives*, 16(2), 32-33.
- Zhai, W. (2022). Innovation and Research of Digital Artwork Design Based on Big Data and Integrated Media. *Journal of Function Spaces*. Volume 2022 <https://doi.org/10.1155/2022/6333688>
- Zhukova, A., Lakshina, V. ve Leonova, L. (2020). Hedonic Pricing on the Fine Art Market. *Information*, 11(5), 252.

BÖLÜM 16

GÜNDÜZ KUŞAĞI PROGRAMLARINDA KADIN KİMLİĞİNE BAKIŞ: “NUR VİRAL’LE HAYATTA HER ŞEY VAR” ÖRNEĞİ

Dr. Rezal KOÇ¹

¹ İstanbul Kültür Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi, İletişim Sanatları Bölümü, İstanbul, Türkiye, rezalkoc@gmail.com, ORCID ID [0000-0003-3014-9159](https://orcid.org/0000-0003-3014-9159)

GİRİŞ

En etkili geleneksel kitle iletişim araçlarından olan televizyon; hem ekonomik hem kolay ulaşılır olması hem de herkese hitap eden yapısıyla diğer kitle iletişim araçları içinde ayrı ve önemli bir yere sahiptir. Ortaya çıktığı ilk günden, görsel ve işitsel duyarımıza hitap eden özelliğiyle yaşamımızın ayrılmaz bir parçası hâline gelmiştir. Hayatımızın bu denli içinde yer alan bu kitle iletişim aracı, bireyler ve toplumsal hayat üzerinde de önemli bir etkiye sahiptir. Kitle iletişim araçları; duygularımızı, düşüncelerimizi, fikirlerimizi şekillendirme ve yönlendirme gücü taşımaktadır. Ancak kitle iletişim araçlarıyla “dolaşıma sokulan imajlar, söylemler ve üretilen dil her zaman toplumu olumlu anlamda etkileyecek nitelikte olmamaktadır.” (Engelli Ayrımcılığına Karşı Medya Dili Kılavuzu (2017: 3). Örneğin yayınlarda yer alan iletiler, kadın ve erkeğin toplum tarafından dayatılan sorumlulukları olarak ifade edebileceğimiz toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin bilgilerin tekrar tekrar üretilmesine neden olabilmektedir.

Günümüzde toplumda kadın kimliğine bakışta olumlu gelişmeler olsa da, toplumsal cinsiyet rolleri, hala kadın kimliği üzerindeki baskısını hissettirmektedir. Televizyon yayınları içinde özellikle de hedef kitlesi kadınlar olan ve ağırlıklı kadınlara yönelik içerikler sunan gündüz kuşağı programları; toplumsal cinsiyet rollerinin sunulduğu, temsil edildiği ve yeniden üretildiği programlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadın temsiline, ataerkil ideolojinin perspektifinden yaklaşan bu programlar, kadının toplumdaki görevlerinin ne olduğuna ve nasıl davranması gerektiğine dair iletiler sunmaktadır.

Bu kapsamda, çalışmada, televizyonda yayınlanan gündüz kuşağı programlarındaki kadın kimliği ele alınacaktır. Gündüz kuşağı programları içinde yer alan ve hafta içi her gün Beyaz TV’de yayınlanan “Nur Viral’le Hayatta Her Şey Var” programı özelinde gündüz kuşağı programlarının kadın kimliğine bakışı ve toplumsal cinsiyet rollerini pekiştirmedeki rolü irdelenecektir.

1. GÜNDÜZ KUŞAĞI KADIN PROGRAMLARINDA KADIN KİMLİĞİ

Gündüz kuşağı programlarının Türkiye’deki geçmişini tek kanallı yıllara götürmek mümkündür. Ev kadınlarını bilgilendirme amaçlı yayınlanan stüdyo programları gündüz kuşağına örnek gösterilebilir. Ancak Türkiye’de özel

yayıncılığın başlaması televizyon içeriklerinde magazinleşmenin artmasına yol açmış, yayınlar salt bilgi verme amacından uzaklaşmış; eğlence, gösteri, dram içeren formatlar ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda 2000’li yılların başında, bugünkü anlamıyla gündüz kuşağı programları hayatımıza girmiştir (RTÜK, 2018: 59-60).

“Gündüz kuşağında yayınlanan ve genel kabulde ‘kadın programları’ olarak adlandırılan yayınlar geçmişte daha çok, kadınların aile içinde yaşadıkları problemleri, stüdyo izleyicilerinin katılımıyla ‘tartışma’ biçiminde seyretmiştir. Bugün ise ‘kadın programları’ dediğinde çoğunlukla eğlence, el becerisi ve ev işleri konusunda bilgilendirme, kayıp bulma, evlendirme vb. işlevlerin ağırlık kazandığı televizyon programları anlaşılmaktadır” (Çaylı Rahte, 2010: 58).

Günümüzde gündüz kuşağı programları, özellikle hafta içi saat 10.00 ila 16.00 saatleri arasında yayınlanan programlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu programların ağırlıklı hedef kitlesi, söz konusu saat diliminde televizyon başında vakit geçirme alışkanlığına sahip olan kadınlardır (Tanrıöver vd., 2008: 112). Dolayısıyla programlarda kadınların ilgisini çekecek tarzda içeriklere sıklıkla yer verilmektedir. İlişkilerinde sorun yaşayan kadınlara tavsiyelerin verildiği, güzellik ve estetik tüyolarının paylaşıldığı, sorunlarına çözüm arayanlara destek olduğu görülmektedir. Bu programlarda bir sunucunun yanı sıra çeşitli konularda uzmanlaşmış sürekli ya da ara sıra programa katılan davetli konuklar bulunmaktadır.

“Gündüz kuşağı, ev kadınları ve emekliler başta olmak üzere, ortalama izleyicinin bilgi edinme, başkalarının sorunlarına tanık olma, eğlenirken düşünme, vakit geçirme aracı olmaya devam etmekte, çok sayıda kadın, sabah ve öğle kuşağında stüdyoları doldurmayı sürdürmektedir.” (Çaylı Rahte, 2010: 58).

Gündüz kuşağı programlarının büyük kısmı gündelik hayata ilişkin meseleleri işlemektedir. Kuşak programlarını konularına göre ayıran Akyüz ve Meder (2020), şu şekilde kategorize etmektedir: “yemek ve temizlik konulu programlar, gündelik hayata ilişkin konuların işlendiği programlar, kriminal konuların çözüme kavuşturulduğu programlar, dedikodu programları, stil ve moda programları.” Öte yandan 2017 yılına kadar evlilik/izdivaç konulu programlar da gündüz kuşağı içinde yer almaktaydı. Ancak toplumun ahlak yapısını bozduğu gerekçesiyle çok sayıda şikâyetin ardından, “2017 yılında

6112 sayılı Kanunda yapılan bir düzenleme neticesinde evlendirme içerikli yapımlar yayından kaldırılmıştır. 2017-2018 yılı yeni yayın dönemi başladığında ise var olan evlendirme programları format değiştirerek kriminal vakaların işlendiği program türüne dönüşmüştür” (RTÜK, 2018: 60).

Radyo ve Televizyon Üst Kurulu'nun Televizyon İzleme Eğilimleri Araştırması'na göre, gündüz kuşağı programları, televizyon izleyicileri tarafından tercih edilen program türleri arasında dördüncü sırada yer almaktadır. Bu programları en çok 45 ve üzeri yaş gruplarının ve cinsiyete göre değerlendirildiğinde kadınların daha fazla izlediği görülmektedir. Kuşak programları en çok tercih edilen program türleri arasında dördüncü sırada olmasına rağmen “En rahatsız olunan program türü” içinde %46,3 ile ilk sırada yer almaktadır. Kuşak programlarından rahatsız olduğunu dile getiren çoğunluk “Kuşak programlarında sizi rahatsız eden/eleştirdiğiniz konular nelerdir?” şeklindeki soruya, sırasıyla “genel ahlak ve aile yapısına aykırılık”, “çocuk ve gençlere olumsuz örnek oluşturma”, “özel hayatın gizliliğine aykırılık”, “milli ve manevi değerlere aykırılık”, “ayrımci ve kutuplaştırıcı olması” yanıtlarını vermişlerdir (RTÜK, 2018).

Serttaş (2017: 24-25), gündüz kuşağı programlarında mahremiyeti ele aldığı bir çalışmada, bu tür programların insan öykülerini dramatize ettiğini, bireylerin mahrem sayılabilecek detayları anlatmasını meşrulaştırdığını ve “gündüz kuşağında yayınlanan konuklu, canlı televizyon programlarında sevgi, aşk, güzellik, bekâret, aile ve benzeri pek çok duygu, kavram ve kurumu metaya dönüştürüldüğünü” tespit etmiştir.

Daha önce de ifade ettiğimiz üzere gündüz kuşağı programlarının hedef kitlesi kadınlar olmakla birlikte, bu programlarda kadın kimliği sıkça ele alınmaktadır. Ancak kadın kimliğinin, erkil bakış açısıyla aktarıldığı görülmektedir. Özellikle adli vakaların çözüldüğü kuşak programlarında karşımıza çıkan kadınlar; güçsüz, erkeğin baskısına ve zorbalığına maruz kalmış, yalnız bırakılmış kadınlardır. Çavdar (2016: 369), gündüz kuşağı kadın programlarının, kadınlara ilgili konuları gündemine taşıyan ve toplumsal sorunları kadınlar özelinde ele alan programlar olduğunu vurgulamakta ve bu programlarda kadın kimliğinin toplumun ataerkil kültürü doğrultusunda kadını güçsüz ve ezilen taraf olarak resmettiğini ifade etmektedir. Özdemir (2018: 92) de, “Kadınlara hitap eden programlarda kadınlar ev içi işlerle meşgul olan ve

karşıt cins tarafından beğenilme uğraşı içinde olan bir nesne gibi temsil edilmektedir” görüşünde bulunmaktadır.

Gündüz kuşağı programlarında kadın kimliği, toplumun kadına yüklediği rolleri ve görevleri hatırlatmaktadır. Kadının “annelik” görevine atıfta bulunarak çocuklarına bakması, güzel yemekler pişirmesi, eşine süslenmesi, bakımına özen göstermesi, özetle ideal bir eş olması mesaj verilmektedir (Yüksel, 2018: 63).

Metin (2011: 76) kimliklerin gündelik hayat içinde üretildiğini ve miras olarak alındığını; örnek olarak geleneksel kadın kimliğinin de artık “şeyleş”tiğini ve sorgulanmaksızın nesilden nesile aktarıldığını belirtmektedir. Tam da bu noktada gündüz kuşağı programlarının kadın kimliğinin yüzyıllardır, erkek kimliği karşısında daha aşağıda konumlandırıldığı mevcut geleneğin sürdürülmesine öncülük ettiğini söyleyebiliriz.

Gündüz kuşağı kadın programlarından biri olan “Gelinim Mutfakta” programını hegomonik erkeklik bağlamında inceleyen Özkantar (2019: 27) da şu tespitleri yapmaktadır:

“Kadın kimliğinin narin, hassas, kırılğan tasvirinin yanı sıra yüzeysel ve materyalist şekilde de vurgulandığı bu programda kadına dair toplumsal roller kadının aleyhine sürekli olarak pekiştirilmekte, erkeğin gölgesi kadına dair olan her şeyi negatif bir perspektifle izleyicilere sunmaktadır. Bu durumun ise toplumdaki yerleşik kadın kimliğini olumsuz anlamda güçlendirdiğini söylemek ve ülkemizdeki toplumsal cinsiyet algısının, erkek egemen ideolojinin buyrukları doğrultusunda günlük pratikleri etki altına almaya devam ettiğini belirtmek mümkündür.”

Gündüz kuşağı programlarındaki kadın kimliğini daha iyi anlayabilmek adına toplumsal cinsiyet rollerine ve toplumdaki kadın kimliğine kısaca değinmek yerinde olacaktır.

“Toplumsal cinsiyet kadın ya da erkek olmaya, toplumun ve kültürün yüklediği anlamları beklentileri ifade etmektedir ve kültürel bir yapıyı karşılamaktadır” (Dökmen, 2006: 2-8). Bir diğer deyişle toplumsal cinsiyet, kadın ve erkeğin üstlendiği toplum tarafından dayatılan rolleri kapsamaktadır. Yüksel (1999: 70), toplumsal cinsiyet kalıplarının aile, devlet gibi toplumsal kurumlar tarafından dayatıldığını ve bu yolla denetim sağlandığının altını çizmektedir.

Bu bağlamda Türkiye’deki erkek egemen toplum yapısı göz önüne alındığında kadının, sıklıkla annelik ve eş olma rolü üzerinden tasvir edildiği görülmektedir. Bu rollerini sorunsuz bir şekilde yerine getiren kadın, “ideal eş” olarak tanımlanmaktadır. “İdeal eş”; eşine sadık, evine bağlı, çocuklarına iyi bakan, hamarat, oturmasını kalkmasını bilen, her şeye karışmayan, kocasına saygılı bir profili işaret etmektedir (Aktaran: Özkantar, 2019: 23-24).

2. ARAŞTIRMA VE YÖNTEM

Televizyonun bireyleri nasıl etkilediği yıllardır tartışılan bir konudur ve yapılan araştırmalar televizyonun insan davranışlarını ve fikirlerini etkileme gücüne sahip bir kitle iletişim olduğunu ortaya koymaktadır. Şüphesiz televizyon, toplumsal cinsiyet rollerini inşa etmede önemli bir araçtır. Bu çalışma, kadınlara yönelik gündüz kuşağı programlarındaki kadın ve erkek temsillerinin toplumsal cinsiyet rollerinin pekiştirilmesinde ne derecede etkili olduğu sorusundan hareketle hazırlanmıştır. Bu kapsamda çalışmanın amacı; gündüz kuşağı programlarındaki kadın kimliğini incelemek olup bu programların toplumun kadınlardan ve erkeklerden beklediği davranış kalıplarını pekiştirmede bir rolü olup olmadığını sorgulamaktır. Çalışmanın evrenini, gündüz kuşağı programları oluşturmaktadır. Evreni temsilen örneklem olarak Beyaz TV’de hafta içi her gün saat 11.00’de yayınlanan “Nur Viral’le Hayatta Her Şey Var” programı seçilmiştir. Örneklem, amaçsal (monografik) seçim yöntemine dayanmaktadır. Araştırmanın amacı ve evrenin özellikleri doğrultusunda, “Nur Viral’le Hayatta Her Şey Var” programının evrenin tipik bir örneği olduğu düşüncesinden hareketle bu seçim gerçekleştirilmiştir. Örneklemi oluşturan “Nur Viral’le Hayatta Her Şey Var” programının 28 Aralık 2016, 5 Ekim 2017, 3 Nisan 2018, 10 Mayıs 2018, 10 Ocak 2019 tarihlerine ait beş yayını analiz birimi olarak seçilmiştir. Bu yayınlar, Beyaz TV’nin yayın arşivinden rastgele gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle seçilen yayınlar farklı zaman dilimlerini kapsamaktadır. Dolayısıyla programa yönelik daha geniş bilgiler sunmaktadır. Çalışmada söylem analizi yöntemi kullanılacaktır. Yayınlarda sunucunun ve konukların konuşurken seçtiği sözcükler ve sözcük öbeklerinin altında yatan anlamlar, toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında açığa çıkarılmaya çalışılacaktır. Bu kapsamda çalışmanın varsayımları şu şekildedir:

- Gündüz kuşağı programlarındaki kadın kimliği, toplumsal cinsiyet rolleri kapsamındadır.
- Gündüz kuşağı programları, toplumun kadınlardan ve erkeklerden beklediği davranış kalıplarını pekiştirmekte önemli bir rol oynamaktadır.
- Gündüz kuşağı programlarında kullanılan söylemler; kadın erkek eşitsizliği üzerine inşa edilmiştir.

3. “NUR VİRAL’LE HER ŞEY VAR” PROGRAMI HAKKINDA

Hafta içi her gün saat 11.00’de Beyaz TV’de canlı olarak yayınlanan “Nur Viral’le Hayatta Her Şey Var” programı; aile ilişkilerinden modaya, sağlıktan astrolojiye, rüya yorumlarına kadar birçok konuda görüş ve tavsiyelerin yer aldığı bir programdır. Programın hedef kitlesi kadınlar olup dolayısıyla kadınları ilgilendiren konular ön plana çıkmaktadır. Yayınlarla astrologlar, enerji uzmanları, psikologlar, evlilik ve ilişki uzmanları, spiritüel danışmanlar, doktorlar, iletişim uzmanları ve din görevlileri konuk olarak katılmaktadır. Ayrıca ekran başındaki seyirciler de yayına telefonla bağlanabilmektedir. İki saat süren program çoğunlukla, ilişkilerinde, evliliklerinde sorun yaşayan kadınların itiraflarını ve yayına katılan konukların seyircilere aile ilişkileri özelindeki tavsiyelerini içermektedir. Program, ilk kez Haziran 2015 yılında seyircilerle buluşmuştur. Yaklaşık 7 yıldır yayına devam etmektedir. Evlilik, aldatma, cinsellik gibi konulara geniş bir şekilde yer veren programda, telefonla yayına bağlanan kişilerin itiraflarının ve evlilik ilişki terapisti uzmanlarının bu itiraflara yorumları yer almaktadır. Yapılan itiraflar ve yorumlar, aile hayatına olumsuz örnek teşkil ettiği gerekçesiyle izleyiciler tarafından sosyal medyada sıkça eleştirilmekte ve şikâyetlere konu olmaktadır. Bu doğrultuda program 15 ila 18 Ocak 2019 tarihleri arasında “yayın kurallarını ihlal” ettiği gerekçesiyle Radyo ve Televizyon Üst Kurulu tarafından üç gün süreyle yayın durdurma cezasına çarptırılmıştır. Ayrıca, yayına ilk başladığında “Hayatta Her Şey Var” olan programın adı bir süre sonra “Nur Viral’le Hayatta Her Şey Var” olarak değiştirilmiştir.

4. BULGULAR VE YORUM

“Nur Viral’le Hayatta Her Şey Var” programında ağırlıklı kadın erkek ilişkileri işlenmekte ve aile, evlilik, cinsellik, zina gibi konulara

değininilmektedir. Kadınlara; sevgilileriyle, eşleriyle, aile üyeleriyle yaşadıkları sorunları nasıl çözeceklerine yönelik tavsiyeler verilmektedir. Programda kadın erkek ilişkilerinin yanı sıra estetik, güzellik, astroloji, rüyalar, dini konular da konuşulmaktadır. Kadınlara güzellik, moda gibi konularda tüyolar verilmektedir. Yayınlarda siyaset, eğitim, ekonomi, gündem, kültür sanat konularına neredeyse hiç değinilmemektedir.

Çalışma kapsamında 28 Aralık 2016, 5 Ekim 2017, 3 Nisan 2018, 10 Mayıs 2018, 10 Ocak 2019 tarihlerine ait beş yayın analiz birimi olarak seçilmiş olup bu yayınlarda sunucu ve konukların söylemleri incelenecektir.

Programın 28 Aralık 2016 tarihli yayınında çiftlerin ilişkilerde sıkça yaşadığı sorunlar ele alınmıştır. Yayına konuk olarak davet edilen erkek bir psikolog, yayın boyunca çiftlerin karşılaştıkları sorunlar karşısında nasıl davranmaları, anlaşmazlıklar karşısındaki tavırlarının nasıl olması gerektiği ile ilgili yorumlar yapmıştır. Çiftler arasındaki kıskançlık meselesinin ele alındığı, erkeklerin eşlerinin yanında başka kadınlara bakmasının yorumlandığı bir kısımda davetli konuk şöyle bir söylemde bulunmuştur:

“Kadın her yere bakıyorsa, bir tuhaflık vardır. Kadın yaratılış itibarıyla öyle değil. Problem nereden çıkar? Kadından çıkar. Kadının kendi hazmedemediği, eşinin yaptığı hatalı şeylerden çıkar. Kadının yaratılışında bu yok. Kadın bunu yapıyorsa profesyoneldir. Kadının varlığı gözleriyle şey yapan değil. Yapıyorsa profesyonel bir amaç vardır.”

Programa davetli konuk olarak katılan psikoloğun bu söylemi; bir ortamda erkeklerin kadınlara bakmasının normal ancak eğer kadın bakıyorsa bunun altında kasıtlı bir sebep olabileceği imasını içermektedir. Bu söylem kadını eleştiren, erkeği daha üst konumda tutan bir söylem olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu söylemi destekler nitelikteki bir başka söylem de 5 Ekim 2017 tarihli başka bir yayında dile getirilmiştir. Yayına yaşam koçu olarak katılan konuk, erkeklerin kadınlara bakmasının normal olduğunun altını çizerek, *“Tesettürü göz kapaklarında olan bir adam hiç görmedim ben, normal yani bakar erkek.”* yorumunda bulunmuştur.

Programın, 5 Ekim 2017 tarihli yayınında yine aynı yaşam koçu şu sözleri söylemiştir:

“Her şeyi bileceksin. Cebine koy. Ama kocan varken yapma. Çünkü insan fark edilmek ve işe yaradığının fark edilmesini istiyor. (...) Şimdi eskiden kadın

mağarada oturur çocuklarıyla kocasını beklerdi. Adam geyiği avlamış, sırtına almış. Lak atıyor, ceylanı. Kadına karşı, 'Ben yakaladım.' diyor. Kadına pazılarını gösteriyor. Biz de saygıyla önünde eğiliyoruz. 'Büyüksün, Allah razı olsun, getirdin hayvanı.' Kadının görevi ne? Onu kesmek, etlerini kurutmak, bilmem ne yapmak... Adam işe yarıyor. Şimdi hepimiz olduk bir avcı. Hepimiz para kazanıyoruz. Adam neyine kostaklanacak? Bizim hatamız ne? Bütün kadınlar adına söylüyorum, bu itiraftır. Biz kadınlar erkekleştik. Para kazanıyoruz diye kafamız dikleşti. 'Tahammül etmek zorunda mıyım buna, bu olmasa da ben yaşarım.' Hâlbuki evlilik sadece paraya muhtaç olduğu için mi yaşamını sürdürmektedir? İnanın bana biz kadınlığımızı unuttuk, sevgililiğimizi unuttuk. Çocuk doğunca, 'Aman çocuk, aman çocuk.' Koca gitti."

Bu sözlerinin ardından stüdyoda bulunan seyirciler konuğu alkışlamaya başlamış ve Nur Viral de sözlerini onayladığını belirterek "O kadar iyi anlattın ki" demiştir.

Bu söylemde; erkeğin ve kadının toplum içinde belirli görevlerinin olduğu ve kadının o görevlerine sadık kalması gerektiği ima edilmektedir. Öte yandan kadının toplumun ona tanımladığı görevlerin dışına çıkmaması, erkeklerin işlerini yapmaya kalkmaması, erkek çalışıp eve yemek getirirken kadının ev işlerini yapıp çocuklarıyla kocasını beklemesi gerektiği vurgulanmaktadır. Kadınların özgürleşmesinden olumsuz bir şeymiş gibi bahsedilirken, bu söylemin kadın erkek eşitsizliği üzerinden şekillendiği de açıkça görülmektedir.

Programın 3 Nisan 2018 tarihli yayınına bir seyirci telefonla bağlanmıştır ve ailesiyle ilgili hikâyesini anlatmıştır. Yayına bağlanan kişi, doğduğunda çirkin olduğunu ve babasının bu yüzden kendisini kabul etmediğini belirtmiştir. Kişinin anlattıkları üzerinden program sunucusu ve stüdyodaki yaşam koçu birtakım yorumlarda bulunmuşlardır. Ardından sunucu Nur Viral şu sözleri eklemiştir:

"Bazı bebekler ilk doğduğunda çirkindir ya hani. Benim kızım da mesela süper bir çocuk olarak doğmadı. Sonra büyüklerimiz geldi, 'A' dediler. Esmer gibi filan doğdu bir de böyle. 'A' dedi bir teyzemiz, yaşlı bir teyzemiz. 80 yaşında. Ben de doğum yapmışım. 'Bu kız sana hiç benzemiyor, kara kuru bir şey'. Ben o gün bir bozulmuştum. O lohusalık döneminde insanın sütü kaçır ya, benim çocuğuma nasıl çirkin dedi?"

Bu söylemde, toplumsal güzellik algısının vurgulandığı görülmektedir. “Süper bir çocuk olarak doğmadı” ifadesinin ardından “esmer gibi” tanımlamasının yapılması ve konuşmanın yayın içindeki bağlamına baktığımızda beyaz tenli bebeklerin daha güzel olduğu, çirkinliğin esmerlikle ilişkilendirildiği görülmektedir.

Programın analize tabii diğer yayınlarında da, sunucu ve davetli konuklar tarafından yapılmış, kadın ve erkeğin toplum içinde nasıl davranmaları gerektiğini önceleyen, rollerine ilişkin tanımlamalarda bulunan şu yorumlar karşımıza çıkmaktadır:

Ekran başındaki bir seyirci, kocasının kendisine “seni sevmiyorum” dediğini ve bunun neden olabileceğine ilişkin görüşlerini almak için yayına bağlandığını söylemiştir. Davetli konuk, seyirciye şu sözlerle karşılık vermiştir:

“Kocanız neden kendini kötü hissetmeye başladı? Maddi krize mi girdi, borçları mı var? Kendini güçsüz hissediyor, o yüzden size ‘seni sevmiyorum’ diyor. Yoksa seviyor, sevdiğinden öyle yapıyor.”

“Hiç kocanızı birilerinin yanında eleştirdiniz, yerin dibine vurduğunuz oldu mu? O yüzden böyle sevgisiz olabilir mi size?”

Bu söylemde, erkeğin “güç” ile ilişkilendirildiği ve yaptığı davranışın mutlaka bir açıklamasının olabileceği ima edilmektedir. Erkek ‘sevmiyorum’ dediğinde bunun gerçekten sevmemekle eşdeğer olamayacağı vurgulanmakta ve hatanın kadında olup olmadığı sorgulanmaktadır. Öte yandan söylemde; kadının erkeği inciten bir davranışının erkeğin kendini güçsüz hissetmesine neden olabileceği ve böyle bir durumda erkeğin sevgi göstermemesinin normal olduğu iması yer almaktadır.

Yayında karşımıza çıkan diğer söylemler de şu şekildedir:

- *“Kadın, kadınlık görevini; erkek, erkeklik görevini yerine getirdiğinde ilişkilerde bir dengesizlik olmuyor. Erkeğin görevi; eşine, çocuklarına bakmak.”*
- *“Erkek; yuvasını koruyan, kollayan, toparlayandır.”*
- *“Kuş, yuvada gördüğünü yapar. Annesi iyi yetiştirseydi, böyle olmazdı.”*
- *“Kocama asla saygısızlık edemem. Öyle bir şey olamaz.”*
- *“Kadın kadınlığını bilecek.”*

Yukarıdaki söylemlerde kadın ve erkeğin rollerinin, davranışlarının toplumda net sınırlarla belirlenmiş olduğu vurgulanmaktadır. Söylemlerin

sürekli kadın üzerinden şekilleniyor olması toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin tipik bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. “Kadın kadınlığını bilecek” cümlesi, kadının toplumda kendisi için tanımlanmış görevlerle ilgilenmesi ve erkeğin işlerine karışmaması iması taşımaktadır. “Erkek; yuvasını koruyan, kollayan, toparlayandır.” cümlesinde daha önceki örneklerde olduğu gibi erkeğin güç ilişkilendirildiği görülmektedir. Öte yandan anneliğin, kadınların tanımlanmış görevlerinden biri olduğu, çocuk yetiştirmenin de annenin görevleri arasında yer aldığı, erkeğin ailenin reisi olarak söz sahibi olduğu, bu nedenle kadınların erkeğe saygılı olması gerektiği mesajları verilmektedir.

Yayında geçen bir başka söylem de “*Kadın giyimine kuşamına dikkat edecek*” şeklindedir. Kadının toplum içinde kılık kıyafetine dikkat etmesinin, usturlu olmasının önemli olduğu vurgusunun yer aldığı bu cümle yine kadın üzerinden şekillenmektedir.

SONUÇ

İnsanlığın ilk zamanlarından bu yana erkek, kadından daima daha güçlü görülmüştür. Erkek; güç, iktidar sembolü kadın ise erkeğe ihtiyaç duyan, zayıf bir konumda kabul edilmiştir. Bu doğrultuda birçok toplum, toplumsal cinsiyet rolleri olarak ifade edebileceğimiz, kadının eşitsizliği üzerine inşa edilmiş davranış kalıplarına göre varlığını sürdürmüştür. Bireyler doğdukları andan itibaren toplum içinde belirlenmiş cinsiyet kalıplarına göre yetiştirilmektedir. Kitle iletişim araçları da toplumsal cinsiyet rollerinin pekiştirilmesinde önemli bir rol oynamakta ve toplumsal değer yargılarının tekrar tekrar üretilmesini sağlamaktadır. Özellikle de, hem görsel hem de işitsel olması sebebiyle televizyon, toplumsal cinsiyet rolleri üzerinde pekiştirici bir etkiye sahiptir. Kimi zaman eleştirilere konu olan gündüz kuşağı programları toplumsal cinsiyet rollerinin yeniden üretildiği televizyon yayımlarına örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışma, kadınlara yönelik gündüz kuşağı programlarındaki kadın ve erkek temsillerinin toplumsal cinsiyet rollerinin pekiştirilmesinde ne derecede etkili olduğu sorusundan hareketle hazırlanmıştır. Bu kapsamda çalışmanın amacı; gündüz kuşağı programlarındaki kadın ve erkek temsillerini incelemek olup bu programların toplumun kadınlardan ve erkeklerden beklediği davranış kalıplarını pekiştirmede bir rolü olup olmadığını sorgulamaktır.

“Nur Viral’le Hayatta Her Şey Var” programının rastgele seçilmiş yayınlarından elde edilen bulgular, çalışmanın varsayımlarını destekler niteliktedir. Gündüz kuşağı programlarında temsil edilen kadınlık ve erkeklik sunumu geleneksel cinsiyet rolleri kapsamındadır ve toplum tarafından kabul gören cinsiyet rollerinin pekişmesinde rol oynamaktadır. Gündüz kuşağı programlarında kullanılan söylemler, erkeği güç ve iktidar sahibi; kadınıysa erkeğe hizmete eden, kendini erkeğe kanıtlamak zorunda olan bir konumda sunmaktadır. Hedef kitlesi kadınlar olan ve kadınlara yönelik hazırlanan bu programlar, yeni bilgiler sunmamakta, var olan bilgileri tekrar tekrar üretmektedir. Üretilen bu bilgiler, toplumsal cinsiyet rollerinden beslenmekte ve kadını güçsüz, erkeği güçlü konumda göstermektedir. Yayınlarda sıklıkla kadınların güzel ve bakımlı olması, eşleriyle yaşadıkları tartışmalarda alttan almaları gerektiği ifade edilmektedir. Çeşitli alanlarda uzman olan ve programda da sunucu tarafından bu şekilde tanıtılan kişilerin söylemlerinin, programı izleyen seyirciler tarafından “mutlak doğru” gibi algılanabileceği düşünüldüğünde programın kadınlık ve erkeklik rollerine ilişkin eşitsizlik üzerinden şekillenen değerleri, topluma yerleştirmesine neden olabileceğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Program, sunucusunun sıklıkla dile getirildiği gibi; kadınların hayatlarına dokunmak, buldukları çıkmazdan onları kurtarmak, kısacası kadınların bakış açısını genişletmek amacıyla yayınlanıyor gibi görünse de toplumsal cinsiyet eşitsizliğini körükleyecek söylemleri dolayısıyla söz konusu amaca hizmet etmemektedir.

“Nur Viral’le Hayatta Her Şey Var” programı başta olmak üzere kadın programlarının erkek egemen bakış açısına takılı kalmadan yayınlarını sürdürmeleri elzemdir. Bu programlar her ne kadar kadınlara yönelik olsa da kadın kimliğinin ikincil plana atıldığı söylemlere yer vermekte, cinsiyetçi kalıplar üretilmesine ve bu bağlamda toplumda cinsiyet eşitsizliğinin pekiştirilmesine neden olmaktadır. Bu bağlamda bu tür yayınların toplumsal dinamikleri göz önünde bulundurarak formatlarında yapacakları değişikliklerin, cinsiyete bağlı rollerin olumlu olarak değişmesi açısından yararlı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akyüz, O., & Meder, M. (2020). “2019 Yılı Gündüz Kuşağı TV Programları Üzerine Bir Değerlendirme”. Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8(2), 125-131.
- Çavdar, C. (2016). “Gündüz Kuşağı Kadın Programlarında Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği ve Kadın Temsili”. Selçuk İletişim, 12(1), 368-383.
- Çaylı Rahte, E. (2010). “Kamusallık, Toplumsal Katılım ve Medya: Kadın Programları Etnografisi”. Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi, 13, 55-84.
- Dökmen, Z. (2006). Toplumsal Cinsiyet & Sosyal Psikolojik Açıklamalar. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Engelli Ayrımcılığına Karşı Medya Dili Kılavuzu (2017). Ayrımcılık: Engelli Kadınlara Hak Temelli Aktif Destek Projesi Engelli Ayrımcılığına Karşı Medya Dili Kılavuzu. Ankara: Engelli Kadın Derneği.
- Metin, A. (2011). “Kimliğin Toplumsal İnşası ve Geleneksel Kadın Kimliğinin Aktarımı”. Çankırı Karatekin Üniversitesi SBE Dergisi, 2(1), 74-93.
- Özdemir, H. (2018). “Türkiye’de Yerli Televizyon Dizilerinde Toplumsal Cinsiyet Rollerini Açısından Kadının Sunumu: Aşk-ı Roman Örneği”. Sınırsız Eğitim ve Araştırma Dergisi, 3(1), 90-107.
- Özkantar, Ö. (2019) “Türk Televizyonlarında Yayınlanan Gelin Kayınvalide Programları: Hegemonik Erkeklik Bağlamında Bir İnceleme”. Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi, 4(7), 16-35.
- Serttaş, A. (2017). “Türk Televizyonlarında Yayınlanan Gündüz Kuşağı Programlarında Mahremiyetin Dönüşümü”. Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 27(9), 9-27.
- Tanrıöver Uğur, H.A., Danacı Yüce, Ö., Kara, B., Sözeri, C., Vitrinel, E., Sunar, Z.M. (2008). Medyada Kadınların Temsil Biçimleri Araştırması. İstanbul Bilgi Üniversitesi Konferansı 3 - 04 Mayıs 2008, 113-164.
- RTÜK [Radyo ve Televizyon Üst Kurulu] (2018). Televizyon İzleme Eğilimleri Araştırması. Ankara: Yayın Araştırmaları ve Ölçme Dairesi Başkanlığı.
- Yüksel, A.N. (1999). “Toplumsal cinsiyet olgusu ve Türkiye'deki toplumsal cinsiyet kalıplarının televizyon dizilerindeki yansımaları”. Kurgu Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Uluslararası Hakemli İletişim Dergisi, 16, 67-81.
- Yüksel, H. (2018). “Televizyonlardaki Evlilik Programlarında Kadın Kimliğinin Temsili”. Kent Akademisi, 11(36), 627-639.

BÖLÜM 17

SUSTAINABLE GOODNESS: AN ASSESSMENT ON SOCIAL RESPONSIBILITY ACTIVITIES IN THE COVID-19 PANDEMIC PROCESS

Assist. Prof. Dr. Necla KUDUZ¹

Assoc. Prof. Dr. Zülfiye ACAR ŞENTÜRK²

¹ Uşak University, Faculty of Applied Sciences, Accounting and Finance Management, necla.kuduz@usak.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7910-3314.

² Uşak University, Faculty of Communication, Public Relations and Advertising, zulfiye.acar@usak.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2606-3547

1. Introduction

Since the individuals and society have been existed, the sense of responsibility and sharing has gone on. Responsibility sense has developed at individual and corporate level and continued to be the cause of performing activities in the areas needed, although its name and area change and develop in parallel with social developments. Especially along with the developing economic structure, the increase of social expectations steer the businesses about sharing their gains. It is necessary to discuss and evaluate the studies of social responsibility as especially a strategical value at corporate level. Social responsibility includes that businesses to behave sensitively in all activities they make and process between production and consumption and avoid the works to damage to the society and make policies, define processes and implement actions to contribute the welfare and development of the society (Boone, L.E. and David L. K,1992: 73). These actions also support sustainability policies of the institutions.

Businesses have responsiveness to society beyond their economic and legal duties. 1960s and 1970s are the years, in which there are important social movements such as non-governmental rights, woman rights, consumer rights and environmental movements. This process is qualified as a problematic age, in which business began to notice certain social problems resulted from the social and environmental problems. In this period, most of businesses focused on charity and remarkable increase occurred in charitable donations. The scope of these donations enlarged in time, and the activities in the area such as health, social services, culture and art were supported (Camilleri, 2017: 60). That businesses will invest on which areas and which groups depends on many reasons. The leading ones are social needs and expectations. Sustainability is defined as “ability to meet today’s needs without conceding from meeting the next generations”. This concept passing beyond environmental sustainability includes any longer every sort of social and environmental effect (Gowan, 2012: iii). In a certain time period that is based on sustainability, as a result of protecting natural resources and services, it is to reach natural resources and make the benefit maximum (Bell and Morse, 2008: 10). The businesses are expected not to stay insensitive especially in some issues and to make something in these areas. The leading ones among these are: protecting environment, supporting human rights, removing child labor, adopting ethical

rules, cooperation with non-governmental organizations, transparency in relationships with customers, cooperation with social groups and governmental institutes, finding solutions for social problems of societies, taking the views of stakeholders about task plans (D'Amato et al. 2009: 22). Businesses steers their activity, considering social expectations and needs. Corporate sustainability and corporate social responsibility are based on economic development and social welfare, protecting environment and removing social inequality. Departure point of two approaches whose basic values are similar is formed in the direction of the strategies and policies of investments made on society and environment. Social responsibility and social sustainability serve the same aim due to the fact that they are based on ethical values and find solutions for social welfare.

2. Sustainability

Sustainability and sustainable development, besides that they have the meanings similar to each other, found place for themselves in public areas, basically, defining from mid-1980s. The first departure of the concept is “sustainable development”. However, later, sustainability has begun to be used more frequently and commonly. The main subjects both concepts contain and attract attention are mostly environmental problems and economic social justice (Soyka, 2012: 16). Thanks to sustainability, all businesses moving from responsibility sense will create activity area, positive steps have been taken for more livable world. Sustainability is a process including in the people, institutes, natural resources and environment. It is wholly applied and signs to the future. Mostly, it is a process, which contains how the society perceives the environment and it appreciates changes in behaviors, attitudes, consumption patterns and habits of purchasing. It also depends on the policies implemented and applied such as recycling and reusing (Munier, 2015: 13). Even if the world adopt the paradigm sustainable development, very few number of people agree with the real meaning of sustainable development Brundtland Report defined sustainable development as “a process, in which the use of resources, direction of investments, technological development and corporate change are compatible with each other, and which develops both present and next potential to meet human needs and desires.” (Brundtland, 1987).

When mentioned about sustainability, each domain makes specific definitions and loads some meaning onto sustainability. While biologists define

sustainability, they refer to areas, in which human urbanization meets undamaged ecosystems, and the results of these interaction. The definition of economists on sustainability, as traditionally considered, is interested in how markets cannot protect environment. The sociological definition of sustainability is related to sustainability of humankind, which reflects to the problems such as environmental racism. This definition also considers the area, in which stakeholders make decisions about the use of natural resources, and the other people are affected in their daily lives and the equality problems obtained. Urban definition of sustainability aims to reduce the concept sustainability to practical planning of the regions, communities and neighborhoods. When the specialists of environmental ethics, while including in the search of design science to integrate urbanization and nature, are considered whether or not the nature has some rights, they mention about sustainability. Ethical definition of sustainability studies the area they think whether the people are the part of nature or they are apart from them and how this has to direct moral choice (Basiago, 1995: 11). When regarded to all areas, the issues such as that human life becomes easy, that human protects environment, equality and future take the first ranks. Although the different areas make some definitions specific to their own areas, the aims to protect at the present state the possibilities the earth presents for people and healthily transfer to the next generations. Although economic development is the most emphasized part for the survival of community and businesses, it is important to balance economic, environmental and equality subjects. Implementing sustainability in real meaning is possible with reaching the targets in all domains (Soyka, 2012: 16, UNEP, 2014: 16, Hitchcock and Willard, 2010: 9). Setting the targets urgently and in such a way that they cover everyone enables, besides that social welfare to increases, businesses to focus on the various areas and to be able to reach the different target mass. As the needs increase, the importance of the sense of justice and goodness is more felt.

Businesses develop the various strategies to cope with the problems at the points, where social needs, natural environment and work obligations corresponding to these intersect. The level businesses integrate their approaches of social responsibility both into the strategies they specified and worldwide daily applications is important. While there are some institutes not accepting any responsiveness to society and environment at one end of community, on

the other end, businesses take place, which are aware of the importance their activities have and rely on the society at social and ecological levels and also assure them (D'Amato et al., 2009: 2). While trust becomes an important concept for the future of businesses, Businesses, with the individuals who are conscious and knowing what want, make effort to build this concept. Those being lifelong and those being based on goodness, advance, and bidirectional utility in their activities differ from the others and, introducing their own differences, can change balance to their own directions positively. UNEP, in the definition of sustainable development, attracted attention to the importance of the approaches of being based on qualitative development, protecting and developing natural capital, considering social equality in protecting quality of life, of not ignoring the needs of the next generations and behaving equally n cultural development and to the fact that all parts make efforts about accepting cultural diversity (UNEP, 2014: 17). Namely, if economy is not good, not being able to solve the emerging problems, depending on unemployment; not being able to prevent healthy problems depending on resource consumption as long as environmental problems and the fact that the societies have problems because the fair and equal conditions cannot be provided are related to each other and, it is necessary to consider the problems and evaluate them.

Depending on these, sustainability is the requirement of that the resources of earth is limited, and that the individuals using the possibilities of the world as if they are limitless have to carry the responsibility to prevent pollution and clean, beside this, that it is necessary to priority to economic state, society and environment

In spite of the different definitions, sustainability suggests that, based on the thought that earth has environmental limits, people carry responsibility to prevent and/or clean pollution and that environment and society depends on each other, it is necessary to behave in this direction (Young ve Dhanda, 2013: 2, Dunphy and Benveniste, 2000: 6, Brady, 2005: 9, Hitchcock and Willard, 2010: 9). From the institutions saying that they acquire principle these, not only economic development but also the activities for protecting and improving environment as well as the activities to provide social advance are expected. Businesses noticing the world, whose resources are gradually decreasing have to make effort for the societies, whose awareness is high. In the societies, which are not aware of the problem, just as the applications made are useless

effort, in turn, the final efforts for goodness also disappear. The studies carried out in the societies, which consist of individuals having high consciousness level and high information are supported and, in the cases, where businesses stay inadequate and in the decisions it makes wrongly, it is paid one to account. From the organizations saying that they adopt these as a principle, it is expected not only activities about economic development but also the ones about protecting and improving environment as well as those providing social improvement. It is also possible to define the concept of corporate sustainability as commitment of a business to contribute to economic development in such a way that it will cover the employees, families, local communities, generally all society for improving quality of life (World Business Council for Sustainable, 2004) As will be also understood from the definition, sustainability means promising to society. The business that are corporate social responsible introduce their intensions to be responsive to all society with sustainability. While corporate sustainability, directing institutions to obtain long term gain, instead of obtaining short term gain, with together application of ecological and social sustainability, it becomes valuable (Dyllick and Hockerts, 2002:132).

It is not possible for the businesses focused on obtaining short term gain and realizing only their own interest to be successful. It is known that the businesses acting with this thought consumes many things pitilessly and stay sensitive to social problems. Corporate social sustainability is useful for not only world but also businesses...

Sustainability, expressed as a concept focused on protecting future and a lifelong human welfare and security in Sapporo sustainability Declaration, is based on interaction between the global, social and human systems (Sapporo Sustainability Declaration, 2008: 11).). Therefore, sustainability is evaluated long term and very different areas. When corporate sustainability is successfully applied, it provides the three main benefits for businesses. These are (Biswas & Biswas, 1984: 39, Bansal, 2005: 199-200):

- 1) Environmental Integrity: With the new viewpoint businesses will gain, damage given to environment due to production is lowered to minimum level. More orientation occurs environment –friendly technologies protecting environment.

- 2) Social Equality:, With the projects of social responsibility businesses make, it is possible for the resources to be equally reached to especially every sector of the society it needs them
- 3) Economic Welfare: It is realization of value in addition to the existing products, thanks to effectiveness provided in production with the new products

In other words, in accordance with sustainable development, businesses have to act with the motive of environmental protection in their all activities. With the effective and long term use of the resources, economic focusing should be provided and, equally and fairly distributing the resources in society, reduction of universal poverty should be targeted. Development realized in an area also positively affects the other (Bell and Morse, 2008: 10, Dunphy et al., 2000) Interaction direction of sustainability becomes important with this feature of it. It is possible to say that the contribution of positive development to another area is a result of not only interaction but also focusing on goodness.

There are some economic reasons for a business to encourage sustainability: These can be summarized as follows:

- Reducing the risk of lawsuit and boycott due to bad applications. For example, the heavy boycotts experienced in Europe as a result of disposal plan of Shell for Brent Spar Petrol Tower and the role of it perceived in environmental and social damage and boycotts Nestle experienced due to its introduction artificial milk formula in less developed countries.
- In some cases, via using energy and material more effectively, reducing production costs and transform wastes into the resources and products.
- Obtaining market advantage and product differentiation for the products that are environment-sensitive products and are produced with the fair way from social point view.
- For a more application related to sustainability adapting to the changing social expectations, increasing customer loyalty (Diesendorf, 2000: 6).

Businesses, with the studies they make, although the reasons are different, make contribution to social and environmental sustainability, not only to themselves.

3. Corporate Social Responsibility

Corporate social responsibility is that institutes are voluntary for the effort they make to perform their obligations directed to society, especially environment, in which they are active, as well as for the solution of the problems related to the society (Brammer and Pavelin, 2006: 437). What is essential in voluntariness is to perform the economic, legal, social and moral responsiveness to stakeholders without forcing. The decisions made and applications realized with these responsibilities can provide prestige to the institute in long term (Maignan ve Ferrell, 2001: 284, Ferrell, O. C.- Friedrich, J., 1994: 85). Corporate responsibility is to evaluate as a whole what businesses do. It makes necessary for businesses to share with public opinion what they make for society and environment, especially their financial performances. From this aspect, KSS (ISS) introduces the contribution businesses make to the development of society and sustainable development, especially democracy and human rights (Hemingway and Maclagan, 2004: 33). The World Economic Forum defined corporate social responsibility, the social investments organizations make voluntarily in the forms of charity, in addition to their main activity areas. What mentioned here are those organizations make, especially for stakeholders consisting of employees, customers, partners, government and society, in the economic, social and environmental sense (Gardberg and Fombrun, 2006: 329).

Businesses realize the potential to set up effective networks with the key market stakeholders, including regulative authorities, suppliers and, generally, society. In these process, there is a need for stakeholder relationships to bring later organizational skills and external information resources that can increase performance. It is important for all institutes being aware of social responsibility to understand that they have to work together with the other organizations for carrying KSS agenda forward (Camilleri, 2017: 63). The stakeholders, to whom organizations are in contact and consider while making decisions, are evaluated in a large area. The responsiveness of business to these groups are so important that it cannot be ignored. Corporate social responsibility is a result of mutual relationships with stakeholders (Werther and

Chandler, 2006: 6) and the essence of social responsibilities of all institutes consists of economy, law, ethics and voluntariness (Caroll, 1991: 40). Corporate Social Responsibility consists of the ethical behaviors of business directed to society with a large summary. This especially means that managements behaves responsibly not only for shareholders but also for the relationships with the other stakeholders, who are affected from the activities of business and who have interest (World Business Council for Sustainable Development, 2016: 2).

Businesses, undertaking the responsiveness of the effect of their activities on their stakeholders and environment, consider the interests of society, which is an approach beyond legal obligations of businesses. When a business thinks of corporate social responsibility, also including any interaction with stakeholders, whether or not it is aware of it, unavoidably, is obliged to include ethical concerns in its activities. In ethical evaluations, it is considered that all ethical behaviors are not responsible from social point of view and, ethical behaviors are effective for KSS activities to provide for forming positive effects on society (Zhang et al. 2017: 9).

4. Corporate Social Sustainability and Corporate Social Responsibility

People are free in making decision about what they can do with their life resources, however, this freedom is always connected with responsibility for the next generations. This is called intergeneration responsibility. Moreover, since the preconditions of the next development are largely different in the cities, countries and societies, it is necessary to pay more attention and care to “intergeneration responsibility” (Keiner, 2006: 4). The main aim of any KSS attempt should be to protect environment and improve communities in it. That businesses obtain important and sustainable outcomes in this area makes contribution to businesses and increases its prestige on stakeholders (Rajmanthri, 2005: 149).

Corporate Social responsibility is important from the aspect of its stating views in the direction of that the managers and sustainability of businesses are important and ethical. Beside this, since stakeholder theory suggests that identifying and applying sustainability strategies makes positive the relationships with stakeholders and, as a result of these, that businesses

mention about the importance of applications of corporate accountability in accordance with their social responsibilities, adopting and applying the approach of corporate sustainability are important (Salzman, 2008: 3). Both Corporate Social Responsibility and social sustainability reveal the values such as social sustainability, transparency, justice, balance, equity, soundness, health and security and are based on application of these concepts. Hence, it is possible to define both concepts as a way of providing to keep and develop these values for the next generations. Sustainability is based on ethical commitment to the opportunities of giving the comfort of the next generations and the chance to utilize developedness opportunities to them. This also includes human rights, conserving diversity, protecting and developing health and security and equality between others and between generations (Widok, 2009: 42, Salmane, 2015: 7). With setting out that there may be the individual, cultural and social desires that are very different from each other, expected from the society, where businesses live and are responsive to them, it is possible to define the effort of businesses to realize their entities and successes as social sustainability. Social sustainability includes many dimensions such as equally distributing rights, equality in identifying and meeting equity needs. Positively evaluating these dimensions reduces negative thoughts about businesses and increases the thought and approach of businesses to do more positive and useful works (Schaltegger and Burritt, 2005: 191). However, when social dimension of sustainability is compared with economic and environmental dimension, it is possible to say that [responsibility] is not performed in real sense, because the principal stakeholders businesses aimed to satisfy with them are shareholders and the approach that this has to be provided by prioritizing to economic aims is dominant. More focusing on these activities causes social effects of this case to be ignored. In general, social problems follow economy. Furthermore, it is thought that the issues such as education, water and health services are the problems of developed countries. The social aspect of the issue is evaluated as activities, which are necessary for non-governmental organizations, essentially government, to pay attention, plan and apply (Bebbington ve Dillard, 2008: 157).

The principal concepts social sustainability covers are equality, strengthening, accessibility, participation, sharing, cultural identity and corporate stability. Originally, social sustainability supports the other

dimension of sustainability. It also tries to do this via economic growth and by reducing poverty, protecting environment (Basiago, 1999: 109). In this sense, the studies of corporate social responsibility are important in terms of that businesses show their sensitivities. Corporate sustainability and responsibility are increasingly accepted as a concept presenting thought and behavior forms. This approach directed to sustainable business has potential to provide important benefits to business, society and environment (Camillari, 2017: 59). Performing corporate social responsibility for a company is not only a necessary way to provide the economic, social and environmental sustainability but also unavoidable choice for its own sustainable development; it is a requirement for not only adapting to the tendencies of economic and social development but also increasing their own sustainability (Corporate Social Responsibility Report, 2015: 19). In spite of this, companies, which are not socially sensitive and which adopt a strategy in this direction, reject every sort of ethical or social responsibility not meeting economic interest. These companies reject their ethical responsibility and choose to keep their own interests. The companies adopting social responsibility and social sustainability strategy support certain ethical responsibilities, especially responsibilities of stakeholders, before starting certain actions for public interest, completely accept social responsibilities, introduce themselves and become different with an active participation to reduce negative effects to minimum, especially resulted from themselves, and meet the needs of their stakeholders (Ganescu, 2012: 93). Business makes a contribution to sustainability with KSS works out of their own activity area. In this context, it is possible to express KSS as the commitment of [business] in the direction of improving quality of life beyond all society by making efforts together with employees, their families and local public to contribute sustainable economic development (Rajmanthri, 2005: 149). Corporate sustainability and responsibility perspective demands businesses to create economic and social values, rebalancing their responsibility targets with stakeholder management and environmental responsibility. In summary, corporate sustainability and responsibility actualizes provided that businesses show that they have really intention for adding corporate responsibility dimensions and stakeholder participation to the suggestions of creating value (Camillari, 2017: 70).

According to OECD (2013), quality of life is a very complex phenomenon consisting of eleven dimensions: accommodation, income and welfare, jobs and gain obtained, social relations, education and skills, environmental quality, non-governmental participation and governance, health state, personal security and business-life balance. Corporate sustainability and social responsibility support to be active in all these areas. Sustainable social development arises from a developed social infrastructure, which has a socially acceptable quality for all generations, as well as economic sustainability, and its development focuses on being environmentally friendly and ecologic. Based on this, sustainable social development meets all needs of users, which causes their satisfaction, happiness, security, health and quality of life (Grum and Grum, 2020: 788).

KSS and sustainability is a value for businesses. That a business or activity is seen as the reflection of a development that is responsible from social point of view or sustainable is useful for organizations. There is a danger of defining businesses or activities for image. Both concepts have a complex structure within itself. In addition, since they have the different social and environmental ethics for which they can be kept responsible, it is difficult to generalize KSSs to businesses. Sustainability agenda, as a requirement of its definition, discusses the results of ecological dependence and social effects of local behaviors in universal sense (Moon, 200: 297). Corporate sustainability and responsibility are accepted as strategic in terms of their aims. Thus, since businesses are in good condition economically, they have ability to become responsible citizens from social and environmental point of view. Applications of responsible management slowly but definitely create awareness for businesses, society and environment about the necessary skills and adequacies (Camillari, 2017: 71-72).

5. The Aim, Importance and Limitations of the Study

Covid-19 pandemic process, one of the problems the world face to at unexpected moment, led to serious problem in the social meaning. This process caught unready led to economic and social destructions. In this process, businesses, especially the areas, where they are active, realized activity in health area particularly. While some part of the activities is based on cooperation, the other part was made according to their own targets and strategies of institutions. With moving from here, the aim of the study, based

on the framework specified in the literature part, as of March 2020, is to study corporate social responsibility activities of Top 20 Turkish brands taking place among Top 100 of Brand Finance in 2020 made related to Covid-19 Coronavirus Pandemic For this purpose, social responsibility activities, which Top 20 brands, examined among from Top 100n of Brand Finance, announce or which was in the news, were discussed. Hence, corporate social responsibility activities, which do not take place in internet media, which are not in the news and which are published in the other platforms, are not included in the study.

6. Study Method

In this study, qualitative study technique was used as a method. In were this scope, from among Turkish Brands taking place in Top 20 of Brand Finance, Top 20 firms were selected as sample. In the direction of the aim of the study, webpages of the firms taking place in Top 20 and the internet news related to these brands were examined by means of Qualitative Content Analysis). Qualitative Content Analysis: QCA, moving from quantitative and qualitative dimensions of the existing texts, aims to obtain several findings, directed to some dimensions and cross-sections of the non-existent, new and unknown social reality. From the results obtained, the results are tried to be deducted directed to indirectly unobservable factors (Gökçe, 2006: 20).

7. Findings of the Study

In this study, <corporate social responsibility activities Top 20 Turkish firms taking place in Top 100 of Brand Finance made related to Covid-19 Coronavirus were subjected to evaluation by moving from literature. Corporate social responsivity activities are highly important in increasing brand recognition. Corporate Social Responsibility activities, related to Covid-19 Coronavirus as of March 2020, the Turkish brands taking place in Top20 of Brand France made are as follows:

TURKISH AIRWAYS (THY)

Turkish Airways reported the precautions it will apply immediately after Coronavirus begins to Public Opinion Enlightening Platform (KAP). The leading activity mentioned to implement is the precautions related to liquidity level. (haber7.com). In addition, THY beginning again flights as of the date of July 1, 2020, in the scope of precautions, in order to minimize the contact of

passengers and crew members, modifying presentation of every kind of service, made offering for passengers with disposable materials. THY keeping hygiene team in airplanes enabled cleaning and hygiene to actualize at the highest level by means of specialist teams during flight (cnnturk.com).

ZİRAAT BANK

Ziraat Bank made efforts related to the process associated with its own service area with the slogan “transact without going to the branch, keep your distance, keep your health”. With this work, the customers of the banks will be able to apply to digital channels of the banks, using Ziraat Mobile applications, with card information belonging to them after making the necessary controls without needing them to go to the branches (ziraatbank.com.tr).

GARANTİ BBVA

In Covid-19 process, Garanti BBVA announced in its website that they paid more attention to sustainability together with pandemic and put it on the focus of their works. Garanti BBVA expressed that the process that began together with pandemic largely affected everyone, that business world faced difficulties and that the actions taken due to pandemic had important impacts on environment. On the other hand, often emphasizing that actions were taken interested in the process and that environmental and social threats may often create similar crises, it was suggested that also in new order to established after pandemic, services would continue, with moving from sustainability.

In addition, it was stated that there was an uncertainty media with quickly spread of pandemic and, depending on this, that information pollution was experienced. Garanti BBVA attracting attention that people experienced more panic in this uncertainty, giving place to the relevant activities of World Health Organization and UNESCO in its website, tried to create awareness. World Health Organization, together with Covid-19 Pandemic, brought a new word “infodemi” summarizing information pollution spreading quickly. Infodemi that is related to excessive and false information or information spread argues that pandemic leads pandemic in society to fear and panic that managing process becomes more difficult.

UNESCO, for being able to positively manage this process, in which there are information pollution and uncertainty applied the study called Media and Information Literacy-MIL. Also Garanti BBVA announced this study World

Health Organization and UNESCO carried out in cooperation in its website and, making efforts in the direction that essentially its customers, everyone use reliable information resources such as Turkish Republic Ministry of Health, World Health Organization Turkey and TÜBİTAK Covid-19 website, it supported to provide awareness (www.garantibbva.com).

TURKCELL

In Covid-19 process, one of the brands, which signed the efforts of social responsibility and social awareness and received award in this area, was Turkcell. Turkcell, with the works it made in 2020, signed the projects, which contributed value to the life of 100 thousand of disabled people and 30 thousands of students. In associated with the projects, Murat Erkan, Turkcell General Director, saying that “We will continue to use the leverage effect of technology for supporting to be able to implement potential our citizens have, removing social barriers and providing social opportunity equality” attracted attention to the fact that social responsibility applications are so important for them. Intelligence Power Project enabled to reach the students more than 30 thousand together with remote education students and newly opened classes. In addition, face shields were produced by the students and it was supported for them to be reached to health employees ntv.com.tr.).

In addition, Bring it to Turkcell Project deserved social responsibility award in PSM AVARDS 2020. Turkcell using Paycell infrastructure implemented “Bring it”, mobile order application. Over age 65 people who cannot go out due to Covid-19 pandemic, thanks to this project, can order a number of product by means of phone. In the application, in which approx. 1500 products can be ordered, order price is reflected to Turkcell receipts via Paycell Mobile Payment Service. This project implemented by integrating technological infrastructures of Turkcell and Getir, enables over 65 people whose habit to use card and their technology use are low to make contactless shopping with cash or credit card. The orders given by means of call are transported by Getir couriers to the addresses specified in compatible with hygienic rules (tr.investing.com).

ARÇELİK

Arçelik, beginning from emergence of Covid-19 process, carries production and service activities directed to the basic needs of society, based

on the health of all stakeholders. Immediately after global pandemic began, evaluating the experiences of its stakeholders in China as information, it used in applications for its stakeholders in Europe. The plan prepared by setting out from the precautions Ministry of Health and Koç Community wanted to be obeyed was taken as a departure point and, with the directions of Koç Holding Emergency Case Coordination Center, all information was daily shared with employees and it was behaved with a transparent management approach in communication. All offices in Turkey was closed to visitors and home office working system was applied. Koç Holding announced the actions it took in all of this process and awareness works it made in its website arcelilglobal.com). Together with Covid-19 pandemic, for meeting the increasing needs related to hygiene, also Arçelik, carrying its production to this direction, supported holding works and works related to pandemic process.

According to the results of the studies carried out in 31 countries, Arçelik considering the changing structure of consumer needs, with Ultra Hygiene series, identified by R&D studies, produced UV cleaning device, which enable packed foods to become hygienic, which clean the products such as refrigerator, mobile phone and key requiring continuous hygiene haberturk.com). In addition, Arçelik made decision for opening all technology it uses to the use of Biosys producing respiration device (tuhid.org).

TÜRKTELEKOM

In the scope of Covid-19 precautions, as soon as remote education begins, Türk Telekom added 5 GB more to internet support it presented in the scope of Education-Information network and opened a total of 8 GB internet for use. In this process, considering the customers who cannot return to Turkey due to flight ban and quarantine, it made a definition of speaking, SMS and internet for making communication easier. Turk Telekom gave 14 days of administrative leave to its employees returning from abroad The employees, who are pregnant, use legal breast--feeding leave, are disabled, over age 65, and home office organize was made for 550 employees, who are in disadvantaged group determined by Ministry of Health. In addition to transferring all meeting and education to online media, notices were made about not participating in individual education, seminars, conferences which will be performed face to face, In policlinics, special observation room were included. Türk Telekom showing the necessary care about disinfectant placed

in the areas used in common. Announcing all decisions and applications in website, it also preferred open communication in this process.

AKBANK

Akbank, in order to minimize touch, which is the leading factor in spread of pandemic, rose the daily withdrawal limit via QR code to TL 5000. In addition to this, it rose the limit of unencoded transaction, made by contactless cards and Axess Mobil, to TL 250 in QR and contactless transactions. For supporting corporate and commercial customers (SMSE) of Turkey Banks Association (TBB), Akbank participated in credit protocol, supported by Treasury under guarantor of Credit Guarantee Fund (KGF). In addition, in order to be used in intervening pandemic, it reserved the resource of TL 10 million. It shared the information that this resource will be used for strengthening the existing situation about equipment and disposals urgently needed by State Hospital of Ministry of Health with its stakeholders in website (akbank.com).

İŞBANK

Türkiye İş Bankası, under the heading of Social Responsivity in website, announced that it will make cooperation with Koç University in the area of community health, in order to make contribution to scientific and academic studies to be carried out in Turkey. With this cooperation, in addition to advanced level studies related to infection disease, the studies for developing the diagnosis and treatments of the disease and protection way from diseases, it was aimed to enrich human resource quantitatively and qualitatively and support vaccination and medication studies. It was also planned to be included infection disease specialists and the other health employees serving Bayındır Hospital in the research and studies and education programs to be carried out in headquarter (işbank.com.tr).

YAPI KREDİ

Arda Öztaşkın, Yapı Kredi Corporate Communication Director, stating that they continue to work on the name of removing borders in all areas, expressed that they largely adapted to pandemic conditions and reported that they have continued to work on finance as well as all areas of the life. In this process, instead of interrupting our project, we almost carried all of them to digital media. Saying that “We continued as online our educations, seminars

and all activities we organize in the scope of our social responsibility projects. With the projects everyone associated with Yapı Kredi has adopted by participating in, we continued to add value to our society. Also in the next period, we will continue to work by our main force to remove borders in every area of the life”, he showed the importance they gave to social responsibility studies (ortadoguhaber.com)..

FORD OTOSAN

Ford Otosan, initiated fidelity project named “You call, here is Ford Otosan” for the retired people who cannot go out in the period of Covid 19, In the scope of the project, a team consisting of volunteers, reaching over 65 retirees of the brand, listened to them in this process and helped them to feel that they are not alone and to be built between generations. In addition, reminding the importance of staying at home once more to these people, awareness study was carried out (fordotosan.com.tr).

LCW (LC WAIKIKI)

Vahap Küçük, Head of LC Waikiki Board of Directors, in order to cope with masque trouble experienced in the scope of struggle with Covid-19 Pandemic, on the call of Ministry of Health, producing 1.5 million piece of masque in their workshop, donated to Ministry of Health (mallreport.com.tr)

BSH

BSH held online seminaries with its suppliers about COVID-19 and, in these seminaries, came together with the supplier firms. In these activities, precautions that has been applied due to pandemic were discussed, and the networks were formed, in which businesses can share information about how they adapted to the process in their own cases and how applications were made (<https://www.facebook.com/BSHKariyer/posts/2697636603810234/>).

BİM

In BİM website and social media, any corporate social responsibility, study published related to Covid-19 pandemic, was not met.

OPET

OPET carried out awareness studies in this process with the slogans of “Loving is Protecting” and “Stop kissing and handshake” in order to make conscious the society. In addition, OPET distributed information brochures related to the rules about the importance of health and the rules that are necessary to be paid attention in this process (opet.com.tr).

ÜLKER

In the review made in internet media, any social responsibility project, made Ülker itself as a brand, was not met. However, essentially Ülker itself, with the brands it has, Yıldız Holding, which takes place among the leading brands of Turkey, made social responsibility projects in Covid-19 process. Şok Markets initiated application of “shock in the pocket”. By means of this online application, the orders of the consumers were begun to be delivered to their addresses. With “İstegelsini/demand and let it come” that is again a similar application, orders were delivered free of charge to the elders, those having chronic disease, families expecting baby and those living in the same house with the people in risk group. On the other hand, holding, presenting its all facilities to service of health sector, aimed to answer back to the labors of health workers with its own possibilities. In addition, the different studies were carried out with non-governmental organizations. Firstly, in cooperation made with Kızılay, food products were distributed to 20.000 people under quarantine. In order to be used in Bezmialem University Hospital, in addition to medical devices such as intensive care monitor, ultrasonography device, EKG device, defibrillator, video-laryngoscope statoscope, and etc. the support of a total of 3000 pieces of medical materials such as hand antiseptic for hygienic application and floor surface disinfectant was made (aa.com.tr).

VESTEL

Vestel, in order to prevent the dangers the used masques, which emerge as a serious problem together with pandemic, will cause, designed “masque recycling unit”. In pandemic process, Vestel designing this product with the approach of social responsibility, by collecting the masques disposed to

“Masque Recycling Unit” in these centers, it was targeted to prevent a new threat related to health. In addition, this application became instrument of a donation to create difference in the life a visually-disabled person (stendustri.com).

VAKIFBANK

Vakıfbank also became one of the businesses behaving with understanding of social responsibility in Covid-19 process. Vakıfbank, as soon as the process begins, behaving sensitively about health of society, provided possibility for customers to be able to quickly and reliability draw money from Vakıfbank Mobil via IQ code and from ATM without touching. For cash needs, Vakıfbank rose daily withdrawal limit to TL 500 free of charge. It also gave information education to its employees about the issues that are necessary to be paid attention. It supplied the basic health material of all employees also enabled possibility to be deemed in administrative leave for its employees, who have chronic disease and are pregnant. The application of business casual was proceeded for employees to make easier hygiene of their clothes and sustain their duties more comfortably within clothing criteria (vakıfbank.com.tr).

ANADOLU EFES

As in BİM, also in website of Anadolu Efes and social media, any corporate social responsibility project, published about Covid-19 pandemic was not met.

HALBANK

Halkbank, in order to minimize spread risk of COVID-19, as a result of the efforts made by taking as reference of the regulations of TR Ministry of Health and World Health Organization, received COVID -19 Safe Service Document (dünya.com). Halkbank, with social responsibility projects it made about precautions against global pandemic, made important contributions to society. In this scope, it took urgent precautions concerning government and citizens. The most important one of these is that it donated a total of Euro 50.000 for purchasing quick test kits realized on demand of Communicable and Inflammatory Disease)Clinic slopodencepat.mk).

DENİZBANK

Also Denizbank, as in the other banks, rose daily withdrawal and transfer limits and presented contactless payment possibilities. Beside this, in

cooperation of TOBB and KGF, it presented NEFES/BREATHING credit (no-payment for capital and interest in 2020, monthly repayment with 12 equal installment in 2021 in the rate of yearly 7.5% of interest) specific to SMSEs, which are the member of chamber or stock market depending on Turkey Chambers and Stock Markets Union. Salary payments of over 65 retired customers, who cannot go out, were made in their houses by means of Fidelity Support Group. In order to make contribution to the aids made as health equipment supply, cash and provisions, the resource was reserved a total of TL 10 million (denizbank.com)..

In related to Covid-19 Coronavirus Pandemic that became global as of March 2020, it is possible to summarize the studies made by Turkish firms taking place in the Top 20 list of Brand Finance as follows:

Table 1: The studies made by Turkish firms taking place in the Top 20 list of Brand Finance in 2020

BRAND	CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY STUDY
ZİRAAT BANK	ONLINE BANKING TRANSACTIONS
GARANTİ BBVA	AWARENESS STUDIES INFORMATION
TÜRKCELL	-FELLOWSHIP -MODIFICATION IN THE FORM OF PRESENTING SERVICE
ARÇELİK	-TRANSPARENT COMMUNICATION -AWARENESS STUDIES -NEW PRODUCT SPECIFIC TO COVID-19
TÜRKTELEKOM	-INTERNET SUPPORT FOR EDUCATION - SMS, INTERNET SUPPORT FOR THE CITIZENS ABROAD - REMOTE WORKING POSSIBILITY FOR THE EMPLOYEES UNDER RISK - CARRYING EDUCATION, SEMINARY AND MEETINGS TO ONLINE MEDIA - DISINFECTING BUSINESS AND EQUIPMENT -AWARENESS STUDIES
AKBANK	- DAILY WITHDRAWAL LIMIT - INCREASING CONTACTLESS CARD LIMIT -GUARANTEED CREDIT POSSIBILITY -RESOURCE RESERVATION FOR HEALTH WORKER -AWARENESS STUDIES
İŞBANK	-CONTRIBUTION TO SCIENTIFIC AND ACADEMIC ACTIVITIES -STUDIES AND RESEARCH ON VACCINATION AND MEDICATION
YAPIKREDİ	- CARRYING EDUCATION, SEMINARY AND MEETINGS TO ONLINE MEDIA - ONLINE CONTINUITY OF SOCIAL RESPONSIBILITY PROJECTS

FORD OTOSAN	- FIDELITY PROJECT TO MEET THE NEEDS OF OVER 65 INDIVIDUALS -AWARENESS STUDIES
LCW (LC WAIKIKI)	-DONATION OF MASQUE TO MINISTRY OF HEALTH
BŞH	- AWARENESS STUDIES
BİM	-IT WAS NOT MET IN INTERNET OR SOCIAL MEDIA
OPET	- AWARENESS STUDIES
ÜLKER	- MODIFICATION IN THE FORM OF PRESENTING SERVICE - FREE OF CHARGE ORDER SUPPORT FOR THE INDIVIDUALS IN RISK GROUP -DONATION AND AID FOR HEALTH WORKERS -FOOD AID IN COOPERATION WITH KIZILAY -MEDICAL EQUIPMENT SUPPORT -HYGIENE PRODUCT SUPPORT
VESTEL	-PRODUCTION OF MASQUE RECYCLING UNIT -DONATION TO VISUALLY –DISABLED PEOPLE -AWARENESS STUDIES
VAKIFBANK	- CONTACTLESS WITHDRAWAL AND DEPOSIT IN ATMS -INCREASING DAILY WITHDRAWAL LIMIT -BASIC HEALTH MATERIAL SUPPLY FOR EMPLOYEES -ADMINISTRATIVE LEAVE POSSIBILITY FOR THE EMPLOYEES UNDER RISK -FREE CLOTHING APPLICATION FOR EASIER HYGIENE
ANADOLU EFES	-IT IS NOT MET IN INTERNET OR SOCIAL MEDIA
HALKBANK	-TRANSPARENT COMMUNICATION - CASH DONATION TO HEALTH AREA
DENİZBANK	- INCREASING DAILY WITHDRAWAL LIMIT -CONTACTLESS PAYMENT POSSIBILITY -CREDIT SUPPORT TO SMMES - PAYING THE SALARIES OF 65 OVER CUSTOMERS IN HOUSE - HEALTH EQUIPMENT SUPPLY AND CASH AND PROVISIONARY AID

8. Conclusion

Corporate social responsibility expresses all of laws, rules and voluntary applications for maximizing benefits of business stakeholders . At the same time corporate social responsibility activities is highly important in creating brand commitment and increasing customer satisfaction. Although there are different views about corporate social responsibility activities in the literature and business world, at the point reached, that businesses carry out corporate social responsibility studies is unavoidable. When the businesses are sensitive to the social-cultural, environmental health, etc. problems of the society they are in, they also have positive image in the eyes of consumers. In this study,

the studies of Turkish brands taking place in Top 20 of Brand Finance in 2020, which either create awareness or are useful in this issue in related with global Covid-19 pandemic surrounding world as of March 2020, were discussed. For this purpose, the studies published in websites of Top 20 brands taking place in Brand Finance were examined. As a result of the findings obtained, it is seen that 8 of the brands taking place in Top 20 of Brand Finance are financial firms. These are Ziraatbank, GarantiBBVA, Akbank, İşbank, YapıKredi, Vakıfbank, Halbank and Denizbank. Two of them are the brand of GSM operator, which are Turkcell and Türk Telekom. Three brands are Arçelik, BSH and Vestel from white appliances sector. The other seven brand are from automotive, clothing, gasoline-fuel, ssectors. supermarket and food. Almost all of Turkish brands in Top 20 of Brand Finance in 2020 carried out corporate social responsibility studies in Covid-19 global pandemic process. These studies show diversity from awareness creating studies to cash aid. While it was seen that financial companies predominantly presented extension easiness, it was seen that the other brands presented in-kind and in-cash aid. Financial organizations, predominantly daily withdrawal limits, added contactless use feature to their cards and facilitated the works of consumers. On the other hand, it was seen that some financial institutions provided easiness about extension for their SMSEs. Financial institutions supported health sector, either reserving resource or directly. At the same way, remote working possibility provided for many employees. GSM operators performed their corporate social responsibility with the internet, speaking and SMS support. It was seen that market brands, from which consumers supplied daily consumption products, also began to give online shopping service and presented order possibility for those over 65. It was seen that many businesses in the scope of study financially and spiritually supported the individuals over age 65. Most of the businesses in the scope of study gave importance transparent communication in this process and struggled with eliminating information pollution. In either their websites or social media accounts, they followed transparent communication policies about issue. This study is important to identify whether or not the brands taking place in Top 20 of Brand Finance are sensitive to social problems. In addition, that there is a list both published 2020 and that global pandemic Covvid-19 coronavirus began to quickly spread in 2020 and that these two issues are discussed together

introduce actuality of this study. Since only websites were examined in the study, it is highly possible that brands carried out their studies on the platforms consumers did not see and published them.

It was seen that the businesses mentioned about, setting out the thought of sustainable goodness, as soon as pandemic began, acted in the consciousness of social responsibility and, especially easiness and support in their own areas, made contribution to health and education areas. Social responsibility studies carried out in the cases, where there is uncertainty and trouble like pandemic are important in terms of that the importance businesses to sustainability shows.

Especially chaos periods are the periods, in which disorder and uncertainty emerge. Since this process also brings information pollution together with it, it leads to crises. Since the process, in which pandemic begins, the most remarkable point is that multi-stakeholder capitalism is so important. Pandemic process also suggesting that sustainable goodness approach began brought Social Responsibility 3.0 application. This approach introduces that the support is provided at which media and how will be effective, not giving to those needing it (Özgen, Ocak 2021).As also seen from the study, exemplified businesses introduced their efforts to be able to overcome this process comfortably and effectively.

KAYNAKÇA

- Bansal, P. (2005), "Evolving Sustainability: A Longitudinal Study of Corporate Sustainable Development", *Strategic Management Journal*, 26, 197-218.
- Basiago, A. D. (1995), "Methods of Defining Sustainability", *Sustainable Development*, 3, 109-119.
- Basiago, A. D. (1999), "Economic, social, and environmental sustainability in development theory and urban planning practice", *The Environmentalist* 19, 145-161.
- Bebbington, J., ; Dillard, J. (2008). *Social Sustainability: An Organizational-Level Analysis*. J. Dillard, V. Dujon, & M. King (Dü) içinde, Understanding the Social Dimension of Sustainability. New York, London: Routledge .
- Bell, Morse, S.(2008), *Sustainability Indicators Measuring the Immeasurable?*, Second Edition, London, Earthscan,
- Boone, Lois E. ; David L. K. (1992), *Management*, New York: McGraw-HillBoone
- Brady, K. O. (2005), *The Sustainability Effect: Rethinking Corporate Reputation in the 21st Century*, New York, Palgrave Macmillan,
- Brammer: J. ve Pavelin, S. (2006), "Corporate Reputation and Social Performance: The Importance of Fit", *Journal of Management Studies*, 43(3), 435-455.
- Biswas, M. R. ; Biswas, A. K. (1984), Complementarity between Environmental and Development Processes, *Environmental Conservation*, 11(1), 35-44.
- Camilleri M. A. (2017), "Corporate sustainability and responsibility: creating value for business, society and the Environment", *Asian Journal of Sustainability and Social Responsibility*, 2:59-74.
- Caring for Energy , (2015), "Corporate Social Responsibility Management", <http://www.cnpc.com>.
- D'Amato,A.; Henderson, S.; Florence, S. (2009), "*Corporate Social Responsibility and Sustainable Business A Guide to Leadership Tasks and Functions*", North Carolina, Center for Creative Leadership.
- Caroll, B.A. (1991), "The Pyramid of Corporate Social Responsibility: Toward the Moral Management of Organizational Stakeholders", *Business Horizons*, 34(4):39-48.
- Dunphy, D.; Jodie B. Andrew G. ; Philip S.(2000), *Sustainability: The Corporate Challenge of the 21st Century*, Sydney, Allen & Unwin.
- Dyllick,T. ; Hockerts,K. (2002), "Beyond the Case for Corporate Sustainability", *Business Strategy and the Environment*, 11:130-141.
- Ferrell, O. C. ; Friedrich, J. (1994), *Business Ethics: Ethical Decision Making And Cases*, (2nd Ed.), Boston: Houghton Mifflin Company.
- Ganescu, M. C. (2012), "Corporate social responsibility, a strategy to create and consolidate sustainable businesses", *Theoretical and Applied Economics* Volume XIX, No. 11(576), 91-106.
- Gardberg, N. A. ve Fombrun, C. J. (2006). Corporate Citizenship: Creating Intangible Assets Across Corporate Environments, *Academy of Management Review*, 31(2), 239-346.
- Gowan Mary A. (2012), "HRM's Role in Corporate Social and Environmental Sustainability", <https://www.shrm.org/>.
- Gökçe, O. (2006). *İçerik Analizi Kurumsal ve Pratik Bilgiler*. Siyasal Kitabevi, Ankara.

- Grum, B., Grum Darja K. (2020), Concepts of social sustainability based on social infrastructure and quality of life, *Facilities*, Vol. 38 No. 11/12, 783-800.
- Hemingway, C.A.; MacLagan, P.W. (2004), Managers' personal values as drivers of corporate social responsibility, *Journal of Business Ethics*, Vol. 50, No. 1, 33.
- Maignan, I. ve Ferrell, O. C. (2001). "Corporate Citizenship As a Marketing Instrument: Concepts, Evidence and Research Directions", *European Journal of Marketing*, (35) ³/₄, 457-484.
- Munier, N. (2005), *Introduction to Sustainability*, Road to a Better Future, Springer.
- Özgen, E. (2021), "Artık Sürdürülebilir İyilik Dönemi Başladı", <https://www.plumemag.com>. (Erişim tarihi: 10 Şubat 2021).
- Salmane, L. A. (2020), "Ethical Aspects Of Sustainability", *Journal of Social Sciences*, No 1(7), 5-16.
- Soyka, P. (2012). *Creating a Sustainable Organization: Approaches for Enhancing Corporate Value Through Sustainability*, New Jersey, Pearson Education Inc.,
- Werther, W. B.; Chandler, D. (2006). *Strategic Corporate Social Responsibility: Stakeholders in a Global Environment*, Thousand Oaks: Sage Publications
- Young, T., K.
- OECD (2013), "OECD Guidelines on Measuring Subjective Quality of Life", OECD Publishing, doi: 10.1787/9789264191655-en.
- Widok, A. (2009), "Social Sustainability: Theories, Concepts, Practicability", *Environmental Informatics and Industrial Environmental Protection: Concepts, Methods and Tools*, 43-51.
- Zhang, D.; Morse S. Kambhampati, U. (2017), *Sustainable Development and Corporate Social Responsibility, Sustainable Development and Corporate Social Responsibility*. London, Routledge

İnternet Kaynakları

- <https://www.haber7.com/seyahat/haber/2958876-turk-hava-yollarindan-koronaviruse-karsi-guclu-onlemler>, Erişim Tarihi 06.02.2021.
- <https://www.cnnturk.com/ekonomi/thy-ucaklarinda-ikram-kapali-kutular-halinde-dagitilacak>, Erişim Tarihi: 06.02.2021.
- <https://www.garantibbva.com.tr/tr/blog/yeni-normalde-surdurulebilirlik.page>, Erişim tarihi: 06.02.2021.
- <https://www.garantibbva.com.tr/tr/blog/koronavirus-gundeminde-dogru-bilgiye-ulasmak.page>, Erişim Tarihi: 06.02.2021.
- <https://www.ntv.com.tr/ekonomi/turkcell-100-bin-engellinin-ve-30-bin-ogrencinin-hayatini-kolaylastirdi,KQxDpGsilky4nfeM55LaA>, Erişim Tarihi: 06.02.2021.
- <https://tr.investing.com/news/markets/getir-turkcellle-projesi-psm-awards-2020-de-sosyal-sorumluluk-dulune-layk-goruldu-2081861>, Erişim Tarihi: 06.02.2021.
- <https://www.arcelikglobal.com/tr/sirket/medya/basin-bultenleri/calisanlarimizin-sagligi-ve-ismimizin-devami-icin-anladigimiz-onlemler/>, Erişim Tarihi: 06.02.2021.
- <https://www.haberturk.com/arcelik-ultra-hijyen-serisi-urunlerini-tanitti-haberler-2829980-teknoloji>, Erişim Tarihi: 06.02.2021.

- <https://medya.turktelekom.com.tr/turk-telekom-viruse-karsi-mucadelede-kesintisiz-iletisim/>, Erişim Tarihi: 06.02.2021.
- <https://www.akbank.com/tr-tr/genel/Sayfalar/Covid-19-Onlemleri.aspx>, Erişim Tarihi: 06.02.2021.
- <https://www.isbank.com.tr/bankamizi-taniyin/is-bankasi-ve-koc-universitesinden-saglikli-yarinlar-icin-ortak-adim>, Erişim Tarihi: 06.02.2021.
- <https://www.ortadoguhaber.com/haberler/yapi-kredi-gonulluleri-turkiye-nin-her-yerinde-sinirlari-kaldirmaya-devam-ediyor>, Erişim Tarihi:06.02.2021.
- <https://www.fordotosan.com.tr/tr/medya/basin-kitleri/ford-otosandan-covid-19-doneminde-evlerinden-cikamayan-emeklilere-vefa-projesisen-ara-ford-otosan-burada>, Erişim Tarihi: 06.02.2021.
- http://www.tuhid.org/pdf/Covid-19-Surecinde-KSS_1590136304.PDF, Erişim Tarihi: 06.02.2021.
- <http://mallreport.com.tr/perakende/lc-waikiki-haftada-40-milyon-maske-uretiyor/5041>, Erişim Tarihi: 06.02.2021.
- <https://www.opet.com.tr/sevmek-korumaktir>, Erişim Tarihi: 06.02.2021.
- <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/yildiz-holdingden-koronavirusle-mucadeleye-gida-ve-medikal-cihaz-destegi/1786142>, Erişim Tarihi: 06.02.2021.
- <https://www.stendustri.com.tr/haberortak/vestel-den-maske-donusum-unitesi-h107865.html>, Erişim Tarihi: 06.02.2021.
- <https://www.vakifbank.com.tr/Default.aspx?pageID=2808>, Erişim Tarihi: 06.02.2021.
- <https://www.dunya.com/sirketler/halkbank-covid-19-guvenli-hizmet-belgesi-aldi-haberi-600333>, Erişim Tarihi: 06.02.2021.
- <https://www.slobodenpecat.mk/tr/vo-godinava-shto-izminuva-opshtestvenata-odgovornost-eden-od-glavnite-fokusi-na-halkbank/>, Erişim Tarihi: 06.02.2021.
- <https://www.denizbank.com/kisa-kisa/saglikla-kesintisiz-hizmet-vermek-icin-calisiyoruz.aspx>, Erişim Tarihi: 06.02.2021.
- <https://www.denizbank.com/kisa-kisa/koronavirus-salginina-karsi-yurutulen-dayanismaya-10-milyon-tl-destek-veriyoruz.aspx>, Erişim Tarihi: 06.02.2021.
- <https://www.ziraatbank.com.tr/tr/dijital-bankacilik/internet-bankaciligi/bireysel-internet-subesi>, Erişim Tarihi: 06.02.2021.
- <https://www.facebook.com/BSHKariyer/posts/2697636603810234/>, Erişim Tarihi: 06.02.2021.

BÖLÜM 18

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA KAVRAMININ TARİHSEL GELİŞİMİ VE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİN ÜÇ BOYUTU: GENEL BİR BAKIŞ¹

Dr. Öğr. Üyesi Kazım SARIÇOBAN²

¹Bu çalışma, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı'nda tamamlanan "Türkiye'de Uygulanan Çevre Politikalarının Sürdürülebilir Kalkınma Üzerine Etkileri" başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

²Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İİBF, Burdur, Türkiye, kazimsaricoban@hotmail.com, ORCID ID:0000-0001-6578-3702

GİRİŞ

Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nun (World Commission on Environment and Development [WCED]) 1987 yılında yayınladığı Ortak Geleceğimiz diğer adıyla Brundtland Raporu ile gündeme gelen sürdürülebilir kalkınma (SK) kavramı, siyasi ve ekonomik gündemin üst sıralarına taşınmış ve kısa süre içinde hem ulusal hem de uluslararası birçok çevre ve kalkınma politikasının öncelikli hedefi haline gelmiştir. Brundtland Raporu SK'yi "Gelecek kuşakların kendi ihtiyaçlarını karşılama yeteneğinden ödün vermeden, bugünün ihtiyaçlarını karşılayan kalkınma" şeklinde tanımlamıştır. Bu tanım SK'nin uzun vadeli yönünü vurgulamakla birlikte şimdiki ve gelecek nesiller arasında eşitlik ve adil bölüşüm ilkesini de ön plana çıkarmaktadır.

SK doğal çevreyi, sosyal eşitliği ve insan refahını koruyan ve geliştiren ekonomik ve sosyal kalkınma türlerini içeren bir kavramdır. Bir başka ifadeyle SK, kalkınmada ve daha iyi bir yaşam kalitesi arayışında çevresel, toplumsal ve ekonomik boyutların bir arada düşünüldüğü bir paradigmadır (McKeown, 2002: 8). Bununla birlikte SK'yi söz konusu üç boyuta indirgemek, kavramın kapsadığı politik, ekonomik, kültürel ve ekolojik süreçlerin karmaşık yapısını kaçınılmaz olarak basitleştirmek anlamına da gelmektedir (Sharpley, 2000: 3).

SK'nin çevresel, toplumsal ve ekonomik boyutundan her biri kendi içinde iklim değişikliği, biyo çeşitlilik, doğal kaynakların, toprakların ve suların korunması, yoksulluğun azaltılması, açlığın ortadan kaldırılması, üretim ve tüketim kalıplarının değiştirilmesi ve küresel nüfus artışı gibi birçok alt başlık içermektedir. SK kavramını bu şekilde bileşenlerine ayırmak ve her birine ayrı ayrı politikalar uygulayarak değerlendirmek SK'nin başarılı olabilmesi için önemli gözükmektedir.

Günümüzde artan çevre tahribatı, iklim krizi, biyo çeşitlilikteki azalma, içme suyu sıkıntısı, yoksulluk, açlık, hızlı nüfus artışı gibi konular SK kavramını giderek daha önemli hale getirmektedir. Tüm bu olumsuzlukların önüne geçebilmek için yerel, ulusal ve küresel düzeyde bir dizi toplantı yapılmakta ve bunların sonucunda hem bugün için hem de (Dünyamızı Değiştirmek: Sürdürülebilir Kalkınma için 2030 Gündemi (Gündem 2030) gibi) ileriye yönelik hedefler belirlenmektedir. Bu nedenle çalışmada SK kavramının düşünsel temellerine ve başarılı olabilmesi için de önemli görülen üç boyutuna (ekonomik, toplumsal ve ekolojik) yer verilmiştir.

Çalışmanın ilk bölümünde SK kavramının tarihsel gelişim sürecine değinilmiş, daha sonra kavramın farklı yazar, kurum ve kuruluşlarca yapılan ve yaygın olarak kullanılan tanımları verilerek bu tanımların ortak yönleri üzerinde çıkarımlarda bulunulmuştur. Son bölümde ise SK'nin başarısı için önem arz eden ve SK'nin üç boyutu (Three Pillars of Sustainability) olarak bilinen çevresel, toplumsal ve ekonomik boyutlar açıklanmıştır. Başlıkta da belirtildiği üzere çalışma tezden türetilmiştir ve tezin ilgili bölümü gözden geçirilerek yer yer güncellenmiş ve genişletilmiştir.

1. SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA FİKRİNİN ORTAYA ÇIKIŞI VE TARİHSEL GELİŞİMİ

Sürdürülebilir kalkınma (SK) kavramına geçmeden önce sürdürülebilirlik hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır. Sürdürülebilirlik kavramının ilk olarak nerede ve nasıl ortaya çıktığı kesin olarak bilinmemekle birlikte, bazı örnekler konunun eski Yunan mitolojisine kadar uzandığını göstermektedir. Antik Yunan düşüncesinde doğanın kendi kendini yenileyebilen ana figürü, yeryüzü Tanrıçası “Gaia”dır. İngiliz coğrafyacı Tim O’Riordan Gaianist’lerin dünyayı, üzerinde insanların küçük bir rol oynadığı, gizemli, kendi kendini düzenleyen mekanizmalar aracılığıyla gelişen canlı bir sistem olarak gördüklerini belirtmiştir. Gaia hem adaleti hem de demokrasiyi sembolize eder. Gaianizmin demokratik bileşeni, insanı her biri yaşam destek sistemlerinin sürdürülmesine karşı, karşılıklı yükümlülükleri olan doğayla ortak bir paydada görselleştirir. Gaian adalet ise insanlar çevresel süreçlerin belirlediği sınırları aştığında misilleme şeklinde gelir. Toprak erozyonu, ötrofikasyon ve ağaçların ve göllerin asidik çökeltme ile susuz bırakılması Gaia adaletinin bazı örnekleridir (O’Riordan, 1985: 126-127). Yaşam da dâhil olmak üzere Dünya'nın tüm yüzeyi kendi kendini düzenleyen bir varlıktır ve Gaia ile kastedilen de budur (Lovelock, 2000: ix). Lovelock, Dünya'nın gezegen koşullarını koruyan, kendi kendini düzenleyen bir sistem veya süper bir organizma olduğunu öne sürerek sürdürülebilirlik konusundaki ilk çıkarımları Antik Yunana kadar götürmüştür. Her ne kadar mitolojik kökenli olsa da çevrenin sürdürülebilirliği üzerine düşüncelerin yer alması, sürdürülebilirlik kavramının gelişim tarihi açısından önemlidir.

Sürdürülebilirlik düşüncesinin ilk olarak tarım, hayvancılık, orman ve balıkçılık gibi yenilenebilir kaynaklar konusunda ortaya çıktığı görülmektedir

(Bozlağan, 2005: 1013). Ancak kavram bugün, tüm ekonomik faaliyetlere uzanarak geniş bir literatür oluşturmuştur. Tarımdaki kökleri 18. yüzyıl sonlarındaki çitleme hareketine kadar gitmektedir. Arthur Young (1804), Britanya Adalarında yaptığı seyahatlerde, komünal tarımdan bireysel çiftçiliğe geçişin faydalarını gözlemlemiş ve en çok üretimdeki sürdürülebilir büyümeden etkilenmiştir. Bunun nedeni olarak Young, çitleme hareketini görmüştür. Eski sistemde büyük açık tarlalar yerel gruplar tarafından ortaklaşa ekilirken, çitleme hareketi ile bir çit veya taş duvarla çevrili bireysel çiftlikler oluşturulmuş ve ancak o zaman her çiftçi, toprağına harcadığı yoğun çalışmasının tüm faydalarını elde edebilmiştir. Sonuç olarak üretkenlikte sürdürülebilir bir gelişme sağlanabilmiştir. Ormancılıkta ise sürdürülebilirlik kavramının, Von Thunen (1826) ve Faustmann'ın (1849) çalışmalarında geçtiği bilinmektedir. Özellikle Faustmann, ormanların optimum kesim yaşının belirlenmesinin karları maksimize etmedeki önemini vurgulamış, bunun da orman arazilerinin sürdürülebilir kullanılması ve her kesimden sonra arazinin yeniden dikilmesi ile mümkün olduğunu belirtmiştir (Kula, 1998: 151).

Ormancılıktaki sürdürülebilirlik düşüncesine bir diğer örnek, Federal Almanya'nın Baden bölgesinde 18. yüzyıl sonu ile 19. yüzyıl başlarında Karaormanların yok edilmesini önlemek amacıyla çıkarılan yasalarda karşımıza çıkmaktadır. Odun ihtiyacını sürdürülebilir şekilde karşılamının yanı sıra, ormanların su, dinlenme ve rüzgarı önleme gibi özelliklerini kullanırken sonraki nesillerin de kullanabilmesi için ormanların yeniden oluşturulması gerektiği fikri üzerinde durulmuştur. 19. yüzyıl başından itibaren özellikle Almanya'da ormanların ekolojik ve estetik açıdan işlevlerini vurgulamak amacıyla "sürdürülebilirlik" kavramının kullanıldığı görülmektedir (Kaplan, 1999: 160). Balıkçılık sektöründe de benzer durum söz konusudur. Gordon (1954), Scott (1955) ve Schaefer'in (1957) çalışmalarında sürdürülebilirlik fikri görülmektedir. Çalışmalarda, zaman içinde ekonomik rantı maksimize etmek için sürdürülebilir bir balıkçılık uygulamasının ve optimum bir balıkçılık faaliyetinin planlanması gerektiği üzerinde durulmuştur (Kula, 1998: 151).

19. yüzyılda sanayi devriminin etkisiyle de ekonomik ve teknolojik gelişmeler hız kazanmış ve yüzyılın sonunda hızlı sanayileşme, nüfus artışı ve kentleşme doğal kaynaklar üzerinde telafisi mümkün olmayan zararlara yol açmıştır. Ancak bu konu 1970'lerden önce yeterince dikkate alınmamış ve

geleneksel kalkınma kavramı içinde piyasa koşullarında çözüme kavuşacağı savunulmuştur. Bu düşünce 1970'lerde önemli eleştirilerle karşılaşmış, gelişmenin sadece ekonomik boyutunun değil aynı zamanda sosyal, beşeri ve çevre konularının da çok boyutlu olarak dikkate alınması gerekliliği üzerinde durulmuştur. Bu nedenle 1970'li yıllara gelindiğinde konunun önemi daha fazla gündeme getirilmiş, bunun sonucunda da kalkınma konusu çevre, doğal kaynaklar ve insan boyutunu içerecek şekilde ele alınmaya başlanmıştır. Bu gelişmeler ışığında konu, Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler (BM) gibi uluslararası kuruluşlar nezdinde de görüşülmüş ve doğaya verilen zararları önlemek amacıyla bir dizi toplantı yapılmıştır. Tüm bu girişimlerin ardından "Sürdürülebilirlik" ve "Sürdürülebilir Gelişme" kavramları ortaya çıkmıştır (Sarkım, 2008: 3; Han ve Kaya, 2008: 257).

2. SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA FIKRİNİN EYLEME DÖNÜŞME AŞAMALARI

Sürdürülebilirlik konusu, 1970'li yıllarda yaşanan çevresel hareketlerin de etkisiyle başta BM olmak üzere birçok önemli kuruluşu harekete geçirmiş, böylelikle konu daha bütüncül bir yaklaşımla uluslararası düzeyde ele alınmaya başlanmıştır. Bu bölümde SK fikrinin eyleme dönüşmesinde ve günümüze kadar gündemde kalmasında önemi olan olaylara yer verilmiştir.

2.1. Birleşmiş Milletler İnsan ve Çevre Konferansı (Stockholm Konferansı)

Birleşmiş Milletler İnsan ve Çevre Konferansı (Stockholm Konferansı), 5-16 Haziran 1972 tarihinde, İsveç'in başkenti Stockholm'de düzenlenmiştir. Stockholm Deklarasyonu olarak da bilinen bu toplantıda, çevrenin taşıma kapasitesi, kaynakların kullanımında gelecek nesilleri de gözetilmesi, ekonomik gelişmenin sosyal gelişme ile birlikte ele alınması ve kalkınma ile çevrenin beraber düşünülmesi gibi konular gündeme alınmıştır. Böylece toplantıda sürdürülebilirlik fikrinin temel dayanakları da ortaya konmuştur (Bozlağan, 1015-1016).

Konferansın, farklı siyasal oluşumlarda ve farklı kalkınma düzeylerine sahip, aralarında Türkiye'nin de olduğu 113 ülkeyi, çevre için ortak hedefler etrafında bir araya getiren en geniş platform olması en dikkat çeken yönüdür (Güçlü, 2007: 68). Bununla birlikte, gelişmiş ülkelerin çevre ile ilgili tutumları,

az gelişmiş ve gelişmekte olan diğer ülkeler tarafından yeni bir sömürge biçimi olarak algılanmıştır. Bunun sonucunda özellikle Doğu Bloku ülkeleri, yaşanan çevre sorunlarına kapitalist ülkelerin sebep olduğunu, bundan dolayı da kendileri için hiçbir kısıtlamayı da kabul etmeyeceklerini belirtmişlerdir (Kılıçoğlu, 2005: 36).

Stockholm Deklarasyonunun 2. ilkesinde, çevrenin korunması ve geliştirilmesi tüm insanların geleceği ve ekonomik gelişmenin temel unsuru sayılmaktadır. Ve bunu da küresel çapta tüm hükümetlerin görevi olarak yansıtmaktadır (Keleş vd., 2009: 442-443). 8. ilke çevre ve gelişme ilişkisinden bahsederken, çevrenin ancak sosyal ve ekonomik gelişme ile birlikte ele alınabileceği, insana yaraşır bir çevrenin oluşturulabilmesi için de gelişmenin şart olduğu vurgulanmıştır (Mengi ve Algan, 2003: 19). Bildirgenin 24. ilkesinde, çevrenin korunması ve geliştirilmesi için uluslararası konuların tüm ülkeler tarafından işbirliğine olanak sağlayacak şekilde düzenlenmesi ve ele alınması gerektiği vurgulanmaktadır. İlave olarak bildirge 25. ilkede, çevre konusunda ülkelerin etkili ve etkin çalışmalarını garanti etmelerini istemekte, 26. ilkede ise kitlesel yıkıma yol açabilecek nükleer silahların kullanılmaması üzerinde durmaktadır (Keleş vd., 2009: 442-443).

BM Çevre Programı'nın (UNEP) kurulması konferansın en önemli sonuç çıktılarından biri olmuştur. UNEP'in kuruluş amacı "BM'de çevre konusunun eşgüdümünü, çevrenin durumunun küresel düzeyde sürekli gözden geçirilmesini, çevre sorunları hakkında uluslararası toplumun dikkatinin çekilmesini ve uluslararası ve ulusal çevre politikasının ve hukukunun gelişiminin sağlanması" olarak belirlenmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2022). UNEP ile BM içerisinde gerçekleşen çevre eylemleri üzerinde yoğunlaşarak, çevre programlarının finanse edilmesi ve bir çevre fonunun oluşturulması planlanmıştır (Eş, 2008: 5).

Stockholm Konferansı, insanın çevre üzerindeki etkisinin ilk değerlendirmesi ve çevreyi koruma ve geliştirme konusunun nasıl üstesinden gelineceği hakkında ortak bir bakış açısı oluşturma girişimi olması nedeniyle önem arz etmektedir. Ancak konferansta, ayrıntılı normatif tutumdan ziyade, çoğunlukla çevre politikası amaçları ve hedefleri üzerinde durulmuş (Handl, 2012: 1) olması da eleştirilen yönlerinden biridir.

Stockholm konferansı, çevre ve ekonomik kalkınma arasındaki dengeyi ön plana çıkararak “eko-kalkınma” politikası çerçevesinde, “insan merkezilik” ve “gelecek kuşakların kaynaklarının korunması” gibi konuları ön plana çıkararak (Yıldırım ve Göktürk, 2004: 453) sürdürülebilirlik kavramının temelini atmıştır.

2.2. Ortak Geleceğimiz (Brundtland) Raporu (1987)

Ortak Geleceğimiz, diğer adıyla Brundtland Raporu, 1987 yılında BM tarafından yayınlanmıştır. Rapor adını eski Norveç Başbakanı ve dönemin WCED başkanı Gro Harlem Brundtland’tan almıştır. SK tanımına ilk kez bu raporda yer verilmiştir. Rapor SK’yi çevresel, ekonomik ve sosyal boyutlarıyla ele almış, ekonomik faktörlerin tek başına kalkınma için yeterli olmadığını ve konuya daha bütüncül bir yaklaşım gerektiğini vurgulamıştır. Raporda ayrıca, uygulanan mevcut politikaların bir kısmının insanlığın geleceğini tehdit ettiği, hemen önlem alınması koşuluyla bu durumun tersine çevrilebileceği de vurgulanmıştır (Nemli, 1998: 288).

Raporda, bugün de geçerliliğini büyük ölçüde koruyan SK kavramına yer verilmiştir. Raporda SK, “bugünün ihtiyaçlarını, gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılayabilme olanağını ortadan kaldırmaksızın karşılamak” olarak tanımlanmaktadır. Rapordaki bu tanımla, ülkeler ve bölgeler arasında sağlanması gereken adaleti, kuşaklar arası adalet anlayışı ile bütünleştirme fikri de vurgulanmaktadır (Ertürk, 2009: 330).

Raporda, temel kaygı, çevre ile ekonomik kalkınma ilişkisinin uyumsuzluğu ve çevrenin ekonomik kalkınma uğruna feda edilmesi temel kaygı olarak ortaya çıkmaktadır. Ayrıca raporda, kalkınmanın sürdürülebilir olması için, çevrenin ekonomik gelişmenin birincil kaynağı olduğu fikrinin ve bu kaynakların da bir sınırı olduğu düşüncesinin benimsenmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır (Altunbaş, 2003-2004: 105).

Brundtland raporu, SK ilkesi ile çevre dostu teknolojilerin geliştirilmesi, doğal kaynaklardan elde edilen faydanın dağılımında eşitlik, yoksulluğun ortadan kaldırılması ve nüfus kontrolü arasında doğrudan ilişki kurmaktadır (Ağca, 2002). Yine raporda SK’nin bir değişim süreci olduğu belirtilmiş ve söz konusu bu değişim süreci içinde yatırımların, teknolojik gelişmenin, kaynak kullanımının ve kurumsal değişikliklerin bir bütünlük içinde uyumlu olması ve

bugünkü ve gelecekteki ihtiyaç ve beklentileri karşılama potansiyelini artırıcı olması gerektiği vurgulanmıştır (Mengi ve Algan, 2003: 20-21).

2.3. Rio Zirvesi (1992)

BM Çevre ve Kalkınma Konferansı (UNCED), diğer bilinen adıyla Rio Zirvesi, 178 ülkenin katılımı ile 3-14 Haziran 1992 tarihleri arasında Brezilya'nın Rio de Janeiro şehrinde gerçekleşmiştir. Rio Zirvesinde, “insanoğlunun SK olgusunun merkezinde yer aldığı, her insanın doğa ile uyumlu, sağlıklı ve verimli bir yaşam hakkı olduğu” kabul edilmiştir. Bu konferansta, SK kavramının kapsamı genişletilmiş ve diğer birçok disiplin de sürdürülebilirlik kavramına dahil edilmiştir (Bozlağan, 2005: 1020).

Stockholm Konferansı ile kıyaslandığında, içerik bakımından benzer olsa da konu olarak sadece çevreyi ele almaması ve geniş bir toplumsal katılımın söz konusu olması Rio Zirvesini önemli bir yere koymaktadır. Stockholm Konferansında sadece hükümet ve devlet yetkilileri yer alırken, Rio Zirvesi'nde devletin yanı sıra iş dünyası temsilcilerinden, sivil toplum kuruluşlarına, bilim insanlarından basın mensuplarına kadar geniş kitleler bu zirvede yer almışlardır (Yıldırım ve Göktürk, 2004:456).

Rio Zirvesi sonucu “Rio Bildirgesi, Gündem 21, Orman İlkeleri, İklim Değişikliği Sözleşmesi (İDÇS) ve Biyolojik Değişiklik Sözleşmesi” olmak üzere beş temel belge ortaya çıkmıştır. Konferans bildirgesinin başlangıç maddelerinde Stockholm Konferansı ilkelerine bağlı kalındığına, devlet, toplum ve insan arasında işbirliğinin sağlanması konusunun amaç edinildiğine, çevreyi ve ortak çıkarları korumak üzere çevre-kalkınma ilişkisinin önemine değinilmiştir. Rio Bildirgesinde 27 ilkeye yer verilmiştir. Bu ilkelerde SK net bir şekilde tanımlanmamakta ancak kavram ile ilişkili maddeler yer almaktadır. SK ile ilgili ilkeler aşağıdaki gibi özetlenebilir (Keleş vd., 2009: 448-450):

- “SK'nin merkezinde yer alan insan, doğayla uyum içinde sağlıklı ve üretken bir yaşam hakkına sahiptir.
- Kalkınma hakkı, şimdiki ve gelecek kuşakların kalkınma ve çevreyle ilgili haklarının adil bir şekilde karşılanmasına imkân verecek şekilde kullanılmalıdır.

- SK'nin gerçekleştirilebilmesi için çevrenin korunması, kalkınma faaliyetlerinin ayrılmaz bir parçasını oluşturacak ve ondan ayrı düşünülemezdir.
- Devletler bütün halklar için SK ve daha yüksek bir hayat standardı sağlayabilmek için sürdürülmesi mümkün olmayan tarzdaki üretim ve tüketimlerini azaltıp ortadan kaldırmalı ve doğru nüfus politikalarını teşvik etmelidirler.
- Devletler, çevre tahribatıyla daha iyi uğraşabilmek için, bütün ülkelerde ekonomik büyüme ve SK'ye yol açacak olan; teşvik edici, destekleyici ve açık bir milletler arası ekonomik sistemin geliştirilmesi için işbirliği yapmalıdır.
- SK'yi başarmak, herkese daha iyi bir gelecek sağlamak ve dünya ölçeğinde bir ortaklık geliştirmek için dünya gençliğinin yaratıcı gücü, idealleri ve cesareti harekete geçirmelidir.
- Yerli halk ve onların oluşturduğu topluluklar, bilgilerinden ve geleneksel uygulamalarından dolayı, çevre yönetimi ve kalkınmada hayati bir role sahiptirler. Devletler, SK'nin gerçekleştirilmesine etkin bir şekilde katılıp katkıda bulunabilmelerini temin amacıyla, bunların benlik, kültür ve kimlikleriyle menfaatlerini tanımalı ve hakkıyla desteklemelidir.
- Savaş hali, doğal olarak, SK için tahrip edici bir niteliğe sahiptir. Böyle olunca devletler, silahlı çatışma halinde, çevrenin korunmasını hedef alan milletler arası hukuka saygı göstermeli ve gereken hallerde bu hukukun daha da gelişmesine katkıda bulunmak için işbirliği yapmalıdır.
- Devletler bu Deklarasyonda belirtilen prensiplerin gerçekleştirilmesinde ve SK ile ilgili hukukun daha da geliştirilmesinde iyi niyet ve ortaklık ruhu ile işbirliği yapmalıdırlar.”

Rio Zirvesi'nde BM üyeleri tarafından kabul edilen, SK hedeflerine ulaşmaya yönelik ilkeler ve eylem planlarının yer aldığı “Gündem 21”, zirvenin temel çıktısı kabul edilmiştir. Bu bağlamda Gündem 21, “İnsanlık, tarihsel bir dönüm noktasındadır” sözü ile başlamakta, başta çevre sorunları olmak üzere, gelir eşitsizliği, artan yoksulluk, hastalık, açlık gibi sorunların küresel ortaklık kavramı ile çözülebileceği vurgulanmaktadır (Emrealp, 2005: 16).

Rio Konferansı'nın beş temel belgesinden biri olan, İklim Değişikliği Çevre Sözleşmesi (İDÇS) 3. Madde 4. ilkede SK kavramı için, "Taraflar sürdürülebilir kalkınmayı destekleme hakkına sahiptir ve de desteklemelidirler. İklim sistemini insanların neden olduğu değişikliğe karşı koruma politika ve önlemleri, tarafların her birinin özel koşullarına uygun olmalı ve iklim değişikliğine cevap verecek önlemleri almak için ekonomik gelişmenin gerekli olduğu dikkate alınarak bu politika ve önlemler ulusal kalkınma programlarına entegre edilmelidir." şeklinde ifadeler kullanılmıştır (İDÇS, 2002: 7).

Zirvenin bir diğer belgesi olan Biyolojik Çeşitliliğin Korunmasına İlişkin Sözleşme 22 Mayıs 1992 tarihinde tamamlanmış ve yeryüzündeki bitki ve hayvan türlerinin korunması ile genetik zenginlik ve bu türlerin yaşam alanlarının güvence altına alınması amaç olarak belirlenmiştir. Orman Varlıklarının Korunmasına İlişkin Bildiri'de ise orman varlıklarının korunması ve yönetimi temel amaç olarak belirlenmiş ve SK kavramı bildirinin birçok yerinde kullanılmıştır (Kılıçoğlu, 2005: 10).

Rio Zirvesi'nde alınan kararlar, genel olarak SK'yi sağlamaya yönelik araçların belirlenmesi ve ülke gündemlerine sunulması olarak yorumlanmaktadır. Ancak bu kararların uygulamaya konması da uzun vadeli bir süreç gerektirdiğinden dolayı, Zirve sonrasında, yürütülen programların tutarlılığını ve koordinasyonunu sağlamak amacıyla, 53 üye ülkenin temsilcilerinden oluşan BM Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu kurulmuştur (Nemli, 2004: 10).

2.4. BM İnsan Yerleşimleri Konferansı (Habitat II) (1996)

İlki 1976 yılında yapılan konferansın ikincisi 3-14 Haziran 1996 yılında İstanbul'da gerçekleştirilmiştir. "Kent Zirvesi" olarak da bilinen Habitat II Zirvesi, sürdürülebilir kentleşme konusunda farkındalığı arttırmak ve herkes için yeterli barınma ve sürdürülebilir insan yerleşimleri hedeflerine bağlı kalmak amacıyla düzenlenmiştir.

Bu zirvenin iki temel amacının "herkes için yeterli konut" ve "değişen bir dünyada yaşanabilir insan yerleşimleri" olduğu söylenebilir. Konferans sonucunda hükümetler, herkes için yeterli konut ve sürdürülebilir insan yerleşimleri hedeflerine ulaşmayı taahhüt ettiği İstanbul Deklarasyonu ve Habitat Gündemi'ni kabul etmiştir (United Nations, 2022). Zirvede konut

ihtiyacının yanında yoksulluk, sosyal bağların güçlendirilmesi ve sürdürülebilirlik konuları da ele alınan diğer konu başlıklarıdır (Arlı, 2010: 374).

Habitat II İstanbul Deklarasyonu Bölüm II: Hedef ve İlkeler başlığı altında 29. İlkede SK ile ilgili şu ifadeler yer almaktadır (Habitat Gündemi, 1999: 10):

“SK, insan yerleşmelerinin gelişmesi için son derece önemlidir... İnsan yerleşmeleri, Gündem 21’de ve BM Çevre ve Kalkınma Konferansı’nda benimsenen ilkeleri ve bu ilkelerin tüm unsurlarını tam olarak dikkate alan bir biçimde planlanmalı, geliştirilmeli ve iyileştirilmelidir. Sürdürülebilir insan yerleşmelerinin gelişmesi, çevre ile uyum içinde ekonomik gelişmeye, iş olanaklarının artmasına ve toplumsal gelişmeye yol açacaktır. Bu yaklaşım... kirlenmeyi önleme, ekosistemlerin taşıma kapasitesine saygı gösterme ve gelecek kuşaklar için fırsatları koruma ilkelerini de içermektedir...” denilmekte ve devamında sürdürülebilirlik konusunda yapılması gerekenlere vurgu yapılmaktadır.

2.5. Rio +5 Zirvesi (1997)

Rio +5 Zirvesi, 1992 yılındaki Rio Zirvesinden 5 yıl sonra 23-27 Haziran 1997 tarihinde BM’nin özel bir oturumu olarak ve Rio Konferansında kabul edilen ilkelerin uygulanma durumunu gözden geçirmek amacıyla toplanmıştır. Genel olarak değerlendirmek gerekirse de Zirvenin toplanma amacı aşağıdaki gibi özetlenebilir (Sencar, 2007: 101):

- Rio Zirvesinden bu yana 5 yıllık süreçte SK konusunda gelinen durumu değerlendirmek, dünyada başarılı SK uygulamalarını değerlendirerek, SK’nin yapılabilirliğine vurgu yapmak.
- Rio Zirvesinde belirlenen amaçlara neden ulaşılamadığını belirlemek ve bu sorunlara çözüm bulmak.
- SK hedeflerine ulaşmak için (finansman teknoloji transferine, enerji konusundan ulaşım, üretim ve tüketim kalıplarından temiz suya) öncelikleri belirlemek.
- Hükümetlere, sivil toplum kuruluşlarına ve uluslararası örgütlere SK hedeflerine bağlı kalmalarını sağlamak için çağrıda bulunmak.

Zirve sonucunda, 1992 Rio Konferansı ve uygulamalarının beklentileri karşılayamadığı, bu nedenle bu toplantıda daha somut adımların atılması gerektiği üzerinde durulmuştur. Bununla birlikte tüm ülkelerin kendi Gündem 21'lerini oluşturarak buna yönelik eylem planlarını hazırlamalarının SK için önemli olduğu yine zirve sonunda vurgulanan bir diğer konudur (Ozmehmet, 2008: 10).

2.6. BM Binyıl Kalkınma Bildirgesi (2000)

Binyıl Kalkınma Bildirgesi 6-8 Eylül 2000'de BM'nin öncülüğünde ABD'nin New York şehrinde 189 devlet ve hükümet başkanının katılımıyla düzenlenen konferansta kabul edilmiştir. BM ile üye devletler 2015 yılına kadar gerçekleştirilmek üzere, kalkınma ve yoksulluğun ortadan kaldırılmasına yönelik 8 hedef belirlemişlerdir. Bunlar (Habitat, 2022):

“Hedef 1: Aşırı yoksulluğun ve açlığın azaltılması

Hedef 2: Evrensel temel eğitimin sağlanması

Hedef 3: Cinsler arası eşitliğin sağlanması ve kadınların yapabilir kılınması

Hedef 4: Bebek ölümlerinin azaltılması

Hedef 5: Ana-çocuk sağlığının iyileştirilmesi

Hedef 6: HIV/AIDS, sıtma ve diğer hastalıklarla mücadele edilmesi

Hedef 7: Çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması

Hedef 8: Kalkınma için küresel bir ortaklık geliştirilmesi”

Binyıl Bildirgesinde SK ile ilgili olarak Gündem 21'de ve öncesinde SK için belirlenen hedeflere bağlı kalınacağı vurgulanmış ve doğaya saygı bağlamında, tüm canlı türlerinin korunmasına ve doğal kaynakların yönetimine özen gösterilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bunun yanında gelişmekte olan ülkelerin SK'nin finansmanında yaşadıkları sıkıntıların farkında olduğu ve çözümü için çaba harcanacağı da ifade edilmiştir. Ayrıca kadın-erkek eşitliğinin SK'nin ivme kazanmasında önemli olduğunun altı çizilmiştir (BM Binyıl Bildirgesi, 2000: 1-6). Ayrıca Bildirgenin 7. Hedefi olan “Çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması” konusunda SK ilkelerinin ulusal politikalarla birleştirilmesi ve çevresel kayıpların önüne geçilmesi, sağlıklı içme suyuna ulaşamayan nüfusun yarı yarıya düşürülmesi ve 2020 yılına kadar gecekonduda

yaşayan en az 100 milyon insanın yaşam koşullarının iyileştirilmesi temel hedefler olarak belirlenmiştir (CEİD, 2022).

2.7. Johannesburg Zirvesi (Rio +10) (2002)

Johannesburg Zirvesi ya da diğer bilinen isimleriyle Rio +10 ya da Dünya Sürdürülebilir Gelişme Zirvesi, Rio Zirvesi'nden 10 yıl sonra ve 26 ağustos-4 Eylül 2002 tarihleri arasında Güney Afrika Cumhuriyeti'nin Johannesburg şehrinde düzenlenmiştir. Bu toplantı Rio'dan (1992) itibaren geçen (10 yıllık) süreç içinde sürdürülebilir kalkınma ile ilgili nelerin yapıldığını sorgulamak ve belirlenen hedeflerin uygulama aşamasında ne gibi zorluklarla karşılaşıldığını tespit ederek çözüm önerileri getirebilmek için düzenlenmiştir. Zirveye 104'ü devlet ya da hükümet başkanı olmak üzere, uluslararası örgütlerden ve sivil toplum kuruluşlarından yaklaşık 21.000 kişi katılmıştır (Mengi ve Algan, 2003: 60). Toplantı sonucu iki temel belge ortaya çıkmıştır: “Johannesburg Uygulama Planı” ve “Sürdürülebilir Gelişme için Johannesburg Bildirgesi”. Johannesburg Uygulama Planı'nda yer alan bazı ilkeler aşağıdaki gibi özetlenebilir (Dilaver, 2005: 28):

- Ülkelerin sürdürülebilir üretim ve tüketim kalıplarını benimsemeleri ve buna uygun politikalar geliştirmeleri.
- Çevreye duyarlı ve sürdürülebilir kaynaklar için atık yönetimi ve çevre dostu depolama.
- Kaynakların israf edilmemesi ve etkin kullanımı için sürdürülebilir üretim süreçlerinin geliştirilmesi.
- Geri dönüşümlü ürünlerin üretimi ve kullanımı.
- Üretim ve tüketimde çevre eğitiminin verilmesi.
- Sürdürülebilir nitelikteki üretim ve tüketim politikaları geliştirilerek hayata geçirilmelidir.

Zirvede kabul edilen diğer temel belge olan Johannesburg Sürdürülebilir Gelişme Bildirgesinde SK taahhüdü yinelenmiş ve ekonomik gelişme, sosyal gelişme ve çevrenin korunmasına ilişkin ortak sorumluluklar vurgulanmıştır. Bu doğrultuda yoksulluk, doğal kaynakların korunması ve üretim/tüketim kalıplarının değişmesi gibi konular da gündeme alınmış ve uluslararası işbirliği çağırısı yapılmıştır (Mengi ve Algan, 2003: 62-63).

Bu bağlamda zirvenin temel savının, devlet ve hükümet başkanlarını SK'yi ortaklaşa sağlamak ve korumak yönündeki kararlılık olduğu söylenebilir. Bununla birlikte politika belirleme ve uygulama aşamasında geniş toplumsal katılımın da önemine değinilmiştir. Bildiride ayrıca SK önündeki engellerin kaldırılması konusuna öncelik verileceği de vurgulanmış ve düzenli aralıklarla SK hedeflerinin ne aşamada olduğunun izlenmesi de öneriler arasında yer almıştır (Keleş vd., 2009: 455-456).

2.8. BM Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı Rio +20 (2012)

Rio +20 Konferansı, 1992 Rio Konferansının 20. Yılında, 2002 Johannesburg Zirvesi'nin 10. Yılında, 20-22 Haziran 2012 tarihlerinde yine Brezilya'nın Rio de Janeiro kentinde düzenlenmiştir. Zirvede daha önce benimsenen "SK" hedeflerinin günün ihtiyaçlarına (iklim değişikliğiyle mücadele, ekonomik krizleri aşma, düşük karbon emisyonlu kalkınma, vb.) uygun, "yeşil büyüme" odaklı uluslararası ortak bir tanıma ulaşmak hedeflenmiştir (Rio+20 Zirvesi, 2012).

Rio +20, 1992 Rio Konferansının belirlenen hedeflere ulaşamadığı bulgularından yola çıkılarak gerçekleştirilmiştir. BM'nin Haziran 2012'de yayınlanan 5. Küresel Çevresel Görünüm'de SK ile ilgili uluslararası kabul görmüş 90 hedeften sadece 4'ünde önemli ilerleme, 8'inde ise gerileme kaydedildiği belirtilmiştir (Leggett ve Carter, 2012: II). Bu bağlamda konferansın "İstedığımız Gelecek" başlıklı çıktısının "I. Ortak Vizyonumuz" başlığı altında SK ile ilgili olarak:

"Sürdürülebilir kalkınmanın tüm boyutlarıyla başarılabilmesi için, her seviyede, ekonomik, sosyal ve çevresel yönleri bir araya getirerek ve bunların aralarındaki bağlantıları tanıyarak daha ileri düzeyde ele alınması gerekliliğini kabul ediyoruz."

Şeklinde ifadeye yer verilmiştir (İstedığımız Gelecek, 2012: 1).

Yine aynı belgede SK ile ilgili bazı ifadeler şunlardır (İstedığımız Gelecek, 2012: 5, 9, 10):

"...tüm kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilmesi yoluyla uluslararası toplumun sürdürülebilir kalkınma gündeminde yol alması için taahhütlerini artırmakta kararlıyız. ...sürdürülebilir kalkınma taahhütlerinin uygulanmasını hızlandırmak için somut önlemler almayı amaçlıyoruz."

...Her ülkenin sürdürülebilir kalkınma yolunda kendine özgü zorluklarla karşılaştığını kabul ediyoruz.

...Gelişmekte olan karalarla çevrili ülkelerin sürdürülebilir kalkınmanın üç boyutunu da gerçekleştirmesinin önündeki ciddi kısıtlamaların farkında olduğumuzu belirtiyoruz.”

Görüldüğü gibi belgede de geline nokta SK için istenilen noktanın gerisinde olduğunun farkındalığı söz konusudur ve SK hedeflerinin başarılabilmesi için yapılması ve dikkate alınması gerekenler vurgulanmaktadır.

2.9. BM Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SKA) (2015)

2000 yılında BM Binyıl Kalkınma Hedefleri ile küresel kalkınma için 8 hedef belirlenmiş ve bu hedeflerin süresi 2015 yılında tamamlanmıştır. 25-27 Eylül 2015 tarihlerinde toplanan BM Genel Kurulu 2030 yılına kadar yoksulluğu ortadan kaldırmak, ekolojiyi koruyarak iklim değişikliğinin önüne geçmek ve eşitsizlik ve adaletsizlikle mücadele için 17 küresel amaç üzerinde uzlaşmış ve SKA 1 Ocak 2016 tarihinde yürürlüğe girmiştir. "Dünyamızı Değiştirmek: Sürdürülebilir Kalkınma için 2030 Gündemi (Gündem 2030)" başlığı ile duyurulan deklarasyonda SK için 17 amaç ve 169 hedef belirlenmiştir (T.C. Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2020: 2). Binyıl Kalkınma Hedeflerinin devamı niteliğinde olan SKA, "kimseyi geride bırakmamak (no one left behind)" sloganıyla tanıtılmış ve herkese ulaşacak evrensel hedefleri içermektedir. 17 küresel amaç içinde SK ile ilgili olanlar şunlardır (T.C. Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019: 4-5):

Amaç 2: Açlığı ortadan kaldırmak ve iyi beslenme için sürdürülebilir tarımın desteklenmesi.

Amaç 6: Sürdürülebilir su yönetimi: Temiz suya erişim konusu ve atık su hizmetlerinin gelişimi.

Amaç 7: Sürdürülebilir enerji: Herkesin erişebileceği, modern, güvenilir enerji sağlama.

Amaç 8: Sürdürülebilir ekonomik büyümeyi sağlama.

Amaç 9: Sürdürülebilir ve yenilikçi sanayinin desteklenmesi.

Amaç 11: Sürdürülebilir insan yerleşimleri inşa etmek.

Amaç 14: SK için okyanusları, denizi ve deniz canlılarını korumak.

Amaç 15: SK için karasal ekosistemi (orman, biyolojik çeşitlilik) korumak.

Amaç 16: SK için adalete erişimi sağlamak ve şeffaf kurumlar oluşturmak.

Amaç 17: SK için küresel ortaklığı canlandırmak.

SKA ile 2030 yılına kadar açlık ve yetersiz beslenmeyi ortadan kaldırmak için özellikle küçük çiftçileri destekleyerek sürdürülebilir tarım uygulamalarının teşvik edileceği belirtilmiştir. Sürdürülebilir su yönetimi konusunda ormanlar, sulak alanlar, akarsular ve suyla bağlantılı ekosistemlerin korunmasının yanında temiz suya erişim için altyapı yatırımlarının desteklenerek sıhhi tesislerin inşa edileceği ve her düzeyde hijyenin teşvik edileceği ifade edilmiştir. Sürdürülebilir enerji konusunda ise güneş, rüzgar ve termal gibi temiz enerji kaynaklarına yatırım yapılması gerekliliği vurgulanmıştır. Sürdürülebilir ekonomik büyüme konusunda girişimcilik, yüksek verimlilik ve teknolojik yenilik önemli kavramlar olarak belirlenmiştir. Sürdürülebilir endüstrilerin desteklenmesi, inovasyona ve bilimsel araştırmalara yatırım yapılması SK için son derece önemlidir (UN SDSN, 2022).

SKA'da yoksulluğun ortadan kaldırılması, iklim değişikliği, küresel barış ve işbirliği, adalet ve ekonomik eşitsizlik gibi temel konular ele alınmıştır. BM, Binyıl Kalkınma Hedeflerinde sağlanan kazanımları daha da ileriye götürmek için ülkelere destek sağlayarak, paydaş olarak görülen hükümetler, sivil toplum kuruluşları ve özel sektörle birlikte 2030 yılına kadar SKA hedeflerine ulaşmayı amaçlamaktadır (Birleşmiş Milletler Binyıl Bildirgesi, 2021).

3. SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA TANIMLARI

“Gelişme” ve “kalkınma” kavramları Türkçede zaman zaman birbiri yerine kullanılsa da kalkınma kelimesi milli gelir, sanayi üretimi gibi sayısal verilere dayanmakta, gelişme sözcüğü ise kalkınma sözcüğünden farklı olarak bunların kullanımındaki artışı da içermektedir. Örneğin temel temizlik malzemelerinin üretimindeki artış kalkınmanın bir göstergesiyken, aynı ürünün kişi başına düşen tüketimindeki artış gelişmenin göstergesi olmaktadır (Kılıçoğlu, 2005: 12). Gelişme ve kalkınma kavramları içerik bakımından

birbirinden farklı olsa da sürdürülebilirlik konusunda kalkınma ya da gelişme kavramları aynı ifadeyi tanımlamaktadır.

SK kavramı ilk kez 1987 yılında Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu (World Commission on Environment and Development -WCED) tarafından hazırlanan raporda (Brundtland Raporu) “*gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama yeteneğinden ödün vermeden, bugünün ihtiyaçlarının karşılanması*” şeklinde tanımlanmıştır (WCED, 1987: 54). Yine aynı raporda, “insanlık, gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama yeteneğinden ödün vermeden, bugünün ihtiyaçlarını karşılamasını sağlamak için kalkınmayı sürdürülebilir kılma yeteneğine sahiptir” (WCED, 1987: 24) denilmiştir. Raporda, yoksulluk konusundan doğal kaynaklara, nüfus kontrolünden çevre dostu teknolojilerin teşvik edilmesine birçok kavram SK ile doğrudan ilişkilendirmekte ve konunun insani boyutuna vurgu yapılmaktadır (Yıldırım ve Göktürk, 2004: 451). Ayrıca rapor sürdürülebilir kalkınma kavramını, çevre sorunları ve kirliliğin azaltılması gibi konuların ötesine taşıyarak, ekonomik kalkınmanın sürdürülebilir olmasının, doğal kaynakların korunması ve iktisadi kullanılmasına bağlı olduğu üzerinde de durmuştur (Dağdemir, 2003: 141).

Literatürde sıklıkla kullanılan SK tanımları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 1. Sürdürülebilir Kalkınma Tanımları

Yazar/Kurum	Tanım
Allen (1980: 23)	“Çevre korumayı kalkınma sürecine entegre ederek, insan ihtiyaçlarının sürekli olarak karşılanabilmesi ve insan yaşam kalitesinin artırılmasını amaçlayan bir kalkınma anlayışıdır.”
WCED (1987: 24)	“Bugünün ihtiyaçlarını, gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama yeteneğinden ödün vermeden karşılanmasını sağlamak için kalkınmayı sürdürülebilir kılma yeteneğidir.”
Pearce vd. (1989: 21)	“SK, yalnızca ekosistemin kapasitesini aşmadığı sürece, ekonomik aktivite artışını teşvik eden ve niteliksel iyileştirme ile ilgili bir kavramdır.”
Pronk ve Haq (1991: 6)	“Dünyanın sınırlı doğal kaynaklarını ve taşıma kapasitesini daha fazla tahrip etmeden, sadece ayrıcalıklı bir azınlığa değil, tüm dünya insanlarına adalet ve fırsat eşitliği sağlayan yeni bir ekonomik büyüme kavramını ifade eder.”
IUCN (1991: 10)	“Ekosistemin taşıma kapasitesi içinde, insan yaşam kalitesini arttırmak.”
Keleş (1998: 112)	“Çevre değerlerinin ve doğal kaynakların savurganlığa yol açmayacak biçimde akılcı yöntemlerle, bugünkü ve gelecek kuşakların hak ve yararları da göz önünde bulundurularak kullanılması ilkesinden özveride bulunmaksızın, ekonomik gelişmenin sağlanmasıdır.”
Diesendorf (2000: 23)	“SK, doğal çevreyi ve sosyal eşitliği koruyan ve geliştiren ekonomik ve sosyal kalkınma türlerini içerir. Bu tanım ekolojik, ekonomik ve sosyal

	<i>olmak üzere üç boyut üzerine kuruludur ve ekolojik boyut ile sosyal boyut kavramın temelini oluşturur.”</i>
Parris ve Kates (2003: 581)	<i>“SK, gezegenin ekosistemini korurken açlığı ve yoksulluğu azaltan ve temel insan ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlayan süreçtir.”</i>
Redclift (2003: 33)	<i>“SK, Ekoloji derslerinin ekonomik süreçlere uygulanabileceğini ve uygulanması gerektiğini öne süren bir kavramdır.”</i>
Güzel vd. (2009: 61)	<i>“İnsan sağlığını ve doğal dengeyi koruyarak sürekli bir ekonomik kalkınmaya imkân verecek şekilde doğal kaynakların akılcı bir şekilde yönetimini sağlamak ve gelecek nesillere yakışır bir doğal, fiziki ve sosyal çevre bırakma yaklaşımıdır.”</i>
Çevre Terimleri Sözlüğü (2022)	<i>“Şimdiki kuşakların ihtiyaçlarının gelecek kuşakların ihtiyaçlarını tehlikeye atmadan karşılanmasına olanak veren ekonomik büyüme politikaları.”</i>

Tablo incelendiğinde SK ile ilgili tanımlamalarda bazı kelimeler/kavramlar özellikle dikkat çekmektedir. Bunlar:

- Gelecek nesiller (kuşaklar)
- Doğal kaynaklar
- Temel ihtiyaçlar
- Yaşam kalitesi
- Ekonomik gelişme

Buradan SK kavramının üç ana fikir üzerine yoğunlaştığı söylenebilir. Birincisi, mevcut büyümenin bu haliyle sürdürülemez olması. İkincisi, bugünün ihtiyaçlarını karşılayarak, tüm insanların asgari bir refah seviyesine kavuşturulması ve yoksulluğun ortadan kaldırılması. Üçüncüsü ise gelecek nesillerin yaşam ve refahını bugünden güvence altına almaya çalışmak. Bunları gerçekleştirmek için de çevre üzerindeki baskının, uygarlığı tehdit etmeyecek bir seviyede tutulması (Başkaya, 1994: 32; akt. Taşdemir, 2011: 23). SK kavramının bu süreçteki çevre ve kalkınma politikaları için hedefleri ise şu şekilde sıralanabilir (Bartelmus, 1994: 8):

- Büyümeyi canlandırmak
- Büyümenin kalitesini değiştirmek
- İş, gıda, enerji, su ve sanitasyon için temel ihtiyaçların karşılanması
- Kaynak tabanını korumak ve geliştirmek
- Teknolojiyi yeniden yönlendirmek ve riski yönetmek
- Karar verme aşamasında çevre ve ekonomiyi birleştirmek.

SK kavramının sosyal, ekonomik ve çevresel hedeflerin bütünleştirilmesi ve mevcut hükümet politikalarına entegre edilmesinde birleştirici bir unsur olduğu görülmektedir. Bu yönüyle SK, insanların yaşam kalitesinde uzun vadeli iyileştirmeler sağlamak için yerine getirilmesi gereken dört hedefi ortaya koymaktadır. Bunlar (NHS Estates, 2001: 6):

1. Herkesin ihtiyaçlarını karşılayan sosyal ilerleme
2. Çevrenin etkin korunması
3. Doğal kaynakların ihtiyatlı kullanımı
4. Yüksek ve istikrarlı ekonomik büyüme ve istihdamın korunması

SK kavramı çevre korumanın da ötesine geçerek ekonomik, toplumsal ve kültürel alanlarda da kendisine yer bulmuştur. Bu bağlamda SK'den sürdürülebilir toplum olarak bahseden çalışmalar da söz konusudur. Meadows vd.'ne göre sürdürülebilir bir toplum, nesiller boyu devam edebilen, yeterince ileri görüşlü ve esnek ne fiziksel ne de sosyal destek sistemlerini zayıflatmayacak kadar akıllı bir toplumdur (Meadows vd. 1992: 209). Agyeman vd. ise konuya çevresel tahribat açısından bakmakta ve dünyanın neresinde çevresel bir yağmacılık ya da çevresel bir bozulma gerçekleşirse, konu neredeyse her zaman sosyal adalet, eşitlik, haklar ve insanların yaşam kalitesi sorunlarıyla ilgili olduğunu ifade etmektedir. Bu nedenle sürdürülebilir bir toplum, sosyal ihtiyaçlar, refah ve ekonomik fırsatlar gibi konulardan kaynaklı olarak ekosistemi korumanın getirdiği çevresel sınırlamalarla yakından ilişkilidir (Agyeman vd., 2002: 77-78).

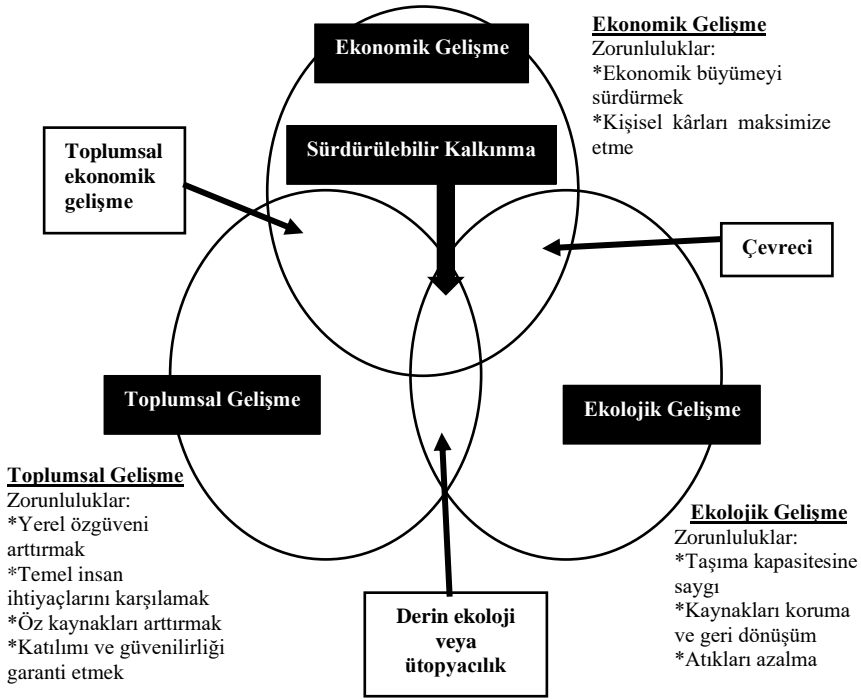
SK kavramının, insani ve ekonomik gelişmeler, küresel ve yerel çevre sorunları, nüfus ve yoksulluk artışı ve değişen siyasi yapılar gibi süreçler arasında birçok önemli ilişki olduğuna dair artan bir farkındalığa yanıt olarak formüle edildiği görüşü de söz konusudur (De Kruijf ve Van Vuuren, 1998: 4). Kothari (1990: 27-28) ise daha eleştirel bir yaklaşımla sürdürülebilirliğin boş bir kavram olduğunu, çünkü mevcut kalkınma modelinin doğanın zenginliğini yok ettiğini, bu yüzden de modelin sürdürülebilir olmadığını ifade etmiştir. Kavramın etik açıdan anlamsız, ekolojik olarak da yıkıcı olduğunu, hak ve sorumluluk unsurlarına bağlı olmadığını iddia etmiştir. Kohn vd. (2001: 3) ise sürekli değişen bir çevrede var olan bir şeyi sürdürmenin hem kavramsal hem de işlevsel anlamda zor olduğunu iddia etmektedirler. Onlar için sürdürülebilirlik hem belirli bir esnek durumu sürdürmek hem de değişen iç ve

dış koşullara uyum sağlamakla ilgili bir yaşam ilkesidir. Ayrıca evrensel olarak sürdürülebilir bir durum da söz konusu değildir.

4. SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMANIN BOYUTLARI

SK ile ekonomi ve çevre arasında bir bağ oluşturmaya çalışılırken aynı zamanda toplumun bir bütün olarak gelişmesi ve kalkınması da hedeflenmektedir. Özellikle 1990'dan sonra SK kavramı gerek yerel gerekse ulusal gündemde yoğun olarak tartışılmış ve kavramın sadece çevresel olmadığı, sürdürülebilirliğin birbiriyle ilişkili üç boyutu olduğu ortaya konmuştur. Bu bağlamda SK'nin başarılı olabilmesi için ekonomik, sosyal ve çevresel olmak üzere bu üç boyutu üzerinden hareket edilmektedir. Ekonomik boyut, sermayenin korunması ya da sermayenin sağlam tutulmasıyla; sosyal boyut, sistematik toplumsal katılım ve güçlü bir sivil toplumla; çevresel boyut ise insan ihtiyaçları için kullanılan doğal kaynakların kullanımıyla ilgilidir (Goodland, 1995: 3).

SK, Şekil 1'de de görüleceği üzere ekonomik, ekolojik ve toplumsal gelişmenin bir arada sağlandığı/sağlanması gerektiği bir süreçtir. Ekolojik gelişme, gezegendeki yaşam için gerekli biyolojik zenginliği ve iklim koşullarını yeniden üretir. Toplumsal gelişme toplulukları, aileleri, eğitimli ve sorumluluk sahibi bireyleri dolayısıyla da medeniyetin kendisini yeniden inşa eder. Söz konusu bu süreçlerin mevcut ekonomik faaliyetlerle tehlikeye atılması, gezegen üzerinde yaşayan insan topluluklarının yaşam kalitesini yok etmektedir. Bundan dolayı SK, yaşamı mümkün ve değerli kılan ekosistemleri ve topluluk sistemlerini (şehirler, köyler, mahalleler ve aileler gibi) yok etmeyecek şekilde ekonomik kalkınma sürecini değiştirmenin yollarını geliştirmek, test etmek ve yaymaktır (The Local Agenda 21 Planning Guide, 1996: 1).

Şekil 1: Sürdürülebilir Kalkınmanın Boyutları (The Local Agenda 21 Planning Guide, 1996: 2)

SK'nin bu üç boyutu, sürdürülebilirlik sorununu tanımlamak için güçlü bir araçtır. Bu üç unsurdan herhangi biri zayıfsa, sistem bir bütün olarak sürdürülemezdir. Şekil 1'de, bu üç boyut aynı büyüklükte üst üste gelen üç daire olarak düşünülürse, merkezde üçünün kesiştiği alan insanlığın refah düzeyini gösterir. Çevre, toplum ve ekonomi daha uyumlu hale geldikçe bu alan artmakta dolayısıyla da refah düzeyi yükselmektedir (McKeown vd., 2002: 9). SK'nin bu üç boyutunda ilerleme kaydetmek ve hedeflere ne ölçüde ulaşıldığının muhasebesini yapabilmek için Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu (UNCSD) tarafından "Sürdürülebilirlik Göstergeleri" oluşturulmuştur. Her boyut için oluşturulan bu göstergeler aşağıda tablolar halinde gösterilmiştir.

Ekolojik boyut, çevresel kaliteyi artırma ve doğal kaynakları koruma ve sürdürme yeteneği ile ilgilidir ve kirlilikten doğal kaynakların yönetimine kadar çevresel sürdürülebilirlikle ilgili kavramları içerir. Çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması için doğal çevrenin tüm işlevselliğini ve faydasını uzun süre

koruması gerekmektedir. Alınan önlemler ile çevre koruma hedeflenirken aynı zamanda ekonomi için pozitif büyüme oranları da istenen bir durum olmaktadır. Bu nedenle çevrenin dengesini bozan eylemlerden kaçınılmalı ve herhangi bir uygulama veya kararın çevresel etkileri dikkate alınmalıdır (Goniadis, 2015: 26).

Tablo 2: Sürdürülebilir Kalkınma İçin Çevresel Göstergeler

Çevresel Göstergeler		
Tema	Alt Tema	Gösterge
Atmosfer	İklim değişikliği	Sera gazı emisyonu
	Ozon tabakasının bozulması	Ozona zarar veren maddelerin tüketimi
	Hava Kalitesi	Kentlerde hava kirliliğinin yoğunlaşması
Toprak	Tarım	Ekilebilir alanlar
		Gübre kullanımı
		Tarım kimyasallarının kullanımı
	Ormanlar	Ormanlık arazi yüzdesi
		Ağaç kesme yoğunluğu
Çölleşme	Çölleşmeden etkilenen alanlar	
Kentleşme	Kent yerleşim alanlarının genişliği	
Okyanuslar, denizler ve kıyılar	Kıyı bölgeleri	Kıyılarda alglerin yoğunlaşma oranı
		Kıyı bölgelerinde yaşayan nüfus oranı
	Balıkçılık	Önemli türlerin yıllık avlanma oranı
Su	Su miktarı	Yeraltı sularının yıllık kullanım oranı
	Su kalitesi	Sudaki organik materyal düzeyi
Biyolojik çeşitlilik	Ekosistem	Önemli ekosistemlerin alanı
		Koruma altına alınan alanların oranı
	Türler	Önemli türlerin varlığı

Kaynak: Nemli (2004: 33).

Çevresel olarak sürdürülebilir bir sistem, yenilenebilir kaynakların aşırı kullanımından veya çevresel tahribattan kaçınmalı ve yenilenemeyen kaynaklar için yeterli ikame yatırımı yaparak istikrarlı bir kaynak desteği sağlamalıdır. Bu sistem biyolojik çeşitliliğin, atmosfer dengesinin ve diğer ekosistem işlevlerinin korunmasını içermektedir (Harris, 2000: 6). Bu bağlamda UNCSD tarafından oluşturulan çevresel sürdürülebilirlik göstergeleri dikkate alındığında atmosfer, toprak, okyanuslar, denizler ve kıyılar, su ve biyolojik çeşitlilik gibi çevresel konular bu kategoride değerlendirilmektedir (Tablo 2).

Ekolojik boyut ile ilgili tüm bu açıklamalardan sonra çevresel sürdürülebilirliğin temel amacının, insan faaliyetlerinin çevreye olan etkisini en aza indirmek ve doğal yaşam alanlarının iyileştirilmesini ve korunmasını teşvik etmek olduğu söylenebilir (Goniadis, 2015: 26).

SK'nin toplumsal gelişme boyutu sürdürülebilir sosyal sistemle alakalıdır ve insan odaklıdır. Bu nedenle toplumsal gelişme için sosyal ve kültürel sistemlerin devamlılığının sağlanması önemlidir. Bu bağlamda özellikle yoksulluğun ortadan kaldırılması ve toplumlararası eşitliğin sağlanması, çoğulculuk ve kültürel çeşitliliğin korunması gerekmektedir (Moffat, 1996; akt. Gürlük, 2010: 87). UNCSO tarafından sosyal göstergeler için oluşturulan başlıklar ve bunlara ait alt başlıklar Tablo 3'te verilmiştir.

Sosyal anlamda sürdürülebilir bir sistem kaynak dağılımında eşitliği, sağlık, eğitim, cinsiyet eşitliği dahil olmak üzere yeterli sosyal hizmet imkanlarını ve siyasi katılım ile politik hesap verebilirliği sağlamalıdır (Harris, 2000: 6).

Sosyal sürdürülebilirlik, toplumun genel gelişimini destekleyen kararlara ve projelere dayanmaktadır. Sürdürülebilirliğin bu sosyal boyutu, nesiller arası adalet kavramını desteklemekte bu da gelecek nesillerin mevcut nesillerle aynı veya daha yüksek yaşam kalitesine sahip olma hakkına sahip olduğu anlamına gelmektedir. Sürdürülebilirliğin toplumsal boyutu diğer iki boyut kadar önemlidir ve eğer dikkate alınmazsa, toplumun kendisi kadar tüm sürdürülebilirlik sürecinin de çökmesine yol açabilir (Goniadis, 2015: 26-27).

Tablo 3: Sürdürülebilir Kalkınma İçin Sosyal Göstergeler

Sosyal Göstergeler		
Tema	Alt Tema	Gösterge
Eşitlik	Fakirlik	Fakirlik sınırının altında yaşayan nüfusun oranı
		Milli gelir eşitsizliği endeksi
		İşsizlik oranı
	Cinsiyet eşitliği	Ortalama kadın işçi ücretinin erkek işçi ücretine oranı
Sağlık	Beslenme	Çocukların beslenme durumu
	Ölüm oranı	5 yaş altı çocuk ölüm oranı
		Doğumda yaşam beklentisi
	Hijyen koşulları	Yeterli kirli su atık hizmeti alan nüfusun oranı
	İçme suyu	Temiz içme suyu bulabilen nüfusun oranı
	Sağlık hizmetleri	Temel sağlık hizmeti alabilen nüfusun oranı
		Bulaşıcı çocuk hastalıklarına karşı aşılama
Doğum kontrol yöntemlerinin kullanılma oranı		
Eğitim	Eğitim düzeyi	İlkokul Mezunları çocuk sayısı
		Lise mezunu yetişkin sayısı
	Okuryazarlık	Yetişkin okur-yazar oranı
Barınma	Yaşam koşulları	Kişi başına yaşam alanı
Güvenlik	Suç	100.000 kişi başına kayıtlı suç oranı
Nüfus	Nüfusun değişimi	Nüfus artış oranı

Kaynak: Nemli (2004: 32).

SK, insan merkezli süreçleri içerecek ve çevre üzerinde yıkıcı faaliyetleri ortadan kaldıracak şekilde yeniden yapılandırılmalıdır. Bu bağlamda insan odaklı kalkınma süreçleri için aşağıdakilerin sağlanması gerekmektedir (Magis ve Shinn, 2009: 4):

1. Beslenme ve barınma gibi temel insan ihtiyaçları.
2. Siyasi haklar da dahil olmak üzere özgürlükler, ekonomik kurumlar, sosyal eşitlik, şeffaflık ve güvenlik.
3. İnsani gelişme: Sosyal, ekonomik, kültürel ve politik tercihleri genişleten ve eşitlik, sürdürülebilirlik ve üretkenlik yaratan.

Sosyal sürdürülebilirlik, bireylerin ve toplumların birbirleriyle nasıl yaşadıklarını, toplumsal koşullarını ve beklentilerini dikkate alır. Bu bağlamda bireysel özerklik ve kişisel potansiyelin gerçekleştirilmesi, yönetime katılım ve kural koyma, adalet ve kaynak dağılımı sosyal sürdürülebilirlik için önem arz eden konulardır (Global Sustainability, 2011).

Sosyal sürdürülebilirlik çeşitlilik, eşitlik, yaşam kalitesi, olgunluk, demokrasi ve yönetim ve birbirine bağlı/sosyal uyum boyutlarını kapsar. Nobel ödüllü ekonomist Amartya Sen sosyal sürdürülebilirliğin bu boyutlarını aşağıdaki gibi açıklamaktadır (Goniadis, 2015: 27):

- **Eşitlik:** Topluluk, tüm üyelerine özellikle de topluluğun en yoksul ve en savunmasız üyelerine eşit fırsatlar ve kazanımlar sağlar.

- **Çeşitlilik:** Topluluk çeşitliliği destekler ve teşvik eder.

- **Birbirine bağlılık / Sosyal uyum:** Topluluk, topluluk içinde ve dışında resmi, gayri resmi ve kurumsal düzeyde bağlılığı teşvik eden süreçler, sistemler ve yapılar temin eder.

- **Yaşam kalitesi:** Toplum temel ihtiyaçların karşılanmasını sağlar ve birey, grup ve topluluk düzeyindeki tüm üyeler için iyi bir yaşam kalitesini teşvik eder (örneğin sağlık, barınma, eğitim, istihdam, güvenlik gibi).

- **Demokrasi ve yönetim:** Toplum demokratik süreçler ve açık ve hesap verebilir yönetim yapıları sağlar.

- **Olgunluk:** Birey, daha geniş sosyal vasıflarla istikrarlı büyüme ve gelişme sorumluluğunu kabul eder (örneğin iletişim teknikleri, davranış kalıpları, dolaylı eğitim ve felsefi araştırmalar).

Sosyal sürdürülebilirlik için verilen bilgilerden, kavramın makro ve mikro boyutunun olduğu söylenebilir. Makro düzey, fiziksel refah ve insanların barınma, yiyecek ve giyim gibi temel ihtiyaçlarını ifade eder. Mikro düzey ise sosyal ve kültürel yaşam, entegrasyon, çeşitlilik, yer duygusu, iletişim ve katılım, sosyal imkanlar ve güvenlik gibi yaşam kalitesini ve eşitliği içerir.

Sosyal sürdürülebilirliği yukarıda sayılan unsurlara ek olarak, topluluğun temel insani ihtiyaçlarını karşılayan bir durum ve süreç olarak yorumlamak mümkündür. Toplumsal gelişme boyutuyla doğal kaynaklar korunmalı ve çevresel sürdürülebilirlik desteklenmelidir (Rasouli ve Kumarasuriyar, 2016: 31).

SK'nin üçüncü sütunu hem sosyal hem de çevresel sürdürülebilirlik ile ayrılmaz bir şekilde bağlı olan ve aynı zamanda "sermayenin korunması" (şirketlerin iş dünyasında kalabilme yeteneği) olarak da bilinen ekonomik sürdürülebilirliktir. Bir diğer ifadeyle ekonomik sürdürülebilirlik, sosyal ve çevresel boyutların başarılı olması, kaynakları tahsis etme ve koruma süreci için önem arz etmektedir (Chauke, vd., 2018: 2578). Bu bağlamda ekonomik boyut çevreyle uyumlu, gerektiğinde büyümeyi de sınırlandıracak, dönüştürülebilir hammadde çıktılarının üretildiği, sosyal sorumluluk anlayışına sahip ekonomi politikaları ve işletmecilik anlayışları geliştirme sürecidir (Yıldırım ve Göktürk, 2004: 469).

UNCSD tarafından oluşturulan ekonomik sürdürülebilirlik göstergeleri ekonomik yapı ve tüketim ve üretim kalıpları ana başlıkları ve bunların alt başlıkları ile Tablo 4'te ifade edilmiştir.

SK'nin ekonomik sürdürülebilirlik boyutu, bir toplumun üyelerinin tüm ihtiyaçlarının ya da en azından zorunlu ihtiyaçlarının karşılanması aynı zamanda gelecek nesillerin de ihtiyaçlarını karşılayacak bir ekonomik yapının oluşturulması sürecini ifade etmektedir. Ekonomik sürdürülebilirlik, bireylerin mevcut hayat standartlarının daha da yükselmesi ya da en azından aynı seviyede kalması anlamına gelmektedir. Bunun için şimdiki nesillerin tüketimlerini azaltmaları, tükettiklerinden daha fazla üretebilmeleri için yeterli yatırımları yapmaları gerekmektedir (Sarkım, 2007: 56-57). 1992 Rio Zirvesi sonucu ortaya çıkan Gündem 21 eylem planında, bu konudaki temel hedefler şu şekilde belirlenmiştir (Güzel, 2001: 1):

- Çevre üzerinde baskıyı azaltacak ve insanlığın temel gereksinimlerini karşılayacak üretim ve tüketim kalıplarını teşvik etmek.
- Tüketimin rolünü ve daha sürdürülebilir tüketim kalıplarının nasıl oluşturulacağını anlamak.

Tablo 4: Sürdürülebilir Kalkınma İçin Ekonomik Göstergeler

Ekonomik Göstergeler		
Tema	Alt Tema	Gösterge
Ekonomik yapı	Ekonomik performans	Kişi başına GSYİH GSYH'de yatırımların oranı
	Ticaret	Mal ve Hizmetlerde Ödemeler
Tüketim ve üretim kalıpları	Mali durum	Borçların GSMH'ye oranı
		GSMH'nin yüzdesi olarak alınan dış yardımlar
	Malzeme Tüketimi	Malzeme kullanım yoğunluğu
	Enerji kullanımı	Kişi başına yıllık enerji tüketimi
		Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanım oranı
		Enerji kullanım yoğunluğu
	Atık üretimi ve yönetimi	Sanayi ve belediyeler katı atık üretimi
		Tehlikeli atık üretimi
Radyoaktif atıkların yönetimi		
Atıkların geri dönüşümü ve yeniden kullanımı		

Kaynak: Nemli (2004: 34).

SK'nin üç boyutu birbiri ile yakından ilişkili ve birbirlerine bağlıdır. Doğal sermayenin çevresel, sosyal sermayenin ise sosyal sürdürülebilirliğin temel dinamiği olduğu düşünülürse, bu iki boyutun harekete geçmediği bir ortamda ekonomik sürdürülebilirliğin sağlanması mümkün değildir. SK yaklaşımı sosyal, çevresel ve ekonomik boyutları dikkate alarak, ekonomik gelişme ve sürdürülebilir çevre hedeflerini gerçekleştirmeye ve insanoğluna sürdürülebilir bir gelecek bırakmaya çalışmaktadır (Yalçınkaya vd., 2011: 3327).

SK'nin her bir boyutunun kendi işleyiş süreci ve kendi dinamikleri söz konusudur ve her birini aynı anda analiz/kontrol etmek imkânsız gibi görünmektedir. Bu nedenle her bir boyutu ayrı ayrı ele almak gerekmektedir. Sürdürülebilirliğin bu üç boyutunu başlıkları ve alt başlıklarıyla belirlemek ve her birinin uygulanabilirliğini ve güvenilirliğini sağlamak SK'nin başarısı için önem arz etmektedir.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

BM tarafından 1972 yılında düzenlenen Stockholm Konferansı'nda çevre konusu ekonomik kalkınmayı da içerecek şekilde ele alınmış, insan merkezli bakış açısıyla gelecek kuşakların ihtiyaç duyacağı kaynakların korunması gibi konular gündeme getirilmiştir. Daha sonra yine BM tarafından 1987 yılında düzenlenen zirve sonucu Ortak Geleceğimiz (Brundtland) Raporu yayınlanmış ve SK tanımına ilk kez bu raporda yer verilmiştir. Ortak Geleceğimiz Raporu SK'yi çevresel, ekonomik ve sosyal boyutlarıyla ele almış ve ekonomik faktörlerin kalkınma için tek başına yeterli olmadığı, konuya daha bütüncül bir yaklaşım gerektiği raporda vurgulanmıştır.

Stockholm Konferansı ile başlayan ve küresel ölçekte gerçekleştirilen zirvelerde SK konusunda genel hatlarıyla çevresel, toplumsal, ekonomik ve siyasi temellere dayalı başlıklar yer almaktadır. Bununla birlikte alt başlıklarda ise yoksulluğun azaltılması, üretim ve tüketim kalıplarının değiştirilmesi, küresel nüfus artışı, yoksulluk, açlık, denizlerin ve okyanusların kirlenmesi, toprağın suyun ve havanın korunması, iklim değişikliği ve biyoçeşitlilik gibi birçok konu tartışmaya açılmıştır.

SK kavramının artan çevresel tahribat, ekonomik büyüme kaygıları ve toplumsal refahın iyileştirilmesi ve sürdürülmesi gibi makro düzeyden mikro düzeye birçok boyutunun olması ve her bir boyutunun sürekli olarak gelişmesi ve evrilmesi, kavramı tanımlamayı oldukça zorlaştırmaktadır. Bu nedenle literatür incelendiğinde, McKeown'ın (2002: 8) da ifade ettiği gibi, araştırmacıların sürdürülebilirliği kalkınma ve yaşam kalitesinin iyileştirilmesi/geliştirilmesi sürecinde çevresel, toplumsal ve ekonomik boyutların dengelendiği bir gelecek hakkında düşünmek için bir paradigma/model olarak gördükleri söylenebilir.

SK'nin başarılı olabilmesi için ekonomik, sosyal ve çevresel olmak üzere üç boyut üzerinden hareket edilmektedir. Bu üç boyut birbiriyle bağlantılıdır ve özellikle çevresel/ekolojik boyut üzerinde yoğun olarak durulmaktadır. Hatta diğer iki boyutun gelişmesinin bu boyuta bağlı olduğu üzerine de görüşler mevcuttur. Ancak yine de bu üç boyut beraber düşünülmez ve geliştirilmez ve herhangi biri zayıf kalırsa sistemin bir bütün olarak sürdürülemez olacağı vurgulanmıştır.

Sonuç olarak SK'nin başarıya ulaşması ve gelecek nesillere yaşanabilir bir çevrenin bırakılabilmesi için çevre üzerinde var olan baskıların

hafifletilmesi ya da ortadan kaldırılması gerekmektedir. Bunun için de bireylerin, firmaların, sivil ve resmi tüm kurum ve kuruluşların çevre koruma konusunda üzerine düşeni yapmaları SK'nin başarısı için son derece önem arz etmektedir. Bu bağlamda sürdürülebilir kalkınma anlayışının bir hayat tarzı olarak kabul edilmesi, çevreye ilişkin uluslararası anlaşmalara taraf olunması, uluslararası sürdürülebilirlik göstergelerinin dikkate alınarak politika ve planlama yapılması, çevre ile ilgili endüstrilere önem verilmesi ve bunun için uygun ortamın yaratılması ve kirli atıkların ülkeden ülkeye transferinin engellenmesi politika önerileri olarak sayılabilir. Ayrıca çevreyi tahrip edici ve ekolojik dengeyi bozucu (yüksek) büyüme hedeflemek, kısa vadede olumlu gibi görünse de uzun vadede SK için olumsuzluk teşkil edecektir.

KAYNAKLAR

- Agyeman, J., Bullard, R.D. ve Evans, B. (2002). Exploring the nexus: Bringing together sustainability, environmental justice and equity. *Space and Polity*, 6(1), 77-90. <https://doi.org/10.1080/13562570220137907>
- Ağca, B. (2002). Dünya sürdürülebilir kalkınma zirvesi (Johannesburg, 26 Ağustos - 4 Eylül 2002). *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*, VII. https://www.mfa.gov.tr/dunya-surdurulebilir-kalkinma-zirvesi_johannesburg_-26-agustos--4-eylul-2002_tr.mfa
- Allen, R. (1980). *How to save the World: Strategy for world conservation*. Kogan Page Limited. <https://wedocs.unep.org/handle/20.500.11822/29432>
- Altunbaş, D. (2003-2004). *Uluslararası sürdürülebilir kalkınma ekseninde Türkiye'deki kurumsal değişimlere bir bakış*. Yönetim Bilimleri Dergisi, 1(1-2), 103-118.
- Arlı, A. (2010). Habitat II tartışmaları ve İstanbul'da toplumsal dönüşüm. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 8(16), 367-388.
- Bartelmus, P. (1994). Environment, growth and development: The concepts and strategies of sustainability. Routledge (2003).
- Birleşmiş Milletler Binyıl Bildirgesi (2021, 31 Aralık). Hukuk Ansiklopedisi. <https://hukukbook.com/birlesmis-milletler-binyil-bildirgesi/>
- BM Binyıl Bildirgesi, (2000). *Birleşmiş Milletler Binyıl Bildirgesi*. <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/bitstream/handle/1/548/ekutuphane2.3.2.1.2.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Bozlağan, R. (2005). Sürdürülebilir gelişme düşüncesinin tarihsel arka planı. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 50, 1011-1028.
- CEİD, (2022, 10 Mayıs). *Binyıl kalkınma hedefleri nedir?*. Cinsiyet Eşitliği İzleme Derneği. http://www.ceidizleme.org/ekutuphaneresim/dosya/663_1.pdf
- Chauke, S., Sobiyi, K. ve Mbohwa, C. (2018, 27-29 Eylül). Three pillars of sustainability: An overview. Proceedings of the International Conference on Industrial Engineering and Operations Management. Washington DC, USA. <http://ieomsociety.org/dc2018/papers/503.pdf>
- Çevre Terimleri Sözlüğü, (2022, 15 Mayıs). Çevre Kuruluşları Dayanışma Derneği (ÇEKUD). <https://www.cekud.org.tr/tr/cevre-kutuphanesi/cevre-terimleri-sozlugu/#tab-c9dc5fafa2d07f87c3b>
- Dağdemir, Ö. (2003). *Çevre sorunlarına ekonomik yaklaşımlar ve optimal politika arayışları*. Gazi Kitabevi, Ankara.
- De Kruijf, H.A.M. ve Van Vuuren, D.P. (1998). Following sustainable development in relation to the North-South dialogue: Ecosystem health and sustainability indicators, *Ecotoxicology and Environmental Safety*, 40(1-2), 4-14.
- Diesendorf, M. (2000). Sustainability and sustainable development. Dexter Dunphy vd. (Ed.), *Sustainability: The corporate challenge of the 21st century* içinde (s. 19-37). St. Leonards, Australia. Allen and Urwin, 34-36.
- Dilaver, D. (2005). *Yapı ürünlerinin çevre ile ilişkisi kapsamında çevre dostu üretimi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü. İstanbul.
- Emrealp, S. (2005). Türkiye Yerel Gündem 21 Programı: Yerel Gündem 21 uygulamalarına yönelik kolaylaştırıcı bilgiler. IULA-EMME (UCLG-MEWA)

- Yayını, Birmat Matbaası. <https://umraniye.bel.tr/images/kentkonseyi/YG21%20EI%20Kitabi.pdf>
- Ertürk, H. (2009). *Çevre bilimleri*. (3. Baskı). Ekin Yayınevi.
- Eş, A. (2008). *Sürdürülebilirlik ve firma düzeyinde sürdürülebilirlik performans ölçümü* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Bolu.
- Global Sustainability (2011). *Social sustainability*. <http://www2.econ.iastate.edu/classes/tsc220/hallam/HallamLectures/SocialSustainability.pdf>
- Goniadis, G. (2015). *Introduction to sustainable development: A brief handbook for students by students*. <https://www.ihu.edu.gr/icsd/docs/introduction-to-sustainable-development.pdf>
- Goodland, R. (1995). The concept of environmental sustainability. *Annual Review of Ecology and Systematics*, 26, 1-24.
- Güçlü, A. (2007). *Sürdürülebilir kalkınma ve Türkiye'nin çevre politikaları* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Gürlük, S. (2010). Sürdürülebilir kalkınma geliştirmekte olan ülkelerde uygulanabilir mi?. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5(2), 85-99.
- Güzel, A. (2001). Sürdürülebilir kalkınmada yerel yönetimlerin mali sorumlulukları. Çevre ve Sürdürülebilir Kalkınma Paneli, Vizyon 2023. https://tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/vizyon2023/csk/EK-10.pdf
- Güzel, P., Çoknaz, D. ve Atalay Noordegraaf, M. (2009). Sürdürülebilir kalkınmanın çevre boyutunda Uluslararası Olimpiyat Komitesi (IOC) uygulamaları ve olimpiyat organizasyonları kapsamında incelenmesi. *Spor Bilimleri Dergisi*, 20(2), 59-69.
- Habitat (2022, 23 Mayıs). *BM binyıl bildirgesi*. <http://www.habitat.org.tr/gundem/21/40-gundem21/129-bm-binyil-bildirgesi.html>
- Habitat Gündemi (1999). Habitat Gündemi ve İstanbul Deklarasyonu. (Çev.) T.C. Toplu Konut İdaresi Başkanlığı. <https://webdosya.csb.gov.tr/db/habitat/editedosya/file/dokumanlar/Istanbul%20Deklarasyonu.pdf>
- Han, E. ve Kaya, A.A. (2008). *Kalkınma ekonomisi: Teori ve politika*, (6. Baskı). Nobel Yayıncılık.
- Handl, G. (2012). Declaration of the United Nations conference on the human environment (Stockholm Declaration), 1972 and the Rio Declaration on Environment and Development, 1992. *United Nations Audiovisual Library of International Law*, 11(6).
- Harris, J.M. (2000). *Basic principles of sustainable development*. Global Development And Environment Institute, Working Paper 00-04. <https://sites.tufts.edu/gdae/files/2019/10/00-04Harris-BasicPrinciplesSD.pdf>
- IUCN (1991). Caring for the Earth: A strategy for sustainable living. The United Nations Environmental Program (UNEP) ve the World Wildlife Fund (WWF). Gland, Switzerland. <https://portals.iucn.org/library/efiles/documents/cfe-003.pdf>
- İDÇS (2002). Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi. https://webdosya.csb.gov.tr/db/iklim/webmenu/webmenu12421_1.pdf
- İstedüğümüz Gelecek, (2012). Birleşmiş Milletler sürdürülebilir kalkınma konferansı (Rio+20) Rio de Janeiro, Brezilya 20-22 Haziran 2012 konferans çıktısı.

- <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/tr/3.The-FutureWeWant.pdf>
- Kaplan, A. (1999). *Küresel çevre sorunları ve politikaları*. Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları.
- Keleş, R. (1998). *Kent bilimleri sözlüğü*. (2. Baskı). İmge Yayınevi. Ankara
- Keleş, R., Hamamcı, C., ve Çoban, A. (2009). *Çevre politikası*, (6. Baskı). İmge Kitabevi.
- Kılıçoğlu, P. (2005). *Türkiye'nin çevre politikalarında sürdürülebilir gelişme*. Turhan Kitabevi, Ankara.
- Kohn, J., Gowdy, J., ve Van der Straaten, J. (Ed.) (2001). *Sustainability in action: Sectoral and regional case studies*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Kothari, R. (1990). Environment, technology and ethics. J.R. Engel ve J.G. Engel (Ed.), *Ethics of Environment and Development: Global Challenge, International Response* içinde (s. 27-49). Tucson: University of Arizona Press.
- Kula, E. (1998). *History of environmental economic thought*. Routledge.
- Leggett, J.A. ve Carter, N.T. (2012). Rio+20: The United Nations conference on sustainable development, June 2012. <https://sgp.fas.org/crs/row/R42573.pdf>
- Lovelock, J. (2000). *Gaia: A New Look at Life on Earth*. Oxford University Press, USA.
- Magis, K. ve Shinn, C. (2009). Emergent themes of social sustainability. J. Dillard, V. Dujon ve M.C. King (Ed.), *Understanding the Social Aspect of Sustainability*. New York. Routledge. <https://dochub.clackamas.us/documents/drupal/cd62fdf6-52ea-4a94-bf73-eedd22e12492>
- McKeown, R., Hopkins, C.A., Rizi, R. ve Chrystalbridge, M. (2002). Education for sustainable development toolkit. Knoxville: Energy, Environment and Resources Center, University of Tennessee. <https://docplayer.net/22498375-Education-for-sustainable-development-toolkit.html>
- Meadows, D.H., Meadows, D.L., ve Randers, J. (1992). *Beyond the limits: Confronting global collapse envisioning a sustainable future*. Chelsea Green Publishing Company.
- Mengi, A. ve Algan, N. (2003). *Küreselleşme ve yerelleşme çağında bölgesel sürdürülebilir gelişme: AB ve Türkiye örneği*. Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Nemli, E. (1998). Sürdürülebilir kalkınma ve işletmelerin rolü. *Öneri* 2(9), 287-294.
- Nemli, E. (2004). *Sürdürülebilir kalkınma: Şirketlerin çevresel ve sosyal yaklaşımları*. Filiz Kitabevi. İstanbul.
- NHS Estates (2001). *Sustainable development in the NHS*. London: The Stationery Office.
https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/147978/Sustainable_Development_in_the_NHS.pdf
- O'Riordan, T. (1985). Recent developments in environmentalism: Implications for education. *Internationale Schulbuchforschung*, 7(2/3), 121-136.
- Ozmehmet, E. (2008). Dünyada ve Türkiye sürdürülebilir kalkınma yaklaşımları. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 3(12), 1-23.
- Parris, T.M. ve Kates, R.W. (2003). Characterizing and measuring sustainable development. *Annual Review of environment and resources*, 28(1), 559-586.
- Pearce, D., Markandya, A. ve Barbier, E. (1989). Blueprint for a Green Economy. https://www.researchgate.net/publication/39015804_Blueprint_for_a_Green_Economy

- Pronk, J. ve Haq, M. (1991). The Hague report: Sustainable development from concept to action. In Our Hands United Nations Earth Summit '92. <https://digitallibrary.un.org/record/1639630>
- Rasouli, A.H. ve Kumarasuriyar, A. (2016). The social dimation of sustainability: Towards some definitions and analysis. *Journal of Social Science for Policy Implications*, 4(2), 23-34.
- Redclift, M. (2003). *Sustainable development: Exploring the contradictions*. Routledge, Taylor & Francis.
- Rio +20 Zirvesi (2012, 6 Temmuz). Birleşmiş Milletler sürdürülebilir kalkınma konferansı (Rio+20 Zirvesi). <https://mpgm.csb.gov.tr/birlesmis-milletler-surdurulebilir-kalkinma-konferansi-rioplus20-zirvesi-haber-867>
- Sarkım, M. (2007). *Sürdürülebilir turizm kapsamında turistik ürün çeşitlendirme politikaları ve Antalya örneği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. İzmir.
- Sarkım, M. (2008, 20-22 Şubat). Değişen seyahat eğilimleri kapsamında sürdürülebilir turizm anlayışının turizm politikaları üzerine etkileri. 2. Ulusal İktisat Kongresi. İzmir.
- Sencar, P. (2007). *Türkiye’de çevre koruma ve ekonomik büyüme ilişkisi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Edirne.
- Sharpley, R. (2000). Tourism and sustainable development: Exploring the theoretical divide. *Journal of Sustainable Tourism*, 8(1), 1-19.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, (2022, 15 Nisan). Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP): Uluslararası Örgüt Künyesi. <https://www.mfa.gov.tr/birlesmis-milletler-cevre-programi.tr.mfa>
- T.C. Strateji ve Bütçe Başkanlığı, (2019). *Sürdürülebilir kalkınma amaçları değerlendirme raporu*. https://sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/03/Surdurulebilir-Kalkinma-Amaclari-Degerlendirme-Raporu_13_12_2019-WEB.pdf
- T.C. Strateji ve Bütçe Başkanlığı, (2020). *2020 BM yüksek düzeyli siyasi forum, sürdürülebilir kalkınma amaçları, 2018-2020 Türkiye gelişmeleri*. <http://www.surdurulebilir-kalkinma.gov.tr/wp-content/uploads/2020/08/HLPF-2020-Turkiye-Gelismeleri.pdf>
- Taşdemir, V. (2011). *İşletme-çevre ilişkilerinin muhasebe açısından raporlanması* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- The Local Agenda 21 Planning Guide (1996). The International Council for Local Environmental Initiatives (ICLEI), Local Agenda 21 Initiative. <https://idl-bnc-idrc.dspacedirect.org/bitstream/handle/10625/14428/IDL-14428.pdf>
- UN SDSN, (2022, 20 Mayıs). Sürdürülebilir kalkınma amaçları. <http://unsdsn.boun.edu.tr/surdurulebilir-kalkinma-amaclari/>
- United Nations, (2022, 20 Mayıs). United Nations conference on human settlements: Habitat II. <https://www.un.org/en/conferences/habitat/istanbul1996>
- WCED, S. W. S. (1987). *Report of the World Commission on environment and development: “Our common future”*. UN. Secretary-General, Forty-Second Session Item 83 (e) of the Provisional Agenda: A/42/150. <https://digitallibrary.un.org/record/139811#record-files-collapse-header>

- Yalçinkaya, A., Durmaz, V. ve Adiller, L. (2011, 23-25 Haziran). Sürdürülebilir kalkınma ve kurumsal sürdürülebilirlik için yeni ölçümleme: Üçlü performans. Uluslararası 9. Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi. Saraybosna-Bosna Hersek.
- Yıldırım, U. ve Göktürk, İ. (2004). Sürdürülebilir kalkınma. M.C. Marin ve U. Yıldırım (Ed.), *Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar: Ekolojik, Ekonomik, Politik ve Yönetimsel Perspektifler* içinde (s. 449-488). Beta Yayın.

BÖLÜM 19

TÜRKİYE’NİN TARIMSAL ÜRÜN GRUPLARINDAKİ DIŞ TİCARET PERFORMANSININ ENDÜSTRİ İÇİ TİCARET VE İHRACAT UZMANLAŞMASI AÇISINDAN İNCELENMESİ (1996-2021)

Dr. Öğr. Üyesi Kazım SARIÇOBAN¹

¹ Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İİBF, Burdur, Türkiye, kazimsaricoban@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0001-6578-3702

GİRİŞ

Bir ülkenin bir ürünü eşzamanlı olarak hem ihraç hem de ithal etmesi endüstri içi ticaret (EİT) veya iki yönlü ticaret olarak adlandırılmaktadır. Bu kavram özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra imalat malları ticaretinin daha çok EİT şeklinde gerçekleştiğinin fark edilmesiyle ortaya çıkmıştır. Ancak bu yeni kavram, karşılaştırmalı üstünlüğe dayalı geleneksel ticaret teorileri ile açıklanamamış bu nedenle de yeni bir ticaret teorisine ihtiyaç duyulmuştur. 1960'lı yıllarda yapılan ampirik analizlerle (Verdoorn, 1960; Balassa, 1966) EİT'nin diğer bir ifadeyle çift yönlü ticaretin gerçekten var olduğu görülmüştür. Daha sonra Grubel ve Lloyd (1975) aynı ürün kategorilerindeki ürünlerin eş zamanlı ihracat ve ithalatını yani EİT'yi ölçmek için en popüler indeksi geliştirmişlerdir (Shahbaz ve Leitao, 2010: 18).

EİT'nin ölçümü, malları farklı endüstrilere kategorize eden endüstriyel bir sınıflama sistemine dayanmaktadır. Her ne kadar birbirinden farklı sınıflandırma türleri olsa da genel olarak bakıldığında EİT, dünya ticaretinin dörtte biri ile neredeyse yarısına karşılık gelmektedir. Bu yönüyle EİT'nin payı son yarım yüzyıldan bu yana istikrarlı bir şekilde büyümüştür. Özellikle dünya ticaretinin çoğunluğunu gerçekleştiren sanayi ülkeleri arasındaki mamul ürün ticaretindeki önemi gittikçe artmaktadır (Krugman vd. 2015: 210).

İhracat uzmanlaşması Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler (Revealed Comparative Advantage (RCA)) yaklaşımına dayanmaktadır ve RCA bir ülkenin dış ticaretteki rekabet gücünü ölçmek için kullanılmaktadır. RCA ölçümü konusunda en bilindik formülü ilk olarak Bela Balassa (1965) geliştirmiştir. Balassa, ticari performansı belirlemek için yapılan ölçümün, fiyat dışı faktörlerdeki farklılıkların yanı sıra nispi maliyetleri de yansıttığı için karşılaştırmalı üstünlükleri ortaya koymada kullanılabileceğini belirtmiştir (Vixathep, 2011: 3). RCA yöntemi maliyet ve fiyat farklılıkları ile karşılaştırıldığında ülkenin uluslararası ticaretteki rekabet gücünü ölçmek için daha geçerli bir yaklaşım sunmaktadır. Bunun için de ihracat uzmanlaşma indeksi kullanılarak ölçümler yapılabilmektedir (Heidensohn ve Hibbert, 1997: 27).

Bu çalışmada Türkiye'nin tarımsal ürün gruplarındaki EİT'sini ve ihracat uzmanlaşmasını belirleyebilmek için iki farklı indeksle analizler yapılmıştır. Tarımsal ürünler gıda ve hammadde olmak üzere iki farklı sınıflandırmada ele alınmıştır. Gıda kategorisinde 46, hammadde kategorisinde

ise 20 ürün grubu bulunmaktadır. Çalışmada toplamda 66 mal grubu ve 1996'dan 2021'e 26 yıl (4 dönem) için analizler yapılırken Türkiye'nin tarımsal ürün gruplarındaki hem EİT'sinin hem de ihracat uzmanlaşmasının durumu ayrıntılı olarak incelenmiştir.

2. VERİ VE YÖNTEM

2.1. Tarımsal Ürün Grupları ve Veriler

Türkiye'nin 1996-2021 yılları arası tarımsal ürün ihracat ve ithalat verileri ile toplam ihracat ve ithalat verileri, SITC Rev. 3², 3 dijit ürün sınıflandırması dikkate alınarak ve ABD doları cinsinden Dünya Bankası (WITS, 2022a) veri tabanından elde edilmiştir.

Çalışmada tarımsal ürün grupları tarımsal gıdalar ve tarımsal hammaddeler olmak üzere ikiye ayrılmıştır. SITC Rev 3, 3 dijit 46 adet tarımsal gıda, 20 adet de tarımsal hammadde ürün grubu kodları ve açıklamalarıyla birlikte aşağıdaki tablolarda gösterilmiştir.

Tablo 1: Tarımsal Gıda Ürün Grupları

SITC Rev. 3, 3 dijit Kodlar ve Tanımları	
001 - Canlı Hayvanlar	057 - Taze/Kuru Meyve ve Kabuklu Yemişler, Bunların Karışımları
011 - Sığır Eti-Taze/Soğutulmuş/Dondurulmuş	058 - Sebze ve Meyveden Hazırlanmış Konserveler
012 - Hayvanların (Sığır Hariç) Eti-Taze/Soğutulmuş/Dondurulmuş	059 - Meyve Suları (Üzüm Şırası Dahil) Sebze Suları
016 - Et ve Yenilen Sakatat-Tuzlu/Salamura/Kurutulmuş-Sakatat Un ve Ezmeleri	061 - Şeker, Bal ve Şeker Melası
017 - Başka Yerde Sınıflandırılmamış Hazırlanmış Et ve Et Ürünleri	062 - Şeker Mamulleri
022 - Süt ve Krema	071 - Kahve
023 - Tereyağı, Süt Esaslı Katı-Sıvı Yağlar	072 - Kakao
024 - Peynir ve Lor	073 - Çikolata ve Kakao İçeren Diğer Maddeler
025 - Yumurta ve Yumurta Albüminleri	074 - Çay ve Paraguay Çayı
034 - Balıklar-Canlı, Taze/Soğutulmuş/Dondurulmuş	075 - Biber ve Diğer Baharatlar
035 - Balıklar (Kuru/Tuzlu/Salamura/Tütsülü) İnsan Yemesi İçin Balık Unu/Ezmesi/Peleti	081 - Hayvan Gıdası Olarak Kullanılan Maddeler
036 - Kabuklu Hayvanlar, Yumuşakçalar	091 - Margarin
037 - Balıklar, Kabuklu Hayvanlar ve Yumuşakçaların Konserveleri	098 - Başka Yerde Sınıflandırılmamış Gıda Müstahzarları
041 - Buğday ve Mahlut	111 - Alkolsüz İçecekler
042 - Pirinç	112 - Alkollü İçecekler
043 - Arpa	121 - Yaprak Tütün ve Tütün Döküntüleri
044 - Mısır	122 - İşlenmiş Tütün

²Standard International Trade Classification (SITC) Revision 3. Ayrıntılı bilgi için bkz. UNCTADSTAT (2022a).

045 - Buğday, Pirinç, Arpa ve Mısır Dışı Tahıllar	222 - Yağlı Tohumlar ve Meyveleri (Kırılmış Olsun Olmasın)
046 - Buğday ve Mahlut Unu, Bulgur, İrmik ve Pelet	223 - Diğer Yağlı Tohum ve Meyveler, Un ve Küspeleri
047 - Diğer Hububat Un, Bulgur, İrmik ve Pelet.	411 - Hayvansal Katı veya Sıvı Yağlar
048 - Ekmekçilik ve Pastacılık Ürünleri, Makarna	421 - Bitkisel Sıvı Yağlar
054 - Buharda veya Suda Kaynatılmış, Pişirilmiş, Meyve ve Başka Sebzeler	422 - Diğer Bitkisel Sıvı Yağlar
056 - Kurutulmuş Sebzeler, Sebze ve Meyvelerin Unu, Ezmesi, Tozları	431 - Kimyasal İşlem Görmüş Bitkisel ve Hayvansal Katı/Sıvı Yağlar, Mumlar

Kaynak: UNCTADSTAT (2022a; 2022b; 2022c) web sayfalarında yer alan bilgiler kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur. Kodların Türkçesi TÜİK (2022) web sayfasından alınmıştır.

Tablo 2. Tarımsal Hammadde Ürün Grupları

SITC Rev. 3, 3 dijit Kodlar ve Tanımları
211 - Ham Deriler (Post ve Kürk Dışında)
212 - Ham Postlar (Bütün Halde)
231 - Tabii Kauçuk, Balata, Güte-Parka, Guayül, Çıktıl
232 - Sentetik Kauçuk, Taklit Kauçuk, Rejenere Kauçuk ve Atıkları (İlk Şekillerde)
244 - Tabii Mantar ve Döküntü Mantar
245 - Yakmaya Mahsus Ağaçlar ve Odun Kömürü
246 - Yakmaya Mahsus Yonga Halinde Ağaçlar ve Testere Talaşı
247 - Yuvarlak Ağaçlar (Kabukları Soyulmuş/Kare Şeklinde Kabaca Yontulmuş Olsun Olmasın)
248 - Ahşap Demiryolu veya Tramvay Traversleri
251 - Odun veya Diğer Lifli Selülozik Maddeler; Hamurları, Döküntü ve Kırıntıları
261 - İpek
263 - Pamuk, Linter Pamuğu ve Pamuk Döküntüleri
264 - Jüt veya Bitki İç Kabuklarının Dokumaya Elverişli Diğer Lifleri
265 - Dokumaya Elverişli Diğer Bitkisel Lifler
266 - Sentetik Filament Demetleri ve Sentetik Devamlı Lifler
267 - Diğer Suni Lifler ve Artıkları
268 - Yün/Yapağı ve Diğer Hayvan Kılı
269 - Kullanılmış Giyim Eşyası ve Parçaları
291 - İnsan Tarafından Yenilmeye Elverişli Olmayan Hayvansal Ürünler
292 - Başka Yerde Belirtilmeyen Bitkisel Ürünler (Yenilmeye Elverişli Olmayan)

Kaynak: UNCTADSTAT (2022b; 2022c) ve WITS (2022b) web sayfalarında yer alan bilgiler kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur. Kodların Türkçesi TÜİK (2022) web sayfasından alınmıştır.

Burada veriler ile ilgili kısıt söz konusudur. Türkiye için bazı yılların verilerine ulaşılamamıştır. Analizlerde bu durum eksik veri (-) olarak tablolarda belirtilmiştir.

2.2. Endüstri İçi Ticaret (EİT)

EİT, bir ülkenin bir ürünü eş zamanlı olarak hem ihraç hem de ithal etmesi durumudur. Bir başka deyişle aynı endüstriler arasında dış ticaret söz konusu olmaktadır. Geleneksel dış ticaret teorileriyle çelişen bu durum eksik rekabet piyasalarının varlığı, ölçeğe göre artan getiri ve ürün farklılaştırmasından kaynaklanmaktadır (Eşiyok, 2005: 101). EİT'yi ölçmek için birçok indeks geliştirilse de Brühlhart'a (2002) göre açık ara en fazla

kullanılan indeks Grubel-Lyold İndeksi'dir (GLI). GLI aşağıdaki gibi formüle edilebilir (Sharma, 1999: 3; Buturac ve Rajh, 2006: 2-3; Mikic ve Gilbert, 2009: 85; Hayakawa vd., 2017: 2; Feng, 2018: 211; Hoang, 2019: 76; Yazdani ve Pirpour, 2020: 2):

$$GLI_k^j = \left[1 - \frac{|X_k^j - M_k^j|}{X_k^j + M_k^j} \right] \times 100 \quad (1)$$

Burada X ihracatı, M ithalatı, k ürün grubunu ve j de ülkeyi temsil etmektedir. X_k^j , 'j' ülkesinin 'k' ürün grubu ihracatını; M_k^j ise aynı ürün grubunun ithalatını göstermektedir. İndeks "0" ile "100" arasında değerler almakta ve değerler "100"e yaklaşması EİT'nin arttığını göstermektedir. GLI=100 ise j ülkesinin, k malı ihracat ve ithalat değerleri birbirine eşittir ve bu durumda da tam EİT söz konusu olmaktadır. İndeksin 0'a yaklaşması ise EİT'nin azaldığı dolayısıyla da endüstriler arası ticaretin (EAT)³ arttığı anlamına gelmektedir. GLI=0 ise tam EAT söz konusu olmaktadır. Dolayısıyla GLI katsayısı arttıkça (azaldıkça) EİT de artmaktadır (azalmaktadır).

GLI katsayıları bulunduğu aralık itibariyle aşağıdaki gibi sınıflandırılabilir (Qasmi ve Fausti, 2001: 260; Hoang, 2019: 76):

Sınıf 1: $0 \leq GLI \leq 25$	Güçlü endüstriler arası ticaret (GEAT)
Sınıf 2: $25 < GLI \leq 50$	Zayıf endüstriler arası ticaret (ZEAT)
Sınıf 3: $50 < GLI \leq 75$	Zayıf endüstri içi ticaret (ZEİT)
Sınıf 4: $75 < GLI \leq 100$	Güçlü endüstri içi ticaret (GEİT)

2.3. İhracat İthalat Oranı İndeksi (İİÖİ)

İhracat ithalat oranı, çoğu zaman ihracat uzmanlaşma oranı olarak da adlandırılmaktadır. Klasik RCA'nın⁴ biraz düzenlenmiş şekli olan bu indeks, belirli bir sektöre ya da mal grubuna odaklanmaya izin vermesi bakımından yarar sağlamaktadır. Klasik RCA'dan farkı, ülkenin belli mal grubundaki ihracatının ithalat payına oranlanması ile elde edilmesidir. İhracat ithalat oranı indeksi aşağıdaki gibi formüle edilebilir (Mikic, 2005: 14; Ballance, 1988: 12):

³ EAT, faktör donanımları açısından ülkeler arasındaki farklılıklara dayanmaktadır ve geleneksel teorideki tek yönlü ticaret uzmanlaşmasını ifade etmektedir. EİT ise sıklıkla benzer faktör donanımlarına sahip ülkeler arasında gerçekleşmektedir (Marius-Răzvan ve Camelia, 2015: 345).

⁴ Klasik RCA formülü ve ayrıntılı bilgi için bkz. (Balassa, 1965; Balassa ve Noland, 1989: 9).

$$\ddot{I}O\ddot{I} = \frac{x_k^j / X_t^j}{m_k^j / M_t^j} \quad (2)$$

Burada;

- ‘j’ ülkeyi, ‘k’ mal grubunu, ‘X’ ihracatı, ‘M’ ithalatı temsil etmektedir.
- $\ddot{I}O\ddot{I}$, j ülkesinin k malı için hesaplanan karşılaştırmalı üstünlük katsayısını,
- x_k^j , j ülkesinin k malı ihracatını,
- X_t^j , j ülkesinin toplam ihracatını,
- m_k^j , j ülkesinin k malı ithalatını,
- M_t^j , j ülkesinin toplam ithalatını göstermektedir.

İndeks 0 ile $+\infty$ arasında değerler almakta ve katsayılar aşağıdaki gibi yorumlanmaktadır (Mikic, 2005: 14; Kök ve Çoban, 2005: 8; Altay ve Gürpınar, 2008: 266);

- $\ddot{I}O\ddot{I} > 1 \rightarrow$ ise j ülkesi, k malı dış ticaretinde karşılaştırmalı üstünlük elde ederek k malı ihracatında uzmanlaşmıştır.
- $\ddot{I}O\ddot{I} < 1 \rightarrow$ ise j ülkesi, k malı dış ticaretinde karşılaştırmalı dezavantaja sahiptir ve ihracat uzmanlaşması gösterememiştir.

Çalışmada bu indeksten “ihracat uzmanlaşması” ya da “uzmanlaşma düzeyi” diye bahsedilmiştir. Bununla birlikte çalışmada hem GLI hem de $\ddot{I}O\ddot{I}$ önemlik hesaplanmış bunun için indeks katsayılarının ortalamaları alınmıştır.

3. BULGULAR

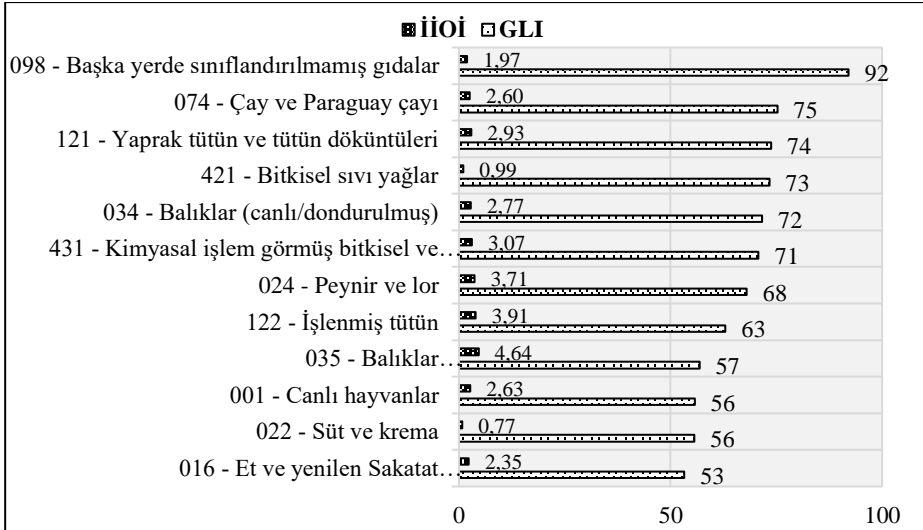
Türkiye’nin GLI ve $\ddot{I}O\ddot{I}$ katsayıları Ek-1 ve Ek-2’deki tablolarda ayrıntılı olarak verilmiştir. Bu bölümde GLI sonuçlarına göre Türkiye’nin EİT’sinin yoğun olduğu bir başka deyişle çift yönlü ticaretinin yoğun olduğu belirlenen tarımsal ürün grupları ile bu ürün gruplarında ihracat uzmanlaşmasının olup olmadığını ölçen $\ddot{I}O\ddot{I}$ katsayıları gösterilmiştir.

Tarımsal ürünler gıda ve hammadde olmak üzere iki gruba ayrılmış ve iki başlık altında ayrı ayrı incelenmiştir. SITC Rev. 3 altındaki 3 dijit sınıflamada tarımsal gıdada 46, tarımsal hammaddede ise 20 ürün grubu yer almaktadır (Bkz. Tablo 1 ve Tablo 2). 1996-2021 yıllarını kapsayan 26 yıllık veriler, değişimleri daha iyi izleyebilmek ve yıllar arasındaki uç değerlerin etkisini azaltmak adına 4 ayrı dönemde analiz edilmiştir.

Türkiye için elde edilen bulgular ilk olarak tarımsal gıda ürünleri daha sonra da tarımsal hammaddeler için aşağıda verilmiştir.

3.1. Türkiye'nin Tarımsal Gıda Ürün Gruplarındaki EİT'si ve Uzmanlaşma Düzeyi

Türkiye 1996-2002 döneminde, 46 tarımsal gıda ürün grubu ticaretinin 12'sinde yoğun olarak EİT, geri kalan 34 kodda ise yoğun olarak EAT gerçekleştirmiştir (Ek-1). Katsayılar EİT'lerin 2'sinin GEİT ($75 < GLI \leq 100$), diğer 10'unun ise ZEİT ($50 < GLI \leq 100$) şeklinde olduğunu göstermektedir. Söz konusu ürün kodları ve bulunan katsayılar Şekil 1'de gösterilmiştir. Buna göre en yoğun EİT "098-Başka Yerde Sınıflandırılmamış Gıda Müstahzarları"⁵ ürün grubunda gerçekleşmiştir ($GLI=92$). Yani Türkiye bu grupta birbirine yakın değerlerde bir ihracat ve ithalat gerçekleştirmiştir. İİÖİ incelendiğinde katsayı değerinin 1,97 ve dolayısıyla 1'den büyük olması Türkiye'nin 098 ürün grubunun ihracatında uzmanlaşmış olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte Türkiye'nin GEİT yaptığı "074-Çay ve Paraguay Çayı" grubu ihracatında da uzmanlaştığı tespit edilmiştir.

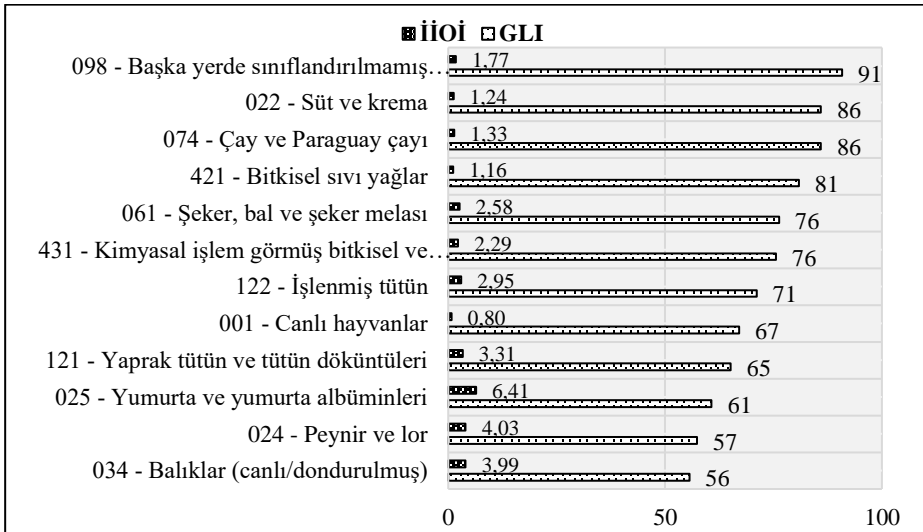

Şekil 1: Türkiye'nin 1996-2002 Tarımsal Gıda Ürünleri için GLI ve İİÖİ Katsayıları

⁵ 098 kodu altında "0981-Homojenize edilmiş et, sakatat, sebze konserveleri ve diğer karışım müstahzarları; 0984-Soslar ve müstahzarlar ve 0985-Çorbalar, et suları ve bunların müstahzarları" gibi alt ürün grupları bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. TÜİK (2022).

Türkiye 1996-2002 döneminde diğer ürün gruplarında ZEİT katsayılarına sahiptir. Bunlardan sadece “421-Bitkisel Sıvı Yağlar” ve “022-Süt ve Krema” gruplarının İİÖİ katsayıları 1’den küçüktür. Bir başka ifadeyle Türkiye bu grupların ihracatında uzmanlaşma gösterememiştir. Ancak diğer kalan 8 kodun tümünde ihracat uzmanlaşması söz konusu olmuştur. Özellikle burada “035-Balıklar (Kuru/Tuzlu/Salamura/Tütsülü) İnsan Yemesi İçin Balık Unu/Ezmesi” ile “122-İşlenmiş Tütün” ve “024-Peynir ve Lor” gruplarındaki yüksek İİÖİ katsayıları, Türkiye’nin bu mallarda önemli bir uzmanlaşma elde ettiğini göstermektedir.

Türkiye’de 2003-2009 döneminde, 46 tarımsal gıda ürününün 12’sinde EİT, geri kalan 34 kodda ise EAT’nin daha yoğun gerçekleştiği belirlenmiştir (Ek-1). EİT’nin yoğun olduğu söz konusu 12 ürün grubundan 6’sı güçlü iken, diğer 6’sı zayıf EİT şeklindedir. Önceki dönemde de olduğu gibi Türkiye’nin en güçlü EİT’si yine “098-Başka Yerde Sınıflandırılmamış Gıda Müstahzarları” ürün grubunda gerçekleşmiştir (GLI=91). Birbirine yakın ihracat ve ithalatın yapıldığı bu ürün grubunda Türkiye’nin ihracat uzmanlaşmasının olduğu görülmektedir (İİÖİ=1,77).

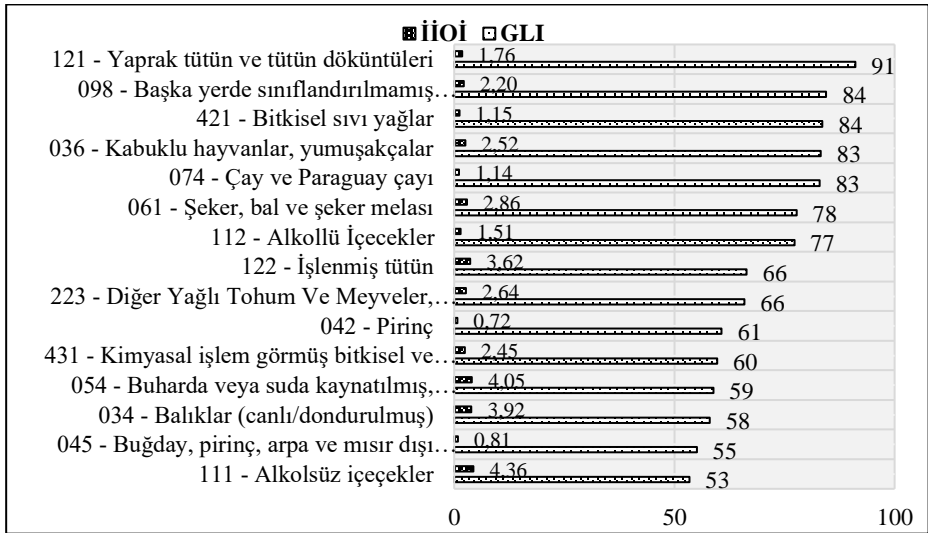

Şekil 2. Türkiye’nin 2003-2009 Tarımsal Gıda Ürünleri için GLI ve İİÖİ Katsayıları

Şekil 2’de görüldüğü üzere, Türkiye GEİT gerçekleştirdiği 6 ürün grubunun tamamının ihracatında uzmanlaşmıştır. Bunlardan özellikle “061-Şeker, bal ve şeker melası” ile “431-Kimyasal işlem görmüş bitkisel ve

hayvansal katı/sıvı yağlar, mumlar” kodlu ürünlerdeki yüksek İİÖİ katsayıları dikkat çekmektedir. ZEİT kodlarında ise Türkiye’nin sadece “001-Canlı Hayvanlar” ürün grubunun ihracatında bir uzmanlaşması yoktur. Bir diğer deyişle Türkiye bu ürünün ithalatçısı konumundadır. Bunun dışında 2003-2009 dönemi genel olarak değerlendirildiğinde, Türkiye’nin yoğun olarak EİT yaptığı 12 ürün grubunun 11’inin ihracatında uzmanlaşması ilgili dönem için önemli bir sonuçtur.

Şekil 3’te 2010-2015 döneminde Türkiye’nin tarımsal gıda ürünlerinde yoğun olarak EİT gerçekleştirdiği 15 ürün grubu GLI ve İİÖİ katsayıları verilmiştir. Buna göre Türkiye bu ürünlerin 7’sinde GEİT, 8’inde ise ZEİT katsayılarına sahiptir. İlgili dönemde en yoğun EİT, “121-Yaprak tütün ve tütün döküntüleri” grubunda gerçekleşmiştir. İİÖİ katsayısı Türkiye’nin bu ürün grubu ihracatında uzmanlaşmış olduğunu göstermektedir (İİÖİ=1,76). Bununla birlikte GEİT’nin söz konusu olduğu tüm ürün gruplarında da benzer durum söz konusudur. Yani Türkiye GEİT yaptığı malların tümünün ihracatında uzmanlaşmıştır.

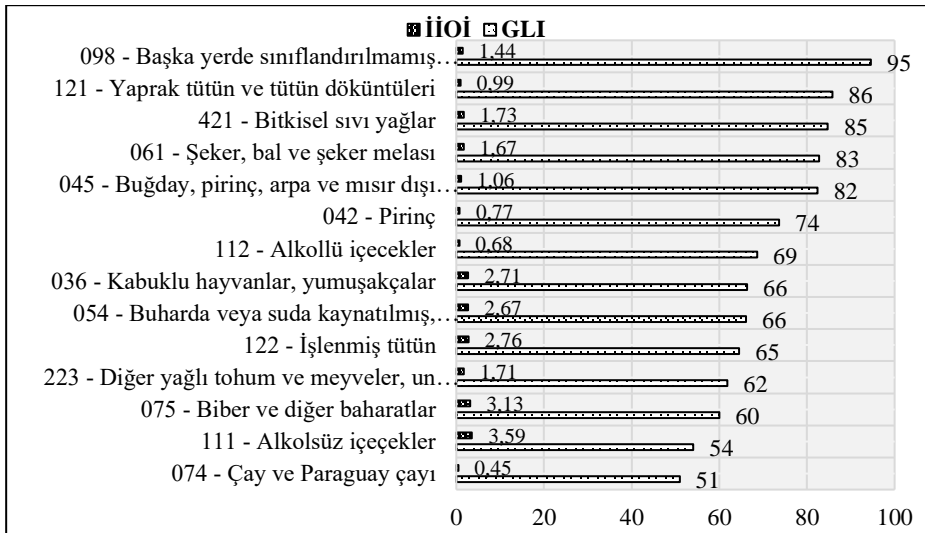

Şekil 3: Türkiye’nin 2010-2015 Tarımsal Gıda Ürünleri için GLI ve İİÖİ Katsayıları

Şekil 3’e ZEİT için bakıldığında ise Türkiye’nin “042-Pirinç” ile “045-Buğday, pirinç, arpa ve mısır dışı tahıllar” ürün gruplarının ithalatçısı olduğu görülmektedir. Bunların dışındaki tüm ZEİT gruplarında Türkiye’nin ihracat uzmanlaşması söz konusudur. Özellikle “111-Alkolsüz içecekler”, “054-

Buharda veya suda kaynatılmış, pişirilmiş, meyve ve başka sebzeler”, “034-Balıklar (canlı/dondurulmuş)” ile “122-İşlenmiş tütün” gruplarındaki İİÖİ katsayıları, yüksek uzmanlaşmayı göstermesi bakımından önemlidir.

Şekil 4’te Türkiye’nin 2016-2021 döneminde yoğun olarak EİT gerçekleştirdiği 14 tarımsal gıda ürünü için GLI ve İİÖİ katsayıları gösterilmiştir. Bu 14 gruptan 5’i GEİT, kalan 9’u ise ZEİT katsayılarına sahiptir. Türkiye GEİT yaptığı 5 koddan 4’ünün ihracatında uzmanlaşmış (098, 421, 061, 045) ve sadece “121-Yaprak tütün ve tütün döküntüleri” ürün grubu ihracatında uzmanlaşma gösterememiş ve ithalatçı konumunda kalmıştır.

Şekil 4: Türkiye’nin 2016-2021 Tarımsal Gıda Ürünleri için GLI ve İİÖİ Katsayıları

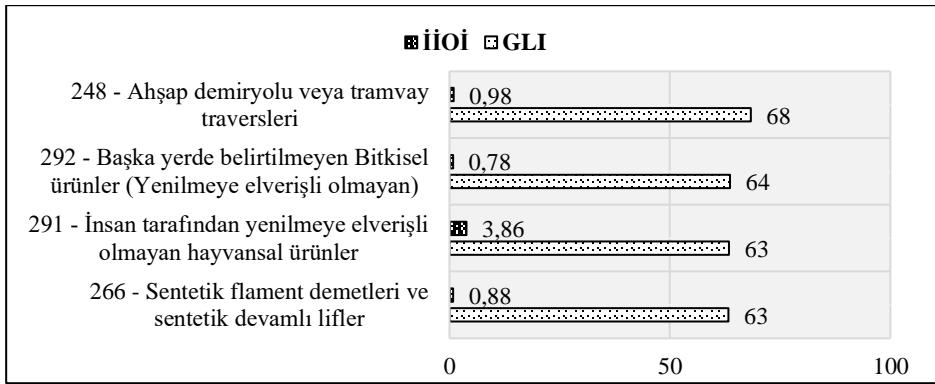
Türkiye ZEİT’nin söz konusu olduğu 9 mal grubundan 6’sının ihracatında uzmanlaşırken; 042, 112 ve 074 kodlu 3 ürün grubunun ithalatçısı konumunda kalmıştır. Önceki dönemde olduğu gibi “111-Alkolsüz içecekler” grubu yine yüksek İİÖİ (=3,59) katsayısına sahiptir. Bununla birlikte “075-Biber ve diğer baharatlar” grubundaki uzmanlaşma düzeyi de yine Türkiye için dikkat çeken bir sonuçtur (İİÖİ=3,13).

3.2. Türkiye’nin Tarımsal Hammadde Ürün Gruplarındaki EİT’si ve Uzmanlaşma Düzeyi

Bu bölümde Türkiye’nin tarımsal hammadde dış ticaretindeki EİT’si ve bu ürün gruplarındaki uzmanlaşması için yapılan analiz sonuçlarına yer

verilmiştir. Yine 1996-2021 yılları arası 4 farklı döneme ayrılmış ve bulgular buna göre yorumlanmıştır. SITC Rev. 3 için 20 adet 3 haneli tarımsal hammadde ürün grubu söz konusudur.

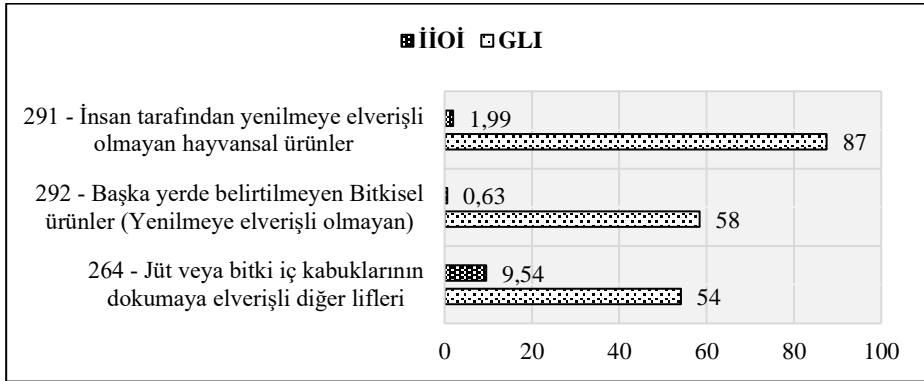
Türkiye 1996-2002 döneminde söz konusu 20 tarımsal ürün grubundan 4'ünde yoğun olarak EİT, kalan 16 ürün grubunda ise EAT gerçekleştirmiştir. Türkiye'nin bu 4 ürün grubunda da ZEİT düzeyi söz konusu olmuştur. Uzmanlaşma açısından bakıldığında ise Türkiye bu mal gruplarından sadece "291-İnsan tarafından yenilmeye elverişli olmayan hayvansal ürünler"⁶ kodlu grupta bir uzmanlaşma gösterebilmiştir.

Şekil 5: Türkiye'nin 1996-2002 Tarımsal Hammadde Ürünleri için GLI ve İİÖİ Katsayıları

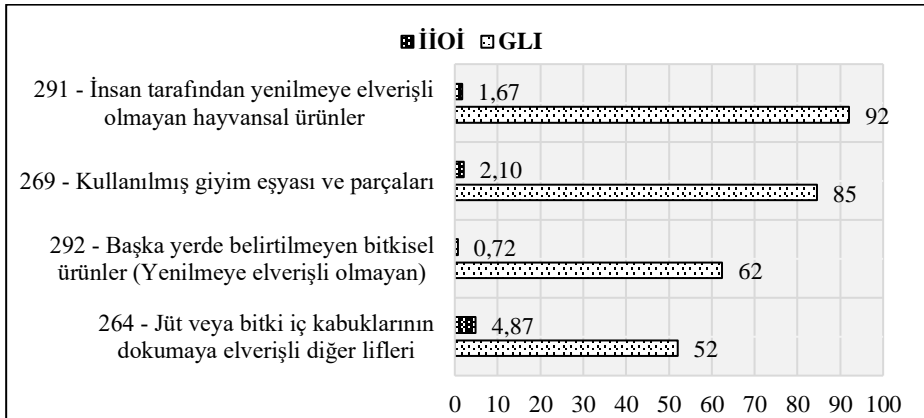
2003-2009 dönemi incelendiğinde Türkiye'nin 20 tarımsal hammadde grubundan 3'ünde yoğun olarak EİT, geri kalan 17 grupta ise EAT gerçekleşmiştir. Bunlardan bir önceki dönem ZEİT düzeyinde olan 291 kodlu "İnsan tarafından yenilmeye elverişli olmayan hayvansal ürünler" grubu, bu dönem GEİT düzeyindedir. Bir başka ifadeyle 291 kodlu mal grubunun ihracat ve ithalat değerleri birbirine yaklaşmıştır. İİÖİ açısından bakıldığında ise bir önceki döneme göre katsayı düşse de TR bu koddaki uzmanlaşmasını devam ettirmiştir. Bununla beraber 264 kodlu "Jüt veya bitki iç kabuklarının dokumaya elverişli diğer lifleri" grubundaki yüksek İİÖİ katsayısı, TR için önemli bir uzmanlaşma düzeyini göstermektedir.

⁶ Bu grubun alt gruplarında; "2911-Kemik, tırnak, pençe vb. toz ve döküntüler", "29193-Hayvan bağırsak, mesane ve midesi (taze/soğutulmuş/dondurulmuş vs.)", "29194-Sığır spermleri" ve "29195-Kuşların tüylü/ince tüylü deri ve diğer kısımları, tüyler ve tüy parçaları" gibi ürünler yer almaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (TÜİK, 2022).

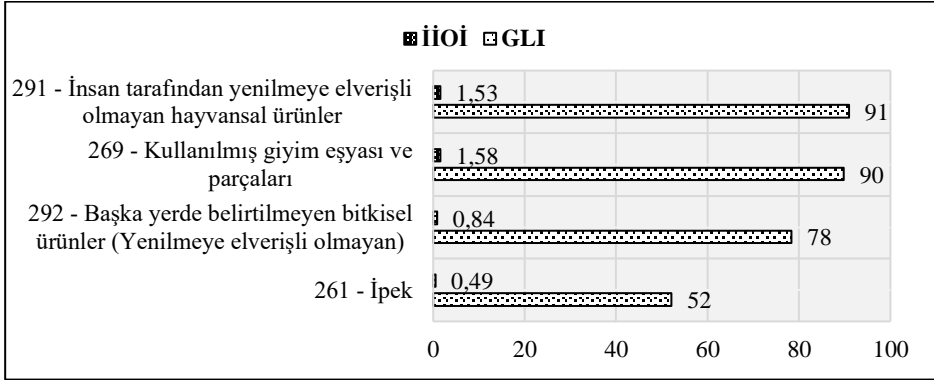
Şekil 6: Türkiye'nin 2003-2009 Tarımsal Hammadde Ürünleri için GLI ve İİÖİ Katsayıları

Türkiye'de 2010-2015 döneminde, tarımsal ürün gruplarından 4'ünde EİT, 16'sında EAT gerçekleşmiştir. Bu 4 EİT kodundan 2'si ZEİT, diğer 2'si de GEİT düzeyindedir. Türkiye'nin GEİT yaptığı 291 ve 269 kodlu gruplarda uzmanlaşma elde ettiği belirlenmiştir. ZEİT söz konusu olan gruplarda ise sadece 264 kodlu "Jüt veya bitki iç kabuklarının dokumaya elverişli diğer lifleri" grubunda bir uzmanlaşma söz konusu olmuştur.

Şekil 7: Türkiye'nin 2010-2015 Tarımsal Hammadde Ürünleri için GLI ve İİÖİ Katsayıları

Türkiye'nin 2016-2021 dönemi için yapılan analizlerde, 20 tarımsal hammadde ürün kodundan 4'ünde EİT, 16'sında da EAT tespit edilmiştir. Söz konusu 4 EİT'nin 3'ü güçlü, 1'i zayıf düzeydedir. TR, GEİT katsayılarına sahip 3 ürün grubundan 2'sinin ihracatında uzmanlaşma göstermiştir. Bunlar 291 ve 269 kodlu mal gruplarıdır. ZEİT'nin olduğu "261-İpek" ürün grubunda ise Türkiye'nin ihracat uzmanlaşması yoktur.

Şekil 8. Türkiye'nin 2016-2021 Tarımsal Hammadde Ürünleri için GLI ve İÖİ Katsayıları

3.3. EİT ve EAT Katsayılı Ürün Gruplarındaki İhracat Uzmanlaşmasının Karşılaştırılması

Tablo 3 ve Tablo 4'te Türkiye'nin tarımsal ürün grupları için hesaplanan EİT ve EAT katsayısına sahip ürün grupları sayısı ile bu ürün gruplarının ihracat uzmanlaşma sayıları karşılaştırılmıştır. Bunun amacı Türkiye'nin EİT yaptığı ürün gruplarında mı yoksa EAT yaptığı ürün gruplarında mı daha fazla ihracat uzmanlaşmasına sahip olduğu hakkında bir çıkarımda bulunabilmektir.

Tarımsal ürün grupları yine gıda ve hammadde olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Gıda kategorisinde 3 dijit 46 ürün, hammadde kategorisinde 3 dijit 20 ürün yer almaktadır. "GLI" sütunu, ülkenin ZEİT ya da GEİT katsayılarına sahip kaç ürün kodu olduğunu, "İÖİ>1" sütunu ise ülkenin o ürün gruplarından kaçının ihracatında uzmanlaşmış olduğunu gösterir. Buradaki veriler Ek-1 ve Ek-2'deki tablolardan özetlenmiştir. Dolayısıyla tablodaki ürün sayıları ve hangi ürünler olduğu ekteki tablolardan izlenebilir.

1996-2002 dönemini örnek olarak yorumlamak gerekirse; bu dönem Türkiye, toplam 46 ürün grubundan 12'sinde EİT, 34'ünde EAT gerçekleştirmiştir. EİT katsayılarına sahip ürün kodlarının 10'u zayıf, 2'si güçlü düzeydedir. 34 EAT değerine sahip ürün kodlarından ise 9'u zayıf, 25'i güçlü seviyededir. Aynı döneme uzmanlaşma açısından bakıldığında, Türkiye'nin toplam 46 tarımsal gıda ürün kodundan 33'ünün ihracatında uzmanlaşmış olduğu görülmektedir. Diğer dönemler yukarıda da benzer şekilde yorumlanacağından bu kısım okuyucuya bırakılmıştır. Burada daha çok EİT ve EAT katsayılarına sahip ürün grupları ile bu ürün gruplarının ihracat uzmanlaşması üzerinde durulmuştur. Tablolarda %

Türkiye'nin tarımsal gıda ürünleri için Tablo 3 incelendiğinde sonuçlar aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- 1996-2002 dönemi: EİT katsayılı 12 ürün grubundan 10'unda (%83'ünde); EAT katsayılı 34 ürün grubundan 23'ünde (%68'inde) ve toplamda da 46 koddan 33'ünde (%72'sinde) ihracat uzmanlaşması söz konusudur.
- 2003-2009 dönemi: EİT kapsamındaki 12 koddan 11'inde (%92'sinde); EAT kapsamındaki 34 koddan 21'inde (%62'sinde) ve toplamda da 46 koddan 32'sinde (%70'inde) ihracat uzmanlaşması vardır.
- 2010-2015 dönemi: 15 EİT katsayılı mal grubundan 13'ünde (%87'sinde); 31 EAT katsayılı mal grubundan 19'unda (%61'inde) ve toplam 46 koddan da 32'sinde (%70'inde) ihracat uzmanlaşması söz konusudur.
- 2016-2021 dönemi: EİT'de yer alan 14 ürün grubundan 10'u (%71'i); EAT'de yer alan 32 ürün grubundan 19'u (%59'u) ve toplamda 46 ürün grubundan da 29'u (%63'ü) ihracat uzmanlaşma katsayılarına sahiptir.

Tablo 3: Türkiye'nin Tarımsal Gıda Ürünlerindeki EİT ve EAT ile İhracat Uzmanlaşmasının Genel Görünümü

	Tarımsal Gıda Mal Grupları (46 adet)											
	1996-2002			2003-2009			2010-2015			2016-2021		
	GLI	İİÖİ>1	%k*	GLI	İİÖİ>1	%k	GLI	İİÖİ>1	%k	GLI	İİÖİ>1	%k
ZEİT	10	8		6	5		8	6		9	6	
GEİT	2	2		6	6		7	7		5	4	
EİT	12	10	83	12	11	92	15	13	87	14	10	71
ZEAT	9	7		11	9		8	6		18	8	
GEAT	25	16		23	12		23	13		14	11	
EAT	34	23	68	34	21	62	31	19	61	32	19	59
Toplam	46	33	72	46	32	70	46	32	70	46	29	63

*%k, ihracat uzmanlaşması olan (İİÖİ>1) ürün grupları sayısının, EİT ya da EAT katsayılı ürün gruplarının % kaçına tekabül ettiğini gösterir.

Not: Yüzdeler değerlerde yuvarlama yapılmıştır.

Elde edilen bu sonuçlar, Türkiye'nin EİT katsayılı tarımsal gıda ürün gruplarında, daha fazla ihracat uzmanlaşmasına sahip olduğunu göstermektedir. Bir başka ifadeyle, Türkiye'nin yoğun olarak çift taraflı ticaret (EİT) yaptığı tarımsal gıda ürün gruplarında, tek taraflı ticaret (EAT) yaptığı ürün gruplarına kıyasla daha fazla ihracat uzmanlaşması elde ettiği söylenebilir.

Türkiye'nin tarımsal hammadde ürün grupları için Tablo 4 incelendiğinde elde edilen sonuçlar aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- 1996-2002 dönemi: EİT katsayılı 4 ürün grubundan 1'inde (%25'inde); EAT katsayılı 16 ürün grubundan 1'inde (%6'sında), toplamda ise 20 mal grubundan 2'sinde (%10'unda) ihracat uzmanlaşması vardır. GEİT katsayılı ürün bulunmazken ZEAT katsayılı 2 üründen hiçbirinde uzmanlaşma söz konusu değildir.
- 2003-2009 dönemi: EİT değerli 3 ürün kodundan 2'sinde (%67'sinde); EAT değerli 17 ürün kodundan 1'inde (%6'sında) ve toplamda 20 koddan 3'ünde (%15'inde) ihracat uzmanlaşması vardır. GEAT'ye giren 11 mal grubundan hiçbirinde ihracat uzmanlaşması yoktur.
- 2010-2015 dönemi: EİT katsayılı 4 mal grubundan 3'ünde (%75'inde) ihracat uzmanlaşması varken EAT katsayılı 16 mal grubundan hiçbirinde uzmanlaşma söz konusu değildir. Toplamda ise 20 koddan sadece 3'ünde (%15'inde) uzmanlaşma vardır.
- 2016-2021 dönemi: EİT'de yer alan 4 mal grubundan 2'sinde (%50'sinde), EAT'de yer alan 16 mal grubundan 1'inde (%6'sında) ve toplamda 20 mal grubundan sadece 3'ünde (%15'inde) uzmanlaşma söz konusudur. ZEİT kapsamındaki 1 ve GEAT kapsamındaki 9 ürün grubunun hiçbirinde ihracat uzmanlaşması yoktur.

Buradan elde edilen sonuç, Türkiye'nin hammadde sınıflamasında EİT kapsamındaki mal gruplarında daha fazla ihracat uzmanlaşmasının olmasıdır. Diğer bir ifadeyle Türkiye, yoğun olarak çift taraflı ticaretini yaptığı ürün gruplarında, tek taraflı ticaret yaptığı ürün gruplarına kıyasla daha fazla ihracat uzmanlaşması elde etmiştir.

Tablo 4: Türkiye'nin Tarımsal Hammadde Ürün Gruplarındaki EİT ve EAT ile İhracat Uzmanlaşmasının Genel Görünümü

	Tarımsal Hammadde Ürün Grupları (20 adet)											
	1996-2002			2003-2009			2010-2015			2016-2021		
	GLI	İİÖİ>1	%	GLI	İİÖİ>1	%	GLI	İİÖİ>1	%	GLI	İİÖİ>1	%
ZEİT	4	1		2	1		2	1		1	0	
GEİT	0	0		1	1		2	2		3	2	
EİT	4	1	25	3	2	67	4	3	75	4	2	50
ZEAT	2	0		6	1		3	0		7	1	
GEAT	14	1		11	0		13	0		9	0	
EAT	16	1	6	17	1	6	16	0	-	16	1	6
Toplam	20	2	10	20	3	15	20	3	15	20	3	15

*%k, ihracat uzmanlaşması olan (İİÖİ>1) ürün grupları sayısının, EİT ya da EAT katsayılı ürün gruplarının % kaçına tekabül ettiğini gösterir.

Not: Yüzdelerik değerlerde yuvarlama yapılmıştır.

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Çalışmada Türkiye'nin 1996-2021 yılları arası tarımsal ürün grupları bazında endüstri içi ticaretinin durumu analiz edilmiş ve ayrıca söz konusu ürün gruplarında Türkiye'nin ihracat uzmanlaşmasının olup olmadığı da incelenmiştir.

Türkiye'nin 1996-2002 ve 2003-2009 döneminde 46 tarımsal gıda ürün grubu ticaretinin 12'si EİT, 34'ü EAT; 2010-2015 döneminde 15'i EİT, 31'i EAT; 2016-2021 döneminde ise 14'ü EİT ve 32'si EAT şeklinde gerçekleşmiştir. Bu sonuçlardan da Türkiye'nin 1996-2021 döneminde tarımsal gıda ürünlerindeki ticaretinin yoğun olarak EAT (tek taraflı ticaret) olduğunu söylemek mümkündür. Tarımsal hammadde ürün gruplarında da benzer durum tespit edilmiştir. 20 tarımsal hammadde grubundan 2003-2009 döneminde sadece 3 mal grubunda EİT söz konusu iken kalan 17 mal grubunda ticaret yoğun olarak EAT şeklinde gerçekleşmiştir. 2010'dan sonraki 3 dönemde de sadece 4 ürün grubunda EİT, geri kalan 16 ürün grubunda EAT söz konusu olmuştur. Bu açıklamalardan sonra hem gıda hem hammadde sınıflandırmasını birlikte değerlendirmek gerekirse, Türkiye'nin 1996-2021 dönemi tarımsal ürünler ticaretinde yoğun olarak EAT (tek yönlü ticaret) gerçekleştirmiş olduğunu söylemek mümkündür.

Çalışma elde edilen sonuçlara ihracat uzmanlaşması açısından bakıldığında ise Türkiye'nin hem gıda hem de hammadde sınıflamasında EİT kapsamındaki ürün gruplarının ihracatında, EAT ürün gruplarına kıyasla daha fazla uzmanlaşma elde ettiği sonucuna varılmıştır. Yani Türkiye'nin, yoğun

olarak EİT gerçekleştirdiği mal grupları ticaretinde, ihracat yönlü uzmanlaşmasının daha fazla olduğu tespit edilmiştir.

Buradan, *“belirli bir ürünün EİT’sinin olması, bir başka deyişle ürünün hem ihracatının hem de ithalatının yapılması, ülkenin o ürünün ihracatında uzmanlaşmasına engel değildir”* sonucu çıkartılabilir mi?. Girişte de belirtildiği üzere EİT, geleneksel dış ticaret teorilerine ters bir durumdur ve geleneksel ticaret teorileri tek taraflı ticarete uzmanlaşmayı öngörmektedir. Keza çalışmada elde edilen bulgulara göre, Türkiye’nin en fazla ihracat uzmanlaşması, oransal olarak EİT kapsamındaki ürün gruplarındadır. Ancak genelleme için bu sonuçların yetersiz olduğunu da vurgulamak gerekir. Daha genel çıkarımlar için ilerleyen zamanlarda farklı sektörleri ve farklı ülkeleri de analize dahil ederek yeni çalışmaların yapılması gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- Altay, B. ve Gürpınar, K. (2008). Açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler ve bazı rekabet gücü endeksleri: Türk mobilya sektörü üzerine bir uygulama. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(1), 257-274.
- Balassa, B. (1965). Trade liberalization and revealed comparative advantage. *The Manchester School of Economic and Social Studies*, 33(2), 99-123.
- Balassa, B. ve Noland, M. (1989). "Revealed" comparative advantage in Japan and the United States. *Journal of International Economic Integration*, 4(2), 8-22.
- Ballance, R.H. (1988). Trade performance as an indicator of comparative advantage. Greenaway, D. (ed.), *Economic development and international trade* içinde (s. 6-24) Palgrave, London. https://doi.org/10.1007/978-1-349-19174-1_2
- Brühlhart M. (2002). Marginal intra-industry trade: towards a measure of non-disruptive trade expansion. Lloyd P.J. ve Lee, H.H. (Ed.) *Frontiers of Research in Intra-Industry Trade* içinde. Londra. Palgrave Macmillan.
- Buturac, G. ve Rajh, E. (2006). Vertical specialization and intra-industry trade: the case of Croatia. *Ekonomika Istraživanja*, 19(1), 1-8.
- Eşiyok, B.A. (2005). Tarımsal ürünlerde Türkiye-AB arasında dış ticaretin analizi, endüstri içi ticaret ve rekabet gücü. Türkiye Kalkınma Bankası. Ankara.
- Feng, X. (2018). Effect of intra-industry trade on skill premium in manufacturing in China. *China Economic Review* 47, 206–218.
- Hayakawa, K., Ito, T. ve Okubo, T. (2017). On the stability of intra-industry trade. *Journal of The Japanese and International Economies*, 45, 1-12.
- Heidensohn, K. ve Hibbert, E.P. (1997). A sectoral analysis of Europe's international competitiveness. *Competitiveness Review*, 7(2), 25-37. <https://doi.org/10.1108/eb046351>
- Hoang, V. (2019). The Dynamics of agricultural intra-industry trade: A comprehensive case study in Vietnam. *Structural Change and Economic Dynamics* 19, 74-82.
- Kök, R. ve Çoban, O. (2005). Türkiye tekstil endüstrisi ve rekabet gücü: AB ülkeleriyle karşılaştırmalı bir analiz örneği, 1989-2001. *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*, 20(228), 68-81.
- Krugman, P. R., Obstfeld, M. ve Melitz, M.J. (2015). *International economics: Theory and policy*, (10. Baskı). Global Edition. Pearson.
- Marius-Răzvan, S. ve Camelia, S. (2015). Analysis of the Intra-Industry Trade for the Motor Vehicle Parts and Accessories Sector from Romania. *Procedia Economics and Finance*, 22, 343-352.
- Mikic, M. (2005, 22-25 Mart). Commonly used trade indicators: A note. *ARTNeT Capacity Building Workshop on Trade Research*. UNESCAP, 1, 22. https://artnet.unescap.org/tid/projects/artnetbk05_d2s3_4note.pdf

- Mikic, M. ve Gilbert, J. (2009). *Trade statistics in policymaker: A handbook of commonly used trade indices and indicators* (Revised Edition). United Nations Publication, Sales No: E.10II.F.7. Thailand. <https://artnet.unescap.org/publications/books-reports/trade-statistics-policy-making-handbook>
- Qasmi, B.A. ve Fausti, S.W. (2001). NAFTA intra-industry trade in agricultural food products. *Agribusiness* 17 (2), 255-271. <http://dx.doi.org/10.1002/agr.1015>.
- Shahbaz, M. ve Leitao, N.C. (2010). Intra-industry trade: The Pakistan experience. *International Journal of Applied Economics*, 7(1), 18-27.
- Sharma, K. (1999). *Pattern and determinants of intra-industry trade in Australian manufacturing*. Yale University Economic Growth Center. Discussion Paper No. 813.
- TÜİK. (2022, 21 Haziran). *Sınıflama sunucusu: Uluslararası Standart Ticaret Sınıflaması, SITC Rev.3*. <https://biruni.tuik.gov.tr/DIESS/SiniflamaSurumDetayAction.do?surumId=13&turId=3&turAdi=%203.%20D%C4%B1%C5%9F%20Ticaret%20S%C4%B1n%C4%B1flamalar%C4%B1>
- UNCTADSTAT, (2022a, 15 Haziran). *Classifications: Product classification*. <https://unctadstat.unctad.org/en/Classifications.html>
- UNCTADSTAT, (2022b, 15 Haziran). *UNCTAD product groups and composition (SITC Rev. 3): A01 All food items*. https://unctadstat.unctad.org/en/classifications/dimsitcrev3products_dsibspecia_lgroupings_hierarchy.pdf
- UNCTADSTAT, (2022c, 15 Haziran). *UNCTAD e-handbook of statistics 2021: Classifications*. <https://hbs.unctad.org/classifications/>
- Vixathep, S. (2011). Trade liberalization and comparative advantage dynamics in Lao PDR. *Lao Trade Research Digest*, 2(1), 1-33.
- WITS (2022a, 16 Haziran). *World integrated trade solution: Trade data* (World Bank). <https://wits.worldbank.org/default.aspx>
- WITS (2022b, 15 Haziran). *World integrated trade solution: Reference Data* (World Bank). <https://wits.worldbank.org/referencedata.html>
- Yazdani, M., ve Pirpour, H. (2020). Evaluating the effect of intra-industry trade on the bilateral trade productivity for petroleum products of Iran. *Energy Economics*, 86, 103933. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2018.03.003>

EKLER**Ek 1. Türkiye'nin Tarımsal Gıda Mal Grupları için GLI ve İİÖİ Katsayıları**

Kod	1996-2002		2003-2009		2010-2015		2016-2021					
	GLI	İİÖİ	GLI	İİÖİ	GLI	İİÖİ	GLI	İİÖİ				
001	56	ZEİT	2,63	67	ZEİT	0,80	11	GEAT	0,09	21	GEAT	0,16
011	9	GEAT	-	8	GEAT	-	16	GEAT	0,15	36	ZEAT	0,31
012	8	GEAT	66	4	GEAT	92	15	GEAT	227	16	GEAT	15
016	53	ZEİT	2,35	19	GEAT	-	16	GEAT	-	49	ZEAT	4,72
017	14	GEAT	26	13	GEAT	57	17	GEAT	25,87	9	GEAT	48
022	56	ZEİT	0,77	86	GEİT	1,24	32	ZEAT	12,65	13	GEAT	20,36
023	17	GEAT	0,16	7	GEAT	0,06	14	GEAT	0,12	46	ZEAT	0,67
024	68	ZEİT	3,71	57	ZEİT	4,03	45	ZEAT	5,56	39	ZEAT	5,45
025	45	ZEAT	7,43	61	ZEİT	6,41	16	GEAT	20,05	23	GEAT	10,76
034	72	ZEİT	2,77	56	ZEİT	3,99	58	ZEİT	3,92	33	ZEAT	6,85
035	57	ZEİT	4,64	16	GEAT	19	10	GEAT	49,12	9	GEAT	36
036	17	GEAT	18	22	GEAT	14	83	GEİT	2,52	66	ZEİT	2,71
037	5	GEAT	65	8	GEAT	45	25	GEAT	16,90	30	ZEAT	8,38
041	47	ZEAT	1,37	22	GEAT	0,94	14	GEAT	0,13	7	GEAT	0,05
042	2	GEAT	0,02	7	GEAT	0,06	61	ZEİT	0,72	74	ZEİT	0,77
043	39	ZEAT	15	37	ZEAT	3,53	25	GEAT	1,99	30	ZEAT	0,28
044	11	GEAT	0,09	34	ZEAT	0,94	37	ZEAT	0,36	50	ZEAT	0,49
045	36	ZEAT	0,43	4	GEAT	0,03	55	ZEİT	0,81	82	GEİT	1,06
046	0	GEAT	5.935	0	GEAT	14.598	0	GEAT	7.418	2	GEAT	191
047	13	GEAT	25	10	GEAT	100	1	GEAT	243	2	GEAT	169
048	17	GEAT	22	20	GEAT	14,07	20	GEAT	14,62	17	GEAT	14
054	34	ZEAT	12	29	ZEAT	12,24	59	ZEİT	4,05	66	ZEİT	2,67
056	8	GEAT	58	6	GEAT	52	13	GEAT	27,52	13	GEAT	20
057	10	GEAT	34	15	GEAT	20	25	GEAT	12,24	34	ZEAT	6,31
058	3	GEAT	139	6	GEAT	53	9	GEAT	36,26	10	GEAT	25
059	19	GEAT	19	29	ZEAT	9,85	29	ZEAT	9,82	30	ZEAT	7,44
061	21	GEAT	20	76	GEİT	2,58	78	GEİT	2,86	83	GEİT	1,67
062	11	GEAT	36	7	GEAT	44	8	GEAT	40,81	10	GEAT	25
071	7	GEAT	0,06	9	GEAT	0,07	24	GEAT	0,22	30	ZEAT	0,22
072	34	ZEAT	0,36	42	ZEAT	0,41	30	ZEAT	0,29	30	ZEAT	0,23
073	38	ZEAT	7,57	36	ZEAT	7,08	38	ZEAT	6,72	39	ZEAT	5,42
074	75	GEİT	2,60	86	GEİT	1,33	83	GEİT	1,14	51	ZEİT	0,45
075	20	GEAT	15	28	ZEAT	9,68	44	ZEAT	6,01	60	ZEİT	3,13
081	14	GEAT	0,12	11	GEAT	0,09	23	GEAT	0,20	39	ZEAT	0,31
091	10	GEAT	123	25	ZEAT	12	31	ZEAT	9,52	43	ZEAT	5,27
098	92	GEİT	1,97	91	GEİT	1,77	84	GEİT	2,20	95	GEİT	1,44
111	34	ZEAT	18	45	ZEAT	5,78	53	ZEİT	4,36	54	ZEİT	3,59
112	47	ZEAT	5,63	43	ZEAT	6,01	77	GEİT	1,51	69	ZEİT	0,68
121	74	ZEİT	2,93	65	ZEİT	3,31	91	GEİT	1,76	86	GEİT	0,99
122	63	ZEİT	3,91	71	ZEİT	2,95	66	ZEİT	3,62	65	ZEİT	2,76
222	10	GEAT	0,08	9	GEAT	0,07	18	GEAT	0,15	30	ZEAT	0,23
223	11	GEAT	41	33	ZEAT	17	66	ZEİT	2,64	62	ZEİT	1,71

411	7	GEAT	0,06	7	GEAT	0,06	19	GEAT	0,16	34	ZEAT	0,27
421	73	ZEİT	0,99	81	GEİT	1,16	84	GEİT	1,15	85	GEİT	1,73
422	9	GEAT	0,08	2	GEAT	0,02	7	GEAT	0,05	20	GEAT	0,14
431	71	ZEİT	3,07	76	GEİT	2,29	60	ZEİT	2,45	28	ZEAT	0,22

Kaynak: WITS (2022a) ihracat ve ithalat verileri kullanılarak yazar tarafından hesaplanmıştır.

Ek-2. Türkiye'nin Tarımsal Hammadde Mal Grupları için GLI ve İİÖİ Katsayıları

Kod	1996-2002			2003-2009			2010-2015			2016-2021		
	GLI	İİÖİ		GLI	İİÖİ		GLI	İİÖİ		GLI	İİÖİ	
211	12	GEAT	0,11	12	GEAT	0,10	4	GEAT	0,03	12	GEAT	0,08
212	15	GEAT	0,14	39	ZEAT	0,54	16	GEAT	0,16	5	GEAT	0,04
231	1	GEAT	0,01	2	GEAT	0,01	1	GEAT	0,01	1	GEAT	0,01
232	16	GEAT	0,15	7	GEAT	0,06	13	GEAT	0,11	16	GEAT	0,11
244	7	GEAT	0,06	12	GEAT	0,11	20	GEAT	0,18	21	GEAT	0,15
245	0	GEAT	0,00	0	GEAT	0,00	2	GEAT	0,02	30	ZEAT	0,25
246	20	GEAT	0,29	0	GEAT	0,00	1	GEAT	0,01	9	GEAT	0,06
247	10	GEAT	0,08	3	GEAT	0,03	4	GEAT	0,03	38	ZEAT	0,31
248	68	ZEİT	0,98	44	ZEAT	0,43	24	GEAT	0,22	44	ZEAT	0,41
251	1	GEAT	0,00	1	GEAT	0,01	7	GEAT	0,06	9	GEAT	0,06
261	8	GEAT	0,08	17	GEAT	0,15	17	GEAT	0,16	52	ZEİT	0,49
263	36	ZEAT	0,40	27	ZEAT	0,24	26	ZEAT	0,24	29	ZEAT	0,22
264	32	ZEAT	-	54	ZEİT	9,54	52	ZEİT	4,87	40	ZEAT	12
265	13	GEAT	0,13	16	GEAT	0,14	5	GEAT	0,04	4	GEAT	0,03
266	63	ZEİT	0,88	30	ZEAT	0,27	27	ZEAT	0,24	33	ZEAT	0,26
267	3	GEAT	0,02	3	GEAT	0,02	5	GEAT	0,04	5	GEAT	0,03
268	21	GEAT	0,19	27	ZEAT	0,24	42	ZEAT	0,43	50	ZEAT	0,44
269	6	GEAT	78	26	ZEAT	15	85	GEİT	2,10	90	GEİT	1,58
291	63	ZEİT	3,86	87	GEİT	1,99	92	GEİT	1,67	91	GEİT	1,53
292	64	ZEİT	0,78	58	ZEİT	0,63	62	ZEİT	0,72	78	GEİT	0,84

Kaynak: WITS (2022a) ihracat ve ithalat verileri kullanılarak yazar tarafından hesaplanmıştır.

BÖLÜM 20

SURİYELİ VE TÜRK ÖĞRENCİLERE EĞİTİM VEREN ÖĞRETMENLERİN MEMNUNİYET DÜZEYLERİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN ANALİZİ: KİLİS ÖRNEĞİ¹

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ÖZER²

Mustafa TANDIRCIOĞLU³

¹ Bu çalışma Mustafa Tandircioğlu'nun "Kilis'te Eğitim Veren Öğretmenlerin Suriyeli Öğrencilere ve Türk Öğrencilere Birlikte Eğitim Vermesi Hakkında Görüşlerinin Belirlenmesi" isimli yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

² Kilis Yedi Aralık Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, mustafaozer@kilis.edu.tr, ORCID ID: 0000-002-1279-9273

³ Yüksek Lisans Öğrencisi, Kilis 7Aralık Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Kilis, Türkiye, msftandircioglu@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0001-6893-9549

1.Giriş

Suriye’de 2011 Mart ayında başlayan iç karışıklıklar, Türkiye gibi Suriye’nin komşusu olan ülkelere Suriye’den büyük bir göç dalgası başlatmıştır. İl göç idaresinin verilerine göre, 15 Eylül 2022 tarihi itibariyle 3 milyon 656 bin 157 Suriyeli vatandaş geçici koruma kapsamında Türkiye’de ikamet etmektedir. 551 bin 569 kişi ile İstanbul geçici koruma kapsamında bulunan Suriyelilerin en fazla yaşadıkları il olmaktadır. En az Suriyeli bulunduran Artvin’de 68 Suriyeli yaşamaktadır. Nüfus yoğunluğu bakımından ise, Kilis ili birinci sırada gelmektedir. Bu veri araştırmanın örnekleme için Kilis ilini seçmemizde büyük rol oynamıştır. Bu çalışmada amaç Suriyeli ve Türk öğrencilere eğitim verilen okullarda öğretmenlerin memnuniyet düzeyini ölçen çeşitli sorulara verdikleri cevapların öğretmenlerin demografik ve sosyoekonomik özelliklerine göre nasıl farklılaştığını analiz etmektir. Bu amaç doğrultusunda Kilis ilinde bulunan 93 Ortaokul ve 42 İlkokuldan rastgele 29 okul seçilmiş ve yine rastgele bu okullarda görev yapan öğretmenlerden 339 kişiye yüz yüze yapılan anket yöntemiyle veriler toplanmıştır. Bu veriler çok değişkenli PROBIT yöntemine göre analiz edilmiştir.

Geçici koruma kapsamında bulunan Suriyeli öğrencilere ve Türk öğrencilere birlikte eğitim veren okullarda öğretmenlik yapan öğretmenlerin memnuniyet düzeylerinin belirleyicilerini analiz eden bir çalışmaya literatürde rastlanmamıştır. Fakat öğretmenler ve onların memnuniyet düzeyleriyle alakalı bazı çalışmalar literatürde mevcuttur. Norouzi ve Camarolo (2013) Markazi ilindeki halk kütüphanelerinde görev yapan kütüphanecilerin cinsiyet ve iş doyumunu ile yaratıcılıkları arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Rasgele seçilen (34 Erkek, 36 Kadın) toplam 70 kişiye anket düzenlenmiştir. Sonuç olarak Markazi ilindeki halk kütüphanelerinde yaratıcılık ve iş memnuniyeti arasında anlamlı bir ilişki olduğu bulunmuştur. Daha açık bir ifadeyle, kadın kütüphaneciler erkeklere göre daha yaratıcıdır. Dobrow ve diğerleri (2018), Norouzi ve Camarolo dan farklı olarak, yaş ve görev süresinin iş memnuniyeti ile nasıl ilişkili olduğu sorusuna bir cevap sağlamak için ampirik bir model geliştirdiler ve bu modeli test ettiler. Analiz verisi 40 yıl boyunca toplanan 21.670 gözleme dayanmaktadır. Sonuç olarak belirli bir kuruluştaki görev süreleri artan çalışanların daha az tatmin oldukları, ancak çalışanların yaşları ilerledikçe ve kuruluştan kuruluşa geçerken memnuniyetlerinin arttığı gözlemlenmiştir. Azim

ve diğerleri (2013) yukardaki çalışmalardan farklı olarak medeni durum ve cinsiyetin iş memnuniyeti üzerindeki etkisini incelediler. Bu amaçla Bangladeş'te çalışan 224 katılımcıdan anket yöntemiyle veriler toplanılmıştır. Sonuç olarak kişilerin 'erkek' veya 'kadın' olmaları, 'evli' veya 'bekar' olmalarıyla iş memnuniyeti arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Olatunji ve Mokuolu (2014) tarihli çalışmada Azim ve diğerlerinin çalışmalarına benzer olarak hemşirelerin ve doktorların iş memnuniyetini etkileyen demografik faktörleri belirlemeyi amaçlamıştır. Bu amaç doğrultusunda Nijerya, Ekiti Eyaletinde bulunan Federal Tıp Merkezi'nden 102 hemşire ve 89 doktordan oluşan (191) profesyonelle anket uygulanmıştır. Sonuç olarak iş memnuniyetinin medeni durumdan etkilendiği tespit edilmiştir. Sudiardhita ve diğerleri (2018) tarihli çalışma diğer çalışmalardan farklı olarak banka çalışanlarının iş yaşam kalitesi faktörleri ile iş memnuniyeti arasındaki ilişkiyi araştırmak ve ardından bu kavramların sosyodemografik özelliklerle ilişkisini analiz etmeyi amaçlamıştır. Çalışma Hindistan'daki beş özel sektör bankasını ele almıştır. Sonuç olarak elverişsiz çalışma ortamının iş memnuniyeti ile olumsuz yönde bir ilişkisi olduğuna ulaşılmıştır (Sudiardhita vd., 2018). Taheri ve diğerleri (2020) tarihli çalışma diğer çalışmalardan farklı olarak çalışma ortamının iş memnuniyeti üzerindeki etkisini araştırmayı amaçlamıştır. Tarımsal Yayım Departmanı ve Bangladeş Kırsal Elektrifikasyon Kurulu adlı iki kuruluştan anket yöntemiyle veri toplanmıştır. Sonuç olarak daha iyi iş memnuniyeti için çalışma ortamına odaklanılması gerektiği sonucuna varılmıştır. Raziq ve Maulabakhsh (2015) tarihli bu çalışma Taberi ve diğerlerinde olduğu gibi çalışma ortamının çalışanların iş memnuniyeti üzerindeki etkisini analiz etmeyi amaçlamıştır. Veriler anket yöntemiyle toplanmıştır. Anketler Pakistan'ın Quetta şehrinde faaliyet gösteren bankacılık sektörü ve telekomünikasyon sektöründe çalışan personellerden rasgele 2010 kişiye uygulanmıştır. Sonuç, çalışma ortamı ile çalışan iş memnuniyeti arasında pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiş.

Chaudhry ve diğerleri (2011) literatürdeki diğer çalışmalardan farklı olarak maaşın iş memnuniyetine etkisini araştırmaktadır. Pakistan'da özel sektör ve kamu sektöründe çalışan personellerden rasgele seçilen 160 kişiden veriler anket yöntemiyle toplanmıştır. Sonuç olarak kamu ve özel sektörde maaş ve iş memnuniyeti arasında pozitif yönde bir ilişki bulunmuştur. Yeni tarihli bir çalışmada, Loan (2020) çalışanların iş yerlerine bağlılıklarının

performansları üzerinde etkileri incelemiştir. Vietnam da bulunan işletmelerde çalışan 547 kişiye anket düzenlenmiştir. Sonuç olarak çalışanların iş yerlerine bağlılıklarının iş performanslarına olumlu yönde bir etkisi olduğu gözlemlenmiştir. Son zamanlarda yapılan diğer bir çalışmada, Ali ve Anwar (2021) çalışan memnuniyeti ve iş motivasyonu düzeyini analiz etmektedir. Çalışma bu doğrultuda bankacılık sektöründe Balance ve Scorecard perspektifleri ile iş memnuniyeti arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Sonuçlar motivasyon kaynağı olarak ücretlendirmenin iş memnuniyeti üzerinde %5 düzeyinde anlamlı pozitif bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Kabetebe ve diğerleri (2022) tarihli çalışmada iş memnuniyeti ve iş performansı arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Bu amaç doğrultusunda dört veri tabanından hem İngilizce hem de Farsça dillerinde toplam 913 makale elde edilmiş ve bu makalelerden 123 bağımsız veri içeren 113 makale seçilerek analiz edilmiştir. Yapılan analizde iş performansı ile iş memnuniyeti arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki ortaya çıkmıştır. Kemunto ve diğerleri (2018) Kenya'nın Kisii merkez alt ilçesindeki devlet ortaokulu öğretmenlerinin iş memnuniyeti üzerindeki medeni durumun etkisini araştırmaktadır. Araştırmada hedef kitlesi olarak Kisii Merkez alt ilçesindeki 903 devlet ortaokulu konu alınmıştır. Bu okullardan 306 öğretmen rasgele seçilmiş bu rasgele seçilen öğretmenlerden anket yöntemiyle veriler toplanmış ve cinsiyete göre sınıflandırma yapılmıştır. Sonuç olarak evlilerin bekarlara göre işlerinde daha mutlu olduklarını bulmuştur. Topchyan ve Woehler (2021) tarihli çalışma Kemunto ve diğerlerinden farklı olarak tam zamanlı ve yarı zamanlı çalışan öğretmenlerden aldığı örnekleme iş deneyimi ve cinsiyeti arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. 238 tam zamanlı ve yarı zamanlı çalışan öğretmene yapılan anket sonucunda, tam zamanlı öğretmenlerin sosyal katılımının ve iş doyumunun yarı zamanlı öğretmenlerinkinden önemli ölçüde daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Kadın öğretmenlerin erkek meslektaşlarına ve yarı zamanlı çalışan öğretmenlere göre öğrencilerle daha fazla etkileşime girdiği belirlenmiştir. Öğretmenlik deneyiminin süresinin iş memnuniyeti ve işe bağlılık üzerinde anlamlı bir etkisi olmamıştır. Tas ve İskender (2018) tarihli Menon ve Athanasoula-Reppa (2011) cinsiyet ve deneyim ile iş memnuniyeti arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaç edinmiştir. Bu amaç doğrultusunda Kıbrıs'ta ortaöğretim seviyesinde görev yapan öğretmenlerden anket yöntemiyle veriler toplanılmış. Veriler faktör analiz

yöntemiyle incelenmiş. Sonuç olarak deneyimli öğretmenlerde iş memnuniyetinin yüksek olduğu ve cinsiyet ile iş memnuniyeti arasında bir bağlantı olmadığı gözlemlenmiştir. Toropova ve diğerleri (2021) diğer çalışmalardan farklı olarak sekizinci sınıf matematik öğretmenlerinin iş memnuniyeti ve okul çalışma koşulları arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Çalışma, İsveç'ten TIMSS 2015 (Uluslararası Matematik ve Bilim Çalışmasında Eğilimler) verilerini kullanmaktadır. Ana yöntemler olarak doğrulayıcı faktör analizi ve yapısal eşitlik modellemesi kullanılmaktadır. Sonuçlar, okul çalışma koşulları ile öğretmen iş memnuniyeti arasında önemli bir ilişki olduğunu göstermektedir. Erdamar ve Demirel (2016) diğer çalışmalardan farklı olarak öğretmenlerin iş ve yaşam memnuniyeti ile iş-aile ve aile-iş çatışma düzeylerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırma Ankara ilinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın örneklemini 37 okul öncesi, 126 ilkökul, 89 ortaokul ve 154 lise düzeyinde eğitim veren okullardan rastgele seçilen toplam 406 öğretmen oluşturmaktadır. Araştırma sonuçları göre öğretmenlerin iş memnuniyeti ortalaması iyi, yaşam memnuniyet ortalaması orta düzeydedir. İş memnuniyeti arttıkça yaşam memnuniyetinin de arttığı bulunmuştur. Ayrıca sonuçlar öğretmenlerin aile-iş çatışmasından çok iş-aile çatışmasından mustarip olduğunu göstermektedir. İş memnuniyeti ile iş-aile çatışması ve ayrıca aile-iş çatışması arasında negatif ve istatistiki olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur. (Erdamar ve Demirel, 2016).

Atmaca ve diğerleri (2020) Türkiye'de görev yapan öğretmenlerin duygusal, tükenmişlik ve iş doyumunu arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmayı amaçlamıştır. Bu amaçla, Öğretmen Duygu Envanteri (TEI), İş Doyumu Anketi ve Maslach Tükenmişlik Envanteri çok çeşitli disiplinlerde görev yapan 564 öğretmene uygulanmıştır. Sonuç olarak neşe ve sevgi ile iş memnuniyeti arasında pozitif yönde bir ilişki olduğu gözlemlenmiştir. Korku ve sevgi ile iş memnuniyeti arasında anlamlı ve negatif bir ilişki söz konusudur. Sevgi, üzüntü ve korku ile öğretmenlerin tükenmişliği arasında anlamlı bir ilişki söz konusudur (Atmaca vd., 2020).

Türkiye'ye zorunlu şekilde göç eden ve sonrasında burada resmi eğitimlerine başlayan Suriyeli öğrencilerin, yaşamış oldukları dil probleminden dolayı sosyal yaşama ve eğitim hayatına uyum konusunda problem yaşadıkları tespit edilmiştir. (Şenel, 2018). 2017 yılında yapılan bir diğer çalışma, ilkokullarda eğitim veren sınıf öğretmenlerinin, mülteci çocuklara yönelik

tutumlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesini amaçlamıştır (Sağlam, 2017). Araştırmaya katılan öğretmenlerin mülteci öğrencilere yönelik tutumları incelendiğinde, Suriyeli öğrencilerin iletişim ve uyum sağlamalarıyla alakalı sorulara çoğunlukla katılıyorum ve katılıyorum cevapları verilirken mülteci öğrencilerin yeterliliği boyutunda biraz katılıyorum cevabı çalışmanın yapmış olduğu anketlerde önce çıkmıştır (Sağlam, 2017). Sınıf öğretmenleriyle yapılan başka bir çalışma, mülteci ve Türk vatandaşı öğrencilere ortak eğitim veren öğretmenlerin ders içeriklerinin mülteci öğrencilere uygunluğunu analiz etmiş ve ilgili dersin içeriğini düzenleme hususunda öğretmenlerin mesleki gelişime ihtiyacı olduğu sonucuna ulaşmıştır (Erdem, 2017). 2018 tarihli yapılmış çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması deseninden faydalanılmıştır ve öğretmenlerin Suriyeli çocuklara eğitim vermede kendilerini yeterli bulmamaları ve mevcut müfredatı Suriyeli çocukların eğitimi için yeterli bulmadıkları sonucuna ulaşılmıştır (Kardeş, Akman, 2018). Daha önce yapılan çalışmalar incelendiğinde, geçici koruma kapsamında bulunan Suriyeli öğrencilerle Türk öğrencilere eğitim veren öğretmenlerin memnuniyetlerini belirleyen faktörleri inceleyen ampirik bir çalışma bulunmadığı için çalışma literatürdeki bu boşluğu doldurmaktadır. Çalışmada uygulanan probit regresyon sonuçlarına göre cinsiyet, tecrübe, haftalık ders saati, gelir düzeyi bağımsız değişkenlerinin bu çalışmada kullanılan bağımlı değişkenler üzerinde istatistiki olarak anlamlı bir etkisi yoktur. Bekâr olmak sınıf içi uyumu ve birlikte eğitim için okulun vermiş olduğu imkanları yeterli bulmayı anlamlı ve pozitif bir şekilde etkilemiştir. Hanedeki kişi sayısının 3 kişi üzerinde olması öğretmenin Suriyeli öğrencilerle iletişimden memnuniyetini negatif yönde ve istatistiki olarak anlamlı bir şekilde etkilemiştir. Otuz yaş ve üzerinde olma öğrencilerin sınıf içi uyum memnuniyetini pozitif yönde anlamlı bir şekilde etkilemiştir. Annenin eğitim durumunun okuryazar ve daha fazla olması durumlarında öğretmenin Suriyeli ve Türk öğrencileri seçme şansı olsa öğretmenin beraber eğitim verme isteğini pozitif yönde anlamlı bir şekilde etkilemiştir. Öğretmenin doğum yerinin Kilis olması, Suriyeli öğrencilerle iletişimden memnuniyeti pozitif yönde etkilemiştir. Öğretmenin depresyon belirtilerinden herhangi birini göstermesi sınıf içi uyum haricinde diğer bağımlı değişkenleri anlamlı ve negatif bir şekilde etkilemiştir

2. Metodoloji ve Tanımlayıcı İstatistikler

2.1. Model

Bu çalışmada analiz yöntemi olarak çok değişkenli PROBIT model kullanılmış ve bu model STATA 13.2 analiz programı kullanılarak analiz edilmiştir. PROBIT regresyon yöntemi bağımlı değişkenin kukla değişken olduğu, diğer bir ifadeyle bağımlı değişkenlerin sıfır ve bir olmak üzere iki kategoriden oluştuğu ve bağımsız değişkenlerin kategorik veya sürekli olduğu durumlarda bağımsız değişkenlerle bağımlı değişken arasındaki hipotezlerin testi için uygun olmaktadır. Probit model, maksimum olasılık yöntemiyle tahmin edilmektedir. Ankete katılan ilkokul ve ortaokul öğretmenlerin Suriye uyruklu ve Türk öğrencilere eğitim verme konusundaki memnuniyet sorularına vermiş oldukları cevaplar da bu şekilde kukla değişken olarak kodlanmıştır. Buradaki bağımlı değişkenin aldığı değer bazı gözlemlenen ve gözlemlenemeyen faktörlere bağlı olduğu için Y bağımlı değişkeni burada gösterge latent değişkendir. Y ile bağımsız değişkenler arasındaki ilişki aşağıdaki modelde olduğu gibi kurgulanmıştır.

$$Y=0 \text{ if } Y^* \leq 0$$

$$Y=1 \text{ if } Y^* > 0$$

$$Prob(Y_i = 1|x) = 1 - \Phi\left(-\frac{x_i'\beta}{\sigma}\right), \sigma \equiv 1$$

Tablo 1. Tanımlayıcı istatistikler

Değişkenler	Gözlem Sayısı	Ortalama	Minimum	Maximum
Bağımlı Değişkenler				
Mesleğimden memnunum	339	0.85	0	1
Suriyeli öğrencilerle iletişimden memnuniyet	339	0.24	0	1
Suriyelilerin ve Türk öğrencilerin sınıf içi uyumundan memnuniyet	339	0.17	0	1
Suriyeli ve Türk öğrencilere eğitim vermek için okulun sunulan hizmetlerinden memnuniyet	339	0.26	0	1

Suriyeli ve Türk öğrencilere sansız olsa eğitim vermek istiyor	339	0.12	0	1
Bağımsız Değişkenler				
Erkek	339	0.37	0	1
Bekâr	339	0.36	0	1
Tecrübe	339	0.46	0	1
Ders yükü	339	0.06	0	1
Hanedeki kişi sayısı	339	0.45	0	1
Yas	339	0.47	0	1
Annenin eğitimi	339	0.36	0	1
Gelir	339	0.45	0	1
Kilis	339	0.33	0	1
Depresyonda olmak	339	0.48	0	1

Bu ifade de simetriden dolayı eşittir: $\Phi(x_i'\beta)$

2.2 Tanımlayıcı İstatistikler

Bu çalışmada 339 adet gözlem kullanılmıştır (Tablo 1). Bu çalışmada kullanılan tecrübe, ders yükü, hanedeki kişi sayısı, yaş, annenin eğitimi ve gelir gibi bağımsız değişkenler medyan değerleri kullanılarak birer kukla değişkene dönüştürülmüştür. Bu kukla değişken, medyan değerinin üzerindeki değerler için bir diğer durumlarda sıfır değerini almaktadır. Mesela, tecrübe değişkeninin medyan değeri altı yıldır. Eğer öğretmenin altı yıldan daha fazla bir tecrübesi varsa değişken bir diğer durumlarda sıfır değerini almaktadır. Yukarıda bahsedilen diğer değişkenler için de aynı yöntem kullanılmıştır. Burada, medyan değerleri: tecrübenin 6 yıl, haftalık ders saatinin 30 saat, hanedeki kişi sayısının 3 kişi, yaşın 30 yaş, annenin eğitiminin okuryazar olması ve gelirin 5000 lira olmasıdır. Memnuniyet soruları beş kategoriden oluşmaktadır. Bunlar: 1=kesinlikle katılmıyorum, 2= Katılmıyorum, 3=Kararsızım, 4=Katılıyorum, 5=Kesinlikle katılıyorum. Kesinlikle katılıyorum ve katılıyorum cevapları bir ile kodlanırken, diğer durumlar sıfır olarak kodlanarak kukla değişkenler oluşturulmuştur. Bu sorular sırasıyla Tablo 1 bağımlı değişkenler kısmında verilmiştir.

Erkek değişkeni cinsiyet değişkeninden türetilmiştir. Eğer ankete cevap veren öğretmen kadınsa 0 ve erkekse bir değerini alarak kukla değişken haline

getirilmiştir. Bekâr değişkeni de öğretmenin bekâr olması durumunda bir ve diğer durumlarda sıfır değerini alan bir kukla değişkendir. Annenin eğitimi değişkeni 7 kategoriden oluşmaktadır. Bunlar: Okuryazar değil, okuryazar, ilk ve orta öğrenim, lise, ön lisans, lisans ve lisansüstü kategorileridir. Burada, okuryazar olma durumu medyan değerdir. Buradan bir kukla değişken oluşturulmuştur. Bu kukla değişken medyan değerinin üstündeki anne eğitimi için bir diğer durumlarda sıfır değerini almaktadır. Aynı şekilde gelir değişkeni de 7 kategoriden oluşmaktadır. Bunlar: 4000 TL ve altı, 4000-5000 TL, 5000-6000 TL, 6000-7000 TL, 7000-8000 TL, 8000-9000 TL ve 9000TL ve üzeri kategorileridir. Burada, 5000TL bizim medyan değerimizdir. Medyan değerinin üzerindeki değerler bir diğer durumlar yani daha az gelire sahip olma durumları sıfır değerini alarak kukla değişkenler yapılmıştır. Kilis değişkeni ise eğer öğretmen Kilis doğumluysa bir diğer durumlarda sıfır değerini almıştır. Depresyonda olmak değişkeni bir dizi depresyonla alakalı soruların bir araya gelmesiyle oluşturulmuştur. Öğretmenler son iki hafta boyunca depresyon semptomlarıyla hangi sıklıkla mücadele ettikleri sorulmuştur. Bu belirtiler: 1=Herhangi bir şey yapmak istememek yaptığında çok az tat almak, 2= Mod düşüklüğü, 3= Uykuya dalmakta veya uyanık kalmakta sorun yaşamak veya çok fazla uyku uyuma problemi yaşamak, 4= Sürekli yorgunluk hali veya sürekli çok az enerjiye sahip olmak, 5= İştahsızlık veya aşırı iştah hali, 6= Kendiniz hakkında kötü hissetme – kendinizi bir başarısızlık gibi görme veya kendiniz veya ailenizi hayal kırıklığına uğrattığınızı düşünme durumu 7=Günlük şeylere konsantre olamamak, 8= İnsanların farkında olabileceği kadar hareketlerinin yavaş olması ya da tam tersi hareketlerinin hızlı olması, 9= Ölümünüz veya kendinizi bir şekilde incitmenin daha iyi olacağı ile alakalı düşünceleriniz. Bu sorulara verilen cevaplar şöyle kategorize edilmiştir. Ankete cevap veren öğretmen iki hafta boyunca, a= çok az, b=az, c= fazla, d)çok fazla bu problemlerle karşılaşmıştır. Eğer öğretmen, bu sorulara c veya d cevaplarını vermişse ilgili problem bir değerini diğer durumlarda sıfır değerini alacak şekilde 9 adet kukla değişken ilk aşamada oluşturulmuştur. Daha sonra, bu kukla değişkenlerin bir araya getirilmesiyle yeni bir kukla değişken oluşturulmuştur. Bu kukla değişken şu şekilde oluşturulmuştur. Eğer öğretmen depresyonla alakalı olan sorulara herhangi birine c veya d cevabını vermişse depresyonda olmak değişkeni bir diğer durumlarda sıfır değerini almaktadır.

Ankete katılan öğretmenlerin; %85'i mesleklerinden, %24'ü Suriyelilerle iletişimlerinden, %17'si Suriyeli ve Türk öğrencilerin sınıf içi uyumundan, %26'sı Suriyeli ve Türk öğrencilere eğitim vermek için okulun sunulan hizmetlerinden memnundur. Ayrıca, öğretmenlerin %12'si herhangi bir seçme şansları olduğunda Suriyeli ve Türk öğrencilere karma bir şekilde eğitim vermek istemektedir.

Ankete kalanların, %37'si erkek, %36'si bekâr, %46' sının medyan değer olan 6 yıldan daha fazla tecrübesi vardır. %6'sının ders yükü medyan ders yükü olan 30 saatin üzerindedir. %45'inin hanesindeki kişi sayısı medyan değer olan 3 kişinin üzerindedir. %47'sinin yaşı medyan değer olan 30 yaşın üzerindedir. %36'sının annesinin eğitimi medyan değer olan okuryazar olma kategorisinin üzerindedir. %45'inin geliri medyan değer olan 5000 TL'nin üzerindedir. %33'ü Kilis doğumludur. %48'i depresyon belirtilerini göstermektedir.

3.Regresyon Sonuçları

Regresyon sonuçları Tablo 2'de verilmiştir. Tablo incelendiğinde öğretmenin cinsiyetinin erkek olması bu çalışmada kullanılan bağımlı değişkenleri istatistiki olarak anlamlı bir şekilde etkilememiştir. Literatürle karşılaştırıldığında, daha önceki çalışmalarda da benzer sonuçlar bulunmuştur (Azim vd., 2013). Öğretmenin medeni durumunun bekâr olması durumunda Suriyelilerin ve Türk öğrencilerin sınıf içi uyumundan memnuniyet ve Suriyeli ve Türk öğrencilere eğitim vermek için okulun sunulan hizmetlerinden memnuniyet bağımlı değişkenlerini sırasıyla istatistiki olarak yüzde bir ve yüzde on olmak üzere istatistiki olarak anlamlı olacak şekilde arttırmaktadır. Literatürle karşılaştırıldığında, daha önceki çalışmalarda da benzer sonuçlar bulunmuştur (Azim vd., 2013). Literatür deneyimin öğretmen memnuniyeti üzerinde bir etkisi tespit edememiştir (Tas ve İskender, 2018). Bu çalışmada öğretmenlerin (altı yıl) üzerinde bir öğretmen tecrübesine sahip olması bağımlı değişkenleri istatistiki olarak anlamlı bir şekilde etkilememiştir. Öğretmenin medyan değer (haftalık 30 saatlik ders yükü) üzerinde bir ders yükünün olması bu çalışmada kullanılan bağımlı değişkenleri istatistiki olarak anlamlı bir şekilde etkilememiştir. Hanesindeki kişi sayısının medyan değer (3 kişi) üzerinde olması bağımlı değişkenlerden öğretmenin Suriyeli öğrencilerle iletişimden memnuniyetini negatif yönde etkilemiştir ve bu katsayı istatistiki

olarak yüzde beş seviyesinde anlamlıdır. Literatürde yaş ve iş memnuniyeti arasındaki ilişki incelenirken aralarında anlamlı bir ilişki olmadığı sonucuna varılmıştır (Dobrow vd., 2018). Diğer taraftan bu çalışmada öğretmenin medyan (30 yaş) yaşın üzerinde bir yaşa sahip olması Suriyelilerin ve Türk öğrencilerin sınıf içi uyumundan memnuniyetini pozitif yönde etkilemiştir ve bu yaş katsayısı istatistiki olarak yüzde on düzeyinde anlamlıdır. Annen eğitim durumunun medyan kategori olan okuryazar olması durumuna göre daha fazla olması durumlarında öğretmenin Suriyeli ve Türk öğrencilere seçme şansı olsa beraber eğitim verme isteğini pozitif yönde etkiliyor. Literatürde maaş ve iş memnuniyeti arasında pozitif yönde bir etki söz konusu iken (Chaudhry vd., 2011), 5000 lira üzerinde bir gelire sahip olmak bu çalışmada kullanılan herhangi bir bağımlı değişkeni istatistiki olarak anlamlı bir şekilde etkilememektedir. Öğretmenin doğum yerinin Kilis olması, Suriyeli öğrencilerle iletişimden memnuniyeti pozitif yönde etkilemiştir ve bu değişken istatistiki olarak yüzde beş seviyesinde anlamlıdır. Kilis doğumlu olmak diğer değişkenleri istatistiki olarak anlamlı bir şekilde etkilememiştir. Öğretmenin depresyon belirtilerinden herhangi birini göstermesi, Suriyelilerin ve Türk öğrencilerin sınıf içi uyumundan memnuniyet değişkenini istatistiki olarak anlamlı bir şekilde etkilemezken, bu çalışmada kullanılan diğer bağımlı değişkenleri istatistiki olarak anlamlı ve negatif yönde etkilemiştir.

Tablo 2. Öğretmenin memnuniyetiyle alakalı soruların belirleyicileri

Bağımsız Değişkenler	Bağımlı Değişkenler		Suriyelilerin ve Türk öğrencilerin sınıf içi uyumundan memnuniyet	Suriyeli ve Türk öğrencilere eğitim vermek için sunulan hizmetlerinden memnuniyet	Suriyeli ve Türk öğrencilere eğitim vermek için okulan hizmetlerinden memnuniyet
	Mesleğimde n memnunum	Suriyeli öğrencilerle iletişimden memnuniyet			
Erkek	-0.1028804 (0.1790065)	0.2569215 (0.1579860)	0.0780045 (0.1709468)	-0.0682890 (0.1585814)	-0.0154204 (0.1864938)
Bekâr	0.3589688 (0.2248195)	0.2454313 (0.2131126)	0.5963245*** (0.2196493)	0.4764709** (0.2021894)	0.3288131 (0.2390546)
Tecrübe	-0.0928677 (0.2727714)	-0.0500974 (0.2738657)	-0.0964489 (0.2561463)	0.0524174 (0.2690529)	-0.2758957 (0.3337476)
Ders yükü	0.1938190 (0.3392663)	0.2176065 (0.3162843)	0.1090442 (0.3545744)	-0.1803820 (0.3536539)	-0.4614750 (0.5212548)

		-			
Hanedeki kişi sayısı	0.1323511 (0.1913838)	0.4608913* (0.1791056)	-0.2895923 (0.1921679)	-0.2464269 (0.1770950)	-0.2286244 (0.2101218)
Yas	-0.2342087 (0.2438697)	0.3252010 (0.2669034)	0.4534666* (0.2414827)	0.0793298 (0.2588852)	0.3096948 (0.3392530)
Annenin eğitimi	0.0434880 (0.1766309)	-0.0653430 (0.1669154)	0.2571102 (0.1778839)	0.2033765 (0.1637361)	0.4227845* (0.1917078)
Gelir	0.0070851 (0.1712836)	-0.1365797 (0.1553472)	0.2302112 (0.1667297)	0.0264112 (0.1514269)	0.0677704 (0.1774691)
Kilis	-0.0642283 (0.1841966)	* (0.1792765)	0.0127368 (0.2024911)	0.0307341 (0.1773890)	0.1606512 (0.2048575)
Depresyonda olmak	0.4020716* (0.1741445)	0.3274761* (0.1562813)	-0.2213582 (0.1700651)	-0.3910531** (0.1533265)	-0.3191611* (0.1845415)
Sabit	1.2967690* (0.2534445)	0.7920846* (0.2284795)	-1.4135348*** (0.2574010)	-0.6733370*** (0.2232464)	1.3201142* (0.2555529)
Gözlem	339	339	339	339	339

Robust standart hatalar parantez içerisinde gösterilmiştir. *** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

4.Sonuç

Sonuç olarak cinsiyet, tecrübe, haftalık ders saati, gelir düzeyi bağımsız değişkenlerinin bu çalışmada kullanılan bağımlı değişkenler üzerinde istatistiki olarak anlamlı bir etkisi yoktur. Bekâr olmak Suriyeli ve Türk öğrencilerin sınıf içi uyumundan öğretmenin memnuniyetini ve Suriyeli ve Türk öğrencilere eğitim vermek için okulun sunulan hizmetlerinden memnuniyet bağımlı değişkenlerini istatistiki olarak anlamlı ve pozitif olacak şekilde etkilemiştir. Hanedeki kişi sayısının 3 kişi üzerinde olması öğretmenin Suriyeli öğrencilerle iletişimden memnuniyetini negatif yönde istatistiki olarak anlamlı bir şekilde etkilemiştir. Otuz yaş ve üzerinde olma Suriyeli ve Türk öğrencilerin sınıf içi uyum memnuniyetini pozitif yönde istatistiki olarak anlamlı bir şekilde etkilemiştir. Annenin eğitim durumunun okuryazar olması durumuna göre daha fazla olması durumlarında öğretmenin Suriyeli ve Türk öğrencileri seçme şansı olsa beraber eğitim verme isteğini pozitif yönde istatistiki olarak anlamlı bir

şekilde etkilemiştir. Öğretmenin doğum yerinin Kilis olması, Suriyeli öğrencilerle iletişimden memnuniyeti pozitif yönde etkilemiştir. Öğretmenin depresyon belirtilerinden herhangi birini göstermesi Suriyelilerin ve Türk öğrencilerin sınıf içi uyumundan memnuniyet değişkenini istatistiki olarak anlamlı bir şekilde etkilemezken, bu çalışmada kullanılan diğer bağımlı değişkenleri istatistiki olarak anlamlı ve negatif yönde etkilemiştir. Analiz sonuçlarına göre öneriler şu şekilde sıralanabilir. Suriye uyruklu öğrencilerin Türk okullarda eğitime başlamadan önce detaylı Türkçe dil eğitimi almaları gerekmektedir. Suriye uyruklu öğrencilerin Türkiye’de sosyal yaşama uyum kapsamında eğitim almaları gerekmektedir. Suriye uyruklu öğrencilere eğitim verecek Türk öğretmenlerinde eğitime başlamadan önce Suriye kültürü hakkında bilgi verilmesi de öğrencilerin sınıf içi uyumunu arttıracak bir diğer faktördür. Suriye uyruklu öğrenciler ve Türk öğrencilerin birbirlerine kaynaşması amacıyla okullar tarafından sosyal aktivitelerin düzenlenebilir.

KAYNAKÇA

- Ali, B. J., & Anwar, G. (2021). An Empirical Study of Employees' Motivation and its Influence Job Satisfaction. Ali, BJ, & Anwar, G.(2021). An Empirical Study of Employees' Motivation and its Influence Job Satisfaction. *International Journal of Engineering, Business and Management*, 5(2), 21-30. <https://doi.org/10.22161/ijebm.5.2.3>
- Atmaca, Ç., Rızaoğlu, F., Türkdöğän, T., & Yaylı, D. (2020). An emotion focused approach in predicting teacher burnout and job satisfaction. *Teaching and Teacher Education*, 90, 103025. <https://doi.org/10.1016/j.tate.2020.103025>
- Azim, M. T., Haque, M. M., & Chowdhury, R. A. (2013). Gender, marital status and job satisfaction an empirical study. *International Review of Management and Business Research*, 2(2), 488.
- Biçer, N., & Kılıç, B. S. (2017). Suriyeli öğrencilere Türkçe öğretmek için kullanılan ders kitaplarının öğretmen görüşleri doğrultusunda değerlendirilmesi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 5(4), 649-663. <https://doi.org/10.16916/aded.329809>
- Chaudhry, M. S., Sabir, H. M., Rafi, N., & Kalyar, M. N. (2011). Exploring The Relationship Between Salary Satisfaction And Job Satisfaction: A Comparison Of Public And Private Sector Organizations. *Journal of Commerce* (22206043), 3(4).
- Dobrow Riza, S., Ganzach, Y., & Liu, Y. (2018). Time and job satisfaction: A longitudinal study of the differential roles of age and tenure. *Journal of management*, 44(7), 2558-2579. <https://doi.org/10.1177/0149206315624962>
- Erdamar, G., & Demirel, H. (2016). Job and life satisfaction of teachers and the conflicts they experience at work and at home. *Journal of Education and Training Studies*, 4(6), 164-175. ş-aile çatışmasıdır
- Erdem, C. (2017). sınıfta mülteci öğrenci bulunan sınıf öğretmenlerinin yaşadıkları öğretimsel sorunlar ve çözüme dair önerileri . *Medeniyet Eğitim Araştırmaları Dergisi* , 1 (1) , 26-42 . <https://dergipark.org.tr/en/pub/mead/issue/30039/322019>
- Güngör, F. & Şenel, E. A. (2018). Yabancı Uyruklu İlkokul Öğrencilerinin Eğitim – Öğretiminde Yaşanan Sorunlara İlişkin Öğretmen ve Öğrenci Görüşleri . *Anadolu Journal of Educational Sciences International* , Volume: 8 Issue: 2 [en] , 124-173 . <https://dergipark.org.tr/en/pub/ajes/issue/38903/454575>
- Katebi, A., HajiZadeh, M. H., Bordbar, A., & Salehi, A. M. (2022). The Relationship Between “Job Satisfaction” and “Job Performance”: A Meta-analysis. *Global Journal of Flexible Systems Management*, 23(1), 21-42.

- Kemunto, M. E., Raburu, P. A., & Bosire, J. N. (2018). Is marital status a predictor of job satisfaction of public secondary school teachers?. *Nitel Araştırmalar Dergisi* , 6 (2) , 131-160. <https://dergipark.org.tr/en/pub/enad/issue/38696/450077>
- Loan, L. (2020). The influence of organizational commitment on employees' job performance: The mediating role of job satisfaction. *Management Science Letters*, 10(14), 3307-3312.
- Menon, M. E., & Athanasoula-Reppa, A. (2011). Job satisfaction among secondary school teachers: The role of gender and experience. *School Leadership & Management*, 31(5), 435-450. <https://doi.org/10.1080/13632434.2011.614942>
- Norouzi, Y., & Camarilo, A. (2013). The relationship between gender and job satisfaction with creativity of librarians in the public libraries of Markazi province.
- Olatunji, S. O., & Mokuolu, B. O. (2014). The influence of sex, marital status, and tenure of service on job stress, and job satisfaction of health workers in a Nigerian federal health institution. *African Research Review*, 8(1), 126-133.
- Raziq, A., & Maulabakhsh, R. (2015). Impact of working environment on job satisfaction. *Procedia Economics and Finance*, 23, 717-725. [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(15\)00524-9](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(15)00524-9)
- Rosario-Hernández, E., Rovira-Millán, L. V., & Blanco-Rovira, R. A. (2022). Development and Validation of the Job Satisfaction Brief Scale. *Revista Caribeña de Psicología*, e6191-e6191. <https://doi.org/10.37226/rcp.v6i1.6191>
- Sağlam, H., Kanbur, N. (2017). Sınıf Öğretmenlerinin Mülteci Öğrencilere Yönelik Tutumlarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Sakarya University Journal of Education*, 7 (2) , 310-323. <https://doi.org/10.19126/suje.335877>
- St Louis, C. E. M. (2021). Teacher Perception on Integrating School Psychology in the Developing Nation of Grenada.
- Sudiardhita, K. I., Mukhtar, S., Hartono, B., Sariwulan, T., & Nikensari, S. I. (2018). The effect of compensation, motivation of employee and work satisfaction to employee performance Pt. Bank Xyz (Persero) Tbk. *Academy of Strategic Management Journal*, 17(4), 1-14.
- Taheri, R. H., Miah, M. S., & Kamaruzzaman, M. (2020). Impact of working environment on job satisfaction. *European Journal of Business and Management Research*, 5(6). <https://doi.org/10.24018/ejbmr.2020.5.6.643>
- Topchyan, R., & Woehler, C. (2021). Do teacher status, gender, and years of teaching experience impact job satisfaction and work engagement?. *Education and Urban Society*, 53(2), 119-145. <https://doi.org/10.1177/0013124520926161>

Toropova, A., Myrberg, E., & Johansson, S. (2021). Teacher job satisfaction: the importance of school working conditions and teacher characteristics. *Educational review*, 73(1), 71-97. <https://doi.org/10.1080/00131911.2019.1705247>

BÖLÜM 21

EBEDİLİK ARZUSUNUN İNSANOĞLUNDAKİ YANSIMALARI (EBEDİLİKLE İLGİLİ BAZI ÂYETLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ)

Dr. Öğr. Üyesi Ertuğrul DÖNER¹

¹ Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tefsir Anabilim Dalı, Adana, Türkiye. ertugruldoner@hotmail.com, ORCID ID:0000-0002-5657-9627

GİRİŞ

İnsanoğlu tarih boyunca ölümü anlama ve anlamlandırma gayreti içerisinde olmuştur. İnsandaki bu gayretin nedenlerinden biri, ölüm sonrasına dair bilginin, ölümü tecrübe etmeyen kimse tarafından tam olarak anlaşılamayacağı düşüncesidir. Buna istinaden ölümün bilinmeyen tarafları kişi üzerinde birtakım olumsuz duygular meydana getirebilmektedir. Bunlardan biri de ölüm korkusudur. Bu minvalde en eski toplumlardan günümüzdeki dinlere kadar elimizde bulunan muhtelif kaynaklarda insanın ölümsüz olmayı arzu ettiği görülmektedir. İşte bu noktada ölüm korkusunun kişideki ebedilik arzusunu beslediği ifade edilebilir. Ayrıca kişinin kendini bu dünyada sürekli var kılma çabası da bunun başka bir yönünü temsil eder. Hatta fiziksel olarak ölümsüz olmanın imkânsızlığı düşüncesini kabul eden insanlardan bazıları, kendi adlarının unutulmaması adına geriye çeşitli eserler bırakma amacı taşımaktadır. Ölümün kaçınılmazlığını kabul edenlerin yanı sıra ölümden kaçma çabasıyla birtakım faaliyetlerde bulunan ve dahi bazı gerekçelere binaen ölümsüzlüğü elde ettiği zannını taşıyan insanlar da bulunmaktadır. Nitekim Sümer, Asur, Mısır gibi eski birtakım medeniyetlerden günümüzdeki bazı dinlere kadar ebediliğe ulaşma amacıyla ölümsüzlük verdiği düşünülen çeşitli bitki, ağaç, su gibi unsurları elde etme arzusuna sahip insanların varlığını gösteren anlatılar mevcuttur.

Sonsuzluk, yalnızca dinin konusu olmamış, matematik, fizik, felsefe gibi ilim alanlarında da her zaman önem arz eden bir mesele olmuştur. Bu, sonsuzluğun insan zihnindeki yerini göstermesi açısından önemli bir etmendir. Ayrıca Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'da da bu konuya dair kayda değer miktarda anlatı bulunmaktadır. Allah ve insanın ebediliği, cennet ve cehennemin sonsuz olup olmadığı, oradaki nimet ve azabın sonsuza kadar devam edip etmeyeceği gibi kelam ve tefsir alanlarındaki tartışmaların yanı sıra, mezkûr dinlerin kutsal kitaplarında geçen Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın cennette aldatılma sebeplerinden birinin kendilerine sonsuzluğun vadedilmesi bilgisi ebedilik arzusunun insan hafızasındaki varlığına ışık tutmaktadır.

Bu çalışma, Hümeze sûresi 3. âyet merkezinde yer alan muhatapların, ölümsüzlüğe ulaştıkları, bunu da biriktirmiş oldukları malları sayesinde gerçekleştirdikleri, dolayısıyla sonsuza dek yaşayacakları düşüncesi merkezinde ele alınacaktır. Buna ilaveten ele alınan ahiretle ilgili ayetlerde de sonsuzluk vurgusu yapıldığı görülmektedir. Bunun arka planında yatan

sebeplerden birinin, Allah'ın kullarını çok iyi tanıdığı ve dolayısıyla onların zihnindeki ebedilik arzusunu bilerek mesajını daha etkili şekilde iletme amacı olduğu ihtimali söylenebilir. Zira Kur'an ve Tevrat'ta şeytanın/yılanın Hz. Âdem ve Hz. Havva'yı ölümsüzlüğü kazanacakları söylemiyle aldatması da şeytanın/yılanın, insanda var olan ebedilik arzusunun farkına varmış olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Buraya kadar aktarılan bilgiler neticesinde bu çalışma, insanın sonsuzluk arzusunun yansımalarını, çeşitli medeniyetler ve dinler merkezinde ele alarak ortaya koyma amacı taşımaktadır.

EBEDİLİK ARZUSUNUN İNSAN ZİHNİNDEKİ İZLERİ

İnsanın en temel özelliklerinden biri fani olmasıdır. Bununla birlikte dünya hayatının nihayete ermesi anlamına gelen ölüm karşısında insanda hayatta kalma dürtüsü bulunmaktadır. Bu da kişinin ölümden kaçma isteğini ortaya çıkaran unsurlardan biridir. Bu bağlamda ölümün bilincine varan insanoğlunda, ölümden kaçma refleksi ve sonsuz bir yaşama sahip olma arzusu kendini göstermektedir. Bu arzunun, muhtelif sebeplere dayandığını varsayanlar olmakla birlikte, temelde insan doğasına yaratılışı itibarıyla yerleştirildiği düşüncesinin ön plana çıkarıldığı görülmektedir.² İnsanın ölüm korkusu, dünya hayatının çekiciliği, ölüm sonrası hayatın bilinmezliği gibi etmenler de kişideki ölümsüzlük arzunu beslemektedir.³ Ayrıca hayatının idamesini sağlama ve ebedi olarak yaşama arzusunun insanda içgüdüsel olarak bulunduğu ve bunun, insanın ölüm karşısında göstermiş olduğu ilk tepkiye karşılık geldiği ifade edilmiştir.⁴ Bu noktada Spinoza (ö. 1677), kişinin hayatta kalmaya devam etme arzusunun bütün varlıklarda yer aldığını ve bunun, onların sahip olduğu en güçlü temayüle karşılık geldiğini vurgulamıştır.⁵ Hemen belirtmemiz gerekir ki bütün canlılarda böylesi bir eğilimin olmasına mukabil bu eğilimin onlar nezdinde farklı yönleri de elbette bulunmaktadır.

² Gördük, Yunus Emre, "Şiirlerindeki Çelişkili Dini Duyguları Açısından, Cahit Sıtkı'nın 'Öte Dünya' Algısı ve 'Sonsuzluk Özlemi'", *Cahit Sıtkı Tarancı Uluslararası Sempozyum (Diyarbakır, Ekim 7-9 2010)*, ed. Kemal Timur, Mehmet Emin Uludağ, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 2013, s. 611; Kanter, M. Fatih, "Haldun Taner'in 'Sonsuza Kalmak' ve 'Heykel' adlı Hikâyelerinde Sonsuzluk Arzusu", *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2012, sayı: 8, s. 82; Akbaş, Abdurrahman, *Kur'an'a Göre Ebedilik*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007, s. 89.

³ Akbaş, *Kur'an'a Göre Ebedilik*, s. 92-93.

⁴ Hökeleli, Hayati, "Ölüm ve Ölüm Ötesi Psikolojisi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1991, cilt: 3, sayı: 3, s.152.

⁵ Spinoza, Baruch, *Etika*, çev. H. Ziya Ülken, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1945, I, 167.

Keza hayatının idamesini sağlama yönünde ihtiyaçlarını gideren bir insan ve hayvan arasında, insanın muhakeme yeteneği olması itibarıyla farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda bir hayvan yediği yiyeceklerle hayatını idame ettirecek bir boyuta ulaştığı dürtüsüyle amacını elde edebiliyorken insan, günlük hayattaki her türlü ihtiyacını karşılasa dahi zihninde yer alan sonsuzluk sorununu çözmüş olmamaktadır. Çünkü o, geçen her dakikanın kendisini ölümüne yaklaştırdığını idrak edebilen bir varlık olması hasebiyle diğer varlıklardan ayrılmaktadır.⁶

İnsanoğlu, sonsuzluğa dair arzusunu çeşitli şekillerde gün yüzüne çıkarmaktadır. Bu bağlamda ebedilik tasavvurunun kendini gösterdiği yerlerden biri de şiiirlerdir. Örneğin Cahit Sıtkı Tarancı'nın (ö. 1956) bazı şiiirlerinde ölüm korkusunun yanı sıra onun sonsuzluğa, ölümsüzlüğe olan istencini gösteren ifadeler de yer verilmektedir. Zira "Gün Eksilmesin Pencereinden" adlı şiiirindeki *Pervam yok verdiğin elemden; Her mihnet kabulüm, yeter ki Gün eksilmesi pencereinden* şeklinde son bulan dizelerinde onun, acı, ıstırap gibi olumsuz durumlara maruz kalsa dahi ölümden uzak olmayı istediği söylenebilir. Cahit Sıtkı'nın bu şiiirinin, aslında her insanın doğasına Allah tarafından yerleştirildiği kabul edilen sonsuzluk arzusunun var olduğu da zikredilmiştir.⁷ Buna ilaveten Necip Fazıl Kısakürek'in (ö. 1983) *Kaldırımlar* isimli şiiirinde de sonsuzluk temasının varlığının, ölüm sonrası hayat merkezinde ortaya koyulduğu yorumu yapılmıştır.⁸ Kısaca ifade edersek insanın zihninde yer alan sonsuzluk özleminin gerek bu dünyada gerekse de ölüm sonrasında elde edilebilmesi isteğinin mevcudiyetini gösteren alanlardan birinin şiiirler olduğu ifade edilebilir. Mevcut dünya üzerinde sonsuzluk arzusunun karşılanmasının fiziki olarak imkân dâhilinde olmaması bağlamında insan zihninde yer alan bu durumun kendini gösterdiği alanlardan biri de kişinin kendisini eserleri vasıtasıyla geleceğe taşıması fikridir. Bu minvalde insanın, bu dünyada fiziksel surette ölümsüz olamayacağını kavraması neticesinde adını geleceğe aktarma gayesiyle eser ortaya koyma çabasında olduğuna da

⁶ Erdem, Engin, "İyilik ve Sonsuzluk: Mâtürîdî ve Debûsî'nin Metafizikinde Ölüm ve Hayatın Anlamı", *Kader Dergisi*, 2020, cilt: 18, sayı: 2, s. 472, 477.

⁷ Gördük, "Şiiirlerindeki Çelişkili Dini Duyguları Açısından, Cahit Sıtkı'nın 'Öte Dünya' Algısı ve 'Sonsuzluk Özlemi'", s. 623.

⁸ Arslan, M. Abdullah, "Necip Fazıl Kısakürek'in Şiiirlerinde 'Sonsuzluk'", *Atatürk Üniversitesi Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2001, sayı: 16, s. 100.

değnilmiştir.⁹ Ölümsüzlük tasavvurunun elimizde bulunan en eski kaynaklarda dahi bir karşılığının bulunduğu *hayat ağacı* sembolizmi üzerinden de görülmektedir. Bu bağlamda tarih boyunca doğayla çeşitli şekillerde bağ kuran insan için ağaç oldukça önemli bir yere sahip olmuştur. Nitekim ağaçlar insanların hayatını idame ettirmeleri noktasında beslenmelerine aracılık etmiş, ikamet etmek zorunda buldukları ve yaşam koşullarının pek de iyi olmadığı yerlerde kabukları ve yapraklarıyla onlara çeşitli imkânlar sunmuştur. Maddi yönüne karşılık manevi olarak da insan zihninde kayda değer bir yere sahip olmayı başaran ağaç bu durumu, uzun yıllar boyunca hayatta kalabilmesi, ulaşabildikleri yükseklik ve genişlik gibi özellikleri vasıtasıyla elde ettiği ifade edilmiştir.¹⁰ Bunlara ilaveten, kış geldiğinde yapraklarını dökmesi ve yaz geldiğinde tekrardan yeşermesi onun, adeta ölümden sonra dirilmeye benzer bir anlam alanına sahip olmasına sebebiyet vermiş ve dolayısıyla ağaç ölümsüzlük, yaşam verme gibi vasıflarla da nitelendirilmiştir.¹¹ Bununla ilişkili olarak ölümsüz olma amacıyla insanoğlunun şifa veren bitkiler, olağanüstü meyveler, simya ve tıp reçeteleri geliştirmiş olduğundan da söz edilmiştir. Bu çerçevede sonsuz yaşam arayışında aracı olarak işlev gördüğü kabul edilen bitki, ağaç gibi örneklemelerin temelini hayat ağacına dayandığı belirtilmiştir.¹² Elimizde bulunan en eski kaynaklarda dahi insanın ebedilik istencinin mevcut olduğunu ifade etmiştik. Bu minvalde Sümer, insan zihnindeki ölümsüzlük fikrinin mevcudiyetini gösteren bir tema olan hayat ağacı tasavvurunun en erken neşet ettiği medeniyetlerden biridir. Nitekim Sümerlerin de içerisinde yaşamış olduğu Mezopotamya bölgesinde, hayat ağacı tasavvurunun pek çok efsaneye kaynaklık teşkil ettiği dile getirilmiştir. Örneğin Gilgamiş'in asma ile özdeşleştirilen ve ölümsüzlüğün kaynağı addedilen bir tanrıça olan Siduri ile karşılaştığına yönelik bir aktarı bulunmaktadır.¹³ Burada ölümsüzlüğü

⁹ Kanter, "Haldun Taner'in 'Sonsuza Kalmak' ve 'Heykel' adlı Hikâyelerinde Sonsuzluk Arzusu", s. 82, 84, 89; Akbaş, *Kur'an'a Göre Ebedilik*, s. 94.

¹⁰ Köroğlu, Hülya, *Frigler'de Hayat Ağacı İnancı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1996, s. 35.

¹¹ *Funk and Wagnalls Standart Dictionary of Folklore Mythology and Legend*, ed. Maria Leach, Jerome Fried, New York 1972, s. 1123; Öztekin, Selma, *Dinlerde Hayat Ağacı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008, s. 31; Gezgin, Deniz, *Bitki Mitosları*, Sel Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 87; Öz, Cüneyt, "Kültürel Süreklilik Bağlamında Antikçağdan Günümüze Kutsal Ağaç veya Hayat Ağacı", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2018, cilt: 11, sayı: 56, s. 214.

¹² Öztekin, Selma, *Dinlerde Hayat Ağacı*, s. 32.

¹³ Öztekin, Selma, *Dinlerde Hayat Ağacı*, s. 42-43.

simgeleyen de bir ağaca karşılık geldiği görülmektedir. Yine benzer şekilde bitki/ağaç motifi ve ölümsüzlük arasındaki ilişki noktasında Gılgamış Destanı'nda, Gılgamış'ın ölümsüzlük otunu arama hikâyesine yer verilmiştir. Bu hikâyede mezkûr otu Gılgamış'tan aşırıldığı ifade edilen yılan anlatısı da bitki/ağaç motifinin ölümsüzlükle ilişkisini oldukça etkili bir anlatımla ortaya koymaktadır. Bu anlatımda yer alan “Ama bir yılan süzülürverdi yanından ve Gılgamış'tan aşırıldı bitkiyi, yılanın gençleştiğini gördü Gılgamış.¹⁴” ifadeleri, hem Gılgamış merkezinde insanın ölümsüzlük arayışına bir örneklik teşkil etmekte hem de yılan merkezinde bunun gerçekleşebilme ihtimalinin insan zihnindeki karşılığını ortaya koymaktadır. Sümerlilere ilaveten Asur'a dayanan bir belgede de İştâr, hayat ağacını ifade eden bir tanrıça olarak zikredilmektedir.¹⁵ Ayrıca Urartular'da hayat ağacı teması, diğer ilk çağ toplumlarına kıyasla daha fazla yekûn tutmaktadır.¹⁶ Mısır medeniyeti de zikrettiğimiz diğer toplumlarda yer alan ağaç ve ölümsüzlük ilişkisine benzer bir düşünceye sahip görünmektedirler. Bu bağlamda Tanrı'nın ağaçtan ellerini çıkarır halde hayat suyu dağıtmasını tasvir eden bir vazo, Mısır'da da hayat ağacı düşüncesinin mevcudiyetini ortaya koymaktadır.¹⁷ Buraya kadar aktardığımız toplumlara ek olarak Avrupa kültürlerinde ve Eski Roma'da kimi ağaç cinslerinin yüceltildiği, İskandinav mitolojisinde Yggdrasil'in hayat ağacını temsil ettiği, Hint kültüründe Asvatha olarak adlandırılan ağacın ölümsüz olduğu, Hindu kültüründe ölümsüzlük suyunun kaynağının hayat ağacı olduğu, Budizm'de ağaç etrafında şekillenen bir inanç yapısının bulunduğu, Japon dininde şeftali ağacının hayat ağacını ifade ettiği, Çin geleneğinde ölmüş kimselerin mezarlarına onların ruhlarına ve bedenlerine güç vermesi düşüncesiyle ağaç dikildiği gibi bilgiler¹⁸ hayat ağacı motifinin ölümsüzlüğe atıf yapan bir anlam alanıyla muhtelif toplum ve dinlerde önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir.

¹⁴ P. Jackson, Danny, *Gılgamış Destanı*, çev. Ahmet Antmen, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2016, s. 81.

¹⁵ Öztekin, Selma, *Dinlerde Hayat Ağacı*, s. 44.

¹⁶ Detaylı bilgi için bkz. Çevik, Nevzat, “Hayat Ağacı'nın Urartu Kült Törenlerindeki Yeri ve Kullanım Biçimi”, *Anadolu Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 1999.

¹⁷ Öztekin, Selma, *Dinlerde Hayat Ağacı*, s. 45.

¹⁸ Öztekin, Selma, *Dinlerde Hayat Ağacı*, s. 46-57; Köroğlu, *Frigler'de Hayat Ağacı İnancı*, s. 37.

Hayat ağacının ölümsüzlük bağlamında Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'da da karşılık bulduğu görülmektedir. Yahudilikte cennetin ortasında yer aldığı kabul edilen hayat ağacının ondan yiyen kişiye sonsuz bir hayat bahşedeceği şeklinde yorumlar mevcuttur.¹⁹ Tekvin'deki anlatıma göre cennette yenmesi yasaklanan bu ağaçtan Hz. Havva'nın yeme sebebi, yılanın ağacı nitelendirme şeklindedir. Bu nitelendirme de yılan Hz. Havva'ya o ağaçtan yediği takdirde ölmeyeceğini, aksine iyiyi ve kötüyü bilerek Tanrı gibi olacağını²⁰ söylemektedir. Kur'ân'da beyan edilen, şeytanın Hz. Âdem ve Hz. Havva'yı yasak ağaçtan yemeleri hususunda ikna etmeye çalışırken “Rabbiniz size bu ağacı sırf melek veya ebedî yaşayanlardan olursunuz diye yasakladı.”²¹ cümlesindeki anlatımın muhtevası, Yahudi literatüründeki anlatıyla paralel bir içeriğe sahiptir. Yahudilik ve İslam merkezinde yer alan bu anlatımın ortak noktasının, yukarıda da ifade ettiğimiz üzere Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın aldanmalarına sebebiyet veren ağaca yüklenen vasıf olduğu söylenebilir. Bu vasfın ölümsüzlüğe karşılık geldiği düşünüldüğünde, Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın insan olmaları hasebiyle ölümsüzlüğü arzu etmeleri ve yasak ağacın meyvesinden yemeleri daha anlaşılır bir hal almaktadır. Bu minvalde Tekvin'e göre yılan, Kur'ân'a göre şeytanın Hz. Âdem ve Hz. Havva'yı kandırırken zekice bir yöntem izlediği ifade edilebilir. Nitekim İblîs'in, insanda bulunan ölümsüzlük isteğini fark etmesine bağlı olarak böylesi bir aldatmacaya kalkıştığı görüşünü beyan edenler olmuştur.²² Bu da ebedilik arzusunun insan zihninde mevcut olduğunu ve şeytanın bunun bilincine vararak bunu, insanı aldatma aracı olarak kullandığını göstermektedir. Burada değinilmesi gereken diğer bir nokta da Allah'ın ahirete dair âyetlerde anlattığı ebedilik vurgusudur. Çalışmanın başında ifade etmiş olduğumuz ebedilik arzusunun insana yaratılış itibarıyla yerleştirilmiş bir niteliğe karşılık gelebileceği yorumu aktarılmıştı. Buna binaen Allah'ın, insana yerleştirmiş olduğu bu duyguyu da kullanarak ahiretin ebedi olduğunu ifade etmesi, mesajını güçlendirmesi bakımından oldukça etkili bir yöntem olarak kabul edilebilir. Elbette Allah ile şeytanın kullanmış oldukları yöntemi bir tutmak doğru olmayacaktır. Keza şeytanın

¹⁹ Erdem, Mustafa, *Hazreti Adem (İlk İnsan)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2017, s. 36.

²⁰ Tekvin 3/4-6.

²¹ A'râf 7/20.

²² Aydar, Hidayet, “Ölümsüzlük Arzusu veya Uzun Süre Yaşamak Meselesi”, *Diyanet İlmî Dergi*, cilt: 41, sayı: 1, s. 85.

amacı insanı aldatma iken, Allah'ın amacının, ebedi hayatı içerisinde barındıracak olduğunu beyan ettiği cenneti, insana ebedilik duygusunu yerleştirerek daha çekici kıldığı şeklinde okunabilir.

Hz. Âdem ve Hz. Havva'ya dair aktarılan pasajlardan hareketle ölümsüz olma arzusunun çok eskiye, insanlığın başlangıcına kadar uzanan bir geçmişe dayandığı dile getirilmiştir.²³ Hristiyanlıkta da hayat ağacı önemli bir anlam alanına sahiptir. Kitab-ı Mukaddes'te açık bir şekilde beyan edilmemekle beraber onun meyvesinin ebedi bir kuvvet ve ölümsüzlük verecek şekilde değerlendirildiği görülmektedir.²⁴ Ayrıca Hristiyanlıkta, Hz. Âdem'in cennette yasak meyveyi yemesinden ötürü dünyaya gelen her insanın sırtına doğuştan yüklenen asli günahı Hz. İsa'nın çarmıhta can vermesiyle bertaraf etmiş olması düşüncesi bağlamında çarmıh ile hayat ağacı arasında da bir ilişki kurulmuş, Hz. İsa'nın yaşadığı bu olayla insanlığın bütününe sonsuz bir yaşam ve kurtuluş imkânı verdiği düşünülmüştür.²⁵ Buraya kadar aktardığımız bilgilerin, insanlığın sonsuzluğa olan arzusuna ışık tutar nitelikte olduğu aşikârdır. Nitekim Sümer, Asur, Mısır gibi antik dönem toplumlarından günümüz Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'a kadar, farklı anlatı ve sembollerle ifade edilen ölümsüzlük istencinin dünya genelinde oldukça geniş bir zemine sahip olduğunu, insanın tarih boyunca onu elde etmeyi arzuladığını ve bunun için çeşitli faaliyetlerde bulunduğunu gösteren muhtelif argümanlar mevcuttur.

Hayat ağacı örneklemeden sonra sonsuzluk düşüncesinin insanın zihin dünyasında hayli önemli bir yer tuttuğunu gösteren önemli diğer bir örneklem de, özellikle tefsir ve kelam alanlarında ortaya çıkmış olan birtakım tartışmaların içeriğinde yer almaktadır. Özetle bu tartışmalar, cennet ve cehennemin ebedi olup olmadığı, oradaki nimet ve azabın sonsuza kadar sürüp sürmeyeceği, Allah ve insanın ebediliği ve evrenin ezeliği şeklinde sıralanabilir.²⁶ Dünyanın, ölüm sonrası hayatın ve yaratılan ile yaratıcının

²³ Akbaş, *Kur'an'a Göre Ebedilik*, s. 90.

²⁴ Erdem, *Hazreti Adem (İlk İnsan)*, s. 67; Öztekin, Selma, *Dinlerde Hayat Ağacı*, s. 82.

²⁵ Seyfeli, Canan-Tanrikulu, Merve, "Hristiyanlıkta Hayat Ağacı: İsa Mesih", *Dicle İlahiyat Dergisi*, 2018, cilt: 20, sayı: 2, s. 19.

²⁶ Fatiş, Emrullah, "İbnü'l-Hümâm'a Göre Yaratılmışlık ve Ebediyet Bağlamında Cennet ve Cehennem", *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 2015, cilt: 8, sayı: 16; Toprak, İbrahim, *Cennet ve Cehennemin Ebediliği*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2010; Tözlyurt, Mehmet, "Kur'an'da Allah ve İnsanın Sonsuzluğu Üzerine Bir İnceleme", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2018, cilt: 13, sayı: 13; Oral, Osman, "Muhammed Zâhid el-Kevserî'nin Hulûd/Cennet ve Cehennemin Ebediliği Konusuna Yaklaşımı", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2015, cilt: 2, sayı: 3; Özdemir,

ebediliği meseleleri merkezinde zikredilen bu tartışmaların referans noktasının din odaklı olduğu görülmektedir. Buna ek olarak ebedilik yalnızca dinin konusu olmamış, fizik, matematik, geometri ve felsefe gibi ilim alanlarında da etraflıca ele alınan bir mesele olmuştur.²⁷ Bu bağlamda sonsuzluk arzusunun, tarihi insan kadar eskiye dayanan ve günümüzde de varlığını sürdürmeye devam eden ve gelecekte de yerini korumaya devam etmesi kuvvetle muhtemel olan güçlü bir tasavvur olduğu söylenebilir.

HÜMEZE SÛRESİ 3. ÂYETİN VE AHİRET İLE İLGİLİ BAZI ÂYETLERİNİN EBEDİLİK ARZUSU BAĞLAMINDA TAHLİLİ

İnsanoğlunun zihin dünyasında önemli bir yer kaplayan ebedilik düşüncesi, muhtelif ayetlerde farklı kelimelerle ifade edilmektedir. Bekâ, ebed, âhir, huld, müks, sermed, daim, ahkâb, gibi kelimeler genel olarak ebediliğe işarette bulunmakta ve Kur'ân'ın bu kelimelerle yaptığı vurgunun cennet ve ceennem merkezinde olduğu görülmektedir. Bu minvalde bahis konusu kelimelerden bir kısmının anlam alanını özetle aktarmak faydalı olacaktır.

Bekâ, bir şeyin varlığını idame ettirmesini ve ilk durumu üzere kalmasını ifade etmektedir. Bekâ kökünden gelen bâki kelimesi de iki kısma ayrılmakta; bunlardan ilkinin, varlığı bizatihi bâki olan yaratıcıyı ikincisinin ise başkası vasıtasıyla bâki özelliğini kazananları yani yaratıcı dışında bulunan tüm varlıkları işaret ettiği beyan edilmiştir.²⁸ Kur'ân'da bekâ kelimesinin muhtelif kullanımları söz konusudur. Bunlardan biri, Allah veya insanın bir şeyin sürekliliğini beyan etmeleri şeklindeki kullanımdır. Firavun'un, kendi sihribazlarının Hz. Musa karşısında yenilgiye uğrayarak onun rabbine iman etmelerine binaen onları cezalandıracağını ve bu cezanın devamlı olduğunu söylemesi²⁹ buna örneklik teşkil etmektedir. Bekâ kelimesinin Kur'ân'daki

Hasan Rıza, "Müslüman Olmayanların Cehennem'de Görecekları Azâbın Ebediliği Sorunu", *Dini Araştırmalar Dergisi*, 2017, cilt: 20, sayı: 51; Antâkî, İsfizârî, "Tanrı'nın İnayeti Bağlamında Evrenin Ebediliği", çev. İlyas Altuner-Fatih Özkan, *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2015, sayı: 6; Karaalp, Cahit, *Bir Tefsir Problemi Olarak Cehennem Ebediliği Sorunu*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2007; Temizkan, Ahmet, *Kur'an'da Geçen Huld Kavramının Semantik Tahlihi Bağlamında Cennet ve Cehennem Ebediliği Meselesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş 2009.

²⁷ Öztürk, Mustafa Bilal, "Sonsuzluk Ontolojisi: Burhân-ı Tatbik Teselsülü İptal Eder mi? [Sadrüşşerîa'nın Katkıları Çerçevesinde]", *14. ve 15. Yüzyıl İslam Düşüncesinde Felsefe, Kelam ve Tasavvuf Sempozyumu-I-*, 2020, cilt: 1, s. 373.

²⁸ Râğîb el-İsfehânî, Ebû'l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed, *el-Müfredât fî Ğaribi'l-Kur'ân*, Dâru'l-M'arife, Beyrut, s. 57.

²⁹ Tâhâ 20/71.

diğer bir kullanımı “Sakın kendilerini sınamak için onların bir kesimini yararlandırdığımız dünya hayatının çekiciliğine göz dikme! Rabbinin sana verdiği nimetler daha hayırlı ve daha kalıcıdır.”³⁰ âyeti bağlamında, rabbın verdiği nimetin kalıcılığına işaret eden süreklilik ifadelendirmesidir. Çok daha şiddetli ve kalıcı olduğu³¹ beyan edilen cehennem azabının sürekliliği de bekâ kelimesinin diğer bir bağlamı olarak zikredilebilir. Son olarak dünya hayatına kıyasla asıl kalıcı olanın ahiret olduğu vurgusunun yer aldığı ayetler³², bekâ kelimesinin bir başka anlamına örnek verilebilir.³³ Ebed kelimesi, zamanın bölünmeye uğramadan sürekli olarak sonsuza kadar devam etmesini ifade etmektedir.³⁴ Bu kelime Kur’ân’da biri dışında³⁵ hâlidîn kelimesiyle beraber on bir yerde³⁶, olumsuzluğa atıfla on beş ayette³⁷, belirli bir şartla kayıt altına alınmış olarak ise bir ayette³⁸ yer almaktadır. Kur’ân’da yalnızca bir ayette yer alan âhir kelimesi de, ebedî anlamına gelmekte ve varlığının sonu olmayanı ifade etmektedir.³⁹ Diğer bir ifadeyle âhir, Allah ile bir arada kullanıldığında tam bir ebediliği kastetmektedir.⁴⁰ Kur’ân’da seksen yedi yerde geçen huld kelimesi de zikri geçen diğer kelimelerle benzer bir şekilde “uzun zaman, süreklilik” manalarını taşımakla⁴¹ beraber bir şeyin bulunduğu hal üzere kalmaya devam ederek bozulma durumuna maruz kalmaması manasını da ihtiva etmektedir.⁴² Müks ise bekleyişle beraber olan duruş, hareketsiz bekleme gibi anlamları muhtevi bir kelimedir.⁴³ Bu kelimenin sabit kalmayla beraber sürekli kalmayı da ifade eden bir anlam kazandığı söylenebilir.⁴⁴ Kur’ân’da iki

³⁰ Tâhâ 20/131.

³¹ Tâhâ 20/74.

³² A’lâ 87/16; Kasas 28/60; Şûrâ 42/36.

³³ Tözlyurt, “Kur’an’da Allah ve İnsanın Sonsuzluğu Üzerine Bir İnceleme”, s. 189-190.

³⁴ Râğib el-İsfehânî, *el-Müfredât fi Ğaribi’l-Kur’ân*, s. 8; Ebû’l Fazl Cemâlüddîn Muhammed İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, Kahire 1119, s. 4; Feyz Muhammed Murtaza ez-Zebîdî, *Tâcü’l-Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs*, thk. Abdüssettar Ahmed Ferrac, Kuveyt 1965, VII, 371.

³⁵ Kehf 18/3.

³⁶ Nisâ 4/57, 122, 169; Mâide 5/119; Tevbe 9/22, 100; Ahzâb 33/65; Teğabûn 64/9; Talâk 65/11; Cîn 72/23; Beyyine 98/8.

³⁷ Bakara 2/95; Mâide 5/24; Tevbe 9/83, 84, 108; Kehf 18/20, 35, 57; Nur 24/4, 17, 21, Ahzâb 33/53; Fetih 48/12; Haşr 59/11; Cuma 62/7.

³⁸ Mümtetine 60/4.

³⁹ Toplaoğlu, Bekir, “Âhir”, *DİA*, İstanbul 1998, I, 542.

⁴⁰ Toprak, *Cennet ve Cehennem Ebediliği*, s. 10.

⁴¹ Toplaoğlu, Bekir, “Huld”, *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 324.

⁴² Râğib el-İsfehânî, *el-Müfredât fi Ğaribi’l-Kur’ân*, s. 154; Ebû Mansur Muhammed Ezherî, *Tehzîbü’l-Luğâ*, Beyrut 2004, V, 421; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, s. 1225.

⁴³ Râğib el-İsfehânî, *el-Müfredât fi Ğaribi’l-Kur’ân*, s. 471.

⁴⁴ Toprak, *Cennet ve Cehennem Ebediliği*, s. 8.

ayette yer alan sermed kelimesi de müks kelimesine benzer şekilde “sürekli” anlamına gelmektedir.⁴⁵ Ayrıca bu kelimenin ebedilikle ilişkisi olmasa da sürekliliği ifade etmesi noktasında değerli olduğu belirtilmiştir.⁴⁶ Daim kelimesinin sözlüklerde yer alan içeriği itibariyle sabitlik ve sürekliliği ifade ettiği görülmektedir. Buna ek olarak mezkûr kelimenin ahiretle beraber kullanımında verilen ebedilik manasının kelimenin temel anlamı olmadığı, aksine bu kelimenin sonsuzluğa dair içerik kazanmasının Kur’ân’ın ahirete dair kullanımından ötürü olduğu ifade edilmiştir.⁴⁷ Ebedilikle ilişkili bir diğer kelime olan hukb “uzun zaman”ı nitelemektedir.⁴⁸ Bazı âlimler Nebe sûresi 23. âyette “orada yıllar ve yıllar boyunca kalırlar” ifadelerinde geçen hukb kelimesinin sonlu bir zamana tekabül ettiğini, bunun da yetmiş yahut seksen (ahiret) yıla karşılık gelebileceğini zikretmişlerdir.⁴⁹ Bu kelimeleri detaylı olmasa da ele alma sebebimiz, konumuz merkezinde yer alan ebediliği ifade eden kelimeler olmaları ve daha sonra gelecek olan ahiret ayetlerindeki sonsuzluk vurgusunda ön planda tutulmalarıdır.

Çalışmanın başından itibaren aktarılan bilgilerin çizmiş olduğu resmin, insanın sonsuzluk özlemi içerisinde olduğunu ve bunu elde etme amacıyla çeşitli faaliyetlerde bulunduğunu gösterdiği malumdur. İşte tam da burada Hümeze sûresi 3. âyette geçen “O, malının kendisini sonsuza kadar yaşatacağını zanneder.” ifadesi çerçevesinde kimilerinin, tarih boyunca birçok insanın sahip olmak için birtakım girişimlerde bulunduğu ebediliğe ulaştıklarını düşündükleri bahsi söz konusudur. Bu bağlamda insanları ayıplayan, onları kendinden daha aşağı gören ve mal biriktirmekle meşgul olan bazı kimselerin, biriktirmiş oldukları mallarının onlar için dünyadaki ebedilik vasıtası olduğunu ve onları ölümden uzak tutacağını düşündüklerini ifade edenler olmuştur.⁵⁰ Benzer şekilde biriktirilen malın kişinin ömrünü uzatacağı ve geleceğe yönelik isteklerini beslediği ve nihayetinde kişinin ebediliği elde ettiği kanısına sahip

⁴⁵ Râğıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 231; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, s. 2000; Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, VIII. 190.

⁴⁶ Toprak, *Cennet ve Cehennem Ebediliği*, s. 9.

⁴⁷ Akbaş, *Kur'ân'a Göre Ebedilik*, s. 36

⁴⁸ Râğıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 126.

⁴⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, s. 938; Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, II. 301; Temizkan, “Kur'an'da Geçen Huld Kavramının Semantik Tahlili Bağlamında Cennet ve Cehennem Ebediliği Meselesi”, s. 8.

⁵⁰ Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiü'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Dârü'l-Fikr, Kâhire 2001, XXIV, 621.

olmasına yol açtığı zikredilmiştir.⁵¹ Hatta insanın, kendisini hayata sıkı sıkıya bağladığını düşündüğü malının eksilmesiyle öleceğini zannettiği de beyan edilmiştir.⁵² Yine Süddî (ö. 127/745) bu ayet merkezinde kişinin, sahip olduğu malın onu hayatta tutacağını düşündüğünü, İkrime (ö. 105/723) ise biriktirilmiş olan malın kişinin ömrünü uzatacağı zannını taşımasına sebep olduğunu belirtmiştir.⁵³ Bu yorumlar insanın, ebediliğe sahip olabilmek hırslarının kimileri tarafından mal biriktirme yoluyla gerçekleştiği kabulüne sahip olduklarını ortaya koymaktadır. İnsanın temel ve en güçlü reflekslerinden biri olan hayatta kalma isteği onun, hayatını idame ettirmesine aracı olan birtakım gereksinimleri karşılamasını gerektirmektedir. Bunların da temelde yeme içme ve güvenlik ihtiyacı olduğu söylenebilir. Bu bağlamda mal biriktirdiğinde kendisini ölümsüz addetmesinin arka planında kişinin, doğuştan sahip olduğu “hayatta kal” prensibini gerçekleştirebilmesi için ihtiyacı olan yiyecek ve içecek ile güvenliğini sağlayacak araç-gereç, insan gücü gibi unsurları elde etmesine vesile olan mala sahip olması yatmaktadır denebilir. Nitekim bir kişinin sağlığının yerinde olması, güvenliğini ve yeme içme ihtiyacının karşılanacağını bilmesi gibi etmenler onun ömrünün uzayacağı veya her daim bu şekilde devam edeceği düşüncesiyle ölümsüz olacağını düşünmesine sebebiyet verebilir. Yukarıda değindiğimiz malının azalmasıyla öleceğini düşünen kişi örnekleme de bu düşüncemizi destekler mahiyettedir.

Kur’ân’da müteaddit şekilde zikredilen cennet ve cehenneme yönelik ayetlerin birçoğunda “Süresiz kalacaklardır.⁵⁴”, “İçinde temelli kalacaklardır.⁵⁵”, “Onda sonsuz olarak kalacaklardır.⁵⁶”, “Onda ebedi kalıcıdır.⁵⁷”, “Orada süresiz kalacaklardır.⁵⁸” gibi ifadeler bulunmaktadır. Bazı tefsirlerde zikri geçen âyetlerde yer alan ebedilik vurgusuna dair farklı yorumlar yapılmıştır. Taberî (ö. 310/923), Âl-i İmrân 107. âyette yer alan “Yüzleri ağaranlar ise Allah’ın rahmetindedirler. Onlar orada ebedi

⁵¹ Zemahşeri, *Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer, el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzil, Mektebetü'l-Abîkân, Riyâd 1998, VI, 429.*

⁵² Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Beyrut 1981, XXXII, 93.

⁵³ Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed b. Abdilmuhsin et-Türkî, Beyrut 2006, XXII, 472.

⁵⁴ Bakara 2/25.

⁵⁵ Âl-i İmrân 3/107.

⁵⁶ A'raf 7/42.

⁵⁷ Tevbe 9/22.

⁵⁸ Hûd 11/108.

kalacaklardır.” âyetini izah ederken cennete girecek müminlerin nimetler içerisinde, ebedi olarak kalacaklarını ifade etmiştir.⁵⁹ Kurtubî de (ö. 671/1273), “...Orada onlar için temiz kılınmış zevceler de vardır ve onlar orada temelli kalıcıdırlar.⁶⁰” âyetindeki temelli kalmayı açıklarken, âyette geçen hulûd kelimesinin asıl manasıyla ebedilik anlamı taşıdığını beyanda bulunmuştur.⁶¹ Elmalılı Hamdi Yazır (ö. 1942) ise “...bu cennetlerde ebedî ve devamlı kalıcıdırlar.⁶²” âyetini, dünya hayatının öyle veya böyle sona ereceği ve asıl sonsuz hayatın ahirette olacağı şeklinde izah etmiştir.⁶³ Fahreddîn er-Râzî'nin (ö. 606/1210) “İman edip de güzel amel işleyenleri ise, içinde ebedi kalmak üzere, altından ırmaklar akan cennetlere sokacağız...”⁶⁴ âyetini tefsir mahiyetinde ifade ettiği yorumun, yukarıda değindiğimiz müfessirlerden oldukça farklı olduğu görülmektedir. Zira o bu ayetteki ebedilik kavramını izah ederken Mutezilenin, büyük günah işlemiş kimsenin cehennemde sonsuza dek kalacağına dair yapmış olduğu istidlâlin hükümsüz olacağını söylemek bağlamında hulûdun sürekliliği değil; uzun bir süre kalmayı ihtiva eden bir anlam taşıdığını zikretmiştir.⁶⁵ Râzî'nin Mutezileye karşıt bir anlam alanıyla ele aldığı, cennet ve cehennem temelinde aktarılan ebedilik kavramının genel olarak diğer müfessirler tarafından üzerinde çok durulmayan ve ahiretin ebedi, dünya hayatının ise geçici olduğu şeklindeki kalıp ifadelerle yorumlandığı görülmektedir. Ancak bu çalışmanın başından itibaren aktardığımız bilgiler neticesinde, ahirete dair ebedilik kavramının daha geniş olarak ele alınmasının ve arka planının mahiyetine yönelik çalışmalar yapılmasının gerekliliği ortadadır. Bizim bu âyetlerdeki ebedilik vurgusunu ele alma yöntemimiz ise, Mekkî ve Medenî ayetlerin özellikleri çerçevesinde Allah'ın, mesajını insanlara gönderirken onların mevcut sosyo-kültürel koşullarını, zihin yapılarını göz önünde bulundurması noktasında vahyin dilinin neliği şeklinde olacaktır.

Yaklaşık yirmi üç yıllık süre zarfında indirilen Kur'ân'ın ortalama on üç yılı Mekke, on yılı ise Medine dönemine hasredilmektedir. Bu minvalde ilim adamları Kur'ân'da yer alan sûreleri Mekkî ve Medenî olarak

⁵⁹ Taberî, *Câmiü'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'ân*, V, 667.

⁶⁰ Bakara 2/25.

⁶¹ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân* I, 362.

⁶² Bakara 2/25.

⁶³ Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Akçağ Yayınları, Ankara 2015, s. 313.

⁶⁴ Nisa 4/57.

⁶⁵ Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, X, 141.

sınıflandırmışlardır. Bu sınıflandırma tefsir ilmine oldukça önemli bir bakış açısı kazandırarak Kur’ân’ı daha doğru şekilde anlama imkânı oluşturmuştur.⁶⁶ Özetle bu imkânın mahiyetini açıklamak gerekirse Mekkî sûrelerin genelindeki meselelerin tevhid, nübüvvet ve ahiret olduğu ifade edilebilir. Özellikle Allah’ın birliği, peygamberliğin hak oluşu, ölüm sonrası tekrar dirilişin iman edilmesi gereken bir gerçeklik olduğu gibi konular Mekkî sûrelerde önemli bir yer kaplamaktadır. Bunlara ilaveten bu sûrelerde müşriklerin delillerinin geçersizliğini gösteren muhtelif ayetler yer almaktadır. Bunun nedeninin ise muhatap olunan kitlenin birçoğunun inkâr üzere ve bunda ısrar etmeleri olduğu söylenmiştir. Medeni surelere baktığımızda ise bu surelerin daha çok ibadet, muamelat ve şer’î hükümlere değinen bir muhtevaya sahip olduğu görülmektedir. Bunun sebebinin arka planında ise vahyin muhataplarının, Allah’ın Mekkî ayetlerde vurguladığı mesajları, kalpleriyle kabul eden ve ona göre yaşayan bir topluma evrilerek Medine’de İslam toplumunu teşkil eden insanlardan oluşması yatmaktadır denilmiştir.⁶⁷ Bu bağlamda Allah’ın, vahyini, muhatap olunan kitleye iletirken onların mevcut koşullarını göz önünde bulundurduğu ve bu durumun da mesajın kabulünü kolaylaştırdığı ifade edilebilir. Keza bazı Medenî ayetlerdeki ibadete, muamelata yönelik hükümleri, Mekke döneminde yaşayan kimselere buyurmanın, onları İslam’a ısındırmaktan öte uzaklaştırmak durumuna getirebileceği kuvvetle muhtemel bir durumdur. Bu çerçevede Allah’ın, insanların zihin dünyalarına vakıf bir şekilde mesaj göndermesi noktasında ahirete dair ayetlerde yer alan ebedilik vurgusunu yapmasının da temelini yine insanların zihin dünyaları olduğu zikredilebilir. Buna binaen Allah, epeyce sıcak ve kurak bir bölgede yaşayan Mekkeli halkın cennete dair duyduklarında cezb olacaklarını bildiği ırmaklardan, gölgeliklerden bahsetmesi de buna örneklik teşkil etmektedir. Bu noktada Allah’ın ahirete dair ayetlerde ebediliğe vurgu yapmasının sebeplerinden birinin, bu düşüncenin insan zihninde önemli bir yere sahip olması durumu olduğu söylenebilir. Nitekim bu çalışmada yer alan çeşitli argümanlar, insanın var olduğu günden bu yana ebediliği arzuladığını göstermektedir. Daha öncede değindiğimiz üzere şeytanın da Hz. Âdem ve Hz. Havva’yı aldatırken onların ölümsüz olabileceklerini dile getirmesi, şeytanın,

⁶⁶ Okumuş, Mesut, “Ulûmu’l-Kur’ân (Kur’ân İlimleri)”, *Tefsir El Kitabı*, ed. Mehmet Akif Koç, Grafiker Yayınları, Ankara 2015, s. 316.

⁶⁷ Okumuş, “Ulûmu’l-Kur’ân (Kur’ân İlimleri)”, s. 320.

insan zihnindeki sonsuzluk arzusunun varlığını anlamış olabileceği şeklinde yorumlanmıştı. Nihai olarak bu durum da ebedilik arzusunun insan zihninde olduğunu gösteren bir diğer delil olarak değerlendirilebilir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Yeryüzündeki bütün varlıkların -seviyeleri farklı olmakla birlikte- hayatta kalma davranışı sergiledikleri malumdur. Yeryüzündeki bu varlıklar başlarına gelmesi muhtemel tehlike anlarını sezdiklerinde, vücutları kendilerine ya da kaçmalarını emretmektedir. Bu duygunun temellerinin genel itibariyle Allah'ın insana yerleştirmiş olduğu kabul edilen bir nitelik olan ölüm korkusu ve ebedilik arzusuyla ilişkili olduğu söylenebilir. Hayatta kalma güdüsü insanda öylesine yer etmiştir ki o, ebediliği arzu eder bir varlık haline gelmiştir. Nitekim bu da aslında bir hayatta kalma savaşı olarak değerlendirilebilir. Elbette kişinin ölümsüzlüğü arzu etmesinin tek ve yegâne gerekçesi budur demek de doğru olmayacaktır. Zira dünya hayatının çekiciliği, ölümün insana korkutucu gelen yüzü gibi durumlarda bu duygunun güçlenmesine zemin oluşturan temel unsurlardır. Hayatta kalma arzusunun tüm varlıklarda az veya çok bulunmasına mukabil, düşünme yetisine sahip olan insanın bu duyguyu tamamıyla doyurabildiğini söylemek de mümkün değildir. Hayvanlar hayatta kalabilmek için gerekli besini ve güvenliği sağladığı takdirde bu güdüsünü tatmin etmiş bir şekilde hayatını idame ettirebiliyorken insanoğlu, bütün ihtiyaçlarını giderse dahi geçen zamanın kendisini ölümüne yaklaştırdığını bilmesi nedeniyle bu duygusunu tamamen tatmin edememektedir. Buna istinaden tarih boyunca insanoğlunun, mevcut dünyada tatmin edemediği bu duygusunu gerçekleştirebilmek uğruna çeşitli girişimlerde bulduklarını gösteren kaynaklar mevcuttur. Hatta bunu başardığını düşünen kimselerin dahi bulunduğunu belirten âyetler söz konusudur. Burayı detaylandırmadan önce değinmemiz gereken noktalardan biri, fiziksel olarak ebedi bir yaşama sahip olamayacağı kanısına sahip kimilerinin, öldükten sonra bile adlarının bu dünyada kalmalarını sağlamak amacıyla birtakım eserler ortaya koyma çabası içerisinde oldukları bilgisidir. Esasında bu da kişinin hayatta kalma duygusunun bir tezahürü olarak kabul edilebilir. Buna karşılık bir de ölümsüzlüğe gerçek anlamda ulaşabileceği kanısını taşıyanların olmuş olabileceğini, Sümer, Asur, Mısır gibi çok eski tarihli medeniyetlerden bizlere ulaşan kaynaklarda görmekteyiz. Özellikle ölümsüzlük bahşeden hayat ağacı

düşüncesinin Mezopotamya bölgesinde yer alan efsanelerde oldukça geniş bir yeküne sahip olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca hayat ağacı anlatısı farklı yönleri olsa da Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'da da mevcuttur. Örneğin Kur'ân merkezinde şeytanın Hz. Âdem ve Hz. Havva'ya, yasak ağaçtan yedikleri takdirde ölümsüz olabilecekleri vaadinde bulunması, elimizde bulunan en eski kaynaklarda geçen ölümsüzlük veren hayat ağacı anlatısıyla benzerlik arz etmektedir. Dahası Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın şeytana aldanması noktasında ebediliğin ilk insanla beraber varlığını koruyan bir arzu olduğu da dile getirilmiştir. Burada gözden kaçırılmaması gereken nokta, Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın, Allah'ın yasağını çiğnemelerine sebebiyet veren unsurdan birinin ölümsüz olabilmeleri ihtimali olduğudur. Bu noktada ebedi olma istencinin insan üzerinde çok ciddi bir etkiye sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Hümeze sûresi 3. âyette yer alan ifadeler, ölümü öldürdüğünü düşünen bazı kimselerin varlığından haber vermektedir. Bu kimselerin mal biriktirdikleri ve bu mallarının da kendilerine ebedi hayatı bahşettiği zannına kapılan kimselere karşılık gelecek bir anlam alanında kullanıldığı söylenebilir. Nitekim devam eden âyetlerde onların cehenneme atılacakları dolayısıyla öleceklerine işaret edilmektedir. Burada o kimselerin ölmesinden ziyade ebediliği elde ettikleri düşüncesine sahip olmuş olmaları konumuz merkezinde ebedilik arzusuna ışık tutmaktadır. Bu kimselerin böylesi bir düşünce dünyasına sahip olmalarının arkasında, ellerindeki mallarının kendilerinin yeme-içme, güvenlik gibi temel hayatta kalma ihtiyaçlarını giderecek olan vasıta olması durumu yatmakta gibidir. Nitekim bu çalışmada da değindiğimiz üzere insanda çok güçlü bir hayatta kalma güdüsü mevcuttur. İnsan bunu yerine getirirken öncelikle yeme içme, güvenlik gibi gereksinimleri yerine getirmek zorundadır. Bunları sağlayacak mala sahip olmanın da kişideki hayatta kalma güdüsünü güçlendireceği ve malı oranında hayatta kalabileceği düşüncesini doğurabileceği ihtimal dâhilindedir. Hayatta kalma güdüsünün daha ileri seviyesi ise bu güdünün ebediliğe dönüşmüş şeklidir. Âyette zikredilen o kimselerin de bu zihin dünyasına sahip olmaları muhtemel görünmektedir. Hümeze sûresine ilaveten incelediğimiz ahirete dair ayetlerin birçoğunda ebedilik vurgusu yer almaktadır. Allah'ın, mesajını insanlara iletirken kullandığı yöntemlerden birini Mekki ve Medeni ayetler merkezinde ele almıştık. Özetle Allah, mesajını gönderdiği toplumun sosyo-kültürel yapısını

ve onların zihin dünyalarını da gözeterek daha güçlü kılmaktadır. Bunun bir örneği de insanın zihnindeki ebedilik arzusunun, karşılık bulacağını ifade eden ahiret âyetleridir. Bizim ahiret merkezinde özellikle kastettiğimiz cennete dair ebedilik vurgusu yapılan âyetlerdir. Bu çerçevede Allah, insanın zihnindeki düşünceyi de göz önünde bulundurarak mesajını daha etkili hale getirmektedir. Ancak bu demek değildir ki cennet ebedi olmadığı halde Allah böyle yaparak mesajını desteklemektedir. Biz, burada cennetin ebediliğini değil, ebedilik düşüncesinin insan hafızasındaki yansımalarını izah etmeye çalışmaktayız. Buradan hareketle, Allah'ın insana yaratılış itibarıyla yerleştiği ebedilik duygusunu, bu duygunun karşılığını bulacağı bir yer vaat ederek ortaya koyuyor demek daha doğru olacaktır.

KAYNAKÇA

- Akbaş, Abdurrahman, *Kur'ân'a Göre Ebedilik*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007.
- Antâkî,-İsfizârî, “Tanrı'nın İnayeti Bağlamında Evrenin Ebediliği”, çev. İlyas Altuner-Fatih Özkan, *İğdir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2015, sayı: 6.
- Arslan, M. Abdullah, “Necip Fazıl Kısakürek'in Şiirlerinde ‘Sonsuzluk’”, *Atatürk Üniversitesi Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2001, sayı: 16.
- Aydar, Hidayet, “Ölümsüzlük Arzusu veya Uzun Süre Yaşamak Meselesi”, *Diyanet İlmî Dergi*, cilt: 41, sayı: 1.
- Çevik, Nevzat, “Hayat Ağacı'nın Urartu Kült Törenlerindeki Yeri ve Kullanım Biçimi”, *Anadolu Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 1999.
- Erdem, Engin, “İyilik ve Sonsuzluk: Mâtürîdî ve Debûsî'nin Metafizisinde Ölüm ve Hayatın Anlamı”, *Kader Dergisi*, 2020, cilt: 18, sayı: 2.
- Erdem, Mustafa, *Hazreti Adem (İlk İnsan)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2017.
- Ezherî, Ebû Mansur Muhammed, *Tehzîbü'l-Luğa*, Beyrut 2004.
- Fahreddîn er-Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Beyrut 1981.
- Fatîş, Emrullah, “İbnü'l-Hümâm'a Göre Yaratılmışlık ve Ebediyet Bağlamında Cennet ve Cehennem”, *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 2015, cilt: 8, sayı: 16.
- Funk and Wagnalls Standart Dictionary of Folklore Mythology and Legend*, ed. Maria Leach, Jerome Fried, New York 1972.
- Gezgin, Deniz, *Bitki Mitosları*, Sel Yayıncılık, İstanbul 2007.
- Gördük, Yunus Emre, “Şiirlerindeki Çelişkili Dini Duyguları Açısından, Cahit Sıtkı'nın ‘Öte Dünya’ Algısı ve ‘Sonsuzluk Özlemi’”, *Cahit Sıtkı Tarancı Uluslararası Sempozyum (Diyarbakır, Ekim 7-9 2010)*, ed. Kemal Timur, Mehmet Emin Uludağ, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 2013.
- Hökeleli, Hayati, “Ölüm ve Ölüm Ötesi Psikolojisi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1991, cilt: 3, sayı: 3.
- İbn Manzûr, Ebû'l Fazl Cemâluddîn Muhammed, *Lisânü'l-Arab*, Kahire 1119.

- Kanter, M. Fatih, “Haldun Taner’in ‘Sonsuza Kalmak’ ve ‘Heykel’ adlı Hikâyelerinde Sonsuzluk Arzusu”, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2012, sayı: 8.
- Karaalp, Cahit, *Bir Tefsir Problemi Olarak Cehennem’in Ebediliği Sorunu*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2007; Temizkan, Ahmet, *Kur’an’da Geçen Huld Kavramının Semantik Tahlili Bağlamında Cennet ve Cehennem’in Ebediliği Meselesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş 2009.
- Köroğlu, Hülya, *Frigler’de Hayat Ağacı İnancı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1996.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, thk. Muhammed b. Abdilmuhsin et-Türkî, Beyrut 2006.
- Okumuş, Mesut, “Ulûmu’l-Kur’ân (Kur’ân İlimleri)”, *Tefsir El Kitabı*, ed. Mehmet Akif Koç, Grafiker Yayınları, Ankara 2015.
- Oral, Osman, “Muhammed Zâhid el-Kevserî’nin Hulûd/Cennet ve Cehennem’in Ebediliği Konusuna Yaklaşımı”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2015, cilt: 2, sayı: 3.
- Öz, Cüneyt, “Kültürel Süreklilik Bağlamında Antikçağdan Günümüze Kutsal Ağaç veya Hayat Ağacı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2018, cilt: 11, sayı: 56.
- Özdemir, Hasan Rıza, “Müslüman Olmayanların Cehennem’de Görecekları Azâbın Ebediliği Sorunu”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, 2017, cilt: 20, sayı: 51.
- Öztekin, Selma, *Dinlerde Hayat Ağacı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008.
- Öztürk, Mustafa Bilal, “Sonsuzluk Ontolojisi: Burhân-ı Tatbîk Teselsül İptal Eder mi? [Sadrüşşerîa’nın Katkıları Çerçevesinde]”, *14. ve 15. Yüzyıl İslam Düşüncesinde Felsefe, Kelam ve Tasavvuf Sempozyumu-I-*, 2020, cilt: 1.
- P. Jackson, Danny, *Gılgamış Destanı*, çev. Ahmet Antmen, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2016.
- Râğîb el-İsfehânî, Ebû’l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed, *el-Müfredât fî Ğaribi’l-Kur’ân*, Dâru’l-M’arife, Beyrut.

- Seyfeli, Canan-Tanrıkulu, Merve, “Hristiyanlıkta Hayat Ağacı: İsa Mesih”, *Dicle İlahiyat Dergisi*, 2018, cilt: 20, sayı: 2.
- Spinoza, Baruch, *Etika*, çev. H. Ziya Ülken, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1945.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiü'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Dârü'l-Fikr, Kâhire 2001.
- Toprak, İbrahim, *Cennet ve Cehennem Ebediliği*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2010.
- Tözluyurt, Mehmet, “Kur'an'da Allah ve İnsanın Sonsuzluğu Üzerine Bir İnceleme”, *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2018, cilt: 13, sayı: 13.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Akçağ Yayınları, Ankara 2015.
- Zebîdî, Muhammed Murtaza, *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Abdüssettar Ahmed Ferrac, Kuveyt 1965.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl*, Mektebetü'l-Abîkân, Riyâd 1998.

BÖLÜM 22

TECVÎD İLMİNDE LÂZİMÎ SIFATLARIN YERİ

Öğr. Gör. Dr. Yakup UZUN¹

¹ Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Kıraat Anabilim Dalı, Kayseri, Türkiye. yakupuzun@erciyes.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-7534-6880

GİRİŞ

Kur'ân-ı Kerîm;

الْقُرْآنُ الْكَرِيمُ: هُوَ النَّظْمُ الْمَعْجِزُ الْمُنَزَّلُ عَلَى رَسُولِنَا مُحَمَّدٍ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) الْمَكْتُوبُ فِي الْمَصَاحِفِ الْمُنْفُورِ عَنْهُ نَفْلاً مُتَوَاتِراً الْمَتَّعِدُّ بِتِلَاوَتِهِ

Kur'ân-ı Kerîm: Nazımdır, mü'cizedir, Hz. Peygamber'e (s.a.s) indirilen, mushaflarda yazılı, Hz. Peygamber'den mütevâtir yolla nakledilen, okunmasıyla ibadet olunan ilahi kitaptır.² Bu ilahi kelamın ilk muallimi olan Hz. Peygamber, ashabına hem okumuş hem de okutmuştur. Hz. Peygamber'den Kur'ân talimini şifâhi olarak alan ashâb-ı kirâm okuyuşlarını, Hz. Peygamber'in okuyuşuna göre şekillendirmişler ve onun hayatına yansıtığı gibi kendileri de yansıtmaya çalışmışlardır. Onun vefatından sonra da emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker gereği farklı coğrafyalara dağılarak, öğrendiklerini insanlara öğretmeye gayret etmişlerdir. Öte yandan farklı coğrafyalara yapılan fetihler neticesinde, Arap olmayan toplumlardan İslam'a girenler olmuştur. İslam'a yeni girenler arasında, Kur'an-ı okuma ve anlama noktasında Kur'an metninin hareke ve noktasının olmamasından ötürü hatalı okuyanlar zuhûr etmiştir. Bu hatalı okumaların berteraf edilmesi için ilk yüzyıldan itibaren kimi yönetici ve âlimler eliyle bir dizi çalışma başlatılmıştır. Bu çalışmalar; okuma zorluğunu ortadan kaldırma, hatalı okuyuşların önüne geçme, sahih anlamı ortaya çıkarma gibi amaçlara matuf nokta, hareke, fasıla işaretleri, vakf isim ve remizleri belirleme gibi birtakım faaliyetlerdir. Bu bağlamda yapılan faaliyetlerden biri de Hz. Peygamber'den şifâhi olarak ders alan sahâbelerin vefatları neticesinde yeni Müslüman olmuş mevâlînin Kur'ân-ı tilâvetinde kendilerine nakledilen şifâhî tilâvet kâidelerini yerine getirme zorluğunu ortadan kaldırmak için hicrî ikinci asırdan itibaren şifâhî kâidelerin kitâbî kâidelere dönüştürülmesidir. Bundan ötürü kırâat konusunda Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm'ın (ö. 224/838) *Kitâbu'l-kırâati* isimli eseriyle bu alanda ilk tedvin faaliyeti başlamış; Mûsâ b. Ubeydullâh b. Hâkân'ın (ö. 325/937) *el-Kasîdetu'l- hâkâniyye fi't-tecvîd* isimli, 51 beyitten ibaret olan ilk tecvîd manzum eseriyle devam etmiştir.³ Bu eserlerle başlayan telif faaliyetleri, İslâm

² Mennâ Halîl el-Kattân, *Mebâhis fi ulûmi'l-Kur'ân* (Riyad: ed-Dâru's-Suûdiyye, ts.), 1/18.

³ Geniş bilgi için bk. Hacı Halîfe Mustafâ b. Abdullâh er-Rûmî, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-funûn* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1402/1982), 1/354; Sıddîk b. Hasan el-Kannûcî, *Ebcedü'l-'ulûm*, thk. Abdülcebâr Zekkâr (Dımaşk: Vizâretü's-Sekâfe fi'l-Cumhûriyyeti'l-'Arabîyyeti's-

coğrafyasında Endülüs'ten Arap yarımadasına kadar geniş bir alana yayılmış, zamanla binlerce müellif bu konularda birçok eser telif etmişlerdir. Telif edilen bu eserlerde, tecvîd ilminin en önemli mevzularından biri olan sıfatlar konusu, kimi müelliflerce çeşitli bölüm ve bâb başlığı altında ele alınırken kimi müellifler, müstakil eserlerde ele alınmıştır. Yalnız bu çalışmaların bir kısmı ve bazı konuları akademik alanda karşılık bulup insanların istifadesine sunulurken, bir kısmı ise pek rağbet görmemiştir.

Kur'an tilâvetinde bir harfin hangi vasıflarla okunması gerektiği, tecvid ilmi içerisinde bir takım kavramlarla ifade edilir. Tecvid ilmi de cumhur ulemâ nezdinde "إِعْطَاءُ الْحُرُوفِ حَقَّهَا مِنْ كُلِّ صِفَةٍ وَمُسْتَحَقَّهَا وَرَدُّ كُلِّ وَاجِدٍ لِأَصْلِهِ" "*Harflere lâzîmî ve ârizî sıfatlarını vererek, her bir harfi mahrecinden çıkarmaktır*" şeklinde tarif edilmiştir. Tarifte geçen (حَقَّهَا)'dan maksat harflerin lâzîmî sıfatları; (مُسْتَحَقَّهَا)'dan maksat harflerin ârizî sıfatları; (أَصْلِهِ)'den maksat ise harflerin mahreçlerinin gözetilmesidir. Kur'an tilâvetinde, harflerin mahrecinden çıkarılmasından sonra gelen en önemli husus, lâzîmî sıfatlardır. Zira harfin mahrecinden okunmaması, mananın değişmesine sebebiyet verdiği gibi kendisine ait olan lâzîmî sıfatların gösterilmemesi de lahn/hataya sebebiyet vermektedir. Bu hatalar da namaz esnasında olması durumunda, namazın bozulmasına neden olacak kadar da önem arz etmektedir. Bu hataları gidermek de, harflerin mahrecinin yanı sıra lâzîmî sıfatlarının teorik olarak bilinmesi ve fem-i muhsinden (sağlam ağızdan) pratiğinin yapılmasıyla mümkün olabilmektedir.

Lâzîmî sıfatlar da harflerin sükûnlu ve şeddeli hallerinde ortaya çıkan ve zatından ayrılmayan sıfatlardır. Harfin zâtından ayrılması durumunda ise harf denen şey ortada kalmayacaktır. Ayrıca lâzîmî sıfatlar, yalnız kırâat ilmine has bir ilim de değildir. Kırâat ilminin yanı sıra Arapça gramer kelime yapısıyla ilgili bilim dalı olan sarfın; söz dizimi kuralları ile i'rab bölümünü kapsayan nahvin; edebî sanatlarla ilgili meânî, beyân ve bedîi içine alan belâğatın; nazım sistemi olan aruzun; din ve felsefe alanında kullanılan hikmetin; sağlıklı olma yollarını araştıran tıbbın; sesleri kulağa hoş gelecek şekilde tertip edebilme sanatı olan mûsikî gibi pek çok ilimlerin de ilgi alanına girmektedir. Özellikle diğer ilim dallarında sesbilim ya da fonetik adıyla zikredilen bu sıfatlar, bütün

Sûriyye, 1988), 2/188; Ğâmin Kaddûrî Hamed, *Ebhâs fî ilmi't-tecvîd* (Ammân: Dâru Ammâr, 2002), 17-34; Muhammed Hassân et-Tayyân, "Araplarda Sesbilim (Fonetik)", çev. Ahmet Yüksel, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17, (2004), 312-313.

dillerin dayandığı bilimlerden birisidir. Bu bağlamda bu çalışmamızda, tecvîd ilminin en önemli konularından biri olan lâzîmî sıfatları ele alınmış, öncelikle sıfat ve lâzime kavramları üzerinde durulmuş, ardından bu sıfatlar örnekler eşliğinde verilmiştir. Sonrasında Kur’ân tilâvetine etki eden birbirinin zıddı olan/olmayan sıfatlar; Kur’ân tilâvetine etki etmeyen sıfatlar hem lügat hem ıstılâhî anlamlarıyla birlikte işlenmiştir. Son olarak lâzîmî sıfatların terkinin ne gibi sonuçlar doğuracağı dikkate sunulmuştur. Neticede bu sıfatların bizatihi harfin aslî unsuru olduğu, bunların olmaması halinde harfin değişip kimi durumda harfin yok olacağı ve nihayetinde büyük hata dediğimiz lahn-ı celîye sebebiyet verdiği görülmüştür.

1. Sıfat ve Lâzime Kavramları

Sıfat lafzı “ve-sa-fe” kelimesinin masdarı olan “صفة” lafzının cemisidir. Bu lafız sözlükte; alamet, durum, hal, keyfiyet, varlık, şekil, nitelik, kalite ve başkası sebebiyle ortaya çıkan şey manalarına gelmektedir.⁴ Lâzime lafzı ise “lâ-zi-me” fiilinin ism-i fâil müfred müennesi olup, sözlükte; gerekli şey, gerekçe anlamlarına gelmektedir.⁵ Bu iki kavram beraber zikredildiğinde kırâat ıstılâhında, harflerin zâtına has olup, harfin mahreçten çıkarken vasıflandığı özellik, diğer bir ifade ile harflerin aslında var olan ve hiçbir zaman onlardan ayrılması mümkün olmayan sıfatlardır.⁶ Lâzîmî sıfatlara *es-sıfatu’l-asliyye*, *es-sıfatu’z-zâtiyye* ve *es-sıfatu’l-vâcibe* de denilmektedir.⁷ Lâzîmî sıfatlar, harflerin sükûnlu ve şeddeli olarak okundukları durumlarda aldığı konumdur.

⁴ Ebû Abdîrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhidî, *Kitâbü’l-‘ayn*, thk. Abdu’l-Hamîd Hündâvî (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1424/2003), 2/399-403; Ebü’l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfâhânî, *Müfredâtü’l-‘arfî’l-Kur’ân*, thk. Safvân ‘Adnân Dâvûdî (Beyrut: Dâru’l-Kalem, 1430/2009), 486; Ebü’l-Fezâil Radyyyüddîn (Radî) Hasen b. Muhammed b. Hasen es-Sâgânî, *et-Tekmilê ve’z-zeyl ve’s-sıla li-kitâbi tâci’l-luğa ve sıhâhi’l-‘Arabîyye li’l-Cevherî*, Muhammed Ebü’l-Fazl İbrahim (Kahire: Matba‘atü Dari’l-Kütüb, 1973), 1/322; Muhammed b. Ebü Bekir er-Râzî, *Muhtârü’s-sihâh* (Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1986), 302; Ebü’l-Abbâs Hatîbüddehşe Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Feyyûmî, *el-Misbâhu’l-münîr fî ğarîbi’ş-şerhi’l-kebîr li’r-Râfî’î*, nşr. Hızır el-Cevâd (Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1987), 254.

⁵ Ferâhidî, *Kitâbü’l-‘ayn*, 4/82; Râzî, *Muhtârü’s-sihâh*, 249.

⁶ Mahmud b. Rafet b. Zelid, *Ahkâmu’t-tecvîd ve’t-tilâvet* (Kurtuba: Endülüs: Müessesese-i, 2006), 60.

⁷ Sahaflar Şeyhzâde Esad Efendi, *el-Virdü’l-müfid fî ‘ilmi’t-tecvîd, Resâil fî ‘ilmi’t-tecvîd* (İstanbul: Âsitâne Yayınları, ts.), 3.

Bu sıfatlardan bazıları, harflerin harekeli okunmaları durumunda kalkalede olduğu gibi harften ayrılır.⁸

Kur'ân harflerinin fonetiği de diyebileceğimiz bu yapı, Arap filolojisinde ilmu'l-esvât, es-savtiyye ve ilmu's-savtiyyât olarak isimlendirilir. Batı dillerinde ise fonoloji ve fonetiğin mukâbili olarak müstakil bir bilim dalı hüviyetindedir. Daha sonraları fonoloji ve fonetik ses bilimi, kırâat ilmi için de kullanılır olmuştur. Zira fonetikle ilgili olan bilimler, üç grupta mütalaa edilmiştir: Birincisi; sarf, nahiv, belâgat, arûz gibi Arapça ilimleridir. İkincisi; mûsikî, felsefe, hikmet ve tıp ilimleridir. Üçüncüsü ise tecvîd ve kırâat ilimleridir.⁹

Tecvîd ve kırâat, ilminin nazarî ve amelî olmak üzere iki yönü vardır. Nazarî yönü; müelliflerin mahreç, sıfat, med, vakıf vb. konularla alakalı ortaya koydukları kuralları bilmektir. Bunun hükmü, farz-ı kifâyedir.¹⁰ Amelî yönü ise Kur'an harflerini telaffuz ederken harfî mahrecinden çıkarmak için lâzîmî ve ârizî sıfatlarını göstermek gibi pratiğe yönelik hususları icra etmektir. Bu yönü itibarıyla dikkate alındığında namazda lahn-i celî yapmadan okuyacak kadar Kur'ân-ı öğrenmek farz-ı ayndır.¹¹ Bu meyanda lâzîmî sıfatların teorisini bilip pratiğini yapmadan Kur'ân'ı doğru okumak mümkün değildir. Bunu yapmak ise öncelikle sağlam kaynaklardan teorisini öğrenip, ardından fem-i muhsinden (sağlam ağız) pratiğini meleke kesbedene kadar devam ettirmeye bağlıdır.

2. Lâzîmî Sıfatların Önemi

Lâzîmî sıfatlar ile tecvîd birbirinden ayrılamayacak kadar alt/üst ilişkisine sahiptir. Öyle ki tecvîd kavramının tam olarak karşılığını bulması, harflerin mahrecinin yanı sıra sıfatların hem lâzîmî hem de ârizî olanlarının bir arada olmasını gerekli kılmaktadır. Hz. Peygamber'in (s.a.s) vefatının ardından, fetihler neticesinde farklı milletlere mensup insanların Kur'ân harflerini telaffuz etmede zorlanmaları, Arap olmayan muallimlerin Arap alfabetini öğrencilerine anlatmada problemler yaşamaları vb. nedenlerle; mahreç bilgisi, lâzîmî ve ârizî sıfatlar konusu tasnif ve telif edilmiştir.

⁸ Seyyid Ali Hüseyin Eskicizâde Edimevî, *Tercüme-i dürrî yetim* (İstanbul: Dâru't-Tibâati'l-Amirâ, 1253), 3; Şeyh Abdulazîz Ağttâşî, *Tühfetü'l-ihvân* (Bosna: el-Hâcc Muharrem Efendi Matbaası, 1280), 3.

⁹ Tayyân, "Araplarda Sesbilim (Fonetik)", 312.

¹⁰ Muhammed Salih, *Muhîtu't-tecvîd, resâil fi ilmi't-tecvîd* (İstanbul: Âsitâne Yayınları, ts.), 3.

¹¹ Salih, *Muhîtu't-tecvîd*, 3.

Müslümanlar, kırâat ve tecvîdle ilgili eserlerin telifine kadar Kur'ân tilâvetini yalnız fem-i muhsin sahibi muallimlerden öğrenirken, eserlerin tedvininden sonra fem-i muhsinle beraber telif edilen eserlerden de istifade etmişlerdir. Bu gelişmeyle birlikte şifahî eğitimin eskiye nazaran etkinliği azalmış olsa da şifahî eğitim tam olarak ortadan kalkmış değildir. Bunu günümüz koşullarında örneklendirecek olursak; günümüzde şifâhî kültürün yanı sıra kitâbî kültürün de revaç bulduğu ve bu meyanda sayısız eser telif edildiği görülmektedir. Bu da bizlere fem-i muhsin sahibi olarak bilinen muallimlerin okuyuşları ile telif edilen eserleri, birbiriyle karşılaştırma imkânı vermekte ve neticede doğru olmayan okuyuşları belirlememize yardımcı olmaktadır.¹²

Öte yandan Kur'ân tilâvetini öğrenmek isteyen kişi, öncelikle harfleri aslî mahrecinden çıkarıp diğer harflerle karıştırmaması, dilini ve dudaklarını tilâvetin gerektirdiği şekle sokup, harflerin sıfatlarını birbirinden ayıracak kadar asgari düzeyde tecvîd bilgisine sahip olması gerekmektedir. Bu hususlara riayet etmeden Kur'ân tilâvet edilmesi yanlış okumalara neden olacaktır.¹³

Genelde tecvîdi özelde ise lâzîmî sıfatları bilmenin şu faydaları vardır:¹⁴

- a)- Aynı mahrece sahip olan harfleri, birbirinden ayırmaya yardımcı olur.¹⁵ Örneğin; mahreçleri bir, sıfatları farklı olan ط , ذ , ث harfleri, lâzîmî sıfatlar vesilesiyle birbirinden ayrılır. Şöyle ki ث harfinde hems, rihvet, infitâh, istifâl/inhifâd, terkîk ve ismât; ذ harfinde cerh, rihvet, infitâh, istifâl/inhifâd, terkîk ve ismât; ط harfinde ise cerh, rihvet, itbak, isti'lâ, tefhîm ve ismât sıfatları vardır. Bu harflerde bu sıfatların varlığı, bunları birbirinden ayırmaktadır. Zira bu harfler, söz konusu sıfatlar dikkate alınarak okunduğunda bunların birbirine karışma ihtimali ortadan kalkmış olacaktır.
- b)-Kuvvetli harf, zayıf harften ayrılmaktadır.
- c)- Mahreçleri farklı olan harflerin tilâveti belirginleşmekte ve güzelleşmektedir.

¹² Hamed, *Ebhâs fi ilmi't-tecvîd*, 6.

¹³ Muhammed Efendi, *İlm-i edâ risâlesi, resâil fi imi't-tecvîd* (İstanbul: Âsitâne Yayınları, ts.), 2/7.

¹⁴ Hamed, *Ebhâs fi ilmi't-tecvîd*, 80.

¹⁵ Mahmûd Halîl Husarî, *Ahkâmü kırâ'ati'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Mekke: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1999), 79-80.

- d)- Sesi, manaya uygun bir ahenkle telaffuz etme imkânı sağlar. Zira Kur’ân’da ses fonetiğinin manaya göre şekillendiği lafızlar mevcuttur. Örneğin; el-En’âm 6/125

“.....” يَجْعَلُ صَدْرَهُ ضَيْقًا حَرَجًا كَأَنَّما يَصْعَدُ فِي السَّمَاءِ

“Allah (c.c.) kimi saptırmak isterse, göğse çıkıyormuş gibi kalbine darlık ve sıkıntı verir.” ifadesinde geçen “يَصْعَدُ” “yükselmek/çıkılmak” lafzındaki (ع) harfinde, cehr ve ismât gibi kuvvetli sıfatlar vardır. Bu sıfatların bulunması ve bunlara ilave olarak bu harfin şeddeli okunması, bir nevi göğsün daralmasının ileri derecede olduğunu haber vermektedir. Aksi bir örneği ise Tâhâ 20/44. “فَقُولْ لَهُ قَوْلًا لَّيْنًا” “Yine de ona söyleyeceklerinizi yumuşak bir üslûpla söyleyin” ifadesinde geçen “لَّيْنًا” “yumuşak” lafzında görüyoruz. Zira bu lafızdaki (ي) harfinde rihvet, infitâh, istifâl/inhifâd, terkîk gibi zayıf sıfatların bulunması, lafızla beraber adeta fonetiğin uyumunu ortaya koymaktadır.

- e)- Mahreç, sıfat ya da her ikisinde bir yakınlık olmasından ötürü, iki harfin birbirine idğâm edilip edilmemesini belirginleştirir.
- g)- Arap olmayanlara, Arap harflerini beyan etme imkânı verir.¹⁶

3. Lâzimî sıfatlar

3.1. Kur’ân Tilâvetine Etki Eden Birbirinin Zıddı Olan Sıfatlar

3.1.1. Cehr (الجهر)

Cehr, sözlükte; açık olmak, ortaya çıkarmak, söz söylerken sesi yükseltmek¹⁷ gibi anlamlara gelmektedir. İstilahî olarak; tilâvet esnasında harfin kuvvetli olmasından ötürü harfî mahrecinden çıkarırken mahrece kuvvetle dayanılması neticesinde nefesin akmaması anlamına gelmektedir.¹⁸

¹⁶ Hamed, *Ebhâs fi ilmi’t-tecvîd*, 80.

¹⁷ Ebû Bîşr (Ebû Osmân, Ebû’l-Hasen, Ebû’l-Hüseyn) Sîbeveyhi Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârîsi, *el-Kitâb*, thk. Abdüsselâm Hârûn (Kahire: Mektebetü’l-Hânicî, 1402/1982), 4/434; Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh tâcü’l-luğa*, thk. Ahmed Abdulgafûr Attâr (Beyrut: Dâru’l-‘İlm, 1399/1979), 618; İsfahânî, *Müfredâtü elfâzi’l-Kur’ân*, 208; Ebû’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisânü’l-Arab*, (Beyrut: Dâru Sâdır, ts.), 4/149.

¹⁸ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/434; Saçaklızâde Mehmed Efendi el-Mer’aşî, *Cühdü’l-mukâl*, thk. Abdurrahim et-Tarhûnî (Kahire: Dâru’l-Hadîs, 2006), 284; Ebû’l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî, *en-Neşr fi’l-kıraati’l-‘aşr*, nşr. Ali

Yalnız nefesin akması, hems sıfatındaki kadar olmasa da birazcık akması demektir, yoksa hiç akmayacak demek değildir. Cehr harfleri “ظِلُّ قَوْ رَيْضٍ إِذْ عَزَا” “جُنْدٌ مُطِيعٌ” terkindeki 19 harftir. Bu sıfatın zıddı, hems sıfatıdır.¹⁹

3.1.2. Hems (الهَمْس)

Lügatte sesi gizli, zayıf, cılız çıkarmak, yemeği sâkin bir şekilde yemek²⁰ anlamına gelen hems; ıstılâhî olarak harfleri mahrecinden çıkarırken mahreçte aralık oluşması, mahrece kuvvetle dayanmaması sebebiyle telaffuz esnasında nefesin akması²¹ anlamında kullanılmaktadır. Bu durumda nefes, göğüsten itmeksizin kendiliğinden gelmektedir. Hems harfleri, “فَحَنَّهُ شَخْصٌ سَكَّتْ” terkindeki 10 harftir.²²

3.1.3. Şiddet (الشِدَّة)

Lügatte sert, katı olmak anlamlarına gelen²³ şiddet lafzı; ıstılâhî olarak harf tilavet edilirken mahrece dayanmasının kuvvetli olmasından ötürü sesin haps olup, akması²⁴ anlamına gelmektedir. Diğer bir ifadeyle bu harflerin telaffuzu esnasında mahrecin sıkışması neticesinde, ses kuvvetli çıktığı için bu isimle anılmıştır.²⁵ Kaynaklarda her ne kadar şiddet sıfatının yalnızca sâkin harfte meydana geldiği ifadeleri yer alsada²⁶ harekeli harfte de aynı sıfat ortaya çıkmaktadır. Şu kadar var ki sâkin harfte şiddet sıfatının daha belirgin olarak

Muammed Debbâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 1/202; Husarî, *Ahkâmü kırâ'ati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 84.

¹⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kıraati'l-'aşr*, 1/203; Muhammed Ahmed Ma'bed, *el-Mulahhasu'l-müfîd fi ilmi't-tecvîd* (Medine: Dâru'l-İslâm, 2003), 76.

²⁰ Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 4/434; İsfahânî, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'an*, 846; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 6/250.

²¹ Nihat Temel, *Kırâ'at ve Tecvîd İstılahları* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1997), 60.

²² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kıraati'l-'aşr*, 1/203.

²³ Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 4/434; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 3/232.

²⁴ Husarî, *Ahkâmü kırâ'ati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 84; Abdurrahman Çetin, *Kur'an Okuma Esasları Tecvîd* (Bursa: Emin Yayınları, 2010), 116.

²⁵ Mehmed b. Hasan el-Mağnîsî, *Terceme-i Cezerî li Mağnîsî, Resâil fi ilmi't-tecvîd* (İstanbul: Âsitâne Yayınları, ts.), 111.

²⁶ Şeyh Abdurrahman Karabâşî, *Karabaş Tecvidi* (İstanbul: Fazilet Neşriyat, 2005), 8; Sıtkı Gülle, *Açıklamalı Örnekleriyle Tecvîd İlmi* (İstanbul: Huzur Yayınları, 2005), 226.

ortaya çıktığı unutulmamalıdır.²⁷ Bu harfler, “أَجْدُ فَطٍ بَكْتُ” terkinindeki harflerden oluşmakta olup, bu sıfatın zıddı, rihvet ve beyniye sıfatlarıdır.²⁸

3.1.4. Rihvet (الرخوة)

Lügatte yumuşaklık ve esneklik²⁹ anlamlarına gelen rihvet lafzı; ıstılâhî olarak harf tilâvet edilirken mahrece dayanmanın zayıflığından ötürü sesin akması³⁰ anlamında kullanılmıştır. Yine harf okunurken sesin, tekâmül bir nefes veya yarım nefes ile akması bu kapsamda mütalaa edilir. Bazı eserlerde, rihvet sıfatı yalnızca sâkin harfte meydana geldiği ifadeleri yer alsın da³¹ sâkin harfin yanı sıra harekeli harfte de gerçekleştiği vakidir.³² Rihvet harfleri, “حَسُّ” lafzının ihtivâ ettiği harflerdir.³³

3.1.5. Beyniye (البينية)

Lügatte bir şeyin iki ucunun arası³⁴ anlamına gelen beyniye lafzı; kırâat ıstılâhında sesin ne şiddet gibi tamamen hapsolmesi ne de rihvet gibi tamamen akması, ikisini ortasında bir okuyuşla okunması anlamındadır.³⁵ Kaynaklarda çoğunda müstakil bir sıfat olarak zikredilmeyen bu sıfat; mütevassıt sıfat,³⁶ zaman zaman zayıf sıfat, kuvvetli ya da zayıf olmayan orta dereceli sıfat olarak da isimlendirilmiştir.³⁷ Beyniye harfleri, “لِنُ عُمَرُ” terkininin ihtiva ettiği 5 harftir.³⁸

²⁷ el-Mer‘aşî, *Cühdü’l-mukıl*, 285; Husarî, *Ahkâmü kırâ’ati’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 84; Adem Yeşiladağ, *Kur’an Harflerinin Okunmasında Lâzîmî Sıfatlar* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 17-19.

²⁸ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-kıraati’l-‘aşr*, 1/202; Ma’bed, *el-Mulahhasu’l-müfîd fi’l-ilmî’l-tecvîd*, 76.

²⁹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/434-235; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 14/314; el-Mer‘aşî, *Cühdü’l-mukıl*, 285.

³⁰ Mağnisî, *Terceme-i Cezerî li Mağnisî*, 111.

³¹ Karabâşi, *Karabaş tecvidi*, 8.

³² Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/434; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-kıraati’l-‘aşr*, 1/202; Husarî, *Ahkâmü kırâ’ati’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 86.

³³ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-kıraati’l-‘aşr*, 1/202.

³⁴ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 7/426.

³⁵ el-Mer‘aşî, *Cühdü’l-mukıl*, 285; Karabâşi, *Karabaş tecvidi*, 9.

³⁶ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-kıraati’l-‘aşr*, 1/202; Çetin, *Kur’an Okuma Esasları*, 117.

³⁷ Husarî, *Ahkâmü kırâ’ati’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 115.

³⁸ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-kıraati’l-‘aşr*, 1/202.

3.1.6. İsti'lâ (الاستعلاء)

Lügatte yükseltmek, büyükmek, başarmak³⁹ gibi anlamlara gelen isti'lâ lafzı; ıstılâhî olarak, dilin kök kısmıyla beraber üst damağa yükselmesi anlamına gelmektedir.⁴⁰ Bu sıfatta dikkat edilmesi gereken husus, dil ortası ister yükselsin ister yükselmesin dil kökünün her daim üst damağa yükselmesidir.

Kuvvetli sıfatlardan sayılan isti'lâ sıfatının en kuvvetli harfi kimi müelliflere göre “ق” harfiyken; kimilerine göre “ط” harfidir.⁴¹ Bu son görüş, (“ط” harfinin en kuvvetli oluşu) kırâat ulemâsının çoğunluğunun görüşüdür.⁴² İsti'lâ harfleri, “حُصَّ ضَغَطُ قَطُّ” terkininde yer alan “ق، غ، ط، ض، ص، خ” harflerdir. Bunlara ilave olarak “ح” ve “ع” harflerini isti'lâdan sayanlar da yok değildir.⁴³ Bu sıfatın zıddı, istifâle sıfatıdır.⁴⁴

3.1.7. İstifâle (الاستفالة)

Lügatte yükselişten sonra aşağı inmek, zayıflamak anlamına⁴⁵ gelen istifâle sıfatı; ıstılâhî olarak harfleri telaffuz ederken, dilin yukarı yükselmeyip, aksine aşağıda kalması⁴⁶ anlamına gelmektedir. Zayıf sıfatlardan sayılan bu harflere, ayrıca *el-istifâl*, *el-inhifâd* ve *el-müstekille*⁴⁷ de denmiştir. Bular da isti'lâ harfleri dışında kalan “أَنْتَشِرُ حَدِيثَ عِلْمِكَ سَوْفَ نُجَهِّزُ بِذَا” terkinindeki 21 harftir.

3.1.8. İtbâk (الإطباق)

Lügatte örtmek, kapatmak, yapışmak, yapıştırmak ve değiştirmek⁴⁸ gibi anlamlara gelen itbâk lafzı; ıstılâhî olarak dil kökünün ve ortasının yukarı

³⁹ İbrahim b. Fakîh es-Serîhî, *Müzekkira fî tecvidi'l-Kur'an* (Mısır: Dâru'l-İmâm-ı Ahmed, 2010), 24.

⁴⁰ el-Mer'aşî, *Cühdü'l-mukıl*, 289; Karabâşî, *Karabaş tecvidi*, 9; Mağnisî, *Terceme-i Cezerî li Mağnisî*, 119.

⁴¹ Husarî, *Ahkâmü kirâ'ati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 90.

⁴² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-kıraati'l-'aşr*, 1/202; Yeşildağ, *Kur'an Harflerinin Okunmasında Lâzîmî Sıfatlar*, 21-24.

⁴³ Ebû Şâme Abdurrahmân b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Makdisî, *İbrâzu'l-me'âni min hirzi'l-emânî fi kirâ'ati's-seb' li'l-imâmî's-Şâtîbî*, thk. İbrahim Atûh Avaz (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 752; Yavuz Fırat, *Tecvid ve Kıraat İlmi Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: İlk Harf Yayınları, 2018), 40.

⁴⁴ Ma'bed, *el-Mulahhasu'l-müfîd fî ilmi't-tecvîd*, 77.

⁴⁵ Cevherî, *es-Sihâh*, 1794; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 7/146.

⁴⁶ Karabâşî, *Karabaş tecvidi*, 9; Temel, *Kirâ'at ve Tecvid İstilahları*, 78; Ma'bed, *el-Mulahhasu'l-müfîd fî ilmi't-tecvîd*, 77.

⁴⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-kıraati'l-'aşr*, 1/202.

⁴⁸ el-Mer'aşî, *Cühdü'l-mukıl*, 290.

yükselip üst damağa kapanması anlamında kullanılmaktadır.⁴⁹ Kuvvetli sıfatlardan olan bu harfler, ط , ظ , ض , ص harfleridir. ض harfinin itbâkı, dilin azı dişlerine teması ile diğerlerinininki ise dilin üst damağa yapışmasıyla mümkün olmaktadır. Yalnız buradaki yapışma tam değil, kısmî bir yapışmadır.⁵⁰ Bu harflerin kuvvet sıralaması ط > ص > ض > ظ şeklindedir. Itbâk sıfatı, isti‘la sıfatı ile aynı anda gerçekleşir, yalnız ondan daha kuvvetlidir. Bu harfler itbâk sıfatıyla okunmazsa ط harfi ط harfine, ص harfi ص harfine, ظ harfi ظ harfine dönüşür. ض harfinin ise dönüşeceği herhangi bir harf olmadığı için kelamın dışında kalır.⁵¹ İntibâk olarak da isimlendirilen bu sıfatın zıddı, infitâhtır.⁵²

3.1.9. İnfîtâh (الانفتاح)

Lügatte açmak, açılmak ve genişlik⁵³ anlamlarına gelmekte olan infitâh lafzı; kırâat ıstılahında, harf okunurken dil ile üst damağın birbirinden ayrılıp, arası açık kalacak şekilde sesin akmasına denir.⁵⁴ Bu sıfatta dikkat edilmesi gereken husus, dil kökünün karşısındaki damaktan ayrılıp-ayrılmaması değil, dil ortasının damaktan ayrılmasıdır. İnfîtâh harfleri, itbâk harfleri dışında kalan “مَنْ أَخَذَ وَجَدَ سَعَةً فَذَكَ حَقُّ لَهُ شِرْبٌ غَيْثٌ لَهُ نَعْمٌ” terkindeki *hurûf-i münfetiha* da denilen 24 harftir.⁵⁵

3.1.10. Hafâ (الخفاء)

Lügatte örtmek, gizlenmek ve gizlemek⁵⁶ anlamlarına gelmekte olan hafâ; kırâat ıstılahında harfi okurken sesin ve nefesin gizli ve zayıf olmasına denir.⁵⁷ Bu sıfat, med harfleri “ا , ي , و” ile “ه” harfinde bulunur. Bu harfler, *zuhûrun* zıddı olup *hurûf-i hafîyye* de denmiştir. Med harflerinin hafâsı, mahreçlerinin geniş olmasından ötürüdür. “ه” harfinin hafâsı ise mahreçlerinin

⁴⁹ Mağnisî, *Terceme-i Cezerî li Mağnisî*, 121; Temel, *Kırâ‘at ve Tecvîd İstılahları*, 81.

⁵⁰ el-Mer‘aşî, *Cühdü‘l-mukâl*, 290.

⁵¹ Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 4/435.

⁵² İbnü‘l-Cezerî, *en-Neşr fi‘l-kıraati‘l-‘aşr*, 1/203.

⁵³ İbn Manzûr, *Lisânü‘l-Arab*, 2/536; Temel, *Kırâ‘at ve Tecvîd İstılahları*, 75.

⁵⁴ Karabâşi, *Karabaş tecvidi*, 9; Husarî, *Ahkâmü kırâ‘ati‘l-Kur‘âni‘l-Kerîm*, 94.

⁵⁵ Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 4/436; İbnü‘l-Cezerî, *en-Neşr fi‘l-kıraati‘l-‘aşr*, 1/203; Molla Aliyyü‘l-Kârî, Ebü‘l-Hasen Nureddin Molla Ali b. Sultan Muhammed el-Heravî, *el-Minehu‘l-fikriyye şerhu‘l-mukaddimeti‘l-cezeriyye* (Beyrut: el-Mektebetü‘l-Asriyye, 2006), 42; Abdullah Benli, *Hafş Rivâyetiyle Âsım Kıraatinin Tecvîd Kuralları* (Kayseri: Tezmer, ts.), 33.

⁵⁶ Mecdüddin Muhammed b. Ya‘kûb el-Feyrûzâbâdî, *el-Kâmûsu‘l-Muhît* (Beyrut: Müessesetu‘r-Risale, 2005), 1280.

⁵⁷ Mağnisî, *Terceme-i Cezerî li Mağnisî*, 134.

geniş olmasının yanı sıra zayıf sıfatların kendinde toplanmasından mütevellittir.⁵⁸

3.1.11. Kalkale (القائلة)

Lügatte sarsmak, depretmek, bir yerde az bir zaman durmak, bir şeyi şiddetle hareket ettirmek, şiddetli çılgılık gibi anlamlara gelmekte olan kalkale; kırâat ıstılâhında, kuvvetli bir ses işitilinceye kadar mahrecin depreştirilmesi anlamına gelmektedir.⁵⁹ Kalkale harfleri, cehr ve şiddet sıfatlarının bir araya gelmesi ile oluşan, “قَطْبُ جَدِّ” terkipteki 5 harften müteşekkildir. Cehr nefesin, şiddet ise sesin akmasına mani olduğu için ilave bir ses olmaksızın bu sığata hâiz harfleri okumak mümkün değildir. Bu ilave ses ise kalkale denilen vurgudur.⁶⁰ Bu sıfat, harflerin sâkin hallerine mahsustur. Harekeli oldukları zaman kalkale olmazlar.⁶¹

3.2. Kur’ân Tilâvetine Etki Eden Birbirinin Zıddı Olmayan Sıfatlar

3.2.1. Safîr (الصفير)

Lügatte ıslık çalmak, kuş sesi çıkarmak, örtmek, hayvanı suya çağırma⁶² gibi anlamlarına gelmekte olan safîr; kırâat ıstılâhında harf okunurken kuş sesine, ıslık sesine benzer kuvvetli ve keskin bir sesin çıkarılmasına denir.⁶³ Harfleri, “ص , س , ز” dir. Bu sıfatın en kuvvetli harfi, kendisinde itbâk ve isti’lâ sıfatları olmasından mütevellit ص harfidir. Bunu cerh sıfatı olmasından ötürü ز harfi takip eder. En zayıfı ise hems sıfatına hâiz olan س harfidir.⁶⁴

⁵⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kıraati'l-'aşr*, 1/204.

⁵⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kıraati'l-'aşr*, 1/203; Molla Aliyyü'l-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye*, 43.

⁶⁰ İsmail Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kâideleri* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Vakfı Yayınları, 2008), 198.

⁶¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kıraati'l-'aşr*, 1/203; Molla Aliyyü'l-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye*, 43.

⁶² İsfahânî, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur’ân*, 487; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 4/464.

⁶³ Karabâşî, *Karabaş Tecvidi*, 10.

⁶⁴ Husarî, *Ahkâmü kırâ’ati'l-Kur’âni'l-Kerîm*, 34.

3.2.2. Tekrîr (التكرير)

Lügatte dönmek, döndürmek ve bir şeyi bir defa ya da defalarca tekrar etmek⁶⁵ anlamına gelen tekrîr sıfatı; kırâat ıstılahında, ر harfini telaffuz ederken dil ucuna yakın olan kısmı, üst damağa kuvvetlice basıp, dil ucunun titretilmesi anlamında kullanılmıştır. Kuvvetli sıfatlardan olan tekrîr, ر harfine mahsus olup ondan hiç ayrılmayan bir sıfattır. Bu harf okunurken dil üzerinde tekerrür olduğundan buna *mükerrer harfi* de denmiştir.⁶⁶ Bu sıfat, diğerlerinin aksine kaçınmak için yapılması gereken bir sıfattır. Kaçınılması için öğrenilen tek sıfatta, tekrîr sıfatıdır.⁶⁷

3.2.3. Tefeşî (التفشي)

Lügatte yayılmak, açığa çıkmak, bir yerden başka bir yere geçmek anlamlarına gelmekte olan tefeşî; kırâat ıstılahında, ش harfini okurken, sesin ağız içinde yayılmasına ve ط harfinin mahrecine varıncaya kadar uzamasına denir.⁶⁸ Kuvvetli sıfatlardan sayılan, *el-mütefeşî*, *el-mütefeşsiye* ya da *el-muhâlita* da denilen bu sıfat, şeddeli olduğunda daha da belirgin hale gelmektedir.⁶⁹

3.2.4. İstîtâle (الاستطالة)

Lügatte uzamak, uzatmak ve kimseye boyun eğmemek⁷⁰ gibi anlamlara gelmekte olan istitâle; kırâat ıstılahında ض harfini okurken dil kenarının, üst azı dişlerden ل harfinin mahrecine kadar uzamasına denir. Bu sıfat, sâkin olduğunda daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır.⁷¹

3.2.5. Ğunne (الغنة)

Lügatte genizden gelen ses, inilti, güvercin ve kumru sesi⁷² gibi anlamlara gelen ğunne; kırâat ıstılahında ğunne sıfatı bulunan harfleri okurken

⁶⁵ Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 4/435; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 5/135; el-Mer'âşî, *Cühdü'l-mukıl*, 293; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kıraati'l-'aşr*, 1/204; Molla Aliyyü'l-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye*, 44.

⁶⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kıraati'l-'aşr*, 1/204.

⁶⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kıraati'l-'aşr*, 1/205; Molla Aliyyü'l-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye*, 45

⁶⁸ Karabâşî, *Karabaş Tecvidi*, 10.

⁶⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kıraati'l-'aşr*, 1/205; Molla Aliyyü'l-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye*, 45.

⁷⁰ Cevherî, *es-Sihâh*, 1753; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 11/412.

⁷¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kıraati'l-'aşr*, 1/205; Molla Aliyyü'l-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye*, 45; Benli, *Hafs Rivâyetiyle Âsım Kıraatinin Tecvid Kuralları*, 33.

⁷² İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 13/315; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 121.

sesin genizden getirilmesi anlamında kullanılır.⁷³ Ğunne; sâkin, harekeli ve şeddeli ن ve م harfine özgü kuvvetli bir sıfattır. Bundan ötürü bu harflere *ğuneviyye* de denmiştir. Bu harfler, ister harekeli ister sâkin, ister idğâmlı ister idğâmsız olsun bunlardan ğunne sıfatı ayrılmaz.⁷⁴

3.2.6. Lîn (اللين)

Lügatte yumuşak, kolay olan şey⁷⁵ anlamında zikredilen lîn sıfatı; kırâat ıstılahında, lîn harflerinin suhûletle tilâvetine verilen isimdir. Zayıf sıfatlardan olan lîn, öncesindeki harf meftûh, kendileri sâkin olan و ve ي harflerinden müteşekkildir. Bu harflere *lînî* de denmiştir.⁷⁶

3.2.7. İnhirâf (الانحراف)

Lügatte bir yöne doğru eğilmek, meyletmek ve başka bir şekle dönüşmek⁷⁷ gibi anlamlara gelmekte olan inhirâf; kırâat ıstılahında ل ve ر harfini okurken dilin yukarıya ve geriye doğru meyl etmesine denir. Kuvvetli sıfatlardan olan inhirâf, ل ve ر harflerinden müteşekkildir. ل harfinin meyli, dil ucuna; ر harfininki ise dilin üst kısmına doğru yapılır. Bu harflere *hurûf-i münharife* de denmiştir.⁷⁸

3.3. Kur'ân Tilâvetine Etki Etmeyen Sıfatlar

3.3.1. İzlâk (الاذلاق)

Lügatte sür'at, kolaylık, suhûlet, bir şeyin sınırı ve ucu,⁷⁹ gibi anlamlara gelmekte olan izlâk; kırâat ıstılahında kendisinde bu sığata hâiz harfler telaffuz edilirken, lisanın seri olmasına ve harfin dil ve dudak ucundan kolaylıkla çıkmasına denir.⁸⁰ Bu sıfat, “فَرَّ مِنْ لُبِّ” harflerinde bulunmaktadır. *Müzlika* da denen bu harflerin zıddı, ismâttır.⁸¹

⁷³ Karabâşî, *Karabaş Tecvidi*, 11.

⁷⁴ el-Mer'aşî, *Cühdü'l-mukal*, 297; Husarî, *Ahkâmü karâ'ati'l-Kur'âni'l-Kerim*, 111.

⁷⁵ Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 4/435; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 13/394.

⁷⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kıraati'l-'aşr*, 1/204; Molla Aliyyü'l-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye*, 43.

⁷⁷ Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 4/435; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 9/43.

⁷⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kıraati'l-'aşr*, 1/204; Molla Aliyyü'l-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye*, 43; Fırat, *Tecvid ve Kıraat İlmî Terimleri Sözlüğü*, 40.

⁷⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 10/109.

⁸⁰ Karabâşî, *Karabaş Tecvidi*, 9.

⁸¹ Ma'bed, *el-Mulahhasu'l-müfid fi ilmi't-tecvîd*, 78.

3.3.2. İsmât (الاصمات)

Lügatte susmak, sükût etmeyi uzatmak, konuşmamak ve menetmek⁸² gibi anlamlara gelmekte olan ismât; kırâat ıstılahında ismât sıfatlı harfleri telaffuz ederken dile ağır gelmesinden ötürü süratli okuyamamaya denir.⁸³ Bunlar, “حَدَّثَ شَيْخٌ هَرَّ دُوجٍ عَضُطُ سَاعَتٌ قَطُّ أَصَفَاكَ” terkinindeki harflerden oluşmakta olup bunların okunuşunda zorluk olduğundan rubâ'î ve humâsî bir kelimenin tüm harflerinin bu sifattan olması mümkün değildir. Rubâ'î ve humâsî bir kelime, izlâk sıfatlı harflerinden en az birisinin olması gerekmektedir.⁸⁴

4. Lâzımî Sıfatların Terki

Lâzımî sıfatların kırâat ilminde olmazsa olmaz yerinin anlaşılması için öncelikle lahn kavramının ele alınması gerekmektedir. Lahn, lügatte; hata, sapma, meyl, ezgili ses, melodi, zekâ⁸⁵ gibi manalara gelmektedir. Kırâat ıstılahında ise namazın farzlarından biri olan kırâatı icrâ ederken, okuyucunun tecvîd kurallarına uymaması sebebiyle ortaya çıkan hata durumudur.⁸⁶ İlk dönemlerden itibaren lügat ve kırâat ulemâsı, lahn kavramı ile yakından ilgilenmiş, lügat ulemâsı, kelimenin hangi anlamlarda kullanıldığı noktasına yoğunlaşırken; kırâat ulemâsı ise harflerin mahreç ve sıfatlarına yoğunlaşmışlardır.⁸⁷ Öte yandan kimi müellifler göre lahn-i celî, idğâmın değiştirilmesi sebebiyle meydana gelen hata olarak görülmüştür.⁸⁸ Yani idğâm olan yerde idğâm yapmamak, idğâm olmayan yerde ise idğâm yapmaktır. Kimi müellifler ise bu tarifi genişleterek; lâzımî sıfatları, harf, hareke, sükûn ve medlerin yanlış uygulanması sonucu ortaya çıkan hataları da lahn-i celî kapsamına dahil etmişlerdir. Örneği; الصِّرَاطَ yerine الصِّرَادَ okuyarak bir harfi başka bir harfle değiştirmek; تَشَابَهَتْ yerine تَشَابَتْ okuyarak bir harfi yok etmek; النَّصَارَى yerine النَّصَارَى şeklinde harf ilave etmek; عَنْ أَصْحَابٍ yerine عَنْ أَصْحَابٍ şeklinde sâkin harfe hareke vermek; أَنْ اللَّهَ بَرِّيَّءٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ yerine أَنْ اللَّهَ بَرِّيَّءٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ şeklinde fetha yerine kesra okumak bu kapsamda mütalaa

⁸² İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 2/54.

⁸³ Mağnîsî, *Terceme-i Cezerî li Mağnîsî*, 125; Temel, *Kırâ'at ve Tecvîd İstılahları*, 77;

⁸⁴ Husarî, *Ahkâmü kırâ'ati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 96.

⁸⁵ Cevherî, *es-Sihâh*, 2193.

⁸⁶ Husarî, *Ahkâmü kırâ'ati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 34.

⁸⁷ Yaşar Kurt, “Fâtiha Sûresi ve Tecvidi”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 6/3, (2006), 94.

⁸⁸ Hamed, *Ebhâs fi ilmi't-tecvîd*, 82.

edilir.⁸⁹ Bu şekilde bir tilâvetin namazı bozup-bozmayacağı meselesine gelince bu, lahn-i celînin bilerek ya da bilmeden yapılmasına bağlıdır. Lahn-i celî, eğer bilerek yapılır ve bu lahn-i celî manayı değiştirirse bu durumda namaz bozulur.⁹⁰ Bu da lahn-i celîye sebep olan etkenlerin bilinmesinin ne denli önemli olduğunu göstermektedir.

Sonuç

Kur'an tilâvetinin ana unsurlarını, harflerin mahreçleri ve sıfatları oluşturmaktadır. Hz. Peygamber'den itibaren şifâhî olarak aktarılan bu hassasiyetler, sonraki yıllarda ihtiyaca binâen kitâbî hale getirilmiştir. Kırâat âlimlerinin tarihten günümüze en çok ilgilendiği konulardan olan sıfatlar mevzusu da bunlardan birisidir. Zira bu ilim, hicrî II. asrın başlarında şekillenmeye başlamıştır. Tecvîd başlığı altında ele alınan bu ilim, tecvîdin ana umdesini oluşturmuştur. Nitekim tecvîd, harflerin mahreçlerinin çıkarılmasının yanı sıra bu harflerde olması gereken sıfatları da göstermektedir. Dolayısıyla Kur'ân'ı doğru okumanın adeta mikyası mesabesindeki lâzîmî sıfatlarla tecvîd arasında sıkı bir bağ vardır. Buna ilave olarak lâzîmî sıfatlar yerine getirilmediği takdirde yanlış okumaya sebebiyet verecektir. Bu da namazın bozulmasına ve dolayısıyla ibadetlerin sahih anlamda yerine getirilmemesine zemin hazırlayacaktır.

Kur'ân'ı nazil olduğu şekliyle doğru okuyabilmek için harflerin mahrecini ve lâzîmî sıfatları bilmek gerekmektedir. Tabii bu bilme, teorik olarak sağlam kaynaklardan, pratik olarak fem-i muhsin sahibi muallimlerden olmak üzere çift yönlü bir ameliyedir. Ancak bu ameliyeyi yaparken, kitaplarda yazarlarla fem-i muhsin sahibinden öğrenilenlerin mutabık olması gerekmektedir. Eğer bu ikisi arasında bir ihtilaf söz konusu olursa o zaman hangisinin doğru olduğu araştırılmalı ve doğru tespit edildikten sonra ona itibar edilmelidir. Netice itibarıyla lâzîmî sıfatlar teorik olarak bilmek ve pratiğini doğru yapmak Kur'ân tilâvetinin mehâric-i hurûftan sonraki en önemli mevzusudur. Uygulamadaki herhangi bir eksiklik tilâvette yanlış okumaya, hatta namazı bozmaya sebebiyet vermektedir. Sadece bu yönü dikkate

⁸⁹ el-Mer'âşî, *Cühdü'l-mukal*, 265; Salih, *Muhîtu't-tecvîd*, 29; Husarî, *Ahkâmü kırâ'ati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 35.

⁹⁰ Mehmed Zihni, *Nimet-i İslâm Mufasssal İlmihal* (İstanbul: Salâh Bilici Kitabevi, ts.), 281.

alındığında bile bahse konu hususların öğrenilmesinin ne denli önemli olduğu daha iyi anlaşılacaktır.

KAYNAKÇA

- Ağttâşî, Şeyh Abdulazîz Ağttâşî. *Tühfetü'l-ihvân*. Bosna: el-Hâcc Muharrem Efendi Matbaası, 1280.
- Benli, Abdullah. *Hafs Rivâyetiyle Âsım Kıraatinin Tecvîd Kuralları*. Kayseri: Tezmer, ts.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd. *es-Sihâh tâcü'l-luga*. thk. Ahmed Abdulgafûr Attâr. Beyrut: Dâru'l-İlm, 1399/1979.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur'ân Okuma Esasları Tecvîd*. Bursa: Emin Yayınları, 2010.
- Efendi, Muhammed. *İlm-i edâ risâlesi, resâil fi imi't-tecvîd*. İstanbul: Âsitâne Yayınları, ts.
- Eskicizâde, Seyyid Ali Hüseyin Edirnevî. *Tercüme-i dürri yetim*. İstanbul: Dâru't-Tibâati'l-Amirâ, 1253.
- Ferâhîdî, Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm. *Kitâbü'l-'ayn*. thk. Abdu'l-Hamîd Hündâvî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Feyrüzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Ya'küb. *el-Kâmûsu'l-Muhît*. Beyrut: Müessesetu'r-Risale, 2005.
- Feyyûmî, Ebü'l-Abbâs Hatîbüddehşe Ahmed b. Muhammed b. Alî. *el-Misbâhu'l-münîr fi garîbi's-şerhi'l-kebîr li'r-Râfi'î*. nşr. Hızır el-Cevâd. Beyrut: Mektebetu Lübnan, 1987.
- Fırat, Yavuz. *Tecvid ve Kıraat İlmî Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İlk Harf Yayınları, 2018.
- Gülle, Sıtkı. *Açıklamalı Örnekleriyle Tecvîd İlmî*. İstanbul: Huzur Yayınları, 2005.
- Hamed, Ğâmin Kaddûrî. *Ebhâs fi ilmî't-tecvîd*. Ammân: Dâru Ammâr, 2002.
- Husarî, Mahmûd Halîl. *Ahkâmü kırâ'ati'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Mekke: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1999.¹
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *en-Neşr fi'l-kıraati'l-'aşr*. nşr. Ali Muammed Debbâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb. *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*. thk. Safvân 'Adnân Dâvûdî. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1430/2009.
- Kannûcî, Sıddîk b. Hasan. *Ebcedü'l-'ulûm*. thk. Abdülcebbar Zekkâr. Dımaşk: Vizâretü's-Sekâfe fi'l-Cumhûriyyeti'l-'Arabîyyeti's-Sûriyye, 1988.
- Karabâşî, Şeyh Abdurrahman. *Karabaş Tecvidi*. İstanbul: Fazilet Neşriyat, 2005.
- Karaçam, İsmail. *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Vakfı Yayınları, 2008.
- Kattân, Mennâ Halîl. *Mebâhis fi ulûmi'l-Kur'ân*. Riyad: ed-Dâru's-Suûdiyye, ts.
- Kurt, Yaşar. "Fâtîha Sûresi ve Tecvidi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 6/3, (2006).

- Ma'bed, Muhammed Ahmed. *el-Mulahhasu'l-müfîd fi ilmi't-tecvîd*. Medine: Dâru'l-İslâm, 2003
- Mağnîsî, Mehmed b. Hasan. *Terceme-i Cezerî li Mağnîsî, Resâil fi ilmi't-tecvîd*. İstanbul: Âsitâne Yayınları, ts.
- Makdisî, Ebû Şâme Abdurrahmân b. İsmâil b. İbrâhîm. *İbrâzu'l-me'âni min hirzi'l-emânî fi kirâ'ati's-seb' li'l-imâmî's-Şâtîbî*. thk. İbrahim Atûh Avaz. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Mer'aşî, Saçaklızâde Mehmed Efendi. *Cühdü'l-mukîl*. thk. Abdurrahim et-Tarhûnî. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2006.
- Molla Aliyyü'l-Kârî, Ebü'l-Hasen Nureddin Molla Ali b. Sultan Muhammed el-Heravî. *el-Minehu'l-fikriyye şerhu'l-mukaddîmeti'l-cezeriyye*. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2006.
- Râzî, Muhammed b. Ebû Bekir. *Muhtârü's-sihâh*. Beyrut: Mektebetu Lübnan, 1986.
- Rûmî, Hacı Halîfe Mustafâ b. Abdullâh. *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-funûn*. Beyrut: Dâru'l-Fîkr, 1402/1982.
- Sâgânî, Ebü'l-Fezâil Radiyyüddîn (Radî) Hasen b. Muhammed b. Hasen. *et-Tekmile ve'z-zeyl ve's-sıla li-kitâbi tâci'l-luğa ve sîhâhi'l-'Arabiyye li'l-Cevherî*. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim. Kahire: Matba'atü Dari'l-Kütüb, 1973.
- Sahaflar Şeyhzâde Esad Efendi. *el-Virdü'l-müfîd fi 'ilmi't-tecvîd, Resâil fi 'ilmi't-tecvîd*. İstanbul: Âsitâne Yayınları, ts.
- Salih, Hafız Muhammed. *Muhîtu't-tecvîd, resâil fi ilmi't-tecvîd*. İstanbul: Âsitâne Yayınları, ts.
- Serîhî, İbrahim b. Fakîh. *Müzekkira fi tecvîdi'l-Kur'ân*. Mısır: Dâru'l-İmâm-ı Ahmed, 2010.
- Sîbeveyhi, Ebû Bîşr Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî. *el-Kitâb*. thk. Abdüsselâm Hârûn. Kahire: Mektebetü'l-Hânicî, 1402/1982.
- Tayyân, Muhammed Hassân. "Araplarda Sesbilim (Fonetik)". çev. Ahmet Yüksel. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17, (2004), 301-319.
- Temel, Nihat. *Kirâ'at ve Tecvid İstılahları*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1997.
- Yeşildağ, Adem. *Kur'an Harflerinin Okunmasında Lâzîmî Sıfatlar*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Zelid, Mahmud b. Rafet. *Ahkâmu't-tecvîd ve't-tilâvet*. Kurtuba: Endülüs: Müessesesi-i, 2006.
- Zihni, Mehmed. *Nimet-i İslâm Mufasssal İlmihal*. İstanbul: Salâh Bilici Kitabevi, ts.

BÖLÜM 23

KUR'ÂN'I KERÎM'DE EHLİ KİTAP'I ÖVDÜĞÜ DÜŞÜNÜLEN BAZI ÂYETLERİN TEFSİR GELENEĞİNDEKİ YORUMLARI VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Dr. Öğr. Üyesi Ertuğrul DÖNER¹

¹ Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tefsir Anabilim Dalı, Adana, Türkiye. ertugruldoner@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-5657-9627

GİRİŞ

İslam dini, Hicaz bölgesinde özellikle Medine’de birlikte yaşama tecrübesi bağlamında kültür ve gelenek açısından Yahudilik/Yahudiler ve Hıristiyanlık/Hıristiyanlarla irtibatlı bir yapıya sahiptir. Kur’ân’ın geçmiş peygamber ve kavimlerle ilgili birçok kıssa içermesi ve bu anlatıların büyük kısmının Yahudilik ve Hıristiyanlıkla ilişkili olması ve onlara dair birçok kavram kullanması bunun bir göstergesidir. Bununla birlikte Kur’ân vahyinin nâzil olduğu süreçte Yahudi ve Hıristiyanların inanç ve uygulamalarına ve Müslümanlarla olan ilişkilerine dair birçok anlatı ve unsurun yer alması Ehli Kitap olarak zikredilen bu zümrenin ciddi anlamda ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Kur’ân’da, Yahudi ve Hıristiyanların birtakım olumsuz inanç, tutum ve davranışlarına atıfta bulunan, onları eleştiren-uyaran birtakım âyetler olmakla birlikte, Yahudilik ve Hıristiyanlığa dolayısıyla Yahudi ve Hıristiyanlara ve onların kutsal metinlerine dair direkt veya kısmî olarak olumlama ve övgüler içeren bazı âyetler de bulunmaktadır. Bizim buradaki amacımız Yahudi ve Hıristiyanlara ve onların inanç, uygulama ve tutumlarına dair anlatıların yer aldığı pasajların daha iyi anlaşılabilmesine katkıda bulunma çabası üzerinedir. Bu bağlamda çalışmamızın ilk kısmında Ehli Kitap’tan menfi ve müspet olarak bahsedilen âyetlere yer verilmiş olup, konumuz merkezinde özellikle Ehli Kitap’ı övdüğü düşünülen bazı âyetlerin tefsir geleneğindeki yorumları ve değerlendirilmesi bağlamında bazı klasik ve çağdaş tefsirlerin konuya dair yaklaşımları ve karşılaştırılması hakkında olacaktır. Takdir edeceğimiz üzere bir çalışma içerisinde Kur’ân’da çokça zikri geçen böylesi bir zümreye dair bütün âyetleri ele almak pek de mümkün görünmemektedir. Çalışmamızda Ehli Kitap’ın hepsinin bir olmadığını, onlardan bazılarının olumsuz birtakım inanç, tutum ve uygulamalar sergilemeler de bunun tam tersi inanç ve davranışlar içerisinde bulunanların da olduğunu ifade eden, övgü ve olumlama barındıran ve tüm bunları aynı âyetler içerisinde dile getiren bazı pasajları tercih ettik.

EHLİ KİTAP KAVRAMI ÜZERİNE

Ehli Kitap, “ilâhî bir kitaba inanan” kimseleri ifade etmek üzere kendilerine Tevrat, Zebur ve İncil gibi kitaplardan biri verilen kimseler için kullanılan bir kavramdır. Bu anlamdan hareketle kendilerine kitap gönderilen Müslümanların da Ehli Kitap tabirinin içerisinde zikredilebileceği

belirtilmiştir.² İslam'ın ilk dönemlerinde Ehli Kitap tabiri Yahudi ve Hıristiyanları kastederek bir mahiyette kullanılırken, inançlarında ilâhî dinlerin izlerini taşıyan; fakat birçok konuda temel dinî inanç ve uygulamalardan uzaklaşan kimseler için de kullanılır bir hüviyete sahip olduğu ifade edilmiştir.³ Ehli Kitap (*Ehlü'l-Kitâb*) ifadesi, Mekke döneminin sonları ile Medine döneminde indirilen âyetlerde otuz bir defa geçmekte; bazen sadece Yahudileri bazen Hıristiyanları bazen de her ikisini kastederek kullanılmış olup; bu tabir, çoğunlukla Yahudilerin anlatıldığı âyetlerde yer almıştır. Kur'ân'ı Kerîm'de Yahudi ve Hıristiyanları ifade etmek üzere *Hâdû*, *Yehûd*, *Benî İsrâîl*,⁴ *Nasâra*, *Ehlü'l-İncîl*⁵ gibi tabirler de kullanılmıştır. Yine Ehli Kitap'ı ifade eden *ûtü'l-kitâb*⁶ (kitap verilenler), *âteynâhümü'l-kitâb*⁷ (kitap verdiklerimiz), *ûtü nasîben mine'l-kitâb*⁸ (kitaptan pay verilenler) gibi kullanımlar da mevcuttur. *Ûtü'l-ilm*⁹ (ilim verilenler) ifadesi ile de Ehli Kitap'ın kastedildiği zikredilmiştir. Ayrıca Medine döneminde nâzil olan âyetlerde müşriklere hitaben “Eğer bilmiyorsanız *Ehli Zikr*'e¹⁰ sorun.” pasajındaki *Ehli Zikr* kavramının da Ehli Kitap'a karşılık kullanılmış olduğu belirtilmiştir. Ayrıca İslam'dan önce ve İslam'ın ilk yıllarında Ehli Kitap yerine *Ehli Zikr* tabirinin kullanılmış olduğu ifade edilmiştir. Kur'ân'ı Kerîm'de İslam, Haniflik, Yahudilik ve Hıristiyanlıktan ve bu dinlere dair birçok inanç ve uygulamalardan bahsedilmekle beraber, Sâbîlik ve Mecusîliğin neredeyse sadece adları geçmektedir.¹¹ Kur'ân vahyinin inzâl edildiği dönemde yeryüzünde başka dinlerin varlığı söz konusu olsa da Sâbîlik ve Mecusîliğin, Arap yarımadasında pek de müntesiplerinin bulunmaması ve hem dinî hem kültürel ve siyasî açılardan Müslümanlarla karşı karşıya kalmamaları onlara dair pek de bir bilginin varlığını ortaya koymamaktadır. Dolayısıyla bölgede özellikle Yahudi ve Hıristiyanların bulunması münasebetiyle Ehli Kitap kavramı sadece/özellikle bu iki din grubuna karşılık

² Remzi Kaya, “Ehl-i Kitap”, *DİA*, İstanbul 1994, X, 516-517.

³ Remzi Kaya, “Kur'ân-ı Kerîm'de Ehl-i Kitap Kavramı (Ehlü'l-Kitap)”, *Kur'ân-ı Kerîm'de Ehl-i Kitap –Tartışmalı İlmî Toplantı-*, İstanbul 2007, s. 96; Bedreddin Çetiner, “Ehl-i Kitap Kimdir?”, *Kur'ân-ı Kerîm'de Ehl-i Kitap –Tartışmalı İlmî Toplantı-*, İstanbul 2007, s. 278.

⁴ Âl-i İmrân 3/93; Meryem 19/58.

⁵ Mâide 5/47.

⁶ Bakara 2/101, 144, 145; Âl-i İmrân 3/19-20, 100, 186.

⁷ Bakara 2/121, 146.

⁸ Âl-i İmrân 3/23; Nisâ 4/44.

⁹ İsrâ 17/107; Hac 22/54; Sebe' 34/6.

¹⁰ Nahl 16/43; Enbiyâ 21/7.

¹¹ Bakara 2/62; Mâide 5/69; Hac 22/17.

gelecek bir şekilde kullanılmıştır. Tüm bunlara ilaveten, tarih içerisinde bazı ilim adamları tarafından Ehli Kitap tabirinin muhtevası farklılık arz etmiş; kimlerin hangi durum ve şartlarda Ehli Kitap olabileceği konusu tartışılmıştır.¹²

KUR'ÂN'I KERÎM'DE EHLİ KİTAP'I YERDİĞİ DÜŞÜNÜLEN BAZI ÂYETLER

Kur'ân'ı Kerîm, Yahudi ve Hıristiyanların birtakım olumsuz inanç, tutum ve davranışlarına atıfta bulunmuş ve onları eleştirmiş-uyarmıştır: Yahudilerin ahbârı, Hıristiyanların da ruhbanlarını ve Meryem oğlu İsa'yı Rab edinmeleri,¹³ işledikleri onca günah yüzünden ölümü istememeleri,¹⁴ Yahudilerin Yahudi olun, Hıristiyanların ise Hıristiyan olun doğru yolu bulun demeleri,¹⁵ ellerinin altında bulunan Tevrat'ı tasdik edici olarak gönderilen Kur'ân'ı reddetmeleri,¹⁶ âyetleri inkâr etmeleri,¹⁷ Allah'a ve ahirete inanmamaları,¹⁸ Yahudilerin Üzeyr'i, Hıristiyanların da Hz. İsa'yı Allah'ın oğlu olarak kabul etmeleri,¹⁹ kendilerini Allah'ın çocukları ve sevgili kulları olarak görmeleri,²⁰ Allah'a karşı verdikleri sözde durmamaları,²¹ Allah'ın kendilerine yasak kıldığı şeyleri yapmaları,²² Allah'ın âyetlerini dinledikleri halde isyan etmeleri ve yanlış birtakım inançlara dalıp kâfir olmaları,²³ Allah'a söz verdikleri halde buna uymamaları ve çoğunun Tevrat'a inanmıyor oluşu,²⁴ âyetleri inkâr etmeleri ve peygamberleri öldürmeleri,²⁵ birtakım asılsız hükümler uydurup bunu Allah'a isnad etmeleri,²⁶ Allah ile alay etmeleri ve

¹² Muhammet Altaytaş, *Kur'ân-ı Kerim'de Ehl-i Kitap –İtikadî Açından Yahudilik ve Hıristiyanlık-*, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2016, s. 28-31. Ayrıca Ehli Kitap hakkındaki geleneksel yaklaşımlar açısından bakınız. Osman Güner, *Resûlullah'ın Ehl-i Kitap'la Münâsebetleri*, Fecr Yayınevi, İstanbul 1997, s. 41-55.

¹³ Tevbe 9/31.

¹⁴ Bakara 2/95.

¹⁵ Bakara 2/135.

¹⁶ Bakara 2/89, 101.

¹⁷ Âl-i İmrân 3/70

¹⁸ Tevbe 9/29.

¹⁹ Tevbe 9/30.

²⁰ Mâide 5/18.

²¹ Bakara 2/64.

²² Bakara 2/65.

²³ Bakara 2/93; Nisâ 4/154.

²⁴ Bakara 2/100.

²⁵ Nisâ 4/155.

²⁶ Âl-i İmrân 3/94.

O'na yakışsız birtakım şeyler atfetmeleri,²⁷ haddi aşmaları,²⁸ Müslümanların diniyle alay etmeleri,²⁹ kendilerine gönderilen ilahi kitapları muhafaza etmemeleri, tahrife uğratmaları ve onun mana ve maksadını çarpıtmaları,³⁰ Müslümanlarla bir araya geldiklerinde biz de sizler gibi inanıyoruz şeklinde yalan söylemeleri,³¹ Hz. Muhammed'e ve geçmişteki bazı peygamberlere gönderilen vahiyden yüz çevirmeleri,³² bile bile hakkı gizlemeleri,³³ kendilerine gönderilen elçilere eziyet etmeleri,³⁴ cehennem ateşinin kendilerine ilişmeyeceğine inanmaları,³⁵ Allah'ın meleklerine düşman olmaları.³⁶

KUR'ÂN'I KERÎM'DE EHLİ KİTAP'I ÖVDÜĞÜ DÜŞÜNÜLEN BAZI ÂYETLER VE BU ÂYETLERİN MÜŞRİKLERE KARŞI KULLANILMASI

Kur'ân'da Ehli Kitap'ın birtakım olumsuz inanç, tutum ve davranışlarına atıfta bulunulmasının yanı sıra Yahudilik ve Hıristiyanlığa dolayısıyla Yahudi ve Hıristiyanlara ve onların kutsal metinlerine dair direkt veya kısmî olarak olumlama ve övgüler de mevcuttur: Allah'ın Tevrat'ı indirdiği, onda hidayet ve nur olduğu,³⁷ Hz. İsa'ya içerisinde nur ve hidayet bulunan İncil'in verilmesi ve İncil sahiplerinin onun hükümleriyle amel etmeleri gerektiği,³⁸ Allah'ın indirmiş olduğu Tevrat Yahudilerin elinde iken Hz. Muhammed'in hakem kılınmaya çalışılması,³⁹ Tevrat'ı, İncil'i ve Allah'ın kendilerine indirdikleri ile amel edenlerin hak yol üzere olacakları,⁴⁰ Müminler, Yahudiler, Hıristiyanlar

²⁷ Âl-i İmrân 3/181; Mâide 5/24, 64.

²⁸ Nisâ 4/171; Mâide 5/77.

²⁹ Mâide 5/57.

³⁰ Bakara 2/75, 78-79; Âl-i İmrân 3/78; Nisâ 4/46; Mâide 5/13.

³¹ Âl-i İmrân 3/76.

³² Âl-i İmrân 3/23, 78-79; Nisâ 4/55; En'âm 6/91.

³³ Bakara 2/42.

³⁴ Bakara, 2/146; Saff, 61/6; En'âm, 6/20.

³⁵ Âl-i İmrân 3/24.

³⁶ Bakara 2/98. Ehli Kitap'a dair Kur'ân'da geçen eleştirel birtakım âyetler ve onların değerlendirilmesine yönelik yorumlar için bakınız. Muammer Esen, "Kur'an'ın Ehl-i Kitaba Bakışı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2010, cilt: 51, sayı: 1, s. 98-108; Ali Can, "Kur'ân Ayetleri Işığında Ehl-i Kitap'a Karşı Bütüncül Bir Yaklaşım", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014, cilt: 1, sayı: 39, s. 304-306; Yunus Akça, "Kur'an'da Ehl-i Kitap'ın Temel Bazı Yanılgıları", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 2021, cilt: 25, sayı: 3.

³⁷ Mâide 5/44, 48.

³⁸ Mâide 5/47.

³⁹ Mâide 5/43.

⁴⁰ Mâide 5/66-68.

ve Sâbiilerden Allah'a ve ahirete inanıp iyi işler yapanlar için korku olmayacağı ve üzülmecekleri,⁴¹ Hz. Musa'nın kavmi içerisinde hakka uyan ve adalet üzere olan kimselerin bulunduğu,⁴² pek çoğu kötü işler yapmakla birlikte içlerinde itidalli, ölçülü, sözden anlayan kimselerin olduğu,⁴³ onlar arasında Tevrat ve İncil'de kendisi hakkında birtakım bilgiler bulunan Hz. Muhammed'e uyan kimseler bulunduğu, onların, insanlara iyiliği emredip kötülükten sakındırmaları,⁴⁴ Kur'ân'a inandıkları ve onun Allah tarafından gönderilmiş olduğuna iman etmeleri, bu sebeple onlara iki kat ecir verileceği,⁴⁵ kendilerine kitap verilenlerin oğullarını tanıdıkları gibi Kur'ân'ı tanıdıkları,⁴⁶ onlardan bazılarının Hz. Muhammed'e gönderilen Kur'ân karşısında mutluluk duydukları,⁴⁷ Yahudilerden bazı kimselerin verilen emanete ihanet etmeyen, onları kendi zimmetine geçirmeyen kimseler oldukları,⁴⁸ onlardan iman edip iyi işlerle uğraşmış kimselerin bulunduğu ve bu durumun kendilerini hayırlı kılacağı,⁴⁹ Ehli Kitap'ın hepsinin bir olmadığı, içlerinde gece vaktinde Allah'ın âyetlerini okuyan ve secdeye kapanan, ahiretin varlığına yürekten inanan, iyiliği emreden ve kötülüğe engel olmaya çalışan fazilet sahibi kimselerin bulunduğu ve onların yapmış oldukları hayırlı işlerin karşılıksız bırakılmayacağı,⁵⁰ onlar arasında Allah'a iman eden, kendilerine indirilen kitaba inandıkları gibi Müslümanlara indirilen kitaba da inanan kimselerin bulunduğu⁵¹ zikredilmiş, onların, Allah'ın âyetlerini değersiz dünya menfaatleri uğruna feda etmedikleri, Allah katında mükâfata nail olacakları,⁵² daha önce kendilerine ilim verilmiş olan kimselerin Kur'ân okuduğu zaman secdeye kapandıkları.⁵³

⁴¹ Bakara 2/62.

⁴² Arâf 7/159.

⁴³ Mâide 5/66.

⁴⁴ Arâf 7/157.

⁴⁵ Kasas 28/52-53.

⁴⁶ Bakara 2/146.

⁴⁷ Ra'd 13/36.

⁴⁸ Âl-i İmrân 3/75.

⁴⁹ Âl-i İmrân 3/110.

⁵⁰ Âl-i İmrân 3/113-115.

⁵¹ Âl-i İmrân 3/199.

⁵² Âl-i İmrân 3/119.

⁵³ İsrâ 17/107-109. Ehli Kitap'a karşı müspet yaklaşımları ortaya koyan âyetler ve onların değerlendirilmesi için bakınız. Can, "Kur'ân Ayetleri Işığında Ehl-i Kitap'a Karşı Bütüncül Bir Yaklaşım", s. 306-318.

Bunlar, İbrahim ve Musa'nın sahifelerinde anlatılan gerçeklerdir,⁵⁴ yoksa o, Musa'nın ve İbrahim'in sahifelerindeki âyetler kendisine bildirilmedi mi,⁵⁵ (Mekkelî müşriklere hitaben) yoksa daha önce gönderilen kitaplarda sizin için bir kurtuluş müjdesi mi var,⁵⁶ Kur'ân'ın mesajının daha öncekilerin kitaplarında da yer aldığı, İsrail oğullarının bu gerçeği bilmelerinin ilahi bir vahiy olduğuna delil olması,⁵⁷ Musa'dan sonra Hz. Muhammed'e indirilen ve kendilerinden önceki kitapları tasdik eden, hakikati gösteren Kur'ân'ın ilahi bir kelim olarak zikredilmesi,⁵⁸ Kur'ân'ın birileri tarafından uydurularak Allah'a nispet edilmiş bir kelim olmadığı, Allah tarafından indirildiği, önceki kitapları tasdik edici olması,⁵⁹ Nuh'a, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya emredilen dinin Hz. Muhammed'e de indirildiği ve insanlar için din kılındığı,⁶⁰ Hz. Muhammed'den önce gönderilen elçilerin de birer insan oldukları⁶¹ ve Hz. Muhammed'e sen gönderilmiş bir peygamber değilsin denilmesi üzerine onun hak peygamber oluşunun Tevrat ve İncil hakkında bilgi sahibi olan kimselere sorulmasının istenmesi,⁶² mealindeki âyetler, Yahudi ve Hıristiyanlara ve de onların kutsal metinlerine vurguda bulunmanın ötesinde Hz. Muhammed'e karşı gelen, Kur'ân vahyini kabul etmeyen, hak ve hakikate karşı set çekmeye çalışan müşriklere, İslâm'ın ve dolayısıyla onun peygamberinin hak, kutsal metninin Allah kelâmı olduğunu ve Kur'ân'ın kendinden önceki kitapların devamı niteliği taşıdığını göstermesi açısından oldukça önemlidir. Ayrıca müşrikler karşısında, Hz. Muhammed ve etrafındaki müminlerin yalnız olmadıklarını, ilahi desteğin kendileriyle birlikte olduğunu vurgulaması da oldukça değerlidir.

Kendisini fani dünya hayatına adayan kimse ile rabbinin kendisine vahiy verdiği kimsenin bir olmadığı; Hz. Peygamber'in, Hz. Musa'ya bir rehber ve rahmet kaynağı olarak gönderilen Tevrat ile desteklendiği, Kur'ân'a inananların durumu,⁶³ Hz. Nuh'a, Hz. İbrahim'e, Hz. Musa'ya ve Hz. İsa'ya

⁵⁴ A'lâ 87/18-19.

⁵⁵ Necm 53/36-37.

⁵⁶ Kamer 54/43.

⁵⁷ Şuarâ 26/196-197.

⁵⁸ Ahkâf 46/30.

⁵⁹ Enâm 6/92; Yûnus 10/37, 53; Yûsuf 12/111; Ahkâf 46/12.

⁶⁰ Şûrâ 42/13.

⁶¹ Nahl 16/43; Enbiyâ 21/7.

⁶² Ra'd 13/43.

⁶³ Hûd 11/17.

emredilen dinin Hz. Muhammed'e de indirildiği ve insanlar için din kılındığı,⁶⁴ Hz. İbrahim, Hz. İshak, Hz. Yakub, Hz. Nuh, Hz. Davud, Hz. Süleyman, Hz. Eyyub, Hz. Yusuf, Hz. Musa, Hz. Harun, Hz. Zekeriya, Hz. Yahya, Hz. İsa, Hz. İlyas, Hz. İsmail, Hz. Elyesa, Hz. Yunus, Hz. Lut gibi peygamberlerin ve onların çocukları ve torunlarının vahye mazhar kılındığının anlatıldığı âyetlerden sonra Allah'ın yolunun bu yol üzere olduğu ve peygamberliği istediği kimseye verdiği, vahiy ile müjdelenen Hz. Muhammed karşısında müşriklerin durumu,⁶⁵ şeklinde mealleri verilen âyetler Kur'an vahyinin inzal edildiği süreçte sadece müşriklere bir cevap verme niteliği taşımamış olup, Ehli Kitap'a gönderilen peygamberlerinin yolu ile Hz. Muhammed'in yolunun bir ve aynı olduğu vurgusu yapılmış; dolayısıyla Ehli Kitap üzerinden Hz. Muhammed'in hak bir peygamber olduğuna dikkat çekilmiştir. Yukarıda zikredilen âyetlerin, Kur'an'ı Hz. Muhammed'in uydurması olarak gören ve bunu etrafındaki bazı kimselerin desteği ile gerçekleştirdiğine inanan müşriklere cevaben karşı Ehli Kitap'a dair birtakım içeriklerle anlatması oldukça önemlidir.⁶⁶

Müslümanlara karşı düşmanca davranan Ehli Kitap hariç, onlarla mümkün olan en güzel şekilde konuşulmasının emredilmesi, Müslümanların, “Bizler, bize indirilen Kur'an'a ve size indirilen kitaplara iman ettik. Bizim ve sizin ilahınız bir ve aynıdır.” demeleri, diğer peygamberlere gönderilen vahiyler gibi Hz. Muhammed'e de Kur'an'ın indirilmesinin belirtilmesi, Ehli Kitap arasında Kur'an'a iman edecek kimseler olacağının zikredilmesi,⁶⁷ Yahudi ve Hıristiyanlara hitaben, sizinle bizim aramızda ortak bir söze davet edilmesi ve bu bağlamda yalnız Allah'a kulluk edilmesi ve O'na hiçbir şeyin ortak koşulmamasının gerektiği,⁶⁸ şeklinde verilen âyet meallerinin Müslümanlarla Ehli Kitap arasındaki tartışmalarda gerekli olan yaklaşımın/üslubun neliğini ortaya koymasının yanı sıra öz itibarıyla bir ve aynı olan Allah'a kulluk etmenin, ortak bir noktada buluşmanın gerekliliğine dikkat

⁶⁴ Şûrâ 42/13.

⁶⁵ Enâm 6/84-90.

⁶⁶ Nahl 16/101-105; Furkân 25/4-6. Müşriklerin inançları ve birtakım iddialarına karşılık Ehli Kitap üzerinden verilen âyetler hakkında bazı değerlendirmeler için bakınız. Sami Kılınçlı, “Mekkî Surelerde Mü'minlerin Ehl-i Kitap ile İlişkileri”, *Bilimname: Düşünce Platformu*, 2012/1, sayı: 22, s. 256-258.

⁶⁷ Ankebût 29/46-49.

⁶⁸ Âl-i İmrân 3/64.

çekmiş olması, yanlış birtakım inanç ve davranışlar sergileyen Ehli Kitap'a karşı uyarıcı birtakım ifadeler barındırması oldukça önemlidir.

EHLİ KİTAP'I ÖVDÜĞÜ DÜŞÜNÜLEN BAZI ÂYETLER ÜZERİNE

Ehli Kitap'a dair bütün âyetleri aynı çalışma içerisinde ele almak pek mümkün görünmemektedir. Bu sebeple çalışmamızı Ehli Kitap'ın hepsinin bir olmadığını, onlardan bazılarının olumsuz birtakım inanç, tutum ve uygulamalar gerçekleştirse de bazılarının ise bunun tam tersi inanç ve davranışlar içerisinde bulduklarını ifade eden, övgü ve olumlama barındıran ve tüm bunları aynı âyetler içerisinde dile getiren bazı pasajları tercih ettik. Bu bağlamda çalışmamızı Âl-i İmrân sûresi içerisinde yer alan 75, 110, 113-115 ve 199. âyetler merkezinde ele almaya ve tefsir geleneğinde nasıl yorumlandığını belirlemeye çalıştık.

ÂL-İ İMRÂN 3/75. ÂYET

Yahudilerden bazı kimselerin verilen emanete ihanet etmeyen, onları kendi zimmetine geçirmeyen ve bazılarının ise verdikleri sözleri yerine getirmeyen ve emaneti gasp eden kimseler oldukları zikredilmiştir. Âl-i İmrân 3/75. âyette Müslümanların, olumsuz birtakım tutumlar sergileyen bazı Yahudilere karşı dikkatli olmalarının gerektiği; onlara mallarını teslim etmemeleri ve aldanmamaları gerektiği vurgusu yapılmaktadır. Bir rivayete göre Kureyş'ten bir kimsenin bir kantar altını Abdullah b. Selâm'a (ö. 43/663-64) emanet bırakması ve onun da bu altını herhangi bir hıyanet etmeksizin tekrar sahibine iade etmesi üzerine nâzil olduğu rivayet edilmiştir. Kantar (kintâr) ile bin iki yüz ukyenin, bir öküz derisi dolusu malın veya bir milyon dinar veya bir milyon dirhemini kastedebileceği ifade edilmiş; Fahreddîn er-Râzî (ö. 606/1210), burada kantar ve/veya dinar ile kastedilenin çok sayıda mala/paraya karşılık geldiği vurgusunun yapıldığını zikretmiştir. Yahudilerden olan Abdullah b. Selâm'a büyük miktarda mal emanet edildiği halde onu teslim ettiği; fakat Finhâs b. Âzûrâ'nın ise az miktardaki bir malı teslim etmediği ve emanete hıyanet ettiği rivayet edilmiştir.⁶⁹ Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), emanete sahip çıkma ve kötüye kullanmama hususunda Abdullah b. Selâm ve

⁶⁹ Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl*, Mektebetü'l-Abîkân, Riyâd 1998, I, 571; Fahreddîn er-Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Dâru'l-Fikr, Lübnan 1981, VIII, 110-112.

etrafındaki bazı kimselerin ön plana çıktığını, Ka'b b. Eşref (ö. 3/624) ve arkadaşlarının ise olumsuz birtakım davranışlarda bulunduğunu belirtmiştir.⁷⁰ Ayrıca, Yahudilerden Samuel b. Adiya'nın (ö. 560 [?]) da sözünde duran bir kimse olmakla ün saldıği örnek olarak gösterilmiştir.⁷¹ Bazı müfessirler, birinci grubun, Yahudilerden az bir topluluğa, ikinci grubun ise Yahudilerin ekseriyetine karşılık geldiğini söylemiştir.⁷² Kendilerine çokça mal emanet edildiğinde hıyanet içerisinde bulunmayan ve aldıkları bu malları teslim etme hususunda güvenilir olanların Hıristiyanlar, az bir mala bile hıyanet edenlerin Yahudiler oldukları ve onlara güvenilemeyeceği zikredilmiştir.⁷³ Neseî (ö. 537/1142), Yahudilerin tarihsel tecrübeleri sebebiyle yaşamış oldukları durumların kendilerinde huy olarak kaldığını belirtmiştir.⁷⁴ Abdullah b. Abbas (ö. 68/687-88), Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713 [?]), Katâde (ö. 117/735) ve Süddî'den (ö. 127/745) nakledilen bir rivayete göre ise "Yahudilerin, ümmî olarak nitelendirilen Arapların mallarını gasp etmede herhangi bir sakınca görmediği ve bu malların kendilerine helal kılındığı" şeklindeki düşüncelerine karşılık olarak indirildiği ifade edilmiştir.⁷⁵ Bir diğer rivayete göre ise Yahudiler, Kureyş kabilesinden bazı kimseleri ücret karşılığı çalıştırmış; onların Müslüman olmalarını müteakip onlara emeklerinin karşılığı olarak ücretlerini vermedikleri nakledilmiş; "Dininizi terk etmeniz üzerine sizin haklarınız düştü." şeklinde bir sözü Tevrat'a isnaden ifade etmiş oldukları bu tutumu meşru kılmaya çalışmışlardır.⁷⁶ Yahudilerin, Müslümanların mallarını gasp etmeleri ve emaneti teslim etmemelerinin arka planında Tevrat'taki şu

⁷⁰ Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, thk. Abdullah Mahmûd Şehâte, Beyrut-Lübnan 2002, I, 285.

⁷¹ Vehbe ez-Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, Dâru'l-fikr, Dimeşk 2001, II, 289.

⁷² Derveze, Muhammed İzzet, *et-Tefsîru'l-Hadis*, çev. Şaban Karataş ve diğer, İstanbul 1997, V, 434.

⁷³ Beyzâvî, Ebû Saîd Nâsîrüddîn Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Envârü't-Tenzil ve Esrârü't-Te'vil*, Dâru'r-Reşîd, Beyrut-Lübnan 2000, I, 270; Suyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî, *ed-Dürrü'l-Mensûr fî't-Tefsîri'l-Me'sûr*, Beyrut trs., II, 243; Ebüssüüd, Muhammed el-İmâdi, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*, Mektebetü'r-Riyâdi'-Hadîs, Riyâd 1997, I, 501.

⁷⁴ Neseî, Ebû'l-Berekât Hâfîzüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmud, *Medârikü't-Tenzil ve Hakâikü't-Te'vil*, Dâru'l-Kalem, Beyrut 1998, s. 267.

⁷⁵ Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmîü'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, Kâhire 2001, V, 510-512.

⁷⁶ Fahreddîn er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, VIII, 112-113; Ebüssüüd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*, I, 501.

pasajların etkili olduğu ifade edilmiştir:⁷⁷ “İsraililer, İsraili olmayan kimseler ile ilişkilerinde farklı davranılmasına müsaade edecek şekilde bir inanç/yaşam formu ortaya koymuşlardır. “Her yedi yılın sonunda size borçlu olanları bağışlayacaksınız. Borçları bağışlama işini şöyle yapacaksınız: Her alacaklı, komşusunun borcunu bağışlayacak. Borcun ödenmesi için komşusunu ya da kardeşini zorlamayacak. Çünkü Rabbin borçları bağışlama yılı duyurulmuştur. Yabancıdan borcunu alabilirsin. Ama İsraili kardeşinin borcunu bağışlayacaksın.”⁷⁸ ve “Para faizi olsun, zahire faizi olsun yahut ödünç verilen her şeyin faizi olsun, faizle kardeşine ödünç vermeyeceksin. Yabancıya faizle ödünç verebilirsin; fakat kardeşine faizle ödünç vermeyeceksin, tâ ki, mülk olarak almak üzere gitmekte olduğun diyarda elini atacağın her şeyde Allah’ın Rab seni mübarek kılsın.”⁷⁹

Yahudilerin, “Ümmiler hususunda bizim bir mesuliyetimiz yoktur.” şeklindeki bir düşünceden hareketle kendilerinden olmayanların mallarına karşı istedikleri gibi davranabildikleri belirtilmiştir. Mâide 5/18. âyette yer alan “Bizler, Allah’ın çocukları ve O’nun sevgili kullarıyız.” ifadesi merkezinde Yahudilerin, diğer insanların, kendilerinin köleleri olduklarını düşündükleri zikredilmiştir. Hatta daha da ileri giderek kendi dinlerine mensup olmayanların öldürülebileceği inancını taşıdıkları ifade edilmiştir.

Fahreddîn er-Râzî, Yahudilerin, Arapların zaten kâfir olduklarını düşündükleri halde, onlardan bazılarının Müslüman olmaları karşısında öldürülebileceği yönünde tutum sergilemiş olduklarına işaret etmiştir.⁸⁰ Kanaatimizce, burada Yahudilerin takındıkları tutumun sebebinin İslam’ı kendi dinlerine rakip olarak görmeleri ve Müslümanların maddi-manevi güçlenmeleri karşısında rahatsızlık duymaları şeklinde değerlendirmek mümkündür.

Âli İmrân 3/69-74. âyetlerde Yahudilerin, Müslümanları inancından saptırmak istediklerine, Yahudi din adamlarının Allah’ın âyetlerini inkâr ettiklerine, hak ve hakikati bulandırmaya çalıştıklarına, bazı Yahudilerin günün belirli kısmında âyetlere inandıklarını söylediklerine ve sonrasında ise inkâr ettiklerine ve Hz. Muhammed’in peygamberliği hususunda birtakım olumsuz

⁷⁷ Reşîd Rızâ, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm (Tefsîru'l-Menâr)*, Dâru'l-Menâr, Kâhire 1947, III, 339; Ebu'l-A'lâ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, çev. Dr. Ahmed Asrar, Bengisu Yayınları, İstanbul 1997, I, 288-289.

⁷⁸ Tesniye 15/1-3.

⁷⁹ Tesniye 23/19-20.

⁸⁰ Fahreddîn er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, VIII, 112-113.

yaklaşımlarına yer verilmiştir. Bu âyetlerde genel itibariyle Yahudilerin, Müslümanların inanç dünyasına dair birtakım olumsuz yaklaşım ve davranışları ele alınmış; Âl-i İmrân 3/75. âyette ise Ehli Kitap arasında emanete riayet etme konusunda birbirinden farklı iki yaklaşım ve uygulamanın sergilendiği aktarılmıştır. Burada genel itibariyle her ne kadar Ehli Kitap ifadesi zikrediliyor olsa da tefsir ve hadis literatürü ele alındığında konunun merkezinde Yahudilerin yer aldığı söylenebilir. Yahudilerden bazı kimselerin verilen emanete ihanet etmeyen, onları kendi zimmetine geçirmeyen ve bazılarının ise verdikleri sözleri yerine getirmeyen ve emaneti gasp eden kimseler oldukları zikredilmiştir.⁸¹

Âl-i İmrân 3/75. âyet nâzil olduğunda Hz. Muhammed'in "Allah düşmanlarının yalan söylediklerini, emanetin sahibine verilmesi gerektiğini" zikrettiği belirtilmiş; ister takva sahibi ister günahkâr kimse olsun fark etmeksizin emanetin sahibi olan kimseye verilmesi gerektiğini vurgulamıştır.⁸² İlgili âyetin, Ehli Kitap'tan bazı kimselerin din adı altında başvurdıkları olumsuz uygulamaların ilahi bir temele dayanmadığına ve ayrıca böylesi davranışların sosyal yaşama dair tehlikeli durumları beraberinde getireceğine işaret edilmiştir. Bununla birlikte İslam'ın insanların eylemleri hususunda toptan bir hüküm vermeyi değil; doğru ile yanlışın, iyi ile kötü arasındaki çizginin ne olduğuna dikkat çekilmiştir.⁸³

Mâtürîdî (ö. 333/944), "Hz. Musa'nın kavmi içerisinde insanları hak ve hakikate yönelten, adaleti tesis eden kimselerin"⁸⁴ bulunduğunu belirten âyeti bu bağlamda örnek göstermiştir. Burada Ehli Kitap'tan olan kimselerin hepsinin bir tutulamayacağı, gerçekten iman edenlerin hidayet ve adalet üzere olmalarına karşın, kâfirlerin ise birçok olumsuz davranış sergiledikleri aktarılmıştır.⁸⁵ İbn Âşûr (ö. 1284/1868) da emaneti gasp etme, zimmetine geçirme şeklindeki bir davranışı meşru sayan kimselere rağmen dürüstlükten ayrılmayan, hakkı teslim eden kimselerin bulunduğu, bununla birlikte kendilerinin Allah'ın kitabına uyduklarını söyledikleri halde emanet ahlakına riayet etmeyen ve bunu meşru kabul eden kimselerin de var olduğuna işaret

⁸¹ Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, Dâru'l-Mizan, İstanbul 2005, II, 341.

⁸² İbn Mâce, Menâsik 84; Ebû Dâvûd, Menâsik 54.

⁸³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, II, 342.

⁸⁴ Arâf 7/159.

⁸⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, II, 342; Neseî, *Medârikü't-Tenzil ve Hakâikü't-Te'vil*, s. 267.

etmiştir.⁸⁶ Ayrıca çok miktardaki bir malı koruyabilen ve ona hıyanet etmeksizin teslim eden bir kimsenin az bir malı da bu şekilde değerlendirebileceği ifade edilmiş, bunun yanı sıra az bir mal karşısında dahi hıyanet edebilen bir kimsenin ise çok mal karşısında daha da büyük bir hıyanet içerisinde olabileceği vurgusu yapılmıştır.⁸⁷

Kur'ân'ı Kerîm sadece Ehli Kitap'ın bir takım yanlış uygulamalarına işarette bulunmamış; Müslümanlar arasında da "Kendisine güven duyulup borç verilen kişinin, bu güvene layık bir şekilde borcunu ödemesi gerektiği belirtilmiş; borç dâhil, alışveriş ve tüm hususlarda hakikatin gizlenmemesi gerektiği, hakikati gizleyenlerin günaha girmiş oldukları"⁸⁸ zikredilerek hak ve adaletin, iyi ile kötünün, doğru ile yanlışın arasındaki ayrıma dikkat çekilmiştir.⁸⁹ Bu bağlamda "sözünü yerine getiren ve emanete hıyanet etmekten sakınan kimselerin takva sahibi kimseler oldukları ve onların, Allah tarafından sevileceği"⁹⁰ vurgusu yapılmış; "her ne kadar birçoğu fâsık olsa da Ehli Kitap'tan iman sahibi kimselerin de bulunduğu"⁹¹ ve "Ehli Kitap'ın hepsinin bir olmadığı ve onlar arasında geceleri Allah'ın âyetlerini okuyan, ahirete inanan ve iyi işleri teşvik edip kötülüğe engel olan kimselerin bulunduğu"⁹² zikredilmiştir.

ÂL-İ İMRÂN 3/110. ÂYET

Âl-i İmrân 3/110. âyette Müminlerin, insanlara örnek olmak üzere hayırlı ve faziletli bir topluluk oldukları ifade edilmiş; insanlara iyiliği teşvik edip onları kötülükten alkoymaya çalıştıkları zikredilmiş ve bu durum Allah'a yürekten inanma/iman etme ile özdeşleştirilmiştir. Ehli Kitap'ın da iman edip böylesi güzel işlerle uğraşmış olmalarının onları hayırlı kılacağı belirtilmiş; onların çoğunun fâsık kimseler oldukları; fakat içlerinde inanan kimselerin de bulunduğu zikredilmiştir. Müfessirler, âyette zikri geçen "hayırlı ümmet"ten ne kastedildiği hususunda farklı rivayetler nakletmişlerdir. Hz. Ömer (ö. 23/644), Abdullah b. Abbas, İkrime (ö. 105/723) ve Dehhâk'tan (ö. 105/723) nakledilen

⁸⁶ İbn Âşûr, Muhammed Tâhir, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, ed-Dâru't-Tûnisiyye, Tunus 1984, III, 285.

⁸⁷ Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed, *el-Câmi' li Ahkâmî'l-Kur'ân*, thk. Muhammed b. Abdilmuhsin et-Türkî, Beyrut 2006, V, 177.

⁸⁸ Bakara 2/283.

⁸⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, II, 342-343.

⁹⁰ Âl-i İmrân 3/76.

⁹¹ Âl-i İmrân 3/110.

⁹² Âl-i İmrân 3/113-115.

görüŖe göre onlar, Hz. Muhammed'in ümmetinden bazı kimselerdir. Abdullah b. Abbas'a göre Mekke'den Medine'ye hicret edenler, İkrime'ye göre ise Abdullah b. Mesud (ö. 32/652-53), Ebû Huzeyfe'nin (ö. 12/633) azadlı kölesi Salim (ö. 12/633), Übey b. Ka'b (ö. 33/654 [?]) ve Muaz b. Cebel'dir (ö. 17/638). Mâlik b. ed-Dayf ile Vehb b. Yehûza; Abdullah b. Mesud, Mu'az b. Cebel ve Ebû Huzeyfe'nin azadlı kölesi Salim'e "Bizim dinimiz sizin bizi kendisine davet ettiğiniz dinden daha hayırlıdır." dediklerinde Allah, onlar hakkında "Siz insanlar için çıkarılmıŖ en hayırlı bir ümmetsiniz." buyurduğu nakledilmiŖtir. Rebî b. Enes (ö. 139/757) ve Hasan Basri'ye (ö. 110/728) göre ise geçmiŖteki ümmetleri tamamlayan ve en sonuncusu olarak gelen Hz. Muhammed ümmetidir;⁹³ çünkü "Sizler, yetmiŖ ümmeti tamamlayanlarsınız. Siz, onların en hayırlısı ve Allah katında en üstünüsünüz."⁹⁴ buyrulmaktadır. Abdullah b. Mesud'dan nakledilen bir rivayette Hz. Peygamber, "Sizler, cennet halkının dörtte biri olmaya razı olur musunuz? diye sormuŖ ve etrafındaki kimseler 'Evet (oluruz) diye cevap vermiŖlerdir.' Ardından, 'Cennet ehlinin üçte biri olmaktan hoŖnut olur musunuz? buyurmuŖ; onlar da yine 'Evet!' demiŖlerdir. Üçüncü kez 'Cennet ehlinin yarısı olmaktan hoŖnut olur musunuz? diye sormuŖ; 'Evet!' Ŗeklinde karŖılıklı vermiŖlerdir. Hz. Muhammed, 'Nefsim kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki ben, sizin cennet halkının yarısı olacağımızı ümit etmekteyim.'" Ŗeklinde ifade buyurmuŖ, ardından 'Cennet'e ancak iman etmiŖ kimseler girecektir.'" demiŖtir.⁹⁵ Mücâhid (ö. 103/721) ve Ebû Hureyre'ye (ö. 58/678) göre ise âyette zikri geçen vasıfları taşıyan her ümmet; en hayırlı topluluk olarak kabul edilmektedir.⁹⁶ İbn ÂŖûr'a göre Ehli Kitap'tan Hz. Muhammed'e iman eden kimseler arasında Abdullah b. Selâm ve etrafındaki bazı kimselerin olması muhtemeldir. Ayrıca Ehli Kitap'ın içerisinde takva sahibi olup Hz. Peygamber'e iman etme konusunda yakınlık hisseden kimseler de bulunabilmektedir. Bununla birlikte Hz. Muhammed'in ümmetinden bazı kimselerin HabeŖistan'a hicreti esnasında Müslümanları kendi ülkesinde himaye eden ve yardımda bulunan NecâŖî de olabilir. Zira Hz.

⁹³ Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, I, 295; Taberî, *Câmiü'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, V, 678.

⁹⁴ İbni Mâce, *Zühd* 4288.

⁹⁵ Buharî, *Rikâk* 45, 46; Tirmizî, *Cennet* 13.

⁹⁶ Taberî, *Câmiü'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, V, 678; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, V, 259-261; İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Ömer, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed vd., Kâhire 2000, III, 141-143.

Muhammed, Necâşî'nin iman üzere biri olduğunu söylemiş; hatta vefat haberini aldığında cenaze namazını kılmıştır. İbn Âşûr, Necran ve Habeşistan Hıristiyanları arasında da Müslüman olan kimselerin bulunabileceği gibi, Müslüman olmadığı halde malını Hz. Muhammed'e infak eden Muhayrik (ö. 3/625) isimli bir Yahudi'nin de kastedilmiş olabileceğine değinmiştir.⁹⁷

Taberî (ö. 310/923) ve Mâtürîdî, kendilerine Tevrat ve İncil gönderilen Yahudi ve Hıristiyanların Hz. Muhammed'e ve Kur'an'ı Kerim'e iman etmelerinin hayırlı olacağını, Abdullah b. Selâm, Kâb el-Ahbâr (ö. 32/652-53 [?]) ve Sa'leb b. Sâye gibi kimselerin İslam'a ihtida ettiklerini, Ehli Kitap'tan çoğu kimsenin bağlı oldukları dinlerine dahi tam anlamıyla tâbi olmadıklarını ayrıca bu kimselerin İslam geldikten sonra bu dine yönelmeleri gerektiğini belirtmiştir.⁹⁸ Fahreddîn er-Râzî, Allah'a imanın bütün emir ve yasaklardan önce tutulması gerekirken, âyette iyiliği emretme ve kötülüğü yasaklama durumundan önce bahsedilmesi hakkında birtakım izahlarda bulunmuştur. Râzî, Allah'ın, Hz. Muhammed'in ümmetini üstün kılmış olduğunu ifade etmiş, en hayırlı ümmet olma vasfının sadece Allah'a iman etme olmadığını; Hz. Muhammed'in ümmetinin iyiliği emretme ve kötülükten alıkoyma hususunda diğer ümmetlere nazaran daha ileri olmasını ön plana çıkarmıştır. Allah'a iman noktasında bu hususun şart olduğuna değinen Râzî, iman olmaksızın yapılan amelin hayırlı olma konusunda tesir edemeyeceğine vurgu yapmıştır. Ehli Kitap'ın "hayırlı" olma konusunda Hz. Muhammed'in ümmetine dâhil olmaları gerektiği vurgusu yapılarak onların İslam'a girmeye teşvik edildiği, ayrıca Ehli Kitap'ın önder olma sevgisi ve halkın kendilerine tâbi olmalarından duymuş oldukları hoşnutluk sebebiyle kendi dinlerini İslam'a tercih ettikleri belirtilmiştir.⁹⁹ Râzî, görüşlerine Ehli Kitap'tan Müslümanlara gelen birtakım sıkıntı ve eziyetler başlığı ile devam etmiş, bu bağlamda "Onlar, incitmekten başka size herhangi bir zarar veremezler."¹⁰⁰ âyetini delil göstermiş, Yahudi ve Hıristiyanların "Üzeyr, Allah'ın oğludur." ve "İsa Mesih Allah'ın oğludur."¹⁰¹ âyetlerini örnek göstererek onların yanlış birtakım inanç ve düşünceler içerisinde olduklarına dikkat çekmiştir.¹⁰²

⁹⁷ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, IV, 53.

⁹⁸ Taberî, *Câmiü'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'an*, V, 678; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, II, 389-390.

⁹⁹ Fahreddîn er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, VIII, 197-199.

¹⁰⁰ Âl-i İmrân 3/111.

¹⁰¹ Tevbe 9/30.

¹⁰² Fahreddîn er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, VIII, 197-199.

Ebüsşuûd Efendi (ö. 982/1574), âyette “Ehli Kitap iman etmiş olsaydı...” denildiği halde onların iman etmeleri gereken şeyin ne olması gerektiği hususunda herhangi bir bilgi verilmemesini iman denilen şeyin zaten belli olduğu düşüncesine bağlamıştır. Eğer bu âyette veya öncesinde iman edilmesi gereken hususun tafsilatına girilmiş olsaydı belki de Ehli Kitap’ın iman sahibi oldukları sonucu çıkarılabilirdi demiştir. Ebüsuûd Efendi, “İçlerinde inananlar olmakla birlikte, çoğu fâsık kimselerdir.” ifadesinin Ehli Kitap’ın iman etmedikleri için kendilerinde hayır olmadığı sonucuna uzanan gizli bir sorunun cevabı gibi değerlendirilebileceğini söylemiştir. Bununla birlikte “Ehli Kitap’ın hepsi mi küfür üzeredir?” şeklindeki bir soruya Abdullah b. Selâm ve arkadaşları gibi iman üzere kimselerin bulunduğu cevabı vermiş; fakat çoğunluğa vurgu yapmayı tercih etmiştir.¹⁰³

ÂL-İ İMRÂN 3/113-115. ÂYETLER

Âl-i İmrân 3/113-115. âyetlerde Ehli Kitap’ın hepsinin bir olmadığı, içlerinde gece vaktinde Allah’ın âyetlerini okuyan ve secdeye kapanan, Allah’a ve ahirete yürekten inanan, iyiliği emredip kötülüğe engel olmaya çalışan fazilet sahibi kimselerin bulunduğu ve onların yapmış oldukları hayırlı işlerin karşılıksız bırakılmayacağı anlatılmış, Allah’ın güzel işler yapan kimseleri bildiği ifade edilmiştir. Abdullah b. Abbas, Katâde ve İbni Cüreyc’e (ö. 150/767) göre Âl-i İmrân 3/113. âyet, aynı sûrenin 110. âyetinde zikri geçen ve iki sınıfa ayrılan Ehli Kitap’ı yani “onların çoğunun fâsık kimseler oldukları; fakat içlerinde inanan kimselerin de bulunduğu” şeklinde geçen ifadeleri açıklar mahiyettedir. Bu âyette Ehli Kitap’tan iman etmiş kimselerin sıfatları zikredilmiş ve onlar övülmüşlerdir. Yahudilerden Abdullah b. Selâm, Salebe b. Sâye, Üseyd b. Sâye, Esed b. Übeyd ve bazı kimseler Müslüman olunca Yahudilerin liderleri konumunda olan ahbâr ve küfür içerisindeki Yahudiler “İçlerinden kötü kimselerin Muhammed’e tâbi olduklarını, şayet onlar seçkin kimseler olmuş olsalardı atalarının dinini bırakıp başka bir dine girme hususunda bu şekilde davranamayacaklarını” ifade etmişlerdir. Bu olay üzerine ilgili âyetin nâzil olduğu nakledilmiştir.¹⁰⁴ Bir diğer rivayette ise Abdullah b. Selâm ve etrafındaki bazı kimselerin Müslüman olmaları üzerine kimi

¹⁰³ Ebüsuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm*, I, 534-535.

¹⁰⁴ Taberî, *Câmiü'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, V, 691-692; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, V, 267.

Yahudilerin onlara “Siz, kâfir oldunuz ve hüsrana uğradınız.” demelerine binaen ilgili âyetin nâzil olduğu aktarılmıştır. Bir diğer rivayete göre de bu âyetin, Hz. Muhammed’i tasdik eden kırk Necranlı, otuz iki Habeşli ve üç Rum hakkında indirildiği nakledilmiştir.¹⁰⁵

Yahudilerden bazı kimselerin Abdullah b. Selâm ve etrafındaki inançlı kimselere takınmış oldukları olumsuz tavra ve söylemiş oldukları birtakım sözlere karşılık Allah’ın “Onlar, en büyük dereceye nail oldular.” sözü ile cevap verilmiş; böylelikle inançsız kimselerin sözleri karşısında Müslümanlara destek olunmuş; inanan kimseler yüceltilmiştir. Bu destekleyici sözün Ehli Kitap’tan inanan kimselere dair söylenmiş olmasına rağmen inanan diğer tüm kimseleri de kapsayıcı bir özelliğe sahip olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Âl-i İmrân 3/115. âyette geçen “Ehli Kitap’ın yaptığı hayırlı işlerin karşılıksız bırakılmayacağına” dair ifadelerin Kur’ân’ı Kerîm’de yer alan “Bu dünyada iyilik adına ne yaparsanız mükâfatını Allah katında mutlaka bulacaksınız.”,¹⁰⁶ “Allah, yaptığımız her iyiliği bilir ve karşılığını verir.”,¹⁰⁷ “Yardımlarınızı sırf Allah rızasını kazanma niyetiyle yapın. Allah, halis niyetle yaptığınız hayırlarınızın karşılığını size eksiksiz olarak verecek ve asla hakkınız yenmeyecektir.”¹⁰⁸ âyetleriyle benzer bir hüviyete sahip olduğu ifade edilmiş, bu âyetlerin herhangi bir topluluğa ve sınıfa ait kılınmaksızın bütün insanlığa hitap eder bir mahiyette zikredildiği söylenmiştir. Ayrıca “Kim küçücük bir iyilik yapmışsa dahi onun karşılığını görecektir.”¹⁰⁹ şeklinde geçen ifadelerin de yukarıda anlatılan durumu desteklediği belirtilmiştir.¹¹⁰

Süleyman Ateş’e göre bu âyetler önceki âyetlerin devamı niteliğindedir. Müslümanların özelliklerine yönelik anlatılardan sonra Ehli Kitap’ın geneline dair birtakım bilgiler verilmiş; özellikle onlardan iman etmiş kimselere vurgu yapılmıştır. Bazı toplumların içerisinde iyiler çoğunlukta iken bazı toplumlarda kötüler çoğunlukta olabilir. İlgili âyetlerde toplumun genel karakteristiğine dikkat çekilmiş, olumlu vasıfları taşıyanlar seçkin kimseler arasında zikredilmiştir. Süleyman Ateş’e göre bu âyetlerde övülen insanların kendi dinlerini bırakıp Müslüman olduklarına dair bir işaret bulunmamaktadır. Bu

¹⁰⁵ Fahreddîn er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, VIII, 204-205.

¹⁰⁶ Bakara 2/110.

¹⁰⁷ Bakara 2/197.

¹⁰⁸ Bakara 2/272.

¹⁰⁹ Zilzâl 99/7-8.

¹¹⁰ Fahreddîn er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, VIII, 208-210.

konuda nakledilen aktarılar müfessirlerin kendi yorumlarıdır. Ona göre insanlar kendi zihinlerinde olan durumları âyetlere söyletme çabası içerisindeyler. Bu bağlamda o, Bakara 2/62 ve Mâide 5/69. âyetlerde açık bir biçimde “Allah’a ve ahiret gününe inanan ve sâlih amel işleyen Müslümanların, Yahudilerin, Hristiyanların ve Sabîilerin Rableri katında ödüllendirilecekleri, korku ve üzüntü çekmeyecekleri”¹¹¹ ifade edildiğine vurguda bulunmuştur. Âl-i İmrân 3/113-115. âyetlerde Ehli Kitap’a dair birçok olumlu ifadeden sonra 116-117. âyetlerde ise kâfirleri, çocuklarının koruyamayacağı ve de mallarının kendilerine herhangi bir fayda vermeyeceği ifade edilmiş, onların, dünyada yaptıkları birtakım işlerin boşa çıkacağı ve cehenneme atılacakları belirtilmiştir. Buradaki ifadelerin müşrik kimselere karşılık kullanıldığını söyleyenler olmakla birlikte özellikle Kurayza ve Nadîr oğullarının kastedildiğini zikredenler de olmuştur. Süleyman Ateş’e göre önceki âyetlerde belirtilen olumlu özelliklere karşın bu âyetler; malları, askeri güçleri ve çocuklarıyla övünen Yahudilere karşılık kullanılmış ve dinin özünden/ruhundan ayrılmış kimselere karşı genel bir söylemdir.¹¹² Âl-i İmrân 3/115. âyette “Allah, güzel işler yapanları bilir.” şeklinde yer alan ifadelere göre samimi müminler ile riyakârlar arasındaki çizgiye dikkat çekilmiş, iman sahibi olduklarını iddia eden riyakârların durumuna açıklık getirilmiştir. Allah’ın, samimi bir şekilde Ehli Kitap’tan iman eden kimselere karşı lütufkâr davranmasının İslam inancının evrensel bir okuması olduğuna değinilmiş; kendilerini Allah’ın çocukları sayan ve Cennet’in sadece kendilerine tahsis edilmiş bir yer olduğunu iddia eden Ehli Kitap’a karşı cevap verildiği ifade edilmiştir.¹¹³

Muhammed Abduh (ö. 1905), bu âyetlerin Allah’ın adaletinin bir yansıması olarak değerlendirilebileceğini belirtmiş; Allah’ın dininin farklı peygamberler ve onların dilleri üzerinden tezahür etse dahi tek olduğunu ifade etmiştir. Bir kimse, mensubu olduğu dine tam bir teslimiyet ile bağlanır, ihlas üzere hayırlı işler yapar, iyiliği emreder ve kötülüğü yasaklar ise onların salih

¹¹¹ Bakara 2/62.

¹¹² Süleyman Ateş, *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul trs., II, 95-97.

¹¹³ Hayreddin Karaman v.dğr., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006, I, 654-655. Ayrıca Ehli Kitap ile ilgili bazı âyetlerin yorum ve değerlendirilmesi üzerine bakınız. Muhammet Altaytaş, “Ehl-i Kitapla İlgili Bazı Âyetlerden Dini Çoğulculuğa Delil Getirmenin İmkânı Meselesi”, *İHYA Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, 2021, cilt: 7, sayı: 2.

kimseler arasında olduğu söylenmiştir. Abduh, Ehli Kitap içerisinde böyle kimselerin bulunduğu dikkat çekmiş, eğer bu tarz âyetler olmamış olsaydı Ehli Kitap'ın içerisinde yer alan kimselerin “Eğer Kur’ân, Allah katından indirilmiş bir kitapsa o zaman bizim gibi kimseleri inançsız/fâsık kimselerle bir tutmazdı.” şeklindeki serzenişlerine kapı aralanmış olacağını belirtmiştir. Abduh, Allah'ın adaleti olmasaydı kavimler ve topluluklar arasında dayanağı olmayan ayrımların olacağına değinmiş, bunun sonucunda farklı din ve inanışlara/mezheplere sahip insanların kendilerinden olmayan kimselere dair fazilet ve meziyetlerin kabul görmeyeceğine, dolayısıyla kendilerinden olmayan her topluluk ve inanca muhalif davranacaklarına işaret etmiştir. Abduh, genel olarak müfessirlerin burada sözü edilen övgüyü sadece Ehli Kitap'tan Müslüman olanlara hasretmelerini de doğru bulmamaktadır. Ona göre, Ehli Kitap'ın Tevrat ve İncil'in bir kısmının kaybolduğu ve de tahrife uğratılmış olduğu düşüncesi yukarıda aktarılan düşüncelerle gelişmemektedir.¹¹⁴

ÂL-İ İMRÂN 3/199. ÂYET

Âl-i İmrân 3/199. âyette Ehli Kitap arasında Allah'a iman eden, kendilerine indirilen kitaba inandıkları gibi Müslümanlara indirilen kitaba da inanan kimselerin bulunduğu zikredilmiş, onların, Allah'ın âyetlerini değersiz dünya menfaatleri uğruna feda etmedikleri, Allah katında mükâfata nail olacakları belirtilmiştir. Müfessirler, Âl-i İmrân 3/199. âyetin kim/kimler hakkında nâzil olduğu hususunda farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Câbir b. Abdullah (ö. 78/697), Katâde ve İbni Cüreyc'e göre bu âyet Hz. Muhammed döneminde Habeşistan'a hicret eden Müslümanlara yardım eden ve onlara ülkesini açan Necâşî hakkında indirilmiştir. Âl-i İmrân 3/110. âyetin tefsirinde aktarılan rivayette Hz. Muhammed, Necâşî'nin cenaze namazını kılmıştır. Münafıklar, Hz. Muhammed'e karşı “Hiç görmediği Hıristiyan bir adamın cenaze namazını kılıyor.” şeklindeki söylemleri neticesinde nâzil olduğu da ifade edilmiş; Ehli Kitap'ın içerisinde inanan kimselerin bulunduğu işaret edilmiştir. İbni Cüreyc ve İbni Zeyd'e göre ise âyet Yahudilerden olan fakat daha sonra İslam'a geçen Abdullah b. Selâm ve arkadaşları hakkında indirilmiştir. Ayrıca Hz. Muhammed'i tasdik eden kırk Necranlı, otuz iki Habeşli ve Rumlardan Hıristiyan iken Müslüman olan sekiz kişi hakkında

¹¹⁴ Reşid Rızâ, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm (Tefsîru'l-Menâr)*, IV, 70-74.

indirildiği de ifade edilmiştir. Mücâhid'e göre ise Yahudi ve Hıristiyanlar arasında Müslüman olan tüm insanlar hakkında nâzil olmuştur. Taberî ve Fahreddin er-Râzî, son görüşü tercih etmiş ve diğer görüşlerin bu görüşün içerisinde kabul edilebileceğine işaret etmiştir.¹¹⁵

İbn Kesîr (ö. 774/1373), “Kendilerine kitap verilen kimselerin onu gereği gibi okudukları ve bu kimselerin iman etmiş oldukları”,¹¹⁶ “Hz. Musa'nın kavmi içerisinde insanları hak ve hakikate yönelten, adaleti tesis eden kimselerin bulunduğu”,¹¹⁷ “Ehli Kitap'ın hepsinin bir olmadığı, içlerinde gece vaktinde Allah'ın âyetlerini okuyan ve secdeye kapanan, Allah'a ve ahirete yürekten inanan, iyiliği emredip kötülüğe engel olmaya çalışan fazilet sahibi kimseler olduğu”,¹¹⁸ “daha önce kendilerine ilim verilmiş olan kimselerin Kur'ân okunduğu zaman secdeye kapandıkları”¹¹⁹ şeklinde geçen âyetleri Ehli Kitap'tan bir grubun gerçekten Allah'a ve Hz. Muhammed'e indirilen Kur'ân'a iman ettiklerine delil olarak kullanmıştır. İbn Kesîr, Yahudilerden pek az kimsenin iman ettiğini; Abdullah b. Selâm ve bazı Yahudi din adamlarının iman eden kimselerden olduklarını belirtmiş; sayılarının onu geçmediğini zikretmiştir. Ona göre Hıristiyanlar arasından iman edenler Yahudilerden daha fazladır ve bu duruma “Müminlere en şiddetli düşmanlık besleyenler Yahudiler ve müşriklerdir. ‘Biz Hristiyan'ız.’ diyenler ise müminlere dostluk bakımından daha yakın olan kimselerdir. Çünkü onlar içerisinde kibirli davranmayan bir kısım keşiş ve rahipler vardır.”¹²⁰ şeklinde geçen âyeti örnek olarak göstermiştir. Ayrıca İbn Kesîr, Habeşistan'a hicret edildiğinde Necâşî'nin huzurunda patrik ve papazların da bulunduğu ve Kur'ân okunduğu esnada Necâşî ve din adamlarının ağladığı bilgisine yer vermiştir.¹²¹

İbn Âşûr'a göre Âl-i İmrân 3/110. âyet, İslam'a karşı apaçık düşmanlık edenler ile İslam'a destek olan, açıktan olmasa da içinden İslam'a inanan ve/veya sevgi besleyenlerin durumunu anlatan bir önceki âyeti tamamlar mahiyettedir. Zira bir önceki ayette “Rablerine karşı gelmekten sakınanların” kimler olduğu bu âyette açıklanmış bulunmaktadır. İbn Âşûr, bu kimselerin

¹¹⁵ Taberî, *Câmiü'l-Beyân fî Tefsiri'l-Kur'ân*, VII, 328-329; Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsiru'l-Kebîr*, IX, 160.

¹¹⁶ Bakara 2/121.

¹¹⁷ Arâf 7/159.

¹¹⁸ Âl-i İmrân 3/113-115.

¹¹⁹ İsrâ 17/107-109.

¹²⁰ Mâide 5/82.

¹²¹ İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, III, 310-314.

Ehli Kitap'tan olup iman eden; fakat kavminin korkusundan dolayı bunu izhar edemeyen Necâşî gibi kimselere karşılık kullanıldığını belirtmiştir. Nitekim Allah, Ehli Kitap olan bu grubu, kitaplarını tahrif etmedikleri, Allah'ın âyetleriyle oynayıp onları az bir değer karşılığında satmadıkları için övmüştür. Âyet, onların iman etmeleri hususunda etraflarındaki kimseler tarafından bilinmediklerine işaret etmektedir. Çünkü şayet onlar bilinmiş olsalardı o takdirde onları Ehli Kitap olarak nitelemenin bir anlamı olmayacağı ifade edilmiştir. Dolayısıyla bunların durumu muhaliflerin durumundan farklı olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Ayrıca bu âyet, bu bağlamda düşünüldüğünde, münafıkların alaycı bir dille Hz. Muhammed için “Baksanıza kendi dininden olmayan Hıristiyan birinin namazını kılıyor.” şeklinde sarf ettikleri sözlerine karşılık bir cevap niteliği de taşımaktadır.¹²² Rivayetlerdeki farklılıklar bir tarafa bırakılacak olursa, gerek bu âyette gerekse diğer bazı âyetlerde Ehli Kitap'tan bir topluluğun Hz. Muhammed'in getirdiği ilahi vahye iman ettiği, İslam'ı benimseyip samimi oldukları gerçeği açıklanmış olmaktadır. Aynı zamanda Hz. Muhammed'in davetine kulak verip icabet edenlerin farklı millet ve bölgelerden insanlar olduğu gerçeğini de gözler önüne sermektedir. Ehli Kitap içerisinde taassuptan uzak, hakikati duyunca kabul eden insanların Kur'an tarafından övüldüğünü görmekteyiz. Bu âyette olduğu gibi başka birkaç âyette de insaflı olan Ehli Kitap övülmüştür.¹²³ Süleyman Ateş, ilgili âyetlere ve bu konuyla alakalı rivayetlere bakıldığı zaman, Hıristiyanlar içerisinde Hz. Muhammed'in peygamberliğini inkâr etmeyen ve tevhid inancına sahip olan insanların da cennete gireceklerini düşünmenin mümkün olabileceğine değinmiştir. Fakat tevhid inancına aykırı olarak teslise inanan ve Hz. Peygamber'e düşmanlık besleyenlerin Kur'an tarafından “Allah, için üçüncüsüdür diyenler kâfir olmuştur.”¹²⁴ şeklinde geçen ifadeler merkezinde kâfir ilan edildiği örneğini de vermiştir. Dolayısıyla tevhid inancı gereği Allah'ın bir olduğuna iman eden ve ibadetlerini yerine getiren kimseler, Kur'an'ı Kerim'e göre mümindir ve bu kimselerin yapmış oldukları hayırlı işlerin karşılığını alacakları vurgulanmıştır.¹²⁵

¹²² İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, IV, 207.

¹²³ Bakara 2/41, 62, 121, 144; Mâide 5/69, 83-85; Arâf 7/159; İsrâ 17/107-109.

¹²⁴ Mâide 5/73.

¹²⁵ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, II, 165-166.

Abduh, iyiliği emretme ve kötülükten men etmenin, mümin-kâfir fark etmeksizin bütün insanlar özelinde övgüye değer bir özellik olduğunu söylemiş, âyette iyiliği emretme ve kötülükten men etmenin iman etme şartından da önce zikredilmesini de manidar bulduğunu ifade etmiştir. Bu bağlamda iyiliği emretme ve kötülüğü yasaklamayı imanın kalkanı olarak değerlendirmiştir. Konu, Ehli Kitap özelinde, kendilerinin iman etmiş kimseler olduklarını iddia edip iyiliği emretme ve kötülükten men etme konusundaki olumsuz tavırlarına karşı bir uyarı mahiyetindedir. Burada olumsuz birtakım davranışta bulunan Ehli Kitap'ın imanlarının zayıf olduğuna dikkat çekilmiştir. Allah, Ehli Kitap'a apaçık birtakım deliller gönderdiği halde onların ihtilafa düşmelerini ve bölünmelerini örnek göstermiş, tam bir teslimiyet ve salih amel ile kendisine kulluk edilmesini istemiştir. Bu anlamda iyiliği emretme ve kötülüğü yasaklama iman etmenin bir meyvesine dönüşmektedir. Abduh, Ehli Kitap içerisinde ihlas sahibi, mümin kimselerin de var olduğuna işaret etmiş, diğerlerinin ise din adına sadece bazı dinî merasimleri ve gelenek haline dönüşmüş birtakım yanlış ritüelleri devam ettirmekten başka pek de bir şey yapmadıklarına vurguda bulunmuştur. Bu anlamda Abduh'a göre Ehli Kitap içerisinde ihlas sahibi olan, dinin emir ve yasaklarını yerine getiren kimselerin bulunmadığı sonucunu çıkarmak yanlıştır. Bu durum zaten insan doğasına da aykırıdır. İnsanlar arasında (dinde) aşırılığa kaçanlar olabileceği gibi, mutedil bir yaşam sürenler de mevcuttur. Abduh'a göre din söz konusu olduğunda onun inanırları içerisinde aşırı uçlar ve mutedil gruplar bulunabilmektedir. Dine sarılma, genellikle o dinin ilk ortaya çıktığı durumlarda gerçekleşir ve zamanla fitne ve fesat artar. Abduh, Kur'ân'ın herhangi bir topluluktan bahsederken onları topyekûn tüm bireyleri dâhil edecek şekilde olumsuzlaştırmadığına değinmiş; “birçoğu”, “çoğu” gibi ifadelerle istisnaları belirtme yoluna gitmiş olduğunu söylemiştir. Bu bağlamda Bakara 2/83; Âl-i İmrân 3/75; Nisâ 4/155, 162; Mâide 5/66; Arâf 7/159 ve Hadîd 57/16. âyetleri örnek olarak vermiştir. Abduh, kendi mensubu olduğu topluluğun durumuyla ilgilenmek yerine başka toplulukları merkeze alan ve bu toplulukları da doğru düzgün tanımayan, insan doğasına ve özelliklerine dair pek de bilgisi olmayan müfessirlerin, iman, ihlas ve takva gibi önemli birtakım kavramların kendi toplumu dışındaki ümmetlerde de bulunabileceğini düşünmemelerini eleştirir. Bu bağlamda müfessirlerin Kur'ân âyetlerini sadece kendi zihin dünyaları üzerinden bir okumayla bütünleştirip; kendi anlayışlarını aşan bir anlama gelebileceği ihtimalinin

ıskalanmasına içerler. Abduh, Kur'ân'ın, hiçbir ilim adamının göstermediği bir titizlikle, diğer toplulukların sahip oldukları inançlarını, ahlaklarını, durumlarını değerlendirdiğine vurguda bulunmuştur. Abduh'a göre burada yatan olumsuzluğun temelinde Kur'ân'ın olumsuz gördüğü her özelliği gayrimüslimlere hasretme ve iyi addettiği her şeyi de sadece Müslümanlara ait kılma çabası olarak düşünülebilir. Ona göre bu durum gayrimüslimleri İslam'dan soğutmaya ve onların nefretlerinin kazanılmasına neden olmuştur. Ayrıca bu, Müslümanların ibret alma ve Kur'ân'ın hakikatini kavramaya yönelik idraklerinin de kapanmasına yol açmıştır.¹²⁶

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Kur'ân'ı Kerîm'de zikri geçen *Ehli Kitap* tabirinin özellikle “ilahi bir kitaba inananları” ifade etmek üzere kullanıldığını görmekteyiz. “Kitap sahibi ve/veya kendilerine kitap verilenler” manasına gelen *Ehli Kitap* tabiri, özellikle İslam'dan önceki vahiylerin muhataplarını ifade etmek için kullanılmıştır. Ayrıca, İslam'dan önceki vahiylerin bilgisine sahip olanlar anlamında *Ehli Zikr* ifadesi de zikredilmiş olup; bununla Tevrat ve İncil'e dair birtakım bilgi sahibi kimseler kastedilmiştir. Bununla birlikte Kur'ân'da, Ehli Kitap'ın iki önemli unsurundan birini oluşturan Yahudiler için *Yehûd* ve *Benî İsrâîl*, diğer önemli unsuru olan Hıristiyanlar için de *Nasârâ* ve *Ehlü'l-İncil* ifadelerine sıklıkla yer verilmiştir. Diğer din ve inançlardan Sâbîlik ve Mecusîliğe atıfta bulunulmuş; fakat birlikte adlarını zikretmenin yanında pek de bir bilgi zikredilmemiştir. Dolayısıyla Kur'ân'da genel itibarıyla Ehli Kitap olarak zikredilen zümre Yahudiler ve Hıristiyanlar olarak kabul görmüştür. Biz de bu minvalde konumuzu özellikle Yahudi ve Hıristiyanlara karşılık kullanılan Ehli Kitap merkezinde ele almaya çalışmış bulunmaktayız.

Kur'ân'ı Kerîm'de geçmişte birçok peygamberin vahye mazhar kılındığı gibi Hz. Muhammed'e de vahyolunduğuna, onun hak peygamber olduğuna, Kur'ân'ın önceki kitaplarla aynı kaynak üzere indirildiğine, dolayısıyla Kur'ân vahyinin ilahi kaynaklı olduğuna işaret edilmiştir. Kur'ân'da, Yahudi ve Hıristiyanlara ve de onların kutsal metinleri olan Tevrat ve İncil'e atıfta bulunulmuş; Kur'ân vahyi karşısında sert bir üslup gösteren ve olumsuz tepkiler veren müşriklere karşı İslam'ın hak, Hz. Muhammed'in Allah resulü ve Kur'an'ın ilahi kaynaklı oluşuna Ehli Kitap ve onların kitapları refere

¹²⁶ Reşid Rızâ, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm (Tefsîru'l-Menâr)*, IV, 61-67.

edilerek cevap verilmiştir. Özellikle Mekke döneminde Ehli Kitap'la ilgili âyetlerdeki üslubun sert olmaması, Yahudi ve Hıristiyanlarla herhangi bir çatışmanın yaşanmaması, Habeşistan'a hicret edildiğinde Necâşî'nin Müslümanları koruması, kıssalara dair anlatıların önemli yer tutması, müşriklere karşı Ehli Kitap'ın referans gösterilmesi ve benzeri durumlar, Müslümanların genel itibarıyla Ehli Kitap ile ilişkilerinin neliğini-nasılığını resmetmesinin yanı sıra müşriklerin zihninde İslam'a dair birtakım birikimin oluşmasına da vesile olmuştur.

Kur'ân'ı Kerîm'de Yahudi ve Hıristiyanların birtakım olumsuz inanç, tutum ve davranışlarına değinilmiş ve ciddi anlamda eleştirilmelerine yer verilmiş olmasının yanı sıra Yahudilik ve Hıristiyanlığa dolayısıyla Yahudi ve Hıristiyanlara ve onların kutsal metinlerine dair direkt veya kısmî olarak olumlama ve övgüde bulunan âyetler de zikredilmiştir. Kur'ân, Ehli Kitap'ın pek çoğunu özellikle de Yahudileri, birçok konuda eleştirmekle beraber, yine de onların hepsini bir tutmamaktadır. Bu kimselerin içerisinde inananların, hayırlı birtakım işler yapanların varlığına işaret etmektedir.

Ehli Kitap içerisinde Kur'ân'ın en çok muhatap aldığı kimseler Yahudilerdir. Bu duruma, Kur'ân vahyinin nâzil olduğu Medine döneminde Yahudilerin, Hıristiyanlardan sayıca fazla olması; dolayısıyla Hz. Peygamber ve etrafındaki kimselerin Yahudilerle daha yoğun ilişkiler yaşamaları örnek olarak gösterilebilir. Medenî âyetlerde sadece Yahudilerin tarihsel süreçlerine dair birtakım bilgiler verilmemiş; Medine dönemindeki Yahudilerin din ve kültürlerine dair bazı inanç ve uygulamalara, durum ve davranışlara değinilerek Medine Yahudilerinin özelliklerine dikkat çekilmiştir. Müslümanlar, Hıristiyanlardan çok Yahudilerle hem inanç hem de uygulamalar bağlamında birtakım tartışmalar içerisine girmiş ve Kur'ân, yanlış olan pek çok inanç ve uygulamalar konusunda Ehli Kitap'ı eleştirmiştir. Bu durum, Medenî âyetlerdeki üsluba da yansımıştır. Bununla birlikte Medine'de yaşanan toplumsal ve siyasi olumsuzluklar neticesinde Ehli Kitap'a dair olumsuz anlatılara rağmen Kur'ân, onları bir bütün olarak aynı kategoride değerlendirmemiştir. Konumuzun merkezinde yer alan bu azınlık grupla ilgili söz konusu âyetlerde onların, kendilerine gönderilen ilahi vahye inandıkları gibi Müslümanlara inen âyetlere de inandıkları beyan edilmiş; Allah'a ve ahiret gününe iman ettikleri, ayrıca bunların salih insanlar oldukları, iyiliği emredip kötülükten sakındıran ve hayır işlerine koşan kimseler oldukları, geceleri ibadet

edip Allah'ın ayetlerini okudukları ve emanete ihanet etmedikleri tarzında güzel vasıflar atfedilmiştir.

Kur'an vahyi karşısında Ehli Kitap'ın tamamının homojen bir tavır takındığını söylemek mümkün değildir. Nitekim bu durum, Kur'an'ın Ehli Kitap'tan bahsederken kullandığı, "çoğu", "bir kısmı, bir grubu" gibi ifadelerden de açıkça anlaşılmaktadır. Yine, Arapçada birçok anlamı olmakla beraber bütünün bir kısmını ifade eden "min" edatının da Ehli Kitap'la ilgili âyetlerde sıklıkla kullanıldığını görmekteyiz. Ayrıca Müslümanların, Ehli Kitap'tan iffetli kadınlarla evlenmelerine müsaade edilmesi ve onların kestiği şeylerden yenilebileceğinin nakledilmesi de Ehli Kitap'a karşı mutlak öteki bakışı engeller mahiyettedir. Dolayısıyla Kur'an'ın, toptancı bir anlayıştan uzak bir şekilde hem insanların inanç düzlemi hem de gündelik yaşam formları bağlamındaki farklılıkları nedensellik ilkesi çerçevesinde ele aldığını, herkesi bir tutmadığını kolaylıkla söyleyebiliriz. Yaklaşık yirmi üç senelik bir süreçte, Mekke ve Medine dönemleri olmak üzere iki farklı mekân ve zaman dilimi içerisinde farklı inanç ve yaşam formları sunan topluluklara indirilen Kur'an'ın, muhatap aldığı kitlelerden bağımsız bir yapı ve dile sahip olması mümkün değildir. Dolayısıyla Kur'an'ın, Yahudi ve Hıristiyanlara dair anlatı ve aktarıları tarihi tecrübelerden, insana dair duygu ve düşüncelerden uzak bir yaklaşımla ele almasını beklemek onu anakronistik bir duruma düşürmeye sevkedecektir. Bizim bu çalışmamızda ele almaya çalıştığımız durum Ehli Kitap'ı tamamen ötekileştirme veya Ehli Kitap güzellemesi yapmanın ötesinde bir anlam alanı oluşturma çabasıdır.

Bir çalışma içerisinde birçok âyete konu olmuş Ehli Kitap'a dair bütün âyetleri aynı çalışma içerisinde ele almak oldukça zordur. Biz de bu sebeple çalışmamızı Ehli Kitap'ın hepsinin bir olmadığını, onlardan bazılarının olumsuz birtakım inanç, tutum ve uygulamalar gerçekleştirse de bazılarının ise bunun tam tersi inanç ve davranışlar içerisinde bulduklarını ifade eden, övgü ve olumlama barındıran ve tüm bunları aynı âyetler içerisinde dile getiren bazı pasajları tercih ettik. Bu bağlamda çalışmamızı Âl-i İmrân sûresi içerisinde yer alan 75, 110, 113-115 ve 199. âyetler merkezinde ele almaya çalıştık. Bu âyetlerde, Yahudilerden bazı kimselerin verilen emanete ihanet etmeyen, onları zimmetine geçirmeyen, bazılarının ise verdikleri söze riayet etmeyen ve

emanete ihanet eden kimseler oldukları belirtilmiş,¹²⁷ Ehli Kitap içerisinde iman edip hayırlı işler yapanların varlığına değinilmiş; onların çoğunun fâsık kimseler olduğu ifade edilmiş, bununla birlikte içlerinde inanan kimselerin de bulunduğu zikredilmiş,¹²⁸ Ehli Kitap'ın hepsinin bir olmadığı, içlerinde gece vaktinde Allah'ın âyetlerini okuyan ve secdeye kapanan, Allah'a ve ahirete yürekten inanan, iyiliği emredip kötülüğe engel olmaya çalışan fazilet sahibi kimselerin bulunduğu ve onların yapmış oldukları hayırlı işlerin karşılıksız bırakılmayacağı ifade edilmiş,¹²⁹ Ehli Kitap içerisinde Allah'a iman eden, kendilerine indirilen kitaba inandıkları gibi Müslümanlara indirilen kitaba da inanan kimselerin bulunduğu¹³⁰ zikredilmiştir.

Bu âyetlerde, Ehli Kitap içerisinde olumlu bazı özellikleri zikredilen kimseler; özellikle klasik tefsirlerde, Finhâs b. Âzûrâ, Ka'b b. Eşref ve arkadaşlarının emaneti teslim etmede ve verdikleri sözlere riayet etmede göstermiş oldukları olumsuz davranışlara karşın, önceleri Yahudi iken sonrasında İslam'a ihtida eden Abdullah b. Selâm ve onun etrafında konuşlanan kimselere atıfla yorumlanmıştır. Konu, Yahudilerin Müslümanlara karşı takınmış oldukları olumsuz tavırlar merkezinde ele alınmış görünüyor olsa da esasen Abdullah b. Selâm, Salebe b. Said, Esed b. Ubeyd gibi bazı kimselerin Müslüman olmalarına mukabil Yahudilerin kendilerinden olan bu kimselerle Müslümanların güç kazanmaları karşısında duymuş oldukları rahatsızlığa işaret eder bir hüviyete sahiptir. Yine klasik tefsirlerde, "hayırlı ümmet"ten ve Ehli Kitap içerisinde hayırlı işler yapanlardan bahsedildiği âyetlerin yorumu için Ehli Kitap'tan Hz. Muhammed'e iman eden kimseler arasında Abdullah b. Selâm ve etrafındaki bazı kimselerin, Ebû Huzeyfe'nin azadlı kölesi Salim, Übey b. Ka'b ve Muaz b. Cebel'in isimleri zikredilmiş, Habeşistan'a hicrette Müslümanları himayesine alan Necâşî'nin ismi ön plana çıkarılmış, ayrıca Hz. Muhammed'i tasdik ettiği nakledilen kırk Necranlı, otuz iki Habeşli ve üç Rum'dan bahsedilmiştir. Görüldüğü üzere klasik tefsir literatüründe ilgili âyetlerin tefsiri özellikle Kur'an vahyinin inzâl edildiği sürecin içerisindeki Ehli Kitap ve onların İslam'a ve Müslümanlara karşı takınmış oldukları tutum ve davranışlar ve kendi dinleri içerisindeki yanlış inanç ve uygulamaları

¹²⁷ Âl-i İmrân 3/75.

¹²⁸ Âl-i İmrân 3/110.

¹²⁹ Âl-i İmrân 3/113-115.

¹³⁰ Âl-i İmrân 3/199.

merkezinde ele alınmış; konu, özellikle Yahudi ve Hıristiyanlardan Müslüman olan kimseler üzerinden aktarılmıştır. Bu bağlamda genel olarak, âyetlerin yorumlarının özellikle ilgili dönemle sınırlandırılmış olduğunu söylemek mümkündür.

Çağdaş tefsirlerde ise âyetlerde yer alan olumlu ve olumsuz birtakım özellikler aktarıldıktan sonra Ehli Kitap'ın geneline dair bilgiler verilmiş, âyetler özellikle Ehli Kitap içerisinde iman eden ve hayırlı işler yapan kimseler merkezinde değerlendirilmiştir. Bu tefsirlerde, tıpkı klasik tefsirlerde olduğu gibi içerik Ehli Kitap'tan Müslüman olan bazı kimseler üzerinden aktarılmaya başlanmış olsa da konu, tevhid vurgusu merkezinde olumlu davranışların pekiştirilmesi ve olumsuz inanç ve tutumların yanlışlanması üzerine kurulmuştur. İyiliği emretmenin ve kötülükten men etmenin, inanan-inanmayan fark etmeksizin bütün insanlar özelinde övgüye değer bir özellik olduğu vurgulanmış; hatta âyette iyiliği emretme ve kötülükten men etmenin iman etme şartından da önce zikredilmesinin önemi üzerinde durulmuştur. Ehli Kitap özelinde onların, kendilerini iman etmiş kimseler addetmiş olsalar da iyilik ve kötülük hususunda göstermiş oldukları yanlış tutumları nedeniyle eleştiriye tâbi tutulmaları konunun sadece iman noktasında değerlendirilemeyeceğine, hayırlı işler yaparak, tam bir teslimiyetle Allah'a kulluk etmenin gerekliliğine vurguda bulunulmuştur. Âyetlerde, içlerinde çoğu kimsenin fâsik olduğuna değinilmekle birlikte Ehli Kitap'ın hepsinin bir olmadığına ve olumlu birçok vasıflarına işaret edilmesine rağmen klasik tefsirlerde, konu sadece vahyin nüzulü sürecindeki iman etmiş Yahudi ve Hıristiyanlara ve onların da çok az bir sayıya karşılık geldiği şeklinde yorumlanmıştır. Çağdaş tefsirlerde ise başta Ehli Kitap olmak üzere her toplumda inanç sahibi, akli selim, hayırlı işler yapmaya, iyiliği emredip kötülüklerden sakındırmaya çalışan kimselerin bulunduğu belirtilmiş; inanan topluluklar içerisinde de tam tersi özelliklere sahip kimselerin olabileceğine işaret edilmiştir. Bu tefsirlerde genel olarak konu, sadece din ve inanç merkezinde değil; insanî birtakım meziyetler etrafındaki yorumlarla desteklenmeye çalışılmış; din, dil, ırk vs. gibi konularda hemen hemen her toplumun karşı karşıya geldikleri diğer topluluklara karşı birtakım refleksler vermesinin insan doğasından kaynaklı olduğu belirtilmiştir. Kanaatimizce, âyetleri salt bir şekilde mutlak ötekileştirme ve/veya tamamen olumlama şeklinde okumak pek mümkün değildir. Din ve inanca dair değerler ve gündelik

ilişkiler açısından Yahudi ve Hıristiyanlarla ilişkilerin bozulduğu, karşı karşıya gelindiği, var olma ve güç mücadelelerinin verildiği bir durumda âyetleri tarihi vasattan kopuk bir şekilde değerlendirmek, bağlamdan uzak bir durumla tefsir etmek anakronistik bir yaklaşımı beraberinde getirecektir. Bununla birlikte olayları sadece Müslüman-Ehli Kitap karşılaştırması-çatışması merkezinde okumak yerine âyetlerde yer alan olumlu özelliklere dikkat çekerek yorumlamak; nasıl bir insan ve kimlik tasavvuru inşa edilmesinin gerekliliğine katkıda bulunacaktır.

KAYNAKÇA

- Ali Can, “Kur’ân Ayetleri Işığında Ehl-i Kitab’a Karşı Bütüncül Bir Yaklaşım”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014, cilt: 1, sayı: 39.
- Bedreddin Çetiner, “Ehl-i Kitab Kimdir?”, *Kur’ân-ı Kerim’de Ehl-i Kitab –Tartışmalı İlmî Toplantı-*, İstanbul 2007.
- Beyzâvî, Ebû Saîd Nâsîrüddîn Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Envârü’l-Tenzîl ve Esrârü’l-Te’vîl*, Dâru’r-Reşîd, Beyrut-Lübnan 2000.
- Derveze, Muhammed İzzet, *et-Tefsîru’l Hadîs*, çev. Şaban Karataş ve diğer, İstanbul 1997.
- Ebu’l-A’lâ Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, çev. Dr. Ahmed Asrar, Bengisu Yayınları, İstanbul 1997.
- Ebüs-suûd, Muhammed el-İmâdî, *İrşâdü’l-Akli’s-Selîm ilâ Mezâya’l-Kitâbi’l-Kerîm*, Mektebetü’r-Riyâdî’-Hadîs, Riyâd 1997.
- Fahreddîn er-Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, Dâru’l-Fikr, Lübnan 1981.
- Hayreddîn Karaman v.dğr., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, ed-Dâru’t-Tûnisiyye, Tunus 1984.
- İbn Kesîr, Ebû’l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Ömer, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed vd., Kâhire 2000.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, thk. Muhammed b. Abdilmuhsin et-Türkî, Beyrut 2006.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, Dâru’l-Mîzan, İstanbul 2005.
- Muammer Esen, “Kur’an’ın Ehl-i Kitaba Bakışı”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2010, cilt: 51, sayı: 1.
- Muhammed Altaytaş, *Kur’ân-ı Kerim’de Ehl-i Kitab –İtikadî Açından Yahudilik ve Hıristiyanlık-*, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2016.
- Muhammed Altaytaş, “Ehl-i Kitapla İlgili Bazı Âyetlerden Dini Çoğulculuğa Delil Getirmenin İmkânı Meselesi”, *İHYA Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, 2021, cilt: 7, sayı: 2.

- Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, thk. Abdullah Mahmûd Şehâte, Beyrut-Lübnan 2002.
- Nesefî, Ebû'l-Berekât Hâfizüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmud, *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâikü't-Te'vîl*, Dâru'l-Kalem, Beyrut 1998.
- Remzi Kaya, "Ehl-i Kitap", *DİA*, İstanbul 1994, X, 516-517.
- Remzi Kaya, "Kur'ân-ı Kerim'de Ehl-i Kitap Kavramı (Ehlü'l-Kitap)", *Kur'ân-ı Kerim'de Ehl-i Kitap – Tartışmalı İlmî Toplantı-*, İstanbul 2007.
- Reşîd Rızâ, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm (Tefsîru'l-Menâr)*, Dâru'l-Menâr, Kâhire 1947.
- Sami Kılınçlı, "Mekkî Surelerde Mü'minlerin Ehl-i Kitap ile İlişkileri", *Bilimname: Düşünce Platformu*, 2012/1, sayı: 22.
- Suyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî, *ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsîri'l-Me'sûr*, Beyrut trs.
- Süleyman Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul trs.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiü'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, Kâhire 2001.
- Vehbe ez-Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, Dâru'l-fikr, Dimeşk 2001.
- Yunus Akça, "Kur'an'da Ehl-i Kitap'ın Temel Bazı Yanılgıları", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 2021, cilt: 25, sayı: 3.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl*, Mektebetü'l-Abîkân, Riyâd 1998.

BÖLÜM 24

2000 SONRASI TÜRKİYE'DE MALİ DİSİPLİNİN SAĞLANMASINA YÖNELİK ANAYASAL VE YASAL DÜZENLEMELER¹

Arş. Gör. Dr. Çiğdem ÇADIRCI²

¹ Bu Çalışma Yazarın Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Ana Bilim Dalı'nda Hazırladığı “*Mali Disiplinin Sağlanmasında Türkiye’de İktisat Politikalarının Rolü: 1980/2019 Dönem Analizi*” İsimli Doktora Tezinden Üretilmiştir

² Harran Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, Şanlıurfa/Türkiye, cigdemcadirci@harran.edu.tr,
Orcid ID: 0000-0003-1602-3103

GİRİŞ

Ülkelerde mali disiplinin sağlanması ekonomik istikrarın sağlanmasının yanı sıra iktisat ve maliye politikalarının etkinliğini sağlamak için önemli bir unsur olarak görülmektedir. Ülke ekonomilerinde kamu gelirleri ve giderlerinde meydana gelen dengesizlikler ülkelerin ekonomik ve mali yapısında önemli sorunlar meydana getirmektedir (Günay, 2006: 1).

1930'lu yıllarda maliye politikaları uygulamaları neticesinde gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerde kamu harcamaları artmıştır. Keynesyen düşüncenin hâkim olduğu bu yıllarda bütçe açıklarının ve kamu borçlarının artması sonucunda yaşanan stagflasyon ülke ekonomilerini olumsuz etkilemiştir. 1970 yılında yaşanan bu stagflasyon krizi Keynesyen düşünceye alternatif olacak yeni politikalar üretilmesi gerekliliğini ön plana çıkarmıştır. Bu dönemde kurallı maliye politikaları gündeme gelmiştir. Mali performans göstergeleri üzerine getirilen kısıtlamalar olarak ifade edilen kurallı maliye politikaları ise Dünyada mali kuralların çeşitlenmesi ile sonuçlanmıştır. Mali kural uygulamalarında makroekonomik istikrarın sağlanması, ekonomik büyümenin sağlanması ve kamu borçlarını azaltılması gibi hedefler ön planda tutulmuştur.

Çalışmada Türkiye'de mali disiplinin tesis edilmesi için uygulanan anayasal ve bazı yasal düzenlemeler incelenmektedir. Yasal düzenlemeler başlığında; Türkiye'de 2000 sonrası dönem için yerel yönetimlerde uygulanan yasal düzenlemeler, sosyal güvenlik hizmetlerinin sunumunda uygulanan yasal düzenlemeler, Tek Hazine Hesabı, bütçe sisteminde meydana gelen değişimler ve Mali Kural Kanun Tasarısı ele alınmaktadır.

1.MALİ DİSİPLİNİN SAĞLANMASINA YÖNELİK ANAYASAL VE BAZI YASAL DÜZENLEMELER

1.1. Mali disiplinin Sağlanması Amacına Yönelik Anayasal Düzenlemeler

Türkiye Anayasa'sı incelendiğinde mali disiplin kavramı tam olarak kullanılmasa da mali disiplinin sağlanmasına yönelik bazı hükümler bulunduğu görülmektedir.

Anayasa'nın 65. maddesinde "Devlet, sosyal ve ekonomik alanlarda Anayasa ile belirlenen görevlerini, bu görevlerin amaçlarına uygun öncelikleri gözeterek mali kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getirir. Devletin iktisadi ve sosyal ödevlerinin sınırları belirlenmiştir" ibaresi (T.C.

Anayasası, 1982) ile mali kaynakların etkin kullanılmasının önemi anlaşılmaktadır. Aynı zamanda maddede yer alan mali kaynakların yeterliliği ölçüsünde yerine getirilmesi ibaresi ile bu maddenin mali disiplinin sağlanmasına yönelik olduğu görülmektedir.

Anayasanın 73. Maddesinde “Herkes, kamu giderlerini karşılamak üzere, mali gücüne göre, vergi ödemekle yükümlüdür. Vergi yükünün adaletli ve dengeli dağılımı, maliye politikasının sosyal amacıdır. Vergi, resim, harç ve benzeri mali yükümlülükler kanunla konular, değiştirilir veya kaldırılır. Vergi, resim, harç ve benzeri mali yükümlülüklerin muafık, istisnalar ve indirimleriyle oranlarına ilişkin hükümlerinde kanunun belirttiği yukarı ve aşağı sınırlar içinde değişiklik yapma yetkisi Cumhurbaşkanına verilebilir” ibaresi bulunmaktadır (T.C. Anayasası, 1982). Vergilemede adaletin önemini vurgulayan bu maddede Cumhurbaşkanına verilen yetkiler arasında vergi, resim, harç ve benzeri mali yükümlülüklerin muafık, istisnalar ve indirimleri ile oranlarının olduğu anlaşılmaktadır.

21.01.2017 Tarihli ve 6771 sayılı “Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanundaki” düzenlemeler ile 161, 162, 163 ve 164. maddelerinde değişiklik yapıldığı görülmektedir. Anayasanın Bütçe ve Kesin Hesap başlığı altında bulunan bu maddeler birleştirilerek 161. madde altında toplanmıştır. Bu maddede “Kamu idarelerinin ve kamu iktisadî teşebbüsleri dışındaki kamu tüzel kişilerinin harcamaları yıllık bütçelerle yapılır. Mali yıl başlangıcı ile merkezi yönetim bütçesinin hazırlanması, uygulanması ve kontrolü ile yatırımlar veya bir yıldan fazla sürecek iş ve hizmetler için özel süre ve usuller kanunla düzenlenir. Bütçe kanununa, bütçe ile ilgili hükümler dışında hiçbir hüküm konulamaz.” ibaresi bulunmaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, 2017). Bir hükmün bütçe ile ilişkilendirilebilmesi için bütçenin uygulanmasını sağlaması ve kolaylaştırması, tamamlayıcı nitelikte olması gerektiği belirtilmektedir. Bu nedenle Anayasa’da bulunan “bütçe ile ilgili hükümler” ibaresinin mali özellik taşıyan hükümler olmadığı, bütçenin uygulanması sürecinde uygulamayı kolaylaştırıcı ve açıklayıcı nitelikte hükümler olması gerekliliği anlaşılmaktadır (Öner, 2009: 69).

Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair 6771 sayılı Kanun’da bütçe sürecini kapsayan ibareler bulunmaktadır. Bu maddelerde bütçe süreci aşağıdaki şekilde ifade edilmiştir.

- Cumhurbaşkanının malî yılbaşından en az yetmiş beş gün önce bütçe kanun teklifini Türkiye Büyük Millet Meclisine sunmalıdır.
- Sunulan bütçe teklifi Bütçe Komisyonunda görüşülmelidir. Bu Komisyon ellibeş gün içinde metin hazırlamalıdır.
- Bütçe komisyonu tarafından hazırlanan metin Genel Kurul'da görüşülmelidir. Metin malî yılbaşına kadar karara bağlanmalıdır. Ancak Bütçe Kanun'u süresi içerisinde yürürlüğe konulamadığı zaman geçici bir bütçe kanunu çıkarılır. Geçici Bütçe Kanun'u da çıkarılmadığı takdirde ise bir önceki yılın bütçesi yeniden değerlendirilerek uygulanır.
- Kamu idare bütçeleri ve değişiklik önerileri hakkında görüşme yapılmaksızın Genel Kurul'da okunmalı ve oylanmalıdır (Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, 2017).

Bu süreçte Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri, Genel Kurul'da kamu idare bütçeleri hakkında düşüncelerini her bütçenin görüşülmesi esnasında açıklarlar. Ancak gider arttırıcı- gelirleri azaltıcı önerilerde bulunamazlar. Ayrıca “Kesin hesap kanunu teklifi ve genel uygunluk bildiriminin Türkiye Büyük Millet Meclisine verilmiş olması, ilgili yıla ait Sayıştay’ca sonuçlandırılmamış denetim ve hesap yargılamasını önlemez ve bunların karara bağlandığı anlamına gelmez.” ibaresi yer almaktadır (T.C. Anayasası, 1982). Bu madde den kesin hesap kanunu teklifi ve genel uygunluk bildirimini TBMM’ne sunulmuş olsa bile Sayıştay tarafından denetiminin sürdüğü anlaşılmaktadır.

Parlamentoda bütçenin komisyonunun kurumsal yapısının da Anayasa yapılan değişiklikler sonucunda değiştiği görülmektedir. Yeni düzenlemede 40 üyeden oluşan Plan ve Bütçe Komisyonunu iktidar partisinden olmak üzere en az 25 üyenin olmasını öngören hükmün yer almadığı görülmektedir. Düzenleme sonucunda geleneksel başkanlık sisteminde kurulan hükümetin parlamento çoğunluğuna göre kurulmasını gerektirmediğinden dolayı iktidar partisi/partilerinin çoğunluğu sağlamasını gerektiren bu ibare, öneri metninde yer almamıştır (Yılmaz ve Biçer, 2018: 27).

Anayasa'nın ilgili maddeleri incelendiğinde önerilen Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nde bütçe teklifinin sunulma biçimi, bütçe komisyonunda

iktidar ve muhalefet partisinin üye yapısında yapılan değişiklikler ile geçici bütçe uygulaması dışında bütçenin anayasal yapısında önemli bir değişiklik yapılmadığı görülmektedir. Bunun yanı sıra bütçenin hazırlanması, hazırlandıktan sonra görüşülmesi ve onaylanma aşamalarında temel değişiklikler yapılmıştır. Bu değişiklik ile Parlamentoda bütçe sürecinin hükümet içerisinde çoğunluğa sahip olan iktidar partilerinin yerine parlamentoya bırakıldığı görülmektedir (Yılmaz ve Biçer, 2018: 28).

Bu bağlamda bütçenin temel kaynağının Anayasa olduğu ve bütçelerde gider ve gelirlerle ilgili kanunların Anayasa'da belirtilen hükümlere uygun olması gerektiği görülmektedir (Mutluer, Öner ve Kesik, 2005: 29). Ayrıca Anayasa'da iktisadi ve mali yapıyı ilgilendiren hükümlerin olduğu fakat bütçelerin ve borç stoklarının büyüklükleri gibi mali disiplinin sağlanmasını yakından ilgilendiren mali kural özelliği taşıyan hükümlerin yer almadığı dikkat çekmektedir.

2. MALİ DİSİPLİNİN SAĞLANMASI AMACINA YÖNELİK BAZI YASAL DÜZENLEMELER

2.1.Yerel Yönetimlerde Yasal Düzenlemeler

Küreselleşme olgusu hemen hemen tüm dünya ülkelerinde ekonomik, siyasi, kültürel, toplumsal alanlarda etkisini göstermiştir. Bu olgu ile devletin ekonomi üzerinde müdahale anlayışı değişmiştir. Piyasaların etkili olduğu bu dönemde görülen değişikliklerin kamu hizmetlerine etkisi ise farklı şekillerde ortaya çıkmıştır. Bu süreçte kamu hizmetlerinin özelleştirilmesi gibi farklı yaklaşımlar benimsenmiştir. Ayrıca bu süreçte kamu hizmetlerinin bazılarının yerel yönetimlere aktarılması nedeniyle yerelleşme eğilimi önem kazanmıştır. Kamu yönetim anlayışına yön veren ilkeler -birim sorumluluk, saydamlık, yönetim, katılım, çıktı ve birey odaklı hizmet anlayışı ilkeleri olmuştur (Sivrekli, 2014: 64).

Türkiye, Anayasa'nın 123. maddesine göre; merkezden yönetim ve yerinden yönetim esasına göre şekillenmiştir. Yerel yönetim yerel düzeyde demokratik olarak seçilmiş organları olan, yönetim alanı içinde bulunan, halkın yerel ihtiyaçlarını karşılamakla sorumlu, kamu tüzel kişiliğine sahip yönetim birimi olarak tanımlanmaktadır. Yerel yönetimlerin kamu tüzel kişiliğine sahip olmasının nedeni olarak ise üniter devlet sistemlerinde merkezi hükümetlerin altında düzenlenmeleri görülmektedir (Sakınç, 2012: 24).

Türkiye’de yerel yönetimler için düzenlenen 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanun’u ve 5393 sayılı Belediye Kanun’u önemli kanunlar arasındadır. 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanun’u 2005 yılında kabul edilmiştir. Bu Kanun’un amacı il özel idaresinin kuruluşu, organları, yönetimi, görev-yetki ve sorumlulukları ile çalışma usul ve esaslarını belirlemektir. Bu Kanun ile İl Özel İdarelerinde hizmette yerellik ilkesinin ön plana çıktığı ve idari ve mali özerkliğe kavuşturulduğu dikkat çekmiştir. Anayasa’nın 123. maddesinde “İdarenin bütünlüğü ilkesini zayıflatamayacak veya ortadan kaldıracak şekilde yorumlanamayacağı” hükmü de bulunmaktadır.

5393 sayılı Belediye Kanun’u 2005 yılında kabul edilmiştir. Bu Kanun’la belediyelerin kuruluşları, organları, yönetimleri, görev- yetki ve sorumlulukları ile çalışma usul ve esasları düzenlenmiştir. Bu Kanun’un 3. maddesinde “Belediye; belde sakinlerinin yerel ortak nitelikteki ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulan ve karar organı seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan, idari ve mali özerkliğe sahip kamu tüzel kişisi” olarak belirtilmektedir (Belediye Kanunu, 2006).

5393 sayılı Belediye Kanun’u ve 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanun’larında mahalli nitelik taşıyan ihtiyaçların karşılanması için belediyeler ve il özel idareleri tarafından karşılanan hizmetlerin etkinlikle sunumu önem taşıdığı görülmektedir. Hizmet açısından etkinlik sağlanması için hizmetin yöre halkının tamamına götürülmesi ile eşit miktar ve kalitede sunumu gereklidir. Belirli bir yöre halkının yapılan hizmetlerden eşit olarak faydalanması aslında mali yapı ile yakından ilgili bir durumdur. Kaynakları yeterli olan birimler hizmetlerin sunumunu gerçekleştirirken eşit ve aynı kalitede sunumunu gerçekleştirebilmesi açısından mali yapı çok önemlidir. Mali etkinliğin sağlanması sonucunda hizmet sunumunun da etkinliği gerçekleşmektedir (Sivrekli Demircan, 2009: 340).

Yerel yönetimler borçlanma yoluyla bütçe açıklarını finanse ettiklerinde borç yükleri dahada artarak finansman dengelerinin olumsuz şekilde etkilendiği bilinmektedir. Bunun yanı sıra borçlanma aracı bütçe açıklarının giderilmesi için kullanıldığında makroekonomik politikaların etkisini kaybetmesi gibi olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Bu nedenle gelişmiş ve gelişmekte olan birçok ülkenin yerel idarelerinin borçlanmaları üzerinde piyasa ve idari sınırlamaları ile kurala dayanan sınırlamalar gibi pek çok uygulamalar yürürlüğe koyduğu görülmektedir (Gölçek, 2016: 67).

Türkiye’de 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanun’unda ve 5393 sayılı Belediye Kanun ’ununda yerel yönetimlerin mali disiplinlerinin sağlanması amacıyla borçlanmaları ve harcamaları üzerinde bazı sınırlama ve düzenlemeler bulunmaktadır. Yerel yönetim birimlerinin borçlanması üzerine ilgili kurallar incelendiğinde Belediyeler ve İl Özel İdareleri 5393 sayılı Belediye Kanun’u ve 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanun’u hükümlerine göre borçlanabildikleri görülmektedir. 5393 sayılı Belediye Kanunu’nun 68. maddesi incelendiğinde belediyelerin görevlerini ve hizmetlerini gerçekleştirebilmek amacı için gereken giderlerin karşılanması için belirli usul ve esaslar çerçevesinde borçlanma ve tahvil ihraç edebilme yetkisi verildiği anlaşılmaktadır. Bu kanunlara ilaveten yerel yönetimlerin borçlanmaları hakkında 4749 sayılı Kamu Finansmanı ve Borç Yönetiminin Düzenlenmesi Hakkında Kanun hükümlerinin uygulandığı görülmektedir. 4749 Sayılı Kanun’un 2. maddesinde “büyükşehir belediyeleri ve bunlara bağlı kuruluşlar ile sair yerel yönetim kuruluşları da bulunmaktadır” ibaresi ile bu kanuna tabi olan kurumlar belirtilmiştir.

5393 Sayılı Belediye Kanun ve 4749 sayılı Kamu Finansmanı ve Borç Yönetiminin Düzenlenmesi Hakkında Kanun’un hükümlerine göre yerel yönetimlerin sadece yatırım programları projeleri için dış borçlanma yapabildiği görülmektedir. Bunun yanı sıra herhangi bir dış borçlanma izne tabi tutulmuştur. İl Özel İdareleri borçlanma kuralları 5302 sayılı Kanun’un 51. maddesinde belirtilmiştir. Bu madde de iç ve dış borç stoku belirlenmesi, “İl özel idaresi ve bağlı kuruluşları ile bunların sermayesinin %50’sinden fazlasına sahip oldukları şirketlerin faiz dâhil iç ve dış borç stok tutarı, en son kesinleşmiş bütçe gelirleri toplamının 213 sayılı Vergi Usul Kanunu’nda belirlenen yeniden değerlendirme oranıyla artırılan miktarını aşmaması” ibaresi yer almaktadır (Belediye Kanunu, 2006). Bu ibareler ile İl Özel İdarelerinin iç ve dış borç miktarlarının sınırlandırılması yoluyla finansman dengelerini ve sonuç olarak mali disiplinlerini sağlamalarını gerçekleştirmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır.

5393 sayılı Belediye Kanunu’nun 68. maddesi incelendiğinde yerel yönetimlerin İller Bankası hariç olmak üzere başka bankalardan borçlanmasını kısıtlayan bir düzenleme bulunmadığı görülmektedir. Bu nedenle yerel yönetimler kamu ve özel bankalardan iç borçlanma yapabilmektedir. Norm kadroların ve personel istihdam usullerinin belirlendiği 5393 Sayılı Belediye Kanun’unun 49. maddesinde ise personel giderleri için harcama kısıtı

bulunduğu görülmektedir. Bu madde de yıllık personel giderleri toplamının, gerçekleşen en son yıl bütçe gelirlerine oranlanmasıyla elde edilen miktarın her yıl yeniden değerlendirme katsayısı oranında artırılması öngörülmüştür. Bu artış ile hesaplanan artış miktarının nüfusu on binin altında bulunan belediyelerde %40'ı diğer belediyelerde ise %30'u aşmaması ilkesi benimsenmiştir. Bu İlkelerde personel giderlerinde görülen artışların önlenmesi amaçlanmaktadır. Ayrıca “Yıl içerisinde aylık ve ücretlerde beklenmedik bir artışın meydana gelmesi sonucunda personel giderlerinin söz konusu oranları aşması durumunda, cari yıl ve izleyen yıllarda personel giderleri bu oranların altına ininceye kadar yeni personel alımı yapılamaz” hükmüyle personel alım kısıtları getirildiği görülmektedir. Bu kısıtlar ile gerekli olan personel sayısından fazla personelin işe alınmasının önlenmesi ve mali disiplinlerinin sağlanmasının amaçlandığı görülmektedir.

5393 sayılı Belediye Kanunu ve 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanun'u incelendiğinde belediye ve il özel idarelerinin borçlanma üzerine koyduğu kurallar ve borç stoku üzerine koyduğu limitlerde sınırlamalar getirmesi ile bu idarelerin mali disiplinlerini sağlamaya çalıştıkları dikkat çekmektedir. Bu yönüyle bu kanunların mali kural niteliği taşıdığını ve yerel yönetimlerin mali disiplinini ön plana koyan önemli kanunlar olduğu kabul edilmelidir. Ayrıca 5393 sayılı Belediye Kanun'u ve 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanun'unun hesap verebilirlik ve mali saydamlık ilkelerini barındırdığı da dikkat çekmektedir.

2.2. Sosyal Güvenlik Kurumunda Yasal Düzenlemeler

5502 Sayılı Sosyal Güvenlik Kanun'u 16.05.2006 tarihinde kabul edilmiştir. Bu Kanun'la “Sosyal Güvenlik Kurumunun kuruluş, teşkilât, görev ve yetkilerine ilişkin usul ve esasları” düzenlenmiştir. 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu'nun 12. maddesi “Sosyal güvenlik kurumu bütçesi, sosyal güvenlik hizmeti sunmak üzere, Kanunla kurulan ve bu Kanun'a ekli (IV) sayılı cetvelde yer alan her bir kamu idaresinin bütçesidir.” (Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu, 2003) şeklinde ifade edilmiştir.

4947 sayılı Kanun'da Sosyal Güvenlik Kurumları;

- T.C. Emekli Sandığı Genel Müdürlüğü,
- Sosyal Sigortalar Kurumu Başkanlığı,
- BAĞ-KUR Genel Müdürlüğü,

- Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü,
- Ereğli Kömür Havzası Amele Birliği Biriktirme ve Yardım Sandığı Başkanlığı, olarak belirtilmiştir (Kamu Finansmanı ve Borç Yönetiminin Düzenlenmesi Hakkında Kanun, 2002).

Ancak 5502 sayılı Sosyal Güvenlik Kurumu Kanun’unda sosyal güvenlik kurumları birleştirilmiştir. 5502 Sayılı Kanun’un 42. maddesi ve 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanun’unda bu kurumun ismi Sosyal Güvenlik Kurum’u olarak değiştirilmiştir. Sosyal Güvenlik Kurumu’nun 5502 Sayılı Kanun’da hedefleri aşağıdaki şekilde belirtilmiştir.

- Sosyal güvenlik politikalarını ulusal politika ve stratejilerle uygun şekilde uygulanarak, geliştirilmesi,
- Gerçek ve tüzel kişiliğe sahip olanlara hakları hakkında bilgi verilerek, hizmet alanların hak ve yükümlülüklerinin yerine getirilmesinin sağlanması,
- Uluslararası gelişmelerinin takip edilerek, sosyal güvenlikle ilgili gelişimin sağlanması, Avrupa Birliği ve uluslararası kuruluşlarla iş birliğinin sağlanması,
- Kamu kurumları içinde iş birliğinin sağlanmasıdır (Sosyal Güvenlik Kurumuna İlişkin Bazı Düzenlemeler Hakkında Kanun, 2006).

Sosyal güvenlik sisteminde fon biriktirme yöntemi ve dağıtım yılı finansman yöntemi olarak adlandırılan iki tür finansman yöntemi bulunmaktadır. Fon biriktirme yönteminde primler bireyin hesabında veya ortak bir fonda toplanmaktadır. Ancak toplanan fonların dönem içinde dağıtımı gibi bir durum bulunmamaktadır. Bir diğer finansman yöntemi olan Dağıtım yılı finansman yönteminde ise toplanan fonlar bir fon hesabında biriktirilmektedir. Ayrıca belirlenmiş olan dönemin gelirleriyle o dönemin sigorta yardımları ve giderleri karşılanmaktadır. Türkiye’de 25.08. 1999 tarihinde kabul edilen 4447 sayılı Kanun ile dağıtım yılı finansman yöntemi uygulanmaya başlanmıştır (Eğeli, 2009: 56).

Sosyal güvenlik kurumlarının bütçelerinin hazırlanması ile ilgili 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu’nun da hükümler bulunmaktadır. Bu maddeler 14, 18, 20, 77, 68 ve 41. maddelerdir. 5018 Sayılı

Kanun'un 14. maddesi kamu gelirlerini azaltma veya kamu giderlerini arttırma ile ilgili kanun tekliflerinin orta vadeli mali program ve orta vadeli mali plan ile en az üç yıllık bir dönem için hazırlanması gerekliliği ile ilgilidir. Kanun'un 18. Maddesinde, sosyal güvenlik kurumları bütçesinin son iki yılın bütçe gerçekleştirmeleri ve izleyen iki yıla ait gelir ve gider tahminlerinin de bulunması gerekliliği yer almaktadır. Genel bütçe kapsamındaki kamu idarelerinin ayrıntılı harcama programlarını hazırlayarak, Cumhurbaşkanlığına göndermesi gerekliliği 20. madde de bulunmaktadır. 68. maddede ise sosyal güvenlik kurumlarının Sayıştay denetimine tabi olduğu görülmektedir. 41. Madde 'de bütçe ile ödenek tahsis edilen harcama yetkilileri ve üst düzey yöneticilerin düzenli olarak her yıl faaliyet raporu hazırlaması gerekliliğini içeren ibareler bulunmaktadır (5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu, 2003). Ayrıca 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu'nun da sosyal güvenlik kurumlarını ilgilendiren bu maddelerde bu kurumların kaynaklarını etkin ve verimli kullanması gerektiği anlaşılmaktadır.

2.3. Tek Hazine Hesabı

Türkiye'de 1972 yılında uygulanmaya başlayan Tek Hazine Hesabı kamu nakdinin etkin bir şekilde yönetilmesini, kamuya ait nakit akımlarının yer ve zaman bakımından denkleştirilmesini ve kamuya ait olan kaynaklarının tek merkezden izlenebilmesini ve yönetilmesini sağlamaktadır. Günümüze kadar sürekli gelişme gösteren teknoloji ve yeniliklere uyumun sağlanması için birçok kez yenilenmiştir (Can, 2020: 43).

Tek Hazine Hesap Sisteminin temel hedefi, saymanlıkların ödemelerini hızlı bir şekilde gerçekleştirilmesini sağlamaktır. Ancak saymanlıklar için kolaylıklar sağlayan bu durum kamu idarelerinde aniden oluşan ödeme taleplerinde yükler oluşturması bankacılık kesiminde önemli riskler oluşturmuştur. Bu nedenle Bankaların bu yüklü ödeme işlemleri karşısında toplu olarak yapılacak ödemeleri yapabilmesi için en geç bir gün önce ilgili bankalara bildirilmesi gerekliliği şartı konulmuştur. Fakat yine de Tek Hazine Hesap Sisteminde muhasebe birimlerinin gerçekleştirdiği tahsilatları ödemelerde kullanmaları yönünde imkân sağlansa bile Hazine hesaplarına aktarılması gerekli olan tahsilatların zamanında ve gereken tutarda ödenemediği görülmüştür. Merkez muhasebe birimlerinde toplanan tutarların, Hazine'nin TCMB hesabına aktarılması gerekli görülmüşse de aktarım

sisteminin düzenli olmaması Hazine'nin borçlanma yoluna gitmesi ile sonuçlanmıştır. Bu sistemin en olumsuz özelliklerinden biri genel bütçeli idarelerin taşra birimlerinde yeterli para miktarının varlığına bakılmadan TCZB'den kaynak kullanılması ile ödeme yapmalarına imkân tanınması olmuştur. Bu nedenle Hazinesinin nakit yönetimi taşra birimleri üzerinde pasif kalmıştır (Can, 2020: 32).

Merkez Bankası, Hazine Müsteşarlığı ve Maliye Bakanlığı 2007 yılında aralarında bir protokol hazırlayarak Tek Hazine Cari Hesabı Sistemine geçmiştir. Tek Hazine Cari Hesabı Sistemine ilaveten 2010 yılında kamu elektronik ödeme sistemi kullanılmaya başlanmıştır. Bu sistemin en önemli özelliklerinden biri taşraya ve genel bütçeye dâhil olan tüm idarelerinin ödeme ve tahsilat işlemlerini tek bir yerde toplanmasını ve elektronik ortamda gerçekleştirilmesine imkân tanınmasıdır. Bu sistemin diğer sistemden temel farkı Hazine tarafından günlük ödeme planlaması uygulamasıdır. Böylece bu sistem borç ve nakit yönetimini koordineli olarak kullanmayı sağlamıştır (Eğilmez, 2012). Bu sistem ile Hazine'nin borçlanmasının azaltılması ve önlenmesi amacıyla kamu kurum ve kuruluşlarının hesaplarında olan nakit fazlalıklarının Hazine hesaplarına aktarılması sağlanmıştır.

Tek Hazine Kurumlar Hesabı 2018 yılında kamu mali yönetim alanında kabul edilen önemli reformlarından biridir. Tek Hazine Kurumlar Hesabı kapsamı dahilinde kamu idareleri ve Hazine arasında ilişki kurularak ve kamu kaynaklarının bir bütün olarak yönetilip ve izlenmesini amaçlamaktadır. Bu Hesap genel bütçeli kurum ve kuruluşları kapsamaktadır. Tek Hazine Kurumlar Hesabı hemen hemen tüm kamu kaynağının tek hesapta toplanmasını sağlaması yönüyle diğer hesaplardan farklılaşmıştır. Aynı zamanda bu Hesap 27.03.2018 tarihinde 7103 sayılı Vergi Kanunları ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun ile 4749 sayılı Kamu Finansmanı ve Borç Yönetiminin Düzenlenmesi Hakkında Kanun'a eklenmiştir.

2.4. Bütçe Sisteminde Değişim

2021 Mali yılında Program Bazlı Performans Esaslı Bütçe Sistemi kullanılmaya başlanmıştır. Bu bütçeleme sisteminin temel özellikleri incelendiğinde program sınıflandırmasına göre harcamaların sınıflandırılmasını sağlayan, harcama önceliklerinin belirlenmesinde karar alıcı

birimlerine kamu hizmetinin sunumu hakkında gerekli bilgileri sağlayan ve bu bilgilerin kaynakların tahsis edilmesi aşamasında sistematik olarak kullanılmasını sağlayan bir sistem olduğu görülmektedir (Program Bütçe Rehberi, 2020).

Aslında bu sistemin temel amacı, hükümetin program bazlı bir bütçe sistemini kullanma hedefi ve bu sınıflandırma sistemine göre kaynakların tahsisinin daha etkili olacağı düşüncesidir. Bu bütçe modelinin temel hedefi performans esaslı bütçeleme sistemi ile program bütçe sisteminin bütünleştirilmesi olarak görülmüştür. Analitik bütçe kodlama sisteminde giderin sınıflandırılması kurumsal, fonksiyonel, ekonomik ve finansman tipi olarak yapılmaktadır. Fakat yeni bütçe sisteminde program sınıflandırma olarak isimlendirilen 3 düzeyden oluşan yeni bir sınıflandırma eklendiği görülmektedir. Bu sınıflandırmada belirtilen 3 Düzey program, alt program ve faaliyet olarak belirtilmiştir (Ergen, 2011: 294-299). Bu yeni sınıflandırmada yer alan programlar, kamu idarelerinin temel görev ve sorumluluklarına göre kaynak tahsisinin yapıldığı, birbirleri arasında uyumun sağlandığı faaliyetler grubu olarak belirtilmiştir. Ayrıca programlar, program amacı ve alt program hedefleri ile politika belgelerinde belirlenmiş hedeflerle ilişkilendirilmektedir. Kaynak tahsisi ve harcama kararlarının temelinde ise programlar yer almaktadır. Alt program ise programın alt unsurlarını içeren şekilde hazırlanmıştır. Program kapsamında bulunan ürünler ve hizmetlerin sahip olduğu nitelikleri itibarıyla alt gruplara ayrılmasını sağlayan bir özelliğe sahiptir. Son düzey olan Faaliyet ise, kamu kaynağının kullanılarak bir ürün hazırlanması veya hizmetin sunulabilmesi için, ilk aşama olan planlama aşamasından üretimin hedeflenen topluluğa ulaşıncaya kadar gerçekleştirilen işlerin, yapılan işlemlerin ve süreçlerin bütünü olarak ifade edilmektedir (2021-2023 Dönemi Bütçe Hazırlama Rehberi, 2020). Bu bağlamda sınıflandırma sistemine eklenen bu sisteminin uygulanmakta olan politikalar ile kamu hizmetlerinde verimliliğin ve etkinliğin sağlanmasında, bütçe sürecinde alınan kararların desteklenmesinde ve kaynak tahsislerinin yapılmasında kaynak dağılımının öncelikli alanlara göre belirlenmesinde önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

2.5. Mali Kural Kanun Tasarısı

Türkiye’de 16.09.2009 tarihinde Resmî Gazete’ de 2010-2012 döneminde hazırlanan Orta Vadeli Program’da mali kural uygulamasının uygulamaya konulabileceği bildirilmiştir. Bu Program’da orta-uzun vadede kamu açığının milli gelir oranının sürdürülebilir bir borç yapıyla uyumunun sağlanacağı belirtilmiştir. Mali kural uygulaması ile ilgili yasal altyapının 2010 yılının ilk döneminde tamamlanarak ve 2011 yılı bütçe döneminde kamu mali yönetimi ile belirlenen mali kuralın uyumlu olarak yürütüleceği bildirilmiştir (Orta Vadeli Program, 2010-2012, 7). Bu Kanun tasarısında mali kural uygulamalarının gerekçeleri aşağıdaki şekilde ifade edilmiştir.

- Kamu açıkları ve borçların sürdürülebilirliğinin sağlanması,
- Mali disiplin anlayışının kalıcılığı ve sürekliliğinin sağlanması,
- Maliye politikasının güvenilirliğinin artırılması,
- Kredibilite ile birlikte risk priminin düşmesinin sağlama yolu ile borçlanma maliyetinin azalmasının sağlanabileceğidir (Mali Kural Kanun Tasarısı, 2010: 2).

Mali Kural Kanun Tasarısı’nda belirlenen ilkeler aşağıdaki şekilde ifade edilmiştir.

- Doğruluk, basitlik, saydamlık ve hesap verilebilirlik ilkeleri mali kuralların uygulanması aşamasında temel alınmalıdır.
- Mali kural uygulamaları ile ilgili olan verilerin zamanında ve tam olarak kamuoyuyla paylaşılmalıdır.
- Kamu mali yönetiminde ve bütçeleme sürecinde uygulanacak mali kurallar kamuoyu ile paylaşılması gereklidir (Mali Kural Kanun Tasarısı, 2010: 2).

Aslında mali kural, iki parametreye bağlıdır. Bu parametreler bütçe açığı hedefi ve potansiyel büyüme hedefidir. Ekonominin reel olarak büyüme oranı olarak gösterilen (b) katsayısının daralmanın yaşandığı dönemlerde maliye politikasına esneklik sağlama özelliği vardır. Bu katsayı reel GSYİH’in %5’i üzerinde büyümenin gerçekleşmesi için yapılması gerekli tasarruf miktarını; altında olan her bir puan için ne kadar açık verilebileceğini açıklamaktadır

(Şengönül ve Songur, 2010: 15). Ayrıca ilgili yasa teklifi incelendiğinde; milli gelir ile büyüme oranının yakın bir ilişki içerisinde olduğu görülmektedir.

Türkiye’de bu mali kural kanun tasarısı hazırlanmasına rağmen uygulamaya konulmamıştır.

Sonuç ve Değerlendirme

Hem gelişmekte olan ülkeler hem de gelişmiş ülke ekonomilerinde mali disiplinin sağlanması amacıyla uygulanan anayasal ve yasal düzenlemeler makro ekonomik istikrarın sağlanması için önem taşımaktadır.

Çalışmada Türkiye’de 2000 sonrası dönem için mali disipline yönelik birçok kanunlar ve düzenlemeler hazırlanarak, uygulamaya konulduğu görülmektedir. Türkiye Anayasası incelendiğinde; mali disipline yönelik maddeler olduğu dikkat çekmektedir. Aslında mali disiplin kavramı Anayasa’da kullanılsa da mali disiplinin tesis edilmesini sağlayacak bazı hükümlerin yer aldığı görülmektedir. Bu hükümler Anayasa’nın mali kaynakların etkin kullanılmasını gerektiren hükümlerin bulunduğu 65. madde ve vergilemede adaleti esas alan 73. maddelerdir. Ayrıca 6771 sayılı Kanun gereğince 161,162,163,164. maddelerinin tek madde olarak toplandığı 161. madde de mali disiplini sağlayacak maddeler yer almaktadır. 161. Madde ile Türkiye’de siyasal ve ekonomik istikrarsızlığın hâkim olduğu dönemlerde Anayasaya bütçe dışında hükümler koyulmasının önlenmesi amaçlanmıştır. Anayasa içerisine koyulabilecek bütçe dışı hükümlerin önlenmesi mali disiplinin sağlanması bakımından önemli bir maddedir. Bu yönüyle Türkiye Anayasa’sı incelendiğinde mali disiplinin sağlanmasını destekleyen maddelerin bulunması mali disiplinin sağlanmasına önem verildiğini göstermektedir.

Çalışmada mali disiplinin sağlanmasına yönelik yerel yönetimler ve sosyal güvenlik hizmetleri hakkında yasal düzenlemeler incelendiğinde önemli kanunlar ve düzenlemeler yapıldığı görülmektedir. Bu Kanunlar ve yasal düzenlemeler mali disiplin sağlanmasına yönelik birçok maddeyi içermesi nedeniyle önem taşımaktadır. Yerel yönetimler için hazırlanan 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu’nda ve 5393 sayılı Belediye Kanunu’nda bulunan borçlanma kuralları ile bu yönetim ve kurumların mali disiplinlerinin sağlanması amaçlanmıştır. Bu Kanunların içeriğinde iç ve dış borçlanmanın yapılması hakkında ve personel giderlerini kısıtlayan maddelerin bulunması

yerel yönetimlerin mali disiplinlerini sağlamalarının önemli görüldüğünü göstermektedir. 5502 sayılı Sosyal Güvenlik Kurumu Kanun'u ile sosyal güvenlik kurumlarının tek çatı altında toplandığı görülmektedir. Bu Kanun çerçevesinde sosyal güvenlik kurumunun hedef ve ilkelerinin yeniden belirlendiği ve sosyal güvenlik kurumlarını tek çatı altında toplaması ile içerdiği maddeler bu kurumlarının mali disiplinlerini sağlamalarının gerekli görüldüğü ve bu açıdan kabul edilen önemli bir kanun olduğu anlaşılmaktadır.

Türkiye'de 1972 yılında uygulamaya başlanan Tek Hazine Hesabı yerine 2007 yılında Tek Hazine Cari Hesabı Sistemine geçilmiştir. Bu hesap sisteminde ödeme ve tahsilatların tek hesapta toplanması ve günlük ödeme planı oluşturulması gibi uygulamalar eski sistemden önemli farklarını oluşturmaktadır. Bu sistem ile bankaların ödeme zorluğu çekmesinin önüne geçilmeye çalışıldığı görülmektedir. Bu nedenle Tek Hazine Cari Hesabı Sisteminin gerektirdiği uygulamaların mali disiplinin sağlanması konusunda olumlu katkılar sağladığı görülmektedir. 2018 yılında Tek Hazine Kurumlar Hesabı sistemine geçilmiştir. Bu hesap sistemi ile sistem dahilinde bulunan bütün kurumların mali ve idari özerkliği etkilemeyecek biçimde nakit borç ve alacakların bu hesapta toplanması, toplanmış nakitlerin verimli bir şekilde yönetilmesi ve sonuç itibarıyla Hazinesinin elinde bulunan nakit rezervi sayesinde borçlanmanın maliyetlerinin azaltıldığına amaçlandığı görülmektedir. Bu bakımdan bu sistemin Hazinesinin nakit yönetimi üzerinde olumlu etkiler oluşturacağı ve mali disiplinin sağlanması konusunda olumlu katkıları olacağı düşünülmektedir.

Çalışmada incelenen Kanun'ların Türkiye'de iktisat ve maliye politikalarını belirlemesi ve şekillendirmesi üzerinde etkili olduğu elde edilen bulgulardan birini oluşturmaktadır. Ayrıca bu Kanun'ların makroekonomik göstergelerin olumsuz seyrinin önlenmesi ve mali disiplinin sağlanması amacıyla uygulamaya koyulması da çalışmada elde edilen bir diğer önemli bulgudur. Aynı zamanda yürürlüğe koyulan kanun ve düzenlemelerin dönemin ekonomik koşullarına ve dönemin ekonomik konjonktürüne göre şekil aldığı da dikkat çeken bir diğer unsur olmuştur. Sonuç itibarıyla Çalışma ile Türkiye'de Anayasal ve incelenen bazı yasal düzenlemelerin içeriğinin mali disiplinin sağlanması hedefini ön planda tutularak hazırlandığı ve bu düzenlemelerin içeriğinde bulunan maddelerin mali disiplinin sağlanmasında önemli katkılar sağladığı görülmektedir.

KAYNAKÇA

- 2021-2023 Dönemi Bütçe Hazırlama Rehberi, Erişim Adresi: https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/10/2021-2023_ButceHaz%C4%B1rlamaRehberi.pdf.
- Belediye Kanunu. (2006, 3 Temmuz). Resmî Gazete (Sayı: 25874). Erişim Adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5393.pdf>.
- Can, B. (2020). Türkiye'deki Tek Hazine Hesabı Uygulamalarının Tarihsel Gelişimi. *Maliye ve Finans Yazıları*, 113, 11-46.
- Eğeli, H. (2009). Parafiskalite ve parafiscal gelirler. İzmir: Altın Nokta Basın Yayın Dağıtım.
- Eğilmez, M. (2012). Tek Hazine Hesabı Değişti. Erişim Adresi: <https://www.mahfiegilmez.com/2018/08/tek-hazine-hesab-degisti.html>.
- Ergen, Z. (2011). Performans Esaslı Bütçe Sisteminden Program Bazlı Performans Bütçe Sistemine Geçiş: Yeni Bütçe Sistemi ile Hedeflenenler. *Ömer Halis Demir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(1), 280-302.
- Gölçek, A. G. (2016). Yerel Yönetimlerde Borçlanma. *İller ve Belediyeler Dergisi*, 814, 62-68.
- Günay, A. (2006). *Mali Disiplinin Sağlanmasında Anayasal Denk Bütçe Yaklaşımı ve Türkiye'de Uygulanabilirliği*. Doktora Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Kamu Finansmanı ve Borç Yönetiminin Düzenlenmesi Hakkında Kanun. (2002, 9 Mart). Resmî Gazete (Sayı: 8281). Erişim Adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4749.pdf>.
- Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu. (2003, 24 Aralık). Resmî Gazete (Sayı: 25326). Erişim Adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5018&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>.
- Mali Kural Kanun Tasarısı. (2010) Erişim Adresi: https://www.muhasabetr.com/guncelmevzuat/mevzuat_oku.php?mevzuat_id=1142.
- Mutluer, K., Öner, E., ve Kesik, A. (2005). *Kamu Bütçesi*. İstanbul: Bilgi İletişim Grubu Yayıncılık.
- Orta Vadeli Programı. (2010-2012). Erişim Adresi: https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Orta_Vadeli_Program2010-2012.pdf.
- Öner, C. (2009). Bütçe Dışı Hükümler. *Ankara Barosu Dergisi*, 678(4), 65-74.
- Program Bütçe Rehberi, (2020). Erişim Adresi: https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/01/programrehber_Ocak2020.pdf.
- Sakınç, S. (2012). *Yerel Yönetimler Maliyesi*. Ankara: Orion Kitapevi.
- Sivrekli Demircan, E. (2009). Yerel Yönetimler Yerelleş (M)İyor Mu?: Mali Yapı Üzerine Bir Değerlendirme. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 8(16), 339-367.
- Sivrekli, E. (2014). Türkiye'de Kamu Harcamalarının Denetiminde Bütçenin Rolü: 2006/2013 Dönemi Analizi. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 1, 59-80.
- Sosyal Güvenlik Kurumuna İlişkin Bazı Düzenlemeler Hakkında Kanun. (2006, 20 Mayıs). Resmî Gazete (Sayı: 26173). Erişim Adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5502.pdf>.
- Şengönül, A. ve Songur, M. (2010). Türkiye'de Mali Kural: Olsaydı Ya Da Olacaksa. *SETA Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı*, Sayı:29, 1-24.

- T.C. Anayasası, (1982, 9 Kasım). Resmî Gazete (Sayı: 17863 (Mükerrer)). Erişim Adresi:
<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2709&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun. (2017, 11 Şubat). Resmî Gazete, (Sayı: 29976). Erişim Adresi: <https://resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/02/20170211-1.htm>.
- Yılmaz ve Biçer, (2018). Başkanlık ve Parlamenter Hükümet Sistemlerinde Bütçe Sürecinde Hesap Verebilirlik: Anayasa Değişikliği ile Türkiye’de Öngörülen Yeni Yapı. Erişim Adresi: https://www.researchgate.net/profile/H-Yilmaz-4/publication/325393207_Cumhurbaskanligi_Hukumet_Sistemi_Kamu_Yonetiminde_Degisim/links/5fa21d6592851c14bc0389ca/Cumhurbaskanligi-Huekuemet-Sistemi-Kamu-Yoenetiminde-Degisim.pdf.

BÖLÜM 25

SOSYAL BİLGİLER DERSİNDE OKUL DIŞI ÖĞRENME ORTAMLARININ KULLANILMASI

Dr. Ahmet TOKMAK¹

¹ Milli Eğitim Bakanlığı, İzmir, Türkiye. tokmak87@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-3902-5825

GİRİŞ

Bireyin davranışlarına yönelik değişim süreci olarak adlandırılan "eğitim" kavramı geçmişten bugüne farklı koşullarda ve farklı şekillerde gerçekleştirilmiştir. Eğitim süreçleri ile bireyin kendisinden sonra gelen kişilere kültürel yaşantılarını, bilgilerini aktarmaları ve sahip oldukları beceri ve değerlere yönelik deneyimlerini onlarla paylaşmaları beklenmektedir. Bu yaşantıların bireyde kalıcı olarak gerçekleştirdiği davranış değişiklikleri ise öğrenme olarak ifade edilebilir. 19. ve 20. yüzyılda dünya genelinde yaşanan savaşlar ve getirdiği değişim ülkelerin pek çok alanda yeni kararlar almasına neden olmuştur. Bu değişim ve alınan kararlarla başlayan dönüşüm hareketinden etkilenen temel alanlardan biri ise eğitim olmuştur (Karahan, 2021). Eğitimin bireyi hayata hazırlayan ve bireyi toplumun bir parçası olma süreçlerinde sağlıklı bir şekilde yol almasını sağlayan yapısı, dünya genelinde yaşanan dönüşümden bu kadar çok etkilenmesinin sebebi olarak değerlendirilebilir. Devletler kalıcı ve nitelikli bir devlet yapılanması oluşturabilmek için, eğitimden ve eğitimin getirdiği güçten faydalanmak adına, okulları, eğitim sistemlerini ve öğretim programlarını dizayn etmeye çalışmışlardır. Yeni kurulan veya bağımsızlık mücadelesi ile özgürlüğünü kazanan ulus devletlerin vatandaşlık bilinci oluşturabilmek için öncelikli olarak öğretim programlarına, müfredata ve ders kitaplarına yönelik çalışmalar başlattığı görülmektedir. Eğitim politikaları açısından devletlerin bu yönde aldığı kararlar kalıcı ve sağlam bir vatandaşlık bilinci oluşturulabilmesi açısından hala geçerliliğini korumaktadır. Geçmişten bugüne ilk, orta ve lise kademesine yönelik dersler incelendiğinde ülkemizin kültürel ve tarihsel birikiminin öğrencilere kazandırılmaya çalıştığı dersler olarak Tarih, Vatandaşlık, Milli Tarih, Sosyal Bilgiler ve T.C İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersleri ile seçmeli olarak okutulan Türk Kültür ve Medeniyet Tarihi, İslam Kültür ve Medeniyeti, Çağdaş Türk Dünya Tarihi, Demokrasi ve İnsan Hakları, Ortak Türk Tarihi derslerinin ele alındığı görülmektedir. Bu dersler içerisinde Sosyal Bilgiler dersini konu kapsamı açısından kültürel birikimin ve tarihsel olayların anlatıldığı tarih disiplini özelinde dizayn edilmiş derslerden ayrı bir yere koymak gerektiği söylenebilir (Azrak, 2022). Çünkü Sosyal Bilgiler dersinin sosyal bilimlere yönelik farklı alanlardan beslenen yapısı, bu dersin disiplinlerarası bir şekilde oluşturulmasını

sağlamıştır (İnan, 2014). Sosyal bilgiler dersi 2018 yılı öğretim programında dersin öğrenme alanlarına yönelik yapılacak öğretimlerin disiplinlerarası bir şekilde gerçekleştirilmesi gerektiği vurgulanmış ve buna sebep olarak sosyal bilgiler dersinin; tarih, coğrafya, ekonomi, sosyoloji, antropoloji, psikoloji, felsefe, siyaset bilimi ve hukuk gibi alanları bütünlük bir yapıda ele alması gösterilmiştir. Sosyal bilgiler dersi bireyi hayata hazırlayan bir ders olarak değerlendirilmektedir (Öztürk, 2015; Özbek, 2015; Çetin, 2003). Dersin geniş bir konu yelpazesine sahip olması ise beceri kazandırma ve değerler eğitimi açısından dersi önemli bir yere taşımaktadır (Ata, 2015). Öğretim programında yer alan temel beceriler ve değerler incelendiğinde 27 temel beceri ve 18 değer sosyal bilgiler öğretim programında ele alındığı görülmektedir. Programda verilen beceri ve değer setlerinin öğrencilere kazandırılabilmesi için farklı yöntem ve tekniklerin uygulanması ya da etkililiğine yönelik literatürde pek çok çalışma bulunmaktadır. Ayrıca öğretim programı barındırdığı hedef kazanımlar açısından incelendiğinde sosyal bilgiler dersinin yoğun bir uygulama sürecine ihtiyaç duyduğu görülmektedir. Farklı 7 öğrenme alanı çerçevesinde oluşturulan Sosyal bilgiler dersinin 4, 5, 6, ve 7. sınıf seviyesinde toplam 131 farklı kazanım hedefi barındırmaktadır (Çöl, 2022).

Günümüz eğitim anlayışı ve değişen teknolojik koşullar mevcut okul sistemi içerisinde farklı öğretim metotlarının kullanılmasını gereklilik haline getirmiştir (Yıldırım, 2010; Avan, Gülgün, Yılmaz & Doğanay, 2019). Öğrencilerin sanal ortam deneyimleri ve farklı ortamlarda karşılaştıkları bilgiler öğrencilerin derse yönelik ilgilerini her geçen gün olumsuz olarak etkilemektedir. Teknolojinin beraberinde getirdiği olumsuzluk olarak ekran bağımlılığı son yıllarda çocuk yaşlarda artmakta ve bu durum ilerleyen yıllarda öğrencilerin farklı boyutlarda dikkat sorunları yaşamasına neden olmaktadır. Bu ve benzeri sorunlarla mücadele etmek ve alternatif eğitim metotları geliştirmek eğitim paydaşlarının ortak bir sorumluluğu haline gelmiştir. Bu kapsamda temelleri 17. yüzyılda atılan okul dışı öğrenme yaklaşımının önemi son yıllarda daha iyi anlaşılmasına başlanmıştır. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından başlatılan "Ders Dışı Eğitim Ortamları Projesi" buna kanıt olarak gösterilebilir. Proje kapsamında İl Milli Eğitim Müdürlükleri tarafından kendi illeri özelinde hazırladıkları kılavuzların okul dışı öğrenme ortamlarının kullanılması açısından önemli bir rehber olduğu

söylenbilir. Okulu bireyin öğrenmeler gerçekleştirebildiği tek ortam olarak kabul etmeyen bu yaklaşım, öğrenmenin her an ve her yerde olabileceği görüşünü savunmaktadır. Okul dışı öğrenme yaklaşımında öğretim süreçleri adına farklı ortamların kullanılması söz konusudur. Şehir müzeleri, farklı konu ve konseptlerde eşya müzeleri, doğal sit alanları ve ören yerleri, endüstriyel kuruluşlar, milli parklar, sanat merkezleri, bilim merkezleri, kütüphaneler, doğa parkları, botanik bahçeler, hayvanat bahçeleri bu kapsamda sayılabilecek okul dışı öğrenme ortamlarıdır (Küçük, 2020). Okul dışı öğrenme ortamlarının kullanılmasına yönelik literatürde farklı kapsamda çalışmalar bulunmaktadır (Soysal, 2019). Kurumsal binaların okul dışı öğrenme ortamı olarak kullanılmasına yönelik; sosyal bilgiler dersinde adalet saraylarının kullanılması ile ilgili yürütülen çalışma bu açıdan dikkat çekicidir. Sosyal bilgiler dersinin öğrenciye kazandırmaya çalıştığı etkin ve katılımcı vatandaşlık rolü okul dışı öğrenme yaklaşımını sosyal bilgiler dersi için önemli bir boyuta taşımaktadır. Sosyal Bilgiler dersi kapsamında ele alınan tarih, coğrafya ve vatandaşlık eğitimi konularının öğretiminde kullanılabilecek pek çok okul dışı öğrenme ortamı bulunmaktadır. Ancak ders içerisinde yürütülen konuya uygun olarak okul dışı öğrenme ortamının belirlenmesinin, sürecin nitelikli bir şekilde tamamlanabilmesi açısından ayrıca önemli olduğu unutulmamalıdır. Ders Dışı Eğitim Ortamları projesi kapsamında İl Milli Eğitim Müdürlükleri tarafından çeşitli değerlendirmeler sonucunda bir seçki halinde hazırlanan kılavuzlarda aynı zamanda konu kazanım ve okul dışı öğrenme ortamı ilişkisini kuran bilgilerin bulunması bu açıdan ayrıca önem göstermektedir.

Bu çalışma; İzmir İl Milli Eğitim Müdürlüğü tarafından Ders Dışı Öğrenme Ortamları projesi kapsamında oluşturulan "Okulum İzmir Her Yerde Eğitim İçin Okul Dışı Öğrenme Ortamları Kılavuzu" içerisinde bulunan ders kazanımı ve okul dışı öğrenme ortamı eşleştirmesi dikkate alınarak planlanmış, İzmir ilinde bir devlet okulunda 5. sınıf öğrencilerine yönelik yürütülmüştür (MEB, 2019).

Araştırmanın amacı; okul dışı öğrenme ortamlarının öğretim süreçlerinde kullanılması ile ilgili öğrenci ve öğretmen görüşlerini belirlemektir. Okul dışı öğrenme ortamlarının son yıllarda sıklıkla kullanılan bir metot haline gelmesi, literatürde farklı alanlarda okul dışı öğrenme

ortamlarıyla ilişkili bir şekilde yürütülen çalışmaların yoğunluk kazanması araştırmanın başlatılması adına temel motivasyonu oluşturmuştur. Sosyal Bilgiler dersinin okul dışı öğrenme ortamlarının kullanılması adına görece diğer derslerden daha uygun bir konu kapsamına sahip olması ise araştırmanın sosyal bilgiler dersi hedef kazanımlar çerçevesinde yürütülmesi kararında temel etken olmuştur. Araştırma sürecinde şu alt problemlere cevap aranmıştır;

1. Sosyal bilgiler dersi kapsamında okul dışı öğrenme ortamlarının kullanılmasına yönelik öğrenci görüşleri nelerdir?
2. Sosyal bilgiler öğretmenlerinin okul dışı öğrenme ortamlarının kullanılması ile ilgili görüşleri nelerdir?
3. Ders Dışı Öğrenme Ortamları Projesi kapsamında İzmir ili için hazırlanan kılavuz kitapta yer alan kazanım- okul dışı öğrenme ortamı eşleştirmelerinin uygunluk durumu nedir?

2. YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın modeli, araştırmaya dahil olan çalışma grubu, araştırma süreci, veri toplama araçları, verilerin toplanması ve analiz edilmesi süreçlerine yer verilecektir.

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırma nitel araştırma yöntemi ilkeleri doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırmaların incelenen probleme veya duruma dair yorumlayıcı ve doğal ortamındaki biçimini anlama uğraşı barındıran bir yöntem olması bu araştırma sürecinde nitel araştırma yönteminin tercih edilmesinde temel etken olmuştur.

2.2. Çalışma Grubu

Bu araştırmada çalışma grubu olarak 2021-2022 eğitim öğretim yılında İzmir ilinde bir devlet okulunda öğrenim gören 5. sınıf öğrencileri içerisinde 27 öğrenci ve araştırmanın yürütüldüğü devlet okulunda çalışan gezi kulübünde görevli öğretmenler belirlenmiştir. Çalışma grubunun belirlenmesinde amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Amaçlı örnekleme yöntemi araştırmanın amacına uygun olarak belirlenen özellikleri barındıran örneklerin seçilmesi ile gerçekleştirilir. Çalışma grubunun belirlenmesi

sürecinde çalışmaya dahil edilen öğrenci ve öğretmenlerin; 5. sınıflara yönelik yapılan okul dışı öğrenme etkinliklerine katılmış olması koşulu aranmıştır. Çalışma grubunu 15 erkek öğrenci, 12 kız öğrenci ve 5 öğretmen oluşturmaktadır.

2.3. Araştırma Süreci

Araştırma süreci 2021-2022 eğitim öğretim yılının ilk haftasında gezi kulübünde görevli olan araştırmacı öğretmen tarafından planlanmıştır. Planlama eğitim öğretim yılının birinci dönemine yayılacak şekilde gerçekleştirilmiştir. Planlama doğrultusunda 4 farklı günde 13 okul dışı öğrenme ortamı etkinliği yapılmıştır. Okul dışı öğrenme ortamı etkinliklerinin hedef kazanımlara ve dersin öğretimine yönelik hazırlanan yıllık plan takvimine uygun olabilmesi için planlama dönem içerisine yayılarak uygulanmıştır. Çalışma sürecinde gerçekleştirilen okul dışı öğrenme ortamı etkinlikleri şunlardır;

Tablo 1. Birey ve Toplum Öğrenme Alanı Kapsamında Yapılan Etkinlikler

Birey ve Toplum Öğrenme Alanı	
Hedef Kazanım 5.1.1. : T.C vatandaşı olarak sosyal bilgiler dersinin kendi gelişimine katkısını fark eder.	
Okul Dışı Öğrenme Ortamları	28 EYLÜL 2021
	Konak İzmir Atatürk Müzesi
	Konak İzmir Agora Ören Yeri
	Konak Etnografya Müzesi

5. sınıf Sosyal Bilgiler dersi kapsamında Birey ve Toplum öğrenme alanı S.B 5.1.1 numaralı kazanım doğrultusunda 3 farklı mekanda okul dışı öğrenme ortamı etkinliği yürütülmüştür.

Tablo 2. Kültür ve Miras Öğrenme Alanı Kapsamında Yapılan Etkinlikler

Kültür ve Miras Öğrenme Alanı		
Hedef Kazanım 5.2.2. : Çevresindeki doğal varlıklar ile tarihi mekanları, nesnelere ve eserleri tanıtır.		
Okul Dışı Öğrenme Ortamları	26 EKİM 2021	Bergama - Yöresel Mimari Bergama Akropolü Bergama Arkeoloji Müzesi

Kültür ve Miras öğrenme alanı kapsamında 5.2.2 numaralı kazanıma uygun olarak 3 farklı mekanda okul dışı öğrenme ortamı etkinliği yürütülmüştür.

Tablo 3. Kültür ve Miras Öğrenme Alanı Kapsamında Yapılan Etkinlikler - 2

Kültür ve Miras Öğrenme Alanı		
Hedef Kazanım 5.2.3. : Ülkemizin çeşitli yerlerine yönelik karşılaştırmalı olarak analizler yapar ve benzer ya da farklı unsurları belirler.		
Okul Dışı Öğrenme Ortamları	03 KASIM 2021	Bornova Belkahve ve Atatürk Anıt Evi Bornova Ege Üniversitesi Tabiat Parkı Bornova Arkas Deniz Tarihi Müzesi

Kültür ve Miras öğrenme alanında 5.2.3. numaralı kazanıma uygun olarak 3 farklı mekanda okul dışı öğrenme ortamı etkinliği gerçekleştirilmiştir.

İnsanlar, yerler ve çevreler öğrenme alanına yönelik 4 farklı mekanda okul dışı öğrenme ortamı etkinliği gerçekleştirilmiştir. Uygulama sürecinin son etkinlik gününe dair gerçekleştirilen etkinlikler Tablo 4' te gösterilmiştir.

Tablo 4. İnsanlar, Yerler ve Çevreler Öğrenme Alanı Etkinlikleri

İnsanlar, Yerler ve Çevreler Öğrenme Alanı

Hedef Kazanım 5.3.3. : Yaşadığı yerin doğal ve beşeri özelliklerinin yerleşme ve nüfus üzerindeki etkilerini örneklendirir.

Okul Dışı Öğrenme Ortamları	29 ARALIK 2021	Sard Antik Kenti
		Bozdağ- Gölcük Yaylası
		Ödemiş - Birgi
		Ödemiş Müzesi

Okul dışı öğrenme ortamlarının Sosyal bilgiler dersi hedef kazanımlarına yönelik kullanımını konu alan bu araştırmanın uygulama sürecinde gerçekleştirilen etkinlikler Tablo 1., Tablo 2., Tablo 3. ve Tablo 4' te gösterilmiştir. Etkinliklerin gerçekleştirilme tarihleri ile ilgili mümkün olduğu kadar yıllık plana sadık kalınmaya çalışılmış ancak etkinliğin gerçekleştirilebilmesi için ihtiyaç duyulan araç temini, resmi izinler ve veli izinlerinden kaynaklı gecikmelerden dolayı birkaç günlük sapmalar yaşanmıştır.

2.4. Araştırma İzni

Araştırma sürecinde gerçekleştirilen tüm etkinlikler için Milli Eğitim Bakanlığı eğitim kurumları sosyal etkinlikler yönetmeliğine uygun olarak gerekli kurum ve veli izinleri alınmıştır.

2.5. Veri Toplama Araçları

Araştırma nitel yöntem ilkelerine uygun olarak yürütülmüş ve veri toplama aracı olarak nitel veri toplama araçları kullanılmıştır. Okul dışı öğrenme ortamlarında Sosyal bilgiler dersi hedef kazanımlarına yönelik etkinlikler ile ilgili öğrenci ve öğretmen görüşlerini belirlemeye yönelik yürütülen bu çalışmada açık uçlu sorulardan oluşan görüşme formları kullanılmıştır. Öğretmen ve öğrenciler için iki farklı form kullanılmıştır.

Öğrenci formunda yer alan sorular şunlardır;

1. Bugün gerçekleştirdiğimiz okul dışı öğrenme etkinliğinin sence Sosyal Bilgiler dersi açısından bir önemi var mıdır? Varsa bunlar neler olabilir?
2. Bugün gerçekleştirdiğimiz etkinlikte en çok aklında kalanlar nelerdir?
3. Sosyal Bilgiler dersi konuları ile ilgili bu tarz okul dışı etkinlikler yapmamız hakkında ne düşünüyorsun?
4. Bugün gerçekleştirdiğimiz etkinlikler esnasında en yoğun hissettiğin duygular nelerdi? Anlatabilir misin?
5. Sorular dışında söylemek istediğin başka bir şey varsa lütfen buraya yazar mısın?

Öğrencilere yönelik hazırlanan formda bulunan sorular araştırmacı tarafından hazırlanmıştır. Soruların ifade şekli öğrenci grubunun yaş seviyesi dikkate alınarak daha samimi bir şekilde hazırlanmaya çalışılmıştır. Hazırlanan formun iki Türkçe öğretmeni tarafından kontrolleri yapılarak son hali verilmiştir.

Araştırmanın ikinci bölümü için öğretmen görüşlerinin alınmasına yönelik öğretmen görüşme formu hazırlanmıştır. Form araştırmacı tarafından açık uçlu üç sorudan olmak üzere hazırlanmış Türkçe öğretmeni tarafından kontrolleri yapılarak forma son hali verilmiştir.

Öğretmen görüşme formunda kullanılan sorular şunlardır;

1. Bugün gerçekleştirdiğimiz okul dışı öğrenme etkinliklerinin Sosyal Bilgiler dersi hedef kazanımlarına hizmet etme durumları ile ilgili neler düşünüyorsunuz?
2. Etkinlikler boyunca öğrencilerde gözlemlediğiniz duygulara ve beklenmedik durumlara dair söylemek istedikleriniz nelerdir?
3. Okul dışı öğrenme ortamlarının kullanılmasını eğitimde ekonomiklik ve işlevsellik açısından değerlendirebilir misiniz?
4. Okul dışı öğrenme ortamlarının kullanılmasına yönelik olumsuzlar nelerdir?

2.6. Verilerin Toplanması

Araştırma sürecinde 4 farklı günde 13 farklı okul dışı öğrenme ortamı ziyareti gerçekleştirilmiştir. Ziyaretler esnasında 5 öğretmen görev almış, 27 öğrenci okul dışı öğrenme ortamı etkinliklerine katılmıştır. Öğrenci ve öğretmenlerin uygulamalara yönelik görüşlerinin alınması için araştırmacı tarafından geliştirilen formlar kullanılmıştır. Verilerin toplanması için etkinlik dönüştürde sınıf ortamında öğrencilere formlar dağıtılmış herhangi bir süre sınırı belirlenmeden formları doldurmaları istenmiştir. Bu süreçte araştırmacı sınıfta bulunarak öğrencilerden gelen sorulara cevap vermiştir.

Öğretmenlerin görüşlerini almak için oluşturulan form ise gün sonunda öğretmenlere verilmiş ve doldurmaları istenerek herhangi bir süre sınırı koyulmamıştır. Öğretmen ve öğrencilerden gelen formlar dosyalararak analiz süreci için hazır edilmiştir.

2.7. Verilerin Analizi

Etkinlikler ile ilgili öğrencilerin ve görevli öğretmenlerin görüşme formunda açık uçlu şekilde yöneltilmiş sorulara verdikleri cevapların analizleri içerik analizi yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Öğrenci ve öğretmenlerin sorulara verdikleri cevaplar analiz edilerek anahtar ifadeler ve kodlamalar yapılmıştır. Kodlamaya kaynaklık eden ifadelerin kullanım sıklığından hareketle yürütülen analiz süreci sonunda tablolar oluşturulmuştur. Tablolar üzerinde kategoriler ile ilgili istatistiki bilgilere yer verilmiştir. Ayrıca içerik analizi bulgularını destekleyecek nitelikte öğretmen ve öğrenci görüşlerinden kesitler sunulmuştur.

3. BULGULAR

Bu bölümde araştırma sürecinde gerçekleştirilen etkinlikler ile ilgili, veri toplama araçları vasıtasıyla elde edilen verilerin analizi sonucunda ortaya çıkan bulgulara yer verilecektir. Bulgular araştırma sorularına göre başlıklandırılarak sunulmuştur.

3.1. Öğrenci Görüşlerine Yönelik Bulgular

Okul dışı öğrenme ortamlarının kullanılmasına yönelik yürütülen bu çalışmaya dahil olan 27 öğrenciye, ziyaret sonrasında görüşme formu

uygulanmıştır. Öğrencilerin görüşme formunda verdikleri cevaplar soru bazlı analiz edilmiş ve aynı şekilde tablolaştırılmıştır.

Öğrencilere görüşme formunda yöneltilen, gerçekleştirilen etkinliklerin sosyal bilgiler dersi açısından önemi ile ilgili sorulan soruya verdikleri cevapların analizleri sonucunda şu kategoriler ve istatistikler ortaya çıkmıştır.

Tablo 5. Etkinliklerin Sosyal Bilgiler Dersi Açısından Önemine Yönelik Bulgular

<i>Kategori</i>	<i>Frekans</i>
Tarih	11
Akılda kalıcılık	8
Ülkemiz	7
Yaşantı, Deneyim	6
Somutlaştırma	5
Çevreyi tanımak	4

Tablo 5. incelendiğinde; öğrencilerin okul dışı öğrenme ortamlarının sosyal bilgiler dersi açısından önemine yönelik verdikleri cevaplarda çoğunlukla tarih konularının öğretimi açısından yapılan etkinlikleri önemli ve değerli gördükleri belirlenmiştir. Ayrıca dersin konularına yönelik öğrenmeler açısından okul dışı öğrenme ortamlarının akılda kalıcılığı arttırdığının ifade edilmesi önemlidir. Ülkemiz bağlamında öğrendiklerini somut olarak görmenin güzel bir deneyim olduğunu ifade eden ve bu etkinliklerin çevreyi tanımaları adına önemli olduğunu belirten cevapların varlığı ise sosyal bilgiler dersinde okul dışı öğrenme ortamlarının kullanılmasının ders adına önemini ortaya koymasından dolayı dikkat çekici olarak değerlendirilebilir.

Tablo 6. Etkinliklerde Akılda Kalanlara Yönelik Bulgular

<i>Kategori</i>	<i>Frekans</i>
Atatürk	16
Antik kentler	13
Eski evler	8
Arkas Deniz Müzesi	8
Gölcük	7
Birgi	5
Eski aletler	4

Öğrencilerin gerçekleştirilen etkinlikler sonrasında en çok akıllarında kalanların neler olduğunun belirlenmesine yönelik sorulara verdikleri cevapların analizleri Tablo 6. da gösterilmiştir. Öğrencilerin en çok Atatürk ile ilişkili anlara yönelik hatırlamalar sağladıkları, antik kentleri etkileyici buldukları belirlenmiştir. Öğrencilerin eski evler, eski aletler ile ilgili akılda kalanlar kategorisinde verdikleri cevapların etkinlerin 5.2.2. numaralı hedef kazanıma hizmet etmesi açısından önemli olduğu söylenebilir.

Sosyal bilgiler dersinde okul dışı öğrenme etkinlikleri yapılması ile ilgili öğrenci cevapları incelendiğinde öğrencilerin çoğunlukla yapılan uygulamalardan memnun olduğu görülmektedir. Öğrenci cevaplarından bazıları yapılan etkinlikleri yorucu olarak değerlendirmesine rağmen genel olarak okul dışı öğrenme etkinliklerinin yapılmasından memnun olduklarını ifade etmişlerdir. Öğrenci cevapları incelendiğinde öğrencilerin tamamının okul dışı öğrenme ortamlarının kullanılmasını olumlu bulduklarını ifade eden cevaplar bulunmasından dolayı bu soru kapsamında kategorilendirme yapılmamış ve tablo oluşturulmamıştır. Bu tarz etkinliklerin diğer dersler kapsamında da yapılmasının iyi olacağını ifade eden öğrenci görüşlerinin varlığı ise okul dışı öğrenme ortamlarının öğrencilerin derse yönelik ilgilerinin artırılması açısından önemli olduğuna bir kanıt olarak gösterilebilir.

Öğrencilerin etkinlikler esnasında en yoğun hissettikleri duyguların neler olduğunun belirlenmesine yönelik sorulara verdikleri cevaplar incelendiğinde ortaya çıkan kategoriler Tablo 7. de gösterilmiştir.

Tablo 7. Etkinliklerde Hissedilen Duyulara Yönelik Bulgular

<i>Kategori</i>	<i>Frekans</i>
Heyecan	13
Mutluluk	12
Merak	9
Eğlenme	6
Üzüntü	4

Öğrencilerin etkinlik süreçlerinde en yoğun hissettikleri duygunun heyecan duygusu olduğunu ifade ettikleri belirlenmiştir. Bu sürecin diğer en

baskın duygusu ise mutluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Üzüntü duygusunun ifade edilmesi genel durumun aksine bir ifade olarak edilmektedir. Ancak bu duyguya sebep olan alt etmenler sorgulandığında; tarihsel kayıplarımız, tarihte yaşamış önemli kişilerin ve medeniyetlerin kaybına yönelik hissedilen üzüntü duygusunun ifade edildiği belirlenmiştir.

Öğrencilere formda yer alan sorulara verdikleri cevaplar dışında söylemek istediklerini ifade etme fırsatı tanınması açısından sorulan soruya yönelik bazı öğrenci cevapları şunlardır;

Ö1: *"Bu tarz gezileri çok seviyorum ve düzenli olarak yapılmasını istiyorum. Bu sayede hem geziyor, hem öğreniyor hemde arkadaşlıklarımızı güçlendiriyoruz."*

Ö2: *"Bu geziler sayesinde bir sürü şey görüyorum. Hepsini anneme ve babama anlatıyorum. Çok güzel oluyor."*

Ö3: *"Öğretmenim şehir dışına da geziler planlasanız keşke. İstanbul ve Çanakkale'ye gitsek mesela. Hem Çanakkale tarih konularıyla ilgili bir şehir."*

Öğrencilerin okul dışı öğrenme ortamına yönelik etkinlikler sayesinde farklı öğrenmeler gerçekleştirdiklerinin farkında olması, arkadaşlık ilişkilerine yönelik değerlendirmelerde bulunmaları ve edindikleri deneyimleri aileleri ve çevreleri ile paylaştıklarını ifade etmeleri okul dışı öğrenme ortamlarının kullanılmasının önemi adına dikkat çekici olduğu söylenebilir.

3.2. Öğretmen Görüşlerine Yönelik Bulgular

Okul dışı öğrenme ortamı etkinliklerine okul gezi kulübünde görevli 5 öğretmen dahil olmuştur. Bu öğretmenlerden 3 kişi sosyal bilgiler öğretmeni, 2 kişi ise Türkçe öğretmeni olarak araştırmanın yürütüldüğü okulda görev yapmaktadır. Öğretmenler için hazırlanmış 4 açık uçlu sorudan oluşan görüşme formu uygulamalar sonunda öğretmenler tarafından cevaplanmış ve veriler araştırmacı tarafından analiz edilmiştir.

Gerçekleştirilen etkinliklerin belirlenen hedef kazanımlara hizmet etme durumuna yönelik öğretmenlerin verdiği cevaplar incelendiğinde; 3 sosyal bilgiler öğretmenin etkinliklerin etkili olduğunu belirttikleri görülmüştür. Verilen cevaplara yönelik ortaya çıkan kodlamalar şunlardır;

Tablo 8. Etkinliklerin Kazanımlar Açısından Etkililiğine Yönelik Bulgular

<i>Kategori</i>	<i>Frekans</i>
Yeterli	4
Somutlaştırıcı	3
Akılda kalıcı	3
Etkili	2

Etkinliklere dahil olan 2 Türkçe öğretmeni ise etkinliklerin hedef kazanımların gerçekleştirilmesine yönelik katkı sağladığı yönünde düşüncelerini ifade etmişlerdir.

Öğretmenlerin etkinlikler esnasında öğrencilerde gözlemlediği yoğun duygu durumları ve beklenmedik hareketler ile ilgili cevaplar incelendiğinde şu kodlamalar ortaya çıkmıştır;

Tablo 9. Öğretmen Gözlemlerine Yönelik Bulgular

<i>Kategori</i>	<i>Frekans</i>
Öğrenci katılımı	7
Mutluluk	6
Heyecan	6
Sorumluluk	2

Öğrenci katılımına yönelik ders içi katılım durumları ile kıyaslandığında beklenmedik şekilde bazı öğrencilerin etkinlikler esnasındaki katılımcı tavırları öğretmenlerin dikkatini çekmiştir. Sorduğu sorular ve etkinlik yapılan ortama yönelik merakın oldukça dikkat çekici olduğunu belirten öğretmen cevapları aynı zamanda öğrencilerde gözlemledikleri en önemli duyguların mutluluk ve heyecan duyguları olduğunu ifade etmişlerdir. Sorumluluk kodlamasına yönelik, bazı öğrencilerin disiplinli bir şekilde kurallara uymak için çaba gösterdiğinin gözlemlenmesi ve diğer arkadaşlarının da bu konuda uyarmaları ise informal eğitimin etkililiğini ortaya çıkarmak açısından dikkat çekicidir.

Okul dışı öğrenme ortamlarının eğitimde ekonomiklik ve işlevsellik açısından değerlendirilmesi ile ilgili soruya verilen bazı öğretmen cevapları şunlardır;

Öğrt.1: "Öğretmenlik hayatım boyunca öğrencilerle ilgili öğrendiğim önemli konulardan biri öğrencilerin dışarda olmayı hep sevmesi. Bu ister boş vakit geçirmek için olsun, ister kitapları alıp dışarıda okumak için olsun, isterse kütüphane gezisi için olsun. Öğrenciler dışarıda çok mutlular. Bu yüzden bu tarz okul dışı etkinliklerin eğitim açısından çok önemli olduğunu ve işe yaradığını düşünüyorum. Ekonomiklik açısından belki bazen zaman ya da maddi güçlükler ortaya çıkardığı söylenebilir. Ama bence öğrencilerde gördüğümüz mutluluk, o heyecan buna değer."

Öğrt.2: "Kesinlikle çok işe yaradığını düşünüyorum. Öğrenciler her şeyden önce kitaplarda okuduklarını ya da ders esnasında sizden duyduklarını görme ve somutlaştırma fırsatı elde ediyorlar. Eğitim öğretim sadece ve sınıfla sınırlandırılacak bir şey değil zaten. Zorlukları elbette var. Öğretmenler için okul idaresi için ciddi sorumlulukları var ama her şeye rağmen vazgeçilmemeli diye düşünüyorum."

Okul dışı öğrenme ortamlarının kullanılmasına yönelik olumsuzluk olarak görülen durumların belirlenmesi ile ilgili öğretmenlerden elde edilen verilerin analizi sonucunda oluşturulan kodlamalar Tablo 10. da gösterilmiştir.

Tablo 10. Okul Dışı Öğrenmenin Kullanılması ile İlgili Olumsuzluklar

<i>Kategori</i>	<i>Frekans</i>
Zaman problemi	7
Resmi izinler	5
Araç temini	4
Sorumluluk alma	3
Beklenmedik durumlar	3
Hava şartları	2

Öğretmenlerin değerlendirdiği en büyük olumsuzluğun zaman konusu olduğu belirlenmiştir. Yıllık plana uygun olarak bu tarz etkinlik

planlamalarının yapılmasının zorluğundan sıklıkla bahsedildiği görülmektedir. Ayrıca ders dışı öğrenme ortamlarının kullanılmasına yönelik resmi izinler, araç temini, öğrencilerin güvenliği ile ilgili sorumluluklar, kaza vb. beklenmedik durumlar ve hava şartlarının diğer olumsuzluklar olarak ifade edildiği belirlenmiştir.

Ortaya çıkan sonuçlar çerçevesinde H_1 hipotezi kabul edilmiş, öğrencilerin ön test başarı ortalamaları ile son test başarı ortalamaları arasında anlamlı bir fark oldu ortaya çıkmıştır. Anlamlılığın yönüne bakıldığında son test yönünde olduğu görülmektedir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA ve ÖNERİLER

Eğitim adına son yıllarda bilgi teknolojilerinde yaşanan değişim eğitim öğretim süreçleri adına farklı yöntem tekniklerin eğitim ortamlarına girmesi ile sonuçlanmıştır. Eğitim teknolojilerinde yaşanan bu gelişmeler bilgiye ulaşmayı her geçen gün kolaylaştırmıştır. Bu durum aynı zamanda eğitim ve öğretimin okul dışında da devam ettiği gerçeğini ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda okul dışı öğrenme ortamları son yıllarda popüler bir eğitim yöntemi haline gelmiştir. Sosyal bilgiler dersinde belirlenen hedef kazanımlar doğrultusunda İzmir İl Milli Eğitim Müdürlüğü tarafından hazırlanan kılavuzda belirlenen ders dışı öğrenme ortamları vasıtasıyla yürütülen bu çalışma, okul dışı öğrenmenin öğrenci ve öğretmenlerin gözünde olumlu bir havaya sahip olduğunu ortaya çıkarmıştır. Öğrenci ifadeleri incelendiğinde okul dışı öğrenme ile bilgilerinin somutlaştığını ve akılda kalıcılığının arttığını söyleyen öğrenciler aynı zamanda bu etkinlikler sayesinde arkadaşlık bağlarının da güçlendiğini ifade etmişlerdir. Süreç boyunca yaşadıkları en yoğun duyguları heyecan ve mutluluk olarak tanımlayan öğrencilerin ifadeleri öğretmenleri tarafından konuya yönelik ifade edilen görüşler ile örtüşmektedir. Öğretmenlerin ders dışı öğrenme ortamlarını kullanmaya yönelik motivasyonlarının yüksek olduğu belirlenmiştir. Okul dışı öğrenmeye yönelik belirli zorlukların olduğunu ifade eden öğretmenler, öğrencilerde gözlemledikleri olumlu davranışlar sebebiyle bu zorluklara katlanmanın güç olmadığını belirtmişlerdir. Ders Dışı Öğrenme Ortamları projesi kapsamında il müdürlükleri tarafından hazırlanan kılavuz kitapların faydalı olduğu ve ders dışı öğrenme ortamlarının kullanılmasına yönelik rehber bir role sahip olduğu görüşü öğretmenlerin ortak görüşü olarak öne çıkmıştır. Ancak kılavuz kitapta

belirtilen kazanım - ders dışı öğrenme ortamı eşleştirilmesi yapıldığı gibi, öğrenme ortamlarına yönelik, buralarda yürütülebilecek faaliyet örneklerinin yayınlanmasının çok faydalı olacağı ifade edilmiştir. Öğrencinin aktif ve katılımcı bir şekilde süreçlerde rol aldığını ifade eden öğretmenler, özellikle sınıf içerisinde derse katılım konusunda sıkıntı yaşayan öğrencilerin ders dışı öğrenme ortamlarında çok daha aktif ve katılımcı olduğunu belirtmişlerdir. Okul dışı öğrenme etkinliklerinin arttırılması ile ilgili sosyal bilgiler öğretmenlerinin önerilerine yönelik olarak Öner (2015) tarafından yürütülen çalışmadan elde edilen sonuçların bu çalışma sonuçları ile örtüştüğü belirlenmiştir. Öner' in bu çalışmasında okul dışı faaliyetlerin arttırılması ile ilgili resmi işlemlerin kolaylaştırılması ve araç temini, ulaşım gibi sorunların aşılmasına yönelik düzenlemeler yapılması önerilerinin vurgulandığı görülmektedir. Gürsoy (2018) yürüttüğü çalışma kapsamında fen öğretimine yönelik okul dışı öğrenme ortamlarının kullanılmasının etkilerine yönelik öğretmen adayları ile yürüttüğü çalışmasında; gerçekleştirilen geziler sürecinde öne çıkan temel sorunun planlama, ulaşım ve araç temini gibi sorunlar olduğunu ifade etmiştir. Ders dışı öğrenme ortamlarının Fen bilimleri dersi hedef kazanımlarına hizmet etmesi ile ilgili olumlu sonuçlara ulaşmıştır. Gürsoy' un bu araştırmadan elde ettiği sonuçların sosyal bilgiler dersinde okul dışı öğrenme ortamlarının kullanılması ile ilgili ulaşılan sonuçlarla benzer olduğu görülmektedir. Bakioğlu ve Karamustafaoğlu (2020) tarafından yürütülen okul dışı öğrenme ortamlarının kullanımı ile ilgili öğrenci görüşlerinin araştırıldığı çalışmadan elde edilen sonuçlarında bu araştırma sonuçları ile örtüştüğü söylenebilir. Çalışma kapsamında öğrencilerin okul dışı öğrenme ortamları ile bilgi ve becerilerinde gelişmeler olduğunu ifade etmeleri, sosyalleşmeleri adına bu etkinliklerin fırsat sağlaması gibi görüşler bu çalışmada elde edilen sonuçlarla benzeşmektedir. Bilim merkezlerinin okul dışı öğrenme mekanı olarak kullanılması ile ilgili öğretmen adaylarının deneyimlerini konu edinen çalışmasında Öner ve Öztürk (2019) , bilim ve snat merkezlerinin okul dışı öğrenme ortamı olarak kullanılmasına ilişkin olumlu sonuçlara ulaştığı görülmektedir. Farklı stantlar özelinde değerlendirmelerde bulunan bu çalışmada bazı stantların daha çok ilgi çektiği belirlenmiş ve buna sebep olarak eğlenceli deney setlerinin varlığı buna sebep olarak gösterilmiştir. Bu çalışma sürecinde de aynı şekilde bazı ders dışı öğrenme ortamları öğrencilerin ilgilerini daha fazla çekmiş ve

gözlemci öğretmenler tarafından buna sebep olan temel faktörün bu ortamların daha katılıma müsait ve eğlenceli bir şekilde dizayn edilmesi sebep olarak ifade edilmiştir. Bu açıdan Öner ve Öztürk' ün yürüttüğü çalışmanın bu çalışmadan elde edilen sonuçlarla örtüştüğü ifade edilebilir.

Sonuç olarak bu çalışmadan elde edilen bulgular ve diğer araştırma çalışmaları göstermektedir ki okul dışı öğrenme ortamları; öğrencilere farklı becerilerin kazandırılması, değerlerin verilmesi süreçlerinde etkili bir şekilde kullanılabilir (Bianchi ve Feasey, 2011; Laçın Şimşek, 2011). Aynı zamanda konu kapsamına yönelik ana unsur veya destekleyici eleman olarak kullanılmasının eğitim süreçleri adına faydalı olacağı ifade edilebilir. Yöntemin sınırlılıkları olduğu inkar edilemez ancak eğitim süreçleri adına sağlanan fayda düşünüldüğünde yöntemin uygulanmasına yönelik karşılaşılan zorluklarla mücadele etmenin daha karlı olacağı düşünülmektedir. Yöntemin sınırlılıkları ile ilgili öne çıkan durumların çözümlerine yönelik, okul dışı öğrenme ortamları ile ilgili yürütülen bu benzeri çalışmaların konuya yönelik farkındalık oluşması açısından önemli olacağı düşünülmektedir.

Elde edilen bulgulara dayanarak konu ile ilgili şu öneriler ifade edilebilir;

- Okul dışı öğrenme ortamlarının daha etkili kullanılabilmesi adına Kültür ve Turizm Bakanlığına bağlı en çok ziyaret edilen yerlerde (müze, antik kent vb.) temel dersler ya da temel beceriler için oluşturulmuş standart aktivite-etkinlik- çalışma kâğıtlarının bulundurulması sağlanabilir.
- Valilikler ya da kaymakamlıkların okul dışı öğrenme ortamlarının kullanılmasına yönelik sınırlılıkların ortadan kaldırılması adına ulaşım ya da araç temini gibi konularda destek vermesi sağlanabilir.
- Ders Dışı Öğrenme Ortamları projesinde yapılan kazanım - ders dışı öğrenme ortamı eşleştirmeleri okullarda kullanılan ders kitaplarında kitabın sonunda verilebilir. Konu içinde gerekli yerlerde bu listeye yönlendirme yapılabilir.
- Ders dışı öğrenme ortamı olarak çoğu zaman sadece müzelerin kullanılması gibi kısıtlı bir düşünce söz konusudur. Bu kapsamda öğretmen, öğrenci ve diğer eğitim paydaşlarına yönelik okul dışı

öğrenme ortamlarının önemi ve etkililiği ile ilgili eğitimler düzenlenerek, farklı ders dışı öğrenme ortamlarının kullanılması teşvik edilebilir.

- Okul dışı öğrenme ortamları ile farklı becerilerin geliştirilmesine yönelik çalışmalar yürütülebilir.
- Görsel sanatlar, müzik, beden eğitimi gibi dersler için bu yöntemin etkilerine yönelik çalışmalar yürütülebilir.
- İl ve ilçe müdürlükleri tarafından okul dışı öğrenme etkinliği gerçekleştirmek isteyen öğretmenlerin süreç boyunca neler yapması gerektiği ve sorumluluklarının neler olduğunu kanuni olarak ifade eden rehberler hazırlanabilir.

KAYNAKÇA

- Ata, B. (2015). Sosyal bilgiler öğretim programı. C. Öztürk (Ed.), *Sosyal bilgiler öğretimi* içinde (s. 33-47). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Avan, Ç. , Gülgün, C. , Yılmaz, A. & Doğanay, K. (2019). STEM Eğitiminde Okul Dışı Öğrenme Ortamları: Kastamonu Bilim Kampı . *Journal of STEAM Education* , 2 (1) , 39-51 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/steam/issue/48084/601443>
- Azrak, Y. (2022). Sosyal Bilgiler Dersinde Sürdürülebilir Kalkınma: Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin ve Ortaokul Öğrencilerinin Görüşleri. (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Eskişehir Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı Sosyal Bilgiler Eğitimi, Eskişehir.
- Bakioğlu, B. & Karamustafaoğlu, O. (2020). Okul Dışı Öğrenme Ortamlarının Öğretim Sürecinde Kullanımına Yönelik Öğrenci Görüşleri . *İnformal Ortamlarda Araştırmalar Dergisi* , 5 (1) , 80-94 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/jrinen/issue/56091/680495>
- Bianchi, L. and Feasey, R. (2011). *Science Beyond the Classroom Boundaries for 3-7 Year Olds*. Open University Press, ISBN: 978-0335241293, 160p.
- Çetin, K. (2003): Türk eğitim tarihinde sosyal bilimler ve Sosyal Bilgilerin tarihsel süreci. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi*, 2(2), 163-185.
- Çöl, M. (2022). 2005 ve 2017 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programlarının Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Görüşlerine Göre Karşılaştırmalı Değerlendirilmesi. (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü İlköğretim Ana Bilim Dalı Sosyal Bilgiler Eğitimi Bilim Dalı, Denizli.
- Gürsoy, G. (2018). Fen Öğretiminde okul dışı öğrenme ortamları. *Electronic Turkish Studies*, 13(11). 623-649.
- İnan, S. (2014). Sosyal Bilgiler eğitimi: nedir, ne zaman ve neden? Tanımlar, tarihi kökleri ve açıklamalar. S. İnan (Ed.). *Sosyal Bilgiler Eğitimine Giriş* içinde (s. 1-22). Anı Yayıncılık.
- Karahan, O. (2021). Eğitim Programları ve Eğitim Felsefesi Bağlamında Medreseler (Osmanlı Döneminde Eğitim) (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı Eğitim Programları ve Öğretim Bilim Dalı, Van.
- Karbeyaz, A. & Karamustafaoğlu, O. (2021) Okul Dışı Öğrenme Ortamlarının Öğretime Katkısı Hakkında Sınıf Öğretmenlerinin Görüşleri Üzerine Bir İnceleme. *İstanbul Sosyal Bilimler Dergisi*, 29
- Küçük, A. (2020), Fen Bilimleri 5. Sınıf İnsan ve Çevre Ünitesinin Okul Dışı Öğrenme Ortamlarında Öğretimi. (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Fen Bilgisi Eğitimi Anabilim Dalı, Rize.
- Laçın Şimşek, C. (2011). *Okul Dışı Öğrenme Ortamları ve Fen Eğitimi*. Pegem Akademi Yayıncılık, ISBN: 9786053641766, 164 s., Laçın Şimşek, C. (Ed.), 1-23

- Milli Eğitim Bakanlığı. (2018). *İlköğretim Okulu Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı*, Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi, 2487; Nisan, ss. 532-568.
- Milli Eğitim Bakanlığı. (2019). Okul Dışı Öğrenme Ortamları Kılavuzu, <https://izmirarge.meb.gov.tr/www/izmir-il-milli-egitim-mudurlugu-okul-disi-ogrenme-ortamlari-kitapciyi-yayinlandi/icerik/200> adresi üzerinden 01/09/2022 tarihinde erişim sağlanmıştır.
- Öner, G. & Öztürk, M. (2019). Okul Dışı Öğrenme ve Öğretim Mekânları Olarak Bilim Merkezleri: Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Deneyimi . *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* , Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Armağan Özel Sayısı , 1109-1135 . DOI: 10.17494/ogusbd.555135
- Öner, G. (2015). Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin ‘Okul Dışı Tarih Öğretimi’ne İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi. *Türk Tarih Eğitimi Dergisi*. 4 (1), 89-121
- Özbek, Y. (2015). Sosyal bilimlerin artan önemi. http://erzincansbl.meb.k12.tr/icerikler/sosyal-bilimlerin-artan-onemi_1831898.html
Erişim Tarihi: 08/09/2022
- Öztürk, C. (2015). Sosyal bilgiler: Toplumsal yaşama disiplinlerarası bir bakış. C. Öztürk (Ed.), *Sosyal bilgiler öğretimi demokratik vatandaşlık eğitimi* içinde (s. 1-31). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Soysal, E. (2019). Okul dışı öğrenme ortamlarının ortaokul 7. sınıf öğrencilerinin fen bilimleri dersine yönelik ilgi, tutum ve motivasyonlarına etkisi. Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, Türkiye, 157 s.
- Şen, A. İ. (2019), Okul dışı öğrenme nedir? A. İ. Şen (Ed.), *Okul dışı öğrenme ortamları* içinden (s. 2-18). Ankara: Pegem.
- Tekin Karagöz, C. (2020). Okul Dışı Öğrenme Programlarına Yönelik Görsel Kültür Temelli Görsel Sanatlar Etkinliklerinin Geliştirilmesi ve Uygulanması: Bir Eylem Araştırması. (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Güzel Sanatlar Eğitimi Anabilim Dalı Resim-İş Öğretmenliği Bilim Dalı, Ankara.
- Yıldırım, C. (2010). *Bilim felsefesi* (13. Basım). İstanbul: Remzi Kitapevi.

BÖLÜM 26

TÜRKİYE'DE DIŞ TİCARET VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA (1992-2021)

Doç. Dr. Canan SANCAR¹

Prof. Dr. Yusuf Ekrem AKBAŞ²

¹ Gümüşhane Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Havacılık Yönetimi Bölümü, Gümüşhane, Türkiye. canansancar@gumushane.edu.tr, Orcid ID: 0000-0002-4578-9573

² Adıyaman Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, İktisat Teorisi Anabilim Dalı, Adıyaman, Türkiye. yakbas@adiyaman.edu.tr, Orcid ID: 0000-0002-9355-2802

GİRİŞ

Ekonomik büyüme, bir ülkedeki toplam üretim hacminin genişlemesi anlamına gelir. Ekonomik büyüme bir ülkedeki üretim faaliyetlerini, tüketim faaliyetlerini ve her iki faaliyet arasındaki farkı yansıtan dış ticareti etkiler (Seyidoğlu, 2009, s.117). Küresel ekonomilerin dış dengesizliğinin temel göstergelerinden biri cari açıktır. Yıllardır küresel dengesizliklerin sürekli büyümesi, ekonomistler ve politika yapıcılar arasındaki tartışmanın merkezinde yer almaktadır. Aslında, küresel dengesizlikler, küresel dünyadaki cari işlemler pozisyonlarının büyük açıklarını ve fazlalarını ifade eder. Kalıcı küresel dengesizlikler, yetersiz kaynakların net negatif tüketiminin ekonomilerin net tasarruf fazlalarıyla sürekli finansmanı olarak görülebilir (Sadiku, Fetahi-Vehapi, Sadiku ve Berisha, 2015, s. 91). Cari açık veren ülkelerin ekonomileri kırılgan yapıya sahiptir ve dış şoklardan daha kolay etkilenme olasılıkları oldukça yüksektir.

Cari açık kavramına dahil olan dış ticaret kalemlerinden ithalat ve ihracat ekonomik büyümeyi etkileyen iki önemli faktördür. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde ekonomik birimlerin faaliyetlerini gerçekleştirebilmeleri için bazı malları ve sermaye malları ithal ederler. Başka bir deyişle bu ülkelerde ithalat talebi artarken ihracatları bu talebi karşılama açısından yetersiz kalmaktadır (Durmuş, 2019, s.123).

Gelişmekte olan ülkelerin önemli bir kısmı ithal girdileri yüksek oranda kullanmaktadır. Ülkelerin üretim ve ekonomik büyüme oranlarındaki artış nedeniyle dış ticaret dengesi ve dolayısıyla cari dengede ciddi bozulmalarla karşı karşıya kalmaktadırlar. Gelişmekte olan diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye'nin de en çok tartışılan ekonomik sorunlarından biri dış ticaret açığının büyüklüğü, finansmanı, sürdürülebilirliği sağlamak ve açığı azaltmaya yönelik politikalarıdır.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye ekonomisinde 1992Q1-2021Q4 döneminde dış ticaret ve ekonomik büyüme ilişkisi üzerinde bir değerlendirme yapmaktır. Ayrıca Türkiye'de ihracata dayalı büyüme ve ithalata dayalı büyüme hipotezlerinin geçerli olup olmadığı araştırılmıştır.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde dış ticaret ve ekonomik büyüme ilişkisi üzerine teorik ve ampirik literatüre yer verilmiş, ikinci bölümde Türkiye'de dış ticaret ve ekonomik büyüme ilişkisi incelenmiştir. Üçüncü bölümde çalışmanın veri ve ekonometrik analiz,

dördüncü bölümde ampirik bulgular yer almaktadır. Çalışma sonuç ve öneriler bölümü ile sonlandırılmıştır.

1. Dış Ticaret Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi Üzerine Teorik ve Ampirik Literatür

Ödemeler dengesinin (BOP) tüm bileşenleriyle performansı makroekonomik değişkenle üzerinde etkili olur. BOP kalemlerinde meydana gelen değişiklikler ve dengesizlikler ekonominin iç dengesini etkiler (Alawin ve Oqaily, 2017, s. 45). Ödemeler dengesi, bir ülkenin yerleşikleri (hane halkı, şirketler ve hükümet) ile dünyanın geri kalanı (yerleşik olmayanlar) arasındaki tüm ekonomik ve finansal işlemlerin bir kayıdır. Ödemeler dengesi cari hesap, finansal hesap ve sermaye hesabı olmak üzere üç ayrı ancak birbiriyle ilişkili hesaptan oluşur. Cari işlemler hesabı, ödemeler dengesinin temel bileşeninden biridir. Cari işlemler açığı ise cari işlemler dengesizliğinin bir sonucudur. Bir ülkenin toplam mal, hizmet ve transfer ithalatının toplam ithalatının ülkenin toplam mal, hizmet ve transfer ihracatı miktarından fazla olması durumunda ortaya çıkar (Agarwal, 2013, s. 1).

Cari açık, ekonominin performansı, politika yapıcılarının ekonomik gelişmelere ilişkin analizlerinde çeşitli roller oynamaktadır. Birincisi, tasarruf-yatırım oranını yansıtan hesap bakiyesi, ekonomik dengenin temel unsurları biri olan mali denge ve özel tasarrufların durumu ve ekonomik büyüme ile olan ilişkisidir. İkincisi, bir ülkenin yerleşiklerinin yabancı ülkedeki yerleşiklerle yapmış oldukları ithalat ve ihracat işlemlerini bakiyesini yansıtan cari hesabındaki bakiyesidir. Üçüncüsü, cari dengenin bir ülkenin net alacak stokunun zaman içindeki gelişimini (veya yükümlülükleri) ve zamanlar arası kararları yansıtır (Aristovnik, 2008, s. 25).

Ülkenin gelişme aşamasını kısmen açıklayan ulusal çıktının boyutu büyük ölçüde cari hesap bakiyesinin durumunun belirleyicisidir. Kalkınmanın ilk aşamalarında bir ülke sermaye ithal eder ve bu nedenle ülkenin cari açık vermesi beklenen bir durumdur. Bu tür bir ekonomi daha yüksek bir gelişme düzeyine ulaştıkça, bu ülkede verimlilik artar, ithalatından daha fazla bir şekilde ürünleri daha fazla ihraç edebildiği için cari işlemler dengesinde iyileşme beklenir (Ogunniyi, Iwegbu ve Adekoya, 2018, s. 1225).

Cari işlemler hesabının önemli bir kalemi olan dış ticaret dengesi ülkelerin mal ithalat ve ihracat işlemlerinin özetini verir. Dış ticaret olarak da

bilinen 'uluslararası ticaret' veya 'küresel ticaret', ticari ürünlerin girişini (ithalatını) ve çıkışını (ihracatını) kapsar. Bir ülkenin ithalat ve ihracatı, Gayri Safi Yurtiçi Hasılasının (GSYİH) önemli bir payı olarak görünür, dolayısıyla açık bir ekonomide, uluslararası ticaretin gelişimi GSYİH büyümesini büyük ölçüde etkiler.

GSYİH, bir ülkenin ekonomik durumunu ölçmek için birincil göstergedir. GSYİH olmadan, ekonominin büyüklüğünü ve herhangi bir ekonominin yaşam standardını ölçmek zordur; GSYİH ne kadar yüksekse, yaşam standardı da o kadar yüksek olarak kabul edilir. GSYH'nın harcamalar cinsinden hesaplanmasında genel formül aşağıdaki gibidir (Uddin ve Khanam, 2017, s. 37):

$$GDP = C + I + G + (Ex - Im) \quad (1)$$

1 nolu formülde C=hane halkının tüketimi, I=Yatırım, G=Devlet Harcamaları, Ex =Toplam İhracat ve Im= Toplam ithalatı göstermektedir. Denklemden toplam ithalatın GSYİH hesaplamasından çıkarıldığı görülmektedir. Bu nedenle yüksek ithalat hacmi GSYİH'yı azaltabilir.

İhracat, önemli bir gelir kaynağı ve büyümenin motorudur, bu nedenle başarılı bir ihracat hamlesi, önemli geri besleme etkileri ile ekonomi üzerinde olumlu çarpan etkisi oluşturur. Talep ve arz tarafında birbiriyle rekabet eden iki etki olmasına rağmen, ithalat da ekonomik büyümeyle girift bir şekilde bağlantılıdır (Caleb, Mazanai ve L, 2014, s.622). İhracattan farklı olarak ithalat, yerel para biriminin çıkışına yol açar ve ticareti zayıflatır ve dolayısıyla ekonomik büyümeyi zayıflatır. Ancak, özellikle donanım ve elektronik içeriyorsa, ekonomik büyümenin kaynağını oluşturur, yatırımın artırılmasına ve iyileştirilmesine yardımcı olur (Bakari ve Mabrouki, 2017, s. 68). Ancak bu noktada ithalat artışı ile gelir arasındaki geri besleme etkisi açıklamak zordur ve artan GSYH ithalatın finansmanını sağlamayabilir (Mishra, 2012, s. 76).

Bu bağlamda iktisat literatüründe ihracat ve ithalata dayalı büyüme hipotezleri geniş bir şekilde araştırılmıştır. İhracat performansı büyüme için çoğu yönden bir motor görevi üstlenir. Çünkü yurt içi ihraç edilebilir ürünlere yönelik dış talebin artması toplam çıktının bir bileşeni olarak doğrudan büyüme için bir katalizör olabilir. Diğer taraftan ithalat özellikle ara girdileri ithal etmek, ihracat yapan sektörlerin rekabet gücünü tamamlar. Böylelikle yabancı

teknoloji ve know-how'ın yurtiçine dahil edilmesine izin veren kanal üretim faaliyetlerine destek sağlar (Gkagka ve Zarotiadis, 2011, s.3).

Dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki ampirik literatürde önemli bir yer tutar. Çalışma konusuyla ilgili literatür incelendiğinde; Turan ve Karamanaj (2014)'ın çalışmasında ihracat, ithalat ve GSYH arasındaki ilişki 1984-2012 dönemine ait yıllık veriler kullanılarak regresyon modeliyle analiz edilmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre, ithalat ve ihracatın GSYİH ile önemli bir ilişkisi vardır. Bulgular, ihracatta yıllık yüzde 1'lik bir artışın GSYİH'yi yüzde 0,58 oranında artıracığını ithalattaki yüzde 1'lik bir artışın GSYH'yi yüzde 0,23 oranında azaltacağını göstermiştir.

Korkmaz ve Aydın (2015)'ın çalışmasında dış ticaret ve Ekonomik büyüme ilişkisini Türkiye'nin 2002:Q1 ile 2014:Q2 dönemi için Granger nedensellik testi ile araştırmışlardır. Çalışmanın bulguları, ithalat ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu görülmüştür.

Bakari ve Mabrouki (2017), Panama ekonomisinin 1980-2015 döneminde ihracat, ithalat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada Vektör Otomatik Regresyon Johansen eş-bütünleşme ve Granger-Nedensellik testleri kullanılmıştır. Çalışmanın sonuçları Panama'da ihracat, ithalat ve ekonomik büyüme arasında herhangi bir eşbütünleşme ilişkisinin olmadığını göstermiştir. Nedensellik analizi bulguları ithalattan ekonomik büyümeye ve ihracattan ekonomik büyümeye doğru güçlü bir çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu göstermiştir. Bu sonuçlar ihracat ve ithalatın ekonomik büyümenin kaynağı olarak görüldüğünün kanıtıdır olarak değerlendirilmiştir.

Tunçsiper ve Rençber (2017), Türkiye ekonomisinde dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini 2002:01-2016:02 dönemi için Granger nedensellik testi ile araştırmışlardır. Analiz sonucunda ithalattan ekonomik büyümeye ve ithalattan ihracata doğru doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu görülmüştür.

Pata (2017), 1971-2014 döneminde dış ticaret ve ekonomik büyüme ilişkisini Toda-Yamamoto nedensellik testi ile analiz etmiştir. Çalışmanın sonuçları ithalat ve ihracattan ihracat, ithalat ve dış ticaretten ekonomik büyümeye doğru pozitif tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu göstermiştir.

Guntukula (2018), Hindistan'da ihracat, ithalat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkisini 2005M4: 2017 M3 verileriyle Johansen'in Eş bütünleşme

ve Granger nedensellik testleri ile analiz etmişlerdir. Çalışmanın sonuçları değişkenlerin eşbütünleşik olduğunu ve İhracat ile ekonomik büyüme, ithalat ile de ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik bulunduğunu göstermiştir. Çalışmanın bulgularının Hindistan ekonomisi için ihracata dayalı büyüme ve büyümeye dayalı ihracat hipotezini desteklemekte olduğu belirtilmiştir.

Dilek ve Durmuş (2018), Türkiye’de dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini 2002:01-2017:12 dönemi için Fourier Standart Granger yöntemiyle araştırmışlardır. Çalışmanın sonuçları, ithalat ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü ekonomik büyümeden ihracata doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu göstermiştir.

Özel (2018), Türkiye ekonomisinin 2000Q1-2017Q3 döneminde dış ticaret ve ekonomik büyüme ilişkisini VAR Granger nedensellik analizi ile test etmiştir. Çalışmanın bulguları ihracattan ekonomik büyümeye ve ekonomik büyümeden ithalata tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu görülmüştür. Çalışmada ithalattaki bir birimlik artışların ekonomik büyümede 0.936052 birimlik bir artış, ihracattaki bir birimlik artışların ise ekonomik büyümeyi 0.573135 birim azalttığı yönünde bulgular elde edilmiştir. Çalışmada Türkiye’de ithalat destekli büyüme modelinin geçerli olduğu görüşü ileri sürülmüştür.

Çakır (2019)’ın çalışmasında dış ticaret hadlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini Türkiye’nin 1990-2015 dönemi için ARDL yöntemiyle araştırılmıştır. Çalışmanın sonuçları dış ticaret hadlerinin ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir.

Balkanlı (2019), Türkiye’de 2006Q1-2018Q3 döneminde dış ticaret ve ekonomik büyüme ilişkisini Granger nedensellik testi ile araştırmıştır. Çalışmanın bulguları Türkiye’de ithalat-ihracat-ekonomik büyüme ilişkisinin nasıl olduğu araştırılmıştır. Çalışmanın bulguları ithalattan ekonomik büyümeye ve ihracattan ekonomik büyümeye herhangi bir nedensellik ilişkisinin olmadığını göstermiştir.

Bağcı ve Çelik (2020), dış ticaret dengesi ve ekonomik büyüme ilişkisini 1990 - 2016 yılları arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik testi ile analiz etmişlerdir. Çalışmanın sonuçları ekonomik büyüme ile dış ticaret dengesi arasında çift yönlü bir ilişki olduğunu göstermiştir.

Türkoğlu ve Konaç (2020), Türkiye'nin 1984-2016 döneminde dış ticaret ve cari işlemler dengesinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini en küçük kareler yöntemi (EKG) ve regresyon analizi ile araştırmışlardır. Çalışmanın sonuçları sonucunda dış ticaret dengesi ve cari işlemler dengesinin ekonomik büyüme üzerinde negatif etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Ayrıca, ekonomik büyümedeki değişimlerin %39'unun dış ticaret dengesi tarafından açıklandığı vurgulanmıştır.

Ataklı Yavuz ve Karakaş (2021), dış ticaret politikaları ve ekonomik büyüme ilişkisini Türkiye'nin 1980-2018 dönemi için VAR Granger nedensellik yöntemiyle analiz etmişlerdir. Çalışmanın bulguları, incelenen dönemde ihracatın ekonomik büyümenin ve ithalatın da ihracatın nedeni olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmanın sonuçları incelenen ihracata dayalı sanayileşme modelinin geçerli olduğu göstermiştir.

Engin ve Konuk (2022), dış ticaret ve ekonomik büyüme ilişkisini Türkiye'nin 1980-2019 dönemi verileriyle Granger nedensellik testi ile araştırmışlardır. Çalışmanın bulguları, ihracat ve ithalatın ekonomik büyümeye neden olduğu göstermiştir. Çalışmaya göre dış ticaret ekonomik büyüme üzerinde olumlu etki yaratmaktadır.

Yılmaz (2022), Türkiye'de 1970-2019 döneminde dış ticaret ve ekonomik büyüme ilişkisi Toda-Yamamoto nedensellik testi ile analiz edilmiştir. Çalışmada nedenselliğin yönü dış ticaretten ekonomik büyümeye doğrudur.

Tablo 1: I Literatür Özeti

Yazar(lar)/Ülke	Yöntem	Bulgular
Turan ve Karamanaj (2014)	Regresyon Analizi	İthalattaki artışlar GSYİH azaltmakta, ihracattaki artışlar GSYİH artırmaktadır.
Korkmaz ve Aydın (2015) Türkiye	Granger nedensellik	İthalat \Leftrightarrow Ekonomik büyüme
Tunçsiper ve Rençber (2017) Türkiye	Granger nedensellik	İthalat \Rightarrow Ekonomik büyüme
Bakari ve Mabrouki (2017) Panama	Granger nedensellik	İthalat \Leftrightarrow Ekonomik büyüme İhracat \Leftrightarrow Ekonomik büyüme
Pata (2017) Türkiye	Toda-Yamamoto nedensellik	İhracat \Rightarrow Ekonomik büyüme İthalat \Rightarrow Ekonomik büyüme

		Dış Ticaret⇒ Ekonomik büyüme
Guntukula (2018) Hindistan	Granger nedensellik	İthalat ⇔ Ekonomik büyüme İhracat ⇔ Ekonomik büyüme
Dilek ve Durmuş (2018) Türkiye	Granger nedensellik	İthalat ⇔ Ekonomik büyüme Ekonomik büyüme⇒İhracat
Özel (2018) Türkiye	VAR Granger nedensellik	İhracat ⇒ Ekonomik büyüme Ekonomik büyüme⇒İthalat
Balkanlı (2019) Türkiye	Granger nedensellik	İhracat ≠ Ekonomik büyüme İthalat ≠ Ekonomik büyüme
Çakır (2019) Türkiye	ARDL	Dış ticaret hadlerinin ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.
Bağcı ve Çelik (2020) Türkiye	Granger nedensellik	Ekonomik büyüme ⇔ Dış Ticaret Dengesi
Türkoğlu ve Konaç (2020) Türkiye	EKG	Ekonomik büyümedeki değişimlerin %39'unun dış ticaret dengesi tarafından açıklanmaktadır.
Ataklı Yavuz ve Karakaş (2021) Türkiye	VAR Granger nedensellik	İhracat ⇒ Ekonomik büyüme
Engin ve Konuk (2022) Türkiye	Granger nedensellik	İhracat ⇒ Ekonomik büyüme İthalat ⇒ Ekonomik büyüme
Yılmaz (2022) Türkiye	Toda-Yamamoto nedensellik	İhracat ⇒ Dış Ticaret

2. Türkiye'nin Dış Ticaret Dengesi ve Ekonomik Büyüme Göstergeleri

Türkiye'de 1980 yılına kadar izlenen ithal ikameci sanayileşme politikası terk edilerek ihracata yönelik sanayileşme politikası benimsenmiştir (Karluk, 2007: 418). 24 Ocak 1980 kararları ülke ekonomisi için bir dönüm noktası olmuş ve ihracata dayalı ekonomik büyüme modeli uygulamaya konulmuştur. Bununla birlikte gerekli yasal ve yapısal düzenlemeler yapılmadan başlayan bu dışa açılma süreci, ihraç edilenden daha fazlasının ithal edilmesiyle ve dış ticaret açığıyla sonuçlanmıştır (Göçer, 2013: 2015).

Türkiye'nin 1992-2021 dönemi dış ticaret dengesi ve ekonomik büyüme göstergeleri Tablo 3'de yer almaktadır. Tablo1 dış ticaret verileri açısından incelendiğinde yıllar itibariyle ticaret dengesindeki açıklık miktar olarak

değişmekle birlikte dış ticaret açığı süreklilik arz etmektedir. Benzer şekilde ekonomik büyüme rakamları da sürekli artış eğilimindedir.

Tablo 2: Türkiye’de Dış Ticaret Dengesi ve GSYH Verileri (1992-2021)

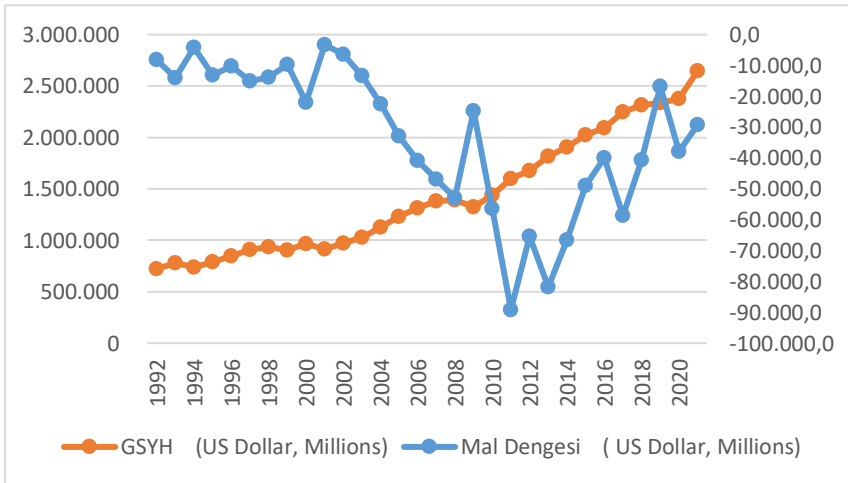
Yıllar	İhracat(US Dollar, Millions)	İthalat(US Dollar, Millions)	Mal Dengesi (US Dollar, Millions)	GSYH (US Dollar, Millions)
1992	14.715,00	22.791,00	-8.076,0	720.719
1993	15.345,00	29.426,00	-14.081,0	778.679
1994	18.106,00	22.273,00	-4.167,0	736.197
1995	21.636,00	34.788,00	-13.152,0	789.139
1996	32.067,00	42.331,00	-10.264,0	844.420
1997	32.110,00	47.158,00	-15.048,0	907.995
1998	30.852,00	44.779,00	-13.927,0	936.069
1999	29.135,00	38.802,00	-9.667,0	905.523
2000	30.923,00	52.882,00	-21.959,0	968.305
2001	34.810,00	38.092,00	-3.282,0	912.628
2002	40.705,00	47.109,00	-6.404,0	971.472
2003	52.472,00	65.883,00	-13.411,0	1.027.459
2004	68.833,00	91.271,00	-22.438,0	1.128.109
2005	78.509,00	111.445,0	-32.936,0	1.229.552
2006	93.778,00	134.672,0	-40.894,0	1.314.981
2007	115.379,00	162.210,0	-46.831,0	1.381.302
2008	140.906,00	193.823,0	-52.917,0	1.392.560
2009	109.732,00	134.494,0	-24.762,0	1.325.395
2010	120.992,00	177.317,0	-56.325,0	1.437.087
2011	142.392,00	231.552,0	-89.160,0	1.598.042
2012	161.948,00	227.315,0	-65.367,0	1.674.564
2013	167.397,00	249.282,0	-81.885,0	1.816.665
2014	173.293,00	239.865,0	-66.572,0	1.906.403
2015	154.865,00	203.874,0	-49.009,0	2.022.398
2016	152.645,00	192.568,0	-39.923,0	2.089.604
2017	169.214,00	227.789,0	-58.575,0	2.246.366
2018	178.909,00	219.635,0	-40.726,0	2.313.305
2019	182.246,00	198.997,0	-16.751,0	2.333.884
2020	168.389,80	206.248,5	-37.858,7	2.376.663
2021	224.697,30	253.976,4	-29.279,0	2.646.497

Kaynak: <https://stats.oecd.org/>

1990'lı yıllar için en düşük dış ticaret açığı 1993 yılında (-4.167 Milyon USD), en yüksek dış ticaret açığı 1997 yılında (815.048 milyon USD) gerçekleşmiştir. 1999 yılında -9.667,0 Milyon USD olan dış ticaret açığı bir sonraki yıl olan 2000 yılında -22.438 Milyon USD'ye yükselmiştir. 2003'ü yılında çok düşük düzeye gerileyen (-3.282 Milyon USD) dış ticaret açığı tekrar artış eğilimine girmiş 2005 yılında -32.936 Milyon USD, 2010 yılında -56.325 Milyon USD olmuştur. 2010'lu yıllarda dış ticaret açığının en yüksek olduğu yıl 2011 yılıdır (89.160 Milyon USD). Yıllar itibariyle artış ve azalış eğilimine girmekle birlikte 2019 yılında 16.751 Milyon USD olan dış ticaret açığı 2021 yılında 29.279 Milyon USD'dir.

Ekonomik büyümenin göstergesi olarak ele alınan GSYH'nın 1990'lı yıllardan itibaren artış eğilimi Tablo 1'de görülmektedir. 1992 yılında 720.719 Milyon USD olan GSYH artış eğilimi ile birlikte 2000 yılında 968.305 Milyon USD olarak gerçekleşmiştir. 2005 yılında 1.229.552 Milyon USD, 2010 yılında 1.437.087, 2015 yılında 2.022.398 Milyon USD, 2020 yılında 2.376.663 Milyon USD ve son olarak 2021 yılında 2.646.497 Milyon USD'dir.

Şekil 1'de Türkiye'de 1992-2021 dönemi ekonomik büyüme dış ticaret dengesi ilişkisi yer almaktadır.

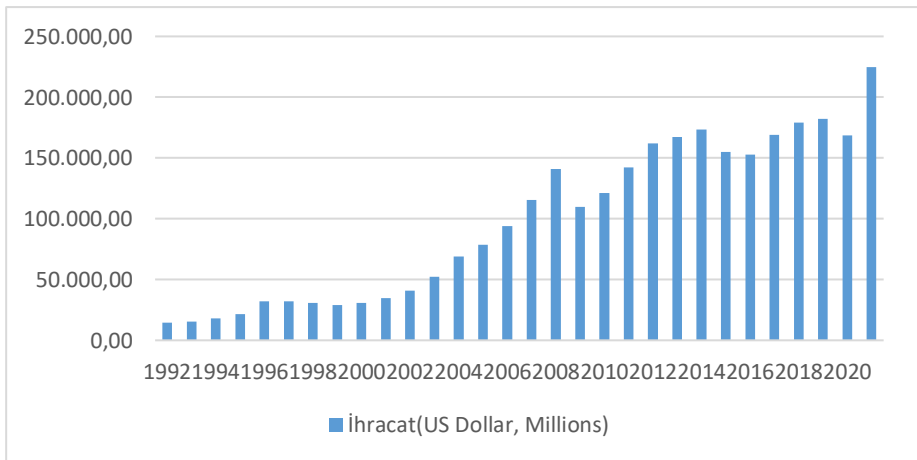

Şekil 1: Dış Ticaret Dengesi Ekonomik Büyüme İlişkisi (1992-2021)
(Kaynak: <https://stats.oecd.org/> adresinden elde edilen verilerle yazarlar tarafından oluşturulmuştur.)

Şekil 1'de dış ticaret dengesindeki açık 1992 yılında itibaren yıllara göre azalıp artmakla birlikte 2008 yılına kadar artış eğiliminde olduğu görülmektedir.

Şekilde de görüldüğü gibi Türkiye’de GSYH 2008 yılına kadar artış eğilimindedir. 2008- 2010 yılları arasında düşüş eğiliminde olan dış ticaret açığı 2011 yılında en yüksek seviyesine çıkmış ve daha sonra GSYH’deki yükselişle birlikte düşüş eğilimine girmiştir.

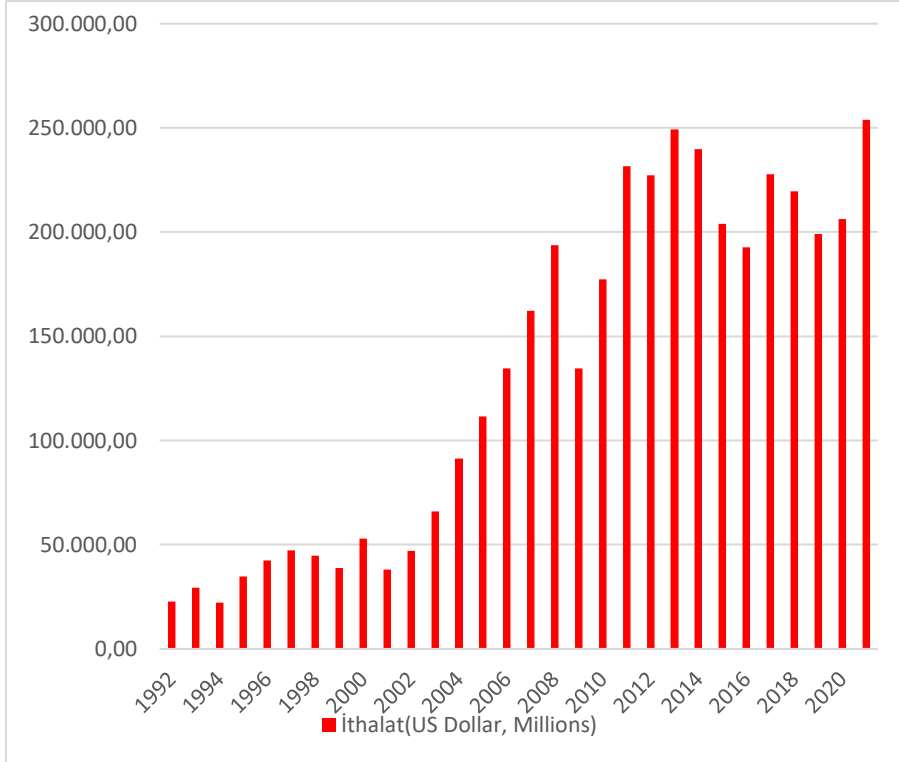
2015 yılından itibaren dış ticaret açığında önemli gerileme olmakla dünya mal ticaretinde önemli eğilimler vardır bu eğilimler mal ticaretinde yavaşlamaya neden olmuştur. Bunlardan ilki, gelişmekte olan ülkelerdeki büyüme performansının zayıflıyor olması ve bu nedenle ithalat talebi de sınırlandırılmasıdır. İkinci olarak, küresel ekonomik krizin ardından gelişmiş ülkelerde büyüme açısından bir toparlanma eğilimine girmiştir. Bu nedenle, gelişmiş ülkelerin ithalat talebi yükselmiştir. Üçüncü olarak, 3-Petrol ve emtia fiyatlarındaki aşırı dalgalanma mal ticaretini sınırlandırmıştır. Dördüncü olarak, küresel kriz sonrasında birçok sektörde hala atıl kapasitelerin bulunması nedeniyle, küresel yatırım eğilimi ve buna bağlı yatırım malları talebi ve ithalatın zayıf kalmasıdır. Beşinci olarak, gelir artışının yarattığı ithalat talebi olarak tanımlanan ticari esneklik düşmüş olmasıdır. Altıncı olarak, ihracata dayalı büyüyen Çin, birçok tedarikçi ülke için pazar olmuştur. İhracata yönelik yeni büyüme modeli ile üretim; bunun yarattığı ithalat artışı da durağan hale gelmiştir. Yedinci olarak, küresel tedarik zincirindeki büyümenin yavaşlamasıdır. Son olarak da bölgesel ve yeni nesil ticaret anlaşmalarının ortaya çıkmasıdır (TEA, 2016: 19).

Şekil 2: Türkiye Ekonomisinde İhracatın Gelişimi(1992-2021)

(Kaynak: <https://stats.oecd.org/> adresinden elde edilen verilerle yazarlar tarafından oluşturulmuştur.)

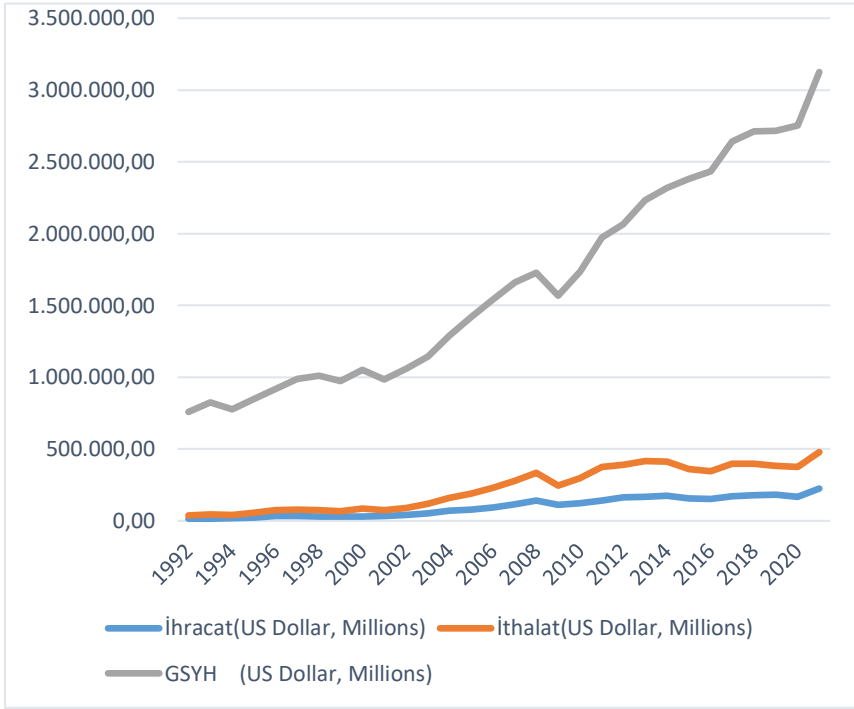
Şekil 3'te Türkiye'nin 1992-2021 döneminde ihracat hacminin seyri yer almaktadır. Görüldüğü gibi 2007 yılı dahil artış eğilimi vardır. 2007 yılından sonrada bu artış eğilimi yıllara göre farklılıklar gösterse de devam etmiştir.

Şekil 3: Türkiye Ekonomisinde İthalatın Gelişimi(1992-2021)

(Kaynak: <https://stats.oecd.org/> adresinden elde edilen verilerle yazarlar tarafından oluşturulmuştur.)

Şekil 4'te Türkiye'de ithalatının yıllara göre farklılık göstermekle birlikte artış eğilimi içerisinde olduğu görülmektedir. İthalat hacminin özellikle 2007 ve 2011 yıllarında büyük bir artış göstermiştir.

Şekil 4:Türkiye Ekonomisinde İhracat, İthalat, GSYH'nin Gelişimi (1992-2021) (Kaynak: <https://stats.oecd.org/> adresinden elde edilen verilerle yazarlarca oluşturulmuştur.)

Şekil 4'te Türkiye'nin (1992-2021) döneminde ekonomik büyümeye paralel olarak ihracat ve ithalat hacminin genişlediği görülmektedir. Ancak ithalat ihracata göre daha yüksek bir artış eğilimi göstermektedir.

3. Veri ve Ampirik Bulgular

Bu çalışmada, 1992Q1-2021Q4 döneminde Türkiye'de GSYH üzerinde ihracat ve ithalatın etkisi incelenmiştir. GSYH (GDP) olarak cari fiyatlar üzerinden ABD doları cinsinden GSYH değeri kullanılmıştır. İhracat (exp) ve ithalat (imp) değeri olarak ABD doları cinsinden değerler kullanılmıştır. Değişkenler OECD elektronik veri tabanından elde edilmiştir. Üç değişkene ait seriler logaritmik değer olarak kullanılmıştır.

Değişkenler arasında ilişki olup olmadığını belirleyebilmek için ilk olarak değişkenlere ait serilerin durağanlık yapısı sınıanmıştır. Değişkenlere ait birim kök testi sonuçları Tablo 3'de gösterilmiştir.

Tablo 3: Birim Kök Testi Sonuçları

		Düzyey Değerler		Birinci Fark Değerleri	
Test İstatistiği	Değişkenler	ADF	GLS	ADF	GLS
Sabitli	lnGDP	0.271390 (0)	-1.50124(0)	-11.51098(0)***	-5.89490(0)***
	lnimp	-1.435400(1)	0.423152(1)	-8.06970(0)***	-7.915640)***
	lnexp	-2.623121(0)*	1.812290(0)*	-10.8545(0)***	10.8435(0)***
Kritik Değerler	% 1	-3.486551	-2.584707		
	% 5	-2.886074	-1.943563		
	% 10	-2.579931	-1.614927		

Not: Parantez içindeki değerler ADF ve GLS için gecikme uzunluklarını ifade etmektedir. Gecikme uzunluğunun seçiminde Schwarz Bilgi Kriteri (SIC) kullanılmıştır. Bant genişliği ise Bartlett Kernel modeli kullanılarak Newey-West göre belirlenmiştir. *** %1, * ise %10 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir. ADF için %1, %5 ve %10 önem düzeylerindeki MacKinnon (1996) kritik değerleridir. GLS için ise, %1, %5 ve %10 önem düzeylerinde Elliott-Rothenberg-Stock (1996).

Tablo 3'e göre, GSYH değişkeni hem ADF hem de GLS testi sonuçlarına göre düzey değer dikkate alındığında serinin birim kök içerdiğini ifade eden sıfır hipotezi reddedilememektedir. Serinin birinci farkı değerlendirildiğinde ise her iki teste göre sıfır hipotezi reddedilmektedir. Bu sonuca göre GSYH serisi birim kök içermektedir ve GSYH serisinin birinci farkı alındığında seri durağanlaşmaktadır. Buna göre, GSYH serisi $I(1)$ 'dir. İthalat serisi değerlendirildiğinde düzey değerinde ithalat serisi için serinin birim kök içerdiğini ifade eden sıfır hipotezi reddedilememektedir. İthalat serisinin birinci farkı alındığında ise hem ADF hem de GLS testine göre serinin birim kök içerdiğini ifade eden sıfır hipotezi reddedilmektedir. Dolayısıyla, GSYH serisi gibi ithalat serisi de $I(1)$ 'dir. Son olarak ihracat serisi değerlendirildiğinde, düzey değer dikkate alındığında serinin birim kök içerdiğini ifade eden sıfır hipotezi reddedilmektedir. Buna göre ihracat serisi durağandır. Yani, ihracat serisi $I(0)$ 'dır.

Serilerin durağanlık yapısı analiz edildikten sonra seriler arasında kısa ve uzun dönemde ilişki olup olmadığı analiz edilmiştir. Bunun için Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen ARDL testi kullanılmıştır. ARDL testini

uygulanabilirliğini sınamak için ilk olarak F-testi uygulanmıştır. F-testine ait sonuçlar Tablo 4’te gösterilmiştir.

Tablo 5: ARDL Sınır Testi Sonuçları

F-Değeri	k	Gecikme Uzunluğu	Güven Düzeyi	I0 Sınır	I1 Sınır
7.715730	2	2	%1	4.13	5.00
			%5	3.10	3.87
			%10	2.63	3.35

Not: Alt ve üst bant için kritik değerler Pesaran vd. (2001) Tablo 2’den elde edilmiştir.

Tablo 4’te göre, F istatistik değeri kritik değerlerden büyüktür. Bu sonuca göre, değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi vardır. Dolayısıyla, ARDL testi uygulamasına geçilebilir.

ARDL testi için ilk olarak gecikme uzunluğu ve bu gecikme uzunluğunda otokorelasyon olup olmadığı sınanmalıdır. Uygun gecikme uzunluğu ve otokorelasyon testi sonuçları Tablo 5’te gösterilmiştir.

Tablo 5: Gecikme Uzunluğu ve Otokorelasyon Testi

Gecikme Uzunluğu	AIC	LM
1	-9.549011	0.1950
2	-9.711034*	0.1007
3	-9.664501	0.9343
4	-9.576664	0.1090
5	-9.590627	0.3887
6	-9.506934	0.8212
7	-9.509034	0.4072
8	-9.499431	0.8753

Not: AIC Akaike kriterine göre gecikme uzunluğunu, LM Lagrange çarpanı yöntemi ile otokorelasyon testi sonuçlarını ifade etmektedir.

Tablo 5’e göre uygun gecikme uzunluğunun 2 olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, hiçbir gecikme uzunluğunda otokorelasyon olmadığı tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre ARDL (2,1,0) modeli uygun model olarak belirlenmiştir.

Tablo 6: ARDL(2,1,0) Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Katsayılar	St. Hata	t-istatistik değeri
LNGDP(-1)	0.809	0.064	12.531
LNGDP(-2)	0.191	0.064	2.970
LNIMP	0.235	0.020	11.601
LNIMP(-1)	-0.204	0.017	-11.550
LNEXP	-0.025	0.014	-1.733
C	-0.075	0.137	-0.547

Uygun gecikme belirlendikten sonra değişkenler arasında kısa dönem ilişki olup olmadığı test edilmiştir. ARDL(2,1,0) modeline ait kısa dönem tahmin sonuçları Tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 7: ARDL(2,1,0) Kısa Dönem Katsayı Tahmini Sonuçları

	Katsayılar	St.Hata	t-istatistik Değeri
D(LNGDP(-1))	-0.185	0.0625	-2.966
D(LNIMP)	0.223***	0.0196	11.378
D(LNEXP)	0.0655**	0.0273	2.399
ecm	0.0015***	0.000302	5.274801

Tablo 7’ye göre, hem ihracat hem de ithalat serisi istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif katsayıdır. Ayrıca, hata düzeltme katsayısı da anlamlı ve pozitif ve 0 ile 1 arasındadır. Bu sonuca göre kısa dönemde meydana gelen sapmalar uzun dönemde giderek artmaktadır. Ayrıca, kısa dönemde ihracat ve ithalat artarsa GSYH artmaktadır.

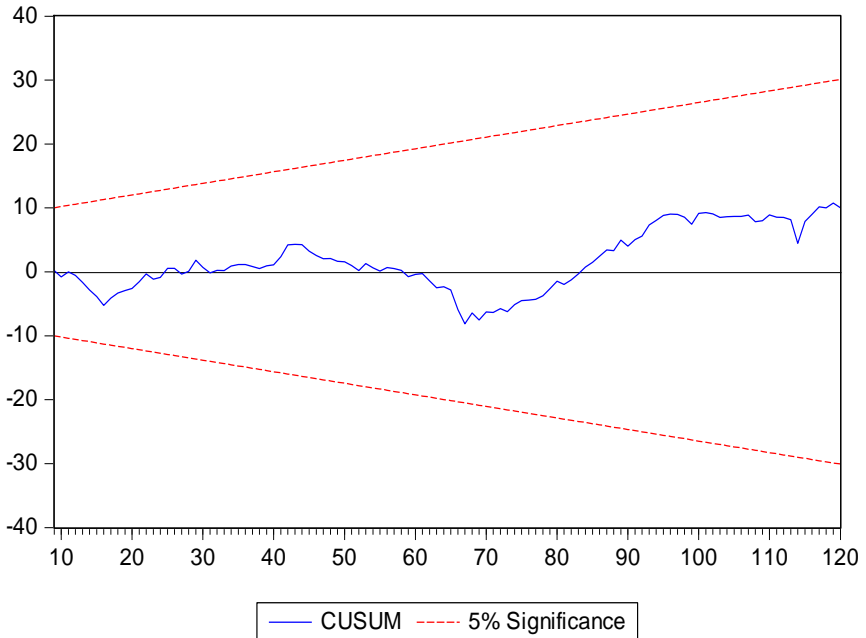
ARDL(2,1,0) modeline ait uzun dönem tahmin sonuçları ise Tablo 8’de gösterilmiştir.

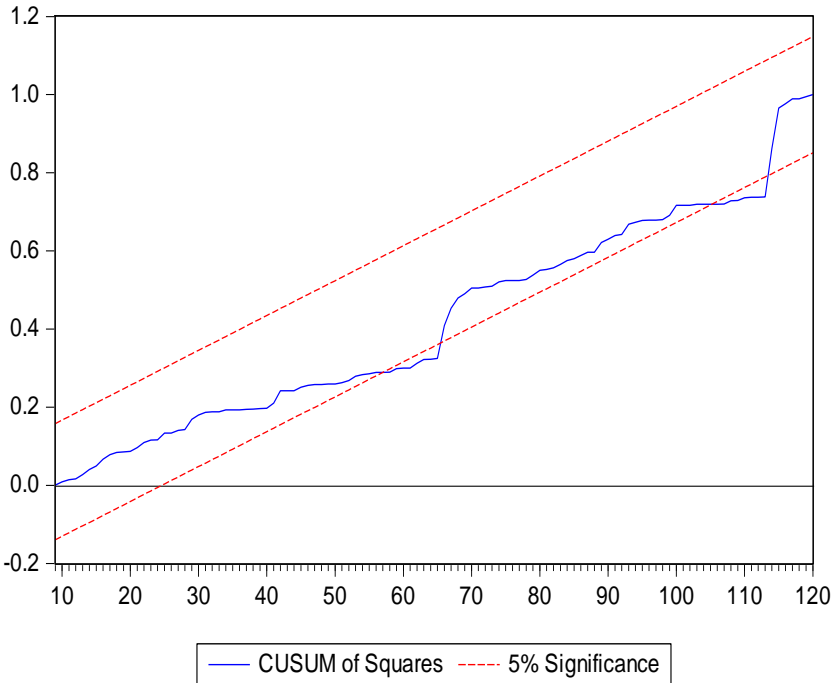
Tablo 8: ARDL Uzun Dönem Katsayı Tahmini Sonuçları

Değişkenler	Katsayılar	St.Hata	t-istatistiği
LNIMP	-19.041	159.706	-0.119
LNEXP	15.815	128.94	0.122
C	46.149	305.68	0.150

Tablo 6'ya göre ne ihracat serisi ne de ithalat serisi uzun dönemde istatistiksel olarak anlamlıdır. Dolayısıyla, bu iki değişken uzun dönemde GSYH'yi etkilememektedir.

ARDL(2,1,0) modelinin kısa ve uzun dönem tahminleri yapıldıktan sonra modelin istikrarlı olup olmadığı yani kırılma içerip içermediği test edilmiştir.

Şekil 5: ARDL (2,1,0) Modeline Ait CUSUM Grafiği

Şekil 5: ARDL (2,1,0) Modeline Ait CUSUM Grafiği

CUSUM grafikleri incelendiğinde 2008Q1 ve 2020Q1 dönemlerinde kırılma olduğu tespit edilmiştir. Bunun dışında model istikrarlı bir yapıya sahiptir.

4. Sonuç

Bu çalışmada, 1992Q1-2021Q4 döneminde Türkiye’de ihracat ve ithalatın GSYH’yi nasıl etkilediği analiz edilmiştir. Analiz için ilk olarak serilerin durağanlık yapısı sınanmıştır. Daha sonra değişkenlere ait serilerde kısa ve uzun dönem ilişki olup olmadığı test edilmiştir. Analiz sonucunda hem ihracat hem de ithalatın GSYH ile pozitif ilişkili olduğu uzun dönemde ise bu ilişkinin ortadan kalktığı sonucuna ulaşılmıştır.

Bu çalışmadan elde edilen sonuçlar literatürde Çakır (2019), Engin ve Konuk (2022), Tunçsiper ve Rençber (2017), Pata (2017), Özel (2018), Ataklı Yavuz ve Karakaş (2021), Engin ve Konuk (2022), Çakır (2019) gibi yazarların Türkiye için yapmış oldukları çalışmaları sonuçlarıyla paralellik göstermektedir. Çalışmanın sonuçları hem ithalata hem de ihracata dayalı büyüme hipotezlerinin Türkiye ekonomisi için geçerli olduğunu göstermektedir.

Türkiye ekonomisinde dış ticaret açığı büyük ölçüde enerji ithalatı ile açıklanabilir. Bu nedenle enerjide dışa bağımlılığı azaltacak yenilenebilir enerji kaynaklarının harekete geçirilmesi gerekmektedir. Türkiye ekonomisinde ihraç yapılan ürün çeşitliliğinin ve ihracatı teşvik etkinliğinin artırılması dış ticaret açığının en aza indirilmesinde büyük rol oynayacaktır.

KAYNAKÇA

- Agarwal, A. (2013). *Impact of current account deficit on economic growth: A comparative study of selected developing countries*. Dayalbagh: Dayalbagh Educational Institute(Deemed University).
- Alawin, M.ve Oqaly, M. (2017). Current account balance, inflation, industry and sustainable development in Jordan. *Revista Galega de Economía*, 26(3), 45-46.
- Aristovnik, A. (2008). Short-Term determinants of current account deficits. *Eastern European Economics*, 46(1), 24-42.
- Bağcı, E., & Çelik, D. (2020). Dış ticaret dengesi ile ekonomik büyüme arasındaki dış ticaret dengesi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki. *İş, Güç, Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 22(1), 37-52.
- Bakari, S. ve Mabrouki, M. (2017). Impact of exports and imports on economic growth: new evidence from Panama. *Journal of Smart Economic Growth*, 1(2), 67-79.
- Balkanlı, A. (2019). İthalattan ihracata, dış ticaret ekonomik büyüme ilişkisi: kuramsal çerçeve ve Türkiye uygulaması (2006q1-2018q3). *Tesam Akademi Dergisi*(Ekonomisi Özel Sayısı), 13-40. doi:10.30626/tesamakademi.546665
- Caleb, G. ve Mazanai, M., & L, D. N. (2014). Relationship between international trade and economic growth:a cointegration analysis for Zimbabwe. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 5(20), 621-627. <https://pdfs.semanticscholar.org/ffde/1c469bca8f30192d886fb5888a430c0c304f.pdf> adresinden alındı
- Çakır, B. (2019). Dış Ticaret Hadleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye örneği. *Journal of Yasar University*, 14(Özel Sayı), 92-100.
- Durmuş, A. (2019). Economic growth and trade deficit in Turkey. *Journal of Social Sciences and Education*, 2(1), 121-133.
- Engin, C. ve Konuk, T. (2022). Dış ticaret ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye için ekonometrik bir analiz ve politika önermeleri. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 14(27), 324-339. doi: 10.14784/marufacd.1145682
- Göçer, İ. (2013). Türkiye’de Cari Açığın Nedenleri,Finansman Kalitesi ve Sürdürülebilirliği:ekonometrik Bir Analiz. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8(1), 213-242.
- Gkagka, A. ve Zarotiadiz G. (2011). Growth and EU trade relations: A case study. *South-Eastern Europe Journal of Economics* 1 (2011) 1-11.
- Guntukula, R. (2018). Exports, imports and economic growth in India:Evidence from cointegration and causality analysis. *Theoretical and Applied Economics*, XXV (2018)(2(615)), 221-230.
- Karluk, R. (2007). *Cumhuriyetin ilanından günümüze Türkiye ekonomisinde yapısal dönüşüm*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Korkmaz, S. ve Aydın, A. (2015). Türkiye’de dış ticaret - ekonomik büyüme ilişkisi: nedensellik analizi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 10(3), 47-76.

- Mishra, P. K. (2012). The Dynamics of the Relationship between Imports and Economic Growth in India. *South Asian Journal of Macroeconomics and Public Finance*, 1(1), 57–79. doi: 10.1177/227797871200100105
- Ogunniyi, M. B., Iwegbu, O.ve Adekoya, K. I. (2018). A comparative analysis of the impact of current account balances on economic growth of sane countries. *International Journal of Development and Sustainability*, 7(3), 1220-1237.
- Özel, H. A. (2018). Ekonomik büyüme ve dış ticaret ilişkisi: Türkiye örneği. *International Journal of Innovative Approaches in Social Sciences*, 2(1), 73-82.
- Pata, U.K. (2017).Türkiye'de dış ticaret ve ekonomik büyüme ilişkileri: Toda-Yamamoto nedensellik analizi (1971-2014), Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 31(1), 119 – 134.
- Pesaran, M. H., Shin, Y. ve Smith, R. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationship”, *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326
- Sadiku, L., Fetahi-Vehapi, M., Sadiku, M., & Berisha, N. (2015). The Persistence and Determinants of Current Account Deficit of FYROM: An Empirical Analysis. *Procedia Economics and Finance*(33), 90 – 102.
- Seyidoğlu, H. (2009). *Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama*. İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Şahin, D. ve Durmuş, S. (2018). Türkiye’de Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Analizi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi /*, 11(60), 1114-1122.
- Tunçsiper, B. ve Rençber, E. Z. (2017). Dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi: Türkiye örneği. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 3(2), 619-630.
- Turan, G. ve Karamanaj, B. (2014). An Empirical Study on Import, Export and Economic Growth in Albania. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*, 3(3), 428-438.
- Turkish Exporters Assembly(TEA). (2016). *Economy and foreign trade report*. İstanbul: Küçük MucizelerYayıncılık ve İletişim Hizmetleri.
- Türkoğlu, M. ve Konaç, İ. (2020). Dış ticaret ve cari işlemler dengesi Türkiye'nin ekonomik büyümesi üzerinde etkili midir? 1984-2016 dönemine ait bir regresyon analizi uygulaması. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi* , 11(28), 637-654.
- Uddin, H. ve Khanam, J. (2017). Import, export and economic growth: the case of lower income country. *IOSR Journal of Business and Management*, 19(1), 37-42.
- Yavuz, R. A. ve Karakaş, B. B. (2021). 1980 Sonrası Türk dış ticaret politikası ve ekonomik büyüme ilişkisi üzerine ekonometrik bir analiz. *Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergis*, 2(1), 1-15.
- Yılmaz, F. (2022). Ekonomik büyüme ve dış ticaret bağıntısı: Türkiye örneği. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(1), 21-32.

BÖLÜM 27

T.C. İNKILAP TARİHİ VE ATATÜRKÇÜLÜK DERSİNE YÖNELİK PROGRAM GELİŞTİRME ÇALIŞMASI¹

Dr. İlyas KARA²

Ahmet İNANOĞLU³

¹ 6. Uluslararası Bilim ve Teknolojide Güncel Gelişmeler Kongresi'nde (BİLTEK) 16-18 Eylül 2022 tarihleri arasında sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

² Milli Eğitim Bakanlığı, Tokat/Türkiye. ilyaskara2007@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-4755-0037

³ Milli Eğitim Bakanlığı, Tokat/Türkiye. ahmetinanoglu@gmail.com ORCID ID: 0000-0001-9993-0686

GİRİŞ

Hızlı bir döngünün mevcut olduğu, değişen dünya koşulları beraberinde eğitim ve öğretiminde yeni uygulamaları zorunlu kılmıştır. Her disiplinde olduğu gibi sosyal bilgiler eğitiminde de artık öğrenci merkezli yaklaşıma, mevcut imkânların sınırları zorlanarak geçiş yaşandığını görmekteyiz. Günümüzde ihtiyaç duyulan örnek vatandaş tipinin oluşturulabilmesi için eğitimde böyle bir geçişin yaşanmasının zorunlu olduğunun farkına varmamız muhtemeldir. Gerek evrensel gerekse ulusal amaçlar göz önünde bulundurulduğunda ideal vatandaş betimlemesini; eleştirel ve yaratıcı düşünebilen, mevcut durumdaki aksaklıkların farkında olan bunlara çözüm üretebilen, problem çözme yetisine sahip, toplumsal hayatın içinde etkin olarak yer alabilen demokratik tutumlu vatandaşlar olarak yapabiliriz. İhtiyaç duyulan bu gereksinimi karşılamakta eski eğitim programları yetersiz kalıyordu. Mevcut programın amaçları çağdaş gelişmeleri yansıtmıyor, bilgi öğrenci tarafından üretilmek yerine hazır olarak ezberci bir yöntemle işleniyor, öğrenci ders kitabını değişmez gerçeklerin mevcut olduğu bir otorite olarak kabul ediyor ve bu da öğrencinin araştırmacı, yaratıcı yönünü engelliyordu. Ülkede ki öğretim programının yetersizliğinin farkına varıldığında, ihtiyacı hissedilen vatandaş tipini oluşturmak için Türkiye’de yeni bir program geliştirme çalışmasına gidilmiş ve beraberinde nihai sonuç olarak her disiplinde olduğu gibi Sosyal Bilgiler dersi ve T.C İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersinin amaçları da yapılandırmacı yaklaşım çerçevesinde yeniden şekillenmeye başlamıştır. Program geliştirmenin tanımını incelediğimizde Demirel’in (2009:5) program geliştirmenin tanımını; eğitim programının temel öğeleri olan hedef, içerik, eğitim durumları ile değerlendirme arasındaki dinamik ve etkileşimli ilişkiler ağı veya ilişkiler bütünü şeklinde tanımladığı görülmektedir.

Ayrıca Varış (1991) program geliştirmenin bir bütün olarak algılanması gerekliliğine, uygulamalı ve kesintisiz bir şekilde devam eden bir süreç olduğuna da vurguda bulunmuştur (Varış, 1991: 8). Program geliştirme çalışmaları belli bir plan dâhilinde yürütülür. Bu planın ilk aşaması ise sisteme uygun bir program geliştirme modeli seçimidir. İlgili literatür incelendiği zaman farklı program geliştirme modelleriyle karşılaşmaktadır. Bunların başlıcaları ise şu şekildedir: ABD’de yaygın olarak kabul görmüş olan Taba,

Tyler, Taba-Tyler modelleri ile Avrupa’da yaygın olan Rasyonel Planlama, Süreç yaklaşımı ve Durumsal Modeldir (Varış, 1988; Ertürk, 1995; Çeliköz, 2004; Gözütok, 2004; Demirel, 2009). Program geliştirme sürecinin arka planını etkileyen çeşitli bilimsel temeller vardır. Program geliştirmenin bilimsel bir süreç olduğunu ve bu sebeple diğer bilim dallarından destek olarak program geliştirme çalışmalarının yapıldığından söz etmek mümkündür. Örneğin; programın en temeli ve aynı zamanda süzgeci görevini gören “felsefe” programların hedef ve amaçlarının tespitinde önemli bir etkiye sahiptir. Diğer bir alan program geliştirmenin sosyal-toplumsal temelleridir. Programlar mutlaka toplumun beklenti ve gereksinimlerine uygun bir yapıda oluşturulmalıdır. Uygulanacak toplumdaki kopuk olan bir programdan verim alınması beklenemez. Psikoloji ise programın bilimsel temelini teşkil etmektedir. Çünkü psikoloji, çocuğun gelecek yaşamını ve ihtiyaçlarını dikkate alarak onun gelişim süreci içerisinde doğacak olan ihtiyaçlarına cevap verecek tedbirler alır. Bir başka alan olarak da program geliştirmenin tarihsel temellerinden söz etmek mümkündür. Önceki çalışmaların yeni çalışmalar için esin kaynağı olabileceği, geçmişin olumlu ve olumsuz yönlerinden yararlanma açısından tarihsel temellerin etkililiğinden söz edilebilir. Türkiye’de program geliştirmenin tarihsel sürecini inceleyecek olursak 1947, 1967, 1997, 2005 ve 2018 yıllarında öğretim programları köklü olarak değiştirilmiştir. Program sürecinin basamaklarına baktığımızda ise öncelikle bir program geliştirmenin planlanması aşamasının varlığını görüyoruz. Bu aşamada, çalışma kurullarının belirlenmesi ve ihtiyaç belirleme aşamaları gerçekleştirildikten sonra 2. aşama olarak program tasarısının hazırlanması aşaması karşımıza çıkmaktadır (hedef-içerik-süreç-değerlendirme boyutları). Ardından programın denenmesi ve programın değerlendirilmesi aşamalarından söz edilebilir (Demirel, 2009: 10-113). Türkiye’deki program geliştirme çalışmalarına bakıldığında Özgen ve Gönentürk 1988 yılında gerçekleştirdikleri çalışmada; program uzmanlarının görüşlerinden yola çıkarak programın temel öğelerinin amaç, içerik, süreç ve değerlendirme olduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca Türkiye’deki uzmanların uzun yıllar Taba-Tyler modelinin etkisi altında kaldığı görülmektedir (Demirel, 2009: 58). Bilim ve teknolojiye meydan gelen gelişmeler; 21. yüzyılın “bilgi çağı” olacağı görüşünü kuvvetlendirmesi ile birlikte aynı zamanda sanayi devriminden sonra şekillenen eğitim paradigmalarını da değişime zorlamaya başlamıştır (Öztürk

ve Otluoğlu, 2003: 27). Eğitim dünyasında meydan gelen bu gelişmeler Türkiye’de de etkisini göstermiş ve geniş kapsamlı bir program geliştirme çalışmasına gidilerek öğretmen merkezli davranışçı eğitim anlayışından, öğrenciyi merkeze alan yapılandırmacı anlayışa geçiş yaşanmıştır. Yapılandırmacı anlayışta öğretmenin rolü öğrenciye rehber olmaktır. Öğrenci ise bilgiyi yorumlayan eleştiren sınavan bir konumda yer almıştır. Artık bilgi, eğitim programlarında bir amaç olmaktan çıkarak öğrencinin kendi öğrenme sürecini oluşturmasında bir araç olarak görülmektedir denilebilir (Kabapınar,2009: 14-16; Ata, 2007: 72-73). Bu anlayış dâhilinde *bilgi, bireyin dış dünyadaki olayları öncelikle algılaması, daha sonra ise işlemesi ve değerlendirmesi sonucunda zihninde ürettiği bir anlam* olarak tanımlanabilir (Saban, 2000: 24).

Bu araştırma, 2021–2022 eğitim ve öğretim yılında 8. Sınıf T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersi 4. ünitesi olan “Atatürkçülük ve Çağdaşlaşan Türkiye” ünitesi kapsamında toplam 24 saat ders saati içerisinde programın etkililiğine engel teşkil eden etkenlerin tespiti ve bunların kontrol altına alınması, öğrencinin tutum ve başarısını artırmak amacı ile yapılmıştır. Araştırmaya öncelikle ilgili literatür taraması yapılarak başlanmıştır. İlgili konuda bilgi edindikten sonra program geliştirme çalışma planı hazırlanmıştır. Çalışmaların ne kadar süreceği ve hangi işlemlerin gerçekleşeceği daha önceden işlem-zaman çizelgesi hazırlanarak belirlenmiştir. Daha sonra araştırma konusuna uygun olarak veri toplama araçları geliştirilmiştir. Katılımcı gözlem yönteminin uygulandığı bu çalışmada ihtiyaç analizi yapmak ve verileri toplamak amacı ile Tokat ili Erbaa İlçesi Hakimiyet-i Milliye Ortaokulu 8-A şubesinde uygulama yapılarak bilgi toplanmış; idareci, öğretmen ve öğrencilere yönelik görüşme formları hazırlanmış, okul ve uygulama sınıfına yönelik gözlem yapılmış, öğrencilerin derse karşı ilgi düzeylerini ve başarılarını ölçmek amacıyla tutum ölçekleri ve başarı testleri uygulanmıştır. Elde edilen veriler SPSS ile analiz edilerek değerlendirilmiştir.

1. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Araştırmanın temel amacı; ortaokullarda uygulanmakta olan programın olumlu ve olumsuz yanlarının derinlemesine araştırılarak tarafsız bir şekilde programdaki aksaklıkları tespit ederek çözüm önerileri üretmektir. Gelişen

dünya koşulları göz önüne alındığında eğitim-öğretim alanında geçmişten günümüze köklü bir değişimin yaşandığı görülmektedir. Bu değişimin ana hatlarından birisinin öğretmen merkezli yaklaşımdan öğrenci merkezli yaklaşıma geçişin olduğu söylenebilir. Bu geçişe uygun olarak Sosyal Bilgiler dersi ve T.C İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersi de yeni bir yapılanma sürecine girmiştir. Gelişmeleri takiben ülkemizde çeşitli program geliştirme çalışmalarına gidilmiştir. Öğrenci merkezli eğitim anlayışının hâkim olduğu yani yapılandırmacılık kuramına dayanan program 2005 yılı itibari ile ülkemizde uygulamaya başlanmıştır. Yine aynı şekilde 2018 yılı öğretim programında da yapılandırmacı yaklaşım devam ettirilmiştir. Fakat 2018 öğretim programında belirtilen amaçların hedefine ulaşabilmesi için programı uygulayacak olan öğretmenlerin, öğretmen adaylarının; programı özümsemiş olmaları ve ayrıca uygulamada yeterli bilgi ve beceriye sahip olmaları gerekmektedir. Bu araştırmanın sonunda ulaşılmış olunan veriler; ortaokullarda 8. sınıf T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük konularının öğretiminde, programın uygulama sürecinde karşılaşılan aksaklıkların ve sorunların tespit edilmesini sağlayarak, programın etkililiğini arttırabilmek amacıyla uygulamaya yönelik tedbirlerin alınması, öneriler sunulması açısından önem arz etmektedir. Ayrıca bu çalışma Sosyal Bilgiler öğretmenlerinin ve okulun idari kadrosunun öğretim programına yönelik algısını, görüşlerini aktarması bakımından da önem taşımaktadır.

2. PROBLEM

İlköğretimde uygulanmakta olan programın etkililiğinin tespit edilmesi ve ardından programda ortaya çıkan aksaklıkların sebeplerinin tespit edilerek kontrol altına alınmasından sonra geliştirilen örnek eğitim düzeneklerinin öğrencinin derse karşı tutumu üzerinde ki etkisi nedir? Olumlu yönde tutum geliştirme sağlanabilmiş midir?

2.1. Varsayımlar

Araştırmada bilgi toplamak amacıyla uygulamada kullanılan veri toplama teknikleri ile verilerin analizinde kullanılan yöntemler araştırmanın amacına uygun sonuçlarını verebilecek yeterliliktedir.

2.2. Sınırlılıklar

Yapılan bu araştırma Tokat ilinin Erbaa ilçesi Hâkimiyet-i Milliye Ortaokulu sosyal bilgiler öğretmeni ve 8-A şubesi ile sınırlıdır. Programdaki aksaklıkların giderilmesine yönelik geliştirilen düzenekler ise T.C İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersinin 4. ünitesi ile sınırlıdır.

3. YÖNTEM

Bu araştırma nicel ve nitel araştırma yöntemlerine uygun olarak, bilimsel araştırma prensipleri göz önünde bulundurularak yapılmıştır.

3.1. Veri Toplama Araçları

Araştırmada nicel ve nitel araştırma teknikleri birlikte kullanılmıştır. Uygulamaya başlamadan önce ilgili literatür taraması doküman incelemesi metodu ile yapılmıştır. Daha sonra uygulama yapılan sınıftaki öğrencilerin T.C İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersine yönelik tutumlarının tespit edilmesini sağlamak amacı ile uygulama öncesinde ve uygulama sonrasında öğrencilere tutum ölçekleri uygulanmıştır. Ardından okuldaki sosyal bilgiler öğretmenin ve idari kadronun program ile ilgili görüşlerinin alınması, öğrencilerden ailelerinin durumlarının tespit edilmesinin sağlanması için ilgili soruları içeren görüşme formları kullanılmıştır. Ayrıca bunlara katılımcı gözlem yönteminin uygulanmasının vermiş olduğu bir avantaj olarak sınıf içi ve okul geneli yapılan gözlemleri eklemek mümkündür.

3.2. Verilerin Analizi

Öğrencilerin derse yönelik tutumlarının tespit edilmesi amacıyla ön tutum ve son tutum, öğrencilerin başarı durumlarının tespiti için ise ön test ve son test şeklinde başarı testleri uygulanmış ve test sonuçları SPSS ortamında çözümlenmiştir. SPSS ortamında çözümlenen testlerin sonuçları tablolar şeklinde gösterilerek bunların betimsel analizleri yapılmıştır. Bu yaklaşımda elde edilen veriler, daha önceden belirlenen temalara göre özetlenerek yorumlanır. Elde edilen veriler görüşme ve gözlem süreçlerinde kullanılan sorular ya da boyutlar dikkate alınarak düzenlenebileceği gibi araştırma sonuçlarının ortaya koyduğu temalara göre de sunulabilir. Bu çalışmada amaç ulaşılan sonuçları düzenleyerek yorumlanmış bir biçimde okuyucuya sunmaktır. Böylece elde edilen veriler, sistematik biçimde betimlenerek

açıklanır. Daha sonra ise yapılan açıklamalar yorumlanır ve neden sonuç ilişkisi içerisinde sonuçlara varılır (Yıldırım ve Şimşek, 2008:224).

3.3. Evren Örneklem

Araştırmanın evrenini Tokat ili Erbaa İlçesi Hâkimiyet-i Milliye Ortaokulu 8 sınıfları, örneklemini ise adı geçen okulun 8-A şubesi oluşturmaktadır.

4. BULGULAR

Erbaa Hakimiyet-i Milliye Ortaokulu 2021-2022 eğitim-öğretim döneminde 8. sınıf T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersi programının daha etkin bir şekilde uygulanabilmesi için yapılan etkinlikler ve hazırlanan eğitim düzenekleri öncesinde ve sonrasında; a) öğrencilerin derse olan tutumlarını tespit etmek, b) öğrencilerin ders başarılarını tespit etmek amacıyla yapılan çalışmalardan elde edilen sonuçların SPSS de çözümlenmiş ve analizinin yapılmış şekli aşağıdaki gibidir.

4.1. Ön Tutum Ve Son Tutum Değerlendirmesi

Çalışmanın başlangıcında, öğrencilerin Sosyal Bilgiler dersine yönelik tutumlarını ölçmek için 27 sorudan oluşan bir ön tutum ölçeği uygulanmış ve uygulama sonucuna ilişkin istatistikî bilgiler Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1: Ön Tutum Ölçeği ve Son Tutum Ölçeğine Yönelik Descriptive Statistics (Betimsel İstatistik) İle İlgili Bilgiler

	N	Mean	Std. Deviation	Minimum	Maximum
Ön tutum. Top	33	82,0000	10,03120	68,00	120,00
Son tutum. Top	33	87,5758	9,75651	79,00	137,00

Tablo 1 incelendiğinde öğrencilerin ön tutum ortalamalarının 82 çıktığı görülmektedir. Sorulan sorulara verilen cevapların en düşük ortalamasının 68 iken en yüksek ortalamasının 120 olduğu belirlenmiştir. Diğer taraftan uygulama sürecinin sonunda aynı test sorularından oluşan son tutum ölçeği aynı öğrencilere uygulandığında genel ortalamasının 87 olduğu tespit edilmektedir.

Yine tutum ölçeğinde verilen en düşük cevap ortalaması 79 iken en yüksek ortalamanın 137 olduğu görülmüştür.

Söz konusu ünitenin farklı öğretim yöntem ve tekniklerine dayandırılarak yapılan süreçte öğrencilerin ön tutum ve son tutum değerleri arasında bir değişim olup olmadığının tespit edilmesi için yapılan çalışmanın sonuçları üzerinde Wilcoxon Signed Rank testi uygulanmıştır. Bu test, değerleri sıralamak ve karşılaştırmak için kullanılır ve farklı zaman dilimlerinde (zaman 1 ve zaman 2 şeklinde) değerlendirir. Böylece bu iki zaman dilimi arasında oluşmuş değerlerde bir değişim olup olmadığını test eder (Demirgil, 2009: 104, edit: Kalaycı). Çalışmada söz konusu test uygulanmış ve bu teste yönelik rakamsal bilgiler Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2: Ön Tutum Ölçeği ve Son Tutum Ölçeğine Yönelik Test İstatistiği İle İlgili Bilgiler

		Son tutum. Top
		Ön tutum. Top
Z		-2,594(a)
Asymp. Sig. (2-tailed)		,009
Sig.		,007
Monte Carlo Sig. (2-tailed)	95% Confidence Interval	Lower Bound ,005
		Upper Bound ,009
Sig.		,004
Monte Carlo Sig. (1-tailed)	95% Confidence Interval	Lower Bound ,003
		Upper Bound ,005

Tablo 2 incelendiğinde ön tutum ve son tutum ölçeklerinin Significant değeri %95 güven aralığında ve 0,05’in altında çıkarak 0,009 olarak tespit edilmiştir. Çalışmada 8. sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersinin 4. ünitesi olan “Atatürkçülük ve Çağdaşlaşan Türkiye” ünitesinde araştırmacı tarafından geliştirilen farklı bir program, farklı öğretim yöntem ve teknikleri uygulanmıştır. Öğrencilerin uygulama öncesi ve sonrası tutumlarında %5

seviyesinde anlamlı fark olduğun görülmüştür. Farkın yönüne baktığımızda yukarıda da verildiği üzere son tutum üzerinedir. Bu durum araştırmacı tarafından geliştirilen programın, öğrencilerin tutumları üzerinde olumlu bir etkide bulunduğunu kanıtlamaktadır.

Çıktılarda elde edilen değerlerde dikkat edilmesi gereken iki değer Z değeri ve anlamlılık düzeyini gösteren Asymp. Sig değeridir. Eğer anlamlılık düzeyi % 0,05'den küçük ya da eşitse bu bize, iki değer arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farkın olduğunu göstermektedir (Demirgil, 2009: 106, edit: Kalaycı).

Çalışma üzerinden aşağıdaki iki hipotez kurulduğunda:

H₀: Öğrencilere uygulanan farklı öğretim yöntem ve tekniği öncesi ve sonrası öğrencilerin derse olan tutumlarında anlamlı bir fark yoktur.

H₁: Öğrencilere uygulanan farklı öğretim yöntem ve tekniği öncesi ve sonrası öğrencilerin derse olan tutumlarında anlamlı bir fark vardır.

H₁ hipotezinin kabul edildiğini ve öğrencilere uygulanan farklı öğretim yöntem ve teknikleri öncesi ve sonrası öğrencilerin derse olan tutumlarında anlamlı bir fark olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Ayrıca bu sonuçtan 4. ünite dâhilindeki eğitim öğretim sürecinde gerek öğretim yöntem ve tekniklerinin gerekse öğrencilerle yapılan etkinlikleri öğrencileri T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersine daha da yakınlaştırmıştır. Bu olumlu etkinin öğrencilerin derste olan başarılarını da olumlu yönde etkileyeceği hiç şüphesizdir. Öğrencilerin tutumlarında anlamlı değişimin başarıya olan etkisini ölçmek için yaptığımız başarı testleri bu hipotezi destekler niteliktedir.

4.2 Ön Test ve Son Test Başarı Durumları

Çalışmacı tarafından geliştirilen program öğrencilere uygulanmadan önce onlara 15 sorudan oluşan bir ön test uygulanmıştır. Ön test ve son teste yönelik aritmetik ortalama, standart sapma, mod, medyan, maksimum ve minimum değerlere ilişkin bilgiler Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3: Ön Test ve Son Teste Yönelik Aritmetik Ortalama, Standart Sapma, Mod, Medyan, Maksimum ve Minimum Değerlere İlişkin Bilgiler

	Ön Test	Son Test
N	Valid	33
	Missing	2
Mean	57,2727	72,2727
Std. Error of Mean	2,12189	1,97152
Median	55,0000	70,0000
Mode	55,00	70,00
Std. Deviation	12,18932	11,32550
Minimum	40,00	55,00
Maximum	85,00	95,00

Ön test uygulanan öğrenci sayısı yukarıda da bahsedildiği gibi 33'tür. Tablo 3 incelendiğinde ön test uygulaması sonucunda elde edilen verilere göre 33 öğrencinin ön test uygulamasının ortalamasının 57,27 olduğu saptanmaktadır. Süreç İçerisinde farklı öğretim yöntem ve teknikleri uygulanmış ve bunun sonucunda yapılan son test ortalaması 72,27 çıkmıştır. Yapılan incelemede ön test çalışmasının mod değeri 55 iken son test çalışmasının mod değeri 70 olarak tespit edilmiştir. Yine ön test çalışmasının sonucunda medyan yani bir veri setinde tam ortada bulunan değer, 55 olarak tespit edilirken son test uygulamasında medyan değerinin 70 olduğu görülmüştür. Ön test uygulamasında standart sapmanın 12,18 olduğu, son test uygulamasında ise bu sapmanın 11,32'ye düştüğü belirlenmektedir. Diğer taraftan ön test uygulamasında en düşük değer 40 en yüksek değer 85 olduğu, son test uygulamasında ise en düşük değer 55, en yüksek değer ise 95 olduğu saptanmıştır. Paired samples t-testinin sonuçlarına ilişkin bilgiler Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4: Paired Samples T-Testinin Sonuçlarına İlişkin Bilgiler

	Paired Differences				t	df	Sig. (2-tailed)	
	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean	95% Confidence Interval in the Difference				
				Lower				Upper
Pair 1 Ön test- Son Test	-15,00	2,80	,49	-15,99	-14,01	-30,83	32	,000

Ön test ve son test uygulamaları arasında anlamlı bir farkın varlığını ya da yokluğunu tespit etmek için uygulanan Paired Samples T-Testinin sonuçlarına bakıldığında; % 95 güven aralığında olduğu, Sig. (2 tailed) değerinin 0,005'in altında çıktığı ($p = ,000$) ve öğrencilerin ön test başarıları ile son test başarıları arasında anlamlı bir farkın olduğu görülmektedir. Bu durumu hipotezler üzerinden ifade etmek gerekirse;

H_1 : öğrencilerin ön testleri ile son test başarı ortalamaları arasında anlamlı bir fark yoktur.

H_0 : öğrencilerin ön testleri ile son test başarı ortalamaları arasında anlamlı bir fark vardır.

Ortaya çıkan sonuçlar çerçevesinde H_1 hipotezi kabul edilmiş, öğrencilerin ön test başarı ortalamaları ile son test başarı ortalamaları arasında anlamlı bir fark oldu ortaya çıkmıştır. Anlamlılığın yönüne bakıldığında son test yönünde olduğu görülmektedir.

5. SONUÇ

Araştırma iki bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde alan çalışması yapmak amacıyla seçilen ve araştırmacılardan birinin de görevli olduğu Hâkimiyet-i Milliye Ortaokulu'na gidilerek 2021-2022 eğitim-öğretim döneminde 8. sınıf T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersi programının uygulama sürecine yönelik bilgi ve belgeler toplanmıştır. Bu noktada okul idaresinde görevli kişiler, alan öğretmeni ve uygulama yapılan sınıfın öğrencileriyle ön görüşmeler yapılmıştır. Söz konusu programın

uygulanabilirliğini olumsuz yönde etkileyen problemler veya aksaklıklar tespit edilerek mevcut durumun tespiti yapılarak ihtiyaç analizi çalışması yapılmıştır.

Araştırmanın ikinci bölümünde, ihtiyaç analizi sonuçlarından elde edilen bulgular dikkate alınarak T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersi programının verimli ve etkili bir şekilde uygulanabilmesi için gerekenler tespit edilmiştir. Bu doğrultuda hazırlanan eğitim düzenekleri işe koşulmuş, süreç, öğrencileri merkeze alarak ve onları sürece dâhil ederek geçirilmiştir. Uygulama süreci öncesinde öğrencilerin T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersine karşı tutumlarının ne olduğunun tespiti için ön tutum ölçeği uygulanmış ve öğrencilerin süreç öncesindeki tutumları tespit edilmiştir. Aynı süreç öncesi öğrencilerin ders başarısını ölçmek için başarı testi uygulanmış ve öğrencilerin süreç öncesindeki başarı durumları tespit edilmiştir. Hazırlanan düzeneklerin işe koşularak geçirilen sürecin arkasından öğrencilere yine T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersine karşı tutumlarının tespitindeki değişimi fark etmek için tutum ölçeği uygulanmış, aynı süreç sonunda öğrencilere başarı testleri uygulanarak başarı durumlarındaki fark tespit edilmiştir. Uygulanan eğitim düzenekleri öncesi ile sonrası, öğrencilerin T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersine karşı son test yönünde anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda öğrencilerin başarılarının da son test yönünde anlamlı bir fark gösterdiği tespit edilmiştir.

Yaptığımız çalışmalar bize göstermektedir ki söz konusu değişkenler kontrol altına alınarak, yapılandırmacı öğrenme anlayışı çerçevesinde yapılan öğretimin mevcut okulun T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersi programında etkili bir şekilde uygulanabilmekte, öğrencinin derse olan tutumunu ve ders başarısını olumlu yönde etkilemektedir. Ayrıca öğretim sürecinde öğrencilerin bireysel özelliklerinin göz önünde bulundurulmasının, farklı öğretim yöntem ve tekniklerinin işe koşularak öğrencinin sürece aktif olarak katılmasının eğitim öğretim sürecinin etkililiğini arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Gerçekleştirilen bu araştırmanın ortaya koyduğu bulgular ışığında şu öneriler getirilebilir:

- Uygulamaya konulan T. C İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Öğretim Programının özellikle uygulama sürecine yönelik

araştırmalar yapılarak, programın eksik veya aksayan yönleri tespit edilebilir ve söz konusu noktaların geliştirilmesi sağlanabilir.

- Milli Eğitim Bakanlığı ve üniversitelerin işbirliği ile okullarda hizmet içi eğitimler verilerek gerek okul idarecilerinin gerekse öğretmenlerin öğretim programını daha iyi tanınması ve programa adaptasyonu sağlanabilir.
- Okul idarecileri, gerek kendi aralarında gerekse öğretmen, öğrenci ve veli ile sürekli bir iletişim halinde olmalı ve fikir alışverişinde bulunulmalıdır. Sürekli bir iletişim sayesinde öğrenciler ve veliler öğretim programından haberdar edilerek, program hakkında bilgilendirilebilir.
- Öğretmenler öğretim programı ve bu programın dayandığı temel öğrenme anlayışı çerçevesinde kendilerini geliştirmelidir. Ayrıca yine öğretmenler sınıflarda kullandıkları gerek strateji gerekse yöntem ve teknikleri öğrencileri merkeze alarak yapmalı ve dersi öğrencilerin ihtiyaçlarını dikkate alarak işlemelidir.

KAYNAKÇA

- Ata, B. (2007). “*Sosyal Bilgiler Öğretim Programı*”, Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretimi, (ed. C. Öztürk). Ankara: Pegem A Yayınları.
- Çeliköz, N. (2003). *Öğretmenlik Mesleğine Giriş*. Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Demirel, Ö. (2009). *Program Geliştirme*. Ankara: Pegem Akademi.
- Demirel, Ö. (2006). *Öğretme Sanatı*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Dönmez, C. & Yazıcı, K. (2008). *T.C. İnkılap Tarihi Ve Atatürkçülük Konularının Öğretimi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Ertürk, S. (1994). *Eğitimde Program Geliştirme*. Ankara: METEKSAN A.Ş.
- Gözütok, D. (2003). *Türkiye’de Program Geliştirme Çalışmaları*. Milli Eğitim Dergisi, 160, 44-64.
- Hidayet, Ü. K. (2009). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*. (Ed. Ş.Kalaycı). Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Demirgil, H. (2009). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*. (Ed. Ş.Kalaycı). Ankara: Asil Yayın Dağıtım
- Kabapınar, Y. (2009). *İlköğretimde Sosyal Bilgiler Ve Hayat Bilgisi Öğretimi*. Ankara: Maya Akademi.
- Milli Eğitim Bakanlığı. (2018). *İlköğretim Okulu Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı*, Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi, 2487; Nisan, ss. 532-568.
- Milli Eğitim Bakanlığı. (2005). *Sosyal Bilgiler 6-7. Sınıf Programı*. Ankara: Devlet Kitapları Müdürlüğü.
- Öztürk, C. & Otluoğlu, R. (2003). *Sosyal Bilgiler Öğretiminde Edebi Ürünler ve Yazılı Materyaller*. Ankara: Pegem Akademi.
- Kollektif Eser. (1991). *Programlara İlişkin Genel Kavram ve Tanımlar, Eğitim Bilimlerinde Çağdaş Gelişmeler*. Eskişehir: A.Ü. Açıköğretim Fakültesi Yayınları.
- Saban, A. (2000). *Öğrenme ve Öğretme Süreci: Yeni Teori ve Yaklaşımlar*. Ankara: Nobel yayınları.
- Yasin, D. & Dinç, E. (2007). *Birinci Elden Tarih Kaynaklarının Sosyal Bilgiler ve Tarih Derslerinde İnternet Üzerinden Kullanımı ABD ve İngiltere’den Uygulama Örnekler*. TSA/Yıl: 11, s. 2, Ağustos.
- Yasin, D. (2008). *Sosyal Bilgiler Öğretiminde Tarihsel Yazılı Kanıt Kullanmanın Öğrencilerin Akademik Başarısına Etkisi*. TSA/Yıl: 12, s: 2, Ağustos
- Varış, F. (1988). *Eğitimde Program Geliştirme: Teori ve Teknikler*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemler* (7.Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

BÖLÜM 28

1960-1980 DÖNEMİ TÜRK BASINI VE SİYASET-BASIN İLİŞKİLERİ

Dr. Öğr. Üyesi, Göktürk YILDIZ¹

Arş. Gör. Cem EREN²

Yüksel Enes ALTINOK³

¹ Kocaeli Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü, ORCID ID: 0000-0001-6113-0077

² İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi, Görsel İletişim Tasarımı Bölümü, ORCID ID: 0000-0003-4311-9784

³ İstanbul Üniversitesi SBE Radyo, Televizyon Sinema Yüksek Lisans Programı Öğrencisi

Giriş

Demokrasilerde basın, siyaset alanı ve yurttaşlar arasında sağlıklı bir bilgi akışı ve dolayısıyla doğru iletişim ve etkileşimin sağlanabilmesinde temel unsurlardandır. Kimi dönemlerin getirdiği koşulların, basının görevini yerine getirmesinde olumlu veya olumsuz etkiye sahip olduğunu gözlemleyebiliyoruz. Bu bağlamda yönetenlerin yönetme yaklaşımlarının, yasaların yapılması ve uygulanmasında, özgürlükleri ya da denetim ve kontrolü öncelemesinin, basının ve gazetecilerin çalışma koşulları ve olanakları üzerinde belirleyici etkisi olduğunu belirtmek gerekir.

Gazetecilik mesleğini yerine getirirken içinde çalıştıkları meslek atmosferi gazetecilerin tek başına kendilerinin belirlediği bir seçenek değildir. Birçok faktör bu atmosferi belirlemektedir. (Coşkun, 2020). Ülkelerdeki siyasi yapı da bu faktörlerin en önemlilerindedir. Bu açıdan bakıldığında, Türkiye’de 1960-1980 yılları arasında, basına yönelik olumlu adımlar atılmakla birlikte dönemin siyasi gelişmelerine uygun olarak, basın özgürlüğüyle örtüşmeyen yönetsel önlemlerin de alındığı görülmektedir. Özellikle 1970’li yılların, devlet erkinin kontrol edemediği ideolojik kamplaşmalar döneminde, sağ ve sol görüşlerin savunucusu toplum kesimlerinin, basını propaganda amacıyla hoyratça kullanma gayreti içinde olmaları toplumun tümü üzerinde derin etkiler yaratmıştır.

1. 1961 Anayasasının Getirdiği Özgürlükler

1961 Anayasası, kendinden önce gelen 1924 ile kendinden sonraki 1982 Anayasalarına kıyasla temel hak ve özgürlükler bağlamında görece özgürlükçü olarak nitelendirilmektedir. Bu nitelendirmenin yapılmasının ardında yatan politik iklimi irdelemek gerekmektedir. (Bırol, 2012; Örucü, 1975).

1950 senesinde Demokrat Parti’nin iktidara gelmesi ile birlikte, çok partili sistemin yürürlüğe girmesi sonucunda 5680 sayılı kanunda, basın üzerindeki baskının kaldırılması gerektiğine dair karar getirilmiştir. Bu karar sonucunda, kısa süreli bir basın özgürlüğünden bahsedilebilmek ile beraber gazete ve/veya dergilerin kurulmasında söz beyanının yeterli olabilmesi söz konusudur. Hatta, dönemin Demokrat Parti sözcüsü de toplumun refahı ve gelişimi için basın özgürlüğünün elzem olduğunu; aynı zamanda diğer hak ve özgürlükleri de etkilediğini ifade etmiştir fakat bu süreç 1954 senesinde çıkan 6334 sayılı “Neşir yoluyla veya Radyo ile işlenecek bazı cürümler hakkında

kararda kısıtlayıcı yaptırımların, ki bu yaptırımların çoğunun Ceza Kanunu suçlarını kapsamaları söz konusudur, ve aynı zamanda gazetecilerin herhangi bir yalan haber ve/veya ihbar karşısında ispat haklarının ellerinden alınmalarının da önü açılmıştır. Bunların yanı sıra, bu dönemde gazetecilerin tutuklanması ve muhalefet partisi konumunda olan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ile basınının tamamının Tahkikat Komisyonu'nun kurulması sonucunda, denetlenmeye başlanmasına tanık olunmuştur. 6334 sayılı karara 1956 yılında yapılan ekte gazete ve radyolardaki yayın yasakları, halkı galeyana getirecek yayınların yasaklanması, gazetecilerin tutuklanmaması gerektiği kararının kaldırılması ve gizli toplantılarda alınan kararların yazılması gibi yeni kararlar eklenmiştir. (Biol, 2012).

Biol (2012)'nin aktardığına göre, 1957 seçimlerinden sonra Demokrat Parti'nin basın üzerindeki baskısı artmış; komik derecede nitelendirilebilecek tekzip ve sansür kararları alınmaya başlanmıştır.

Bu süreçler sonucunda, dönemin iktidar partisinin hem muhalefet hem de basın ile arasının gerilmesi söz konusudur. 1961 senesinde Milli Birlik Komitesi'nin hükümete el koymasından sonra, 9 Temmuz 1961 tarihinde %61,7 oy ile kabul edilip 20 Temmuz 1961 tarihinde de yürürlüğe girmiştir. 1961 Anayasasının 2. Maddesi Temel Haklar ve Ödevler olarak "Bireysel hak ve özgürlüklerin, kişi dokunulmazlığı, vicdan, düşünme, söz, yayın, yolculuk, bağış, çalışma, mülk edinme, malını ve hakkını kullanma, toplanma, dernek kurma, ortaklık kurma hakları ve hürriyetleri" şeklinde sıralanmıştır. Yeni anayasa da temel hak ve özgürlükler dahilinde düşünce ve ifade özgürlüğü genişletilmiştir. Lakin, düşünce ve ifade özgürlüğü kavramları ayrı ayrı değerlendirilmediği için birbiri yerine kullanılmış ve karıştırılmıştır. (Biol, 2012; Yıldız, 2014).

1961 Anayasasının 20. Maddesinde herkesin düşünce ve kanaat özgürlüğüne sahip olduğu; bunları söz, yazı, resim veya başka mecralar ile paylaşma hakkına sahip olduklarından bahsedilmektedir. Ayrıca, aynı maddede kimsenin düşünce ve kanaatlerini açıklamaya zorlanmaması gerektiği açıklanmıştır.

Anayasanın, basına tanıdığı ve düzenlediği özgürlüklere bakıldığı zaman 1961-1971 ve 1971-1980 şeklinde iki döneme ayırmak gerekmektedir çünkü 1971 Muhtırası'ndan önce, anayasada basına görece geniş haklar verilmekle beraber sansür uygulanmaması gerektiği ve yayın yasağının konulmaması

gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca, gazete ve dergilerin toplatılamaz olduğu da belirtilmiştir. (Örücü, 1975: 49).

Ancak, bu durumlar belli istisnalar dahilinde uygulanmayabilir. Bu bağlamda, 57. maddeye göre milli beraberlik ve güvenliği bozacak, genel ahlakı sarsacak fiillerle karşılaşılması dahilinde laik, sosyal devlet anlayışı ve devletin bölünmezliği ilkesine dayanacak şekilde yargıç kararı ile devlet müdahalesinin olabilmesi söz konusudur. (Biol, 2012: 45; Yıldız, 2014). Zira, bu durum Yıldız (2014) tarafından, devletin basın hususunda pasif rolünden ziyade basın özgürlüğünde aktif rol izlemesi olarak yorumlanmaktadır.

1961 Anayasasıyla gelen başka haklar ise düzeltme ve cevap hakkı, 27. Madde uyarınca kişilerin şeref ve haysiyetlerine dokunan, kendileriyle alakalı gerçeği yansıtmayan haberlerin yapılması sonucunda kişilerin cevap ve düzeltme hakkı doğmuştur. Bunun yanı sıra, 34. Maddede, 1954 yılında gazetecilerin ellerinden alınan ispat hakkı yeniden gazetecilere tahsis edilmiştir. Diğer yandan, namus ve şerefe aykırı, itibar kırıcı haberlerin yapılması ve kişi veya ailelerin izni olmadan teşhir edildikleri haberlerin sonucunda, haberi yapanların 6 aydan 3 aya hapis ve bin ila on bin lira arasında değişen para cezasına çarptırılmaları söz konusudur. (Biol, 2012).

Dolayısıyla, 1961 Anayasası ile daha önceki anayasada görülmeyen temel hak ve özgürlükler, düşünce ve ifade özgürlüğü ile basın özgürlüklerinin genişletilmesinden bahsedilebilmektedir.

2. 5953 Sayılı Basın Kanunu'nun 1961'de 212 Sayılı Yasa ile Genişletilmesi

Demokrat Parti döneminde, 1952 senesinde kabul edilen 5953 sayılı Basın Kanunu ile hem gazetecilerin sendikalaşmasının önü açılmış hem de gazetecilerin hak ve hürriyetlerinin güvence altına alınması hedeflenmiştir. Lakin, bir önceki maddede belirtilen sebeplerden ötürü bunlar askıya alınmıştır. (Çakır & Davulcu, 2010: 81).

Milli Birlik Komitesi'nin, 27 Mayıs 1960 tarihinde hükümete el koymasından sonra hukuk akademisyenlerinin de yardımları sonucunda hazırlanacak yasa önerilerine paralel olarak 4 Ocak 1961 tarihinde 5953 sayılı Basın Kanunu'nda 212 sayılı yasa ile değişikliklerin yapılması öngörülmüş ve 10 Ocak 1961 tarihinde kabul edilmiştir. 212 sayılı yasanın çıkması ile gazetecilerin hakları genişletilmiştir. (Çakır, 2010: 81; Karahisar, 2014: 68).

Öyle ki, gazete sahipleri buna tepki göstermiş ve yasayı protesto etmek için birkaç gün gazetelerini kapatma kararları almıştır. Buna karşılık da, kapatılan gazetelerde çalışan gazeteciler ise, Türk Gazeteciler Cemiyeti Lokali'nde "Basın" adlı gazeteyi çıkararak 212 sayılı yasanın, gazetecilerin haklarını gözetmesi bakımından önemini vurgulamışlar ve mevzubahis gazete, çıktığı dönemde 100 bin baskılık tiraja ulaşmıştır. (Çakır, 2010: 85).

Yapılan değişikliklere bakıldığı zaman, Değişik 1. Maddesi'nde, Türkiye'de yayınlanan gazete ve dergiler ile haber ve foto ajanslarında çalışan kişilerin İş Kanunu uyarınca "işçi" kavramının dışında tanımlanması söz konusu olacaktır. İstisnalar başlıklı ikinci maddede ise, devlet, il veya belediyelere bağlı iktisadi kurumlarda veya sermayelerinin yarısı bu kurumlara ait kurumlardaki çalışanlar bu kapsam dışında tutulacaktır. (Karahisar, 2014: 68).

Diğer değişikliklere bakıldığında ise, gazeteciyle yapılan sözleşmede iş tanımı, ücret miktarı, gazetecinin kıdeminin belirlenmesi, aynı zamanda işverenin gazeteci işe alındığı zaman ya bağlı olduğu sendikaya bildirmesi ya da eğilse üye olduğu meslek kuruluşuna on beş gün içerisinde bildirmesine; gazetecinin kıdem hakkının mesleğe girişiyle başlatılmasına, iş akdinin feshedilmesi sonucunda eğer gazeteci yıllık iznini kullanmadysa ücretin peşin bir şekilde ödenmesine, stajyer sayısının yazı işleri kadrosunun %10'unu geçmemesine, gazeteci şayet ödemesini peşin aldığı gecikme yaşıyorsa faizin %2'den %5'e çıkartılmasına, her hizmet yılı sonunda gazeteciye en az bir aylık ikramiye ödenmesine; kadına ücretli doğum izni hakkının verilmesi ve izin süresinin arttırılmasına; gazetecinin ölümü sonucunda ödenecek tazminatın aylık ücretin üç katından az olmayacak şekilde kıdem süresine kadar yükseltilmesinde; hafta tatillerinin iki güne çıkartılmasına; gazetecinin doğum, yakınlarının ölümü, çocuklarının evliliği gibi durumlarda ücretli izin hakkına kavuşmalarına; bir gazetede on senedir çalışan gazetecilere altı haftalık yıllık izin hakkı tanınmasına ve nihayetinde fazla mesaiye kalınması sonucunda ek para ödenmesine karar verilmiştir. Ayrıca, hak iddiaları ile ilgili uyuşmazlıklar çıkar işe 5521 sayılı İş Mahkemeleri Kanunu uyarınca meselelerin çözülmesine de karar verilmiştir. (Çakır & Davulcu, 2010: 87)

3. Sahiplik Yapılarında Gözlenen Değişimlerin Yol Açtığı Editoryal Bağımsızlık Tartışmaları ve Yaşanan Ekonomik Gelişmeler Sonucu Medya Sahiplerinin Güçlenmesi

Türkiye’deki gazete sahipliklerine bakıldığında zaman yoğun olarak 1980’li yıllarla birlikte gazetecilik sektörü dışından gelen iş adamlarının satın alma işlemleri sonucunda değişime uğradığından bahsedilebilir fakat bunun öncülü olarak 1948 yılında Sefa Kutluoğlu’nun Yeni Sabah Gazetesi’ni satın alması ile sektör dışı satın almaların başlaması sayılabilir. Yine de, 1980’li yıllara kadar yoğunluklu bir şekilde gazetecilik sektöründe bulunan kişilerin gazeteleri idare ettikleri ve sendikalaşmanın da yoğunlaştığından söz edilebilir. Lakin, 1979 yılında Aydın Doğan’ın Milliyet Gazetesi’ni satın alması ile birlikte, büyük iş adamlarının sermayelerini basına kaydırmalarının önündeki engel sonlanmış ve bu da gazetecilik anlayışı ile bunun beraberinde editoryal bağımsızlığa olan etkileri gözlemlenir hale gelmiştir. (Gürel & Çetin, 2020: 116-117).

Bu bağlamda, gazeteciliğe bakıldığında zaman Türk Hukuku’nda 5680 sayılı Basın Kanunu’nda ve 5953 Sayılı 212 No’lu Kanun İle Değiştirilen Kanun’da da belirtilen şartları karşılayan, aynı zamanda Başbakanlık Basın-Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü’nden sarı ya da mavi basın kartı temin eden kişiler hukuken gazeteci olarak sayılmaktadırlar. Diğer taraftan, gerek kanunen gerek iletişim kuramlarında gazeteciliğin editoryal bağımsızlığına ve işlevlerine bakıldığında yasama, yürütme ve yargıdan sonra dördüncü güç işlevi gördüğünü; devletin aksaklıklarını toplum çıkarına denetleyen ve halka karşı tarafsız ve doğru bilgiler aktarmakla yükümlü oldukları belirtile gelmiştir. (Sevginer, 2012: 35). Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Hak ve Sorumluluk Bildirgesi’nde de doğruluk konusunda ilkeler yer almaktadır: “Halkın bilgi edinme hakkı uyarınca, gazeteci, kendi açısından sonuçları ne olursa olsun, gerçeklere ve doğrulara saygı duymak ve uymak zorundadır. (Coşkun, 2011: 31).

Türkiye içerisinde, 1970’lerden sonra sermaye egemenlerinin güçlenip, yukarıda da ifade edildiği üzere, sermayelerini basın alanına kaydırmaları gazeteciliğin doğru ve tarafsız habercilik yapma anlayışı yerine kendi karlarını pekiştirme amaçlı haberlerin yapılmasını beraberinde getirmiştir. Bununla birlikte, tiraj kaygısı ile hareket ettikleri için, sansasyonel gazetecilik anlayışının da benimsenmesinin yanı sıra sermayesi geniş olan gazeteler bu dönemde ayakta kalabilmiş ve bu bağlamda haberler üretmişlerdir. Diğer

yandan, küçük olarak değerlendirilebilecek, mali yapıları zayıf gazeteler ise ya kapanmışlar ya da büyük şirketler tarafından satın alınmışlardır. (Gürel & Çetin, 2020: 117; Sevginer, 2012: 39).

Ayrıca, sahiplik yapılarının bu yönde değişmesi haberlerin sadece kar ve sansasyon amaçlı bir şekilde üretilmesi anlamına gelmeyip sermaye egemenlerinin siyasi egemenler ile olan ilişkilerini de yansıtabilecek şekilde haber üretmelerine sebep olmuştur. İktidarın çıkarlarını gözeten ve iktidarın karşısındaki muhalefeti tümüyle olumsuz olarak sunan haberler üretmektedirler. Bu bağlamda, bu gazetelerde çalışan gazeteciler ise, ya doğru ve tarafsız habercilik ilkelerini hiçe sayarak, asıl yapmaları gerektiği şekliyle gazetenin yayın politikasındaki olumsuzlukların giderilmesine katkıda bulunarak, topluma karşı sorumlu habercilik ilkelerine göre işleyen bir yapının sağlanmasında rol almak yerine, şirket çıkarlarına uyacak şekilde kar amaçlı ve/veya iktidarı besleyen haberler üretmektedir ya da bunu yapmak zorunda kalmaktadırlar. Gazete sahibi, iktidar ve gazeteci arasındaki ilişki de bu şekilde açıklanabilmektedir.

Sahiplik yapısının 1970’li yıllarda uğradığı değişiminin öncesinde, gazeteciler arasında sendikalaşmanın varlığı sayesinde gazetecilerin haklarının gözetilmiş olması ve gazete sahiplerinin de büyük ölçüde gazetecilik sektöründen gelmeleri, gazete patronları ve gazete emekçileri arasında uzlaşmayı sağlayan etkenler arasında sayılabilmektedir. (Sevginer, 2012: 39-40). Dolayısıyla, sahiplik yapılarının değişmesi ve büyük şirketlerin basın üzerindeki egemenliğinin, gazete patronları ve çalışanlar arasındaki uzlaşmayı büyük ölçüde etkilediğinden, aynı zamanda gazetecilik pratiklerini de sarstığından söz edilebilmektedir.

4. Türk Basını’nda İç Siyasi Gelişmelerin Etkileri ve Sağ – Sol Mücadelesi

Basın ve siyaset ilişkisine bakıldığında zaman, siyasi otoritenin basına karşı görevinin basının özgürlüğünü sağlamak olduğu söylenebilir. Fakat bunu sağlamanın yanı sıra, Sancar’a göre, basının ihtiyaç duyduğu başlıca unsurlar ise basının özgürlüğünün korunması adına yürürlüğe girmesi öngörülen koruyucu uygulamalar ve basın ile gazetecilerin, işlerini icra ederken hak odaklı bir anlayış içinde olmaları gerekliliğidir. (Sancar’dan akt. Basmacı, 2021: 1725).

Türkiye Basını'nda, 1930 ve 1940'lı yıllardan sonra 1960'lı yıllara kadar sağ ve sol ayrımına göre gazetelerin yayınlanmadığı görülmektedir. 1950'li yıllarda, Demokrat Parti'nin iktidarda oluşu ve 1954 yılından itibaren basın üzerindeki baskılarını arttırmalarından sonra muhalif gazetelere yeterince geniş bir alan tanınmadığından söz edilebilir. (Fedai, 2018: 220)

Lakin 1961 Anayasası'nın 22. Maddesi'nde ifade edildiği üzere: "Basın hürdür, sansür edilemez", ifadesi ve 5953 sayılı Basın Kanunu'nun 212 sayılı kararlarla uğradığı değişiklikler ile beraber gazetecilere gerek çalışma koşulları gerek içerikleri bağlamında tanınan zamanın şartlarına göre oldukça olumlu sayılabilecek özgürlükler sonucunda, sağ ve sol basın için olanaklarda oluşturulmaya başlanmıştır. Ancak, milli güvenlik, genel ahlak ve kamu düzenini korumak adına devletin basına müdahale edebileceği ifade edilmiştir. Ne var ki, bu kavramların açık uçlu olması sebebi ile basının keyfi yaptırımlara maruz kalıp gazetecilerin tutuklanması da beraberinde gelmiştir. (Basmacı, 2021: 1730).

İlkin sol basına bakıldığı zaman, her ne kadar 1961 Anayasası'nın yürürlüğe girmesine rağmen ağırlıklı olarak dergiler ve yer yer gazetelerde boy göstermesine rağmen sosyalizmin Sovyet casusluğu ile birbirine karıştırılması dolayısıyla ve gazeteciler ile sol görüşü benimsemiş yazarların, eğitilmiş sosyalist kitle ve öğrencilere ağırlık verip işçi sınıfı ile halkın geneline ulaşamamış olmaları nedeniyle, sol düşüncelerin Türkiye'de yeterince gelişmemesi ve olumsuz algılarla karşılaşması söz konusudur. Yine de, 1960'lı yıllarda münferit olarak sol gazetelerin olmamasına rağmen birtakım etkin yazarların varlığından ve TBMM'ye 1965 seçimleri sonucunda Türkiye İşçi Partisi'nin on beş milletvekilini yerleştirmesinden söz edilebilir. (Fedai, 2018: 220-229). Bu dönemde İlhan Selçuk, Doğan Avcıoğlu, Çetin Altan, İlhami Soysal gibi yazarlar gazetelerde ve/veya dergilerde sol eğilimli yazıları ile öne çıkmalarına rağmen çoğunlukla yazılanlar gözlem safhasında kalıp eleştirelilikten uzak oldukları değerlendirilebilir. Yine de, 1960'lı yılların ikinci yarısında siyasi anlamda söylemlerin sertleşerek radikalleşmesi ve bilhassa İlhami Soysal'ın Akşam Gazetesi'nde Türkiye-ABD ilişkilerini, askeri kesimleri ve NATO'yu eleştirdiği yazıları Türkiye sol basınında öne çıkan faaliyetler arasında sayılabilir.

Diğer taraftan Doğan Avcıoğlu'nun çıkardığı Yön'de Nazım Hikmet'in şiirlerinin yayınlanmasına olanak tanınmıştır. Tüm bunlara karşın, bu

faaliyetlerin etki alanı, takipçileri olan sosyalist okuryazar çevre ve öğrenciler ile sınırlı kalmış olup evrensel sol anlayışından mahrum kalmış olması ve işçi sınıfına ulaşamaması söz konusudur. (Fedai, 2018: 231).

Sağ basına bakıldığı zaman ise iki farklı sağ anlayışın 1960'lı yılların basınında hakim olduğundan bahsedilebilir. Birinci olarak, İslami Sağ ve Milliyetçi Sağ ayrımlarından söz edilebilmektedir. İslami Sağ basının güçlenmesinin sebeplerinden birinin, din olgusunun Türk tarihinde köklü bir geçmişe sahip ve örgütleyici yapısının yoğun olması olarak anlaşılabilir. Bu dönemde, "Tarihi Yanılgı" kavramına büyük bir vurgu yapılırken din unsurunun Türkiye'de çağdaş ve ilerici bir işlevi olabileceği savunulmuştur. Bugün, Bab-ı Ali'de Sabah, Yeni Asya, Hakikat, Yeni Devir, Milli Gazete gibi gazete ve dergiler bu alanda öne çıkan yayınlardır. Yine bu dönemde, Ziya Gökalp'in düşüncelerinin de etkisi ve 27 Mayıs Darbesi'nin Türkcülük hareketi için önemli bir aşama olduğu algısının oluşması sonucunda Milliyetçi sağ basınının gelişmesi söz konusudur. Ergenekon, Bozkurt, Gökbörü, Türk Yurdu gibi dergilerin ön planda olduğu yayınlar ve Hüseyin Nihal Atsız, Necdet Sancar ve Remzi Oğuz Arık gibi yazarların düşünceleri bu fikriyatın önemli temsilcileri olarak dikkate değerdir. (Fedai, 2018: 234).

5. Amerika Birleşik Devletleri-Sovyetler Birliği Rekabetinin Türk Basınına Yansımaları

Türk Basını'nın 1960'lı yıllardaki konumuna baktığımızda, tarafsızlığını korumaya gayret ettiğini söylemek olanaklıdır. Fakat Soğuk Savaş'ın etkisinin tüm dünyada derinden hissedilmeye başlamasıyla birlikte, Türk dış politikasının ulusal basına etkilerinin de bu bağlamda değerlendirilmesi gerektiği söylenebilir. Sözelimi, 1960 yılında yaşanan U-2 casus uçağı krizinde, İncirlik Hava Üssün'den havalanan, Amerika Birleşik Devletleri'ne ait uçaklarının Sovyetler Birliği sınırlarını ihlal ettiği iddiası sonucunda, Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin karşı karşıya kalması ve Dışişleri Bakanlığı'nın söylemleri ile uyumlu bir biçimde Türk basınının da ABD-Sovyetler Birliği rekabeti bağlamında tarafsız kalmaya çalışması ve U-2 uçak krizi hususunda yapılan haberlerde kullanılan dilin, hükümet söylemlerine paralellikte ve ılımlı olarak değerlendirilmesi olanaklıdır. (Gülmez & Tahancı, 2014: 239).

ABD-Sovyetler Birliği ilişkilerinin Türk basınında ele alınışına bakıldığında, 1950’li yıllarda Demokrat Parti’nin iktidarda olduğu süreçte, hem ABD ile olan yakın ilişkilerin sürdürülmesine yönelik dış politika prensipleri hem de Türkiye’ye yapılan yardımlardan ötürü, basının da yayın politikası ve haberlerin işlenişinde Amerikan yanlısı bir tutum sergilediği söylenebilir.

Ancak 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra Türk basınında haberlerin ele alınışı, daha evvel belirtildiği üzere, 1960’lı yılların ilk yarısında, özellikle U-2 casus uçağı krizi hadisesiyle tarafsız kalma çabası olsa da, John F. Kennedy’nin 1960-1963 seneleri arasında ABD Başkanı olduğu süre içerisinde Türkiye’nin ABD ile ılımlı bir politika yürütme çabasına paralel bir şekilde ilerlemiştir. Sözgelimi, Milliyet Gazetesi yazarlarından Sami Kohen’in John F. Kennedy’nin dış politikada gözettiği Yeni Sınır politikası ile komünist karşıtı söylemleri pekiştirerek Sovyetlerin güdümünde olmayan ülkelere karşı kapsayıcı olma çabası bağlamında ABD’ye karşı iyimser bir tablo çizmesi söz konusudur. Dolayısıyla, bu dönemde Türk-Amerikan ilişkileri açısından yeni başkanın iktidara gelmesi basında olumlu yönde yorumlanmıştır. (İzmir, 2017: 185). Bunların yanı sıra, Türk basınının, dünya barışı söylemini değerlendirirken, olayları ele alışının ABD politikaları perspektifine yakın olduğu da söylenebilir.

Öte yandan, ABD-Sovyetler Birliği geriliminin tırmandığı 1962 Küba Krizi’nde de Türk basını, ABD’yi destekler söylemleri yeniden üretmiştir. Sözgelimi, Ulus Gazetesi yazarı Ahmet Şükrü Esmel, Kennedy’nin, Küba Krizi’nde, Batı dünyasının güvenliğini gözeterek hareket ettiğini yazmıştır⁴. Bunların yanı sıra, Türkiye-ABD ilişkilerinde ekonomik yardımlar Türk basınında olumlu olarak değerlendirilmekle birlikte, ekonomik yardımlar ve genel olarak Türkiye-ABD ekonomik ilişkilerine basından olumsuz eleştiriler de gelmiştir. Sözgelimi, Cumhuriyet Gazetesi yazarı İlhan Selçuk’un bir yazısında, Türkiye’nin ABD karşısında dilenci konumuna geldiği belirtilerek ABD’nin ekonomik yardımları eleştirilmiştir. Ayrıca, Kennedy’nin başkan olmadan önce temellerini ortaya attığı, ABD imajını olumlayan ve öğrenciler arasında Amerikanperver düşüncüyü yayma amacını taşıyan Barış Gönüllüleri Projesi’nin odaklarından biri de Türkiye idi. Basında gerek Sulh Kervanları gerek Barış Kuvveti olarak adlandırılan proje, Türk basınının bir kısmı

⁴ İzmir, B. a.g.e.s.189.

tarafından Kennedy’yi olumlayan bir söylemin içerisinde değerlendirilerek bu projenin, “dünyayı daha yaşanır hale getirdiği” belirtilmiştir. (İzmir, 2017: 189-196).

Tüm bu olumlu atmosfere rağmen, Türk basınının ABD yanlısı tutumu 1964 yılında yaşanan Kıbrıs Krizi sonucunda değişmeye başlamıştır. Kıbrıs meselesinin Türkiye-ABD ilişkilerinde bir kırılma noktası olduğu söylenebilir. Bu dönemden itibaren ABD’nin dış politikaları, barış gönüllüleri gibi girişimler açıkça eleştirilmeye başlanmıştır ve gerek halk gerek basın içerisinde ABD yanlısı olmayan bir bakış açısının yaygınlaşması söz konusu olmuştur. (İzmir, 2017: 197).

Tüm bunların yanında, basının bir kısmında, ABD’nin Kıbrıs Krizi’nde Türkiye karşıtı olduğu değerlendirilebilecek tutumundan ötürü iki ülke arasındaki ilişkilerde gelişen olumsuz havaya karşın, Türkiye’nin Batı bloğunda kalması gerekliliği ile ABD yardımlarının Türkiye için önemine vurgu yapılması ve Sovyetler Birliği ile komünizmin bir tutulduğu söylem içerisinde komünizm tehdidine karşı Türkiye’nin korunması gerektiği söylemi, Yeni İstanbul Gazetesi ya da Falih Rıfkı Atay’ın yazılarında mevcuttur. Öte yandan, ABD’nin yeni Başkanı Lyndon Johnson’ın Türkiye’nin Kıbrıs’a asker çıkarmasını sert bir dille eleştirdiği mektubunun iki yıl sonra basında gündeme getirilmesi ve İnönü’nün cevabının da gecikmeli yayının hemen ardından yayınlanması da, basın içerisinde dış politika bağlamında ABD’ye karşı olumsuz seslerin yükselmesine sebep olmuştur. (Şahin, 2017: 1484-1485).

ABD ile bu gelişmeler yaşanırken, Türk hükümetinin Sovyetler Birliği ile ilişkisini ılımlaştırma amacını 1960’ların ikinci yarısı itibaren hayata geçirmeye başladığı söylenebilir. Ebru Gençalp’in 1965-1972 yılları arasında Türk basınından derlediği haberlere göre 1965-1969 yılları arasında SSCB Dışişleri Bakanı ile Başbakanı’nın Türkiye’ye ziyaretleri, bu ziyaretlere karşılık olarak Süleyman Demirel ve Cevdet Sunay’ın SSCB ziyaretleri sonucunda,-dönemin Milliyet Gazetesi yazarlarından olan ve 1 Şubat 1979’da bir suikast sonucu hayatını kaybedecek olan- Abdi İpekçi’nin derinleşmeyen bir dostluk ilişkisi şeklinde durumu değerlendirmesi, bunun yanı sıra Yeni Asır Gazetesi’nde yayınlanan haber ve değerlendirmelerde, SSCB’nin bu görüşmeler dahilinde Türkiye’ye yapacağı maddi yardımlar ile madencilik alanındaki yatırımlarının, Türkiye’yi ABD’den uzaklaştıracağı ve ABD’nin yatırımlarını doğrudan engelleyecek hamleler olduğundan bahisle, iki ülke

arasındaki ilişkiye olumlu yönde bakılmadığı gözlemlenmektedir. (Gençalp, 2015: 326).

Dolayısıyla, Türk basınında 1960'lı yılların ilk yarısında Sovyet-ABD ilişkileri içerisinde baskın olarak ABD yanlısı bir bakış açısı söz konusu olsa da, bilhassa Kıbrıs Krizi sebebiyle 1960'lı yılların ikinci yarısından itibaren ABD yanlısı kimi basın yayın organlarına karşı olarak, basının genelinde ABD'nin dış politikası ve Türkiye ile olan ilişkisinin eleştirildiği gözlemlenmiştir.

Buna karşın basında ağırlıklı olarak, Türkiye'nin, ABD ve/veya Batı bloğundan, komünizm tehdidi ve ekonomik yardımların Türkiye'ye önemli kazanımlar sağladığı görüşleri nedeniyle, tamamen ayrı hareket etmemesi gerektiği görüşü mevcuttur. Yine de, hükümetin Sovyetler Birliği ile ılımlı ilişkiler kurmaya gayret etmesi, basının bir kısmı tarafından dostluktan öte gitmeyen bir hamle ve ABD ile ilişkilerin bozulmasına yol açacak bir hamle olarak değerlendirilmiştir.

6. 1963-1974 Kıbrıs Sorunu

Kıbrıs'ta, Kanlı Noel olarak adlandırılan olayların yaşanmasının ardından, 25 Aralık 1963 tarihinde Türkler ve Rumlar arasında bir anlaşmaya varılmıştır. Bu anlaşmaya göre, Girne, Magosa ve Lefkoşa'nın bir kısmı Türklere kalacak, diğer kısımlar ise Rumlara kalacaktı. Aradaki bir de tampon bölgenin oluşturulması öngörülüyordu ki bu tampon bölge "Yeşil Hat" olarak adlandırılmakla birlikte Kıbrıs'ın günümüzdeki bölünmesinin de temelini oluşturacaktı. Esasında, Rumlar *enosis*, yani birleşme isterken Türkler ise *taksim*, yani Türk tarafının Rum tarafından ayrılımlarını istiyordu. (Şahin, 2017).

5 Haziran 1964 tarihinde, Johnson mektubu olarak da bilinen hadisede. Türkiye'nin Kıbrıs'a askeri harekate girişmemesi için dönemin ABD Başkanı Johnson'un, Türkiye'ye bir mektup yollaması üzerine İsmet İnönü, Zürih Antlaşması'nı tanıdığını ifade ederek bu talebi kabul etmiştir. (Küçükoğlu, 2018).

Bu süreç içerisinde ABD'nin Kıbrıs meselesine doğrudan müdahil olması ve ilerleyen on sene içerisinde gerçekleşen Kıbrıs Barış Harekatı sonrası yaşanan gelişmeler, Türkiye'ye hem ekonomik hem de silah ambargosunun uygulanmasına da sebep olmuştur. 1964 senesinde Rumlara ait Macedonia

Gazetesi'nde yer alan karikatürlerden birinde, Yeşil Hat'tın bulunduğu yerde solda Yunan alfabesi sağda Latin alfabesi yazıların bulunduğu tabelaların ortasında, zıvana içindeki trafik polisi şoförleri Rum tarafına yönlendirirken, şişman, bıyıklı ve fesli resmedilen Türk ile yanında zayıf bir şekilde resmedilen Amerikalı şaşkın bir şekilde bakarlar. Altına da, "İşte bu Helen yolu", diye yazar. Kastedilen, Kıbrıs'ın bir Yunan toprağı olduğudur. (Yellice, 2017: 377).

Aynı gazetede, bir başka karikatür ise şişman ve bıyıklı, fesli Türk'ün berber koltuğunda oturup, Amerikan berberlerin bakımı altığında olduğunu temsil eden bir karikatür yayınlanmıştı. Bu da, Yunan basınının Türklerin Amerika'nın piyonu olduğu düşüncesinde olduğunu göstermektedir. Bu süreçte, ABD'nin Türkiye ile yakın temasta olmasından ve ABD ile İngiltere'nin müdahalesinden rahatsızlığını açıkça dile getirmeye başlayan Yunanistan'da, BBC ve Voice of America yayınlarına son verilmesi yönünde kararlar alınmıştır. (Yellice, 2017: 379).

Amerikan basınına bakıldığında ise, 13 Mayıs 1964 tarihinde yayımlanan New York Times Gazetesi'nde, ABD'li vekil Dean Rusk'ın demecine yer verildiği görülmektedir. Rusk, NATO'nun Kıbrıs'a müdahalesinin artırılması gerektiğini ve ilgili tarafların NATO üyesi olduklarından, İttifak ilkelere karşı gelerek savaşa girmelerinin düşünülemez olduğunu ileri sürmüştür. Ayrıca, haberin devamında Türkiye'nin Rumlara yapmış olduğu ve adanın ikiye bölünmesini içeren teklifinin, Rumlar tarafından şiddetle reddedildiği de yazılmıştır. (Kaynak: <https://www.nytimes.com/1964/05/14/archives/war-unthinkable-on-cyprus-dispute-rusk-says-in-nato.html>, Erişim tarihi: 12 Şubat 2022). Aynı gazetenin 12 Haziran 1964 tarihli haberinde ABD'nin Kıbrıs Sorunu hususunda oldukça etkin bir rol aldığı dile getirilmiştir. Aynı haberde hem Türklerin ABD ile anlaşıp Ada'ya asker çıkarmaktan vazgeçmesinin akıllıca olduğu, hem de Rumların Kıbrıs Sorunu hakkında sert tutum, söylem ve eylemlerinden vazgeçmesi gerektiğini ifade edilerek, ABD'yi yücelten fakat Türkiye ile Yunanistan'ı ötekileştiren bir söylem okuyuculara sunulmuştur. (Kaynak: <https://www.nytimes.com/1964/06/12/archives/the-conflict-over-cyprus.html>, Erişim tarihi: 12 Şubat 2022).

Johnson mektubu hadisesini izleyen süreçte ilk Amerikan karşıtı hareketlerin yapılmasının ardından 15 Ocak 1966 tarihinde, Hürriyet Gazetesi'nde hem Johnson hem de İnönü'nün yazışmalarına yer verilmiştir. Akabinde, Türk-Amerikan ilişkilerinin sarsılması sonucunda 1965 yılında

Kıbrıs Taksimi'nin gerekli olduğu düşüncesinin, Sovyetler Birliği tarafından da paylaşılması, Türk basınında, Milliyet Gazetesi tarafından 22 Ocak 1965 tarihli haberde ele alınmıştır. Yön Dergisi'nde 1964 yılında çıkan bir yazıda ise, Türklerin dostlarının *enosis* çıkarlarına uygun davrandığı, fakat dost olmadıklarının ise *enosis* çıkarlarına ters düştüğünden bahisle, ABD'nin *enosis*'e verdiği destek nedeniyle, Türklerin bu durumu tersine çevirmeleri gereğine dikkat çekilmiştir. (Küçüköğlü, 2011: 808).

1967 yılında, Rumların Kıbrıs'taki şiddet içeren eylemlerinin artması sonucu, TBMM kararıyla, Türkiye'ye ait savaş uçaklarının Kıbrıs semalarında alçak uçuş gerçekleştirmesi, ABD Başkanı Johnson'ın Kıbrıs Özel Temsilcisi Cyrus Vance'i Türkiye'ye yönlendirerek müzakereleri başlatmasına sebep olmuştur. Bu bağlamda, Makarios'unuzlaşmaz tavrına karşın Yunanistan ve Türkiye arasında bir anlaşmaya varılmış, Rumlar da ordusunu geri çekmiştir. Böylelikle 1974 yılına kadar Kıbrıs hususunda sükûnet sağlanmıştır. 1974 yılında, Türkiye'nin Ege Denizi'nde petrol arama girişimleri nedeniyle ilişkilerin gerilmesi Bülent Ecevit'in Hürriyet Gazetesi'nde yer verilen beyanında Ecevit'in "Tecavüzkar yaklaşmayız... ama haklarımızı kullanırız...", sözleri öne çıkmıştır. Bu süreç, EOKA militanı Nikos Sampson'un 15 Temmuz 1974 tarihinde bir darbe düzenlemesiyle sonuçlanmıştır. Ecevit'in diplomasi vasıtası ile Kıbrıs'ta yaşayan Türklerin çıkarlarını korumaya çalışması sonuç vermemiştir. 20 Temmuz 1974'te başlatılan ve Rum yönetiminin Kıbrıslı Türklere yönelik baskı ve zulmüne son vermek için gerçekleştirilen Barış Harekatı ile Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhaki önlenerek, Kıbrıs Türk halkının varlığı da güvence altına alınmıştır. Bu hareket aynı zamanda ABD'nin de Türkiye'ye çeşitli alanlarda ambargo uygulamasına sebep olmuştur. (Küçüköğlü, 2011: 810-811).

Kıbrıs Barış Harekatı hakkında da yazılar kaleme almış olan Attila İlhan, bir yazısında Kıbrıs Barış Harekatı'nın Türkiye'ye karşı dürüst tavırların sergilenmesinde bir dönüm noktası oluşunu yazar. Amerika'nın, kendi çıkarlarını sürdürebilmek için Türkiye'ye bu harekatı neden göstererek ekonomik ve silah ambargosu uygulamasına dikkat çekmiş, Kıbrıs Sorunu'nun Amerikan emperyalizmiyle büyük bir ilişki içinde olduğunu yazmıştır. (İlhan, 2011: 12). Sonuçta, 1964-1974 yılları arasında Kıbrıs durumuna dair gerek Türk basını gerek dış basında yer alan haber ve yorumlarda, Kıbrıs Sorunu' nun kapsamlı olarak işlendiği gözlenmektedir.

7. Türk Basınının Sansasyonel Haberciliği İçeren Yayıncılığa Yönelmesi

Sansasyonel gazetecilik ya da magazin gazeteciliği, bilgi verme amacının dışında ve bunun yerine okuyucuyu günlük yaşamsal sorunlarından uzak tutup, eğlendirme amacı taşıyan bir gazetecilik anlayışıdır. İngiltere, ABD ve Avrupa'da ilk örneklerinin ortaya çıkıp yaygınlaşması ile birlikte, halka yönelik gazetecilik anlayışının benimsemesi ve kitlesel gazeteciliğin özelliklerinden biri olan magazinleşmeye yönelim söz konusudur. Türkiye'de basında magazinleşme ise, farklı sektörlerden gelen iş sahiplerinin sermayelerini gazetecilik alanına kaydırmalarının yanında, 1971 Muhtırası'nın ardından baskılanan ideolojik ve toplumsal söylemlerin bıraktığı boşlukta, zayıf koalisyon hükümetlerinin de popülist söylem ve uygulamalara yönelmeleri, ekonomik sıkıntıların ortaya çıkışıyla yaşamsal sorunlardan kaçış arayışında olan halktan gelen talepler de göz önüne alındığında kaçınılmaz bir sonuç olarak karşımızdadır. İlkın, gazetelere ek olarak verilen ya da gazetenin belli bölümlerinde yer alan magazin yayınlar, ilerleyen süreçte belli periyotlarda yayınlanan bağımsız dergi veya gazeteler şeklinde Türk basınında görülmeye başlamıştır. (İlhan & Aydoğdu, 2017: 1508-1509).

1950 ve 1960'lı yıllarda Türkiye'de basın incelendiğinde, yaratılmaya çalışılan batılı ve yeni yurttaş imgesini besleyecek yaşam tarzlarını içeren haber ve reklamlar ile sinema filmlerine ve artistlerine ilişkin haberlere rastlanmaktadır. 1961 Anayasası'nın sağladığı özgürlükler sayesinde tüm fikirler kendi basınına yaratma olanağına kavuşmuştur. Ancak 1970'li yıllarla birlikte gazetecinin toplumsal sorumluluklarını da tartışılır hale getirecek boyutta, basın, sansasyonel haberlere kılıkla yer veren bir görünüme kavuşmuştur. Bu dönemde, Yeni Asır ve Günaydın gibi gazeteler bahsetmiş olduğumuz özellikleriyle ön plana çıkmıştır. Ancak 1970'li yıllardaki toplumsal siyasi hareketler ve olaylar sonucunda yönetimlerce sergilenen kısıtlayıcı yaklaşımlardan, baskılardan magazin basını da payına düşeni almıştır. Ardından gelen süreçte, 12 Eylül askeri müdahalesi sonrasında sansür mekanizmalarının etkin olarak hissedilmesi ve iş adamlarının gazeteleri satın almaları, bu durumun sendikalaşmayı zorlaştırmış olması ve sendikaların güçlerinin azalması sonucunda haberlerin, bilgi verme ve habercilik ilkelerine aykırı bir şekilde sansasyonelliği önceleyen gazeteciliğe uygun olarak hem okuyucuyu eğlendirmeyi amaçlamaları hem de daha çok tiraj kaygısıyla

yayımlanmaları söz konusudur. (Büyükbakkal & Büyükbakkal, 2011: 53). Sparks, demokrasinin dengeli olduğu ülkelerde apolitikleşmenin ve buna bağlı olarak sansasyonel gazeteciliğin örneklerinin arttığını ifade eder. Buna karşı olarak Bek ise, bilhassa 12 Eylül askeri müdahalesinden sonra tam tersi bir şekilde, baskı rejimi dolayısıyla halkın apolitikleştirilmesi maksadıyla, siyasi haberlere yer vermek yerine din, seks, futbol ve popüler kültüre dayalı haberlerin gazeteleri kapladığını ifade eder. (Bek ve Sparks'tan akt. Christensen, 2007: 181). Bunların yanı sıra, Bek'ten aktarıldığı üzere, sahiplik yapılarının değişimi ve emekçilerin düşük ücretlerle çalıştırılarak, basında maddi kazanç yönelimli yönetim anlayışının etkin hale gelmesi, Türkiye'de sansasyonu önceleyen gazetecilik yaklaşımının ortaya çıkışının bir başka önemli nedenidir. (Christensen, 2007: 184).

8. 1970'li Yıllar - Askeri Müdahale, Küresel Ekonomik Kriz ve Türk Basını

Modern toplumsal yapıların en önemli parçalarından birisi olan basın, *etkinlik* gösterdiği ülkelerdeki ekonomik ve politik yapılardan bağımsız olarak değerlendirilemez. Bu bağlamda 1970'li yıllardaki Türk Basını değerlendirilirken, ülkenin bu yıllardaki ekonomik ve politik durumunu incelemek gerekmektedir. Türkiye'de 1970'li yıllar oldukça hareketli geçmiştir. 1960'lı yıllardan itibaren yükselen sol hareketlerin halktan karşılık görmeye ve sokak hareketlerinin dünyanın geneliyle eşzamanlı olarak yoğunlaşmaya başladığı 1970'li yıllarda hem hükümet hem de sermaye çevreleri bu durumdan oldukça rahatsız olmuştur. Sermaye çevrelerinin yükselmekte olan sol akımlardan duyduğu rahatsızlığın yanı sıra, dünya ekonomisinde 1970'lerde hissedilmeye başlanan olumsuzlukların da etkisiyle yeni düzenlemelerin yapılması ihtiyacı yeniden belirmiş ve 12 Mart 1971'de askeri müdahale gerçekleştirilmiştir. (Erdem, 2016). Türkiye'de 1970'li yıllar sözü edilen askeri müdahale ve askeri müdahale girişimleri ile başlamış ve tüm toplumsal kurumlar bu olaydan etkilenmiştir; bir diğer deyişle basını da içeren tüm toplumsal yapıların işleyişi bu olaylardan etkilenmiştir. Aynı şekilde bu yıllarda küresel olarak yaşanan petrol krizi Türkiye'yi de etkilemiş, ülke ekonomisi zor günler geçirmiştir. Buna ek olarak 1974 yılındaki Kıbrıs Barış Harekatı sonrasında uluslararası ambargo uygulanan Türkiye'de ekonomik durum, ambargonun da etkisiyle oldukça olumsuz bir seyir göstermiştir. Türkiye'de

1970'li yılların ilk yarısı askeri müdahaleler ile ekonomik krizin etkisi altında geçerken, 1970'lerin ikinci yarısı ise toplumsal kutuplaşmanın arttığı; politik gruplar arasında sık sık silahlı çatışmaların ve politik cinayetlerin gerçekleştiği; üniversite işgallerinin yaşandığı yıllardır. Bu yıllar, ekonomik; politik ve toplumsal krizlere çözüm olacak politikaların yürütülemediği ve toplumsal kutuplaşmaların arttığı yıllar olarak nitelenebilir.

Türkiye'nin 1970 ve 1980 yılları arasındaki on yılı ekonomik kriz ve politik kamplaşmalar ekseninde geçerken, bu dönemdeki basın etkinliğine de sözü edilen iki olgunun oldukça büyük etkileri olduğu söylenebilir. İlk olarak, sözü edilen dönemde hem TBMM'deki partiler arasındaki kamplaşmalar hem de bu kamplaşmaların bilfiil topluma yansımalarıyla birlikte dönemin gazetelerinde kavgacı söylemler hakim hale gelmiştir. Bu yıllarda yayın yapan günlük gazeteler haber dili bakımından oldukça radikal söylemler geliştirmiştir. Bu noktada, sözü edilen yıllarda henüz gazete sahipliğinin günümüzdeki gibi olmadığı; tekelleşmenin yaşanmadığı göz önünde bulundurulduğunda, gazetecilerin kendi düşünsel yapıları ve dünya görüşleri ekseninde bu söylemleri geliştirdiği ifade edilebilir. Bir tarafta CHP, diğer tarafta TİP, öteki tarafta ise Milliyetçi Cephe hükümetlerini oluşturan Adalet Partisi ve Milli Selamet Partisi gibi partilerin her birine yakın farklı basın organlarının bulunduğu bu yıllarda, sözü edilen basın organlarının her birinin, diğer tarafı suçlayıcı bir üslupla haberler ürettiği ve okurlara sunduğu söylenebilir. Bunun temel nedeni ise gazetenin ve gazetecinin savunduğu ideolojik görüş çerçevesinde hitap edilen toplumsal tabanı konsolide etme kaygısıdır. Bu noktada dönemin basınının, toplumsal yapıyı bürümüş olan politik kutuplaşmayı beslediği söylenebilir. Öte yandan bu 1970'li yılların henüz başında yaşanan askeri müdahale, bu on yıllık zaman zarfındaki basın özgürlüğünü de olumsuz anlamda etkilemiştir. Bu bağlamda 12 Mart 1971 ile 12 Eylül 1980'i izleyen dönem basın özgürlüğünün sınırlandığı bir dönem olarak tarihe geçmiştir. (Yüksel, 1999: 43). Belirtildiği üzere politik kutuplaşmanın üst düzey bir noktaya ulaştığı bu dönemde devlet; Soğuk Savaş döneminde tüm dünyada yaşanan devrimlerin bir benzerinin Türkiye'de yaşanmasının önüne geçme amaçlı bir refleks göstererek özellikle sol basın üzerinde sıkı bir sansür uygulamaya çalışmıştır. Ek olarak belirtmek gerekirse, Türk Basını'nda, *12 Eylül 1980 Askeri Darbesi* gerçekleşene kadar patronluk; yani gazetenin mülkiyet sahipliği gazetenin haber politikaları bağlamındaki

belirleyici etken değildir. Bu yıllarda gazeteciler nispeten bağımsız olarak iş görebilmektedir. Ancak *12 Eylül 1980 Askeri Darbesi* sonrasında gazete mülkiyet sahipleri gazetede ki belirleyici; karar koyucu güç olmuştur. Dolayısıyla henüz *12 Şubat 1980 Kararları*'nın alınmadığı ve sözü edilen askeri darbenin yaşanmamış olduğu 1970'li yıllarda gazeteciler, sonraki yıllardaki neoliberal politikaların geçerli olduğu döneme kıyasla oldukça bağımsız biçimde çalışabilmiştir. Koalisyon hükümetlerinin kurulduğu ve sık sık hükümet krizlerinin yaşanarak iktidarın değiştiği bu yıllarda, ülkedeki politik kutuplaşmanın basında da dikkat çekici şekilde belirgindir.

Sonuç

Demokrasilerde basın, siyaset alanı ve yurttaşlar arasında sağlıklı bir bilgi akışı ve dolayısıyla doğru iletişim ve etkileşimin sağlanabilmesinde temel unsurlardandır. Kimi dönemlerin getirdiği koşulların, basının görevini yerine getirmesinde olumlu veya olumsuz etkiye sahip olduğunu gözlemleyebiliyoruz. Bu bağlamda yönetenlerin yönetme yaklaşımlarının, yasaların yapılması ve uygulanmasında, özgürlükleri ya da denetim ve kontrolü incelemesinin, basının ve gazetecilerin çalışma koşulları ve olanakları üzerinde belirleyici etkisi olduğunu belirtmek gerek.

Ne yazık ki, basının özgür çalışma şartlarına sahip olmadığı dönemlerde, sıklıkla siyasette egemen olan görüşün kamusal alanda kabulünde ve yaygınlaştırılmasında araçsallaştırıldığına, buna koşut olarak muhalif olarak nitelenebilecek görüşlere karşı mesafeli, kimi hallerde de açıkça karşı duran bir tutum sergilediğini görüyoruz. Bu durumda her görüş, kendi medyasını, yasaların izin verdiği ölçüde oluşturma yoluna gitmekte. Bu yaklaşımda aslında basının toplumsal sorumluluk boyutu ve gazetecilerin uymaları beklenen meslek ilkelerinin üzerine kalın bir perde çekildiğini gözlemliyoruz.

1960-1980 arası dönem değerlendirildiğinde, 1961 Anayasası ile daha önceki anayasada görülmeyen temel hak ve özgürlükler, düşünce ve ifade özgürlüğü ile basın özgürlüklerinin genişletilmesinin ardından getirilen yasal düzenlemelerle de basının görevini özgürce yerine getirmesinin güvenceye alınmasının amaçlandığı söylenebilir.

Yine bu dönemde, 1950 yılında İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'ne bağlı olarak kurulmuş olan "Gazetecilik Enstitüsü" nün ardından, 1965 yılında UNESCO'nun ve Gazeteciler Cemiyetinin katkılarıyla Basın Yayın Yüksek

Okulu olarak kurulan Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi, Türkiye’de alanında üniversite düzeyinde dört yıllık eğitim veren ilk kurum olarak eğitim-öğretime başlamıştır. Bu okulların açılması gazetecilik mesleğinin, etik kuralları özümsemiş olmaları umulan mektepli profesyonellerce yapılacağı bir dönemin kapısını aralamıştır. Bu dönemde baskı teknolojilerinde ve dağıtımda kaydedilen gelişmeler ve sağlanan olanaklar, basının tüm yurttaşlara eşzamanlı olarak ulaşabilmesini de beraberinde getirmiştir.

Ancak tüm bu olumlu gelişmelerin yanında, ülkenin içinde bulunduğu şartlar ve kimi dönemlerde özgürlükçü olmak yerine denetimci, kısıtlayıcı olmayı tercih eden politik iklim, istikrarsız yönetimler, askeri müdahaleler, dünyayla paralel olarak etkisini daha fazla hissettiren ekonomik olumsuzluklar, sıradan vatandaşı yaşamsal sorunlarından kaçış alanı olarak, basını da yönetimlerle mücadeleden kurtulma ve varlığını sürdürebilme yolu olarak magazin ve sansasyonu önceleyen yayınlara yöneltmiştir. Özellikle 1970’li yıllarla birlikte muhalif görüşlerin dile getirilmesi, toplumda sesi çıkamayanların sesi olmaya gayret etmek yerine, yaygın basının mevcut yönetimlerle uyumlu bir yayıncılık politikası izlediği ileri sürülebilir.

KAYNAKÇA

- Basmacı, G. (2021). Patrona Karşı Direnen Gazetecilerin Yayını: Basın Gazetesi . Gaziantep University Journal of Social Sciences , 20 (4) , 1722-1740 . DOI: 10.21547/jss.902390
- Birol, S. (2013). 1961 Anayasasında İfade Özgürlüğü . İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi | Istanbul University Faculty of Communication Journal , 0 (43) , 39-54 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuifd/issue/22893/244996>
- Büyükbaykal, G. & Büyükbaykal, C. İ. (2011). GÜNÜMÜZDE TÜRK BASININDAKİ MAGAZİNLEŞME OLGUSU . İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi | Istanbul University Faculty of Communication Journal , 0 (29) , . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuifd/issue/22860/244091>
- Christensen, C. (2007) Breakingthenews -Concentration of ownership, the fall of unionsand government legislation in Turkey, Global Media and Communication 3(2): 179–199
- Coşkun, M. (2020). Kriz Zamanlarında Haber Üretim Süreci: 15 Temmuz 2016 Darbesi'nde Gazetecilik Pratiği. Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, Sayı: 48 274-290.
- Coşkun, M. (2011). Savaş ve Barış Haberciliği Açısından CNN ve El Cezire Örnekleri: İkinci Körfez Savaşı Sırasında Savaş Haberlerinin Söylem Çözümlemesi. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Çakır, H. & Davulcu, E. A. (2010). 212 Sayılı Yasanın Dönemin Yazılı Basınında Temsili .Humanities Sciences , 5 (1) , 80-100 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/nwsahuman/issue/19936/213357>
- Erdem, N.B. 'ABDİ İPEKÇİ YÖNETİMİNDEKİ MİLLİYET GAZETESİ'NİN BİR KİTLE GAZETESİ OLARAK SOĞUK SAVAŞ BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ', Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2016, Cilt: 5, Sayı: 3
- Fedai, C. (2018). Ahmet Oktay'ın Gözünden 1960'larda Türk Basınında Siyasi Kamplaşma . FSM İlimi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi , (11) , 215-239 . DOI: 10.16947/fsmia.437737
- Gençalp, E. (2014). Türk Basınında İkili Ziyaretler Boyutunda Türk-Sovyet İlişkileri (1965-1980) . Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, 14(29), 315-352 Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cttdad/issue/25531/269327>

- Gülmez, N.&Tahancı, B. (2014). Soğuk Savaş Dönemi Çekişmelerinden Bir Örnek: U-2 Uçak Krizi . *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 14 (28), 225-252
Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cttdad/issue/25625/270490>
- Gürel, E. & Çetin, B. (2021). Basın Kuruluşlarında Sahiplik Yapısı ve Misyon-Vizyon İlişkisi: Türkiye’de Yayımlanan Ulusal Gazeteler Üzerine Bir Analiz . *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi* , 11 (2) , 115-134 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/euljss/issue/59748/818740>
- İlhan, E. & Görgülü Aydoğdu, A. (2017). Tabloid journalism and its ethics approach . *International Journal of Social Sciences and Education Research* , Volume: 3 Issue: 5 , 1507-1521 . DOI: 10.24289/ijsser.316820
- İlhan, A. (2011) *Batı'nın Deli Gömleği*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları
- İzmir, B. (2017). Türk-Amerikan ilişkilerinin son baharı: John F. Kennedy'nin Başkanlığı ve Türk Basını (1960–1963). *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 0(61), 179–205. https://doi.org/10.1501/tite_0000000477
- Karahisar, T. (2014). Basın İş Kanunu'na Göre Gazetecilerin Yasal Hakları . *Marmara İletişim Dergisi* , 13 (13) , 67-82 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/maruid/issue/446/3519>
- Küçüköğlü, B. (2018) "Kıbrıs Sorununa Dair Yaklaşım ve Algıların Türk Basınına Yansımaları (1954-1974)". *Atatürk Yolu Dergisi* ,12, 791-814
- Örücü, E. (2011). 1961 Anayasası Ve Anayasa Mahkemesine Göre Hakkın Özü Kavramı Ve Mülkiyet Hakkının Özü .*Journal of Istanbul University Law Faculty* , 41 (3-4) , 145-161 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuhfm/issue/9105/113875>
- Sevginer, P. (2012) *Medya ve Siyaset İlişkisi İçerisinde Türkiye’de Gazetecilik ve Sansür*, *Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul: Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Şahin, G. (2017) Türk Basını'nın 1964 Kıbrıs Olaylarına Bakışı, *İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(3)
- Yazarı belirtilmemiş, (1964) War ‘Unthinkable’ On Cyprus Dispute, *RuskSays in NATO*
- War ‘Unthinkable’ On Cyprus Dispute, Rusk Says in NATO, *New York Times*, Retrieved from: <https://www.nytimes.com/1964/05/14/archives/war-unthinkable-on-cyprus-dispute-rusk-says-in-nato.html>
- Yazarı belirtilmemiş, (1964) The Conflict Over Cyprus, *New York Times*, Retrieved from: <https://www.nytimes.com/1964/06/12/archives/the-conflict-over-cyprus.html>

- Yellice, G. (2018). The American Intervention In The 1964 Cyprus Crisis And The Greek Political Reaction (February-August 1964) . Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, 17 (35) , 367-401. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cttad/issue/37028/424963>
- Yıldız, F. (2014). TÜRK ANAYASAL TARİHİ ÇERÇEVESİNDE BASIN ÖZGÜRLÜĞÜ ÜZERİNE BİR inceleme Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi, 0 (4), 430-458. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mdergi/issue/16884/175800>
- Yüksel, E. 'Türkiye'de Ekonomi Basını Gündemi ve Siyasal Gündem ilişkisi', Eskişehir, Anadolu Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1999, s. 43.
- <https://iletisim.istanbul.edu.tr/tr/content/fakultemiz/tarihce>
<http://www.ilef.ankara.edu.tr/fakulte-hakkinda/>

BÖLÜM 29

DİJİTAL TEKNOLOJİ VE DİJİTAL KİTAP

Elif GÜLER¹

Doç. Eren Evin KILIÇKAYA²

¹ Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enst. Sanat ve Tasarım ABD, Kütahya, Türkiye, elifgulerr94@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-2662-6100,

² Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Görsel İletişim Tasarımı Bölümü, Kütahya, Türkiye, erenevin.kilickaya@dpu.edu.tr, ORCID 0000-0002-2856-1614

1.1. DİJİTAL TEKNOLOJİ

1.1.1. Teknoloji Kavramı

Teknoloji, neredeyse insanlık tarihine kadar uzanabilen büyük bir kavramdır. İlk çağlardan bu yana insanlar, hayatı kolaylaştırabilmek, beslenme ve korunma gibi ihtiyaçlarını karşılayabilmek, yeteneklerini geliştirebilmek ve bir işi daha pratik hale getirebilmek için çeşitli aletler yapmışlardır. İnsanların yapmış olduğu bu aletlerle teknolojinin ilk basit adımlarının atılmış olduğunu söylemek mümkündür. (Yörükoğulları, Orhun, Topdemir ve İhsanoğlu, 2013). İnsan bilgiyi yetenekle birleştirerek çeşitli alet ve icatlar yapabilen ve yaradılışı doğası öğrenmeye, üretmeye ve gelişmeye elverişli yapıda olan yegâne bir varlıktır. Benliğinde taşıdığı yaradılış bilgisi sayesinde yaşadığı hayatı kendi için daha elverişli hale getirme yetisine sahiptir. Bundandır ki edinilen bir bilgiyi el ve zihin becerisiyle geliştirerek gücünün yetmediği durumlarda kullanabilmekte ve sahip olduğu yaratıcılık yeteneğiyle öğrenip üretmeye başlayabilmektedir. Bu düşünceden yola çıktığımızda bugün hayatımızın vazgeçilmez bir parçası olan bilimsel ve teknolojik gelişmelerin insanın ihtiyacı ve yetersizliğinden ortaya çıktığını söyleyebiliriz (Günay, Çalık, 2019). Bu bağlamda teknoloji insanların yaşamda ihtiyaç duyduğu gereksinimleri pratik olarak karşılamaya, şekillendirmeye ve değiştirmeye yarayan bir kavram olarak nitelendirilebilir.

Teknoloji kelimesi, Yunanca sanat ve zanaat anlamına gelen “Techne” ve bilgi anlamına gelen “Logos” sözcüklerinden oluşmaktadır. Bu sözcüklerin anlam bütünlüğü dolayısıyla Antik Yunan’da teknoloji “bilgiden gelen zanaat” anlamına gelmektedir. Eski çağlarda günümüz teknolojisinin imkânlarını hayal etmek dahi zor olduğundan üretilen zanaat ürünleri teknolojik birer ürün niteliği taşır. Fakat zamanla, üretilen sayısız yeni icat ve makineler dolayısıyla anlamı gelişen ve değişen teknoloji sözcüğü, bilimsel gelişmeler ve araştırmalardan elde edilen nesnel ve yararlı sonuçların ve bunlarla ilişkili olarak üretilen araç, yöntem ve süreçlerin bütünlüğünü ifade eden bir anlam kazanmıştır. (Yörükoğulları, 2013:7).

İnsan doğduğu andan itibaren içinde yaşadığı toplumun bir üyesidir. Yaşadığı topluma katkı sağlamak o medeniyetin ve toplum kültürünün içinde kendine bir yer benimseyerek çalışmak ve üretmeye mecburdur. Dolayısıyla her toplum gelişerek var olmayı amaçlar. Hayatın akışı içerisinde gelişen problemler ve bunları çözme sürecinde öğrenilen her yeni bilgi ve her yeni

problem bir diğerine basamak olur. Böylece bilmek ve yapmak ihtiyacı doğrultusunda teknoloji doğar ve giderek gelişen bir hal alır (Günay, 2019). Çağımızda neredeyse tüm iş alanlarında kullanılan ve bugün hayatımızın vazgeçilmez bir parçası haline gelen bilgisayar da, insanoğlunun bilgi birikimi doğrultusunda ekonomik faaliyetleri takip edebilme ve hesap yapabilme ihtiyacını karşılayabilmek adına icat ettiği makinelerin gelişimiyle meydana gelmiştir. Diğer taraftan, zihinsel yeteneklerimiz ihtiyacımız olan tüm hesaplamaları ve işlemleri yapabilecek yeterliliğe sahip olsaydı bu ihtiyaçtan doğan hesap makinelerine ve belki de bugün her durumda yardımımıza koşan internet, bilgisayar, telefon vb. gibi dijital teknoloji ürünlerine gereksinim olmayacaktı. (İşman, 2001; Günay, 2019)

1.1.2. Bilgisayar Teknolojisi ve İnternet

Dijital teknolojinin temelinde yer alan bilgisayarın gelişim sürecini, ilk olarak Çinliler tarafından kullanılmaya başlanan ve bilgisayarın atası sayılan abaküsle ve ilerleyen yıllarda vergi toplayan babasının işlerini kolaylaştırmak için Blais Pascal tarafından icat edilen ilk mekanik hesap makinesi “Pascalline” ile başlatabiliriz. Sonraki dönemde insanların hesaplama ihtiyacını dört işlem ve dört işlemin ötesinde ki hesaplamalarla sağlayabilen diğer hesap makineleri; Alman matematikçi G. Wilhelm Leibniz’in “Leibniz Çarkı” ve modern bilgisayarın babası olarak adlandırılan Charles Babbage’nin diğer hesaplayıcılardan daha fazla fonksiyona sahip olan “Analitik Makine” adını verdiği makinesi ile bilgisayar çalışmalarının temelleri atılmıştır. 1930’lu yıllarda çok sayıda hesap ve işlem yapabilen ilk bilgisayar çalışmaları yapılmıştır. Bu bilgisayarlar hesap yapma işleminin yanında ilk veri depolama özelliğine de sahip bilgisayarlardır. İlerleyen yıllarda kişisel bilgisayar satışa sunulmuş, gelişen teknoloji ve yapılan buluşlar sayesinde 1990’larda diz üstü bilgisayarlar üretilmiş ve giderek görüntü, hafıza ve hız özellikleri ivme kazanmıştır. (İşman, 2001; Parlak, 2005). Bilgisayarlar geliştikçe bu terim, yalnızca hesap yapabilen bir kavram olmaktan çok öteye geçip, hafızasında çeşitli verileri depolayabilen, bu verileri organize edip işleyebilen ve istenen sonuçları dışarıya aktarabilen makineleri ifade eden bir kavram haline gelmiştir (İşman, 2001). Gelişen teknoloji ile 2000’lerden sonra çok çeşitli ve hızlı işlem yapabilen ve boyutu

küçüldükçe hafıza ve hız kapasiteleri artan bilgisayarlar üretilmeye başlanmıştır.

İlk dönemden günümüze kadar geçen süreçte bilgisayar teknolojisi çeşitli donanım ve yazılımlar sayesinde hızla gelişmiş ve günümüzde kullandığımız bilgisayarlarda geçmiş dönemdeki makineler arasındaki fark belirgin bir şekilde açılmıştır (Sönmez, Öztürk, Apaydın, 2003). Bilgisayar üzerinde yapılan çeşitli araştırma ve uygulamalar sonucunda bilgisayar uzman kişilerin kullanımından çıkıp tüm insanlığın satın alıp kullanabileceği makinelere dönüşmüştür.

Dijital teknolojinin yapı taşı niteliğinde olan bilgisayar sistemleri, internetin ortaya çıkışı ile birlikte bambaşka bir boyut kazanmıştır. İnternet, Amerikan Savunma Bakanlığı'nın 1960'lı yılların başında olası bir saldırı halinde askeri haberleşmeyi güvenli hale getirmek ve çeşitli askeri projeleri destekleyebilmek amacıyla yapmış olduğu bir proje sonucunda ortaya çıkmıştır. Askeri alanda yapılmış olan bu proje birden çok bilgisayarı birbirine bağlayabilecek nitelikte bir bilgisayar ağı geliştirmek üzere oluşturulmuştur. İlerleyen zamanda, araştırmacılar ve bilim insanları, askeri bir projenin ürünü olan bu ağ üzerinden birbirleriyle iletişim kurabilmiş veri ve bilgi paylaşımını sağlayabilmişlerdir (Parlak, 2005; Yıldırım, 2014). 1990'lı yıllarda yaşanan teknolojik gelişmeler ve çeşitli yazılım çalışmaları ile "World Wide Web" (www) dünya çapında ağ tanımlı ilk modern internet ağı halka açılmış bu sayede internet, çeşitli web siteleri ile herkesin kullanabileceği, bilgi ve veri alışverişi yapabileceği bir ağ sistemine dönüştürülmüştür.

Günümüzde internet, zaman ve mekândan bağımsız olarak milyonlarca insan ve bilgisayarı çeşitli ağ bağlantıları üzerinden birbirine bağlayan, dijital; iletişim, bilgi, eğlence ve paylaşım sistemidir. (Denizci, 2009) Geleneksel kitle iletişim araçlarına bakıldığında internetin; radyoların ses düzeni, gazete ve dergi gibi basılı materyallerin çeşitli grafik içeriklerini, televizyonun hareketli görüntü ve video içeriğini kapsadığını gözlemleyebilir bu sebeple interneti günümüzdeki en etkin kitle iletişim türü olarak tanımlayabiliriz. (Yıldırım, 2014). İnternet sağladığı imkânlar sayesinde, bilgiye kolay ve hızlı erişim sağlama, çeşitli sosyal mecralar ve uygulamalar sayesinde bireysel iletişim ve kitle iletişiminde etkin rol oynama potansiyeline sahiptir. Bugün, dünyanın herhangi bir yerinde yaşayan bir insana sesli ve görüntülü olarak

ulaşabilmek, karşılıklı veri alışverişi yapabilmek, aynı anda çeşitli oyunlarda birlikte oynayabilmek, ticaret, eğitim, sağlık ve haberleşme hizmetlerine çeşitli araçlar vasıtasıyla tek tıkla ulaşabilmek internetin sağladığı ayrıcalıklardan yalnızca bazılarıdır. Bu da interneti dijital teknolojinin temel unsurlarından biri haline getirmektedir.

Bilgisayar ve internet ile başlayan dijital değişimin her gün biraz daha hız kazanarak sosyal hayatta, bireysel ve toplumsal birçok değişime yol açtığı söylenebilir (Denizci, 2009). Bilgi paylaşımının hızlı ve kolay bir hale gelmesi, dijital teknolojilerin günümüzde yediden yetmişe herkesçe kullanılabilir olması, dünyada yaşanan salgın hastalık sürecinde insanların sosyal hayattan çok vaktini dijital mecralarda geçirmesi, eğitimin ve iş hayatının internet üzerinden devam etmesi toplumun dijitale olan adaptasyonunda büyük rol oynamıştır. Toplumların dijitalleşmesi, ülkelerde artan bilgi ve bilişim odaklı sektörler, çeşitli platformlar üzerinden devam uzaktan eğitim uygulamaları teknolojiyi insanın vazgeçilmez bir parçası haline getirmiştir. Artık neredeyse yapılan tüm icat ve tasarımlar dijital teknolojileri daha ileriye taşımaya ve interneti daha etkin kullanabilmeye yöneliktir.

1.1.3. Dijital ve Dijitalleşme Tanımları

1.1.3.1. Dijital

Bilgi çağlar boyunca insanlık için bir ihtiyaç ve gelişim unsuru olmuştur. İnsanoğlu sahip olduğu bilgiyi kullanıp çoğaltarak hem kendini hem yaşamını değiştirmiş edindiği bilgiler ışığında, gelişen teknolojik uygulamalarla üretilen icatlar sayesinde dünyayı değiştirmiştir. Çağlar geçtikçe önemli bir güç faktörü olarak ortaya çıkan bilgi, toplumlar için giderek daha kıymetli bir hal almış ve bizlere bugün bilgi çağı yahut dijital çağ olarak adlandırılan dünyanın kapılarını aralamıştır. (Alacadağlı, 2019: 71)

Dijital çağ olarak adlandırılan bu dönemin en dikkat çekici yanı, yüzyıllardır birikerek bugüne aktarılan bilgilerin, bilgisayar teknolojileri ve internet vasıtasıyla tüm dünyada geniş kitlelere ulaşabilmesidir. Bugün bilgisayar ve iletişim teknolojilerinin tümü, bu bilgi ve verilerin; toplanması, işlenmesi, depolanması ve iletilmesinde dijitali kullanmaktadır. Dijital kelimesi Fransızca bir kelime olan “digital” sözcüğünden dilimize geçmiştir. Türk Dil Kurumu (TDK) sözlüğünde “dijital”, çeşitli verilerin elektronik bir

ekran üzerinde sayısal olarak gösterilmesi şeklinde açıklamaktadır. Baker (2014) dijitali, verilerin 0 ve 1 rakamlarından oluşmuş çeşitli sayı dizileri haline gelmesi olarak ifade etmektedir.

NTV kanalında yayınlanmış olan “2 Dakikada Bilim” isimli programda Ranga Yogeshwar dijitalin ne anlama geldiğini ve verilerde nasıl kullanıldığını şöyle açıklamaktadır; Dijital en basit anlatımla çocukların yaptığı sayılılarla resim boyama etkinliğine benzetilebilir. Bu resimlerde her sayı bir renge denk gelmektedir. Örneğin 2 turuncu, 3 pembe, 5 mavi gibi ve çocuklar resmi bu şekilde boyar. Fakat resmin başlangıcında yalnızca sayılar vardır ve sayılar bilgisayar sistemlerinin uzmanlık alanına girer. Bilgisayarlarda tüm resimler, tüm renkler hatta harfler bile sayılarla tarif edilmektedir. Bu avantaj sayesinde sayılarla hesap yapabilir onları saklayabilir, çoğaltabilir ve dönüştürebiliriz. Belki bu sayıların sağladığı en önemli avantajlardan biride verilerin orijinali ile kopyası arasında hiçbir fark yaratmadan onların çoğaltılabilmesidir. Yogeshwar, bunu şöyle açıklar; renkli bir resmin fotokopisini çektiğimizde her defasında resim solmakta ve fotokopiler çoğaldıkça resim kötüleşerek tanınmaz hale gelmektedir. Aynı durum sayıların bulunduğu bir fotokopide de yine baskı kalitesinin giderek düşmesiyle meydana gelir fakat hala sayı değerleri okunabilmektedir. İşte dijitalin avantajını da bu şekilde açıklamak mümkündür yani sayılar okunabildiği müddetçe resim tekrar aynı canlılıkla aynı renklere dönüşür. Böylelikle ne kadar çoğaltılırsa çoğaltılsın orijinalle kopya arasında hiçbir fark olmaz. Dijital kullanıma örnek olarak, dijital fotoğraf makinesiyle çekilmiş bir fotoğrafın her noktasının kendine özgü bir rengi ve sayısı vardır, binlerce küçük renk noktasından meydana gelen bu fotoğraflar o anki fiziki görüntümüzü sayısallaştırarak kameranın dijital sistemi üzerine yazmaktadır (NTV Haber, 2015).

Dijital, fiziki verilerin bilgisayar sistemi üzerinde sayılarla ifade edilmesi demektir. Veri bilgisayarda dijital yani sayısal hale gelir. Böylece dijital kelimesi mana bakımından sayısalla aynı anlama gelmektedir. Bilgisayarlar ve bilgisayarlı teknoloji ürünleri binary olarak adlandırılan 2’lik sayı sistemi ile çalışır ve bilgisayar üzerindeki tüm veriler 0’lar ve 1’lerden oluşan sayı dizileri halinde bilgisayar sistemine kaydedilir. Böylece bilgisayar verileri üzerinde ki tüm işlemler bu sayılar üzerinden gerçekleşmiş olur. Örneğin bilgisayar klavyesinde bulunan büyük küçük her harf 01000001

şeklindeki sayı bloklarının anakart üzerinden işlemciye iletilmesi ile tanınır ve ekrana sayıya tanımlı şekliyle a,b,c... olarak yansıtılır. Aynı şekilde bir fotoğraf bir oyun bir programda bilgisayarda depolanan her şey gibi 0 ve 1 lerden meydana gelmektedir (Acun, 2020:71). Bu sayede sahip olduğumuz bu dijital görüntü sonsuza kadar dijital ortamda saklanabilir, çoğaltılabilir ve bugün sahip olduğumuz akıllı telefon, tablet, ve akıllı saat gibi çeşitli dijital cihazlara aktarılabilir.

1.1.3.2. Dijitalleşme

Teknolojinin hızla geliştiği ve her alanda kendini göstermekte olduğu günümüzde, dijital teknoloji ürünlerinin, internet üzerinden birçok bilgiye ve işleme kolay, ucuz ve en hızlı şekilde ulaşmamızı sağlaması yaşamımızı daha kolay hale getirmekte ve dijital dünyayı bizler için daha cazip kılmaktadır. 2000’li yıllarla birlikte dijital ortamların giderek daha etkin hale gelmesi ve bu alanda yapılan birçok buluş ile birlikte üretim yapısı değişmekte gerçek dünya giderek sanal dünya ile bütünleşmekte bu da dijitalleşmeyi hayatın her alanına taşımakta böylelikle yepyeni meslekler ve iş alanları ortaya çıkmaktadır (Yankın, 2019: 23-29). İnternet ile birlikte kullanılan çeşitli iletişim uygulamaları, e-posta, video konferanslar, çevrimiçi oyunlar, elektronik kütüphaneler, dijital bankacılık işlemleri ve internet alışverişi gibi birçok faktör dijitalleşmeyi hayatımızın vazgeçilmez bir parçası haline getirmektedir. (Arzu,2014: 53-54)

Dijitalleşme bazı tanımlara göre doküman, dosya, fotoğraf gibi çeşitli kaynaklarımızın bilgisayar tarafından sayısal olarak okunacak şekilde dijital ortama aktarılmasıdır. Yankın’a (2019:12) göre dijitalleşme, bir işi geliştirmek, iş süreçlerini değiştirmek, gelir yaratmak amacıyla dijital bir ortamda fiziksel verilerin sayısallaştırılmış olarak kullanılması anlamına gelmektedir.

Dijitalleşme, Geçmişte fiziksel olarak saklanan ve korunan bilgilerin herhangi bir değişime uğramadan istenildiği kadar kopyalanabilmesine, fazla yer kaplayan kâğıt yahut büyük hacimli dosya ve bilgi kaynaklarının her hangi bir kayıp olmadan dijital ortamda yer alabilmesine olanak tanır. Posta, fatura ve evrak işlemleri ve daha birçok fiziksel veri kâğıt kullanımını olmadan üretilebilmekte ve istenildiği an ulaşılabilir haliyle dijital ortam üzerinde saklanabilmektedir (“Dijitalleşme Nedir?”, 2019).

Dijitalin oluşum sürecini ele aldığımızda örneğin bir belgenin dijital yani sayısal hale getirilmesi dijitalleştirme dolayısıyla da sayısallaştırma olarak tanımlanabilmektedir (Yankın, 2019:9). Sayısallaştırmanın dilimizde karşılığı olan dijitalleştirme analog bilgiyi sıfırlayarak şifrelerle yeniden kodlamak anlamına gelir. ABD'nin lider araştırma ve danışmanlık şirketi olan Gartner'ın Sözlüğü'nde digitization yani sayısallaştırma diğer bir adıyla dijitalleştirme “Analogdan dijitale geçiş sürecidir.” Dijitalleştirme esnasında analog bir veri alınır ve kendisinde herhangi bir değişiklik olmadan dijital bir forma dönüştürülür. Gartner Sözlüğü digitalization yani dijitalleşmeyi ise “Yeni gelir ve değer üreten fırsatlar sağlamak için dijital teknolojileri kullanılması ve dijital bir işe geçme süreci” olarak tanımlar. Buradan hareketle dijitalleşme, dijitale geçme ve ilerleme süreci, aynı zamanda birçok sektörün dijital ortamda kendini daha üst düzey bir konuma taşıması olarak ifade edilebilir.

Bloomberg (2018)'e göre dijitalleşmenin tek ve net bir tanımı yoktur fakat genel olarak dijitalleşmeyi sosyal yaşamın birçok alanında dijital anlamda yeniden yapılanma biçimi olarak anlamlandırabiliriz. Dijitalleşme bireysel, bölgesel ve endüstriyel anlamda başarı için dijital becerilerin dönüştürülmesi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla dijitalleşme insanların sosyal hayatta dijital ile olan ilişkisine dayandırılmaktadır.

Dijitalleşmenin günümüzde son derece etkin bir kavram olmasının en büyük nedeni bugün istinasız her işletmenin az ya da çok dijitalle adım atmasıdır. Dijitalleştirme ile birlikte yapılan işlemlerin daha pratik ve daha verimli hale gelmesi herkesin bu alanda kendine bir yer bulmak istemesi ile sonuçlanmaktadır. Örneğin dijitalleşme, günde 10 parça satış yapabilen bir mağazanın alışveriş siteleri üzerinden zaman ve mekândan bağımsız olarak günde 100 parça satış yapmasına olanak tanır. Öyle ki dijitalleşme sayesinde bugün isteyen herkes ürettiği ürünleri internet üzerinden satıp bireysel gelir elde edebilmekte, istedikleri yerde istedikleri gibi çalışabilmektedir. Öyle ki dünyadaki mesai saati anlayışı bile değişime uğramaya başlamış insanlar sabah 9 akşam 6 arası yaşanan sınırlandırmadan bağımsız hale gelmeye başlamıştır.

Dijitalleşmenin bugününe baktığımızda bilişim teknolojilerinde yaşanan baş döndürücü gelişmeler ve dünyanın merkezinde yer alan internet bağlantıları ile devam eden bu süreç bizleri “Her şeyin eriyerek sayısal

kodlarla ifade edildiği bir dünyayla yüz yüze getirmiştir.” (Mercan, 2010:5) Bu konuda ki en yaygın örneklerden biri basılı bir kitabın dijital hale getirilmesidir. Günümüzde neredeyse her sözcüğün önüne elektronik ya da dijital kavramı getirilebilmektedir. e-mail, e-ticaret, e-banka, dijital kitap, dijital kimlik, dijital sergi, dijital müzik, dijital etik, dijital oyun gibi. Dolayısıyla günlük hayatta kullandığımız kelimelerin sıklığı bize dijitalleşmenin ve dijital dünyanın hayatlarımızdaki etkinliği hakkında ipuçları vermektedir. (Özdemir, 2019: 27-33)

İnternet ile inşa edilen bu yeni dijital dünya fiziksel dünyanın sınırlılıklarından bağımsız bir yapıya sahip olmakla birlikte hemen herkesi bu sürece ayak uydurmaya davet etmektedir. Dijital dünyada; sınırsızca bilgi alışverişi yapabilir, zaman ve mekândan bağımsız olarak kitap okuyabilir, çeşitli programlar üzerinden gelir sağlayabilir, sanal topluluklar oluşturabilir, oyun oynayabilir, müzik dinleyebilir ve yeni arkadaşlar edinebiliriz. Dijitalleşmenin iş hayatı, eğitim, günlük yaşam, eğlence gibi birçok alanda etkin hale gelmesi hayatımızın her alanında bize çeşitli kolaylıklar sağlamakta böylece dijital dünya giderek daha cazip hale gelmektedir.

1.1.4. Dijital Teknoloji Çağında Kitap

Teknolojinin gelişimi ve dijital dünyanın sağladığı avantajlar her geçen gün artmaktadır. Bununla birlikte çevremizdeki her şey de dijitalleşmenin bir parçası sayılır. Dijitalleşmenin en yaygın kullanıldığı alanlardan biride şüphesiz basın-yayın ve matbaa sektörüdür. Dijitalin kullanılmaya başlaması ile sağlanan birçok imkân, bu alanda yaşanabilecek gelişmeler için sınırsız bir ortam yaratmıştır. Dijital çağda istenilen herhangi bir bilgiye yer ve zaman sınırlaması olmaksızın kolaylıkla ulaşmak mümkündür. Basın-yayın ve matbaa sektörünün dijitalleşmeye başlaması ve bilgi kaynaklarının dijitalleştirilmesi ile matbaa, yazıcı ve fotokopi makinelerinin etkinliği azalmış bunun yerini yazılım aracılığıyla oluşan PDF, EPUP, JPEG, TIFF gibi çeşitli dosya uzantıları almaya başlamıştır (Özdemir, 2019: 26).

Kimi zaman hoşça vakit geçirmek, kimi zaman dünyayı tanımak, öğrenmek, öğretmek ve duygularımızı aktarmak için ihtiyaç duyduğumuz bilgi kaynağımız kitaplar, 20. yüzyılda bilgisayar sistemlerinin yaygınlaşmasıyla birlikte dijital bir formata evrilmiştir. Dijital kitap olarak adlandırdığımız bu yeni format, kitapları geleceği temsil eden yeni bir surete

kavuşturmuştur. Elektronik alana kaydedilmiş bu kitaplara istediğimiz her an, telefon, tablet, bilgisayar gibi kitle iletişim araçlarından ulaşabilmemizin yanı sıra bu kitapları dijital platformlar üzerinden istediğimiz an satın alıp okumaya başlayabilmekteyiz. Böylelikle dijital kitapları, bilgisayar, telefon, tablet ve diğer elektronik cihazlar ile görüntülenebilen, internet vasıtası ile dijital platformlarda yayınlanabilen ve okunabilen kitaplar olarak tanımlayabiliriz.

Çoğu sözlükte dijital kitaplar için basılmış kitapların elektronik versiyonları diye bahsedilse de artık sadece elektronik ortamda yayımlanıp hiç basılmayan kitapların sayısı da gitgide artmaktadır. İlk oluşturulan dijital kitaplardan bu yana geliştirilen birçok yöntemle birlikte alan içindeki uygulama sınırları genişlemiş ve bugün pek çok etkileşim içeren e-kitapların ortaya çıkması sağlanmıştır.

Bilginin dijital ortama aktarılmasıyla elektronik cihazlardan edinebildiğimiz ve tüm bu cihazlarda kullanabildiğimiz dijital kitapların yanında, içerisinde ses ve video gibi birçok etkileşimli içerik barındıran ve bu içerikleri özel yazılım gerektiren e-kitap okuyucular ile birlikte görüntüleyebildiğimiz elektronik kitaplar da mevcuttur. İlk duyulduğu anda bu iki terim aynı anlama geliyormuş gibi görünse de, e-kitabın bir yazılım ve donanım kombinasyonu olduğunu savunanlar bu anlamda dijital kitapların onlardan ayrı tutulduğunu vurgulamaktadır (Önder, 2010: 30).

Dijital kitapların ortaya çıktığı zamandan bu yana yaşanan ilerlemeye rağmen henüz bu kitaplarda sayfa tasarımlarını çeşitlendirebilmek için tam bir yol katedilememiştir. Dijital cihazlardaki farklı ekran boyutları ve farklı yazılımlardan dolayı tasarımsal her özellik kullanılamamaktadır. “Çoğu zaman bir kitabın her cihaza ve formata özel yeniden tasarlanması da maliyet bakımından mümkün olamamaktadır”. Bu durum da, dijital kitaplarda ki içerik tasarımlarını tüm cihazların görüntüleyebileceği bir düzeyde tutmamızı gerektirmektedir. (Çoruh, Hidayetoğlu, 2016:194) Bu bağlamda dijital kitapların e-kitaplar karşısında biraz daha yalın kaldığı saptanabilir. Buradan hareketle dijital ortamda yer alan ve her cihazda okunabilen, örneğin web siteleri üzerinden yayınlanan veya pdf. formatında görüntülenebilen kitapları dijital kitap, bunun yanı sıra ipad için özel olarak tasarlanmış interaktif bir kitabı ya da çeşitli elektronik kitap okuyucularda interaktif bir şekilde okunabilen kitapları da e-kitap olarak adlandırmak mümkündür.

Görsel 1: İpad için tasarlanmış “Ayı Kim Çaldı?” isimli interaktif e-kitap

Kaynak: <https://apps.apple.com/gb/app/ay%C4%B1-kim-%C3%A7ald%C4%B1-%C3%A7ocuklar-i%C3%A7in-interaktif-e-kitap/id499296025?l=tr>

Bilgi kaynaklarının dolayısıyla da kitapların dijital hale gelmesi fiziksel bilginin ulaşım, saklama ve dağıtılması alanında bir devrim gerçekleşmesine sebep olmuştur. Bilgiye ücretsiz erişim, depolama ve hız gibi konularda sağladığı yarar bakımından dijital kitapların birçok avantajı mevcuttur. Öyle ki bugün istenilen bir yerde mevcut bir ağ erişimi üzerinden çevrimiçi bir kütüphaneye bağlanabilir ya da internet tabanlı bir veri depolama sistemi olan bulut sistemi üzerinden kendi dijital kütüphanemize erişebiliriz.

Sayısal ortamın sınırsız olanakları ile beraber dijital kitaplar değişmeye devam etmektedir. Kitapların sayısal hale gelerek, giderek dijitalleşen bizlerin, elinden düşmeyen ve neredeyse bir parçamız haline gelmiş olan elektronik cihazlarda barındırabilmesi ve internet vasıtasıyla her an ulaşılabilir yapıda olabilmesi sayesinde kitapların gelecekteki yerini adeta garanti altına almıştır. Basılı kitaplardan bilgi edinmenin yanı sıra dijitalleşen dünya ile birlikte merak ettiğimiz bir konuda artık sürekli yanımızda bulunan akıllı telefonlar ve arama motorları sayesinde bilgiye çok hızlı bir şekilde ulaşabilmekteyiz. Dijital çağın hız ve kolaylık seven insan modelini göz önüne aldığımızda elimizin altında bulunan bir dijital kitabı edinerek okumaya başlamak ve buradan bilgi sahibi olmak dijital kitapları günümüzde avantajlı bir konuma yükseltmekte ve gelişmesine destek olmaktadır.

Çoruh ve Hidayetoğlu'na göre (2016: 192) bu bakış açısıyla bugün sahip olunan dijital kitaplar ve yapılan dijital okumalar kitap evriminin ve gelecekte de ki okuma alışkanlığının dayanak noktası veya alt yapısı olarak

değerlendirilebilir. Günümüz teknolojik gelişmeleri ile beraber dijital ortamda okuma kâğıt üzerinden okuma kalitesine yetişmiş hatta bazı açılardan daha avantajlı konuma dahi gelmiş bulunmaktadır. Öyle ki görüntüleme teknolojilerinde yaşanan gelişmelerle beraber ortaya çıkan yeni nesil elektronik kâğıtların kullanıma girmesi ile dijital kitaplar yeni bir niteliğe sahip olabilir. Tıpkı basılı kitap gibi fakat ekranlı bir sayfa üzerinde kıvrılabilen, yazılıp silinebilen ve çeşitli görüntüleri yansıtabilen yeni nesil kitaplar olarak, daha hafif ve esnek yapıda okuma yüzeyleri ile dijital kitabın geleceğine yeni bir boyut kazandırabilir. Kâğıdın icadından bu yana birçok yol kateden kitapların yaşadığı her bir serüven bir diğerine zemin hazırlarken, dijital kitaplar da teknolojinin ışığında gelişmeye ve değişmeye devam edecektir.

1.2. DİJİTAL KİTAP TEKNOLOJİSİ

1.2.1. Basılı Kitaptan Dijitale

Tarihin başından beri gelişen ve değişen dünyada var olan insanın yaşamını devam ettirmek ve onu daha iyiye daha ileriye taşımak için duyduğu ihtiyaçlar doğrultusunda birçok yeni icat ve buluş ortaya koyulmuştur. Şüphesiz ki insanlığın en temel ihtiyaçlarından biri de iletişimdir. İletişim insanları ve toplulukları bir arada tutan duygu ve düşünce alışverişi yapabilmemizi sağlayan, insanlar arasındaki bağı geliştiren birbirlerini anlamalarına yarayan bir aktarım yoludur. İnsanlar tarih boyunca kendilerini, olayları, durumları, yaşadıklarını anlatmak dolayısıyla bilgiyi aktarmak için birçok yöntem geliştirmiştir. İnsanın içinde var olan anlatma ve aktarma istediği, ilk başta basit resimlerle daha sonra yazıyla birlikte gün yüzüne çıkmış, taş mağara duvarı çeşitli levha, ağaç kabuğu, papirüs, parşömen, deri ve kâğıt gibi malzemeler üzerine duygu ve düşüncelerin aktarılmasıyla ilerlemiş ve bugün eşsiz bir nesne olan kitapların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Kitaplar da insanın ürettiği her üründe olduğu gibi dünyanın ve insanlığın gelişim ve değişimi ile çeşitli evrelerden geçmiştir.

İlk kitaplar, papirüs adında bir bitkinin sapları kullanılarak üretilen kâğıt üzerine, metnin sütunlar halinde yazılıp yatay biçimde dolanarak muhafaza edildiği uzun papirüs rulolarından oluşmuştur. “Papirüs rulosu biçimli kitap, dönemin temel bilgi kaynağı olmuş ve önemini uzun yıllar korumuştur.”(Dalkıran, 2013:202)

Görsel 2: Eski Yunan kütüphanelerinde duvar oyuklarına yerleştirilmiş papirüs rulosu biçimli kitaplar

Kaynak: Öcal, 1971; akt. Dalkıran, 2013, s.203

Bilgiyi aktarmak ve saklamak adına Papirüs kâğıdının aktif şekilde kitap malzemesi olarak kullanıldığı dönemde Çin de ağaç üzerine iğne ile çizmenin yanı sıra biraz daha maliyetli olan ipek üzerine çin mürekkebi ve fırça kullanılarak oluşturulan yazılı kitapların kullanımı da gelişmeye başlamıştır. Kitabın eski ve önemli versiyonlarından biride yumuşak kil üzerine harflerin çizilerek yazıldığı ve pişirildiği kil tabletlerdir. Günümüzde izlerine rastlayabileceğimiz bu tabletler o dönem Asur krallarının kütüphane ve arşivlerini oluşturmuştur. Kitabın oluşumunda diğer bir önemli malzeme olan parşömen hayvan derilerine uygulanan özel bir işlemlerle elde edilen bir malzemedir. Parşömen yalnızca Mısır'da elde edilebilen Papirüse göre, farklı iklimlerde sağlamlığı koruyabilmesi ve katlandığında yırtılma yapmaması bakımından daha avantajlı konuma yükselmiştir. İlk başlarda papirüs gibi tek taraflı yazılan ve rulo halinde kullanılan parşömenin sonrasında iki tarafının da yazı için kullanılabilmesi ile defter biçiminde de kullanılabilmesi bugün kullandığımız kitapların şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. (A.g.e, s.204, 205) Parşömen, papirüs gibi kâğıt malzemelerin iç içe koyulup bükülerek ip vb. bir malzeme ile tutturulması sonucu kitap biçim değiştirmiş ve "Kodex" adını almıştır. Kodex biçimli kitabın rulo kitaplara göre kullanımının kolay ve bilgiye daha zahmetsiz ulaşma bakımından avantajlı olması onu tüm kitaplar için ideal bir biçim yapmıştır. O dönemden sonra kitaplar bu şekilde üretilmeye ve muhafaza edilmeye başlamıştır. (Özdemir,2019: 54)

Görsel 3: Parşömen tabakaları üzerine Yunanca yazılmış Sinaiticus Kodeksinden sayfalar

Kaynak: Bloom, 2003; akt. Dalkıran,2013, s.207

Günümüz kitapların değişimi ve gelişiminde büyük bir etken olan diğer bir önemli husus da 15. yüzyıl da Gutenberg'in matbaayı icat etmesi ve geliştirmesi ile gerçekleşmiştir (Candan, 2011:471). Kitaplar için devrim niteliğinde olan bu durum o güne kadar el yazması olarak üretilen kitapların metal harflerle basımının gerçekleştirilmesini sağlamıştır. Gutenberg'in geliştirdiği matbaa ve basılan ilk kitap sonrasında yaşanan gelişmeler sayesinde kitapların; daha hızlı üretilmesi, sayıca fazla basılarak yaygınlaşması ve tek olan edebi eserlerin çoğaltılması mümkün hale gelmiştir.

Görsel 4: Johannes Gutenberg tarafından 1455 yılında basılan ilk kitap; İncil.

Kaynak: <https://www.wikitarih.com/johannes-gutenberg-ve-matbaanın-gelisimi/>

Geçmişten bugüne birçok değişim ve dönüşüm yaşayan kitaplar, dijitalleşme serüveninin başlaması ile birlikte son güncel dönüşüm olan dijital kitap formuyla yeni bir biçim kazanmıştır. Dijital kitapların üretim

aşamasında izlenen yol geleneksel basılı kitaplarda olduğundan daha farklıdır. Dijital kitapların birçok yayın ve uygulama formatının olmasının yanı sıra süreç en basit haliyle ele alındığında dijital kitaplar; yayınlanmak istenen metnin dijital bir yazılım üzerinden hazırlanıp elektronik cihazlarla uyumlu bir formatta kaydedilerek internet üzerinden yayınlanmasıyla gerçekleşmektedir. Önder (2011) araştırmasında dijital kitap ve dijital yayıncılık hakkında şunları söylemektedir:

Düşünün ki uzun seyahatlerde veya tatillerde okumak istediğiniz kitapların tümünü yanınızda taşıyabileceksiniz. Üstelik hem hafif hem de hiçbir yer kaplamadan. Bir yerden bir yere taşındığınızda kolilerce kitap yerine incecik bir cihazda olacak tüm kütüphaneniz. Yağmurdan, nemden, tozdan ve daha birçok dış etkiden zarar görmeyecek kitaplarınız. Dilediğiniz zaman dilediğiniz yere tüm kütüphanenizle birlikte gidebileceksiniz.

Meşhur bir yazarınız ve yeni kitabınızın sadece ülkenizde değil tüm dünyada aynı anda satışa çıkmasını istiyorsunuz. İnternet üzerinden telif hakları korunarak okuyucular için daha cazip bir fiyatla ve elektronik ortamda markalaşmış saygın bir yayınevi kanalıyla e-kitabınızı tüm dünyadaki okuyucularınıza sunabilirsiniz. Ya da amatör bir yazarınız ve kitabınızı yayınlamak istiyorsunuz. Hem sizin için hem de okurlarınız için uygun bir fiyatla daha küçük bir e-yayıncı aracılığıyla veya kendi kendine yayıncılık denilen yeni yayın koluyla kitabınızı kendiniz yayınlatabilir ve yazarlığa adım atabilirsiniz. (Önder,2011:100)

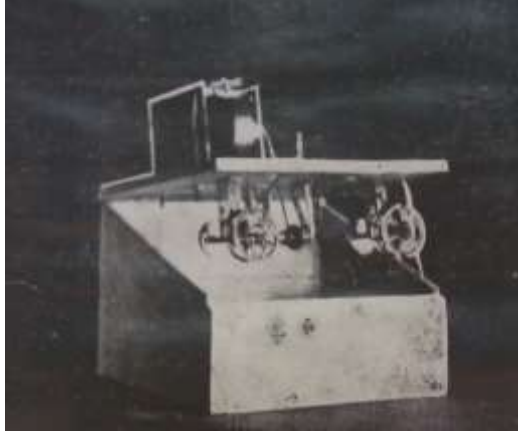
Dijitalleşmenin küresel boyutta hayatımızın merkezinde olduğu günümüzde bilginin ve zamanın giderek daha kıymetli hale gelmesi dijital içerik ve dijital kitaplara olan ilginin de artmasına olanak tanımaktadır. Bilgiye ulaşma ve araştırma alışkanlıklarımızın değişmesi, merak duygumuzun, gezip görme ve hayatı deneyimleme istediğimizin giderek daha etkin hale gelmesi dijital kitap kullanımına da yansımakta ve onları daha cazip hale getirmektedir.

1.2.1.1. Dijital Kitabın Doğuşu ve Gelişimi

İnsanlar çağlar boyunca edindikleri tüm bilgiyi biriktirerek çoğaltmış ve gelecek nesillere aktarmıştır. Böylece edinilen her yeni bilgi yalnızca o güne değil, bilgiden doğan bilgi sayesinde ilerideki araştırmalar ve çalışmalar için de bir zemin hazırlamıştır. Bugün sahip olduğumuz ve kullandığımız tüm yenilikler ve teknolojik buluşlar bilgi birikimi sayesinde ortaya çıkmış, gelişmiş ve gelişmeye de devam etmektedir. Dijitalin hayatlarımıza girmesi ve bilginin dijital ortamda yayılması ile beraber bilgi birikimi ve bilginin aktarım süreci de daha hızlı bir hal almıştır. Bugün en zengin bilgi kaynağı olarak da nitelendirebileceğimiz dijital bilginin, temel kaynaklarından olan dijital kitaplarda gelişim ihtiyacının bir parçası olarak var olmuş ve bugünkü halini almıştır. Buradan hareketle dijital kitapların doğuşunu ele aldığımızda tam net bir tarih ve olay belirtememek ile birlikte, dijital kitapların doğuşuna ve gelişimine katkı sağlayan olay ve durumları incelemek daha doğru bir yol izlememize olanak tanıyacaktır. Kitapların kat ettiği birçok yol ve yaşadığı birçok değişim ile beraberinde 15. Yüzyılda Gutenberg'in matbaayı geliştirmesi ve el yazması kitaptan basılı kitaba geçiş ile kitaplar yeni bir sürece girmiştir. Bilginin aktarımı, korunması, çoğaltılması anlamında yaşanan bu gelişmeyle birlikte kitaplar dijitalleşme sürecine adım atana kadar bu anlamda yaşanan en büyük dönüşüm gerçekleşmiştir.

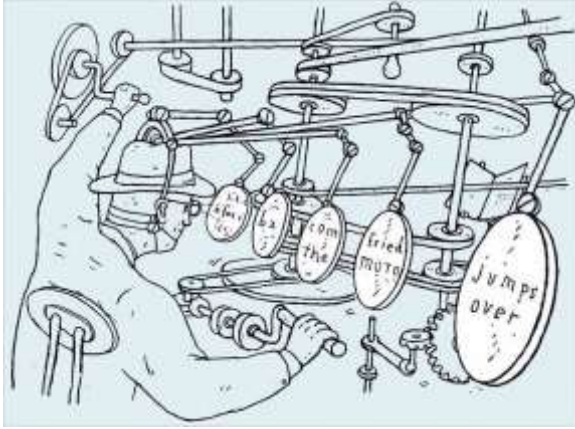
Dijital Kitapların tarihi süreci 1930'lara kadar dayandırılmaktadır (Öngöz, 2019; Özdemir, 2019). Dijital Kitap fikri ilk kez "Okuma Makinesi" adıyla 20. Yüzyılın başlarında "e-okuyucunun manevi babası" olarak anılan yazar Bob Brown tarafından "The Readies" adlı kitapta ortaya atılmıştır. (Schuessler, 2010; Öngöz, 2019, s.3). Brown, okuma makinesini anlatırken o günün şartlarına göre daha hızlı okuma yapabileceği, istediği gibi hareket ettirebileceği, taşınabilir bir daktilo veya radyo kadar kullanışlı, herhangi bir elektrik fişine takabileceği ve kendi hızına göre dilerse on dakikada yüz bin kelimelik romanı okuyabileceği basit bir okuma kitabı istediğini söylemiştir. (Brown, 1930, s. 28). Kitapta "okuma makinesinde okunacak bir hikâye" adlı bir bölümde hazırlanmıştır. Brown'un tasvir ettiği okuma makinesi; kitap sayfalarının yerini bir metin rulusunun aldığı ve ruloya yansıyan ışıkla birlikte optik bir mekanizma yardımıyla kelimelerin mercekler üzerinde görüntülediği ve böylece kelimelerin daha hızlı okunabileceğini öne süren

bir makinedir (Öngöz, 2019, S.3). Brown'un makinesi fantastik bir cihaz gibi görünse de o, bir makine ile okumayı düşünen ilk insanlardan biri olmuştur.

Görsel 5: Bob Brown'ın Okuma Makinesi Prototip (1930'lar)

Kaynak: <http://p-dpa.net/bob-browns-reading-machine/>

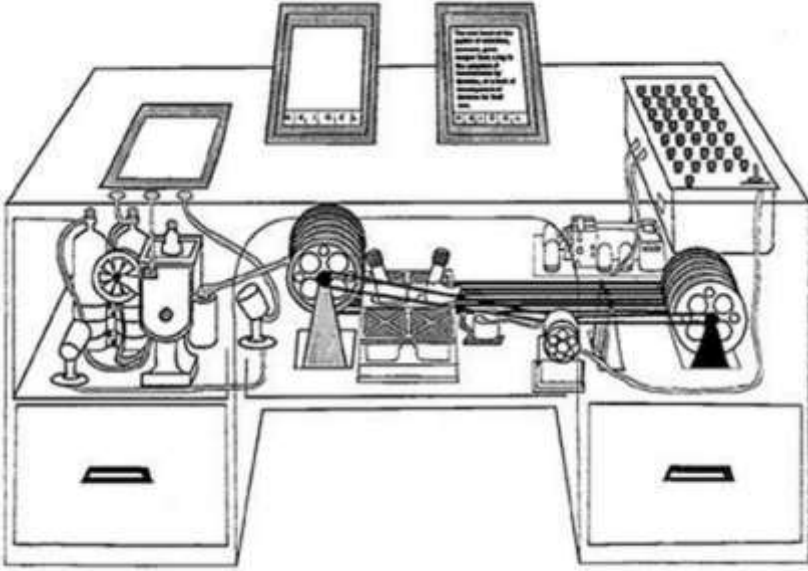
Görsel 6: Bob Brown'un Tasvir ettiği kitap Okuyucu

Kaynak: <https://www.nytimes.com/2010/04/11/books/review/Schuessler-t.html>

Aynı yıllarda Vannevar Bush insan beyni gibi işleyen bir makine geliştirmek istemiş ve günümüz bilgisayar sistemlerinden daha farklı olan analog bilgisayarlar üzerinde çalışmıştır. Bugün kullandığımız dijital bilgisayarlardan farklı olan bu makineler büyük ve mekanik cihazlardır. Bush, 1931 yılında ilk kez diferansiyel denklemleri çözebilen bir makine yapmış daha sonra o dönemin yaygın kayıt aleti olan mikrofilmleri kullanarak büyük

boyutta veri depolayabilen bir makine üretmiştir. 1945 yılında yayınladığı “As We Think (Düşündüğümüz Gibi)” adlı makalesindeki fikirleri sayesinde, günümüz internetinin ve bilgisayarlarının öncülerinden sayılan Bush’un üretmiş olduğu “Rapid Selector (Hızlı Seçici)” adlı makine, onu kullanan kişinin mikrofilmler aracılığıyla makinenin kayıt sisteminde bulunan bir belgeyi hızlıca seçip projektörle ekrana yansıtılmasına olanak tanıyordu. (Aydos, 2009; İbiblio, t.y.) Aydos Bush’un “Düşündüğümüz Gibi” isimli makalesinde bahsedilen ve Bush tarafından geliştirilen “Bush’s Memex” adlı mikrofilm tabanlı aygıt ve makinenin çalışma sistemini şöyle aktarmaktadır:

“As We Think” isimli makalede Bush ‘memex’ isimli teorik makinesinden bahsetmektedir. Teorideki memex, ekran, klavye ve seçim tuşları olan bir masadan oluşuyor ve bilgileri mikrofilme depoluyordu. Memex, insanların belgeleri depolamalarını ve belgeleri birbirleriyle ilişkileri sayesinde hızlıca bulabilmelerini amaçlıyordu. Burada geçen ‘birbirleriyle ilişkili belgeler’ günümüzde HTML’de kullanılan hypertext’e çok benzemektedir. Hypertext’in gerçek mucidi Ted Nelson da Bush’tan esinlendiğini kabul etmiştir. Memex günümüz bilgisayarlarının ve internetin yapabildiği birçok işlemi gerçekleştirmeyi amaçlıyordu. Bunlardan bazıları; bilgileri fotoğraf çekerek mikrofilm hafızasına alabilmesi, kullanıcı tarafından belgelere not eklenebilmesi ve bunları birbirleriyle ilişkilendirilmesi, kullanıcının istediği bir bilgiyi kopyalayarak arkadaşının memex’ine gönderebilmesi ve hatta ses tanıma özelliği idi. Bu makalede tüm bu konularla ilgili günümüz için basit ama o dönem için çok önemli bilgiler ve fikirler bulunuyordu (Aydos, 2009, p.4).

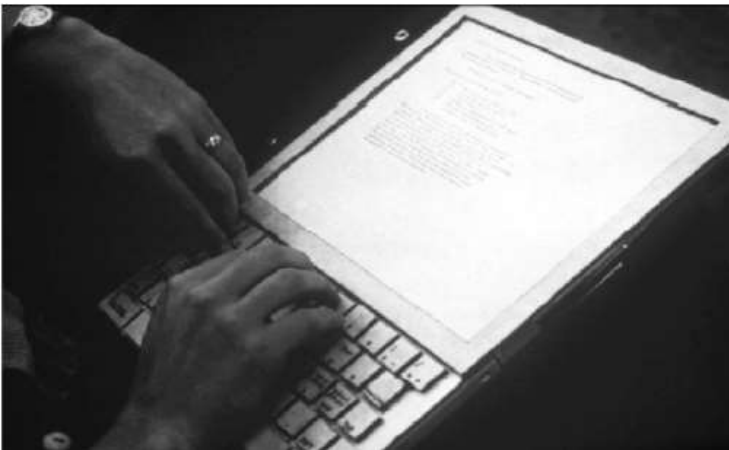
Görsel 7: 1945 yılında Vannevar Bush tarafından geliştirilen “Bush’s Memex” adlı Mikrofilm tabanlı makine

Kaynak: <https://e-bergi.com/y/vannevar-bush/>

Geliştirilen bu makine sayesinde çeşitli kitap ve basılı materyalin elektronik bir sistem üzerine kaydedilerek korunması ve tekrarlı kullanımının sağlanması ile dijital kitap teknolojisinin ilk adımlarının atılmış olduğunu söylemek mümkündür (Özdemir, 2019:55). Dijital Kitap gelişimi için alt yapı hazırlanmış olan bu denemelerin ardından 1960’lı yıllarda bu alanla ilgili iki öncül proje ortaya çıkmıştır. Bu projelerin ilki Doug Engelberg öncülüğündeki bir ekip tarafından geliştirilen NLS (on-Line System) isimli projedir. Geliştirilen proje, hipermetin, dosya bağlantıları, fare aracının kullanımı, adresleme, ekran pencereleme, sunum programları gibi bilgisayarlı sistemlerde belgelerin işlenmesi ile ilgili pek çok yenilikçi fikrin hayata geçmesini sağlamıştır (Öngöz, 2019, s.5).

Dijital Kitap teknolojisinin gelişmesine öncü olan bir diğer proje, Engelbart’ın çalışmalarından ilham alan ve hipermetin sisteminin ortak tasarımcılarından olan Andries Van Dam tarafından 1968 yılında Brown Üniversitesinde önceki hipermetin sisteminin devamı niteliğinde olan FRESS –Dosya Alma ve Düzenleme sisteminin geliştirilmesidir (Norman, 2013).

Öngöz (2019:5) IBM 360 serisi bir bilgisayar üzerinde çalıştırılan FRESS'i en basit haliyle, "hipermetin desteği olan bir kelime işlemcisi olarak tanımlamıştır." Bunun yanında FRESS hipermetin belgeleri önceki sistemlere nazaran birçok yönden daha gelişmiş özelliklerle donatılmaktaydı. FRESS belgeleri için sınırlandırılmış bir boyut söz konusu değildi. Ayrıca FRESS kullanıcıları metnin herhangi bir kısmına işaretçi ekleyebilmekte ve işaretli seçimi aynı yada farklı bir belgedeki istenilen bir noktaya bağlayabilmekteydi (Norman, 2013). FRESS ile oluşturulan dijital veriler etiket (tag) ve atlama (jump) olarak adlandırılan iki tür bağlantıya sahipti. İlk bağlantı türü olan "etiketler" metinde geçen referanslar ve dipnotlar gibi ek bilgilere yönlendirme yapmak için kullanılırken; "atlamalar" kullanıcıyı Word Wide Web sistemine benzer şekilde ilgili birçok belgeye geçmek için kullanılıyordu. Bunun yanında FRESS, gibi belgeler arası gezintiye yardımcı olmak amacıyla bağlantı ve metin bloklarına anahtar sözcükler atayabilme, otomatik bir içindekiler tablosu ve sözcük dizini oluşturabilme, hataları kolaylıkla düzeltebilmek için geri alma özelliğinin olması gibi birçok yeteneğe sahipti. Bu yetenekleri dolayısıyla FRESS pek çok dijital kitabın oluşumuna katkı sağlamıştır (Norman, 2013; Öngöz,2019:5). FRESS'in kişisel kullanıma sunulan ilk versiyonu, temel amaçlarından biri öğrencilerin kitaplara her yerden erişim sağlaması olan "dynabook" isimli kişisel taşınabilir bilgisayar ile olmuştur. (Özdemir,2019, s.55)

Görsel 8: Dynabook

Kaynak: Önder, 2010, s. 45

Bilgisayar teknolojilerinin gelişmeye devam etmesi ve dijitalleşmenin kendini göstermeye başlaması ile birlikte 1970’li yıllar birçok yenilikçi projenin üretilmesine ve çeşitli alanlarda dijital alt yapıların gelişmesine zemin hazırlamıştır. Basılı kitaplardan dijital belgelerin oluşumuna doğru devam eden süreçte kitapların dijitalleştirilmesi alanında dijital kitap uygulamasının başlangıcı olarak kabul gören bir gelişme yaşanmıştır. 1971 yılında Michael Stern Hart’ın girişimi ile ortaya çıkan ve adını matbaanın mucidi Johannes Gutenberg’den alan “Gutenberg Projesi” dijital kitap fikri için üretilen ilk proje olmuştur. Michael Hard tarafından, kitapları dijital ortama aktarmak, saklamak ve tüm okuyuculara ücretsiz kitap sağlamak amacıyla Illinois Üniversitesinde tasarlanan dijital kütüphane projesi ile kitapların dijital çağdaki varlığının resmi olarak başlamıştır. Üretilen bu kitapların çeşitli yazılım ve donanımlar tarafından kolaylıkla görüntülenmesini sağlamak amacıyla temel düzeyde dijital metin formları (ASCII, eText) kullanılmış ve sayfalar yan yana değil aşağı doğru devam eden satırlar halinde biçimlendirilmiştir. Gutenberg Projesi ile üretilen ilk dijital kitap ABD Bağımsızlık Bildirisi olmuştur. Hard ile başlayan bu proje internet ve bilgisayar teknolojileri dâhilinde geliştirilerek uluslararası bir yapıya bürünmüştür. Dünyanın ilk dijital çevrimiçi kütüphanesi olan Gutenberg projesi kapsamında yayınlanan kitap sayısı; Ağustos 1997’de 1.000’den Nisan 2008’de 25.000 yükselmiş ve günümüzde 60.000’den fazla dijital kitabı ücretsiz olarak <http://gutenberg.org/> adresinden okuyuculara sunmaktadır. (Öngöz, 2019; Özdemir, 2019; Lebert,2008)

Gutenberg Projesinden sonra giderek yoğunlaşan araştırmalar akabinde, 1990 yılında Tim Berners Lee önderliğindeki bilim insanlarının Web’i icat etmesi ve kişisel bilgisayar kullanımının kurumsal ve bireysel anlamda yaygınlaşmaya başlaması ile küresel bir bilgi ve iletişim ağına dönüşen internet, dijital kitap teknolojisinin gelişimine de hız kazandırmıştır.

1990 yılında Serendipity Systems, numaralı sayfalar ve yer imleri içeren, PC-Book isimli ilk e-kitap programını üretmiştir (Theguardian, 2002). 1991 yılında ilk elektronik kitap okuyucu olan Sony Data Dicksman piyasaya çıkmıştır (Önder, 2010, s. 44-56). 1993 yılında internet üzerinden dijital kitap satışı yapılmak üzere BiblioBytes kurulmuştur (Theguardian,2002). Aynı yıl MIT İleri Teknoloji Enstitüsü’nde e-mürekkep teknolojisi çalışmalarına başlanmış ve İlk PDF sürümü yayınlanmıştır (Önder,2010). PDF sürümleri

güncellendikçe daha fazla içeriği destekleyen bir hal almış ve günümüze kadar çoğu zaman dijital kitaplar “PDF Kitap” olarak da tanımlanmıştır.(Bozkurt, Bozkaya, 2013) 1994 yılında dijital kitapların yayınlanma biçimi Hiper Metin İşaretleme Dili (HTML) olarak değiştirilmiştir. Aynı yıl bugün belki de en çok kullanıma sahip PDF formatlı dosyaları okumaya yarayan Adobe Acrobat Reader isimli program piyasaya sürülmüştür (Theguardian, 2002; Özdemir,2019). 1995 yılında “Internet Public Library” projesi başlamış ve günümüzün sık kullanılan ücretsiz e-kitap ve makale yayın sitelerinden biri olmuştur (Önder, 2010,s. 44-56). Aynı yıl ilk büyük online kitapçı olan Amazon Şirketi ortaya çıkmıştır (Bozkurt, Bozkaya, 2013,s. 375). 1998 yılında kütüphaneler Web ortamına aktarılmaya başlanmış ve dijital kitapları okumak için üretilmiş ilk ticari elle tutulan okuyuculardan biri olan SoftBook, okuyucu piyasaya sürülmüştür. Deri kapaklı kitap görünümlü bu makine, metin, grafik ve resimler dâhil olmak üzere 100.000 sayfalık içerik taşıyabilmektedir. (Theguardian, 2002) 1999 yılında Amerika’da ilk dijital kitap konferansı düzenlenmiştir. Dick Brass burada yaptığı açıklamada okumanın geleceğinin dijital kitaplar olduğunu söylemiş ve “En az Gutenberg kadar dünyayı değiştirecek bir devrime giriyoruz” demiştir (Theguardian, 2002).

Dijital Kitapların tanınmaya başlaması ve gösterilen ilgi ile kullanımı yaygınlaşmış, yeni teknolojilerin ortaya çıkması, kitapların dijitalleşmesi alanında yaşanan yenilenme ve gelişme ihtiyacını artmıştır. Kodlama dilinde yapılan gelişmelerle dijital araçların dijital okumaya uygunluğu artmış ve 2000’li yıllardan sonra bu alana ilgi artarak devam etmiştir. Bu dönemde yaşanan en önemli olaylardan birisi, Dünya çapında tanınan bir yazar olan Stephen King’in “Bag of Bones” isimli romanının dijital ortamdan satışa sunulmasıdır. 2,50 dolar değerinde satışa sunulan dijital kitap 48 saat içinde 500.000 adet satılmıştır. Bir yayıncı bu durumu “Bizim başarmamız yıllar alabilecek bir şeyi dijital yayıncılık bir hafta da bitirdi.” şeklinde yorumlamıştır. Yapılan bu deneme, dijital kitap sektörünün yazar ve yayıncılara sağladığı büyük avantajın bir göstergesi olmuştur. (Theguardian, 2002; Özdemir, 2019) Aynı yıl bilgisayarları e-kitap okuma cihazları özelliklerine dönüştürebilen ve ücretsiz bir yazılım olan, Glassbook piyasaya sürülmüştür. Glassbook, HTML ve PDF formatında kitapları okuyabilme ve okurken sözlüğe kelime ekleyebilme imkanı sağlamaktadır. 2001 yılında

Glassbook, Adobe tarafından satın alınmış ve güncellenerek, iki sayfalık görüntüleme ve metin döndürme özelliği ile kullanıcıların metnin altını çizmesine ve sayfaya not almasına olanak tanıyan yeni sürümü piyasaya kazandırmıştır (The guardian, 2002; Anameriç, Rukancı, 2003). 2004 yılında e-mürekkep (e-ink) teknolojisi ile üretilen ilk e-kitap okuyucu “Sony Librie”, 2007 yılında ise Amazon’un birçok kitabı depolama özelliğine sahip siyah-beyaz ekranlı e-kitap okuyucusu olan “Kindle” piyasaya çıkmıştır (Özdemir, 2019, s.57).

Basılı kitap içeriğinin sayısal ortama aktarılması ile oluşturulan ilk dijital kitaplar basılı kitaptan sayısal ortama yapılan doğrudan aktarma ile sony ve kindle gibi okuyucuların görüntüleme imkânları dâhilinde okuyucuya sunulmaktaydı. Yaşanan teknolojik gelişmeler ve ortaya çıkan yeni ihtiyaçlar doğrultusunda geliştirilen yeni nesil okuyucu ve uygulamalar sayesinde e-kitaplar video, animasyon, hareketli metin, başlıklar arasında gezinebilme gibi özellikleri içerebilir hale gelmiştir. Çoruh ve Hidayetoğlu (2016) dijital kitap gelişimini şu şekilde ifade etmektedir:

Üretilen ilk içerikler durağan bir arayüz, doğrusal bir anlatım ve ayrık sayfalardan oluşmakta, dolaşım da sonraki-önceki sayfaya geçilmesi ile sınırlıydı. Blackberry'nin PlayBook'u, Motorola'nun Xoom'u ve Apple'nin iPad'i gibi ikinci nesil teknoloji ile üretilen tabletler ve e-kitap okuyucu platformlarının yeni ve gözalcı özelliklere sahip olması e-kitaplar için yeni nesil uygulamaların geliştirilmesine fırsat yaratmıştır. Böylece kitabın kendi doğasının ne olduğunun yeniden değerlendirilmesi gerekmiştir İçeriğin sürekli güncellenebilmesi, gelişmiş arama yapılabilmesi, yazı boyutunun ayarlanabilmesi, hatta yazıyı sese dönüştürebilmesi, sadece kendi içinde değil web sitelerine köprü bağlantılar içermesi, bazı tür e-kitaplarda ise yazının altını çizmek, metni renk ile vurgulu hale getirmek, sayfa boşluklarına notlar almak gibi basılı kitaplardaki gibi çalışma imkânları sunulması ve hatta e-kitap üzerine alınan notların çevrimiçi olarak kitabın diğer okuyucuları ile paylaşılabilmesi gibi daha önce örneği olmayan imkânlar ile e-kitaplar sadece basılı yayınların basit elektronik versiyonları olmanın çok ötesine geçmişlerdir (Çoruh, Hidayetoğlu,2016, s.186).

Yaşanan teknolojik gelişmeler ve ortaya çıkan çeşitli ihtiyaçlar sayesinde bu alan giderek popüler hale gelmekte ve dijital kitap teknolojisi içeriğe eklenen birçok özellikle yenilenmeye devam etmektedir. Kim bilir belki bugün elimizde alıp okuduğumuz kitapları, gelecekte herhangi bir araca gerek duyulmaksızın etkileşimli bir şekilde inceleyip okuyabilmek mümkün kılınacaktır.

1.2.1.2. Dijital Kitap Nedir?

Çağımızın en önemli bilgi kaynaklarından olan dijital kitaplar, ilk ortaya çıktığı günden bu yana çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. Bu terim ilk düşünüldüğünde elektronik ortamda yer alan her yapıt için uygun bir tanım gibi gözükse de zaman içinde gösterdiği gelişim ve eklenen birçok yeni özellik ile birlikte farklı tanımlamalara sahip olmuştur. Dijital kitap teriminin ilk örnekleri geleneksel basılı kitap içeriğinin sayısal ortama taşınması ile gerçekleştirilmiştir. O halde dijital kitap en basit haliyle “basılı kitabın sayısal dönüşümü” tanımıyla açıklanabilir. (Öngöz, 2019: 54) Tanımda bahsedilen sayısal dönüşüm, basılı herhangi bir materyalin sayısal ortama aktarılması olarak açıklanmış olsa da çağın bir gereksinimi olarak günümüzde kitapların elde ya da daktiloda değil bilgisayar ve ya tablet gibi araçlar kullanarak yazıldığı göz önüne alındığında aslında birçok kitap daha en başından dijital ortamda doğmaktadır.

Dijital yayınlardan kimi zaman elektronik (e-kitap) kimi zaman dijital kitap (d-kitap) olarak bahsedilse de, elektronik ya da dijital kitap terimlerini duyduğumuzda bunun sayısal ortamda okunabilecek ve sayısal ortamdan elde edebileceğimiz kitaplar olduğunu anlamaktayız. Bu yüzden d-kitap tanımlamalarının, çoğu zaman e-kitap tanımlamalarıyla benzer olduğunu görebiliriz. Fakat sayısal ortama aktarılan kitapların zamanla çeşitlenmesi ve daha etkileşimli hale gelmesi, e-kitap ve d-kitap terimlerinin tanımlamalarında da bazı farklılıklar ortaya çıkarmıştır. Böylelikle birbirinin yerine kullanılan bu iki terim araştırmacılar tarafından içerdikleri özellikler sebebiyle bazı yönlerden benzer ve bazı yönlerden farklı tanımlamalara sahiptir. Dolayısıyla bu aşamada e-kitap ve ya d-kitap olarak adlandırılan bu terimleri genel tanımlarıyla aynı anlamda düşünmek doğru bir yaklaşım olacaktır.

Çoruh ve Hidayetoğlu (2016:186)’ na göre kitabın sayısal dönüşümü ele alındığında üç çeşit dijital kitap tanımı ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki,

geleneksel kitap formunun esas alınarak sayısallaştırılmasıyla ortaya çıkan dijital kitaplardır. İkincisi tür d-kitap, dijitalleştirilmiş kitabın HTML uyumlu formata dönüştürülmesi ile oluşan dijital kitaplardır. Sonuncu tür d-kitap tanımı ise daha en başında dijital olarak hazırlanmış ve kullanıma sunulmuş dijital kitapları kapsamaktadır.

Bozkurt ve Bozkaya (2013:376) e-kitapları, ‘‘Dijital ortamda doğan veya geleneksel kitapların elektronik formatlara dönüştürülmesiyle oluşan ve bir elektronik araç aracılığıyla kullanılabilen sayısal kitaplar’’ olarak tanımlamıştır. Dijital ortamdan edinebileceğimiz kitaplar metnin sayısal ortama aktarılmış en yalın hali biçiminde olabileceği gibi görseller, ses ve video gibi çeşitli etkileşimli içeriklerle desteklenmiş halde de olabilir.

Öngöz’e göre (2019: 55) dijital ortamda yer alan bir kitap içerdiği teknolojik biçimsel niteliklere göre görsel 9’da sembolize edilmiş olan, dijitalle taşınmış kitaptan etkileşimli ve kişiselleştirilebilir kitaba dönüşüm çizgisinin herhangi bir noktasında yer alabilir.

Görsel 9: Dijitale Taşınmış Kitaptan Etkileşimli Ve Kişiselleştirilebilir Kitaba Dönüşüm

Kaynak: Öngöz, Sakine. (Ed.). (2019). Dijital Kitap Teknolojisi: Terminolojiden Pedagojiye. Ankara: Pegem Akademi

İlk zamanlarda basılı halden sayısallaştırma işlemi sonucu dijital hale gelen kitaplar bilgisayar sistemleri ve uygulamalarının gelişmesiyle ses, video, animasyon gibi birçok etkileşimli içeriklerle donatılabilmekte bu da onu sayısallaştırmanın ötesine taşımaktadır. Şekil 1.1’e bakarak dijital kitapları, sayısallaştırılmanın yanı sıra içeriğe ses animasyon, video gibi etkileşimli öğelerin de dâhil edilebildiği yeni kitap biçimi olarak tanımlamak mümkündür.

Önder (2010:22-33), dijital ortamda yer alan kitap tanımlamalarını 4 farklı grupta incelemiştir. Bu tanımlamalarda araştırmacıların yaklaşımları sırasıyla şu şekildedir;

- E-kitaplar ekranı olan bir aygıtta özel bir donanımda görüntülenebilen içeriklerdir.
- E-kitapların zenginleştirici özelliklere sahip bir yazılım barındırması gerekir.
- E-kitaplar yazılım ve donanım bileşimidir ve bu özelliğiyle dijital kitaplardan farklıdır.
- E-kitap elektronik metnin okunmasını sağlayan bir donanımdır.

İncelenen 4 yaklaşım sonucunda Önder, e- kitapları, basılı kitabı dijitalleştirmenin veya dijital olarak hazırlanan kitabı bir araç vasıtasıyla okumanın yanı sıra, “Yazılımla sağlanan zengin metin özellikleri ile (kitap ayırıcı ekleme, metin işaretleme, not alma gibi) geleneksel okuma sırasında yapılan işlevlerin de gerçekleştirilebildiği elektronik biçim” olarak tanımlamaktadır.

Geleneksel kitap formunun sayısallaştırılması ile ilk örneklerini veren dolayısıyla ilk temel tanımı ortaya çıkan dijital kitaplar, basılı kitap içeriğinin doğrudan aktarıldığı, yalın bir ara yüzle sayfalar arasındaki geçişin önceki ve sonraki sayfa aralığında değiştirilmesi ile sınırlı olan ve dönemin e-kitap okuyucuları sayesinde okuyucuya sunulan dijital içeriklerdir. Gelişen ikinci nesil teknoloji ürünleri (PlayBook, Xoom, iPad gibi.) dijital kitaplar için yeni uygulamaların ve olanakların gelişmesine zemin hazırlamış, bunun yanı sıra kitapların dağıtımı ve çoğaltılmasında ki işlevselliğin de artmasına imkân tanımıştır. Teknolojinin sağladığı çeşitli özellik sayesinde dijital kitaplarda ki gelişim de bir üst boyuta çıkarak video, animasyon, hareketli içerik, sayfalar ve siteler arasında geçiş yapabilen köprü bağlantıları gibi birçok özelliği içeren yeni dijital kitap ya da bir diğer adıyla e-kitap dönemini başlatmıştır. Böylece anlatım çizgisel ve sınırlı halden serbest ve öyküsel bir yapıya evrilmiştir (Çoruh, Hidayetoğlu, 2016, s.185,186).

Yeni nesil e-kitaplar, içeriği güncellenebilen ve kitap içerisinde gelişmiş bir arama fırsatı sunabilen yazı boyutunun ayarlanabilir olan ve yazıyı sese dönüştürebilen, metnin içinde yer alan köprü bağlantıları sayesinde sayfalar arası geçiş kolaylığı sağlayan, metnin altını çizibilme ve

metnin içine not alabilme imkânı tanıyan birçok çeşitli özelliğe sahiptir. Bunun yanı sıra içeriğe dâhil olarak çevrimiçi video, animasyon, ses ve görüntü sunabilmek gibi birçok interaktif özellik ile daha önceleri olmayan imkânlar sunar. Yaşanan sayısız gelişme ile birlikte günümüzde ki e-kitaplar, basılı yayınların basit elektronik versiyonları olarak ortaya çıkan ilk e-kitapların çok ötesine geçmiştir (Abott & Kelly, 2004, s. 1).

Bu bilgilerden yola çıkarak şunları söylemek mümkündür; Dijital ortamdan edindiğimiz kitaplar, ortaya çıktığı günden bu yana gösterdiği birçok değişim ve gelişim ile birlikte, pdf. formatında ya da gutenberg.com gibi aktif internet sitelerinde yalın halde düz metin olarak çeşitli araçlar vasıtasıyla edinebileceğimiz ve okunabileceğimiz şekliyle olduğu gibi çeşitli uygulamalar ve iPad, Kindle gibi kitap okuyucular vasıtasıyla okuyabileceğimiz video ses oyun vb. etkileşimli içerikleri barındırabilen e-kitaplar olarak da var olmaktadır. İlk duyulduğu anda bu iki terim aynı anlama geliyormuş gibi görünse de, e-kitabın bir yazılım ve donanım kombinasyonu olduğunu savunanlar bu anlamda dijital kitapların onlardan ayrı tutulduğunu da vurgulamaktadır (Önder, 2010,30).

1.2.1.3. Dijital Kitap Formatları/Biçimleri Nelerdir ?

Kitapların sayısal ortama aktarılmasıyla dijitalleşmeye adım atan e-kitaplar gelişme gösterdiği süreç boyunca geliştirilen yazılım ve formatlar sayesinde daha etkin bir yapıya bürünmüş ve bu formatlar sayesinde, çeşitli kullanım özelliklerine sahip olmuştur. Geliştirilen yazımlar ve formatlar sayesinde okuyucular metnin içeriğinde; arama, işaretleme, not alma, metinler arası bağlantı yapabilme metin boyutunu, rengini ve fontunu değiştirme gibi çeşitli özelliklerine ulaşabilme imkânı sağlamıştır. Dijital kitap uygulamaları arasında, Adobe Acrobat Reader, Google Books, Apple Books, Amazon Kiddle sıklıkla kullanılan yazılımlara örnek olarak verilebilirken PDF, EBUP, TXT ve HTML de sıkça kullanılan formatlara örnek olarak verilebilir (Çelik ve Daş, 2019: 42-52).

Text File (TXT)

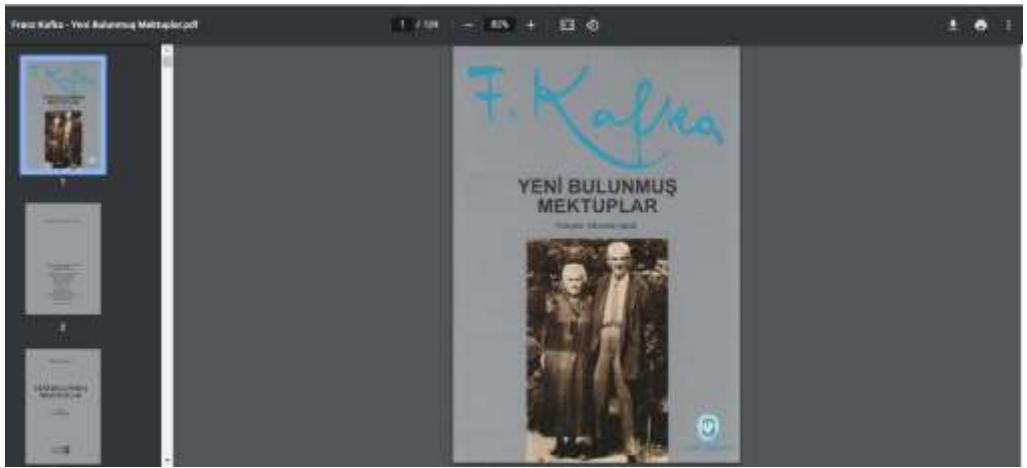
Text file uzantısı “.txt” olan temel bir düz yazı metin dosyasıdır. Sayısal ortamda sıklıkla kullanılan bu düz yazı temelli metin belgelerinde harfler sayılar ve çeşitli noktalama işaretleri yer alabilirken grafik resim ve şekil gibi görsel öğeler desteklenmemektedir (Çelik ve Daş, 2019: 49). Bu

bağlamda Text File dosyalarını, elektronik metin satırları dizisi olarak adlandırmak da mümkündür.

Portable Document File (PDF)

Adobe tarafından 1993 yılında geliştirilen (Çelik ve Daş, 2019: 49) PDF dosya biçimi, genel anlamda belli bir işletim sistemine bağlı olmaksızın bir veya birden fazla sayfayı çeşitli metin, grafik ve görsel öğelerle birlikte görüntüleyebilmemizi sağlayan Uluslararası dosya formatı olarak kabul görmüş standart bir dosya biçimidir. (Çelik ve Daş, 2019: 49)

PDF standart ve güvenilir bir dosya formatı olarak kabul gördüğünden dijital dosya oluşturma ve arşivlemede, akademik içeriklerde ve dijital kütüphanelerde aktif olarak kullanıldığı söylemek mümkündür. (Ay, 2016: 39)

Görsel 10: PDF Ekran Görüntüsü

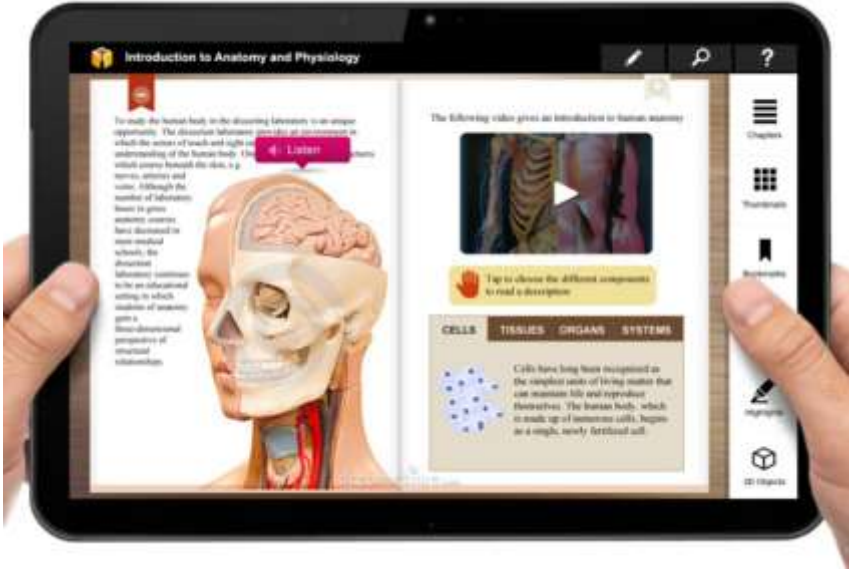
Kaynak: YANDEX Kitap arşivi ekran görüntüsü,
<https://disk.yandex.com.tr/d/5BLZWz-T3XbkNP>

Birçok uygulama doğrudan PDF dosyası üretebilmektedir. (Bienz & Cohn, 1997:30) PDF formatı, belgeleri izleyebilme yazdırabilme, metne yorum ve açıklama ilave edebilme gibi birçok özellik barındırmaktadır. Bunun yanı sıra belge içeriğindeki çeşitli metin ve görsel öğeyi içeriğine gömerek güvenilir bir şekilde birçok cihaz arasında görüntüleme paylaşma ve yazdırmaya imkan tanımaktadır. (Çelik ve Daş, 2019: 49)

PDF için, birçok sistem ve program dahilinde çeşitli boyutta dosya formatlarını saklayabildiğimiz, kolay kullanıma uygun olarak tasarlanmış; not alma, açıklama yapma ve yazdırma gibi birçok özelliği bünyesinde barındıran, aktif bir dijital kitap formatı demek mümkündür.

EPUB

Uluslararası Sayısal Yayıncılık Forumu (IDPF) nin standart kitap formatı olarak ilan ettiği UPUB terim haline gelmiş olan tam adıyla, Electronic Publication (Elektronik yayıncılık) olarak adlandırılmaktadır. EPUB 1990'lı yıllardan itibaren dijital kitaplarda yakalanmak istenen standardın temel taşlarından biri olmuştur (Çelik ve Daş, 2019: 50). Etkileşimli e-kitap denildiğinde ilk akla gelen formatlardan biri olan EBUP'ın bir lisans sınırlamasının olmaması, kullanımının basit olması ve okuyucuya bir çok etkileşimli içerik sunması onu günümüzde dijital kitap okurları tarafından sıkça tercih edilen bir format haline getirmiştir (Ay, 2016: 40-41).

Görsel 11: EPUB, Ekran Görüntüsü

Kaynak: <https://www.kotobee.com/es/products/publisher>

EPUB formatı da PDF formatı gibi IOS, Android ve Windows işletim sistemlerinde sorunsuzca çalışmakta ve dijital kitap içeriklerini dosya formatları arasında dönüştürerek kullanmaya imkân sağlamaktadır. Fakat

EPUB, Kullanıcıya sunduğu içeriklerin düzenlenebilmesi, metin ve görselöğelerin boyutlandırılması, ses, animasyon video gibi interaktif içerikleri barındırmasıyla PDF formatından daha etkileşimli bir yapıdadır.

EPUB, multimedya dosyalarının kitap içeriğinde sorunsuz bir şekilde yer almasına olanak tanımaktadır. Ses ve video gibi etkileşimli içerikleri dosya içerisine hapsederek kitap okumanın yanı sıra okuyucuya dinleme ve izleme özellikleri de sunmaktadır. (Garrish, 2011:9) Dolayısıyla, EPUB ile birlikte sesli yönergeler ve video içeren ders kitapları hazırlamak, okuduğumuz metne dair video ve grafikleri e-kitap içeriğinde izlemek mümkündür.

HTML

En sık kullanılan formatlardan biri olan Hiper Metin İşaretleme Dili (Hypertext Markup Language) kısaca HTML, web sayfaların oluşumunda için kullanılan bir işaretleme dilidir (Musciano, Kennedy, 2002: 3).

HTML, internet sitesinde yer alacak yazı, görsel ve video gibi içerikleri ‘‘etiket (tag) adı verilen öğelerle basitçe birbirine bağlayarak ekranda görüntülenmesini sağlar ve arama motorlarına içerikle ilgili bilgi aktarır (Ayvaz, 2013). Dijital kitap içerikleri de bu etiketleri kullanılarak internet üzerinde yayınlamak ve okunmasını sağlamak mümkündür.

Kindle File Format (AZW)

Amazon firması tarafından geliştirilen ‘‘Kindle File Format’’, Kindle yazılımı olan e-okuyucular, akıllı telefon, tablet ve bilgisayar gibi cihazlarda dijital kitap okuma ve indirme olanağı sağlayan Awz. Uzantılı bir dosya biçimidir. (Çelik ve Daş, 2019: 51)

Comic Book Archive (.CBR / .CBZ)

Comic Book Archive, png ya da jpeg formatındaki görsellerin ard arda gösterilmesi ile oluşturulan çizgi roman ya da sıralı görüntü okuma dosyası olarak tanımlanmaktadır. Bu dijital kitap formatında gösterilmekte olan sayfalar resim kareleri halinde olup kullanımda görseli büyütüp küçültme ve görseller arası ileri geri sayfa geçişi yapma gibi özelliklere erişmek mümkündür (Çelik ve Daş, 2019: 51).

1.2.2. Okuma Ortamının Dijitalleşmesi

Dijital dünyanın giderek daha büyük ve ilgi çekici hale gelmesi ile birlikte insanların dijitale yönelimi artmıştır. Günümüzde, yapılan işler, sosyalleşme, kişisel gelişim, para birimleri vb. yaşamdaki birçok olay ve durum giderek sayısal bir ortamda var olmaya başlamıştır. Öyle ki bilgi edinme ve okuma etkinliğini de bunlardan ayrı tutmak mümkün değildir. Kitapların fiziki yapısı da sayısallaşan dünyamızda yeni bir formata büründüğünden bu yana birçok yeni özellik ve yeni içeriklerle okuyucuya sağladığı imkanlar dahilinde sayısal ortamda daha aktif bir hale gelmiştir. Eski yıllarda bir bilgiye ya da bir kitaba ulaşmak için harcanan zaman ve emek günümüz dünyasında hızlı ve pratik bir yapıya bürünmüş eski yıllarda bir yere giderken yanımızda götürmek istediğimiz kitaplar sınırlı sayıda kalırken sayısal dünya da yanımızda istediğimiz an ulaşabileceğimiz bir arşiv ya da bir kütüphane taşımak mümkün hale gelmiştir.

Bilginin saklanma ve korunma ihtiyacı yıllar içinde değişen ihtiyaç ve gelişen yaşam biçimi etrafında şekillenerek bilgi aktarımının taşınabilirliğe ile başlayan yolculuğundan kalem ve kağıtlara oradan da sayıların dünyasına geçerek dijital ortama doğru bir yol izlemiştir. Böylece kitaplar metnin korunması ve saklanmasının ötesine geçip, bilginin yayılması, maliyet tutarı, taşınma ve üretim kolaylığı ve teknoloji ile birlikte gelen çeşitli yeni özellikler ile birlikte bugün var olduğu yeni biçime kadar birçok değişim ve gelişim göstermiştir. (Levent, Hidayetoğlu, 2016: 180-194).

Bilgiye ulaşımında yaşanan değişim ve kitapların dijital ve yeni bir forma kavuşmasıyla birlikte okuma ortamı da giderek dijitalleşen bir yapıya bürünmüştür. Öyle ki bugün aklımıza gelen bir bilgiye internet sayesinde saniyeler içerisinde ulaşmakta okumak istediğimiz bir kitabı dakikalar içinde satın alıp okuyabilmekteyiz. matbaanın çoğaltma imkanlarının kitap artışına ve kütüphanelere yaptığı olumlu etki, dijital kitapların varlığıyla kütüphane arşivleri ve kitap çoğaltımına hızlı dağıtım ve kolay üretimi sayesinde büyük bir ivme kazandırmıştır. (Levent, Hidayetoğlu, 2016: 182-183). Yok olmaya yüz tutmuş ve Kütüphanelerde dahi ulaşmanın çok zor olduğu eski ve tarihi el yazması kitaplar, dijitalleşme sayesinde dijital kütüphaneler vasıtasıyla cep telefonlarımızda ve bilgisayarlarımızda var olamaya devam etmektedir.

Google'ın gelişmiş algoritmalarına göre, bütün modern tarih boyunca 129,864,880 adet (yaklaşık 130 milyon) kitap yayınlanmıştır (Parr, 2015). Kitabın matbaanın imkânları ile eskiye nazaran daha hızlı çoğaltılabilmesinin sonucu olan bu artış e-kitap çağında daha da ivme kazanmıştır. E-kitaplar içinde bulunduğu ortamın bir getirisi olarak ihtiyaç anında saniyeler içinde kopyası çıkarılabilen bir formda olduğundan yayına girmiş bir ekitaba aynı anda birçok kullanıcı saniyeler içinde erişebilir hale gelmiştir. Çoğaltma yaklaşımının değişimi ile birlikte bir anlamda bir kitabın dünya üzerinde kaç kopyasının olduğu önemini yitirmiştir. Bir e-kitabın dünya genelindeki kopya sayısı bir ögenin okuduktan sonra silinmesi veya yeni bir cihaza indirilmesi ile anlık olarak değişebilmektedir. (Levent, Hidayetoğlu, 2016: 182-183).

Değişen ve gelişen dünyamızda, dijital çağ gün geçtikçe insan hayatının vazgeçilmez bir parçası haline gelmektedir. Bunun yanı sıra insanlığın bir kısmının, bir parçası haline gelen dijital dünya, yeni nesil için o dünyanın içine doğmak ve o dünyada varolmak gibi bütünsel bir fark yaratmıştır. Tonta (2019)'nın "Dijital Yerliler, Sosyal Ağlar Ve Kütüphanelerin Geleceği" adlı araştırmasında, internet ve dijital medya araçlarının kullanımıyla eğitim gören ve bunu hayatlarının her anında kullanan kişilerle, basılı kaynakları kullanarak eğitim gören ve dijital çağa adapte olmaya çalışan kişiler arasındaki öğrenme ve yaşam tarzlarının farklılığına değinmiştir.

Araştırmada, internet ve dijital teknolojilerin kullanıldığı bir dünyaya doğmuş; bilgiye hızla erişmek isteyen, bilgisayar ve dijital araçlar ses ve video gibi hareketli, etkileşimli içerikler yaşamlarının ayrılmaz bir parçası haline gelmiş, dijital medya kullanımında aktif rol oynayan, dijital düşünebilme ve dijital yaşam yeteneğine sahip olan kişilerin Dijital yerliler olarak adlandırılırken, bunun yanı sıra İnternet ve dijital teknolojiden önce doğan, dijital araçları zorlanmadan kullanamayan dijital dünyaya adapte olmaya ve uyum sağlamaya çalışan kişilerin Dijital göçmenler olarak adlandırıldığını belirtirmiştir. Araştırmada öne çıkan bir diğer husus dijital yerliler olarak adlandırılan kişilerin bilgiye ulaşma ve bilgiyi arama biçimlerinin dijital göçmenlere karşılaştırıldığında belirgin bir fark gösterdiği

yönündedir (Toyota,2016: 746). Toyota (2019) bur durum için“Dijital göçmenler bilgi ve hizmetlere erişmek için fiziksel kütüphaneleri kullanmayı yeğlerken, dijital yerliler kütüphanelerin kendi sosyalleştikleri, öğrendikleri ya da ders çalıştıkları ortamlarda olmasını isterler” demiştir.

Okuma ortamının dijitalleşmesi ve dijital kitapların gelişimine ses getiren gelişmelerden biri de 2011 yılında ara yüz tasarımcı ve yazılım geliştirici Mike Matas’ın “Yeni Nesil Dijital Kitap” adlı yazılımıdır demek yanlış olmaz. Mike Matas’ın “Teknoloji, eğlence ve dizayn” içerikli konferanslar yayınlayan “Ted” adlı yayın kuruluşunun bir konferansında yapmış olduğu “Yeni Nesil Dijital Kitap” adlı yazılım sunumu ile birlikte kitapların dijital çağda varoluşuna dair büyük bir hareket gerçekleştirmiştir. Matas’ın sunduğu bu yazılım bugün e-kitap olarak kabul gören okuyuculara birçok imkan, kolaylık ve etkileşimi aynı anda bünyesinde barındıran interaktif bir kitap uygulamasıdır.

Görsel 12: Mike Matas, “Yeni Nesil Dijital Kitap” Adlı Yazılım Sunumu
(https://www.ted.com/talks/mike_matas_a_next_generation_digital_book?language=tr#t-11359)

Mike Matas yapmış olduğu konuşmada Al Gore ‘un “Uygunsuz Gerçek” kitabının devamı olan “Bizim Seçimimiz” adlı kitabın işleyişini ve içeriğinde yer alan interaktif olguları şöyle anlatıyor;

Kitap şöyle başlıyor. Bu kapağıdır. Dünya döndükçe, konumumuzu görebiliyoruz. Sonra kitabı açıyoruz ve incelemek için bölümler arasında geziniyoruz. Veya, alttaki sayfalarla gezinebiliriz. Ve bir sayfaya odaklanmak istersek, doğrudan açabiliyoruz. Ve kitapta gördüğümüz her

şeyi, iki parmağınızla tutabilirsiniz ve açmak için sayfaya bırakabilirsiniz. Ve kitabı tekrar okumak için geri gitmek isterseniz, tekrar katlayıp sayfaya bırakıyorsunuz. Bu da aynı şekilde çalışıyor; kaldırılıyorsunuz ve açıyorsunuz. Bütün kitap boyunca Al Gore size yol gösterip fotoğrafları açıklıyor. Bu fotoğrafı interaktif bir harita üzerinde bile görebiliyorsunuz. Odaklanın ve nerede çekildiğini görün. Kitap boyunca bir saatten fazla belgesel içeriği ve interaktif animasyonlar var.

Ve bu tüm kitap, sadece iPad üzerinde çalışmıyor. iPhone'da da çalışıyor. Ve böylece oturma odanda iPad ile okumaya başlayıp sonra iPhone ile kaldığın yerden devam edebilirsin. Herhangi bir sayfayı işaretleyebilir ve açabilirsiniz. (TED,2011)

Matas'ın geliştirmiş olduğu bu yeni yazılım ile dijital kitaplar üst düzey interaktif bir yapıya evrilmiştir. Bu çok ses getiren çalışma aynı yıl Apple markasının övülen tasarım ödülllerinden birini kazanmış sonrasında ise arka plandaki bazı fikirleri uygulamasına dahil etmek ve geliştirilmek üzere facebook tarafından satın alınmıştır. Bu bilgilerden hareketle, giderek artan dijital nüfus ve gelecek neslin dijital ortamdaki aktif faaliyetleri, dijital kitap kullanımının, dijital kütüphanelerin ve dijital okumanın giderek daha aktif hale geleceğine dair bir varsayım yapmamızı mümkün kılmaktadır.

1.2.2.1. Kütüphanelerde Dijitalleşme

Dijital çağda bilgi dağıtımının ve bilgi ediniminin değişen yolculuğunun bir parçası olan kütüphaneler, işleyişinin, zaman ve mekan sınırlılığının ötesine geçmiş 7 gün 24 saat okuma ve bilgi edinme imkanı sağlanabilen bir yapı haline gelmiştir. Öyle ki kütüphanelere web siteleri üzerinden ve mobil uygulamalardan, bulunduğumuz yerden erişim sağlamak ve kaynak indirmek mümkün hale gelmiştir. Tonta, dijital kütüphaneleri ‘‘Kullanıcıların çalışma ortamlarına ve sosyal ağlara gömülmüş sentezlenmiş, uzmanlaşmış ve mobil bilgi hizmetleri sunan sanal ortamlar.’’ olarak tanımlamaktadır (Tonta,2009, s.744). Dijitalleşen dünyamızda giderek daha talepkâr hale gelmekte olan okuyucuların beklentilerin karşılayabilmek adına fiziksel olarak varlığına devam eden kütüphaneler dijitalleşerek daha fazla kişiye daha hızlı ulaşım ile hizmet vermeye başlamıştır.

Fizikselden dijitalle geçiş kütüphaneler için birçok avantajı beraberinde getirmektedir. Örneğin kullanıcılar kütüphaneye gitmeden oradaki personeller ile iletişim kurabilmekte, web siteleri ve mobil kullanım üzerinden kaynakları değerlendirebilme, kaynaklara uzaktan erişim sağlayabilme, katalog tarama ve hızlı arama yapabilme gibi birçok imkana ulaşabilmektedirler (Tonta, 2009, s.753). Okuma ortamının dijitalleşmesinde Dijital kitapların ve dijital kütüphanelerin okuyucuya sağladığı faydalardan bazıları şöyledir:

- Edinilen kitabın tesliminde gecikme ve ceza gibi işlemler söz konusu değildir.
- Kaynakların bir kısmını ücretsiz olarak iade olmadan elde etmek mümkündür.
- Kitaplarda hasar ya da kayıp durumu yaşanması söz konusu değildir.
- 7 gün 24 saat kaynaklara ulaşım mümkündür.
- Kitaplar arasında ve metin içerisinde Tarama yapılarak kaynaklar arası ve metin içi bilgiye hızla ulaşabilmek mümkündür.

Yıllarca çeşitli kaynaklara ev sahipliği yapan ve kültürel mirasımızın korunmasına büyük katkı sağlayan kütüphaneler günümüzde basılı ortamda varolup sonradan dijitalleşen kaynakların yanı sıra dijital olarak doğan birçok kaynağı da bünyesinde barındırmaya başlamıştır. Tabii zaman geçtikçe yeni kültürel miras ürünleri olan dijital ortamda doğmuş kitap sayısı giderek artmakta tüm bunlar için bir depolama kapasitesi sağlamak, bu dinamik ve etkileşimli kaynakları yeni teknolojilerle güncellemek ve bir ortamdan diğerine aktarmak, kütüphanelerin son yıllarda karşılaştığı önemli görevlerden bazıları olmuştur. (Tonta, 2009: 757)

Dijital çağın kitaplar üzerinde gösterdiği gelişmeler bu yeni biçimin; tanımı, tasarımı, içerik oluşumu, sunuş biçimi, üretimi, saklama ve çoğaltılması gibi birçok değişimi de beraberinde getirmiştir. Okuma ortamının dijitalleşmesi ve kitapların sayısallaşması, kitabın tarih içerisinde gösterdiği biçimsel değişimden çok daha büyük bir fark yarattığını göstermektedir. Kitabın biçimsel değişim serüveni göz önüne alındığında oluşan her yeni biçimin diğerine kıyasla önemli bir gelişme gösterdiği ve bunun okuma ortamına ve sunuş yöntemine göre şekillenmeye devam ettiği sonucunu ortaya çıkarmaktadır (Levent, Hidayetoğlu, 2016: 192).

Bu bağlamda, okuma ortamının dijitalleşmesi gelecek neslin okuma alışkanlıklarına zemin hazırlar niteliktedir. Yaşanan tüm bu gelişmelerin bir diğeri için bir basamak niteliğinde olduğunu düşünürsek okuma ortamının dijitalleşmesi adına yaşanan bu dönüşümün gelecekteki kitap biçimi ve yeni okuma ortamı için bir başlangıç noktası olduğunu varsaymak mümkündür.

1.1.3. Dijital Kitapların Sağladığı Avantajlar ve Sınırlılıkları

Dijital bilginin arayışının giderek daha aktif hale geldiği günümüzde, dijital kitapların araştırmacılara ve okuyuculara sağladığı birçok avantajdan bahsetmek mümkün olduğu gibi teknolojinin getirdiği yenilikler kapsamında gelişmeye devam eden dijital kitapların sınırlı kaldığı yönler olduğunu da söylemek mümkündür. Bu alanda yapılan birçok araştırma da dijital kitapların, üstün ve sınırlı yönleri birlikte ele alınmaktadır (Durmaz, 2019:59; Yıldırım, 2019 81-82). Bahsedilen üstün ve sınırlı yönler teknolojik alanda yaşanan gelişmeler, dijital kitapların aktif kullanımı ve gün geçtikçe yenilenen ve gelişen yazılımlarla birlikte değişmekte, bu bağlamda birçok yeni avantaj ortaya çıkmaktadır. Bu doğrultuda yakın gelecekte dijital kitaplarda yaşanan sınırlılıkların giderek azalacağını varsaymak mümkündür (Yıldırım, 2019:80).

Dijital Kitapların sağladığı avantajlar ve sınırlılıklarını incelerken, gelişmeye devam eden dijital kitapların özellikleri üzerinde genel bir değerlendirme yapmak adına dijital kitaplarda var olan yararlı özellikleri ve karşılaşılan sınırlılıkları okur açısından ele almak doğru bir yaklaşım olacaktır.

Dijital Kitapların Sunduğu Avantajlar

- ❖ Dijital kitaplar okuyucunun tercihine göre, yazı tipi, yazı boyutu, yazı ve arka plan rengi değiştirebilme bunun yanı sıra satırların altını çizibilme, metnin üzerine açıklamalar ve notlar ekleyebilme, sayfalara işaretler ve bağlantılar koyabilme gibi birçok farklı özellik ile birlikte okurun istekleri doğrultusunda şekillenerek kişiselleştirilebilir olma özelliği sunar.
- ❖ Çağımızın vazgeçilmez kavramlarından olan güncellik zamana, duruma ve güne göre yenilenebilir olma durumudur (Durmaz, 2019:61). Dijital kitapların en iyi özelliklerinden biri de güncellenebilir bir yapıda olmasıdır. Basılı kitaplardaki gözden

kaçan yazım hatalarının ya da kitaba eklenen bir bölümün o kitapta var olması ancak bir sonraki basımda mümkün olurken dijital kitapta bu çok kısa bir sürede herhangi bir basım sürecine gerek kalmadan kolayca yapılabilmektedir. Sahip olduğumuz bir dijital kitabın yeni metinlerine ya da düzeltilmiş haline erişebilmek için kitabı bir güncel versiyona yükseltmek yeterlidir (Önder,2010: 170).

- ❖ Dijital Kitapları basılı kitaplardan ayıran en belirgin özelliklerden biri de çoklu ortam ürünlerinin dijital kitaplarda yer alabilmesidir. Dijital Kitaplarda, çeşitli resim, video, ses ve müzik, oyun, hareketli grafikler gibi birçok etkileşimli içerik yer almaktadır. Böylece dijital kitaplar basılı kitaplarda yer alan görsel ve grafiklerin yanında hareketli ve işitsel içeriklere yer vererek öğrenmeyi daha etkin bir hale getirdiğini söylemek mümkündür. (Önder,2010: 170; Durmaz,2019:60).
- ❖ Dijital Kitaplarda geliştirilen sesli okuma özelliği bireysel çalışmaya katkıda bulunurken aynı zamanda görme engelli bireyler için sınırlılıkları ortadan kaldırmaktadır. Bunun yanında okumaya fırsat bulamayan kişiler için dinleme özelliğini sunmaktadır.
- ❖ Dijital kitaplar basılı kitaplara göre birçok ergonomik avantaja sahiptir. Bunlar arasında depolama, taşıma, ödünç verme, uzaktan erişebilme gibi birçok özellik sayılabilir. Örneğin dijital kitaplar yüzlerce kitabın tek bir cihaz üzerinde depolanabilir olmasına ve kolayca taşınabilmesine imkan tanır. Dijital kitaplar basım ve dağıtım masrafları olmadığından kullanıcılar için daha uygun fiyatlıdır. Buna ilave olarak Project Gutenberg ve dijital halk kütüphanelerinden telif hakkı bulunmayan kitaplara ücretsiz erişim sağlayabilirler (Önder,2010: 168). Kütüphanelerde aynı kitabı birkaç okuyucunun aynı anda alması mümkün değilken dijital kitapları sayısız şekilde çoğaltılarak okuyuculara ulaştırmak, dijital kitapları okumaya yarayan araçlar elektronik olduğundan gece ya da gündüz fark etmeksizin karanlık her ortamda ekran ışığıyla rahatça okuma yapabilmemiz mümkündür. Dijital kitaplara internetin bulunduğu her ortamdan her an erişebilmek mümkündür. Herhangi bir yere gitmeye gerek kalmadan bulunduğumuz yerden kitaplara

erişebilmek dijital kitaplara büyük bir avantaj ve özgürlük ortamı sağlamaktadır. (Durmaz,2019:62-64; Yıldırım, 2019:81).

- ❖ Dijital kitaplar gündelik yaşamda olduğu gibi eğitimde de birçok avantaj sağlar, eğitimciler öğrencilerin ders içerikleriyle ne kadar etkileşimde olduğunu ve kullanıcı kayıtlarından ilerlemesini görebilir. (Yıldırım, 2019:81) Buna örnek olarak, Dünya da yaşanan Pandemi sürecinde de Ülkemizde yayınlanan EBA kaynakları üzerinden öğrencilere dijital ders içerikleri ve ödevler gönderilmiş, ilerleme ve çalışma etkinliklerini bu dijital platform üzerinden takip edilmiştir. Aynı zamanda evrensel öğrenme ve bilgi edinme hususunda dijital Kitap içeriklerini çeşitli yazılım araçları ile kolayca farklı dillere çevirmemiz mümkündür. Bunun yanında sözlük özellikleri sayesinde bilmediğimiz kelimeleri de öğrenebilmemize imkan tanır (Önder,2010: 166).
- ❖ Dijital Kitaplar okuyucuya birçok fayda sunduğu gibi doğa içinde faydalı ürünlerdir. Basılı kitapların maddesi olan kâğıt doğal kaynakların işlenmesi sonucu elde edilmektedir. Bu hususta dijital kitap kâğıda dolayısıyla da herhangi bir doğal kaynağa ihtiyaç duyulmadan elde edildiğinden bu onu doğa dostu bir ürün yapmaktadır. (Durmaz, 2019: 68)

Dijital Kitapların Sınırlılıkları

- ❖ Dijital kitap okuma araçları gelişen teknoloji sayesinde yüksek çözünürlükte net bir görüntü sağlasa da uzun süreli okumada göz yorgunluğu, göz kuruluğu, baş arısı gibi sorunlara neden olabilmektedir. (Önder,2010: 174 Durmaz, 2019: 69).
- ❖ İnternet ortamından kolaylıkla ulaşabildiğimiz resimli ya da sesli dijital kitaplar genellikle düz metin halindedir. Çoklu medya içeren; video, hareketli içerik ve daha kişisel özellikler sunan dijital kitaplar üretim ve okura ulaşım konusunda sınırlı kalmaktadır.
- ❖ Dijital kitaplar eriştiğimiz elektronik cihazlar sıvılara, darbelere, yüksek güneş ışığına dayanıksız halde ve kimi zaman virüslerden dolayı yaşanan veri kayıplarına sebep olmaktadır (Durmaz, 2019: 70; Yıldırım, 2019:82)

- ❖ Dijital kitap içeriklerine ulaştığımız teknolojik aletlerin kullanımın da yaşanan bir diğer sınırlıklık onu kullanan kişinin teknoloji, internet ve elektronik cihazlarla arasının iyi olmasını ve yeterli kullanım becerisine sahip olmasını gerektirmektedir. (Durmaz, 2019: 72; (Önder,2010: 175)
- ❖ Alışılmış bir durum için, yeniliği kabul etmek ve yeniliğe alışmak bir süreç gerektirmektedir. Bu hususta insanların uzun yıllardır kullandığı standart bir kullanıma sahip olan basılı kitaplardan dijital kitaplara geçmek ve alışlagelmişin dışına çıkmak, insanlar tarafından gereksiz ve zahmetli bir durum gibi görülebilmektedir. Hatta elektronik bir ortamdan ulaştıkları kitapları basılı hale getirme durumu dünyada ve Türkiye de sıklıkla karşılaşılabilen bir olgudur (Durmaz, 2019: 74) Böylelikle basılı kitaplara olan bağlılığını devam ettiren bireyler için dijital kitaplara uyum sağlamak zor bir süreç haline gelmektedir.
- ❖ Dijital kitaplar basılı kitaplara oranla daha uygun fiyatlı olsa da teknolojik cihaz maliyetlerinin yüksekliği bir diğer sınırlılığı meydana getirmektedir. Her cihazda kullanılabilen text. ya da pdf. dosyaları yanında harici formatta olan dijital kitaplar başka yazılımlara ve kendi formatına ait elektronik okuyuculara olan ihtiyacı meydana getirmektedir. Günümüzde kolaylıkla ulaşılabilen, elektronik kitap okuyucular herkese uygun bir fiyatta bulunamadığından insanları dijital kitap fikrinden uzaklaştırmakta ve olumsuz bir durum olarak görülmektedir (Durmaz, 2019: 74;Yıldırım, 2019:82).

SONUÇ

Her gün daha da gelişen teknoloji ile birlikte gözlemlemekteyiz ki tüm alanlarda varlığın hissedilen ve rağbet gören interaktif ve etkileşimli uygulamalar gün geçtikçe hızla yayılmaktadır. Etkileşimin bir parçası olan dijital kitaplar günümüzde daha fazla rağbet görmektedir. E- kitapların içeriğinde yer alan kısa video ve interaktif uygulamalara ek olarak, dijital bir roman okurken aynı anda onunla ilgili görüntüler izleyebileceğimiz bir yenilik, dijital kitaplara daha kapsamlı bir bakış kazandırabilme, okur oranını artırma gibi avantajları mümkün kılabilir. Bunun yanında dijital kitaplarda

daha etkili bir görsellik meydana gelebileceği, dolayısıyla da okumaya olan etkiyi ve teşviki arttıracakı düşünülmektedir. Çünkü, gelişen teknoloji, değişen etkileşim araçları, hızlı ulaşım dolayısıyla bilginin kendisini kalitesizleştirmektedir. Yine de saman kağıt kokusundan vazgeçemeyen klasik kitap okurları ilkelerine sadakatle bağlılıklarını devam ettirmektedir. Gelecek nesillere uyum sağlayabilmek adına dijital ve kitap kavramlarının ortak bir paydada iş birliği içinde bulunmasında fayda vardır. Bu, çok daha gelişmiş farklı etkileşimler sağlayabilecek yeni nesil kitaplara yumuşak ama çok önemli bir adımdır.

KAYNAKÇA

- Acun, F. Dijital Tarih ve Dijital Tarihçiliğin Tarih Yazımına Etkisi Üzerine. *Tarihyazımı Journal of Historiography*, 2 (1), 2020, 66-90.
- Açıköğretim Sistemi – Anadolu Üniversitesi. (9 Temmuz 2019). “Hareketli Görüntünün Tarihi - Ünite 1 Özet” Hareketli Görüntünün Tarihi, Video Erişim:18 Ocak 2022, Youtube. <https://www.youtube.com/watch?v=diD0JTyebrw>
- Alacadağlı, E. (2019). Bilgi Yönetimi, Dijitalleşme Ve Türk Sağlık Sistemi. *Electronic Turkish Studies*, 14(2), 67-86.
- Anameriç, H., & Rukancı, F. (2003). E-kitap Teknolojisi ve Kullanımı. *Türk kütüphaneciliği*, 17(2), 147-166.
- Aydos, M. (2009). Vannevar Bush. 09 Nisan 2021 tarihinde <https://e-bergi.com/y/vannevar-bush/> adresinden erişildi.
- Ayvaz, T. (2013). HTML Nedir? 02 Temmuz 2021 tarihinde <https://www.mediatick.com.tr/tr/blog/html-nedir> adresinden erişildi.
- Baker, M (2014). Digital transformation. *Buckingham Business Monographs*, 15 Mayıs 2021 tarihinde <https://www.dga.or.th> adresinden erişildi.
- Bienz, T., Cohn, R., & Adobe Systems, (1993). *Portable document format reference manual* (p. 214). Boston, MA: Addison-Wesley.
- Bozkurt, A., & Bozkaya, M. (2013). Etkileşimli e-kitap: Dünü, bugünü ve yarını. *Akademik Bilişim 2013*, 375-381.
- Brown, B. (1930). *The Readies*. 11 Nisan 2021 tarihinde https://monoskop.org/images/e/e8/Brown_Bob_The_Readies.pdf adresinden erişildi.
- Candan, B. (2011). Matbaadan internete Türkiye’de yayın hayatı ve kütüphaneler. *Türk Kütüphaneciliği*, 25(4), 470-493.
- Çelik, E. Daş, B (2019).Elektronik Kitap Teknolojisinin Yazılım Bileşeni ve Elektronik Kitap Formatları. Sakine Öngöz (Ed.), *Dijital kitap Teknolojisi Terminolojiden Pedagojiye içinde* (s.42-52). Ankara: Pegem Akademi
- Çoruh, L., Hidayetoğlu, B. A. (2016). Dijital Çağda Kitabın Dönüşümü. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 6(2), 180-194.
- Dalkıran, Ö. (2013). Kitabın tarihi. *Türk Kütüphaneciliği*, 27(1), 201-213.
- Denizci, Ö. M. (2009). Bilişim Toplumu Bağlamında İnternet Olgusu ve Sosyopsikolojik Etkileri. *Marmara İletişim Dergisi*, Temmuz (15): ss.47-65.
- Durmaz, U. (2019). Dijital Kültür Çağında Kitap. Özdemir, Mehmet (Ed.), *Dijital Kültür*, (s. 51-93). Artvin: Arı Sanat Yayınevi.
- Garrish, M. (2011). What is EPUB 3?. O’Reilly Media, Inc.02 Mayıs 2021 tarihinde <https://www.amazon.com/What-EPUB-3-Matt-Garrish-ebook/dp/B00C9MY9Z4?asin=B00C9MY9Z4&revisionId=&format=2&depth=1> adresinden erişildi.
- Gartner IT Glossary. (t.y.). Digitalization. İçinde *Information Technology Gartner Glossary*. Erişim tarihi Mayıs 25, 2021, *Information Technology (IT) Glossary - Essential Information Technology (IT) Terms & Definitions | Gartner*
- Günay, D., Çalık, A. (2019). İnovasyon, İcat, Teknoloji ve Bilim Kavramları Üzerine. *Üniversite Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 1-11.

- İşman, A. (2001). Bilgisayar ve Eğitim. Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, (2), 1-34.
- Lebert, M. (2008). Gutenberg Projesi (1971-2008). 15 Nisan 2021 tarihinde <https://www.gutenberg.org/cache/epub/27045/pg27045.html> adresinden erişildi.
- Musciano, C., & Kennedy, B. (2002). *HTML & XHTML: The Definitive Guide: The Definitive Guide*. " O'Reilly Media, Inc.". 15 Mayıs 2021 tarihinde <https://www.amazon.com/HTML-XHTML-Definitive-Guide-6th/dp/0596527322?asin=B00ARPRCE0&revisionId=&format=2&depth=2> adresinden erişildi.
- Norman, J. (2013). Andries van Dam Develops Probably the First Hypertext System Used in Education. 10 Nisan 2021 tarihinde <https://www.historyofinformation.com/detail.php?id=3719> adresinden erişildi.
- NTV Haber. (2015, 08 Aralık). 2 Dakikada Bilim (Dijital Kelimesinin Anlamı Nedir?) [Video]. Erişim adresi: <https://www.ntv.com.tr/2-dakikada-bilim>
- Önder, I. (2010) Elektronik kitap olgusu ve Türkiye’de durum. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Öngöz, S. (Ed.). (2019). Dijital Kitap Teknolojisi: Terminolojiden Pedagojiye. Ankara: Pegem Akademi
- Özdemir, M. (Ed.). (2019). Dijital Kültür: Tradijital-Medya-İnternet ve Halkbilimi Araştırmaları. İstanbul: Arı Sanat Yayınevi
- Parlak, A., Balık, H. H. (2005). İnternet ve Türkiye’de İnternetin Gelişimi. Bitirme Ödevi, Fırat Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Elektrik-Elektronik Bölümü, Elazığ.
- Schuessler, J. (2010). Godfather of the E-reader. 09 Nisan2021 tarihinde <https://www.nytimes.com/2010/04/11/books/review/Schuessler-t.html> adresinden erişildi.
- Sönmez, F. K., Öztürk, A., Apaydın, H. Bilgisayar uygulamaları, 15 Nisan 2021 tarihinde <https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12575/12600> adresinden erişildi.
- The Guardian (2002). “E-book Timeline” 15 Nisan 2021 tarihinde <https://www.theguardian.com/books/2002/jan/03/ebooks.technology> adresinden erişildi.
- Tonta, Y. (2009). Dijital yerliler, sosyal ağlar ve kütüphanelerin geleceği. Türk Kütüphaneciliği, 23(4), 742-768.
- Türk dil kurumu sözlükleri. (TDK). Dijital. Güncel Türkçe Sözlük, Erişim Tarihi: 08.03.2021, Erişim Adresi: <https://sozluk.gov.tr/>
- Yankın, F. B. (2019). Dijital Dönüşüm Sürecinde Çalışma Yaşamı. Trakya Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 7(2), 1-38.
- Yıldırım, A. (2014). İnternetin Görünen Yüzü. KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi 16 (Özel Sayı 1), 51-59.
- Yıldırım, G. (2019). Dijital Kitapların Öğrenme- Öğretme Sürecine Entegrasyonu. Öngöz, sakine (Ed.), Dijital Kitap Teknolojisi Terminolojiden Pedagojiye, (s. 77-91). Ankara: Pegem Akademi
- Yörükoğulları, E., İhsanoğlu, E. (2013). (2013). Bilim ve teknoloji tarihi. S.7-8

BÖLÜM 30

SANAT PAZARLAMASI VE MANİPÜLASYON

Öğr. Gör. İlhami DİKSOY¹

Dr. Öğr. Üyesi Emine Pınar SAYGIN²

¹ Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Kütahya, Türkiye, ilhami.diksoy@dpu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-7011-6338

²Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Kütahya, Türkiye, emine.saygin@dpu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-8435-2924

GİRİŞ

İnsanlığın var oluşundan beri kendini ifade etme, kültürel aktarım yoluyla toplumların yaşantısında önemli bir yeri olan sanat, toplumsal yaşantının daima önemli bir parçası halinde günümüze kadar gelmiştir. Değişen toplum yaşantıları ve sosyo-kültürel yapılarla birlikte sanatın; icrası, sergilenmesi gibi unsurları da değişmiştir. Sanat eserleri ilkin estetik bir tüketim ürünü olarak sonrasında gücün ve gösterişin simgesi olarak alınıp satılmış bugün ise büyük oranda bir yatırım aracına dönüşmüştür. Öyle ki artık birçok sanatçı işlerini aynı girişimci mantığıyla yürütmektedir. Sanat eseri üretmek ve satmak için şirketler kuran diğer sanatçıları da bu şirketlere dâhil eden girişimci sanatçılar bulunmaktadır. Günümüze uyarlanarak değişen unsurlardan biri de sanatın pazarlamasıdır. Pazarlama, herhangi bir ürünün oluşturulması, fiyatının belirlenmesi, alıcılara ulaşacağı kanalların seçilmesi ve alıcıların ikna edilmesi süreçlerinin tamamını kapsamaktadır. Sanat eserleri pazarlanırken de, sanat pazarında alıcılarına ulaşana kadar benzer bir yol izlemektedir. Pazarlama ile belirli bir strateji üzerinden sanat eserinin bu yolculuğu planlanabilmektedir. Temel çıkış noktası estetik olan sanat eserleri muhatabının algısı oranında karşılık bulabilmektedir. Referansların olmadığı algıya dayalı, estetik gibi subjektif bir alan manipüle edilmeye müsait olabilmektedir. Sanat pazarında bu manipülatif etki görülebilir.

Sanat pazarı günümüz itibariyle estetik kaygılardan sıyrılmış önemli bir finansal mecra haline gelmiştir. Kişilerin sahip olmaktan hoşlandıkları nesne figürünün çok ötesine geçmiş önemli bir yatırım aracı haline gelmişlerdir. Günümüzde sanat eserleri pazarı ekonominin önemli bir sektörüdür. Ayrıca, sanat eserleri önemli alternatif varlıklardır ve dış finansman elde etmek için teminat olarak bile gösterilebilmektedirler (Bernales vd., 2020:1). Bu durum sanat pazarının önemini pazardaki tüm aktörlerin gözünde arttırmıştır. Sanat eserinin pazarlamanın konusu haline gelmesi eserin değerini değiştirmede önemli bir etkidir. Yapılacak pazarlama iletişimi faaliyetleri ile sanat pazarına manipülatif etkide bulunmak diğer birçok alana göre daha kolay olabilmektedir. Bu noktadan hareketle çalışmada sanat pazarındaki bu manipülatif etki üzerinde durulacaktır.

SANAT KAVRAMI VE KAPSAMI

Yalın bir ifadeyle sanat için en yeniyi, en güzeli arayan, farklı fikir, değer ve görüşlerin bir takım ritmik, fonetik, plastik platformlarda sentezlenmesini sağlayarak bireyin kendini ifadesine olanak veren evrensel bir disiplindir denilebilir. Kişisel ve yerel değerlerin evrensel potaya aktarıldığı, orada muhafaza edilerek değerlerin kimliklerinin korunarak geleceğe taşındığı, estetik bir diyalektiğin gerçekleşebildiği bir oluşumdur denilebilir.

İnsanlık tarihinin her döneminde var olan bir olgu olan ve en genel anlamda hoşya giden duygu, düşüncelerin farklı yöntemlerle ifade edilmesi olarak tanımlanan sanat; tarihin farklı dönemlerinde farklı anlayışlarla oluşturulmuştur. Toplumlarda tarihsel olarak değişip farklı anlayış ve biçimlerle oluşturulan sanat olgusunun tanımı da değişime uğramış, anlamı ve içeriği çeşitlik kazanmıştır.

Sanat; bireyin fikirlerini, duygularını, hayallerini belli kalıplar içinde ve estetik olarak çeşitli şekillerde çeşitli boyutlarda ve alanlarda gerçekleştirme, dışa vurma ve oluşturma çabasıdır denilebilir. Sanat olgusunun devinimi sürekli devam etmektedir. Sanat; ana unsuru olan devinimi tarihin her döneminde başarıyla kullanmış olup günümüzde kadar birçok üslup, biçim, anlayış ve yapım teknikleri bu devinimde değişerek süreç içerisinde farklılıklar göstermiştir ve günümüzde de halen devinim ve değişim devam etmektedir.

Geçmişten günümüze kadar toplumlarda meydana gelen sosyal, kültürel, ekonomik değişimler olmuş, bu değişimlere paralel olarak sanatta da değişimler meydana gelmiştir. Bu değişimler kullanılan malzemeden, sergilenme, pazarlanma biçimlerine kadar etki etmiştir. Geleneksel yöntemlerin yanı sıra performans sanatı, video sanatı, sinema sanatı vb. sınırlılıkları gelişmiş, teknoloji ve farklı disiplinlerin de bir arada kullanımıyla dijital, kavramsal vb. eserler ortaya çıkmıştır. Doğanın kendisiyle beraber ses, boya, ışık veya birtakım makineler sanatçının yeni malzemeleri olmuştur (Sağlamtimur, 2010; Akt: Atan ve diğerleri, 2013).

Mercin'in de belirttiği gibi günümüzde bireyler farkında olarak ya da olmayarak yaşantılarının her anında sanat ile ilişki içerisindeyler. Okunan kitaptan giyilen kıyafete, marketteki alışverişten, izlenen bir filmde, çeşitli mekânlarda farklı sergileme biçimlerinde karşımıza çıkan sanatsal eserler buna örnek olabilir. Bu örneklerden yola çıkarak sanat insanın yaşamını çevrelemiştir (Mercin, 2009: 152). Oluşturulan sanat eserinin doğasında

sergileme vardır. Sergilenmeyen sanat eseri sadece üretim aşamasında görülmekle sınırlı kalmak durumundadır. Hâlbuki sanat eseri üretenden ziyade üretilene yani tüketiciye hitap etmelidir. Bu nedenle sanat eseri oluşturmada sarfedilen çaba kadar eserin sergilenmesi yani pazarlanması da bir o kadar önem arz etmektedir (Mercin ve Alakuş, 2011: 67).

PAZARLAMA VE SANAT PAZARLAMASI

Pazarlama faaliyetleri ürün fikir aşamasında başlayıp tasarlanması, üretilmesi, fiyatlandırılması, dağıtımı ve pazarda tutundurulması ile ilgili tüm süreçleri kapsamaktadır. Pazarlama kavramı için yapılan çeşitli tanımlar mevcuttur. Bilge ve Göksu'ya (2010) göre pazarlama alışveriş öncesinden başlayıp alışveriş sonrası da devam eden bir sürecin tamamına denilmektedir (Bilge ve Göksu 2010: 10). Kotler ve Keller (2012, s:5) 'e göre ise pazarlama; firmaların alıcılar ile olan iletişimini ve etkileşimini daha iyi hale getirme kâr oranlarını artırma ve pazarda daha fazla müşteriye ulaşma süreçleridir. Bu tanıma göre her gün değişerek, gelişerek rekabetin arttığı bir pazarda firmaların müşterilerle etkileşim ve iletişim için yaptıkları harcamaları en üst düzeyde tutarak onlara ulaşma ve bu yolla pazar paylarını artırma gayretlerine vurgu yapılmaktadır. Gittikçe daha bilinçli hale gelen tüketiciler her şeyi kabullenen ve bireyler değil, aksine daha seçici ve daha kişisel beklentileri olan bireyler olarak pazarda varlık göstermektedirler (Gümüş, 2020: 32). Pazarlanacak ürün her ne olursa olsun doğru iletişim kanalı doğru hedef kitle ve doğru zaman gibi tercihlerle firmalar ürününü direkt ya da dolaylı olarak göstermesi sürecini içerir. Kurtoğlu (2007) pazarlamayı tüketicilerin ihtiyaçlarının karşılanması adına üretilen ürünlerin ve servislerin üretim, fiyatlandırma, dağıtım ve tanıtım kanalları ile yayılması süreci olarak tanımlar (Kurtoğlu, 2007:126). Kullanıcıların ihtiyaçlarının giderilmesi amacıyla üretilen ürünlerin, hizmetlerin, üretimle başlayıp fiyatlandırma, ulaştırma, yaygınlaştırma sürecidir. Buradaki yaygınlaştırma, çeşitli sergileme gösterme yöntemleri ile hedef kitle içerisinde daha fazla kişiye ulaşarak fazla ürün hizmet satışını ifade etmektedir denilebilir. Bu tanıma göre pazarlama bir bütünsellik içinde ele alınmış olup üretimden dağıtım, satış sonrasında iletişim, destek ve yaygınlaştırma bir bütün olarak değerlendirilmektedir.

Günlük yaşantımızın her anında bir tüketim ile karşı karşıya olduğumuz kaçınılmaz bir gerçektir. Bireyler yaptıkları bu tüketimleri kendi arzu ve

isteklerine göre kendileri belirlemektedir. Tüketimi etkileyen kişisel, sosyal, çevresel birçok etken bulunmaktadır. Bazen zorunlu ihtiyaçlar çerçevesinde belirlenen bu tercihler bazen de arzu ve istekler doğrultusunda seçilir. Bireylerin tüketimleri tercihleri temel ihtiyaçlardan lüks tüketim ürünlerine kadar geniş bir yelpazede yer almaktadır. Sanat ürünleri de bu yelpazede yer almaktadır. Sanat eserleri de değer oluşturan unsurlardan biri olarak ele alınabilir. Sanat eserlerinin lüks tüketim ürünü kategorisinde marka yaratıcı pazarlama stratejilerinde kullanılmasını irdeleyen çalışmalar mevcuttur (Chailan 2017).

Günümüzde sanat pazarı oldukça büyümüş geniş kitlelere ulaşır hale gelmiştir. Sanat ile ilgili olan meslek gurupları, faaliyetler ve mekanlar; sanatçı ile başlayıp alıcı-izleyici, küratör, eleştirmen, danışman, koleksiyoner, galeriler, müzayedeler, bienaller vb. devam ederek çeşitlenmektedir. Sanat ile ilgili bu faaliyet gruplarının başından sonuna tüm aşamalarında pazarlamadan faydalanılabilmektedir. Özellikle sergileme yani eserin tüketiciye ulaşmasında aracılık edilmesiyle ilgili dağıtım kanalını oluşturan galeri, müzayede, fuar, bienal vb. yerlerin ekonomik faaliyetlerini sürdürebilmesi için kâr elde edebilmesi gerekmektedir. Bu sürdürülebilme ihtiyacından dolayı sanatın pazarlaması konusu önemli hale gelmiştir. Pazarlama alanında çalışan uzmanlar, sanatın pazarlamasındaki ihtiyacı tespit etmekle kalmamış diğer alanlarda başarısını kabul ettirmiş strateji ve yöntemlerden uygun olanları kullanmayı ihmal etmemişlerdir. Böylelikle sanat pazarlaması diye isimlendirilen yeni bir pazarlama alanı oluşmuştur (Kerrigan vd. 2009:203). Kültür ve ekonominin kesiştiği bir noktada yer alan sanat pazarları, sanat eserleri hakkındaki fikirleri şekillendirmede merkezi bir rolü üstlenmişlerdir (Grigoroudis vd., 2020:1). Bir değer değişimin gerçekleştiği bu alan tüketim, kültür, ekonomi gibi unsurları barındırdığı için pazarlama kapsamında ele almak doğru olabilecektir. Çünkü pazarlama zengin tarihi, farklı disiplinlerden beslenebilmesi, değişik bakış açılarıyla olay ve olgulara bakabilen bir yönünün olması (Erdoğan vd., 2011:23) ile bu role uygun gözükmektedir.

Tarihsel sürece bakıldığında yaşanan değişim ve gelişmelere bağlı olarak 18.yy. sonlarına doğru sanatın para ile olan ilişkisi belirginleşmeye başlamıştır denilebilir. Bu dönemde (1700'lü yıllarda) sanata destek veren yüksek gelirli kişilerin ekonomik desteklerini çekmeleriyle ortaya kaynak sıkıntısı çıkmıştır. Bu kaynak arayışı nedeniyle sanat daha ticari bir boyut kazanmış ve parayla ilişkisi başlamıştır. Bu durumda ticari metaya dönüşen

sanat birtakım çevrelerce kötümser söylem tutum ve davranışlara maruz kalmıştır (Thompson, 2011:271; Stallabrass, 2010:104).

Bu söylemler günümüzde halen devam etmektedir fakat sanat çevresinin kendini idame ettirebilmesi için ekonomik bir kaynağa ihtiyaç duyuyor olması gerçekliğini korumaktadır. Bu duruma binaen Stallabrass (2010: 14); sanat ve sanatın ticaretinin olabileceğini, bu iki olgunun karşıt olgular olmadığını ifade etmektedir. Stallabrass, sanatın ekonomik faaliyetlerden etkilendiğini hatta tüketicilerin istedikleri farklı olmalarını sağlayan bir ticari unsur olarak ifade etmektedir. Buna paralel olarak (Atikoğlu, 2010: 31)'de geçmiş dönemlerde yalnızca üst sınıflara ait olduğu düşünülen sanatın tabana, halka inerek tüketilmesi, sanatın kitleselleşmesi ve demokratikleşmesi olarak ifade etmektedir. Sanat kitleselleşip belirli bir zümrenin hegemonyasından çıktıkça daha ulaşılabilir olmuştur. Böylece daha geniş bir müşteri kitlesinin elinde daha akışkan bir ticari meta haline gelmiştir.

Literatüre bakıldığında çeşitli tanımlamaları bulunan sanat pazarlamasını, holistik bir yönetim süreci olarak ele alan Hill vd., kavramı sanatsal ve kurumsal amaçlarına erişmek için müşterilerle olan takas ilişkilerinin karşılıklı tatmin edilmesi olarak yorumlamaktadır (Hill vd., 2003: 1). Bu doğrultuda satışı söz konusu olan eseri takdir etmesi, övülmesi olası müşterilere erişebilmek için sanat pazarlamasının amaçlarındadır. Buna istinaden potansiyel müşterileri ile iyi ilişkiler içerisinde olmaları gerekmektedir. Sanat pazarlamasının amaçlarında biri de sanata ilgisi olmayan bireylerde çeşitli yöntemlerle sanat ilgisi uyandırıp onları da sanat tüketicisi konumuna getirmektir (Lee 2005: 300). Sanat pazarlamasının bu amaçlarını gerçekleştirebilmek için satıcılar satışı söz konusu olacak eseri ya da onun sanatçısını bir takım retorik söylemlerle, reklam ve tanıtımlarla öne çıkarma gayretini göstermektedirler. Manipülasyon diyebileceğimiz bu tutum Cevizci (2012)'ye göre "hedef kitle ya da kişide, birtakım teknikler kullanarak davranış ya da kanaat değişikliği yaratma işlemi" olarak değerlendirilmekte olup, siyasetten sanata değin çok geniş yelpazede kullanılan bir tekniktir. (Cevizci, 2012: 287).

SANAT PAZARLAMASINDA MANİPÜLASYON

Türk Dil Kurumu'na (2022) göre "seçme, ekleme ve çıkarma yoluyla bilgileri değiştirme" anlamında olan manipülasyon; Oxford (2022) ve

Cambridge (2022) İngilizce sözlüklerinde;” Birini veya bir şeyi kendi yararına, genellikle kimsenin haberi olmadan etkileme veya kontrol etme eylemi olarak tanımlanmıştır (www.oxfordlearnersdictionaries.com, <https://dictionary.cambridge.org>).

Belirli bir hedef kitle için yönelim sağlamak, belirli bir düşünce çevresinde toplamak, gerçekleri bir miktar değiştirerek hedef kitlenin, manipüle edenin etki alanına girmesine olanak veren manipülasyon günümüzde çok farklı nedenler için uygulanabilmektedir. Çeşitli sebeplerle uygulanan manipülasyon, hedef kitleye sahip olmak amacıyla farklı alanlarda da kullanılmaktadır. Burada belirtilen sahip olma hususu, seçilen hedef kitleye belirli bir düşünce, davranış, tutum vb. dayatmak, maruz bırakmak ve istenilen davranışı göstermesini sağlamak olarak ifade edilebilir.

Manipülasyon en basit anlamıyla belirli bir hedef kitleyi belirli bir konuda güdüleme, yönlendirme, eyleme itme anlamına gelip sosyolojik, ekonomik, psikolojik, stratejik, vb. farklı mecralarda uygulanabilmektedir ve bu uygulamalar bir takım retorik söylemler veya görsellerin kullanılmasıyla yapılmaktadır denilebilir.

Rölyeflerinde kendisini aslan avcısı bir kahraman olarak gösteren ve antik tarihte bilinen en iyi propagandacı hükümdar Asur Kralı Asurbanipal'den, Almanların dünyaca bilinen diktatörü Adolf Hitler'in propaganda filmlerine kadar tarih boyunca iktidar sahibi birçok kişi sanatı kitleleri manipüle amacıyla kullanmıştır. Bu noktada pazarlama iletişimde sanatın belli kollarında kullanımının fikir ve ideolojilerin pazarlanması için araçsal bir rol üstlendiğini söylemek mümkündür (Cengiz ve Ersoy Arca 2022:106). Pazarda iyi bir manipülasyon aracı olarak kullanılan sanat, 20. yy. gelindiğinde araç olarak kullanılmaktan çıkıp sanayi devrimi ile kendi dinamiklerini kendisi için kullanarak pazardaki yerini almıştır denilebilir. Sanat ile manipüle etmek mümkün olduğu kadar sanat eserinin değeri ile ilgili sanat pazarını manipüle etmek mümkün olabilmektedir.

Atan vd.'nin de belirttiği üzere günümüzde manipülasyon diğer alanlarda olduğu gibi kültür endüstrisine de girmeyi başarmış ve modern yaşamın vazgeçilmez bir ögesi hatta aldaticısı olarak bireyin fitratında olan haz alma duygusunu yönlendirerek kamçulamaktadır. Kültür endüstrisindeki bu durum sanat alanına da etki yapmıştır. Dolayısıyla sanatçıda bu durumdan etkilenip eserini bu haz alma duygusuyla şekillendirmektedir. Sanatçı; sanat eserini

pazarlamada öne çıkmak, dikkat çekmek gibi nedenlerle manipülasyon yapmaktadır (Atan vd., 2013: 66).

Günümüzdeki sanatçıların tanınır bilinir olabilmesi için yeteneklerinin haricinde birtakım yetilerinin de olması kaçınılmazdır. Steyerl'in (2012)'de belirttiği üzere; çelişkilerin spekülasyonların, son derece incelikli manipülasyonların beşiği, amansız rekabetlerin yaşandığı kozmopolit bir mücadele alanı olarak tanımlanan sanat alanında sanatçının bir takım manipülatif yöntem veya teknikler geliştirmesi gerekmektedir. (Steyerl, 2012: 90). Bu durumda sanatçıya manipülatör denilebilir. Nitekim Eker vd. (2013)'nin belirttiği gibi sanat pazarındaki manipülatif durumların baş sorumlusu olarak sanatçıyı görmekte, sanat ve tasarım odağından ziyade sanatçı temelli bir hareket olduğunu ifade etmektedir. Bu durumun en geçerli sebebinin ise sanatçının ünlü olma isteği olduğunu belirterek sanatçının sanatsal başarısızlığındaki durumunu birtakım manipülatif yöntemlerle saklamaya çalıştığını ifade etmiştir (Eker vd, 2013: 29-32). Bu manipülatif davranışlar özellikle henüz bir marka değeri oluşturamamış sanatçılar tarafından sıklıkla başvurulan bir durumdur denilebilir. Bu manipülatif davranışlar sanatçıyı sanat pazarındaki diğer sanatçılardan ayırabilecek, ön plana çıkararak fark edilmesini sağlayacak olumlu ya da olumsuz herhangi bir davranış söylem tutum olabilmektedir ve durum sanatçıyı sıra dışı, ilgi çekici, aykırı vb. yapabilmektedir. Eğer sanatçının böylesi manipülasyon yapabileceği bir yaşanmışlığı yok ise bu defa sanatçı zorunlu marjinallik çabalarına girebilmektedir. Bu durumda sanatçı öğrenilmiş davranış tutum ve söylemlerde bulunabilmektedir. Zira sanatçı sanat pazarında var olabilmek için markalaşmak zorunda kalabilmektedir. Nitekim Thompson (2012) ye göre günümüz sanatında sanatçı markalaşana dek bir hiçtir (Thompson, 2012: 24).

Sanat pazarında var olabilmek için sistemin çarklarını oluşturan tüm aktörlerin bu mecradaki rol ve sorumluluklarını tam olarak anlayabilmiş olmak gerekmektedir. Her birinin eserin estetikten bağımsız olarak değerinin artması azalması ya da sabit kalmasında farklı açılardan etkisi olabilmektedir.

Şekil 1. Sanat Pazarı

Manipülasyonun kullanıldığı sanat pazarında sanatçılar; Kuspit (2010)'un da belirttiği gibi kendisini ön plana çıkaracak kitlelere ulaşmaya hatta kendilerini layık gördükleri hak ettiklerini düşündükleri üne sahip olmakla ilgilenirler (Kuspit, 2010: 71). Bu uğraşlarını kimi zaman kendinde olan kabiliyet, farklılık gibi unsurları kullanırlar. Fakat manipülasyon yapmak için kimi zaman bu uğraşlar tek başına yetersiz kalmaktadır. Zira sanat pazarında Şekil 1 de gösterildiği gibi sanatçı ve pek çok paydaş bu pazarda söz sahibidirler. Whitham ve Pooke, (2013)' e göre de sanat pazarının belirleyenleri; satıcılar, galeriler, küratörler, koleksiyoncular ve kurumsal alıcılardır. Örneğin; İngiltere'deki Tate gibi önemli bir galeri sanatçının eserini alır veya sergilerse, bu durumun sanatçının diğer eserlerinin pazardaki değeri üzerinde olumlu bir etkisi olur (Whitham ve Pooke, 2013: 260). Özellikle galericiler artan sayıda genç sanatçının da varlık gösterdiği bu piyasada güven unsurunun aracılık edeni olarak yer almaktadır (Meyer ve Even, 1998: 271). Bu durum ürünün yüksek satış rakamlarına ulaşabilmesi için doğru kanallarda yer alması ile benzerlik taşımaktadır. Seçkin bir perakendecide, güvenilir bir satıcıda yer almanın ürüne sağladığı itibar sürecini sanat eserleri özelinde bu şekilde gerçekleştirmektedir.

Günümüz sanat pazarında neredeyse bir otoriteye dönüşen küratöre yürüttüğü görevler nedeniyle oldukça ihtiyaç duyulmaktadır. Galeri, kamusal alan gibi serginin nerede nasıl düzenleneceğine karar vermek, sergi kataloğundan yazılarına, konu, tema, düzenleme ve davetlilere varana kadar geniş bir çalışma alanı olan küratör bu alan sayesinde oldukça güçlüdür. Hatta kimi zaman sanatçının imzası kadar küratörün imzası da önem arz etmektedir denilebilir. Günümüz sanat piyasasında önemli yeri olan sergi, bienal gibi pazarlarda hangi sanatçının yer alıp almayacağı, hangi eserin nerede nasıl sergileneceği konusunda belirleyici kişiler sahip olan küratörler bu pazarın önemli manipülatörlerinden sayılabilir. Çünkü vereceği kararlar kimi sanatçıyı ya da eseri ön plana çıkarabilirken kimisini de geri plana itebilmektedir. Bu çoğunlukla planlı bir güdümlene sonucunda gerçekleşmektedir.

Küratörler bu kararlarını verirken eleştirmen gibi birtakım kişilerin görüşlerini de dikkate alabilmektedirler. Bu nedenle sanat pazarının bir diğer önemli manipülatörü de eleştirmendir denilebilir. Zira eleştirmenlerin yorumları öznel olmakla beraber birtakım çevresel faktörlerden etkilenebilmektedirler. Burada eleştirmenin bireysel ilişkileri ya da çıkar ilişkileri devreye girebilmektedir. Çünkü bir eleştirmenin fikirlerinin de galerici, küratör, galeri gibi bu pazarda rol alanların dikkatini çekebildiği sürece değer gördüğü bilinmektedir.

Ticari amaçlar ile üretilen sanat eserleri, daha fazla seyirciyi salona çekmek için çekilen filmler, kitleleri peşinden sürükleyen aktörler vb. pazarlamanın meta üretiminin nesnesi olarak çeşitli amaçlara hizmet etmektedirler (Papatya ve Geniş, 2019:1036). Sanat pazarında bu denli ticari metaya dönüşen sanat eseri için alışverişin gerçekleştirildiği yer olarak galeriler de söz hakkına sahiptir. Ticaretin gerçekleştiği mekân olarak bilinen galericilerin pazardaki etkisi büyüktür. Hatta sanatçının üzerinde de onu yönlendirmeye varana değin büyük etkilere sahiptir. Sanatçının bir eserinin yüksek fiyata satılması, eserin bir koleksiyoner tarafından alınması gibi durumlar sanatçının izleyicilere verebileceği inandırıcılığı güçlendirmektedir ve dikkatleri sanatçının üzerine toplayabilmektedir. Öyle ki böyle yüksek fiyatlara yapılan satışlar tek başına bile yeterli bir referans olabilmektedir. Bu noktada sanat eserinin fiyat belirleme aşamasının, sanat pazarına manipülatif bir etki sağlama aracıdır denilebilir.

Galerici ile sanat pazarının parasal kısmıyla yakından ilgilenen bir diğer kişi de tacirdir. Tacir sanatçıyı ticari olarak destekleyen sanatçıya müşteri bulan onun eserlerini pazarlayan kişidir. Pazarlama uygulamaları konusunda oldukça tecrübeli olan tacirler hedef kitlenin özelliklerini belirleyerek arz-talep ilişkisi geliştirebilmektedir. Tacirler de galericiler gibi istediği sanatçı ile ilgilenirken ellerindeki bu güçle sanatçıyı ve pazarı manipüle edebildikleri söylenebilir. Thompson, (2012)'nin de belirttiği gibi bir eser tacire veya galericiye sorulacak değerdeyse onlarda muhtemelen bu esere yönelik retorik bir söylem yuduracaklardır (Thompson, 2012: 87).

Günümüz sanat piyasasında gündelik yaşamın sıradan nesnelere dahi sanatçının ellerinde bir sanat yapıtına dönüşebilmektedir. Sanat yapıtına dönüşerek eser veya eserler haline geldiğinde herkesçe bilinen bir küratörün düzenlemesiyle, alanında söz sahibi bir eleştirmenin yorumuyla, pazar piyasasında söz sahibi bir tacir veya galerinin ilgisiyle çok yüksek fiyatlara pazarlanabilmesi mümkün olabilmektedir. Bu durum sanatsal çalışmaların içeriklerinin şişirilmesine, anlamlarının çarpıtılmasının yanı sıra sanatsal değerlerinin altları çizilerek abartılmasına yol açmaktadır denilebilir.

Sanatçı; eseri için seçtiği obje, verdiği isim, sunu biçimi vb. davranışlarla eserini dikkat çekici hale getirebilmektedir. Tüm bunları eserini farklı kılabilmek, sıradanlıktan kurtarmak için yapabilmektedir. Bu yolla sanat dünyasında dikkat çeken sanatçı manipülasyonun gücüyle eserlerini daha bilinir kılabilmekte ve yüksek fiyatlara satabilmektedir.

SONUÇ

Sanat eserleri oluşturulduğu bölgenin ve kültürün izlerini taşımaktadır ve sosyal yaşamın değişmesiyle birlikte farklı anlatım biçimlerine evrilmektedir. Sanayi devrimi ile değişim gösteren sosyal yaşama binaen günlük yaşam nesnelere de birer sanat eserine dönüşmüştür. Post modern dediğimiz bu evrede sanat eserleri oluşturuldukları malzeme nedeniyle çok fazla olasılığa kavuşmuştur. Çoğalan bu olasılık durumunun karmaşık bir hale gelmesiyle kuramsal ve felsefi bir zemin ihtiyacı kendini göstermiştir denilebilir. Bu durum aynı zamanda sanatçının da kendini ispat etme, gösterme ve sanat pazarında kabul görme gibi durumlarını da getirmiştir.

Günlük yaşam nesnelерinin sanat eserine dönüşmesi sanatçıyı, sanatın iç dinamiklerinin haricinde bağlamsal ve kişisel ilişkilere ihtiyaç duyan manipülatör durumuna getirdiği söylenebilir. Sanat pazarında geniş yetki alanına sahip olan küratör, yönlendirici fikir ve görüşleriyle eleştirmen, sanatçıya verdiği ekonomik destek ile galeri ya da tacir sanatçının bu ilişkilerinin içinde yer almaktadır. Sanat eserinin ticari bir ürün haline dönüştüğü sanat pazarında sanatçı eserini pazarlamak için pazarın mensupları olan küratör, eleştirmen, galerici ve tacir ile etkileşim içerisinde olmak durumundadır. Bu ilişkilerin yanı sıra sanatçı eserlerini pazarlamak, kendini ve eserini kanıtlamak için bir takım retorik söylemler de kullanması kaçınılmaz olabilmektedir.

Müşteri ya da izleyici olarak bireyler sanatçının eser oluşturma sürecinde merkezde konumlanmaktadır. Bu nedenle izleyicinin kültürel potansiyeli, algısı gibi durumlar önemlidir ve eser ile uyuşması gerekmektedir. Bu durumdan ötürü izleyiciyi kimi zaman güdülemek gerekmektedir. Böyle durumlarda sanatçı eserini ve kendini ifade etme, ispat etme, ticaretini gerçekleştirmek için manipülatif durumlara yönelebilmektedir. Bu yönelimleri sanat pazarında faaliyet gösteren eleştirmen, küratör, tacir, galerici ile izleyiciye yönelik yapabilmektedir. Onların desteğini alan sanatçı ön plana çıkabilecek ve eserini veya eserlerini niteliksel olarak kalitesini arttırarak iyi fiyatlara satabilecektir. Günümüz sanatının karmaşıklığı; üretim, yargılama, sorgulama, ikna etme gibi süreçlerinde manipülatif eğilimlerin gerçekleşmesini mümkün kılmaktadır.

Son olarak sanat dünyasının dijitale kayması ile sanat eserleri ile ilgili manipülasyonun daha kolay hale geldiği söylenebilir. Sınırlı sayıda ağdan ve paydaştan oluşan geleneksel sanat pazarının aksine dijital dünyada karar vericiler, güdümleneyiciler, yönlendiriciler çok daha fazla ve çeşitlidir. Dijital sanat pazarına giriş eşiği kısmen daha düşüktür. Sosyal medyadaki birkaç hesabın yönlendirmesi ya da yorumuyla daha önce hiç bilinmeyen tanınmayan eser sahipleri birden popüler olabilmekte, eserlerinin ücretleri yükselebilmektedir. Başka çalışmalarda, dijital sanat pazarı kapsamındaki işleyişi anlamak adına sosyal medya pazarlaması literatüründen faydalanılabilir.

KAYNAKÇA

- Atan, A., Uçan, B., Renkçi, T. (2013). Çağdaş Sanat ve Tasarımda Manipülasyon Etkileri. *I. Ulusal Sanat, Sanat Tasarım ve Manipülasyon Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. 21-23 Kasım. Sakarya: İklim Ofset Etiket ve Matbaacılık
- Atıkoğlu, A. (2010). İstanbul Yaratıcı Şehirler Merkezine Aday Oldu, *Milliyet Sanat*, Cilt:38, Sayı:621, ss.30-31.
- Bernales, A., Reus, L., ve Valdenegro, V. (2020). Speculative bubbles under supply constraints, background risk and investment fraud in the art market. *Journal of Corporate Finance*, 101746.
- Bilge, A., Göksu, N. (2010). *Tüketici Davranışları*, Gazi Kitapevi, s.10
- Eker, M., Aydoğdu, L. ve Avcı, B. E. (2013). Çağdaş Sanatta Uzlaşım ve Manipülasyon: Gerekçelerine Hapsolmuş Sanatçının Tetikçiliği ve Özgürlük Bunalmı. *Sakarya Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi I. Uluslararası Sanat Sempozyumu Bildiri Kitabı*.
- Erdoğan, B. Z., Tiltay, M. A., ve Kimzan, H. S. (2011). Pazarlama Teorisi'nin Felsefi Temelleri: Değişim mi, İlişki mi? *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 1-28.
- Mercin, L. (2009). *Sanat Eğitimi ve Görsel Sanatlar Öğretimi*, İstanbul: Pegem Akademi.
- Chaian, C. (2010) Art As a Means to Recreate Luxury Brands' Rarity And Value, *Journal Of Business Research*, Vol. 85, April 2018, Pp. 414-423
- Cengiz, G. ve Ersoy Arca, F. (2022). Fikir ve İdeoloji Pazarlamasında Müziğin Araçsallığı: Sanat Olayı ve Genel İletişim Modeli Üzerinden Kavramsal Bir Değerlendirme. *Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Derneği 26. Pazarlama Kongresi Bildiri Kitabı*, s. 102-113
- Cevizci, A. (2012). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları.
- Grigoroudis, E., Noel, L., Galariotis, E., ve Zopounidis, C. (2021). An Ordinal Regression Approach For Analyzing Consumer Preferences In The Art Market. *European Journal of Operational Research*, 290(2), 718-733.
- Gümüş, C. (2020). *Bütüncül Bir Bakışla Pazarlama İletişimi*. In A. Mermer Üzümlü (Ed.), *Tüm Yönleriyle Bütünleşik Pazarlama İletişimi* (1. Baskı, p. 240). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık
- Hill, E., O'Sullivan, T., ve O'Sullivan, C. (2003). *Creative Arts Marketing* (2. baskı). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780080472393>
- Kerrigan F., O'reilly D. Ve Vom Lehn D. (2009). *Producing and Consuming Arts: A Marketing Perspective*, Consumption Markets & Culture, London, 12 (3), pp. 203- 207.
- Kotler, P., ve Keller, K. L. (2012). *Marketing Management*, 14e, Global Edition.
- Kuspit, D. (2010). *Sanatın Sonu*. İstanbul: Metis Yayınları
- Lee Hye-Kyung (2005), When Arts Met Marketing Arts Marketing Theory Embedded In Romanticism, *International Journal of Cultural Policy*, 11 (3), pp. 289-305.
- Meyer, J. A., ve Even, R. (1998). Marketing and the fine arts—inventory of a controversial relationship. *Journal of Cultural Economics*, 22(4), 271-283.
- Thompson, D. (2011), *Sanat Mezat*, (Çev. Renan Akman) İstanbul:İletişim Yayınları
- Thompson, D. (2012). *Sanat Mezat*. (Çev. Ali Artun), İstanbul:İletişim Yayınları
- Kurtoğlu, S. (2007). Sosyal Pazarlama Kavramının Analizi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, (1), 125-134.

- Papatya, N., ve Geniş, M. A. (2019). Hegemonik Güç Olarak Pazarlama İdeolojisi Nasıl “Yanlış Bilinç” Üretebilir? Kültürel Okumalar Üzerinden Eleştirel Duruş ve Çözümleme. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(4), 1031-1043.
- Stallabrass, J. (2010). *Sanat AŞ Çağdaş Sanat ve Bienaller* (2. baskı), (Çev. Esin Soğancılar), İstanbul:İletişim Yayınları.
- Steyerl, H. (2012). Sanatın *Politikası: Çağdaş Sanat ve Post-Demokrasiye Geçiş. Çağdaş Sanat Nedir?* Ed. Ali Artun, Nursu Örgü, İletişim Yayınları: İstanbul.
- Whitham, G. And Pooke, G. (2013). *Çağdaş Sanatı Anlamak*. (Çev. Tufan Göbekçin), İstanbul:Optimist Yayınları.
- <https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce/manipulation> (Erişim Tarihi: 26.09.2022)
- <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/manipulation?q=manipulation> (Erişim Tarihi: 26.09.2022)

BÖLÜM 31

KENDİNİ GERÇEKLEŞTİRME KAVRAMINA İLİŞKİN PSİKO-KÜLTÜREL BİR DEĞERLENDİRME¹

Prof. Dr. Fuat TANHAN²

Dr. Öğr. Üyesi Özlem ÇEVİK³

¹ Bu çalışma 23. Uluslararası Psikolojik Danışma ve Rehberlik Kongresi-PDR 2022’de (13-15 Haziran 2022) sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

² Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Van, Türkiye. fuad65@gmail.com ORCID ID:0000-0002-19904988

³ Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Van, Türkiye. ozlem.alav@gmail.com ORCID ID:0000-0002-4637-2147

KENDİNİ GERÇEKLEŞTİRME KAVRAMINA İLİŞKİN PSİKO-KÜLTÜREL BİR DEĞERLENDİRME

GİRİŞ

Türkçe'ye kendini gerçekleştirme olarak çevrilen self-actualization kavramı, Maslow'un çalışmalarında önemli bir yere sahiptir. Maslow, bireyin motivasyonunu açıklarken, bazı ihtiyaçlardan bahsetmiştir. Kendi gerçekleştirme bu ihtiyaçlardan biridir ve Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi'nin beşinci basamağıdır. Literatürde Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi veya Maslow'un Gereksinimler Hiyerarşisi olarak geçen bu yaklaşım Maslow'un bireyin ihtiyaçlarını açıklamak için kullandığı gereksinimleri bir sıralama şeklinde ifade etmektedir (Combs, 1962; Greene ve Burke, 2007; Maslow, 1965; Maslow, 1971). Her ne kadar literatürde Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi olarak yer alsada Maslow'un bireyi motive eden kavramları açıklarken bir piramit çizmediği ileri sürülmektedir (Bridgman, Cummings ve Ballard, 2019; Maslow, 1965). Bireyin ihtiyaçlarının aşamalı bir sıralama şeklinde ortaya çıktığını açıklamak için kullanılan bu ihtiyaçlar piramidi sonradan eğitimcilerin öğrencilerine ihtiyaçlardan kaynaklı motivasyonu açıklamak için çizdiği düşünülmektedir (Bridgman, Cummings ve Ballard, 2019).

İhtiyaçlar Hiyerarşisi'nde yer alan ihtiyaçlar sırasıyla fizyolojik ihtiyaçlar, güvenlik, bir yere ait olma ve sevme-sevilme, saygınlık ve kendini gerçekleştirme olarak bilinmektedir. Bu ihtiyaçlar bireyde sırayla hissedilmektedir ve ortaya çıkan bir ihtiyaç belirli bir oranda karşılandıktan sonra diğer ihtiyaçlar hissedilmektedir. Maslow'a göre ihtiyaçların ilk dördü yeterli düzeyde karşılandıktan sonra kendini gerçekleştirme ihtiyacı ortaya çıkmaktadır (Greene ve Burke, 2007). Maslow, kendinin gerçekleştirmenin ilk dört ihtiyaçtan farklı olduğunu ifade eder. Hiyerarşide yer alan ilk dört ihtiyaç, organizmanın hissettiği kendisinde hissettiği yoksunluğu doyuma gereksinimidir (Maslow, 1943). Örneğin birey acıkır ve gıdaya ihtiyaç hisseder ve bu ihtiyacı karşılamak için bir arayışa girer. Benzer durum güvenlik, sevme-ait olma ve saygınlık ihtiyaçları için de geçerlidir. Fakat kendini gerçekleştirme, organizmanın bir yoksunluğu gidermek için harekete geçtiği bir gereksinim değildir. Kendini gerçekleştirme bireyde var olan değerleri ortaya çıkarmak için organizmanın motive olduğu bir ihtiyaçtır.

Kendini gerçekleştirme bir süreçtir ve belirli bazı özellikleri vardır (Maslow, 1965). Her kültürde farklı bir karşılığı olabileceği düşünülen kendini gerçekleştirme, kültürel bağlamda değerlendirilmediğinde eksik kalacaktır. Çünkü Maslow bu kavramı geliştirirken kültürel farklılıkları incelememiştir ve bu nedenle kendini gerçekleştirme kavramı için kültürel çalışmaların yapılmasını önermiştir (Maslow, 1965; Muhtar, 2016). Kendini gerçekleştirme kavramı psiko-kültürel bir çerçevede incelendiğinde eğitimcilere farklı bakış açıları ve yönetsel fikirler sunacaktır. Bu nedenlerden dolayı bu çalışmada kendini gerçekleştirme kavramının kültürel bağlamda ele alınması ve kültürümüzdeki karşılıkları ele alınmıştır. Dolayısıyla, mevcut çalışmada Maslow tarafından geliştirilen kendini gerçekleştirme kavramının, psiko-kültürel bir perspektiften betimlenmesi amaçlanmıştır.

Kendini Gerçekleştirme Nedir?

Maslow, kendini gerçekleştirmenin tanımlanmasının oldukça zor olduğunu söyler ve kendini gerçekleştirme, kişinin doğuştan sahip olduğu özellikleri, yetenekleri keşfetmesi, kendini, benliğini bulma süreci ve motivasyonu olarak tanımlaya çalışır (Maslow, 1965). Maslow'un ifade edişyle (Maslow, 1971); "Kendini Gerçekleştirme, organizmada zaten olanın veya daha doğrusu organizmanın ne olduğunun içsel büyümesidir." Kendini gerçekleştirme, kendine odaklanma sürecidir; fakat bu bencillikten farklı olarak kişinin kendini keşfetmesidir (Maslow, 1965). Maslow, bireyin tabula rasa olmadığını doğuştan bazı özelliklere sahip olduğunu söyler (Maslow, 1965). Herkes, bu dünyada bir şey olmak için doğmuştur (Maslow, 1965; Simons, Irwin ve Drinnien, 1987) ve birey bunun içsel bir motivasyona sahiptir. Fakat bu içsel motivasyon bireyin kendini gerçekleştirme için yeterli olmayabilir (Maslow, 1965). Maslow, kendi gerçekleştirme için bireyin hem içsel motivasyona hem eyleme ihtiyacı olduğunu söyler. Örneğin müzisyenin beste yapması, ressamın resim çizmesi, kendilerinde var olan yetenekleri eyleme geçirmeleridir (Maslow, 1971).

Maslow, kendini gerçekleştirmenin iki yönünden bahseder. Bunlardan biri, kişinin sahip olduğu yetenekler ve becerilerdir. Örneğin, kişinin iyi bir avukat olması, iyi bir yüzücü olması. Maslow'a göre iyi olmak, yapılan işte bir numara olmaktır. Eğer bir kişi, bir yarışta ikinci gelmişse, o kendini

gerçekleştirmemiştir; fakat eğer birinci olmuşsa kendi gerçekleştirmiştir, çünkü var olan potansiyelini tamamen ortaya koymuştur (Maslow, 1965). Fakat Maslow, yetenekleri salt bir meslek olarak tanımlamaz. Mesleği yetenekleri ortaya çıkarmada sadece bir yol olarak görür. Kimi insan iyi bir komşudur, kimi insan etkili bir anne ya da babadır. Bu alanlarda ortaya çıkan yeteneklerde bireyin o iş için dünyaya geldiğinin bir göstergesidir (Hanley ve Abell, 2002; Krems, Kenrick ve Neel, 2017; Maslow, 1965). Bu anlamda, kendini gerçekleştirme ihtiyaçlarının karşılanmasıyla ilgili kişisel çalışma, kişisel bir kimliğe ulaşmaya ve kendini tam olarak kabul etmeye odaklanır (Greene ve Burke, 2007).

Kendinin gerçekleştirmenin diğer yönü ise kişinin değerleriyle ilgili yönüdür. Örneğin yalan söylememesi, iyi bir vatandaş olması. Maslow'a göre bunlar bir düzüne tercihin içinden seçilmiş ve ortaya konulmuş özelliklerdir. Birey bu davranışları devamlı sergileyerek ve iç sesini dinleyip bu yönde hareket ederek kendini gerçekleştirmenin bir yönü olan karakter ve değer erişimine ulaşmış olur (Maslow, 1965; Maslow, 1971). Her bireyin sahip olduğu bir takım kişilik özellikleri vardır. Bunları yansıtabilmesi fakat hepsinden önce bunları keşfetmesi önemlidir. Bu nedenle kendini gerçekleştiren bireylerin kendini ve diğer insanları olduğu gibi kabul etme farkındalığı vardır. Maslow'a göre kimse mükemmel değildir, herkesin güçlü ve sınırlı yanları vardır. Kişinin bu güçlü yanları fark etmesi ve sınırlı yanları da kabul edip geliştirebileceği ölçüde davranışlar sergilemesi kendini gerçekleştirmenin bir yönüdür ve aslında bu kültürel pek çok formun bir yansımasıdır. Bu nedenle kendini gerçekleştirmenin bu özelliği her kültürde farklı olabilir. Dolayısıyla kendini gerçekleştirme kavramının psiko-kültürel yönün her kültür için ayrı ayrı incelenmesi ve değerlendirilmesi gerekir. Kültürel yönden yapılan incelemeler sonucu ulaşılan verilerle her kültürün kendini gerçekleştirme kavramını kendi özelliklerine göre açıklaması ve tanımlaması faydalı olacaktır (Markus & Kitayama, 1991; Maslow, 1965).

Kendi Gerçekleştirmede Kültürel Bağlam

Kültür ortak inançları, değerleri ve uygulamaları temsil eden insan zihnini anlamının merkezinde yer alır. Kültür bireyleri doğuştan itibaren şekillendirir ve eylemlerini, düşüncelerini ve duygularını etkiler (Suh, 2000). Aynı kültürden gelen bireylerin, ortak düşünce, inanış ve davranışları vardır.

Bireyin söylem ve davranışlarından ait olduğu toplumsal özellikler ve kültürel yapılar okunabilir (Monaghan ve Just, 2013). Bireylerin yaşama şekline göre kültürü kolektivist ve bireyci olarak kategorize etmek mümkündür ve bu yaşayış şekli iki kültür arasında büyük farklılıkları açıklar.

Motivasyon kaynakları bireyci ve kolektivist kültürlerde farklılık gösterebilir. Bireyci kültürlerde bireysel istekler, beklentiler motivasyon kaynağı olarak işlev görürken; kolektivist kültürlerde grubun beğenisini kazanmak, isteklerini karşılamak bir motivasyon kaynağı olabilir (Markus ve Kitayama, 1991). Bireyci kültürler, bireyin hedef ve ihtiyaçlarına vurgu yaparken kolektivist kültürler bireyden daha çok toplumun ihtiyaçlarına vurgu yapar. Bireyci kültürlerde, birey öne çıkmaya veya diğerlerinden ayrı durmaya teşvik edilir. Buna karşın kolektivist kültürlerde öne çıkmak hoş karşılanmaz ve genellikle cesaret kırıcıdır (Geher, 2020).

Kolektivist kültürler aile, arkadaş grubu veya çalışma ortamı gibi gruplar arası ilişkiler ve grupları öncellerken, bireysel kültürler bireyin gücünü öncelikli tutar. Ayrıca kolektivist kültürlerde, bireyin toplumdaki yeri var olduğu kültürdeki insanlara benzerliklerine göre şekillenirken bireysel kültürlerde durum bunun tam tersidir. Yani bireyin toplumdaki yeri diğer insanlarla benzerlikleriyle değil farklılıklarına göre ortaya çıkar (Lambert D'raven ve Pasha-Zaidi, 2015; Özdil, 2017). Diğer bir deyişle bireyci kültürlerde, bireysel farklılıklar olabildiğince önemsenir ve bireyin bu özelliğini ortaya koyması vurgulanır. Bu toplumlarda, birey, biriciktir ve diğerlerinden farklıdır. Bu farklılığı ortaya koyabildiği ölçüde toplumda kendine özgü bir yer edinir. Dolayısıyla bireyci toplumlarda bireysel başarı önemlidir ve rekabet ön plandadır. Bunlar yüksek sosyal hareketliliğe neden olabilir ve yoğun sosyal hareketlilik yüksek sosyal kaygıya da neden olabilmektedir (Oishi vd., 2013). Ayrıca bireysel kültürdeki insanlar başka insanlarla ilişki kurmak için daha fazla enerji harcamak zorunda kalırlar; çünkü ilişkiler daha gergin ve kırılabilir olma özelliği gösterir (Cherry, 2022). Bireyci toplumlarda görülen özellikleri kolektivist kültürlerin özelliğine göre karşılaştırıldığında kolektivist kültürlerde bireyin başarısından ziyade grubun başarısı önemlidir ve kolektif kültürlerde sosyal hareketlilik düşüktür. Bu uzun süreli ve güçlü insan ilişkilerinin oluşmasını sağlar. Fakat kolektivist kültürlerdeki bireyler için yeni insanlarla ilişki kurmak zordur; çünkü başka insanlarla genellikle tanışma şansları olmaz (Cherry, 2022).

Kültürel farklılık perspektifinden bakıldığında, bireycilik ve kolektivizm, vurguladıkları sosyal bağlılık derecesinde birbirinden farklılık gösteren yapılardır. Aile yapıları aracılığıyla bireycilik ve kolektivizmin ayrımı açıklanabilir. Kolektivist kültürlerde aile, anne-baba ve çocuğun ötesindeki akrabaları içerir. Bu tür kültürlerde insanlar aileleriyle yakın veya aynı evde yaşama eğilimindedir. Buna karşılık, bireyci kültürler kendi kendine yeterliliğin önemine inanır. Genç üyelerin “kendi başlarına hayatta kalmaları” için gerekli olan becerilerin geliştirilmesine öncelik verilir. Böylece bireycilik, insanların birbirinden bağımsız olarak var oldukları inancını vurgular. Ayrıca bireycilik kişilerin arzularının ve seçimlerinin ilişkisel uyumdan daha önemli olmasına vurgu yapar (Oyserman vd., 2008). Dolayısıyla Maslow’un kendini gerçekleştirme teriminin Amerika gibi bireyci toplumların, “bireyin gücüne” ve bireyin seçimlerine verdiği önemi yansıttığı görülmektedir (Geher, 2020; Muhtar, 2016). Maslow kendini gerçekleştirme kavramını oluştururken kültürel farklılıkları çalışmamıştır ve belki de bu nedenle Maslow kendini gerçekleştirme kavramını açıklarken bu kavramın kültürel yönlerinin olabileceğini kendisi vurgulamış ve bu kavramın kültürel farklılıklar açısından incelenmesini önermiştir (Maslow, 1965). Bu nedenle kendini gerçekleştirme kavramını bireyci ve kolektivist kültürlerin çerçevesinden ayrı ayrı değerlendirmek gerekir.

Maslow kendi gerçekleştirme kavramını, ilham aldığı hocalarından, tarihi şahsiyetler üzerine yaptığı incelemelerden ve belirli bir kariyere sahip, sağlıklı ve yaşlı ileri insanlara yönelik yaptığı çalışmalardan oluşturmuştur. Maslow’un çalışma grubunu bireysel kültüre sahip Amerikalılar oluşturmaktaydı (Maslow, 1965). Bu nedenle Japonya, Çin, İran ve Türkiye gibi kolektif kültürlerde kendini gerçekleştirme kavramının herhangi bir karşılığının olup olmadığı ve eğer bir karşılığı varsa bu karşılığın nasıl ifade edildiği başta Maslow olmak üzere bazı bilim insanları için merak konusu olmuştur (Ivtzan, 2008; Maslow, 1965). Bunun asıl nedenlerinden biri kişinin içinde doğup büyüdüğü kültürden bağımsız bir algıya ve karakter yapısına sahip olamayışdır. Kültür bireyin farkında olmadan yaptığı tüm davranışların kaynağıdır (Monaghan ve Just, 2013; Özdil, 2017).

Kültür, bireylerin değerlerini ve inançlarını şekillendirir. Bireyin sahip olduğu değerler ve inançlar onun ihtiyaç ve motivasyon kaynağının çıkış noktasıdır. Bireyci ve kolektivist kültürler üzerine çalışan araştırmacılar

kültürün insanların motivasyon ve ihtiyaç şeklini belirlediğini vurgularlar. Bu nedenle, Muhtar (2016) “ihtiyaç” tanımının bir kültürden diğerine farklı olduğunu ve Maslow'un ana hatlarından daha karmaşık olduğunu ileri sürer. Bu da kendini gerçekleştirme kavramının bireyci toplumlarda bir ihtiyaçken kolektivist toplumlarda bir ihtiyaç olmaktan ziyade istenmeyen bir durumdur. Örneğin, Maslow bireyin kendini gerçekleştirmesinde kendi istek ve arzularını anlamasını ve bu doğrultuda bir dizi seçim yapmasını ve seçim yaparken olabildiğince ebeveynlerinin değerlerinden ve isteklerinden bağımsız seçim yapmasını önerirken (Maslow, 1965) bireyci kültürün özelliklerini yansıtır. Bu, kolektivist kültürlerde mevcut olan değer sisteminden çok farklıdır. Kolektivist kültürler, grup içi ihtiyaçlara öncelik verir. Kişi kendisinden ziyade toplum için bir şeyler yapabilmelidir (Oyserman vd., 2008). Bu nedenle kolektif kültürler için ebeveynlerinin ve toplumun ihtiyaçlarından ziyade kendi istek ve ihtiyaçlarını öncelemesi ve bu doğrultuda davranış sergilemesi, toplumla uyumunun bozulmasına neden olabilir. Çünkü toplumlarda bireyin kendini ve kendi isteklerini ön planda tutması toplumda yer alan diğer bireyler için bencillik ve karakter zafiyeti olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla kendini gerçekleştirme kavramının kolektif kültürlerde bu yönüyle bir karşılığı yoktur.

Maslow, kendi gerçekleştiren bireyin yalnız kalabilme gücüne sahip olduğunu söyler. Bu bireyci bir kültür için istenen bir özellik olabilir. Fakat bu kolektivist bir kültür için böyle değildir. Kolektivist bir kültüre sahip Japonya’da, bir anne çocuğuna yalnızlığın acı veren korkulu bir duygu olduğunu öğretirken Batılılar çocuklarına nasıl yalnız kalacaklarını öğretir (Lebra, 1976). Kendini gerçekleştiren bireyin bir diğer özelliği ise “şimdi ve burada olma”, anı yaşamalarıdır. Bu bireysel toplumlar için önemli bir özellikken kolektivist kültürlerde istenen bir şey değildir. Kolektivist kültürlerde geçmiş, gelenek ve aile çok önemlidir. Bu nedenle bu kültürlerde daha çok geçmişin bugüne yansımaları önemsenir ve geçmişle bağların sürdürülmesi hem toplumun hem de bireyin kimliği için önemli kabul edilir (Monaghan, ve Just, 2013; Muhtar, 2016; Uchida ve Kitayama, 2009). Dolayısıyla, bireyin sık sık geçmişini ve atalarını hatırlaması ve geleneklerini yaşatması önemsenir. Dolayısıyla kişinin anı yaşama isteği kolektif toplumlarda hem bir vefasızlık hem de haz odaklı yaşama isteği olarak yorumlanabilir.

Kendini gerçekleştirmenin bir yansıması olarak kabul edilen etkili iletişim kurma, bireyci kültürlerde bireyin isteklerini doğrudan söylemesi, olumsuz duyguların ilerde bir birikim olarak dışarı yansımaması için olumsuz duygu yaşandığında bu duygular üzerine konuşulması olarak açıklanır. Oysa bu iletişim tarzı kolektif kültüre uymaz. Kolektivist kültürlerde direk iletişim kullanılmaz ve olumsuz duyguları konuşmak doğru kabul edilmez. Birey öfke benzeri olumsuz bir duygu yaşadığında bunu başkalarına göstermemeye çalışır (Markus ve Kitayama, 1991). İletişim tarzı bu şekilde kurulan kolektif bir kültürde, birey kendini gerçekleştirmenin bir parçası olarak açık iletişimi kullandığında toplum bu kişiyi saygısız ve/veya ukala olarak nitelendirebilir. İletişim için olumsuz duyguları konuşmayı tercih ettiğinde ise toplum tarafından zayıf bir kişiliğinin olduğu ve olgun bir karakter sahip olmadığı varsayılabilir.

Kendini Gerçekleştirme Kavramına Yöneltilen Eleştiriler

Kendini Gerçekleştirme ve Kendini Aşmışlık

Kendini gerçekleştirme, İhtiyaçlar hiyerarşisinin beşinci basamağında yer alır. Uzun dönemler, kendini gerçekleştirme İhtiyaçlar Hiyerarşisinin zirvesi olarak bilindi. Fakat Maslow ölümüne yakın bu hiyerarşiye altıncı basamak olacak bir ihtiyacı açıklamıştır. Bu ihtiyaç, bazı İngilizce kaynaklarda *self-transcendence* (Garcia-Romeu, 2012) geçerken bazı kaynaklarda *beyond self-actualization* (Greene ve Burke, 2007) olarak geçmektedir. Beyond self-actualization, Türkçe’de kendini aşmışlık olarak karşılık bulurken self-transcendence, özaşkınlık (Devrani, 2010,) olarak karşılık bulmaktadır. Bu kavram, İhtiyaçlar Hiyerarşisinin son basamağını oluşturmaktadır (Tekke, 2019).

Maslow, yaptığı çalışmalarda kendini gerçekleştirmenin ötesinde başka bir ihtiyacın daha olduğunu sıklıkla belirtmiştir. Fakat bu ihtiyacı kavramsallaştırması ömrünün son dönemlerini bulmuştur. Maslow’un ölümünden sonra ailesi tarafından basılan eserinde Maslow kendini aşmışlık kavramını literatüre kazandırmıştır. Kendini gerçekleştirmeden sonra birey kendini aşmışlık seviyesine geçer. Bu seviyede birey, daha geniş bir dünya görüşü elde eder. Kendini gerçekleştirmede kişi kendine odaklanırken, kendisi için bir şeyler yaparken kendi aşmışlık seviyesinde birey artık kendini de tanıyarak diğer insanlarla iyi ilişkiler kurmaya çalışır. Sosyal bağlar kurmak

ve insan ilişkilerini geliştirmek bu seviyede önemlidir (Tekke, 2019). Başka bir deyişle kendi gerçekleştirmede kişi kendine odaklanırken, kendisiyle iyi bir ilişki kurmaya çalışırken kendini aşmışlıkta bireyin kendine yönelen ilgisi başka insanlara, sosyal çevreye yönelir. Kendi gerçekleştirmede birey kendi ilgi ve isteklerini öncellerken kendini aşmışlıkta sosyal çevrenin istekleri ve insanlara hizmet etme önemlidir.

Kendini gerçekleştirme terimi genellikle içsel bir odaklanmaya, yani benliğin farklılaşmasına, psikolojik bütünleşmeye veya bir düzeyde kişisel potansiyele ulaşmaya sahip olmaktır. Kendini gerçekleştirmede amaç, kendini "daha iyi" hale getirmektir. Kendini aşmışlık ise bunun tam tersini ifade eden bir anlama sahiptir. Kendi aşmışlık terimiyle Maslow, en yüksek deneyime ulaşmak için insanların kendinden diğerine geçmesi gerektiğini ileri sürer. Sosyal adalet, üretkenlik bu yönelimle ilişkilendirilebilecek kavramlardır. Temel fikir, insanların en üst düzeyde insani niteliklere ulaşmak için diğer insanları odak noktası yapmalı ve onlar için endişe duymalıdır. Kendini gerçekleştirmenin ötesine geçen insanlar, kendileri dışında bir amaca ve göreve sahip olur (Greene ve Burke, 2007; Maslow, 1971).

Kendini gerçekleştirme ihtiyaçlarının karşılanmasıyla ilişkili kişisel çalışma, kişisel bir kimliğe ulaşmaya ve kendini tam olarak kabul etmeye odaklanır. Buna karşın kendini aşmış insanlar, toplumun hatta çağdaş dünyanın yaşadığı sorunlara odaklanırlar (Maslow, 1971). Kendini gerçekleştirme dünyaya akılcı ve mantık çerçevesinden bakmayı öncellerken kendini aşmışlık hayatın her alanında maneviyatı önceller (Greene ve Burke, 2007; Tekke, 2019).

Kendini Gerçekleştirme ve Tam Olarak İşlevde/Potansiyelini Tam Kullanma

Hümanist psikolojinin gelişmesine öncülük eden Abraham Maslow ve Carl R.Rogers bireyin içinde gizil güçlerinin olduğuna inanmışlardır. Maslow bu gizil güçleri açıklamada kendini gerçekleştirme kavramını kullanırken Rogers potansiyelini tam kullanma kavramını kullanmıştır (Rogers, 1961). Rogers bireyin potansiyelini tam olarak kullanabilmesi için kendini gerçekleştirmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Birey kendini gerçekleştirdikten sonra potansiyelini tam olarak gerçekleştiren kişi olur. Bu açıdan değerlendirildiğinde potansiyelini tam kullanan kişi Maslow'un kendini

aşmışlık düzeyine denk gelmektedir (Tekke, 2019). Bir diğer deyişle tam olarak işlevde olan kişi kendini aşmış kişidir (Akbaş, 2021). Rogers'a göre bireyin tam olarak işlevde bulunabilmesi için hayatının anlamını keşfetmesi, kendini tanıması ve kendini gerçekleştirme gerekir (Tekke, 2019).

Rogers potansiyelini tam kullanan kişilerin yeni yaşantılara açık olduğunu, kendi varlığına güvendiğini ve içsel kaynaklara dayanarak değerlendirmede bulunan kişiler olduğunu ifade eder (Akbaş, 2021). Rogers'a göre kişinin farkında olduğu her şey yaşantıdır ve yaşantı fizyolojik değil psikolojik bir kavramdır. Bu yaşantılar bireyin fenomenal alanını belirlemektedir ve bu alan onun davranışlarında etkilidir. Rogers'ın yaşantılara açık olma kavramı, Maslow kendi gerçekleştirme kavramı için kullandığı otantik olma özelliğiyle aynıdır. Bunun yanı sıra Rogers'ın bireyin kendi varlığına güvenmesi, kendini gerçekleştirmede bireyin kendine güvenmesi ve kendine yetebilmesiyle benzer anlamlara gelmektedir (Akbaş, 2021; Rogers, 1961; Tekke, 2019).

Kendini Gerçekleştirme ve Topluluk Gerçekleştirme

Topluluk gerçekleştirme (community actualization) olarak Türkçe'ye çevrilen bu kavram, kendini gerçekleştirmenin ötesi olarak kabul edilir ve kolektif toplumların özelliğidir. Bu kavramın, kolektif toplumlar için kendini gerçekleştirme kavramından daha uygun olduğu düşünülmektedir. Maslow'un kendini gerçekleştirme kavramını bireyci toplumların özelliğinin bir yansıması olarak geliştirdiği düşünülür. Fakat İhtiyaçlar Hiyerarşisindeki diğer ihtiyaçlar için de bireyci kültürlerin özelliği olduğu ileri sürülür (Muhtar, 2016; Ivtzan, 2008). Maslow da kendini gerçekleştirme kavramının farklı kültürlerde farklı karşılıklarının olabileceğini düşünmüştür (Maslow, 1965). Maslow'un bu şekilde düşünmesinde 1938 yılında Kanada'da Blackfoot diye bilinen bir ulusu ziyaret etmesinin etkili olduğu düşünülür. Maslow, bu gezisinde oradaki insanlardan çok etkilenmiştir. Çünkü bu kültürdeki insanlar için paradan daha önemli şeyler vardı ve onların kültürel yapıları Amerika'ninkinden çok farklıydı (Coon, 2006). Bu kültürdeki insanlar için kültürel süreklilik (cultural perpetuity), kendini gerçekleştirmeden ötedir ve kendi gerçekleştirme bireyci toplumlar için zirveyken bu toplumlar için zirveye ulaşmadaki bir basamaktır. Kolektivist bir kültür yapısına sahip olan Blackfoot ulusu için kendini gerçekleştirme,

zirvedeki bir ihtiyaç olarak karşılık bulamamaktaydı (Bray, 2019; Michel, 2014). Topluluk gerçekleştirme böyle bir kültür için kendini gerçekleştirme kavramından daha uygun bir kavram olarak düşünülmektedir (Vest, 1988). Dolayısıyla kolektivist kültürlerde kendini gerçekleştirme farklı karşılıklara sahip olduğu söylenebilir.

Kendini gerçekleştirme bireylerin özellikleri içinde var olurken, topluluk gerçekleştirme topluluklar içinde mevcuttur. Bir topluluktaki üyelerin çoğunluğu, kendini gerçekleştirmeyi içeren önceki tüm ihtiyaçları karşılayabildiğinde, topluluk gerçekleştirme seviyesine ulaşırlar. Bunun anlamı, birlikte var olan toplulukların kendi gerçekliklerini net bir şekilde anlayabilmeleridir. Çok çeşitli insanları daha fazla kabul ederler ve daha sonra insani topluluklar olarak kabul edilebilirler ve insanların gelişebileceği yüksek seviyelere ulaşmak yerine insanlığın ortak dünya ihtiyaçlarına bağlı olmadıkları için kolektif aydınlanmaya ulaşabilirler (Michel, 2014; Vision, Belief, Change, 2020). Kendini gerçekleştirme tipin temelindedir, tepede değil ve topluluk gerçekleştirmesinin üzerine inşa edildiği temeldir (Bray, 2019; Michel, 2014).

Kendi gerçekleştirme bireyselken topluluk gerçekleştirme kolektiftir. Ayrıca kendini gerçekleştirme için bireyin diğer insanlardan bağımsız olması ve kendi değerlerini oluşturması ön plandayken topluluk gerçekleştirmede toplumda var olan bireyler diğer topluluklardan bağımsız olarak kendi istedikleri topluluğu oluştururlar. Bunun yanı sıra kendi gerçekleştirmenin olabilmesi için alt basamaktaki ihtiyaçların belli düzeyde karşılanması gerektiği gibi topluluk gerçekleştirme için de kendi gerçekleştirme ihtiyacının da karşılanması gerekir. Topluluk gerçekleştirme için toplulukta var olan herkesin kendini gerçekleştirmesine gerek yoktur; topluluktaki bireylerin çoğunun kendini gerçekleştirme topluluk gerçekleştirme için yeterlidir. Bu durumda topluluk gerçekleştirme, kendini gerçekleştirmeden daha üst bir seviye olarak değerlendirilmektedir (Brown, 2014; Geher, 2020; Vision, Belief, Change, 2020).

Kendini Gerçekleştirme Kavramının Farklı Perspektiflerden İncelenmesi

Maslow, kendini gerçekleştirme ihtiyacını bireyin kendisinde var olan nitelikleri ortaya çıkarma isteği olarak açıklamaktadır. Maslow'un bireyin

ulaşmak istediği nihai sonuç olarak adlandırdığı kendini gerçekleştirme kavramı, Freud, Frankl, Rogers gibi kuramcılar tarafından çeşitli şekillerde açıklanmıştır. Rogers, bireyin ulaşabileceği son noktayı potansiyelini tam olarak kullanma olarak açıklar ve birey, kendini gerçekleştirdiğinde potansiyelini tam kullanan kişi olduğunu söyler (İsmael ve Tekke, 2015; Rogers, 1961). Frankl ise bireyin yaşamındaki temel güdünün kutsal olana ulaşma, hayatın anlamını bulma olarak açıklamıştır. Frankl'a göre insanın anlam arayışı ve kutsal olana ulaşma isteği kişinin insanlığının tabii bir dışavurumudur (Frankl, 2011; Frankl, 2018; Frankl, 2020). Freud ise bunlardan çok daha farklı bir yorum geliştirerek, insanın tüm yaşam amacının ölüm olduğunu öne sürmüştür. Freud'un "ölüm içgüdüleri" dediği bu güdü, kişinin yaşamaya olduğu kadar ölüme yani cansız maddeye dönmeye duyduğu istek ve eğilimdir. Freud'a göre hayatın aslı cansız maddedir bu nedenle birey cansız maddeye dönme eğilimi ve isteğine sahiptir (Karakuş vd., 2012). Nietzsche ise hayattaki eylemleri yönlendiren hissin kaynağını kudret iradesi olduğunu ileri sürer. Nietzsche'ye göre her şey, kudret iradesinin nihai şekillendirişleridir. Güç istencinin yadsınamayacak bastırışıyla insan, yaşamak için veya mutluluk için değil güç için yaşamalıdır. Nietzsche'ye göre her türlü oluşum ve değişim güç istencinden kaynaklanır (Nietzsche, 2010).

Rogers, Frankl ve Maslow gibi batılı düşünürler gibi insanın yaşamdaki temel motivasyon kaynağını açıklayan doğu kökenli kuramcılar da mevcuttur. Freud'un çağdaşı olan Shoma Morita insanın temel motivasyon kaynağını ikigai olara açıklar. Bireyin varoluş sebebi kendi ikigaisını bulmasıdır. İkigai'ye göre herkes bu hayata bir misyonla doğar ve onu keşfettiğinde hayatta mutlu olur. İkigai, kendini gerçekleştirme gibi bir süreçtir ve kişinin hayattaki temel motivasyon kaynağıdır (Garcia ve Miralles, 2020; Sugg, Richards ve Frost, 2016). Budizm'de temel amaç Nirvana'ya ulaşmaktır. Kişi arzu ve ihtiraslarını yok ederek hikmet ve olgunluğa erişir, dolayısıyla Nirvana'ya ulaşır. Budizm'de Nirvana ruhsal bir olgunluk seviyesidir (Şahin, 2005). Taoizm'de ise insanın amacı metafizik gerçekliği, doğal hukuk ve ilke anlamına gelen Tao ile uyum sağlamaktır. İnsanın, kendi orijinal yapısına dönüş yapması sükunete kavuşması için gereklidir (Chang, 2011). Ayrıca Taoizm'de "Jun Zi" kavramı oldukça önemlidir. Bu kavram bilge insan anlamına gelmektedir ve kültürümüzdeki İnsan-ı Kâmil ile eşdeğerdir (Hürriyet, 2020).

Kendini Gerçekleştirmenin Kültürümüzdeki Karşılığı

Kendini gerçekleştirme kavramı her kültürde farklı isimlerle karşılık bulabilmektedir. Kendini gerçekleştirme kavramını kültürel karşılığıyla ele almak kavramının anlaşılabilirliği için gereklidir. Bu başlık altında kendini gerçekleştirme kavramının kültürümüzdeki karşılıkları açıklanmaktadır. Kültürümüzde hikmet sahibi olma ve insan-ı kâmil olma kavramları kendi gerçekleştirme kavramına karşılık olarak düşünülebilir. Bunun yanı sıra arif olma hem kendini gerçekleştirmenin bir üst basamağı gibi hem de bazı yönleriyle kendini gerçekleştirmeyi çağrıştıran ve kültürümüzde kendini gerçekleştirmeyle özellikleriyle benzerlik oluşturan bir kavramdır. Bu nedenle arif olmak kavramı da bir alt başlık olarak açıklanmıştır.

Kendini Gerçekleştirme ve Hikmet Sahibi Olma

İnsanların özellikleri ve ihtiyaçları evrensel nitelikler taşır; fakat ihtiyaç şekilleri ve öncelikleri kültürelidir. Dolayısıyla bunlar her kültürde farklı isimlere ve çağrışımlara sahiptir. Bireyin olgunlaşmasını ve var olan potansiyelini ortaya çıkarmasını Maslow bir süreç olarak görmüştür. Maslow bireyin, kendini tanımasını ve sahip olduğu özellikleri ortaya çıkarmasını kendini gerçekleştirme olarak adlandırmıştır. Kültürümüzde kendini gerçekleştirmeyle karşılık gelebilecek bazı ifadeler vardır. Hikmet sahibi olma bunlardan biridir. Kültürümüzde önemli bir yere sahip olan hikmet olayların arkasındaki gizli mana, derin bilgi gibi pek çok anlama gelmektedir. Sıradan insanların anlamakta güçlü çaktığı ya da göremediğı anlam ve bilgileri diğer adıyla hikmeti görebilen kişi, hikmet sahibi olarak nitelendirilir. En genel tanımıyla hikmet sahibi olma Türkçe’de bilgelik olarak karşılık bulur. Bunun yanı sıra, hikmet sahibi olma güzel huy, insanlara faydalı olacak sanat ve hizmetlerde bulunan kişi anlamındadır (Kalkan, 2020). Yaptığı işi en iyi şekilde yapan kişiye de hikmet sahibi denilir (Bayancuk, 2020).

Maslow’un kendini gerçekleştirme kavramının hikmet sahibi olmayla pek çok ortak özelliğı bulunmaktadır. Maslow kendini gerçekleştiren bireyi, doğuştan var olan yetenek ve kabiliyetlerini ortaya çıkarması olarak tanımlar (Greene ve Burke, 2007). Benzer şekilde hikmet sahibi olan kişi de kabiliyet ve yeteneklerini en üst düzeyde kullanır (Bayancuk, 2020). Hikmet sahibi

olan kişi çok iyi bir marangoz, iyi şair ya da iyi bir eğitmen olabilir. Bu kendini gerçekleştiren bireyle ortak bir özelliktir. Maslow da kendini gerçekleştiren bireyin iyi bir ressam, iyi bir müzisyen olabileceğini söyler. Geçmişin pişmanlığı ve geleceğin kaygısından arınmış bir şekilde anı yaşayabilme kendini gerçekleştirme ve hikmet sahibi olmanın bir diğer ortak özelliğidir. Kendini gerçekleştiren bireyler, bir başkasının eleştirisi ve yorumlarına odaklanmaktan ziyade kendi iç seslerine yönelerek hareket ederler. Bu bazı noktalarda hikmet sahibi olmayla ortakken bazı noktalarda farklıdır. Hikmet sahibi olan kişide toplumun ya da çevrenin yorum ve eleştirilerini kendisi için birincil yapmaz bu yönüyle kendini gerçekleştiren insanla benzerdir; fakat kendini gerçekleştiren bireyden farklı olarak iç sesini dinlemek yerine davranışlarında Allah rızasını önceller (Bayancuk, 2020; Greene ve Burke, 2007).

Üsttün bir karaktere sahip olma, kısa ve anlamlı söz söyleme hem kendini gerçekleştirme hem de hikmet sahibi olmada benzer özelliklerdir. Maslow, kendi gerçekleştirmenin bir süreç olduğunu fakat pek çok kişinin bu seviyeye ulaşamadığını söyler. Hikmet sahibi olmak da bir süreç gerektirir ve toplumdaki her birey bu seviyeye ulaşamayabilir. Ayrıca Maslow bireyin kendini gerçekleştirebilmesi için uygun çevreye ihtiyacı olduğunu söyler. Bu hikmet sahibi olmak için de gerekli bir koşuldur. Birey uygun bir çevre ve eğitimden geçmeden kendi başına hikmet sahibi olamaz. Hikmet sahibi olma ve kendini gerçekleştirme birçok ortak noktaya sahip olmasına rağmen aralarında önemli bir ayrım vardır. Maslow, kişinin kendini gerçekleştirmesini beşinci basamak olarak tarif eder (Combs, 1962; Temel İslam Ansiklopedisi, 2020). Oysa hikmet sahibi olmak için bu kadar net bir basamaktan söz etmek kolay değildir. Arif olmak için ve insanı kâmil olabilmek için hikmet sahibi olmak bir ön koşul olmasına rağmen hikmet sahibi olmanın seviyesini kendini gerçekleştirme gibi ifade etmek birçok uzaman tarafından çoğu zaman mümkün görülmemiştir (Bayancuk, 2020).

Kendini Gerçekleştirme ve Arif Olmak

Kültürümüzde ve günlük dilde sıkça kullanılan arif, bir bilgelik ünvanını veya kimliğini yansıtan bir sıfat olarak kullanılmaktadır (Çetinkaya, 2018). Arif sözlükte, bilen tanıyan, kavrayan, vâkıf ve aşına olan, güçlü bir sezinlemeye sahip anlamlarına gelmektedir. Arif kişi alimden farklıdır ve

alimin üst mertebesi olarak kabul edilir (Çetinkaya, 2018). Alim, bilginin bilme basamağı, arif ise kavrama basamağı olarak kabul edilir. Çalışıp, eğitim alan birçok kişinin alim olabileceği fakat arif olamayacağı düşünülür. Arif, sadece bilmez, olayların ve bilginin içindeki derin manayı, hikmeti de bilir. Dolayısıyla arif kişi aynı zaman hikmet sahibidir (Çetinkaya, 2018). Yabancı literatürde de arif kimse, kendini gerçekleştirme ve kendini aşmışlığın birlikte sergilendiği kişi olarak kabul edilir. Arif kimse hem kendini gerçekleştirmenin hem de kendini aşmışlığın karakteristik özelliklerini yansıtır (Beaumont, 2009; Orwoll ve Perlmutter, 1990). Yabancı literatürde araştırmacılar arif kimseyi bilge kişi olarak tanımlamaktadırlar ve bilgeliği, olgun anlayış, yargı ve genel sosyal-bilişsel yetkinliği içeren dengeli bir bakış açısı içeren çok boyutlu bir yapı olarak görürler (Baltes, Glück ve Kunzmann, 2005; Baltes ve Staudinger, 2000; Beaumont, 2009).

Birçok araştırma kendini aşma ve kendini gerçekleştirmeyi arif olmanın bileşeni olduğu ve bu iki özelliğin kişiyi arif yaptığını ileri sürmektedir (Beaumont, 2009). Kendini gerçekleştirme, bireyin kendisini tanımasıdır. Ayrıca kişinin yeteneklerinin veya potansiyelinin gerçekleştirilmesi veya tam olarak kullanılmasını içeren gelişimsel bir süreç olarak tanımlanan kendine gerçekleştirme bireyin karakter olarak olgunlaşmasını da içerir (Maslow, 1965; Maslow, 1971). Kendini aşma ise olgun öz-farkındalık, iç görüş, deneyime açıklık, açık fikirlilik, belirsizliğe karşı rahatlık ve benlik ve başkaları açısından bilişsel karmaşıklık ile karakterize edilir (Richardson ve Pasupathi, 2005). Kendini aşma, kişinin kendini ve dünyayı ego kimliğinin sınırları tarafından engellenmeyecek şekilde görme yeteneğidir ve bu nedenle, başkalarıyla ve dünyayla yüksek bir anlam ve bağlılık duygusu içerir (Erikson, 1982; Frankl, 2011). Kendi aşma, kişinin kendini tanıdıktan sonra manevi olarak gelişimini ifade eder.

Hikmet sahibi olma kültürümüzde kendini gerçekleştirmeye zihinde uyandıran bir kavramdır ve hikmet kişiyi olgunluğa erdiren bir özelliktir. Hikmet bireyi kâmil sıfatlara götürür ve kişinin en güzel şekilde olgunlaşması hikmet sıfatıyla olur. Kültürümüzde insan-ı kâmil olma hikmet sıfatıyla mümkündür (Bayancuk, 2020). Arif olmak için de kişinin kendini bilmesi, tanıması gerekir. Bu özelliğiyle arif olma kendini gerçekleştirme ve kendini aşmışlığın bir bileşeni olarak kabul edilebilir. Çünkü kendini aşmışlık seviyesine ulaşabilmek için kendini gerçekleştirme seviyesine ulaşmak

gerekir. Benzer şekilde arif olabilmek için de hikmet sahibi olmak gerekir. Arif kimseler, hikmetli söz söyleyen kimselerdir (Bayancuk, 2020; Çelik, 1994; Çetinkaya, 2018).

Kendini aşmış bireyler, hayatın anlamını bulan kişilerdir ve öznel mutluluğa sahiptirler, Arif kimse de hayatın anlamını bulmuştur ve öznel mutluluğa sahiptir. Halk arasında rıza makamına ulaşmış kimseler olarak adlandırılırlar. Rıza makamı her durum ve halden memnundurlar. Kendini aşmış bireyler ve kendini gerçekleştiren birey de kaderine seven kimseler olarak nitelendirilirler (Kaufman, 2021). Bu yönleriyle kendini aşmışlık ve kendini gerçekleştirme kültürümüzde arif olmaya karşılık gelmektedir. Arif kimse de kaderini sever. Bunun manası başına gelen kötü olaylarda çok üzülmez ve yaşadığı güzel olaylara büyük sevinçler göstermez. Her iki halin de gelip geçici olduğunu ve insanın başına gelebileceğini bilir (Çelik, 1994; Çetinkaya, 2018).

Kendini Gerçekleştirme ve İnsan-ı Kâmil Olmak

Kültürümüzde insanın gelişimsel olarak gelebileceği en son evreyi tarif etmek için kullanılan insan-ı kâmil kavramı, Maslow'un kendi gerçekleştirme kavramını kültürel olarak zihinlerde karşıladığı düşünülmektedir (Tokur, 2013). İnsan-ı kâmil, bireyin kendisinde var olan nitelikleri Allah'ın iradesine uygun biçimde ortaya koyarak yetkinleşen insan anlamına gelmektedir. En genel tanımıyla olgun ve yetkin kişi anlamına gelen insan-ı kâmil, kişinin yaradılış amacını gerçekleştirmesini ifade eder. Ahlaki bir olgunluğun yansıması olarak da kabul edilen insan-ı kâmil bireyin aklı sayesinde bilginin ışığında varlığına dönük benliğini aşarak kemale ermesidir (Temel İslam Ansiklopedisi, 2020). İnsan-ı kâmil manevi kişisel gelişimin son basamağı olarak kabul edilir (Tokur, 2013). Bu basamaktaki birey anı yaşar ve bu yönüyle kendini gerçekleştiren bireyle benzer özellik gösterir (Sayar, 2021).

Maslow, kendini gerçekleştiren bireyin, sıradan insanlara göre daha fazla doruk yaşantısı geçirdiğini söyler. Bu insan-ı kâmilin sürekli vecd halinde yaşamasıdır (Tokur, 2013). Kendini gerçekleştirme kişinin kendini tanımasından kendisinden ötesine geçmesidir. Başka bir deyişle kişinin kendisini tanıması ve bu tanıma sayesinde manevi olana yönelmesi, hayatın anlam ve amacını bulmasıdır (Frankl, 2011; Greene ve Burke, 2007). Kendini gerçekleştirme kutsal olana yönelmedeki önemli bir aşamadır. Kişi kendini

gerçekleştirerek, kendini aşmaya ulaşır ve böylece manevi olarak olgunlaşır (Frankl, 2011). Bu insan-ı kâmil için de aynıdır. Kişinin olgun insan olabilmesi, kendini tanımasına bağlıdır. Kendini tanıyan kişi, manevi olarak gelişim sağlar ve kemale erer (Bayancuk, 2020).

Maslow, kendini gerçekleştiren bireyleri, insan türüne özgü erdemli bireyler olarak nitelendirir ve ona göre kendini gerçekleştirmiş bireyler idealleri olan insanlardır. Bu insanlar diğer insanlar için kendi gelişimini görmek, yanlışlarını anlamak noktasında bir rehberdir (Maslow, 2001). İnsan-ı kâmil olan bireyler, erdemli ve karakter olarak güçlü bireylerdir. Bu insanlar, diğer insanların kendi gelişimlerini görme ve kendilerini geliştirme konusunda diğer insanlara bir kılavuzdurlar. İnsan-ı kâmil olan insanların, kendi gerçekleştiren bireyler gibi idealleri vardır. İnsan-ı kâmilin ideali, Allah'ın rızasıdır (Temel İslam Ansiklopedisi, 2020 Cebecioğlu, 2004).

Maslow, kendini gerçekleştiren bireylerin sağlıklı insanlar olduğunu ve sağlıklı kültürlerde görülebileceğini söyler. Ayrıca ona göre kendi gerçekleştiren bireyler, kültürün daha iyi bir yere gelmesini sağlar (Maslow, 2001). Bu insan-ı kâmil için de geçerlidir. Kişinin insan-ı kâmil makamına erişebilmesi çevresinde bulunan erdemli insanlara bağlıdır. Kişi erdemli bireylerle bulunarak, onların ahlakıyla ahlaklanır (Bayancuk, 2020). Bu Maslow'un sağlıklı kültür (Maslow, 2001) nitelendirmesiyle aynıdır.

Maslow, Freud'dan farklı olarak insanın iyi ya da nötr bir doğaya sahip olduğunu söyler. Kişi kötü değildir; iyi ya da nötürdür, dolayısıyla Maslow'a göre kişilik olarak daha iyiye ulaşabilir (Maslow, 2001). Bu insan-ı kâmil kavramıyla benzerdir. İnsan doğası itibarıyla iyidir ve olgun insan mertebesi olan insan-ı kâmile ulaşabilir (Temel İslam Ansiklopedisi, 2020). Maslow, kendini gerçekleştiren bireylerin ön yargısız, sevecen, empati ve sezgi gücü yüksek bireyler olduğunu söyler. İnsan-ı kâmil mertebesine ulaşan bireylerde evrensel bir sevgi, sempati ve hoşgörüyü sahiptirler. Bu insanlar, hikmet sahibi oldukları için sevgileri de kuvvetlidir.

Sonuç

Maslow'un çalışmalarında önemli bir yere sahip olan kendini gerçekleştirme kavramı, Maslow'un deyimiyle "kişi ne için doğmuşsa o olması" anlamına gelmektedir (Maslow, 1965). Maslow, bireyin doğuştan bazı yetenek ve kabiliyetlere sahip olduğunu söyler. Bunun yanı sıra birey,

insan türüne özgü karakter ve değer özelliklerine de sahiptir. Bu kabiliyetler ve insan türüne özgü özellikler kişide doğuştan vardır ve her birey bunları ortaya çıkarma iç güdüsüne sahiptir (Kaufman, 2021). Fakat bu iç güdüye sahip olmak onları ortaya çıkarmak için yeterli değildir. Çevre ve bireysel çaba bunun için önemli iki unsurdur (Burleson, 2005). Bireyin kabiliyetleri doğrultusunda bir meslek ya da iş edinmesi kendini gerçekleştirmenin bir yönüdür ve kültürel yansımaları yoğun olarak içermeyebilir. Fakat kendini gerçekleştirmenin bir diğer yönü olan karakter ve değer özellikleri kültürel bir yöne sahiptir. Maslow, kendi gerçekleştiren bireylerin, toplumda diğer insanlara, insan türe özgü davranışları sergileme noktasında birer örnek olduğunu belirtir. Dolayısıyla her kültürün, kendi iç değerlerinde farklı rol modeller vardır (Maslow, 2001). Türkiye’de Mevlana, Yunus Emre gibi şahsiyetler kendini gerçekleştiren bireye karşılık olarak düşünülmektedir. Dolayısıyla kendi gerçekleştirme kavramını çalışırken kültürel özelliklerin dikkate alınması gerekmektedir.

Maslow, kendini gerçekleştirme kavramını oluştururken kültürel çalışmalar yapmamıştır. Bireyci kültürlerin özelliklerini yansıtan kendini gerçekleştirme kavramı bireyi ön plana çıkarması, bireyin kendi değer yargılarını oluşturması, yalnız kalabilmesi, kendi ayakları üzerinde durabilmesi, gruptan farklı olması ve bireyin kendi istek ve arzularını öncelmesi gibi özellikleri kolektivist kültürlerde kabul gören ve istenen özellikler değildir. Çünkü grubun isteği ve beklentileri, grubun iyiliği ve gruba bağlılık ve benzerlik kolektivist kültürlerde önemlidir. Dolayısıyla kolektivist kültürlerde yetiştirilen bir bireyin gruba bağlılığı, benzerliği, grubun istek ve ihtiyaçlarını öncelmesi, toplumun değer yargılarına bağlı olması ana amaçtır. Bu yönleriyle bireyci ve kolektivist kültürler birbirinden tamamen farklı denebilecek bir durumdadır. Dolayısıyla kendini gerçekleştirme kavramının kültürel karşılığı, kolektivist kültürlerde farklı olabilir veya karşılık bulamayabilir. Bu nedenle kendini gerçekleştirme kavramının kültürel karşılığının çalışılıyor olması önemlidir. Çünkü her kültürün ihtiyaçları ve kullandığı kavramlar bir diğerinden farklı olabilir (Hamm ve Cundiff, 1969; Lambert D’raven ve Pasha-Zaidi, 2015; Geher, 2020).

Nietzsche’nin güç istenci (Nietzsche, 2010), Freud’un ölüm isteği (Karakuş vd., 2012), Frankl’ın kutsala ulaşma isteği (Frankl, 2018; Frankl,

2020), Budizm’de Nirvana (Şahin, 2005) olarak adlandırılan bireyin içindeki eğilim ve istek Maslow tarafından kendini gerçekleştirme ve kendini aşmışlık olarak kavramsallaştırılmıştır (Carland vd., 1995). Bizim kültürümüzde de buna karşılık gelebilecek hikmet sahibi olma, insan-ı kâmil olma ve arif insan olma gibi bazı kavramlar vardır. Dolayısıyla kendini gerçekleştirme kavramı önemli ve literatürde bilinen bir kavram olmasına rağmen kültürümüzde insanların aşına olduğu bir kavram değildir. Bu kavram zamanla ve kullanımı aratarak insanlar için bilindik bir özelliğe ulaşabilir. Fakat buna rağmen kültürel olarak bireylerin anlamakta güçlük çekmeyeceği kavramların kullanılıyor olmak ve bu yönde çalışmaların yapılması eğitim için önemli ve gerekli adımların atılmasına katkı sağlayabilir. Kendi gerçekleştirme gibi kavramların, kültürel karşılığını çalışmamak bu kavramların salt bir çeviri olarak kalmasına ve istenen amaca ulaşılmamasına neden olmaktadır. Çünkü kavramlarla düşünen ve kavramlara yönelik oluşturulan şemalara göre davranış sergileyen birey, içinde var olduğu kültürün özelliğine göre kavramlar oluşturur. Bu nedenle kendi gerçekleştirme kavramının kültürel karşılığıyla birlikte çalışmalarda yerini alması önerilmektedir.

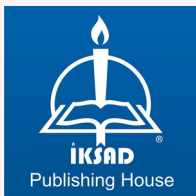
KAYNAKÇA

- Akbaş, A. (2021). Psikolojik danışmanın nihai hedefi hangisi olmalıdır: kendini gerçekleştirme, tam fonksiyonda insan ya da güçlendirilmiş insan. *İş'te Davranış Dergisi*, 6(2), 114-122. <https://doi.org/10.25203/idd.1026351>.
- Baltes, P. B., & Staudinger, U. M. (2000). Wisdom: A metaheuristic (pragmatic) to orchestrate mind and virtue toward excellence. *American Psychologist*, 55, 122–136. DOI: 10.1037//0003-066X.55.1.122.
- Baltes, P. B., Glück, J., & Kunzmann, U. (2005). *Wisdom: Its structure and function in regulating successful life span development*. In C. R. Snyder & S. J. Lopez (Eds.), *Handbook of positive psychology* (pp. 327–347). New York: Oxford University Press.
- Bayancuk, H. (2020). Hikmet sahibi olmak. Erişim Tarihi: 20 Haziran 2022. <https://www.youtube.com/watch?v=svByw97eYr0>.
- Beaumont, S. L. (2009). Identity processing and personal wisdom: An information-oriented identity style predicts self-actualization and self-transcendence. *Identity: An International Journal of Theory and Research*, 9(2), 95-115. DOI: 10.1080/15283480802669101.
- Bray, B. (2019). Maslow's hierarchy of needs and blackfoot (siksika) nation beliefs. *Rethinking Learning*. Retrieved from: <https://barbarabray.net/2019/03/10/maslowshierarchy-of-needs-and-blackfoot-nation-beliefs>.
- Bridgman, T., Cummings, S., & Ballard, J. (2019). Who built Maslow's pyramid? A history of the creation of management studies' most famous symbol and its implications for management education. *Academy of Management Learning & Education*, 18(1), 81-98. <https://doi.org/10.5465/amle.2017.0351>
- Burleson, W. (2005). Developing creativity, motivation, and self-actualization with learning systems. *International Journal of Human-Computer Studies*, 63(4-5), 436-451. doi:10.1016/j.ijhcs.2005.04.007
- Carland Jr, J. W., Carland, J. A. C., & Carland III, J. W. T. (1995). Self-actualization: The zenith of entrepreneurship. *Journal of Small Business Strategy*, 6(1), 53-66.
- Chang, R. (2011). Kendini gerçekleştiren insanın özellikleri: Doğu ve Batı'dan görüşler. *Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi*, (21), 11-16.
- Combs, A. W. (1962). *Perceiving, behaving, becoming: A new focus for education*. The ASCD 1962 Yearbook Committee.
- Coon, D. (2006). *Abraham H. Maslow: Reconnaissance for eupsydia*. In D.A. Dewsbury, L.T. Benjamin Jr. & M. Wertheimer (Eds). *Portraits of Pioneers in*

- Psychology, Vol. 6 (pp. 255-273). Washington, D.C. & Mahwah, N.J.: American Psychological Association and Lawrence Erlbaum Associates.
- Çelik, K. (1994). *İslam ve irfan*. Hamd Yayınları.
- Çetinkaya, B. A. (2018). *Bayramiliğin öncü kuşağı Hoca Ahmed Yesevi 'de irfan ehli*. V. Göktaş ve H. Alkan (Eds.), III. Uluslararası Hacı Bayram-I Velî sempozyumu bildiriler kitabı, (ss. 71-84). Ankara: Hermes Ofset.
- Devrani, T. K. (2010). Kişisel değerlerin kuramsal yapısı ve pazarlamadaki uygulamalar. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5(1), 49-70. https://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-142388032_8.pdf.
- Erikson, E. H., & Erikson, J. M. (1998). *The life cycle completed (extended version)*. London: WW Norton & Company.
- Frankl, V. E. (2011). *Man's search for ultimate meaning*. Random House.
- Frankl, V. E. (2018). İnsanın Anlam Arayışı (Çev. S. Budak). Okuyan Us Yayınları.
- Frankl, V. E. (2020). *Duyulmayan anlam çığılığı: Psikoterapi ve hümanizm* (Çev. S. Budak). Totem Yayınevi.
- García, H., & Miralles, F. (2020). *Ikigai: Japonların uzun ve mutlu yaşam sırrı*. İndigo Kitap.
- Garcia-Romeu, A. P. (2012). *Self-transcendence: Measurement and experience* (Doctoral dissertation, Institute of Transpersonal Psychology).
- Geher, G. (2020). The case against self-actualization. *Psychology Today*. <https://www.psychologytoday.com/us/blog/darwins-subterranean-world/202005/the-case-against-self-actualization-3/11>.
- Greene, L., & Burke, G. (2007). Beyond self-actualization. *Journal of Health and Human Services Administration*, 116-128.
- Gopinath, R. (2020). Prominence of self-actualization in organization. *International Journal of Advanced Science and Technology*, 29, 3, 1159 -11602.
- Hamm, B. C., & Cundiff, E. W. (1969). Self-actualization and product perception. *Journal of Marketing Research*, 6(4), 470-472.
- Hanley, S. J., & Abell, S. C. (2002). Maslow and relatedness: Creating an interpersonal model of self-actualization. *Journal of Humanistic Psychology*, 42(4), 37-57. DOI: 10.1177/002216702237123.
- Hürriyet (2020). *Taoizm nedir? Taoist ne demek? Taoizm kurucusu ve temsilcileri hakkında bilgi*. <https://www.hurriyet.com.tr/egitim/taoizm-nedir-taoist-ne-demek-taoizm-kurucusu-ve-temsilcileri-hakkinda-bilgi-41660538#>:
- Ismail, N. A. H., & Tekke, M. (2015). Rediscovering Rogers's self theory and personality. *Journal of Educational, Health and Community Psychology*, 4(3), 28-36.

- Kalkan, M. (2020). *Kur'an'da "hikmet" kavramı*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Karakuş, G., Öztürk, Z., ve Tamam, L. (2012). Ölüm ve ölüm kaygısı. *Arşiv Kaynak Tarama Dergisi*, 21(1), 42-79.
- Kaufman, S. B. (2021). *Transcend: The new science of self-actualization*. Penguin.
- Krems, J. A., Kenrick, D. T., & Neel, R. (2017). Individual perceptions of self-actualization: What functional motives are linked to fulfilling one's full potential?. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 43(9), 1337-1352. <https://doi.org/10.1177/0146167217713191>.
- Lebra, T. S. (1976). *Japanese patterns of behavior*. Honolulu: University of Hawaii Press.
- Maslow, A.H. (1943). A theory of human motivation. *Psychological Review*, 50, 370-396
- Maslow, A. (1965). Self-actualization and beyond. *The Conference on the Training of Counselors of Adults* (ss. 108-131). Massachusetts: The New England Board of Higher Education.
- Maslow, A. H. (1971). *Self-actualization*. Big Sur Recordings.
- Maslow, A. (2001). *İnsan olmanın psikolojisi* (Çev. O. Gündüz). Kuraldışı Yayınları.
- Markus, H. R. & Kitayama, S. (1991). "Culture and the self: Implications for cognition, emotion, and motivation". *Psychological Review*, 98, 224-253. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.98.2.224>
- Michel, K. L. (2014). Maslow's hierarchy connected to Blackfoot beliefs. A Digital Native American: Views of a Ho-Chunk journalist. <http://mmiwontario.ca/images/Maslow%E2%80%99s%20Hierarchy%20Connected%20to%20Blackfoot%20Beliefs.pdf>
- Monaghan, J. ve Just, P. (2013). *Sosyal ve kültürel antropoloji* (2. Baskı) (Çev. H. Gür). Dost Yayınları.
- Muhtar, H. (2016). *Fear of happiness – exploring happiness in collectivistic and individualistic cultures*. (Yüksek lisans tezi). Wesleyan Üniversitesi.
- Nietzsche, F. (2010). *Güç istenci* (Çev. N. Epçeli). Say Yayınları.
- Sayar, Kemal (2021). *Sufi Psikolojisi*. Kapı Yayınları.
- Simons, J. A., Irwin, D. B. & Drinnien, B. A. (1987). *Maslow's hierarchy of needs*. West Publishing Company.
- Sugg, H. V. R., Richards, D. A., & Frost, J. (2016). Morita therapy for depression and anxiety (Morita Trial): study protocol for a pilot randomised controlled trial. *Trials*, 17(1), 1-13.
- Suh, E. M. (2000). *Identity consistency, culture, and subjective well-being*. PscEXTRA Dataset.

- Şahin, F. (2005). *Budizm'de Nirvana anlayışı*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Oishi, S., Miao, F. F., Koo, M., Kisling, J., & Ratliff, K. A. (2012). Residential mobility breeds familiarity-seeking. *Journal of Personality and Social Psychology*, 102(1), 149. doi: 10.1016/j.jesp.2012.10.008
- Orwoll, L., & Perlmutter, M. (1990). *The study of wise persons: Integrating a personality perspective*. In R. J. Sternberg (Ed.), *Wisdom: Its nature, origins, and development* (pp. 160–177). Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Oyserman, Daphna, and Spike W. S. Lee. (2008). Does culture influence what and how we think? Effects of priming individualism and collectivism. *Psychological Bulletin*, 134 (2), 311-42.
- Özgül, M. (2017). *Kolektif ve bireysel kimlikler bağlamında sosyal bütünleşme*. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 3, 28, 383-400
- Richardson, M. J., & Pasupathi, M. (2005). *Young and Growing Wiser: Wisdom during Adolescence and Young Adulthood*. In R. J. Sternberg & J. Jordan (Eds.), *A handbook of wisdom: Psychological perspectives* (pp. 139–159). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511610486.007>.
- Rogers, C. R. (1961). *On becoming a person: A therapist's view of psychotherapy*. Boston: Houghton-Mifflin.
- Tekke, M. (2019). Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinin en son düzeyleri: Kendini gerçekleştirme ve kendini aşmışlık. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, 7(4), 1704-1712. doi: 10.14689/issn.2148-2624.1.7c.4s.17m
- Temel İslam Ansiklopedisi* (2020). İSAM Yayınları.
- Tokur, B. (2013). Gaye-anlam bağlamında kendini gerçekleştirmek. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (40), 149-162.
- Uchida, Y., & Kitayama, S. (2009). Happiness and unhappiness in east and west: Themes and variations. *Emotion*, 9(4), 441. DOI: 10.1037/a0015634.
- Vest, J. H. C. (1988). Traditional Blackfeet religion and the sacred Badger-Two Medicine wildlands. *Journal of Law and Religion*, 6(2), 455-489. <http://www.jstor.org/stable/1051160>
- Vision, Belief, Change, (2020). What lies beyond self-actualization?. <https://vbchange.com/beyond-self-actualization/>.

ISBN: 978-625-8213-99-7